Hale Bolak Boratav
Güler Okman Fişek
Hande Eslen Ziya

Erkekliğin Türkiye Halleri

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Hale Bolak Boratav - Güler Okman Fişek - Hande Eslen Ziya
ERKEKLİĞİN TÜRKİYE HALLERİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 577
Araştırma 9

ISBN 978-605-399-467-1

1. Baskı İstanbul, Mart 2017

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 – 311 61 64 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Editör Mesut Varlık
Yayına Hazırlayan Cem Tüzün
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi • www.dizgievi.com
Düzelti Remzi Abbas
Dizin Belgin Çınar
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 38 46 / Faks: 0212 613 03 21 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-In-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Bolak Boratav, Hale.
Erkekliğin Türkiye halleri / Hale Bolak Boratav, Güler Okman Fişek, Hande Eslen-Ziya.
xviii, 460 pages, charts; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 577. Araştırma; 9.)
Includes bibliographical references (pages [437]-451)and index.
ISBN 978-605-399-467-1

1. Masculinity —Turkey —History. 2. Masculinity. 3. Domestic relations —Turkey.
4. Man-woman relationships. 5. Sex role —Turkey. 6. Turkey —Social conditions.
7. Men —Social conditions. 8. Men —Psychology. I. Title. II. Fişek, Güler Okman. III. Eslen-Ziya, Hande.
HQ1090.B67 2017

Hale Bolak Boratav
Güler Okman Fişek
Hande Eslen Ziya

ERKEKLİĞİN TÜRKİYE HALLERİ

PROF. DR. ÇİĞDEM KAĞITÇIBAŞI'NIN ANISINA

Annem Gülten Bolak ve
babam merhum Orhan Bolak'a...
– Hale Bolak Boratav

Çocuklarım Emine ve Mehmet'e...
– Güler Fişek

Kızlarım İpek ve Rüya'ya...
– Hande Eslen Ziya

İçindekiler

xi Tablo Listesi
xi Teşekkürler

1 **Giriş ve Literatür Taraması**

3 Giriş

7 **Birinci Bölüm**
Erkeklik Literatürü

10 Literatüre Göre Babalık
10 Baba-Çocuk İlişkisi
11 Geleneksel Babalık Modeli
15 Değişen Babalık
19 Kuşaklararası İlişkileri İnceleyen Çalışmalar

21 Literatüre Göre Türkiye'de Aile Yapısı ve Çocuk Yetiştirme
21 Türkiye'de Tarihsel ve Sosyolojik Olarak Aile Yapıları
29 Türkiye'de Baba-Erkek Çocuk İlişkisi
31 Türkiye'de Anne-Erkek Çocuk İlişkisi

34 Literatüre Göre Erkeklerin Çalışma Hayatı
35 Uzun Çalışma Saatleri
37 Çocukluktan İtibaren Çalışmak
38 Gelecek Kaygısı
41 İş Hayatında Hayal Kırıklığı

42 Literatüre Göre Evlilik ve Eşle İlişki
42 Eşle İlişkide Hiyerarşi ve Cinsiyetlerarası Rol Dağılımı
45 Eşle İlişkide Paylaşım ve Yakınlık
48 Türkiye'de Evlilik ve Eşle İlişki
52 Türkiye'de Ailede Kadın ve Erkek Rolleri
55 Literatüre Göre Erkeklik
60 Türkiye'de Erkeklik Çalışmaları

69 **İkinci Bölüm**
Araştırma Yöntemi

71 Nitel Araştırma Yöntemi
71 Örneklem
71 Gereç
71 Nitel Analiz Stratejisi
76 Nitel Analiz Süreci

79 Nicel Araştırma Yöntemi
79 Örnekleme Planı
80 Örneklem Yöntemi
85 Saha Uygulaması
86 Gereç
86 Nicel Analiz Stratejisi

87 Nicel Çalışma Örnekleminin Demografik Özellikleri
87 Katılımcıların Ailevi Durumlarına İlişkin Bilgiler
89 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

91 Üçüncü Bölüm
Nitel Araştırma Bulguları

95 Babayla İlişki
95 Babayla İlişkide Hiyerarşik Boyut
96 Saygı
97 Korku
99 Mesafe
100 Kısıtlanma, İzin Verilmeme
102 Dayak, Ceza, Disiplin, Nasihat
106 Babayla İlişkide Bakım Hiyerarşisi
109 Babayla İlişkide Yakınlık Boyutu
117 Babayla İlişkide Değişim
118 Babayla İlgili Değerlendirmeler
118 Babadan Öğrenilenler
120 Babanın Beklentileri
122 Babayı Takdir
122 Babayla İlgili Eleştiriler
124 Babayla İlişki ve Ortaya Çıkan Olası Sonuçlar

129 Anneyle İlişki
129 Anneyle İlişkide Hiyerarşik Boyut
129 Anneyle Kontrol Hiyerarşisi
130 Disiplin, Dayak, Kızma
132 Anneyle İlişkide Bakım Hiyerarşisi
135 Anneyle İlişkide Yakınlık Boyutu
140 Anneyle İlgili Değerlendirmeler
140 Anneden Öğrenilenler
141 Annenin Beklentileri
142 Anneyle İlgili Eleştiriler
143 Annenin Ailedeki Rolü
144 Özet

147 Çalışma Hayatı
- **147** Gelecek Kaygısı
- **149** Uzun Çalışma Saatleri
- **150** Okuyamamış Olmanın Eksikliği
- **152** Çocukluktan İtibaren Çalışmak
- **156** Hem Okuyup Hem Çalışmak
- **157** Üniversite Okuyup, Kendi Ayakları Üzerinde Durmak
- **159** Meslek Sahibi Olmakla İlgili Görüşler
- **161** Çaba, Girişimcilik, Başarı, Fedakârlık
- **163** Kendisiyle Övünme, Haklı Gurur
- **164** Dönem Vurgusu
- **167** İş Hayatında Hayal Kırıklığına Uğramak

171 Evlilik ve Eşle İlişki
- **171** Evliliğin Anlamı ve Evliliğe İlişkin Düşünceler
- **176** Eşten Beklentiler ve İş Bölümü
- **187** Eşle İlişkide Hiyerarşi ve Kadın-Erkek Eşitliği
- **194** Eşle İlişkide Karar Alma, Fikir Ayrılıkları ve Çatışma Çözümü
- **202** Eşle İlişkide Paylaşım ve Ortaklık
- **209** Eşle İlgili Duygular: Anlayış, Empati, Takdir, Pişmanlık
- **211** Aşk, Cinsellik, Evlilik
- **217** Özet

219 Çocuk(lar)la İlişki
- **219** Çocukla İlişkide Hiyerarşik Boyut
  - **219** Kontrol Hiyerarşisi
  - **225** Disiplin, Dayak, Kızma
  - **228** Bakım Hiyerarşisi
- **231** Çocukla İlişkide Yakınlık Boyutu
- **236** Çocuktan Beklentiler
- **239** Çocukla İlgili Hayal Kırıklıkları, Eleştiriler
- **242** Kız Çocuk-Erkek Çocuk Karşılaştırması
- **247** Özet

253 Erkek Olmak: Erkekliğe İlişkin Algı, Söylem ve Deneyimler
- **254** Öğrenilen Erkeklik
- **260** Cinsellik ve İçki İçme
- **262** Askere Gitmek
- **263** İş Sahibi Olmak
- **264** Erkeklik Tanımları ve Erkekliğe İlişkin Tutumlar
- **269** Kadınlık-Erkeklik Karşılaştırmaları: Erkekliği Tehdit Eden Unsurlar

271 Erkek Olmak mı Zor, Kadın Olmak mı?
275 Şiddet, Kavga, Dayak
280 Sonuç

283 **Dördüncü Bölüm**
Prototip Erkeklik Seyirleri
286 1. Taşralı Geleneksel - TG
288 2. Yoksul Çelişkili - YÇ
290 3. Bireyselleşme Arayışında - BA
293 4. Geleneksel Metropollü - GM
295 5. Bireyselleşmiş Metropollü - BM
297 Seyirler Arasındaki Farklı Yönler
298 Seyirler Arasındaki Ortak Yönler
299 Türkiye'deki Sosyal Değişim

301 **Beşinci Bölüm**
Nicel Araştırma Bulguları

303 Babayla İlişki
304 Babayla İlişkide Hiyerarşik Boyut
304 Saygı, Korku, Kısıtlanma
308 Babayla İlişkide Yakınlık Boyutu
311 Babanın Beklentileri ve Hayal Kırıklıkları

313 Anneyle İlişki
313 Anneyle İlişkide Hiyerarşik Boyut
313 Disiplin, Dayak, Kızma
316 Anneyle İlişkide Yakınlık Boyutu
316 Annenin Beklentileri ve Hayal Kırıklıkları

321 Evlilik ve Eşle İlişki
321 Evlenme Biçimiyle SED Arasındaki İlişki
321 Evliliğin Anlamı ve Evliliğe İlişkin Tutumlar: Ne Getirdi, Ne Götürdü?
322 Evlenme Biçimi Evlilikle İlgili İfadeleri Etkiliyor mu?
322 Eşle İlişkide Beklentiler ve İş Bölümü
326 Eşle İlişkide Paylaşım ve Yakınlık
328 Eşle İlişkide Kontrol / Hiyerarşi

335 Çocuk(lar)la İlişki
335 Çocukla İlişkide Hiyerarşik Boyut
336 Çocuklarınızla Aranızdaki Mesafeyi Hangi Durumlar Bozar?
338 Kız Çocuğuyla İlgili Kısıtlamalar

339 Erkek Çocukla İlgili Kısıtlamalar
340 Ergen Çocuklarla İlişki ve Beklentiler
341 Çocukla İlişkide Yakınlık Boyutu

345 Erkekliğe ve Erkek Kimliğine İlişkin Algı ve Deneyimler
345 Erkeklerin Önem Atfettiği Kimlik, Aidiyet ve Etkinlikler
346 Erkeklerin Gelişim Süreçleri, Erkek Kimliğinin Anlamı
354 Erkekliğe İlişkin Tutumlar
356 Erkekliği Tehdit Eden Unsurlar
358 Eşcinselliğe İlişkin Tutumlar

363 **Altıncı Bölüm**
Tartışma ve Sonuç
365 Evli Erkeklerin Kendi Ebeveynleriyle ve Kendi Çocuklarıyla İlişkileri
366 Babayla İlişki
370 Anneyle İlişki
372 Çocuk(lar)la İlişki
377 Çalışma Hayatı
377 Alt SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı
378 Orta SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı
378 Üst SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı
381 Evlilik ve Eşle İlişki
381 Evliliğin Anlamı
382 Eşle İlişkide Hiyerarşi
383 Ev İçinde ve Dışında Cinsiyete Dayalı Rol Dağılımı
385 Kadın-Erkek Eşitliğiyle İlgili Söylem
386 Kadının Maddi Kaynaklara Erişimi ve Hareketleriyle İlgili Kısıtlar
387 Eşle İlişkide Karar Alma ve Çatışma Çözümü
388 Fiziksel Şiddet Kullanımı
390 Eşle İlişkide Paylaşım ve Yakınlık
393 Erkekliğin Söylemsel ve Gelişimsel İnşası
398 Sonuç ve Öneriler

401 Erkekliğin Toplumsal ve Gelişimsel İnşası Soru Formu

437 Kaynakça
453 İsim Dizini
457 Kavram ve Yer Dizini

Tablo Listesi

38 Tablo 1 Çocuklukta Çalıştığı Dönem Eğitim Hayatının Hangi Dönemine Denk Geliyordu?
39 Tablo 2 Erken Yaşta Çalışmaya Başlamanın Nedeni
40 Tablo 3 Eşin Kendi İş Durumu Hakkında Düşündükleri
72 Tablo 4 Ön Nitel Çalışma Kapsamında Derinlemesine Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri
73 Tablo 5 Son Nitel Çalışma Kapsamında Derinlemesine Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri
80 Tablo 6 Nicel Çalışmada Yapılan Anketlerin Gelişmişlik Dilimlerine Göre Dağılımı
81 Tablo 7 Türkiye Genelindeki Toplam Erkek Nüfusun, Örnekleme Planında Kullanılan Üç Tabakalandırma Ölçütü Temelindeki Dağılımı
82 Tablo 8 İlçelerin Bölgelere Göre Dağılımı
84 Tablo 9 Anket Sayılarının Bölgelere Göre Nihai Dağılımı
89 Tablo 10 Katılımcıların Meslek Dağılımı
90 Tablo 11 Katılımcıların Eğitim Düzeyleri
90 Tablo 12 Katılımcıların Gelir Düzeyleri
91 Tablo 13 Katılımcıların Annelerinin Eğitim Düzeyleri
91 Tablo 14 Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeyleri
91 Tablo 15 Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Dağılımı
305 Tablo 16 Katılımcıların Babalarıyla İlgili İfadeleri
308 Tablo 17 "Babanız Size Ne Zaman Ciddiye Almaya Başladı?" Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı
309 Tablo 18 Katılımcıların Geçmişte Babalarıyla Konuştukları Konular
310 Tablo 19 Babayla Bugün Konuşulan Konular ve Sıklığı
314 Tablo 20 Katılımcıların Anneleriyle İlgili İfadeleri
317 Tablo 21 Katılımcıların Geçmişte Anneleriyle Konuştukları Konular
318 Tablo 22 Anneyle Bugün Konuşulan Konular ve Sıklığı
322 Tablo 23 SED ile Evlenme Biçimi Arasındaki İlişki
323 Tablo 24 Evlilik ve Eş İlişkisiyle İlgili Değerlendirmeler
324 Tablo 25 Katılımcıların Eşlerinin Meslek Dağılımı
324 Tablo 26 "Eşiniz Neden Çalışamaz?" Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

325 Tablo 27 Katılımcıların Sıralanan Ev İşlerine Verdikleri "Hiçbir Zaman" Yanıtlarının Dağılımı
327 Tablo 28 Katılımcıların Kendi Başlarına ve/ya Eşleriyle Gerçekleştirdikleri Etkinlikler
329 Tablo 29 Eş İlişkisinde Kontrol/Hiyerarşi
330 Tablo 30 Eşin Gitmek İçin Her Zaman İzin Aldığı Durumlar
330 Tablo 31 Eşin Gitmek İçin İzin Aldığı Durumlara Verilen Yanıt Ortalamaları
331 Tablo 32 Evdeki Harcamalarda En Çok Kimin Sözü Geçtiğine Dair "Daha Çok Benim" Yanıtlarının Dağılımı
332 Tablo 33 Evdeki Harcamalarda En Çok Kimin Sözü Geçtiğine Dair "Daha Çok Benim" Yanıtlarının SED Gruplarına Göre Dağılımı
333 Tablo 34 Katılımcıların Eşleriyle Paralarını Nerede Tuttuklarına Dair Verdikleri Yanıtlar
336 Tablo 35 Çocuklarla Mesafeyi Bozacak Davranışların SED'e Göre Dağılımı (kız çocuğu)
337 Tablo 36 Çocuklarla Mesafeyi Bozacak Davranışların SED'e Göre Dağılımı (erkek çocuğu)
338 Tablo 37 Çocuğuna Karşı Hangi Davanışından Ötürü Pişmanlık Duyar?
339 Tablo 38 14-17 Yaş Arasındaki Kız Çocuklara Getirilen Kısıtlar
340 Tablo 39 14-17 Yaş Arasındaki Erkek Çocuklara Getirilen Kısıtlar
342 Tablo 40 Çocuğuyla İlişkisi Hakkındaki İfadelerle İlgili Değerlendirmeler
343 Tablo 41 Katılımcıların Çocuklarıyla İlişki Biçimleri Arasındaki Korelasyonlar
346 Tablo 42 Katılımcıların Çeşitli Gruplara Aidiyet Duyguları
347 Tablo 43 Kendinizi Ne Kadar Dindar Olarak Görüyorsunuz?
347 Tablo 44 Kendilerini Müslüman Tanımlayanarın Dini Vecibeleri Yerine Getirme Sıklığı
348 Tablo 45 Babasını Örnek Aldığını Söyleyenlerin Verdikleri Nedenler
348 Tablo 46 Annesini Örnek Aldığını Söyleyenlerin Verdikleri Nedenler
349 Tablo 47 Erkek Olduğunuzu İlk Ne Zaman Hissettiniz?
350 Tablo 48 Farklı Faaliyetlerin Erkek Olmak Açısından Ne Kadar Önemli Olduğu
350 Tablo 49 Erkek Olmak Açısından En Önemli Bulunan Aktivitenin Katılımcının SED'ine Göre Dağılımı
351 Tablo 50 Bir Erkek İçin Evlenmeden Önce Cinsel Deneyiminin Olması Ne Kadar Önemlidir?

352 Tablo 51 Katılımcıların Kendilerini Ne Kadar Dindar Gördükleri ile İlk Cinsel Deneyimi Yaşadıkları Kişi Arasındaki İlişki
353 Tablo 52 Katılımcıların Evliliklerindeki Cinsel Hayatlarına Dair İfadelerinin Dağılımı
354 Tablo 53 Erkeklikle İlgili İfadelere Ne Kadar Katılıyorlar?
355 Tablo 54 Silahın Gündelik Hayatta Yeri Nedir?
356 Tablo 55 Hangi Durumlarda Arkadaşlarının Önünde Erkekliğine Gölge Düşer?
357 Tablo 56 Erkekliğe Ters Düşen Davranışlar
359 Tablo 57 Sıralanan Kişinin Eşcinsel Olduğunu Düşünseniz Yaklaşımınız Nasıl Olurdu?
360 Tablo 58 Katılımcıların Eşcinsellerin Girmelerini İstemedikleri Yerlerin Dağılımı

Teşekkürler

Bu kitabın okuyucuya ulaşma serüveninde aldığımız tüm desteklere teşekkür etmek isteriz. Yola Tübitak 1001 destekli "Erkeliğin toplumsal ve gelişimsel inşası" başlıklı projeyle başladık, bu destek olmasaydı bu kadar büyük çaplı bir proje yapamazdık. Projenin saha araştırmasını yapmak için anlaştığımız SAM (Sosyal Araştırmalar Merkezi), başta Cenap Nuhrat olmak üzere bütün ekibiyle bize cömertçe destek verdi. Bu projenin başından itibaren, o zamanlar yüksek lisans öğrencimiz, şimdilerde ise doktora öğrencilerimiz olan Anıl Üstünel ve Büşra Yalçınöz bursiyerlerimiz olarak hem nicel hem de nitel çalışmanın her aşamasında ama özellikle de nitel kodlama sürecinde canla başla çalıştılar, onlarla çalışmak bizim için bir şanstı. Bu süreçte zaman zaman Doç. Dr. Aslı Çarkoğlu'nun danışmanlığına da başvurduk. Projeye daha sonra katılan yüksek lisans öğrencimiz Cansu Alözkan nicel araştırmanın ilk analizlerini büyük bir titizlikle yaptı. Bu analizleri daha sonraki aşamalarda aynı titizlikle eski bölüm asistanımız Boran Evren ve mezunlarımızdan Atilla Erol devam ettirdi. Referansların düzenlenmesi dâhil kitabın hazırlık aşamasındaki tüm işlerde yüksek lisans öğrencilerimiz Selen Arda, Halime Samsa ve Aysu Hazar da emek verdiler. Bilimsel bir çalışmanın okuyucu karşısına bir kitap olarak çıkması iyi bir editör yardımıyla olur. Son bir yıl içinde bize bu desteği veren Mesut Varlık ile çalışma olanağı bulduğumuz için çok şanslıyız.

Adı geçen her bir kişiye kıymetli katkıları için çok teşekkür ederiz...

Bu çalışmanın görünmez kahramanları, proje kapsamında görüştüğümüz erkekler oldu. Bulgularımızın zenginliği, katılımcılarımızın bizimle samimi paylaşımları sayesindedir.

Tabii, egemen erkeklik söyleminin dışında olma halleriyle bize her zaman ilham veren kendi evlerimizdeki erkeklerimize; Ferhat Boratav, Hamit Fişek ve Rüçhan Ziya'ya da "iyi ki hayatımızda varsınız" diyoruz...

Bu çalışma boyunca İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin projemize verdiği kurumsal destek de çok önemliydi, yardımcı olan tüm kişi ve birimlere teşekkür ederiz.

Giriş ve Literatür Taraması

Giriş

Erkeklik çalışmaları, 1980'li yıllardan bu yana giderek artıyor. Özellikle de Connell'in (1987; 1995) erkeklik olgusunu sorunsallaştıran çığır açıcı kuramsal ve görgül çalışmalarının takibinde, çoğul erkekliklerle ilgili bilimsel çalışmalar son otuz yıl içinde ivme kazandı. Son yıllarda ise erkekliklerle ilişkili olduğu düşünülen yapısal, bireysel ve kültürel özellikler arasındaki etkileşimlerin irdelenmesinin (Lusher ve Robbins, 2009), sınıf, ırk ve etnisite, yaş, cinsellik ve ulus gibi unsurların erkeklikleri nasıl etkilediğine kesişimsel perspektiften bakılmasının (Messerschmidt, 2012) önemine vurgu yapılıyor. Hayat hikâyesi yönteminin ise, erkekliklerin içsel dinamiklerinin karmaşıklığının ve nasıl değişime uğradığının anlaşılması (Connell ve Messerschmidt, 2005) açısından anlamlı bir yöntem olduğu düşünülüyor. "Erkekliğin Gelişimsel ve Sosyal İnşası" projemiz, bu tartışmalar bağlamında geliştirildi.

Türkiye'de, son yıllarda, kadınları ve kadın olma durumunu merkeze alan araştırmaların sayısı sevindirici biçimde artıyorken, erkekler ve erkekliklerle ilgili çalışmaların sayısı sınırlı kalmış (Sancar, 2009), özellikle de erkeklerin kimlik kurguları / yapılanmaları, gelişim süreçleri, dünyaları, düşünce ve kaygılarıyla ilgili çalışmalar eksik kalmış görünüyor. Bu projede hedeflenen; bu alandaki bilimsel boşluğu doldurmak ve "doğal" ve "bildik" kabul edilen erkekliği tartışmaya açmak ve anlamak için bir başlangıç yapmaktır. Bu hedefe yönelik, araştırmanın hem kuramsal hem de pratik anlamda somut katkılarının olmasını ümit ediyoruz.

Türkiye'de askerlik gibi evlilik de bir erkeğin "yetişkin" statüsüne erdiğinin kabulü açısından önemlidir. Evliliğin, erkeğin hayatında önemli bir mihenk taşı olması, bu çalışmamızı evli erkeklerle yapma kararımızda belirleyici oldu. Araştırmada, öncelikle, erkek kimliklerinin farklı gelişimsel dönemlerde ve aileden topluma uzanan değişik bağlamlarda nasıl yapılandığı, hangi dinamiklerle belirlendiğini araştırmayı hedefledik. Bunu beş ana başlığa ayırdık:

1) Yetiştiği ailede anne ve baba ile ilişkiler ve sosyalizasyon dinamikleri,
2) Çalışma hayatı,
3) Kurduğu ailede çocuklar ile ilişkiler ve sosyalizasyon dinamikleri,
4) Evlilik ve eş ilişkisi,
5) Erkeklik ile ilgili toplumsal değerler, tutumlar ve kalıp yargılar.

Araştırmamızda ayrıca, erkekliğin sosyal ve kültürel bir kurgu olarak nasıl şekillendiği ve pekiştirici öğelerin neler olduğu, bir erkek olarak toplumsallaştıkça erkekliği tanımlamalarında ne tür katmanlar oluşturdukları soruları da irdelendi. Bu bağlamda, "erkekliğe erme" ve "erkek olmayı hak etme" pratikleri ve bu pratiklerin atfedilen önemi ve algılanışları da incelendi. Bu pratiklere örnek olarak askerlik yapmak, ilk cinsel deneyim, evlenmek ve baba olmak sayılabilir. Çalışmamızda, bu sorulara erkeklerin davranışlarına yol açan tutumların altında yatan zihinsel ve duygusal yapıyı anlayarak ve erkekliğin hangi kavramlar kullanılarak tanımlandığına bakarak cevap aramayı hedefledik.

Proje kapsamında nitel ve nicel araştırma yöntemi birlikte kullanıldı, bu iki yöntemin birbirini tamamlayan avantajlarını optimize etmeye çalıştık. Nicel yöntemin avantajı; araştırmada sorulan soruların temsil edici bir örneklem kullanarak irdelemeye olanak vermesidir. Nitel yöntem kullanılarak yapılan derinlemesine görüşmelerin avantajı ise; kişilerin bütünlüğü korunarak ve gerektiği yerde soruları daha da açarak yaşantıların, algıların ve anlamlandırmaların arkasında yatan süreçlerin ve dinamiklerin irdelenebilmesidir. Nicel yöntemin nitel yöntemle birlikte kullanılmasının, nirengi yapmaya (*triangulation*), bir konudaki resmin farklı açılardan ve daha zengin bir şekilde çizilmesine olanak verdiği hususu literatürde de vurgulanan bir konudur (Mason, 1994).

Kitabımızda önce Türkiye çapında 2.000 evli erkekle yapılan anket çalışmamıza, daha sonra da 8 ilde 58 evli erkekle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan nitel araştırmamıza yer veriyoruz. Araştırmamızda, tek bir "erkeklikten" değil, "erkekliklerden" söz ettiğimize ve erkekliği yapılandıran

ortak pratikler kadar aralarındaki farklılıklara da bakılmasını hedeflediğimizi belirtmemiz gerekir. Bu hedef doğrultusunda, kitabımızın son bölümünde, nitel araştırmada derinlemesine görüşmeler yaptığımız evli erkeklerden beşinin hikâyesi üzerinden farklı erkeklik yörüngelerini incelemeye alıyor ve tartışmaya açıyoruz.

Bu çalışmamızla Türkiye'de toplumsal cinsiyet literatürüne bir katkı yapmanın yanısıra, aynı zamanda, özellikle Avrupa Birliği müzakereleri bağlamında Türkiye'nin gündeminde daha fazla yer almaya başlayan kadın-erkek eşitsizliğinin nedenlerine farklı bir bakış açısı getirerek çözümler üretmeyi amaçladık.

Erkeklerin yaşam ve kimlik edinme süreçleri, gündelik deneyimleri ve erkekliklere, toplumsal cinsiyete, kadın ve erkek ilişkilerine ait görüşleri konusunda derlenen bilgilerin gereksinim duyulabilecek klinik ve eğitsel müdahalelere, politika, lobi ve yasal düzenlemelere katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz.

Birinci Bölüm
Erkeklik Literatürü

Dünyanın farklı yerlerinde yapılan araştırmalar, erkekliklerle ilgili görmezden gelinemeyecek bir devinim olduğunu gündeme getiriyor. Bu araştırmalarda özellikle, erkeklerin geleneksellikten çağdaşlığa uzanan farklı erkeklik söylemlerini nasıl müzakere ettikleri, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl bir dönüşümden geçtiği ve toplumsal cinsiyet söylemleri ile gerçek yaşantılar arasındaki çelişkiler inceleniyor.

Erkek, baba ve eş olmanın ne anlama geldiğinin giderek daha çok sorgulanan ve bu bağlamda da belirsizlik, kafa karışıklığı ve çelişkiler barındıran bir mevzu oluşturduğu söylenebilir. Araştırmacılar, bu değişimi anlamak için, ideolojilerin, tutumların ve yaşam pratiklerinin arasındaki karmaşık ilişkilerin yerel bağlamları da göz önüne alarak oluşturulacak kuramsal çerçevelerle irdelenmesinin çok önemli olduğunu vurguluyor (Sullivan, 2004). Bu saptama, bizim "Erkekliğin Gelişimsel ve Sosyal İnşası" projemizin de çıkış noktasını oluşturuyor.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de evli erkeklerin hem erkek olarak yetişirken geçtikleri gelişimsel süreçleri hem de erkeklik öğretilerini nasıl edindiklerini ve hayata geçirdiklerini daha iyi anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, önce erkek kimliklerinin oluşmasında belirleyici olan ilişkisel katmanlarla ilgili literatür incelenecek. Bu bağlamda, erkeklerin çocuklukta anne-babalarıyla ilişkileri ve sonrasında kendi çocuklarıyla ilişkileri, çalışma hayatı ve evlilik hayatlarındaki yaşantıları değerlendirilecek. Türkiye'deki aile yapısı ve çocuk sosyalizasyon süreçleri özellikle mercek altına alınacak. Sonrasında,

erkeklikler hakkındaki söylemlerle ilgili hem uluslararası literatür, hem de Türkiye'den çalışmalar sunulacak ve erkeklik söylemlerinin barındırdığı çelişkilere dikkat çekilecek.

LİTERATÜRE GÖRE BABALIK

Baba-Çocuk İlişkisi

1970'lerde yaşanan çeşitli sosyal ve kültürel değişimlere kadar babalık konumu ve rolüne dair konular, bilimsel araştırmalarda annelik konusuna göre çok daha az yer edinebilmişti (Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Marsiglio, 1995; Marsiglio, Amato, Day ve Lamb, 2000). Annelere çocuk yetiştirme ve ev düzenini devam ettirme konusunda verilen temel sorumluluk onları odak noktası yapmış, babaların rolüyse geleneksel ve sorgulanmaz bir veri olarak çevresel bir şekilde, yani "eve ekmek parası getirmek" ve belli bir mesafede durarak evdeki disiplini sağlamak şeklinde tanımlanıyordu (Daly, 1995; Goldberg, Tan, ve Thorsen, 2009; Freeman, 2008; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Morgman ve Floyd, 2006; Seidler, 2003).

Ancak, 1970'lerde değişmeye başlayan sosyo-ekonomik yapıyla birlikte erkeklerin ailelerini geçindirme sorumluluğunu tek başlarına üstlenmelerinin giderek zorlaşması ve buna paralel olarak da kadınların iş gücüne katılımındaki artış, bu geleneksel kadınlık / annelik ve erkeklik / babalık rollerinin sorgulanmaya başlaması için bir mihenk taşı haline geldi (Bozett ve Hanson, 1991; Marsiglio, 1995; Mintz, 1998; Pleck, 2004). Kadınlar ev dışına çıktıkça erkeklerin ev içindeki rollerine daha fazla önem verilmeye başlandı ve böylece babalarla ilgili çalışmalar giderek arttı (Craig, 2006; Jurich, White, White ve Moody, 1992). Babaların ev içi işlerde daha fazla rol alması beklenmeye ve çocuk bakımında merkezi bir noktada görülmeye, çocuklarıyla daha yakın ve duygusal ilişki kurmalarının önemi vurgulanmaya başlandı.

Günümüze kadar yapılan araştırmalar babalık ile ilgili çok çeşitli konulara odaklanıyor. Babaların çocuk bakımına nicel ve nitel katılımını inceleyen ve babaların katılımının öncül unsurlarını araştıran birçok çalışma bulunuyor (Cabrera, Tamis-Lemonda, Bradley, Hoffert ve Lamb, 2000; Dermott, 2003; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Silverstein, Auerbach ve Levant, 2002). Ayrıca, babalık konumunun ve rollerinin değişimini sosyo-kültürel ve tarihsel olarak inceleyen araştırmalar da var. Bu çalışmalar tarihsel olarak babalık rolünün nasıl bir değişim gösterdiğini ve zaman içinde çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerden nasıl etkilendiğini ortaya koyu-

yor (Bozett ve Hanson, 1991; Marsiglio, 1995; Mintz, 1998; Pleck, 2004). Bunların yanısıra, babaların çocuk bakımına katılımının çocuğun sağlıklı gelişimindeki önemli etkilerini araştıran çalışmalar olduğunu da söylemek gerekir (Marsiglio, 1995; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004).

Babalık konusunda bir diğer önemli araştırma biçimi de babalık konusunu erkeklerin çocukluktan yetişkinliğe yaşam boyu gelişimleri içinde ele alıyor ve kuşaklararası etkilenmeleri odak noktası olarak görüyor. Jurich ve ark.'nın (1991) "ailenin içsel kültürü" tanımlamasında olduğu gibi, kişinin içinde doğup yetiştiği aile ona; ilişkilere ve ilişkisel rollere dair beklenti şemaları kazandırıyor ve bu yolla kişinin gelecekteki yaşantısını şekillendirmekte etkili oluyor. Çocuk sahibi olmaya hazırlanan ya da olmuş olan bir erkeğin zihninde nasıl baba olunacağına dair en temel şekillendirici bilgi, kendi babasından geliyor. Davranışlar ve duyguları içeren deneyimsel bilgilerin yanısıra annelik ya da babalık rolleriyle ilgili toplumsal cinsiyet yapılanmalarına dair kültürel inanışlar da elbette kişinin geçmişinden bugününe aktarılıyor. Fakat bu kuşaklararası aktarımların hiçbirinde kişi her şeyi olduğu gibi içselleştiren pasif bir alıcı gibi görülmemeli, deneyimlerini dönüştürme gücüne sahip aktif bir birey olarak ele alınmalı.

Geleneksel Babalık Modeli

Aile yaşantısı, evlilik, çocukluk gibi konuların tüm dünyada 20. yüzyıla kadar ciddi şekilde kavramsal ve görgül olarak ele alınmadığı, daha çok din ve felsefe çalışmalarında belli devirlerdeki hâkim ideoloji doğrultusunda yazılar yazıldığı görülüyor (Hareven, 1982). Bu bağlamda Avrupa'da 18. yüzyıla kadar gerek fakir, gerekse varlıklı aileler birer üretim merkezi olarak görülüyor, ailedeki tüm bireyler bu üretimdeki payları çerçevesinde ele alınıyor (Aries, 1980).

Özellikle Amerika ve Avrupa literatüründe babalık rollerinin zaman içindeki değişimini ve dönemin sosyo-kültürel özelliklerinden etkilenerek nasıl şekillendiğini gösteren birçok çalışmadan söz edilebilir (Larossa, 2007; Mintz, 1998; Pleck, 2004; Stearns, 1991). Genel olarak bu konudaki araştırmalar Endüstri Devrimi öncesi ve sonrası babalık modellerine odaklanıyor. Kolonyal dönemdeki ailelerin sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak, baba-çocuk etkileşiminin hayli fazla olduğu belirtiliyor; ev ve iş ayrımı henüz ortaya çıkmadığı için, ailenin diğer üyeleri de babayla birlikte ev ekonomisine katkı sağlamak için çalışıyor. Ancak, çalışmalarda vurgulandığı gibi, babaların evdeki fiziksel mevcudiyeti tek başına çocuk bakımına katkılarını ve çocuklarıyla duygusal yakınlıklarını göstermiyor. Babaların daha çok otoriter

bir öğretmenlik rolü üstlendikleri söylenebilir, yani babalar evdeki disiplini / kontrolü sağlayan, çocukları ahlâki ve dini konularda yönlendiren, çocukların özellikle eğitim, iş ve evlilikle ilgili kararları konusunda söz hakkına sahip olan figürler olarak görülüyor.

Ancak 1800'lerde endüstrileşmenin de etkisiyle, üretim ve erkeğin evin dışına çıkmaya başlamasıyla yeni bir ideoloji gündeme geliyor. Ev ve iş yaşamının birbirinden ayrılmasıyla birlikte, aile yapısının değiştiği ve yaygın kültürel söylemlerde babaların rollerinin iyice evin dışına kaydığının altını çizmek gerekiyor (Larossa, 2007; Leupnitz, 1988). Bu yeni ideolojiye göre; evin geçimini sağlama görevi erkeğe verilirken, evde düzeni ve özellikle diğer aile bireylerinin sağlık ve huzurunu sağlama görevi de kadına veriliyor. Çocuk ise özenle yetiştirilmesi gereken ve annenin özel ihtimamına gereksinimi olan bir varlık olarak gündeme gelmeye başlıyor, bu özeni gösterecek kişi de anne olarak tanımlanıyor (Aries, 1980; Hareven, 1982; Leupnitz, 1988; Skolnick, 1993).

Evi geçindiren kişi olmak, yani daha çok evin dışında, iş yaşamına dâhil olmak, babaların çocuklarının hayatındaki fiziksel mevcudiyetini yapısal olarak iyice kısıtlıyor. Öte yandan, çocukların zihninde otoriter bir konuma sahip olmak, babalar ve çocuklar arasında kurulabilecek duygusal yakınlığı da engelliyor (Leupnitz, 1988; Pleck, 2004; Larossa, 2007). Bu durumda, anne ve çocuk arasındaki hem duygusal hem fiziksel bağlar gelişirken, baba hep dışarıda kalıyor, yani bir "üçüncü kişi" oluyor (Freeman, 2008; Leupnitz, 1988).

Babaların disiplini sağlamadaki önemli rolleri ve otoriter konumları korunsa da değişen dünyanın yeni standartlarının gerektirdiği şekilde çocuklara kendi hayatları hakkında karar verebilme hakkı ve daha fazla özgürlük alanı tanınmaya başlıyor, yani babanın kararlarına itaat yerine çocukların bireysellikleri vurgulanmaya başlıyor (Skolnick, 1993).

Özetle, geleneksel babalık kavramı, literatürde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle; çocuğun hayatındaki rolü anneye göre çeperde ve ikincil kalan, para kazanma, evi koruma ve disiplini sağlama işlevlerini üstlenen, çocuğun yaşamında asgari duygusal ve fiziksel mevcudiyeti olan, otoriter, ev geçindiren babalık modeline işaret ediyor (Freeman, 2008; Seidler, 2003; Silverstein, Auerbach ve Levant, 2002).

Bu tarihsel perspektifin yanısıra psikanalitik kuramlar, geleneksel babalık modelinin altında yatan ataerkil normlarla birlikte kavramsallaştırılmasında önemli bir yere sahip. Psikanalitik kuramlar, babanın çocuğun yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu vurguluyor ve babanın çocuğun psiko-

seksüel gelişimindeki merkezi rolü üzerinde duruyor. Buna göre, babaların üç önemli işlevi bulunuyor:

i) Ödipal dönemde erkek çocukta hadım edilme endişesini, kız çocukta penis hasedini uyandıran ve böylece erkek çocukta erkeklik özdeşleşmesinin ve kız çocukta da kadınlık özdeşleşmesinin başlangıcını oluşturmak;
ii) anne-çocuk arasındaki simbiyotik ilişkiye müdâhil olarak çocuğun bu bağın dışına çıkmasını sağlamak;
iii) çocuk için bir üçüncü kişi olarak çocukta sembolik düşünme kapasitesinin oluşmasını sağlamak (Emanuel, 2002; Marks, 2002; Target ve Fonagy, 2002).

Ancak klasik psikanalitik kuramda babaya verilen bu merkezi roller onun gerçek fiziksel varlığından çok, sembolik olarak varolmasına dayandırılmış ve baba ile ilişki, devamlı bakım figürü olan anneyle kurulan simbiyotik ilişkinin gölgesinde kalmıştır (Freeman, 2008). Babanın çocukla ilişkisinde otoriter fakat ilgili bir tavır sergilemesi gerektiği öne sürülmekte ve ancak bu tür bir tavrın ödipal dönemin başarıyla tamamlanmasını sağladığı vurgulanmakta. Bu tür bir tavır, çocuğun zihnindeki güçlü ve iyi baba figürünün oluşmasını sağlar ve erkek çocuğun babaya öykünmesini, kız çocuğun da babaya yönelmesini sağlar denilmekte.

Birçok çalışmada, kültürdeki toplumsal cinsiyet normlarının aile içindeki güç dengelerini ve rol ayrımlarını keskin bir biçimde belirlediği ve böylece babalık ve annelik rollerinin yaygın toplumsal cinsiyet ideolojilerine göre oluşturulduğu ifade edilir (Castelain-Meunier, 2002; Cooper, 2000; Cowan, Cowan ve Kerig, 1993; Seidler, 2003). Kültürler arasında nicelik farkı olsa da genelgeçer cinsiyet ideolojisinin ataerkil olduğu, bu ideolojideki değişimin kısmi ve görece yüzeysel olduğu belirgindir. Buna göre, hâlâ çoğunlukla ev içinde gücü ve kontrolü elinde tutan, kadın ve çocukları yönetme hakkına sahip olan kişi evin erkeği, yani babadır. Aile içindeki rol ayrımları açısından bakıldığındaysa; anne, çocuk bakımından ve ev içindeki işlerden sorumluyken, babanın görevi disiplini sağlamak ve ailesi için para kazanmaktır.

Frosh (1997), Batı dünyasındaki erkeklik ideallerini şöyle sıralamıştır: rasyonel davranmak ve düşünmek, ayrı ve bağımsız olmak, kendine yeter olmak, diğeri ve kendi üzerinde mutlak kontrol sahibi olmak. Böylece, gelenek-

sel babalık modelinin de bu bahsedilen erkeklik normlarının bir yansıması olduğu öne sürülebilir (Seidler, 2003; Williams, 2008).

Anne çocuk arasındaki ayrılmaz duygusal ve fiziksel bağlar kültür içinde yaygın olarak kabul gören kadın kimliğinin önemli bir parçası olarak vurgulanırken, babaların ise ailedeki işlevsel rolleri üzerinde durulmakta. Daha önce bahsedildiği gibi, geleneksel olarak tanımlanan baba da evine bakan ve evini koruyan, rasyonelliği ve otoriter yapısıyla kontrolü ve disiplini elinde tutan ama duygusal olarak çocuklarıyla mesafeli olan, kendine yeter ve muktedir oluşuyla çocuklarına model teşkil eden, ailesini toplum içinde temsil eden kişidir (Daly, 1995; Frosh, 1997; Goldberg, Tan ve Thorsen, 2009; Freeman, 2008; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Morman ve Floyd, 2006; Seidler, 2003; Silverstein, Auerbach ve Levant, 2008).

Seidler (2003) erkek kimliğinin kazanılması gereken ve kaybedilme ihtimali olan bir sosyal konum olduğunu söyleyerek, erkekliğin kırılgan yapısına işaret ediyor. Yukarıda bahsedildiği gibi, bu erkeklik konumunu korumanın temel yollarından biri de erkeğin babalık ve kocalık rollerini yerine getirerek, kurduğu aileyi toplum içinde başarılı bir şekilde temsil etmesi. Dolayısıyla babaların şu üç temel görevi, yani evin geçimini sağlamak, evi korumak / kollamak ve ev içindeki disiplinin sürmesini sağlamak, onların erkekliklerinin toplum içindeki temsiliyetleri açısından hayati önem taşıyor.

Dribe ve Stanfors (2009) evdeki cinsiyetlerarası rol ayrımının kadın ve erkeklerin geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına olan güçlü yatkınlıklarını yansıttığını belirtiyor. Dolayısıyla, babalar iş sahibi olarak ve para kazanarak erkekliklerini devam ettirirken, anneler de çocuk bakımı ve ev işlerindeki sorumluğu üstlenerek kadınlık rollerini devam ettiriyor. Kadın ve erkeklerle yürüttükleri nicel çalışmada, çocuk sahibi olmanın ev içindeki cinsiyetlerarası rol ayrımlarını güçlendirip güçlendirmediği araştırılıyor. Bulgulara göre, çocuk sahibi olmak kadınların ev içindeki sorumluluklarını önemli miktarda arttırıyor, erkekler ise ev içindeki sorumlulukları azalırken işlerine daha fazla vakit ayırmaya başlıyor. Böylece, çocuk sahibi olmak kadınları ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenen geleneksel annelik rolüne, erkekleri de eve para getiren geleneksel babalık rolüne yaklaştırıyor.

Daha önce de bahsedildiği gibi, evin geçim sorumluluğunu üstlenmek, bir iş sahibi olmak iyi bir baba olmanın ön koşulu gibi gözükmekte, çocuklarla yakın ilişki kurmak ya da bakım sorumluluğunu eşle paylaşmak ikinci planda ve seçime tabi kalmakta. Ayrıca, Cooper (2000) üst-orta sosyo-ekonomik düzeyden erkeklerle yaptığı nitel araştırmada erkekler için bir işte ça-

lışmanın para kazanma amacından ziyade, bir erkeklik ideali haline geldiğini, o nedenle de bu kişilerin çocuklarıyla daha çok ilgilenme isteklerine rağmen, işe ayrılan vaktin her zaman daha öncelikli olduğunu saptıyor.

Cowan ve Kerig (1993) araştırmalarında çocuk sahibi olmaya hazırlanan 72 çiftle doğumdan önce ve sonra aralıklarla görüşerek anket ve gözlem çalışması yapmış. Doğumdan sonra hem kadınlarda hem erkeklerde ebeveyn kimliğinde artış saptanmasına rağmen kadınlardaki artış üçte bir oranındayken erkeklerdeki artış beşte bir oranında. Bu bulgular doğum sonrasında kadınların psikolojik olarak ebeveyn kimliklerinin erkeklere göre daha fazla ön planda olduğu ve daha fazla içselleştirildiği şeklinde yorumlanıyor. Ayrıca, doğum sonrasında kadınlarda eş olma ya da iş sahibi olma kimliğinin annelik kimliğine göre çok daha az olduğu görülüyor. Bu bulgulardan yola çıkarak şu söylenebilir; babalar ebeveyn kimliğine annelerle karşılaştırıldığında daha az yatırım yapıyor ve bununla paralel olarak da iş yaşamı / çalışmak erkeklik kimlikleri açısından daha merkezi konumda oluyor. Bunun sonucunda ise çocuklarla hem fiziksel hem de duygusal olarak daha mesafeli bir ilişki kurulmakta, bakım sorumluluğu büyük oranda annelere devredilmekte.

Her ne kadar geleneksel babalık denildiğinde daha çok duygusal uzaklık ya da cezalandırıcı olmak gibi olumsuz özellikler akla daha çok gelse de, bu özelliklerin kişilerin algılamalarında farklı bağlamlarda değişiklik gösterdikleri göz önünde bulundurmalı. Örneğin Rohner ve Pettengil (1985) Koreli katılımcılarla yaptıkları çalışmada, Batı ülkelerindeki durumun aksine, ebeveyn kontrol boyutunun yakınlık boyutuyla olumsuz bir ilişki içinde olmadığı görülüyor. ABD'deki Protestan katılımcılarla yapılan bir başka çalışmada da babaların otoriter tutumlarının ve çocuklarına rehberlik etmelerinin onların sevgisi ve ilgisi olarak algılandığı anlaşılıyor (Barkowski ve Xu, 2000). Benzer şekilde, başka bir araştırmanın bulgularına göre, Pakistanlı babaların ev geçindirme ve evdeki disiplini / kontrolü sağlama rolleri, babaların sevgisi ve ilgisi olarak değerlendiriliyor (Hauari ve Hollingworth, 2009).

Değişen Babalık

Daha önce bahsedildiği gibi, son 50 yılda yaşanan çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler, geleneksel babalık normlarının sorgulanmasına ve yeni babalık şekillerinin ortaya çıkmasına sebep oldu (Dermott, 2003). Bu toplumsal değişimlerin başında, tahmin edilebileceği gibi, kadınların iş gücüne katılımı yer alıyor. Kadınların çalışma dünyasında daha fazla yer almasıyla birlikte, feminist akımların da etkisiyle, hem erkeğin hem kadının ev içinde ve

dışındaki konumları sorgulanmaya başlandı. Böylece annelik ve babalık rollerinde de değişimler ortaya çıkmaya başladı.

Hem kadının hem erkeğin çalıştığı evlerde, erkeğin tek başına evi geçindirme ideali çöktüğü, böylece kadın-erkek rollerinin daha dengeli bir hale geldiği, kadınla aynı oranda erkeğin de ev işlerinde ve çocuk bakımında sorumluluk üstlenmesi gerektiği söylenmeye başladı. Artık iyi bir baba olmak için sadece evi geçindirmek değil, çocuk bakımında fiilen yer almak ve ev içindeki iş yükünü eşle eşit bir şekilde paylaşmanın gerektiği dile getirilir oldu.

Yeniçağın babaları daha eşitlikçi, hem maddi hem de ev içindeki sorumluluklarını üstlenmekten çekinmeyen, çocuk bakımında en az anne kadar yer alan, çocuklarla hem fiziksel hem de duygusal olarak yakın ilişkiler kuran, daha toleranslı ve anlayışlı tavırlar sergileyen, sevgisini göstermekten çekinmeyen, çocukların fiziksel ve duygusal gelişimlerini destekleyen ve onları yönlendiren kişiler olarak tanımlanır hale geldi (Cabrera, Tamis-Lemonda, Bradley, Hoffert ve Lamb, 2000; Cooper, 2000; Dermott, 2003; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Marsiglio, 2009; Palkovitz, 2002; Shows ve Gerstel, 2009; Shirani ve Henwood, 2011). Ancak, bu yeni babalık normları eskileri dışlamıyor, evi geçindirme, disiplin ve kontrol hâlâ iyi babalık yapmanın önemli boyutları olarak kabul edilmeye devam ediyor (Morman ve Floyd, 2006). Örneğin, Townsend'in (2002) ABD'de 40'lı yaşlardaki babalarla yaptığı bir sözlü tarih çalışması, erkeklerin babalığı, evliliği, iş ve ev sahibi olmayı bir "paket" olarak kurguladıklarını gösteriyor.

Babalık normlarının farklılaşmasına rağmen birçok çalışma, bu farklılaşmanın idealler ile sınırlı kaldığını, gerçekteki davranışların çok da fazla değişmediğini gösteriyor (Cooper, 2000; William, 2008; Lareau, 2000; Larossa, 1988, 2007). Buna göre, annelerle karşılaştırıldığında, babaların çocuk bakımındaki rolleri hâlâ ikincil ve gönüllülük esasında seçime bağlı olarak görülüyor, ev geçindirme eş çalışmasından bağımsız olarak iyi babalık için birincil konumunu koruyor (Brandth ve Kvande, 1998; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Pleck ve Masciadrelli, 2004; Williams, 2008).

Ancak bu, değişim olmadığı anlamına gelmiyor. Örneğin, Cooper (2000) çalışmasındaki babaların geleneksel formlarla yeni babalık formları arasında bir geçiş noktasında olduklarını belirtiyor. Bu babalar, ev işlerini ve çocuk bakımını eşle eşit bir şekilde paylaşma konusunda gönüllü ve daha demokratik babalar olsalar da henüz eşlerine ancak "yardımcı" oluyorlar. Benzer şekilde, Haas ve O'Brien (2010) babaların çocukların yaşamlarına daha fazla dâhil olmayı ve eşle ev işlerinde / çocuk bakımında eşit bir işbölümü

yapmayı arzuladıklarını ama yine de ev geçindirme sorumluluğunun bunlara göre daha ağır bastığını; çünkü para kazanmanın, işte başarılı olmak için de çalışmanın erkeklik kimlikleri açısından merkezi bir yeri olduğunu söylüyor.

Pleck ve Masciadrelli (2004) yaptıkları bir çalışmada babaların çocuk bakımına katılımlarının çeşitli boyutlarını inceliyorlar ve eşlerin çalışma statülerinin, babaların katılımı konusunda önemli bir fark yaratmadığını saptıyorlar. Bu araştırmaya göre, anneler çalışsa da çalışmasa da babalarla karşılaştırıldığında, çocuklarla çok daha fazla vakit geçiriyorlar. Babaların, çocukların günlük yaşamlarındaki mevcudiyetleri 3,56 saatken, çocuklarla birebir geçirdikleri vakitler ve çocuk bakımı konusunda sorumluluk alma seviyeleri 1,86 saat olarak, yani annelerin katılımının yarısı seviyesinde olduğu anlaşılıyor. Türkiye'de, ülke çapında ve yakın zamanda yapılan bir araştırmada, babaların çocuklarıyla geçirdikleri zamanın annelere göre çok düşük olduğu görülüyor (Bernard van Leer Vakfı, 2014).

Ayrıca bazı çalışmalarda anne ve babanın çocuk bakımının sadece nicel değil nitel düzeyde de ayrıştığı ortaya konuluyor (Craig, 2006; Lamb ve Tamis-Lemonda, 2004; Larossa, 1988; Pleck ve Masciadrelli, 2004; Shows ve Gerstel, 2009). Bu çalışmalara göre, babaların katılımının çocuk bakımındaki zorunlu sorumluluklardan ziyade; oyun oynama, birlikte dışarı çıkma ya da çocukla çeşitli eğlenceli aktiviteler yapma şeklinde oluyor. Ayrıca bu eğlenceli zaman aktiviteleri süresinde, genelde babaların dikkatlerinin iş ve çocukları arasında kaldığına, çocukla geçirilen bu zamanlarda öncelikli olarak çocuklarla ilgilenmek yerine babaların zihninde çocukların ikincil kaldığına dikkat edilmeli (Larossa, 1988; Shows ve Gerstel, 2009).

Ebeveynliğin tartışmalı tarafının; dünyanın birçok yerinde çocuk bakımının "kadınsı" olarak anlaşılması örneğinde olduğu gibi erkeklere "erkek" kimliklerini sorgulatan geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile (Blazina ve Watkins, 2000; Maurer ve Pleck, 2006) erkeklerin "sınırlılıkları ve yetersizlikleri" konusundaki farkındalıkları (Palkowitz, Copes ve Woolfolk, 2001) ve "maço / *machismo*" kimliklerinin onların kültürel benliklerinin diğer unsurlarıyla çatışmasıyla ilgili olduğu görülüyor (Glass ve Owen, 2010). Ayrıca, çocuk bakımı ve aileye odaklanma konusunda daha ilişkisel erkeklik kimlikleri geliştirme çabasında olan erkekler, iş yerlerindeki geleneksel cinsiyet örgütlenmesinden ötürü, iş ve aile yaşamlarını dengelemekte engellerle karşılaşabiliyor (Holter, 2007). Bunların hepsi, "toplumsal cinsiyet rolü çatışması"nın nedenleri arasında sayılabilir (Blazina ve Watkins, 2000; Maurer ve Pleck, 2006).

Babalık normları ve davranışlarının ayrıca sosyal ve kültürel yapıdaki değişikliklere göre farklılaştığı, dolayısıyla eğitim seviyesinin ya da sosyo-ekonomik düzeyin bu konuda önemli belirleyiciler olduğu söylenebilir (Bozett ve Hanson, 1991; Larossa, 2007; Marsiglio, Amato, Day ve Lamb, 2000). Erickson ve Gecas'ın (1991) bu konuda yayımlanmış araştırmaları konu alan inceleme yazısında, özellikle eğitim seviyesinin ve iş statüsünün babalık normları üzerinde etkili olduğu ortaya konuyor. Buna göre, eğitim seviyesi daha yüksek olan babaların daha anlayışlı, toleranslı oldukları ve sevgilerini daha fazla ifade ettikleri görülürken, eğitim seviyeleri daha az olan alt sosyo-ekonomik sınıftan babaların daha otoriter, kontrolcü bir yaklaşım sergiledikleri, sevgilerini daha az gösterdikleri ifade ediliyor. Ancak, bu farklılıkların daha çok kişilerin tutumlarında görülüp, davranışlara çok da yansımadığı vurgulanıyor.

Shows ve Gerstel'in (2009) işçi sınıfına mensup babalar ile orta sınıftan babaları karşılaştıran bir araştırmaları bulunuyor. Orta sınıftan erkeklerin, kültürdeki değişen babalık normları ve ev geçindirme sorumluluğu arasında çatışma yaşadığı, bu çatışmanın da eve ve işe ayrılan zamanlar arasındaki dengesizlikten kaynaklandığı söyleniyor. Orta sınıftan babaların bu çatışmayla baş etmek için çocuklarının ve genel sosyal çevrelerinin gözünde mevcudiyetlerini arttırma yoluna gittikleri (*public fathering* / "görünür babalık") ama yine de bu kişiler için iş yaşamlarının çocuk bakımı ve çocukla ilgilenme sorumluluğuna göre öncelikli konumunu sürdürdüğü görülüyor. Ancak, işçi sınıfından babalar için durumun daha farklı olduğu, bu babaların çocuk bakımında daha fazla sorumluluk üstlendiği, çocuğun hayatındaki mevcudiyetlerinin daha fazla olduğu, iş yaşamının orta sınıftan babalar kadar öncelikli olmadığı saptanıyor (*private fathering* / "içeride babalık").

Cooper'a (2000) göre, özellikle orta ve üst sınıf sözkonusu olduğunda, iş yaşamındaki başarı ve statüleri, babaların kimlikleri açısından çok merkezi ve öncelikli bir role sahip. Çocuk bakımında sorumluluk üstlenme, çocukla yakın ilişki kurma, çocuğun hayatındaki mevcudiyetin artması gibi babalık normları, bu babaların zihinlerinde yer etse de bunlar henüz davranışlara yansımıyor. Deinhart'ın (1998) değindiği gibi, işle kurulan aşırı özdeşleşme, babaların çocuk bakımına katılımını sınırlıyor gibi görünüyor. Shows ve Gerstel'in (2009) çalışmasından yola çıkılarak, çalışma hayatındaki statüleri düştükçe işle özdeşleşmenin ve işe bağlılığın düştüğü, bunun iş ve ev yaşamı arasında daha dengeli bir durum yarattığı öne sürülebilir. Böylece, işçi sınıfından babalar için, bahsedilen yeni babalık normları daha uygulanabilir oluyor.

Sosyal sınıf farklarının yanısıra kişilerin işleriyle ilgili algıları da baba-

lık şekillerinde farklılıklar yaratıyor. Ranson'ın (2001) orta sınıf babalarla yaptığı bir araştırmada, bir grup babanın geleneksel babalık normlarına göre hareket ettiği, diğer grubun ise değişen babalık normlarının farkında olduğu ve bunları uygulamak için çaba harcadığı gözleniyor. Aynı sınıftan babalar arasındaki bu farklılaşmanın, kişilerin farklı iş algılarından kaynaklandığı öne sürülüyor. Buna göre ikinci gruptaki babaların işlerine verdikleri önemin birinci grupta olduğu gibi işin statüsünden ya da iş başarısından çok, ailelerini geçindirmek için olduğu anlaşılıyor.

Gavanas (2008), günümüzdeki babaların bir ikilem yaşadığını dile getiriyor. Günümüzde, baba olan erkekler bir yandan evine para getiren, kamusal alanda çalışan, evden görece uzak olan ebeveyn rolüyle karşı karşıya kalıyor. Diğer yandan, baba-çocuk ilişkisinin önemi gittikçe daha fazla vurgulanıyor, babalardan çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeleri bekleniyor. Bu ikilemin yarattığı yaygın "baba modeli" ise çocuğuyla eğlenerek vakit geçiren babalar oluyor. Böylece, hem yeni söyleme uygun olarak çocuğuyla ilgilenen, hem de evle mesafesini koruyarak erkekliğini muhafaza eden bir baba figürü oluşuyor. Türkiye'de bu konu, aile yapısı ve Türkiye'de erkek olmakla ilgili çeşitli araştırmalarda gündeme gelmekle birlikte (Fişek, 1991; Sancar, 2009), henüz doğrudan araştırılmadı.

Kuşaklararası İlişkileri İnceleyen Çalışmalar

Erkeklerin kendi babalarıyla kurdukları ilişkilerin ve çocukluktan yetişkinliğe zihinlerinde şekillenen babalık imajlarının kendi babalıkları üzerindeki etkisini ortaya koyan birçok araştırma bulunuyor. Bu etkilenmede hem bilinçli hem de bilinçdışı süreçlerin devrede olduğu, zihinde oluşan geçmiş baba-oğul ilişkisinin etkisiyle oluşan babalık imajlarının bugünkü babalık motivasyonlarını ve davranışlarını oluşturduğu öne sürülebilir. Bu süreç sadece geçmiş ilişki örüntülerinin tekrarı değil, bugünkü ilişkide geçmişin yaralarını sarma ihtimali anlamına da geliyor.

Krampe (2009) kişilerin zihinlerinde bir şema halinde oluşan "baba varlığı"nın (*father presence*) babalık davranışlarının kuşaklararası aktarımında önemli bir yeri olduğunu söylüyor. Bu şemanın olumlu ya da olumsuz niteliğinden bağımsız olarak bunun kişilerin bugünkü babalık davranışlarını şekillendiren en önemli unsurlardan birisi olduğunun altını çiziyor. Niteliği ise şu açıdan önem kazanıyor: Geçmiş ilişkiyle oluşan olumlu şemalar model alma davranışını arttırırken, olumsuz şemalar özdeşleşmeyi tersine çevirerek geçmişteki örüntüleri telafi etme davranışına sebep oluyor.

Snarey (1993) dört farklı kuşaktan babayı inceleyerek, Krampe'nin önermelerine paralel olarak bu babalarda model alma ve telafi etme davranışlarını gözlemlemiş. Snarey'in sonuçlarına göre, bu erkekler babalarının olumlu, güçlü ve işlevsel yönlerini model alıp kendi babalıklarında uygularken, geçmiş ilişkilerinde yetersiz gördükleri ve işlevsel olmayan özellikleri değiştirerek telafi etmeye çalışmışlar. Örneğin, babalarının ev geçindirme sorumluluğunu başarıyla üstlenmelerini, bu konuda sorumlu davranmalarını kendilerine model alıp babalarının bu konudaki yönlendirmelerine uyarken; babalarından farklı olarak, çocuklarına karşı cezalandırıcı değil, toleranslı olmaya ve çocuklarının yaşamlarındaki fiziksel ve duygusal mevcudiyetlerini arttırmaya özen göstermişler. Benzer şekilde, birçok çalışmada da ev geçindirmeye verilen önemin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, fakat geçmişteki mesafeli ve otoriter babalık şekillerinin geçmişi telafi etme amacıyla değiştirilmeye çalışıldığı görülüyor (Brannen ve Nilson, 2006; Brandh ve Kvande, 1998; Daly, 1995; Silverstein, Auerbach ve Levant, 2002; Williams, 2008).

Aynı şekilde, İngiltere'de Pakistan kökenli babalarla yapılan bir çalışmada, geçmişteki baba-oğul ilişkisinin hem geçmişi model alma hem de telafi etme yoluyla bugünkü ilişkileri şekillendirdiğine şahit olunuyor (Hauari ve Hollingworth, 2009). Ayrıca telafi etme davranışının model almaya göre daha yaygın olduğu, yani babaların geçmişi tekrar etmek yerine kendilerini değiştirmeye çalıştıkları görülüyor. Ev geçindirme, disiplini sağlama ve rol model olma davranışları sürdürülmeye çalışılırken, bu kişiler kendi babalarından farklı olarak, çocuk bakımında daha fazla sorumluluk üstlenmeye, evdeki fiziksel mevcudiyetlerini arttırmaya, duygusal olarak çocuklarıyla daha yakın olmaya ve aralarındaki iletişimi geliştirmeye çalışıyorlar.

Floyd ve Morman (2000) baba-oğul ilişkisindeki duygusal iletişim şekillerinin kuşaktan kuşağa nasıl değiştiğini araştırmış ve yukarıdaki çalışmalarla benzer bir şekilde kendi babalarını model alan ve bunları telafi etmeye çalışan iki farklı grup tespit etmiş. Geçmiş ilişkileri olumlu nitelikte olup babalarıyla aralarında yoğun bir duygusal iletişim olan kişiler, bu olumlu özellikleri çocuklarıyla ilişkileri için model olarak kullanıyor. Geçmişteki ilişkilerinde babalarının uzaklığını ve ilgisizliğini deneyimleyen babalar ise bugünkü ilişkilerinde çocuklarıyla daha fazla duygusal yakınlık kurmaya, onlara daha fazla ilgi göstermeye çalışıyor. Ancak Hauari ve Hollingworth'un (2009) sonuçlarından farklı olarak, telafi etme davranışı, model alma davranışı kadar öne çıkmıyor. Bir başka deyişle; babalar geçmişteki olumlu özellikleri kolaylıkla model olarak kullanabilirken, olumsuz yönler bu kadar ko-

layca değiştirilip telafi edilemiyor. Telafi etme amacı güçlü olsa da zihindeki olumlu bir şemanın / modelin eksikliğinin bu zorluğu yarattığı söylenebilir (Floyd ve Morgman, 2000; Larossa, 1988; Roy, 2006; Silverstein, Auerbach ve Levant, 2002).

Roy (2006) daha olumlu bir baba-çocuk ilişkisi oluşturabilmek için babanın en azından temel fonksiyonlarını yerine getirmesi gerektiğini söylüyor. Çalışmasında, asgari etkileşim olsa da, babanın ailedeki tutarlı mevcudiyetinin telafi etme davranışını kolaylaştırdığı, bu babaların çocuklarıyla daha yakın ilişkiler kurabildiği görülüyor. Ancak babaları tümden yok olan ve temel sorumluluklarını yerine getirmeyen erkeklerin kendi çocuklarıyla ilişkilerinde reddedici ve uzak davrandıkları gözleniyor.

Silverstein ve arkadaşları (2002) üç farklı alt kültürden erkekle görüşerek, benzer şekilde, geçmiş baba-oğul ilişkisinin çocuklarla kurulan şimdiki ilişkileri şekillendiren önemli bir unsur olduğunu gösterdiler. Katılımcıların çoğunun babalarıyla duygusal açıdan mesafeli ilişkiler tanımladığı ve geçmiş ilişkilerindeki yetersiz tarafları kendi babalıklarında değiştirmeye çalıştığı rapor edilmiş; ancak çalışmada bu telafi sürecinin kolay olmadığı ve katılımcıların bu konuda birçok zorluk yaşadıkları belirtilmiş. Katılımcılar, hem çocuklarıyla duygusal bir bağ kurmakta, hem de kendi babalarının otoriter tavırlarından uzaklaşmakta zorlandıklarını belirtmişler.

LİTERATÜRE GÖRE TÜRKİYE'DE AİLE YAPISI VE ÇOCUK YETİŞTİRME

Türkiye'de Tarihsel ve Sosyolojik Olarak Aile Yapıları

Türkiye'deki aile yapılarının ve evlilik yaşamının özelliklerinin kökenlerini Cumhuriyet öncesi Osmanlı döneminin kültürel karmaşıklığı içinde aramak gerekir. Osmanlı'nın geçmiş dönemlerinde ve özellikle kırsal kesimle ilgili olarak aile ve bireyler üzerinde pek fazla bilgiye sahip değiliz. Daha çok 19. yüzyıl sonlarına doğru ve ağırlıklı olarak İstanbul'daki kayıtları inceleyen araştırmacılar, o zamanki aile yapısının ağırlıkla çekirdek aile şeklinde olduğunu, ancak yakın akrabalar arasında kuşaklararası ve haneler arası yardımlaşmanın gerçekleştiğini belirtiyor (Duben ve Behar, 1991; Ortaylı, 1985). Kırsal kesimde, üç kuşaktan ailenin ortak üretim ve tüketime dayanan sosyoekonomik bir bütün olarak birlikte yaşadığı –ataerkil kültürün bir özelliği olarak erkek kardeşlerin aileleri–, yoğun bir işlevsel geniş aile niteliği gösteriyor (Ortaylı, 1985, 2001).

Ortaylı (1985, 2001) Osmanlı'da aile yapısının ataerkil ve hiyerarşik, erkeğin de aile reisi olduğunu ve kayıtlardaki çocuk tanımının erkek çocuğu kastettiğini ifade ediyor; erkek ve kadının gelişim sürecinde birbirlerini tanıma olanağı bulamadıklarını da ekliyor. Benzer şekilde Duben ve Behar (2001) aile içinde iş bölümünün yaş ve cinsiyete göre ayrıldığını ve bireylerin daha çok hemcins grupları içinde işlev gördüklerini söylüyor.

19. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşen reform hareketleri sonunda ailenin ataerkil niteliğinden sıyrılması, kadının daha özgür olması, çocuk eğitimi üzerindeki vurgu artıyor (Toprak, 2013). Yeni cumhuriyetin ideolojisi, Ziya Gökalp tarafından yeni "yuva tipi" (çekirdek) "milli aile" olarak kavramlaştırıldı (Toprak, 2013). Buna göre, kadına erkekle eşit eğitim hakkı verilmekle birlikte, aile içi işbölümünde çocuğun sorumluluğu yine anneye kalıyordu; kadının eğitiminin amacı, devlet için "gürbüz çocuk" yetiştirmesi, onun vatanına karşı sorumlu bir vatandaş olmasını sağlamasıydı. Burada sözkonusu olan sorumlu vatandaş tabii ki erkek çocuktu. Bu ideolojinin anlamı, çocukların yetiştirilmesine büyük önem verilmesiydi ama babanın rolü yine çocuğun iyi yetişmesini sağlayacak ekonomik koşulları gerçekleştirmek ve iyi bir model olmaktı.

20. yüzyılın ikinci yarısında sayıları giderek artan çalışmalara göre, Türkiye'nin geçirdiği birçok sosyal ve kültürel değişime rağmen bu geleneksel-kırsal ve işlevsel olarak geniş aile yapıları uzunca bir süre yaygınlığını korudu (Duben, 2002). Dolayısıyla Türkiye'de yaygın olarak tanımlanan köy kökenli, geleneksel ve ataerkil aile yapısının Osmanlı'dan sonra da süreklilik gösterdiği söylenebilir. Türkiye kültürünün genel toplulukçu yapısının bir yansıması olarak, aile bireyleri sosyal, psikolojik ve ekonomik anlamda birbirlerine bağımlıdır (Fişek, 1991, 2002; Kağıtçıbaşı, 1996, 2002; Kıray, 1976; Sunar ve Fişek, 2005). Dolayısıyla, özellikle kırsal kesimde ailelerin işlevsel olarak geniş nitelikte olduğu ve aile içindeki ilişkilerin bu karşılıklı bağımlılıklar üzerinden yürütüldüğü söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye, 1950 sonrası köy-kent politikalarının değişimine kadar, kırsal ve geleneksel bir toplum olarak kabul edilir (Sunar ve Fişek, 2005). Bununla paralel bir şekilde ataerkil, baba soyuna dayalı aile yapıları varlığını sürdürmüş ve yeni evli çiftin babanın otoritesi altında, onun evinde ya da evine yakın bir şekilde yaşadığı geniş aileler görülmeye devam etmiştir (Kıray, 1976; Timur, 1972). Böylece yeni evli çiftin hem ekonomik hem de psikolojik olarak geniş ailelerine –özellikle ve yaygın olarak damadın ailesine– bağımlı kalmaya devam etmesi sağlanmıştır.

Ancak, 1950 sonrası endüstrileşme ve şehirleşmenin gelişmesi, Türkiye'nin daha modern ve demokratik bir ülke haline gelmesi, aile yapısı üzerinde önemli etkiler yarattı (Sunar ve Fişek, 2002). Ailelerin anlaşmalarına göre yapılan geleneksel evliliklerin yanında, iki kişinin karşılıklı kararına dayanan aşk evliliklerine daha çok rastlanır oldu ve geniş aileler yerini çekirdek ailelere bırakmaya başladı. Özellikle erkeğin ailesinin, yeni evlenen çift üzerindeki söz hakkı ve otoritesi kısıtlı hale geldi (Hortaçsu, 1995; Kıray, 1976; Timur, 1972; Tolan, 1991). Dolayısıyla evlilikle birlikte çiftler göreceli olarak özerk bir hayat kurmaya başladı. Örneğin Timur, 1972 yılında Türkiye'deki ailelerin demografik özellikleri üzerine yaptığı araştırmasında, ailelerin yalnızca % 13'ünün geniş aile yapısında olduğunu saptıyor. Bu da Türkiye'deki hane yapısının ekonomik gereklerle uyumlu olduğunu gösteriyor.

Fakat, bu değişimler toplumun tüm kesimlerinde homojen bir şekilde kendini göstermiyor. Köy-kent ayrımı ve eğitim, aile yapısını etkileyen önemli unsurlar olarak etkisini sürdürüyor. Tolan (1991) Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik bağlamda üç farklı aile tipinin ortaya çıktığını belirtiyor: Bunlardan birincisi; daha çok kırsal kesimde varlığını sürdüren, ekonomisi tarım üretimine dayalı, geleneksel ataerkil değerlere bağlı, akrabalık ilişkilerinin ön planda ve akrabaların birbirini koruduğu, dayanışma içinde olduğu geniş aile olarak tanımlanabilecek *kır* ailesi.

Geçiş ailesi olarak tanımlanan ikinci tür ise; özellikle köyden kente göç etmiş, gecekondularda yaşayan aileleri yansıtmakta. Tolan'a göre bu aileler, geleneksellik ile modernlik arasında bir alanda varlıklarını sürdürmeye çalışıyor. Bir yandan kente uyum sağlamaya, modern kültürün bazı öğeleriyle bütünleşmeye çalışırken, bir yandan da kent ortamından dışlanmanın bir sonucu olarak, aile ve akrabalık bağlarını sürdürmeye, aile içi dayanışmayı kuvvetlendirmeye çalışmaktalar. Köydeki akrabalık yardımlaşmasının parçalanması sonucu çekirdek aileye doğru bir yönelme var; fakat geniş aileye olan psikolojik ve sosyal bağlar oldukça güçlü bir şekilde devam ettiriliyor. Sonuncusu ise kentte yaşayan, eğitim seviyesi yüksek, orta sınıf çekirdek aileleri kapsayan *kent* ailesi. Ataerkil-geleneksel özelliklerden uzak, görece eşitlikçi ve modern bir aile ortamı tanımlanmakta (Tolan, 1991).

Önemli bir diğer nokta da hane yapılarının ve aile değerlerinin belirgin değişimine rağmen, geniş aileyle bağların ve ataerkil değerlerin birçoğunun hâlâ norm halinde varlığını sürdürüyor olması. Örneğin Timur (1972), kendi çekirdek ailelerinde yaşayan % 70 oranında erkeğin, oğullarının evliliklerinden sonra bile onlarla birlikte yaşamak istediklerini saptıyor. Benzer bir şekil-

de Hortaçsu (1995) eğitim seviyesi arttıkça "romantik" evliliklerin yaygınlaştığını, daha çok çiftler arasındaki karşılıklı etkileşimin ve birbirleriyle anlaşmalarının evlilik kararındaki öneminin arttığını bulmasına rağmen, ailelerin evlilik kararı konusundaki merkezi yerlerini hâlâ koruduklarını belirtiyor. İki aile arasında yaşanan anlaşmazlıkların, aileye karşı hislerin ve sorumlulukların çiftler arasındaki çatışmayı arttırdığı ve çiftlerin birbirlerine karşı hislerini önemli bir şekilde etkilediğini söylüyor. Aileler arasındaki mülk değiştokuşu hâlâ evliliklerde önemli bir yere sahip – örneğin çeyiz, ev düzme, düğünün planlanması gibi evlilik masraflarını ailelerin karşılaması. Kağıtçıbaşı'nın (2002) aile değişimi modeline göre ele alınırsa, bir yandan romantik evliliklerde özerklik artan bir biçimde kendini gösteriyor ama karşılıklı sosyal, psikolojik ve ekonomik bağlılık değerleri de etkisini hâlâ sürdürüyor (Sunar ve Fişek, 2005; Hortaçsu, 1995).

Bu yapıda aile içi ilişkilerin kurallarını belirleyen çok güçlü cinsiyet ve yaş hiyerarşilerinin sürdüğü söylenebilir. Ailedeki bireyler, bu hiyerarşilerin oluşturduğu sınırlar çerçevesinde birbirleriyle ilişki kurabiliyor. Bu hiyerarşik yapıda erkeklerin kadın ve çocuklara üstünlüğü daimken, kadın ve çocuklar evin erkeğine itaat etmek ve onun sözlerine uymakla yükümlüler. Dolayısıyla evin erkeği olan babanın mutlak ve sarsılmaz bir otoritesi var. Bu hiyerarşi, çocukların babayla ilişkisi arasındaki mesafeyi belirleyen keskin sınırlar oluşturuyor, bu sınırlar çoğu zaman baba-çocuk ilişkisindeki yakınlığı ve duygu alışverişini engelliyor, ilişkiler saygı ve korku çerçevesinde kalıyor (Fişek, 1991, 2002; Kıray, 1976). Batı literatüründe tanımlanan geleneksel babalık modeline benzer bir şekilde, özellikle köy kökenli ataerkil yapıdaki ailelerde, babalık konumu ev geçindirme, evi koruma, otoriteyi sağlama ve ailenin toplumsal temsiliyeti üzerinden yürütülüyor (Sunar ve Fişek, 2005).

Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'nin geçirdiği önemli sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerle birlikte Türkiye'nin daha modern ve demokratik yapıya sahip, endüstrileşmiş bir ülke haline geldiği söylenebilir (Sunar ve Fişek, 2005). Bu değişimler kuşkusuz Türkiye'deki ailelerin geleneksel yapısı üzerinde de oldukça etkili. Türkiye'nin modernleşme sürecine girmesinin etkisiyle, kültürdeki toplulukçu öğeler hâlâ varlıklarını önemli oranda sürdürseler bile bireyselcilik, kültürün içine giderek daha fazla yerleşiyor (Sunar, 2002). Buna dayanarak, Kağıtçıbaşı (1996, 2002) Batı'nın tümüyle bağımsız aile yapısı ile geleneksel Türkiye'deki tamamen karşılıklı bağımlılıklara dayalı aile yapısının entegrasyonunu öneren bir aile değişim modeli ortaya koyuyor. Bu modele göre, Türkiye'deki günümüz ailelerinde, aile

bireylerinin birbirlerine olan ekonomik ve sosyal bağımlılıkları azalıp yok olmaya yüz tutsalar da psikolojik ve duygusal bağımlılıklar eşit ya da artan bir şekilde devam ediyor.

Bu değişim özellikle çocuk yetiştirme pratikleri üzerinden kendisini gösteriyor. Özellikle aile içinde çocuğun değişen değerine odaklanan birçok araştırma yapıldı (Ayçiçeği-Dinn ve Kağıtçıbaşı, 2010; Kağıtçıbaşı, 1982; Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Köy kökenli ve ataerkil yapıdaki ailelerde, çocukların aileye olan ekonomik ve sosyal faydalarına odaklanılıyor. Örneğin, çocuk sayısının fazla olması, aileye gelecek maddi katkının daha fazla olacağı anlamına geldiği için çok çocuk sahibi olmak az çocuğa göre daha tercih edilir oluyor. Ya da erkek çocuk kız çocuğa göre daha değerlidir; çünkü ileriki yaşlarda kız çocuk evlenip aileden ayrılsa bile oğul her zaman babasının yanında kalıyor ve bir süre sonra evin ekonomik sorumluluğunu ve ebeveynlerinin bakımını üstlenebiliyor. Ayrıca, erkek çocuk, aileyi gelecekte toplum içinde temsil eden, soyun devamlılığını sağlayan kişi olarak görüldüğü için de değeri daha fazla. Dolayısıyla, çocukların aileden bağımsız, kararlarını kendi başlarına veren özerk birer birey olmalarını özendirmek bir yana, engellenmeye çalışılıyor. Bu amaçla da çocuklar, daha önce de belirtildiği gibi, ebeveynlerinin kontrolcü-katı disiplini ve itaat beklentisiyle yetiştiriliyor.

Kağıtçıbaşı'nın (1996, 2002) tanımladığı yeni aile modeline göre kırsal / alt sosyoekonomik düzeyli ailelerden şehirleşmiş / üst sosyo-ekonomik düzeyli ailelere doğru bir değişim gerçekleştikçe, çocuklar ekonomik değerleri yerine giderek daha fazla psikolojik ve duygusal değerleriyle varolmaya başlıyor. Böylece çocuk yetiştirme yöntemleri daha az otoriter ve zorlayıcı hale geliyor, çocuk ile ebeveyn arasındaki duygusal bağların ve yakınlığın önemi artıyor. Birçok çalışmaya göre, çocuk yetiştirmede demokratik yöntemler, orta ve/ya üst sosyo-ekonomik düzeye sahip ya da genç kuşaktan ailelerde daha yaygınken; geleneksel otoriter disiplin yöntemleri, daha çok eski kuşak ya da alt sosyo-ekonomik düzeyden ailelerde görülüyor (Fişek,1982; Pehlivanoğlu, 1998; İmamoğlu, 1991).

Kağıtçıbaşı'na (1996, 2005) göre aile yapısındaki bu değişimler –tümden karşılıklı bağımlılıktan psikolojik karşılıklı bağımlılıklara geçiş– çocuk üzerindeki ebeveyn kontrolünün tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmiyor. Çocukların aile içinde artan duygusal ve psikolojik değerleri, onların aileye bağlılıklarının önemini arttırıyor, böylece çocukların aileden kopmaları ve hatta özerk varlıkları, aile içindeki ilişkisel bağlılığa göre ikinci planda kalıyor. Özerk davranışlar konusunda tolerans artsa da çocuk üzerinde belirli

bir seviyede kontrol sahibi olmak, ebeveynlerin çocuk yetiştirme yöntemlerinde hâlâ merkezi bir yere sahip. Fişek'in (1991) çalışmasına göre, Türkiye'deki ailelerde yakınlık boyutu ailelerin sosyal ve ekonomik farklılıklarına göre önemli değişimler gösterse de aile içindeki hiyerarşi bu bağlamsal farklılıklardan çok az etkileniyor. Böylece, aile bireyleri arasındaki yakınlık seviyesi artsa da hiyerarşik ilişkiler, dolayısıyla ebeveyn kontrolü, Türkiye'deki aileler için bir norm olarak varlığını devam ettiriyor.

Benzer şekilde, üç ayrı sosyo-ekonomik düzeyden aileyle yapılan, geniş kapsamlı bir araştırmanın bulgularına göre çocuk yetiştirmedeki geleneksel tutumlar, demokratik tutumlara göre çok daha yaygın (İmamoğlu ve İmamoğlu, 1981). Çocuktan itaat beklemek, çocuğun davranışlarını katı bir şekilde kontrol etmek, koruyuculuk, çocuğun yanlış davranışları konusunda yaptırımcı olmak –fiziksel ve/ya sözel şiddet... Ancak aynı çalışmada, ailelerin sosyo-ekonomik özelliklerine göre önemli farklar sözkonusu. Bahsedilen bu geleneksel çocuk yetiştirme tutumlarının alt düzey ailelerde üst düzey ailelere göre çok daha yaygın ve normatif kabul edilen ebeveynlik davranışları olduğu saptanıyor. Sosyo-ekonomik düzeyi daha iyi olan aileler, çocuklarına daha fazla destekleyici, toleranslı ve daha az kontrolcü yaklaşıyor. Aynı şekilde, Çatay, Allen ve Samstag (2008), üst sosyo-ekonomik düzey annelerin diğerlerine göre daha demokratik ve eşitlikçi tutumlar gösterdiğini saptıyor.

Yukarıda anlatılanlara göre, yeni kuşak ya da üst/orta sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde özellikle baba-çocuk arasında kurulan resmiyete dayalı duygusal yakınlığın asgaride olduğu ilişki tamamen kaybolmasa da esnemeye ve yerini daha az resmi ve duygusal yakınlığı dışlamayan bir ilişki modeline bırakmaya başlıyor. Sunar (2002) orta sınıf mensubu üç farklı kuşak aile için ebeveyn-çocuk ilişkisini inceleyen çalışmasında, genç kuşaktaki anne ve babaların bir önceki kuşağa göre daha duygusal ve daha yakın olarak algılandığını, her iki ebeveynin uyguladığı otoriter kontrolün ise kuşaktan kuşağa azalan bir çizgide olduğunu belirtiyor. Ancak, her üç kuşak için de babalar, annelere göre daha az duygusal, daha uzak, kızgın ve otoriter olarak algılanıyor.

Sunar'ın (2002) bir diğer önemli bulgusu da kız ve erkek çocukların baba algılarındaki farklar. Anneler kız ve erkek çocuklar tarafından eşit derecede yakın algılanırken, kız çocuklar babalarını erkek çocuklara göre daha yakın algılıyor. Ayrıca, erkek çocuklar babalarını, kız çocuklara göre daha kızgın olarak değerlendiriyor. Bu algılamaları destekler şekilde, İmamoğlu (1991) özellikle alt sosyo-ekonomik düzeyden ailelerde erkek çocukların kız çocuklara göre daha fazla cezalandırıldığını belirtiyor.

Yine Sunar'ın (2002) çalışmasında, özerklik gelişiminin desteklenmesi konusunda bir saptamaya yer veriliyor. Öncelikle her yeni kuşakta, çocukların kişisel başarılarının, karar almadaki bireyselliklerinin ve özerk davranışlarının daha fazla desteklendiği ve düşünme, sorgulama ve bireysel deneyim yaşama konusunda daha çok teşvik edildikleri görülüyor. Ancak, kız çocuklar özerkliklerinin desteklendiğini erkek çocuklara göre daha az hissediyor ve bu fark, özellikle babalar konusunda daha belirgin. Benzer şekilde, Pehlivanoğlu'na (1998) göre, erkek çocukların özerklikleri ve sosyallikleri, kız çocuklarına göre daha fazla teşvik edilip destekleniyor. Yine de, Sunar (2002) kendi çalışmasında, özerkliğin desteklenmesi konusundaki cinsiyetlerarası bu algılayış farkının genç kuşakta önemini önemli derecede yitirdiğini belirtiyor.

Sefer (2006) kız ve erkek çocukların zihinlerindeki baba ve anne temsilleri arasında kayda değer farklar tespit ediyor. Bu çalışmaya göre, geç ergenlik dönemindeki katılımcılar annelerini daha duygusal, yakın, sevecen ve ilgili algılarken; babalar otoriterlikleri ve duygusal uzaklıklarıyla temsil ediliyor. Sunar'ın (2002) çalışmasına benzer olarak, burada da çocukların zihinlerindeki baba ve anne temsillerinde cinsiyet farklılıkları bulunuyor. Çalışmadaki erkek katılımcılar babalarını, kadın katılımcılara göre daha yargılayıcı ve cezalandırıcı olarak algılıyor. Kadın katılımcıların baba algıları, erkek katılımcılara göre daha ilgili, sevecen ve koruyucu konumda.

Hiyerarşi ve yakınlığın, Türk aile sistemini tanımlayan en temel boyutlar oldukları söylenebilir. Fişek'in 90'lı yıllardan bu yana yürüttüğü çalışmalar, Türkiye'deki aile sistemlerini bu iki temel boyut çerçevesinde açıklıyor. Hiyerarşi kavramı, ilişkilerde resmiyet, mesafe ve sorumluluklara işaret ederken; yakınlık kavramı samimiyet, karşılıklı paylaşım, bağ kurma anlamına geliyor. Bu çalışmalara göre bu iki boyut, toplumsal cinsiyete ve kuşağa göre farklılık gösteriyor. Hiyerarşik ilişkilerde kontrol ve bakım sorumluluğu kadınlardansa erkeklere, gençlerdense yaşlılara ait oluyor. Duygusal yakınlık ise sınırları belli olan bu hiyerarşik ilişkiler içinde kurulabiliyor (Fişek, 2002).

Aile içi etkileşimle ilgili bir araştırmada (Fişek, 1991, 1995) etkileşimin üç ana eksen üzerinden yapılandığı görülüyor: Bu boyutlar, temel bir hiyerarşi boyutunun alt boyutları olan kontrol ve bakım hiyerarşisi ile ilişkisel yakınlık boyutudur. Aşağıda bu boyutlar tek tek tanımlanacak. Hiyerarşi kavramı herhangi bir ilişkide (örn. aile içi ilişkiler) ast-üst konumlarıyla ilgili olup, o ilişkide kimin kime hükmedeceğini, kimin kimden emir alacağını, kimin bakım / şefkat / koruma verip kimin alacağını belirleyen davranış örüntülerini ifade eden bir boyuttur.

Hiyerarşi kavramını iki alt boyut üzerinden değerlendirmek anlamlı olacak: Bunlardan birincisi "Kontrol Hiyerarşisi" olup, aile içi hiyerarşik yapıda ebeveynin ve özellikle babanın diğer aile bireyleri üzerindeki egemen konumunu ifade ediyor. Bu boyuta göre baba ya da anne, yani üst kuşak emreder, kısıtlar, yasaklar, ödüllendirir ve çocuk buna uymakla yükümlüdür. Diğeri ise "Bakım Hiyerarşisi"dir ve aile içi hiyerarşik yapıda ebeveynin, diğer aile bireylerine karşı yükümlülüklerini ifade eder, şefkat, koruma, kollama, ilgi gibi tavırları ve çocuğun iyi hissetmesine yardım eden davranışları anlatır.

Diğer önemli eksen ise ilişkisel yakınlıktır ve ağırlıklı olarak paylaşımı ifade eder, yani ikili ilişkinin paylaşıma ne kadar açık, geçirgen olduğunu gösterir. Burada sözkonusu olan paylaşım mekân, eşya gibi somut alanların paylaşımından düşünce ve duyguların açıkça paylaşımına, ifadesine kadar uzanır. Bu boyutların tümü mutlak ve katı olmakla çok esnek olmak arasında değişebilir.

Türkiye'de yapılan bir araştırmada, Minuchin'in yapısal aile kuramı (1976) ve Wood'un buna eklemelerinden (1985) yararlanarak bu iki eksen araştırılmış. Sonuçlarda ana-babaların çocukları üzerindeki ve babaların anneler üzerindeki kontrol ve bakım hiyerarşisinin eğitim, gelir ve meslek gibi demografik farklar gözetmeden güçlü olduğu; yakınlığın ise farklı olduğu görülüyor (Fişek, 1991, 1995). Buna göre üst sosyo-ekonomik düzey ailelerinde ilişkisel yakınlık daha yüksek. Sözü edilen bu araştırma farklı bir yaklaşımla yapılan bir diğer araştırma dizisinden de destek bulmuş ve bu araştırmalar, aile ilişkilerinden çok kişilik gelişimi üzerine (Fişek, 2002, 2009).

Ortaya çıkan resim, Batı kültürleri ile Doğu kültürleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları irdeleyen "karşılaştırmalı bir psikanalitik değerlendirme" yapan Roland'ın "ailevi benlik" (*familial self*) (1988) kurgusuna uygun. Roland'ın analizinin önemli bir özelliği benlik yapısını anlatırken bu yapının sadece iç-psişik unsurlarla ele alınamayacağını vurgulaması, psiko-sosyal bazı boyutları da içeren bir yapıdan söz etmesidir. Birey sadece kendi zihninin içinde değil, ilişkileri içinde de psikolojik bir varlık olarak ortaya çıkar. Bu tür bir değerlendirme bugünlerde giderek geçerlilik kazanan "ilişkisel psikanaliz" (*relational psychoanalysis*) (Mitcell ve Aron, 1999) akımıyla uyumlu görünüyor. Hatta bu bulgular, güncel psikanalizin nihayet Kuzey Avrupa / Kuzey Amerika ekseni dışında bir psikolojiyi de açıklaması konusunda yol gösteriyor. Bu bağlamda ülkemizde de bu tür bir analizin yapılması kültürler arası karşılaştırmaya olanak sağlamakta.

İlginç olan, Roland'ın kavramlaştırdığı ailevi benlikteki kişilik yapısını tanımlayan boyutların, aile ekseninde yukarıda sözü edilen hiyerarşi ve yakınlık boyutlarıyla tam bir uyum içinde olması. Aile içi etkileşimi yapılandıran hiyerarşi ve yakınlık boyutları, ailevi benlikteki kişilik yapısına yansıyan bir özellik gösteriyor. Şöyle ki –Roland'ın analizinde kişiliğin boyutlarında farklı şekilde dile gelse de– üç temel kavram anlamlıdır: "Yapısal hiyerarşi" kontrol hiyerarşisiyle uyumlu; "hiyerarşinin nitel şekli" bakım hiyerarşisiyle uyumlu ve bunlar ailevi benliğin psiko-sosyal unsurları; "birliktelik-karşılıklılık" boyutu ise ailevi benliğin temel unsurlarından biri ve ilişkisel yakınlıkla uyumlu. Türkiye'de yapılan bir dizi araştırmada ailevi benlik kavramı ve onu oluşturan unsurlar olan yapısal hiyerarşi, hiyerarşinin nitel şekli ve birliktelik-karşılıklılık ülkemizde varolan benlik kavramını açıklamaya çalışırken anlamlı sonuçlar getirebiliyor (Fişek, 2002; Üstinel, 2010).

Kısacası; Türkiye'deki aile sisteminde çocuğa yönelik tutumlar incelendiğinde korumacılık, kontrol, riayet ve sadakat temalarının ön plana çıktığı ve çocukların bireysel hareketlerinin hoş karşılanmadığı görülüyor (Fişek, 1982; İmamoğlu, 1991). Ebeveynlik pratiklerinde ise aileye bağlılık, sadakat, öfke göstermekten kaçınma özellikleri vurgulanıyor (Sunar, 2002; Sunar ve Fişek, 2005).

Türkiye'de Baba-Erkek Çocuk İlişkisi

Yukarıda betimlenen aile içi ilişkiler babanın rolünde aile reisliği, evi geçindirmek, aileyi temsil etmek türü geleneksel unsurların ağır bastığını gösteriyor. Sirman (2001) Türkiye'de babalık konumunun ilişkisel olmaktan çok, erkeklerin yaşam gelişimleri içerisinde bir erkeklik aşaması olarak algılandığını belirtiyor. Benzer şekilde, Delaney (1991) çocuk sahibi olmanın erkeklerin yaşamında önemli olduğunu, baba olmanın kişinin kendi erkekliğini ve yetişkin oluşunu sosyal dünyaya kanıtlayarak gücünü göstermenin bir yolu olduğunu söylüyor. Bu kavramlarda baba-çocuk ilişkisinden çok, babanın kimlik tanımına vurgu yapıldığını gözden kaçırmamalı.

Babalığın bu konumundan çocuklarla ilişkiler ve çocuk yetiştirme şekilleri nasıl etkileniyor? Türkiye'de, özellikle baba-çocuk ilişkisine odaklanan az sayıda çalışma olsa da hem bu çalışmaların hem de genel olarak aile yapısını inceleyen çalışmaların sonuçlarına göre, Türkiye'de baba olmak çocuklar üzerinde otoriteyi ve disiplini korumak adına hem duygusal hem de fiziksel olarak belirli bir mesafede durmayı ve çocuklarla ilişkide paylaşımdan ve açıklıktan kaçınmayı gerektiriyor (Kıray, 1976; Sancar, 2009; Seçkin, 1996;

Sefer, 2006; Üstünel, 2010). Çocuklara yakınlık göstermek, onlarla her anlamda ilgilenmek annenin göreviyken; baba evini geçindirmek, korumak ve disiplini sağlamakla görevlidir.

Babanın bu disiplini sağlayabilmesi, ancak hiyerarşik sınırları koruyabilmesine ve çocuklar üzerinde yarattığı korkuyla birlikte bir kontrolünün olmasına bağlı (Ayçiçeği-Dinn ve Kağıtçıbaşı, 2010; Fişek, 1991, 1995; Sunar, 2002; Sunar ve Fişek, 2005; Sunar, 2009). Dolayısıyla, itaat ve kontrolü sağlamak için cezalandırıcı yaklaşımların görüldüğünü eklemek gerekir. Ancak, birçok çalışmada baba-çocuk arasında saygı ve korku çerçevesinde devam eden bu ilişki yapısı ve ebeveynlerin aşırı kontrolcülüğünün Batı literatüründe yorumlanabileceği gibi sevgi eksikliği / yoksunluğu olarak algılanmadığının altı çizilmeli (Fişek, 1991; Sunar ve Fişek, 2005). Zaten, aile içindeki hiyerarşik sınırların bir işlevi de baba ve annenin çocuğa gereken bakımı, koruma ve kollamayı sunmasını öngörür.

Her ne kadar kontrol ve sevginin birlikte işleyebildiği vurgulansa da, baba-oğul ilişkisi daha çok çatışma, duygusal mesafe ve yoksunluk içeren bir ilişki olarak ortaya çıkıyor. Bolak (1999) işçi sınıfından ailelerle yaptığı çalışmasında, yukarıda anlatılan çalışmalarla paralel şekilde çatışmalı baba-oğul ilişkileriyle karşılaşmış. Bu ilişkiler babaların mesafeli tutumları ve çocuklarına karşı adeta kıskançlık duygularıyla tanımlanabilir. Bu çalışmadaki babalar, geçmiş ailelerinde yaşadıkları yoksunlukları çocuklarıyla ilişkilerine yansıtıyor ve kendi babalarına dair bu yoksunluklarının tekrarını yaratır biçimde davranıyor.

Benzer şekilde Sancar (2009) mesafeli, mutsuz ve yetersiz baba-oğul ilişkileri saptıyor. Örneklemindeki erkek katılımcılar, babalarıyla ilişkilerini katı otoriterlik / disiplin, kısıtlı iletişim / paylaşım ve ilgisizlik çerçevesinde tanımlıyor. Ancak, Bolak'ın (1999) çalışmasından farklı olarak Sancar (2009) yeni kuşaktaki babaların kendi babalarının mesafeli ve ilgisiz davranışlarını sürdürmek yerine, çocuklarıyla daha yakın, sevgi dolu ve demokratik bir ilişki kurmaya çalıştığını gösteriyor. Yine de, aynı çalışmada, bu baba-çocuk yakınlığı belirli bir seviyede tutuluyor ve ilişkideki hiyerarşiyi korumak adına babalar çocuklarıyla aralarına görece bir mesafe koymaya çalışıyor.

Yukarıda sunulan çalışmalar, özellikle baba-oğul ilişkilerinde çatışmaların ön plana çıktığını gösteriyor. Kıray (1976) toplumdaki genel değişimlerin aile düzeyinde de yansımaları olduğunu ve aile içi ilişkilerdeki değişimlerin kimi çatışmaları ortaya çıkardığını belirtiyor. Geleneksel formlardan uzaklaştıkça, ebeveyn ve çocuk arasındaki algılayış farkları artıyor ve bu da

ebeveynlerin beklentilerinin çocukların isteklerinden farklılaşmasına yol açıyor. Kıray'a göre, bunlar erkek çocuğun babaya isyanıyla sonuçlanıyor.

Kıray, baba-oğul arasındaki çatışmaların erkek çocuğun hayatındaki üç farklı döneme denk geldiğini belirtiyor: İlki gençlik döneminde, erkek çocuğun kendi yolunu bulma ve seçme mücadelesinde; ikincisi evlilik çağında, erkek çocuğun ayrı bir evde yaşamak istediğinde; sonuncusu da olgunluk döneminde, erkeğin kendi bağımsız işine sahip olmayı istediği dönemde ortaya çıkıyor. Bu dönemlerin hepsinde, bağımsızlaşma teması ortak noktayı oluşturuyor, yani erkek çocuk, yaşı ilerledikçe bağımsızlığını kazanmak istiyor, karşılığında ise baba engeliyle karşılaşıyor ve bu da çatışmayla sonuçlanıyor. Kıray'a göre, babalar oğullarının bu arzularını tembellik ve sorumsuzluk olarak algılıyor ve onları sadece kendilerini düşünmekle suçluyor. Böylece, oğulların bağımsızlık arzuları arttıkça üzerlerindeki baba otoritesinin ve gücünün azaldığı anlaşılıyor.

Sözü edilen baba-oğul çatışması ve gerilimi sadece Türkiye'deki kültürel yapıya has değil. Daha önce anlatılan psikanalitik kurgu, Batı'da yaşanılan bir hikâyeyi anlattığı kadar, bu kültür için de geçerli unsurlar taşıyor olabilir. Şöyle ki; çoğu kültürde, doğum sonrası annesiyle iç içe olan erkek çocuk, daha sonra babasına ulaşmak, ona benzemek, onunla rekabet etmek gibi duygularla babasına yaklaşırken, karşısında her daim hazır bir figür bulamayabiliyor.

Yukarıda çizilen geleneksel baba portresi, ailenin daha çok çeperinde duran, özellikle duygusal alışverişe hazır olmayan bir portre. Bu durumun karşısında çocuk korku, öykünme, öfke gibi çelişkili duygularla boğuşmak zorunda kalabildiği gibi, ihtiyacı olan özdeşim kurabileceği bir babayı da zor buluyor. Bunun sonucu iki şekilde düşünülebilir: İlişkisel çatışma ve içsel baba açlığı (Herzog, 2013). Hem dış, hem de Türkiye literatürü bu sonucu doğrular nitelikte.

Türkiye'de Anne-Erkek Çocuk İlişkisi

Türkiye'de anne ve çocuk arasındaki ilişkilerin çoğunlukla güven ve yakınlıkla tanımlandığı söylenebilir. Çocukların babaya oranla anneyle daha güvenli bağlar kurduğu, annelerin çocukların ihtiyaçlarına daha çok ilgi gösterdiği, çocukların fiziksel, ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada daha aktif rol üstendiği görülüyor (Bolak, 1999; Fişek, 2002; Halfon, 2006; Seçkin, 1996). Annelere ilişkin zihinsel temsiller de yakın, samimi bir ilişkiye işaret ediyor (Sefer, 2006).

Türkiye'de anne ve erkek çocuk arasındaki ilişkileri anlamak için öncelikle erkek çocuk sahibi olmakla ilgili sosyal tutum ve yargılara bakmakta fayda var. Türkiye'de sosyal yapı içinde erkek çocuk sahibi olmak bir anne için ailede güç ve hiyerarşik üstünlük kazanmak anlamına geliyor (Delaney, 1991; Kandiyoti, 1994). Erkek çocuk, kadınlar için gücün, doğurganlığın bir kanıtı sayılıyor ve gelecek için bir güvence anlamına gelebiliyor. Bunun yanısıra, eş ilişkilerine önem atfedilmezken anneliğin yüceltilmesi, anne ve erkek çocuk arasındaki irtibata daha güçlü bir nitelik kazandırıyor. Türkiye'de anne ve erkek çocuklar arasındaki ilişkiler, bu sosyal tutum ve yargılar bağlamında şekilleniyor.

Batı'da geliştirilen kuramlara benzer şekilde, Türkiye'deki anne-erkek çocuk ilişkisinin ikircikli ve güçlü bir bağ olduğu öne sürülebilir. Buna göre anne bir yandan geleceğini güvence altına almak ister ve bu nedenle erkek çocuğunu idealize eder; diğer yandan da çocuğunu kontrol edecek güce sahiptir (Kandiyoti, 1987, 1988). Bu nedenle çocuk, annesinden karışık mesajlar alır. Ergenliğe gelindiğinde ise, erkek çocuğun annesinden ani bir kopuş yaşadığı ve erkeklerin rekabetçi, mesafeli dünyasıyla tanıştığı öne sürülebilir. Buna göre bu ani kopuş, erkek çocuğun güvensiz ve zayıf bir benlik geliştirmesine neden olur (Delaney, 1991; Kandiyoti, 1994).

Yapılan çalışmalar, erkek çocuk ve anne arasındaki ilişkinin ikircikli yapısını destekler nitelikte. Benzer şekilde, annenin erkek çocukla ilişkilerinde kız çocuğa oranla hem daha çok ceza veren hem de daha çok ödül veren bir figür olduğu, yani daha yüklü ve çelişkili bir ilişki kurduğu görülüyor (İmamoğlu, 1991; Pehlivanoğlu, 1998).

Türkiye'deki kültürel yapı içerisinde anneliğin yüceltildiği, erkeklerin kendi annelerine çok büyük bir değer atfettikleri ama aynı zamanda anneleri değersiz buldukları söylenebilir. O zaman, sözü edilen bu ikircikli yapı erkek çocuk için ne anlama gelir? Aşağıdaki uzun psikanalitik açıklama, bu durumu anlamamıza yardımcı olabilir. Kuramsal olarak bakarsak, Freud'a (1924, 1949) kadar uzanan bir düşünceye göre, anne ve baba ile kurulan ilişkiler öncelikli olarak erkek benliğinin temel yapıtaşıdır. Daha önce de sözü edildiği gibi, erkek çocuk başta annesiyle bir bağ ve özdeşim kurar; zamanla ona sahip olma arzusunun yarattığı korku ve rakip olarak gördüğü babasının onu iğdiş etmesi korkusu, sonuçta onu annesinden uzaklaşıp babasıyla özdeşleşmeye iter (Elliott, 2002; Hudson ve Jacot, 1998; Kimmel, 2001). Bu durum erkek olma yolunda bir kazanım olsa da aynı zamanda bir kayıptır; anneyle özdeşimin reddi empati ve yakınlık kurma kapasitelerinin gelişimini de büyük

ölçüde sekteye uğratır. Bu durum da ileride çocuklarıyla duygusal ilişki kuramayan babaları üretir.

Feminist nesne ilişkileri düşünürleri, güç kavramını erkek ve kız çocukların gelişimi bağlamında ele almış, annelik pratiklerinin toplumsal cinsiyet temelli asimetrik güç ilişkilerini nasıl yeniden ürettiği konusuna odaklanmıştır. Dinnerstein'a göre (1976) anne çocuğa bakan tek figür olduğundan anne-çocuk ilişkisi ikircikli bir yapıya bürünür. Erkek çocuk için anne, bir yandan tüm ihtiyaçları karşılayan, her şeye gücü yeten bir figür olarak algılanırken; diğer yandan boğucu, kontrolcü bir figüre dönüşür. Bu ikircikli yapı, erkek çocuğun annesinden uzaklaşmak için babasına yönelmesini, annesiyle kurduğu ikircikli bağı bastırmasını doğurur. Dinnerstein, bastırılan korkunun, öfkenin, çelişkinin günlük deneyimlerde etkisini koruduğunu ve erkeklerde kadınları kontrol etme, kadınlar üzerine baskı uygulama ihtiyacını doğurduğunu, böylece toplumsal cinsiyet eşitsizliğini desteklediğini öne sürer.

Benzer şekilde, Chodorow da (1980, 1999) anne çocuğa bakan figür olduğundan ve baba bu resimde yer almadığından; erkek çocuk anne ve babayı, dolayısıyla da kadın ve erkeği birbirine zıt yapılar olarak algılar. Bu zıtlık, erkek çocuğun anneyle bağını problematik bir niteliğe büründürür. Kadın ve erkeklerin birbirini dışlayan, zıt kategoriler olarak algılandığı bir ortamda erkek olmanın yolu, kadınlığın reddinden geçer; dolayısıyla erkek kimliği doğası gereği savunmacıdır. Buna göre, erkek çocuk kendini kadınlığın zıddı olarak kurgular ve varolan toplumsal cinsiyet-güç ilişkilerini pekiştirir (Elliott, 2002).

Son yıllarda sıklıkla gündeme gelen bir başka kavram, "çoklu özdeşim" kavramıdır. Jessica Benjamin (1995) bebeklerin gelişim sürecinde birden fazla figürle, yani anne, baba ve diğer yetişkinlerle özdeşim kurarak benliğin temelini oluşturduğunu söyler. Bu analiz daha esnek, değişken, farklılıklara karşı daha hoşgörülü bir cinsel kimlik anlayışını ortaya koyar. Ancak zamanla kadın ve erkek olmanın birbirini dışlayan toplumsal kategoriler olduğunu gören çocuğun kurduğu çoklu özdeşim, problematik bir hal alır. Erkek çocuk için anneyle kurulan bağın ve özdeşimin reddedilmesi gerekir. Bu kurama göre, kutuplaşmış toplumsal cinsiyet tanımları, ev-içi rol dağılımı ve ebeveynlik yükümlülükleri, doğal gelişim sürecini sekteye uğratır.

Bu kuramlar, genellikle Batı toplumu içinde yetişen erkek çocukların gelişim süreçlerini açıklamakta. Türkiye'deki kültürel yapıda olgu çok farklı değilse de, varolan temel farklılık; işlevsel geniş aile formatı içinde ağırlıklı

kadınlardan olsa da, bebeğin çoklu bakım görmesidir. Bu durum, Benjamin'in önermesine daha yakın bir resim oluşturabilir mi sorusu, sorulmaya değer.

LİTERATÜRE GÖRE ERKEKLERİN ÇALIŞMA HAYATI

Çalışıyor ve ev geçindiriyor olmanın erkeklik ve özellikle de evli erkek kimliği açısından olmazsa olmaz bir önemi olduğu gerek ulusal (Sancar, 2009) gerekse uluslararası sözlü tarih çalışmalarında (Townsend, 2002) öne çıkan bir bulgu. Örneğin, Sancar (2009), araştırmasındaki erkeklerin büyük bir çoğunluğunun çalışma yaşamında olmakla erkek olarak kabul görmek arasında sıkı bağlar kurduğunu, kimsenin yardımına muhtaç olmadan çalışmak ve para kazanmak başarılı bir erkek olmanın ön koşulu olarak görüldüğünü belirtiyor (s. 59).

Sancar'ın bu bağlamda vurguladığı bir başka tema da "çalışmanın, değişim ve yükselme hayallerinin de kurucusu" olduğu ve bu yüzden de "her sınıftan ve her türden erkekleri inşa" edebildiğidir (s. 62). Nitekim, evli erkeklerle yaptığımız görüşmelerde, katılımcılar çalışma hayatlarıyla ilgili öyküleri ayrıntılı olarak anlattı. Türkiye'de, özellikle Sancar'ın çalışmasında, erkeklerin çalışma hayatı ayrıntılı biçimde irdeleniyor. Bizim araştırmamızın temel ekseni ise erkekliğin gelişimsel ve toplumsal inşasında ilişkisel dinamiklerin rolü. Dolayısıyla, erkeklerin çalışma hayatıyla ilgili incelememizi bu konunun sözlü tarihle ilgili temalarıyla sınırladık.

Çalışma hayatını ve bağlantılı sosyo-ekonomik deneyimleri incelerken Bourdieu'ye ait üç kavram, faydalı araçlar olarak görülebilir: *habitus*, sosyal alan ve kapital. Bunların arasında belki de en önemli olan *habitus* kavramı bizim davranma, hissetme, düşünme ve varolma biçimlerimize vurgu yapar; bireyin ilk toplumsallaşma dönemlerinde köklü bir şekilde kazanılmış ve daha sonra başka bir ortamda, örneğin iş ortamında kendini gösterebilen algılama, hissetme, düşünme ve davranmaya yönelik yatkınlık şemaları olarak düşünülebilir (Koytak, 2012, s. 88).

Habitus ve sosyal alan kavramlarını birbirleriyle ilişkili halde anlamak daha doğru olacak. *Habitus*, bireyin içinde bulunduğu nesnel varoluş koşulları tarafından biçimlendirildiği için "içselleşmiş dışsallık, öznelleşmiş nesnellik ve bireyselleşmiş toplumsallık" olarak sunulmakta (Koytak, 2012, s. 89). Bir başka deyişle, *habitus*, hem bireyin yaşam koşullarının, deneyimlerinin yapılandırdığı, hem de onun algılarını, düşüncelerini, duygularını ve pratikle-

rini yapılandıran bir eğilimler bütünüdür. *Habitus* kavramı, bu anlamda, toplumsal yapının nesnelliğini bireysel deneyimlerin öznelliğiyle buluşturmakta (Maton, 2008, s. 53).

Bourdieu, bu düşüncelerinin çıkış noktasını şöyle özetliyor: Davranış ve pratikler, birtakım kurallarla denetlenmedikleri halde nasıl oluyor da tesadüfi olmuyor ve bir düzenlilik (*regularity*) gösteriyor? Örneğin işçi sınıfına mensup çocukların ileride işçi sınıfına mensup olmayı sürdürmesini bir tesadüf olarak göremeyeceğimiz gibi (Maton, 2008, s. 50-51). Yine Bourdieu tarafından yorumlanan kapital kavramı, bireylerin sosyo-ekonomik deneyimlerini anlamamızda yol açıcı öneme sahip. Ekonomik, sosyal ve kültürel kapital arasında ayrım yapan Bourdieu'nün bu kavramı da çalışanlar arasındaki sosyal farklılaşmaları açıklamakta önem taşıyor (Atkinson, 2010).

Bourdieu'nün perspektifinden bakıldığında, yaşamımızın her ânında belli kavşaklarla veya tercihlerle karşı karşıyayız. Bu tercihler doğal olarak içinde olduğumuz maddi koşullara bağlı ama ufkumuzda ne olduğu, yani hangi tercihlerin bize görünür olduğu, hangilerinin olası gözükmediği, bugüne kadarki yolculuğumuzun ve deneyimlerimizin bir neticesi. Yapılan tercihler ise gelecekteki olanaklarımızı şekillendiriyor (Maton, 2008, s. 52). Bourdieu, bu şekilde, hayattaki yerimizi, varolan yatkınlıklarımız ve kaynaklarımızla nerelerde başarılı olacağımızı, nerelerde zorlanacağımızı öğrendiğimize ve sonuç olarak, kendimiz için en olası seçeneklerin bizim de tercih ettiklerimiz olduğuna dikkat çekiyor (Maton, 2008, s. 58).

Bourdieu'nün bu kavramları, görgül saha araştırmalarının bulgularının kavramsal bir çerçeveye oturtulması için de çok aydınlatıcı. Örneğin, Portekiz'de 52 işçiyle yaptığı araştırmada Abrantes (2013) Bourdieu'nün bu kavramlarından yola çıkarak, işçi sınıfı *habitus*'unun temel özelliklerini ortaya çıkarıyor; anlatılarda dile getirilen yoksunluk, gurur ve utanma hislerini toplumsal yapıdaki eşitsizliklerle ilintilendiriyor. Biz de bulgularımızı ele alırken bu kavramlardan faydalandık.

Uzun Çalışma Saatleri

Uzun çalışma saatleri, nitel çalışmada katılımcıların vurguladıkları konulardan biriydi. Bu alanda, literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak iş hayatı ve koşullarının getirdiği yüklerin aile ilişkilerine ve çalışanların fiziksel-psikolojik sağlıklarına olan etkilerini ele alıyor. "İş ve aile alanlarından baskıların bir biçimde birbirine uyumsuz olduğu bir roller-arası çatışma" olarak tanımlanan (Greenhaus ve Beutelli, 1985, s. 76) iş-aile hayatı çatışması, daha önceki

yılların aksine, bugün çift yönlü bir ilişki olarak ele alınıyor (Reynold ve Aletaris, 2007; Frone, Russell ve Cooper, 1992).

Bu ilişkinin doğrultularından biri, hiç süphesiz, işe bağlı etkinliklerin aile hayatının gereklilikleri üzerindeki olumsuz etkileri. Diğer doğrultu ise tam ters yönde olup aile hayatına bağlı olayların çalışanlar ve çalıştıkları kurumlar üzerindeki zararlı etkisinin iş hayatına olan olumsuz etkilerini içeriyor. Bu konuyu inceleyen araştırmalar, çatışmanın iş ve aile yaşamında yol açtığı stres (Frone, Yardley ve Markel, 1997), sağlık problemleri (Frone, Russell ve Cooper, 1997), işe gelmeme (Goff, Mount ve Jamison, 1990) ve işten ayrılma (Anderson, Coffey ve Byerly, 2002) gibi sorunları da ele almıştır.

İş ve aile hayatları arasındaki uyumsuzluklarda, zamanla ilgili kısıtlamalar, dolayısıyla uzun çalışma saatleri, temel araştırma noktalarından birisini oluşturmaya devam ediyor. Bu çalışmaların bazıları, insanın belli bir andaki enerjisinin sınırlılığından hareketle, herhangi bir alanda harcanan uzun zamanın diğer alanlarda eksikliğe neden olacağını öne süren "kıtlık hipotezi" üzerinde duruyor (örn. Barnett ve Gareis, 2000; Baruch vd., 1987). Literatürdeki daha eski tarihli araştırmalarda, çoğunlukla fiili çalışma saatleri değerlendirilirken yakın tarihlerde gerçek çalışma süreleriyle, tercih edilen çalışma süreleri arasındaki ilişki de incelemeye alınıyor (Clarkberg ve Moen, 2001; Stier ve Lewin-Epstein, 2003).

Uzun çalışma saatlerinin iş-aile hayatı çatışması ve sağlık üzerindeki etkilerini değerlendirmede daha yeni bir yaklaşım da bu bağlantıyı cinsiyet farklılıkları ve özel hayat bağlamında açıklama çabası olarak görülüyor. Van Veldhoven ve Beijer, bu çatışmanın aldığı boyutun cinsiyet ve özel hayat ilişkilerinin niteliğine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğine işaret ediyor (2012). Bu iki alandan kaynaklanan talepleri karşılamakta zorlanan birey üzerindeki baskının sonuçları arasında psikolojik gerilim, iş tatmininde azalma gibi etkiler de ayrıca sayılabilir.

Uzun çalışma saatlerinin çalışanların sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi özellikle stres konusunda öne çıkıyor. "Kişinin bedeni üzerindeki herhangi bir baskıdan kaynaklanan psikolojik durum" olarak değerlendirilen (Leung, Chan ve Cheng, 2012) stresin üç kaynağından birini iş yükü oluşturuyor (Ismail, Hasan, YU-FEI, Ismail ve Abu Samah, 2013).

Uzun çalışma saatlerinin incelendiği bir başka alan ise kimlik teorisinden hareketle gerçekleştiriliyor. Kimlik teorisi, bireyin belli bir role karşı tutumunun aynı rolde sergilediği davranışlar üzerindeki etkisine vurgu yapar

(Matthews, Swody ve Barnes-Farrell, 2012). Kişinin öz-kavramı (*self-concept*) bu teori içinde özel bir yere sahip. Bireyin kendi rolünü tanımlama şekline bağlı olarak, haliyle, iş ya da aile hayatı içinde üstleneceği roller ve ayıracağı zaman da etkileniyor (Burke ve Reitzes, 1981; Rothbard ve Edwards, 2003). Matthews, Swody ve Barnes-Farrell (2012) bu alanlarda kişinin etkinliklerinin davranışsal katılım temelinde değerlendirilebileceğini öne sürüyorlar. Kişinin öz-kavramında iş ya da ailenin sahip olduğu göreceli yere göre bu alanların her birinde ayıracağı zaman da değişiklik gösteriyor.

Çocukluktan İtibaren Çalışmak

Çocuk işgücü uzun zamandır Türkiye'deki önemli sosyal sorunlardan biri. Bu alanda yapılmış çok sayıda çalışma, çocukların işgücü içindeki rolleri, sayıları, yoğunlaştıkları alanlar ve demografik kaynaklarına ilişkin önemli veriler sunuyor. Çeşitli veriler çocuk emeğinin oranları konusunda farklı rakamlar sunsa da, 6-14 yaş arasındaki çocukların hatırı sayılır bir kesiminin çeşitli vesilelerle çalıştıkları tartışma götürmez. Kamu kurumlarının yaptıkları araştırmalara göre bu yaş grubuna dâhil 11,9 milyon çocuktan 1,07 milyonu çalışmakta (Acar, 2010). Dayıoğlu'na (2006) göre resmi tahminler, 6-17 yaş arasındaki çocuklarda çalışma oranı % 10,2 civarında. Kırsal alanlarda çocuk emeğinin şehirlere göre çok daha yaygın kullanıldığı da aynı araştırmaların sonuçları arasında yer alıyor. Buna göre kırsal alanda çocukların işgücüne katılma oranı % 14,9 iken, şehirlerde bu oran sadece % 3,6.

Çocukların işgücüne katılmasını etkileyen çok sayıda faktör arasında öne çıkan bazıları daha yoğun şekilde araştırma konusu olmuş. Bunlar arasında ebeveynlerin eğitim seviyesi, aile ilişkileri, kırsal bölgelerden kentlere göç gibi konular yer alıyor. Düşük gelirli aileler, işsizlik ve ekonomik krizlerden en fazla etkilenen kesimler olduğundan, aile gelirini arttırmanın en kolay yolu, çocukların çalışması oluyor (Bakırcı, 2002).

Yukarıdaki faktörler arasında önde gelenlerden biri; anne ve babanın eğitim seviyesi. Türkiye'de ve dünyada yürütülen çalışmalar, ailenin eğitim seviyesi arttıkça, çocukların çalışma oranlarının azaldığını kesin olarak gösteriyor (Acaroğlu, 2010). Eğitimli aileler, çocuklarının eğitimine daha fazla önem verdikleri gibi, eğitim ile gelir arasındaki ilişki nedeniyle, daha düşük gelir seviyesine sahip ailelerin çocukları maddi nedenlerle daha fazla oranda çalışıyor.

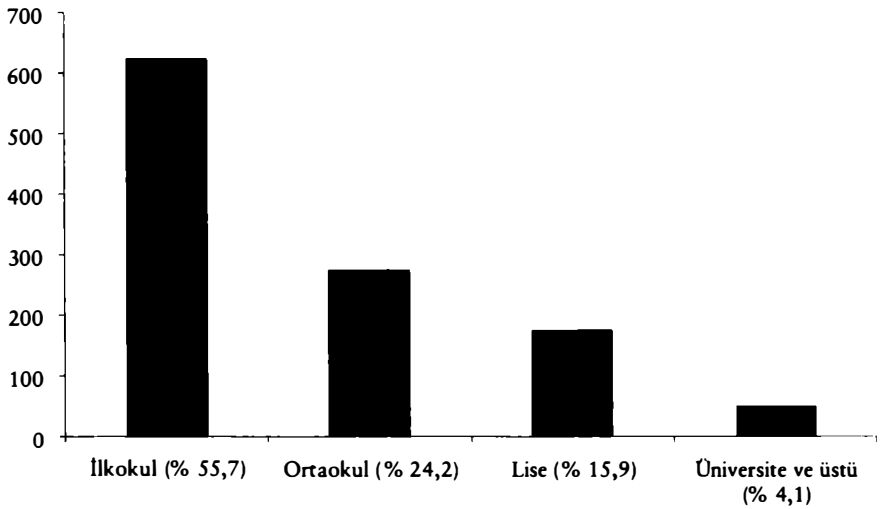
Aynı şekilde, çalışan çocuklar arasında erkeklerin oranının kızlara göre daha fazla olduğu görülüyor. Dayıoğlu (2006) çalışan her dört çocuktan üçünün erkek olduğunu söylüyor. Bu durumun önemli sonuçlarından biri; er-

kek çocukların çalışma hayatına erken yaşta başlaması ve aile işletmelerinin yanısıra farklı alanlarda (sokak satıcılığı, çıraklık vs.) daha fazla yer almaları, erkeklik kimliğinin oluşumunda çocukluktan beri çalışmanın (ister okuyarak ister okulu bırakarak) daha önemli bir yer tutmasını da beraberinde getiriyor. Bizim çalışmamızda da literatürle uyumlu sonuçlar elde edildi. Nitel araştırmada çalışma hayatına ayrıntılı olarak girildi; ancak nicel araştırmada, lüteratürde sadece bu alana odaklanan yetkin çalışmalar olduğu ve biz bu çalışmamızda erkekliği ilişkisel olarak incelemeye odaklandığımız için, çalışmamızın nicel kısmında çalışma hayatına dair analize girmedik. (Konuyla ilgili elimizdeki veriler için bkz. ekteki **Tablo 1, 2** ve **3**.)

Gelecek Kaygısı

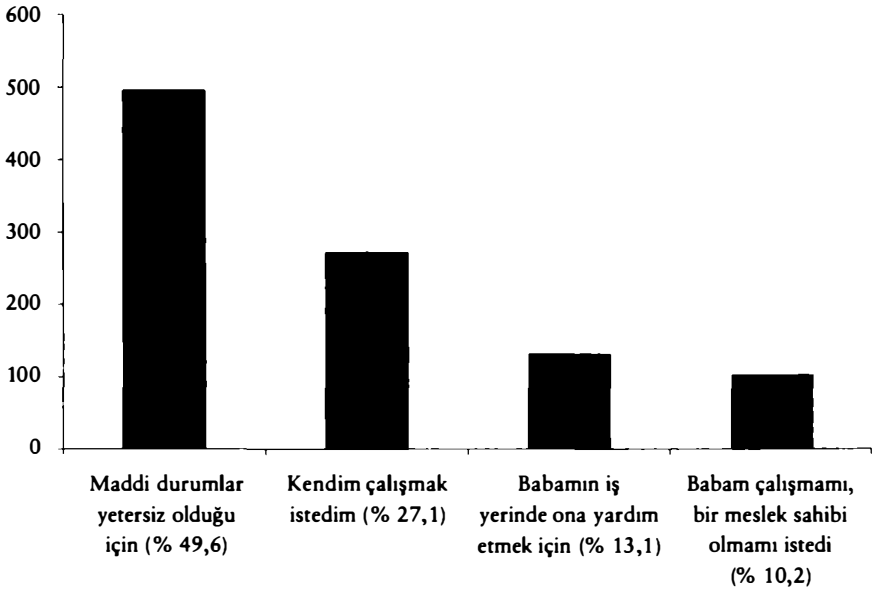
Gelecek kaygısı, ilerideki bir zamanda gerçekleşebilecek olumsuz değişikliklerden duyulan endişe, belirsizlik, korku ve kaygı olarak tanımlanabilir (Zaleski, 1996). Bu kaygının olası sonuçlarından biri; ne yapılırsa yapılsın, istenen sonuçların elde edilemeyeceği düşüncesi. Depresyon ve anksiyeteyle ilgili geliştirilen teorilerden bazıları, gelecek zamana ilişkin bilişleri kendisine çıkış

TABLO 1
Çocuklukta Çalıştığı Dönem Eğitim Hayatının Hangi Dönemine Denk Geliyordu?

Not: Katılımcılar birden fazla dönem belirtebiliyorlardı.
n=1118.

TABLO 2
Erken Yaşta Çalışmaya Başlamanın Nedeni

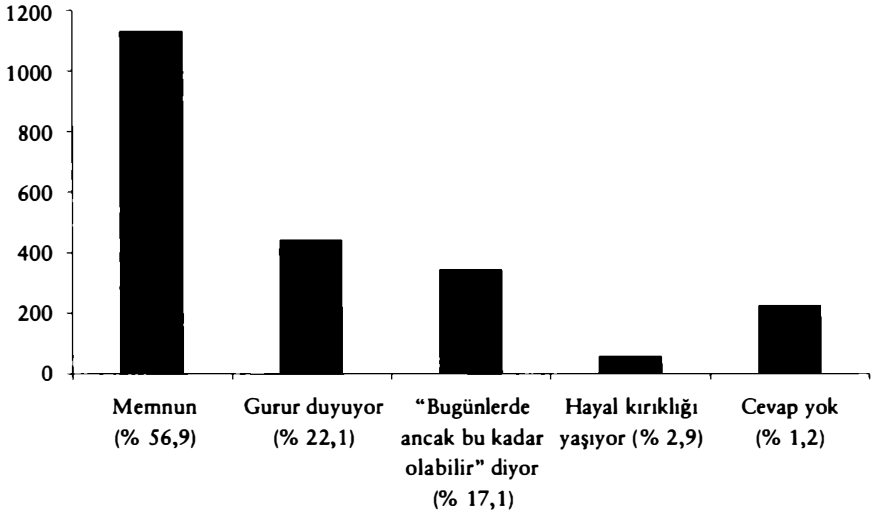
Not: Katılımcılar birden fazla dönem belirtebiliyorlardı.
n=1002.

noktası almıştır (Abramson, Alloy ve Metalsky, 1989; Barlow, 1988). Yapılan araştırmalar, anksiyetenin olumsuz gelecek düşüncelerinde artış ile ilişkili ama olumlu gelecek düşüncelerinde azalmayla ilişkili olmadığı; bunun yanında depresyonun ise olumsuz gelecek düşüncelerinde artış ve olumlu gelecek düşüncelerinde azalmayla ilişkili olduğunu gösteriyor (MacLeod, 1996).

Bu konuda literatürdeki kavramlardan biri, "kişisel gelecek belirsizliği"dir. Trommsdorf (1994), Zaleski (1996) gibi psikologlara göre, yakın geleceğin belirsizliği ve bunu azaltma ihtiyacı, gelecek beklentisinin temelinde yatıyor (Urien, 2002). Zaleski bu belirsizliğin olumlu ya da olumsuz beklentiye bağlı olabileceğini de belirtiyor. Ayrıca vurguladığı bir diğer nokta da tüm anksiyete türleri gelecek beklentisiyle ilişkili olsa da, "gelecek kaygısı" olarak tanımladığı bu durumun yakın değil de uzak gelecekle bağlantısıdır.

Gelecek zaman oryantasyonu üzerinde duran Gjesme ise insan davranışının tipik bir özelliği olan bir duruma vurgu yapar: İnsan, çevresiyle ilişkisi içinde, henüz ortada olmayan, yeni bir şeye doğru yönelmektedir (1983).

TABLO 3
Eşin Kendi İş Durumu Hakkında Düşündükleri

n=2000.

Yine de her insanın gelecekle ilişkisi farklılık gösterir. Kimi bireyler uzak gelecekteki hedeflere odaklanırken, kimileri daha yakın geleceğe yoğunlaşır. Gelecekle farklı ilişkilenme halleri, gelecek kaygısının boyutlarını ve içeriğini de etkileyecek bir potansiyel taşır. Gelecek kaygısının emosyonel olmaktan çok bilişsel bir içerik taşıdığını vurgulayan Zaleski'nin (1996) bakış açısı, anksiyetenin bilişsel kavramlaştırmasını öne çıkartan Hamilton, Bandura ve Eysenck gibi araştırmacıların pozisyonları tarafından destekleniyor.

Türkiye'de gelecek beklentileriyle ilgili çalışmaların bir kısmı gençler üzerinde yoğunlaşıyor. Bu konuda Gazi Üniversitesi'nin 2003 yılında yaptığı bir araştırma, üniversite gençliğinin % 14,7'sinin gelecekten "az umutlu" olduğunu ve % 75 gibi büyük bir çoğunluğun yurtdışına gitmeyi hedeflediğini gösteriyor. Yavuzer'in İstanbul'daki 391 üniversite ve 601 lise öğrencisiyle yürüttüğü araştırma sonuçlarına göreyse; öğrencilerin gelecek beklentilerinde ilk üç sırayı sevilen bir mesleğin yapılması ve mesleki başarı (% 60,4), mutlu bir evlilik yapmak (% 39,2) ve ekonomik kazanç (% 37) almakta (Aktaran Yavuzer, Demir, Meşeci ve Sertelin, 2005).

Yukarıda değinilen Gazi Üniversitesi araştırmasıyla beraber düşünüldüğünde; işle ilgili sorunların gençlerin gelecek kaygılarında en başta gelen

sorun olduğunu görebiliriz. Bu veriler, Güler'in (1994) yine İstanbul'da 16-24 yaş grubunda gençlerle yaptığı çalışmayı destekler nitelikte. Üniversiteli ve işçi gençliği karşılaştıran Güler, üniversite öğrencilerinin gelecek beklentilerinde iyi bir işin (% 36,7), çalışan işçi gençlikte ise iyi bir eşin (% 34) başta geldiğini saptıyor. Ayrıca işçi gençlik, üniversite gençliğine göre daha bağımlı ve kötümser (% 60,9).

İş Hayatında Hayal Kırıklığı

İş hayatında hayal kırıklığına uğramak, katılımcıların anlatılarında yer alan konulardan biri. Erkeklik kimliğinin oluşumunda iş hayatının öneminden dolayı, bu alanda yaşanan sıkıntıların hayatın geri kalan alanlarına yansımalarının yüksek seviyede olacağı da aşikâr. Daha genel bir düzlemde, "hayat tatmini" literatürde yoğun olarak araştırılan konuların arasında. Bireyin kendi hayatı üzerine bütünsel bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlanabilecek hayat tatmini (Dabke, 2014) "öznel iyi oluş"un üç unsurundan birini oluşturuyor (Ng ve Diener, 2014). Diğer iki unsur "alan tatmini" ve "pozitif-negatif duygulanım"dan oluşan duygusal bileşenler. Bu üç unsur da, insan hayatında aileyle beraber merkezi bir yer tutan iş hayatını etkilemekte ve ondan etkilenmekte.

Hayat tatmininin iş tatminiyla ilişkisi üzerine ilk meta-analizlerden birini yapan Tait, Padgett ve Balwin (1989), bu ikisi arasında pozitif bir ilişkilenme saptıyor. Bu durum, iş hayatındaki hayal kırıklıklarının genel olarak hayat hakkındaki değerlendirmeler ve tatmin üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini gösteriyor. İş tatmininin işle bağlantılı alanlarla ilişkisinde devamsızlık, önemli bir konu olarak öne çıkıyor. Bu ilişkiyi inceleyen araştırmalar (Dineen, Noe, Shaw, Duffy ve Wiethoff, 2007; Hausknecht, Hiller ve Vance, 2008) sayıca çok olsa da yapılan meta-analizler ikisi arasında orta seviyede bir korelasyon kurabiliyor (Hackett, 1989). Buradan hareketle yapılan başka incelemeler, ilişkinin göründüğünden daha karmaşık ve işle ilişkili başka moderatörlere bağlı olduğunu da gösteriyor (Biron ve Bamberger, 2012). Bu çalışmalar, iş hayatıyla ilgili hayal kırıklıklarının ve sıkıntıların işle bağlantılı hangi alanlarda kendini gösterebileceğini anlatması açısından önem taşımakta.

Kişinin işinden ve iş deneyimlerinden kaynaklanan pozitif ya da negatif emosyonel durum olarak tanımlanabilecek (Calvo-Salguero, Martinez-De-Lecea ve Carrasco-Gonzales, 2011) iş tatmininin, katılımcıların hayatlarındaki diğer önemli eksen olan aileyle ilişkisi iş-aile hayatı çatışmasına dönmeyi gerektiriyor. Yetişkinlerin hayatlarında kapsadıkları zaman ve yaptıkları etki açısından en fazla öne çıkan (Butler, Grzywacz, Bass ve Linney, 2005) bu iki

rol arasındaki ilişki, karmaşık olmakla beraber, yürütülen çok sayıdaki araştırmada değişik yönlerden ele alınmış durumda. Çift yönlü olarak tanımlanan bu ilişki içinde her bir alanın diğeri üzerindeki etkisi ve bu ilişkinin hayatın diğer alanlarında yarattıkları sonuçlar da araştırılmış (Adams, King ve King, 1996; Frone, Yardley ve Markel, 1997).

İş tatmini ve iş-aile hayatı çatışması arasındaki ilişki, literatürde tartışmalı bir alan ve ilişkinin mekanizmalar ve yönü üzerine çok sayıda model öne sürülmekte (örn. Grandey, Cordeiro ve Crouter, 2005; Frone, Yardley ve Markel, 1997; Adams, King ve King, 1996). Bu modellemeler içinde iş tatminini genel bir yaklaşımla ele alanlar (Spector, 1997) olduğu kadar, tatmini içsel ve dışsal değişik boyutlarıyla değerlendirenler de bulunuyor (Herzberg, Mausner ve Snyderman, 1959). Calvo-Salguero ve ark.'nın (2011) yürüttüğü çalışma, içsel ve dışsal iş tatmininin aileden kaynaklanan çatışma ile genel iş tatmini arasındaki ilişkideki aracı rolünü incelemiş ve bu rolün içe yönelik iş tatmini tarafından oynandığı sonucuna varmış. Buna göre, aile hayatının iş tatmini üzerindeki olumsuz etkisi, işten alınan içsel tatmini azaltmasıyla oluyor.

LİTERATÜRE GÖRE EVLİLİK VE EŞLE İLİŞKİ

Aile içindeki kadın erkek ilişkilerini ele alan çalışmalar, tarihsel olarak işlevci bir yaklaşımla yapılmış ve temel analitik öğesi sosyalizasyon süreci içinde öğrenilen ama doğal kabul edilen evrensel "cinsiyet rolleri" olmuştur. Geçtiğimiz yarım yüzyılda kadınların iş yaşamına giderek artan katılımı ve feminist akımlar gibi çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmelerle, özellikle Batı literatüründe evlilikte kadın erkek eşitliği ve aile içinde cinsiyetlerarası rol dağılımı giderek daha çok ele alınır oldu.

1990'lı yıllardan bu yana artan feminist çalışmalar, aile, toplumsal cinsiyet ve toplumsal yapı arasındaki etkileşimlere gerek kuramsal, gerekse görgül açıdan giderek daha çok odaklanıyor (Ferree, 2010; Knudson-Martin, 2011). Bu çalışmalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, evlilik ve eş ilişkisi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu gösteriyor. Aşağıda, eş ilişkisinin en temel iki dinamiği olan hiyerarşi ve paylaşım / yakınlık konularıyla ilgili literatürü inceleyeceğiz.

Eşle İlişkide Hiyerarşi ve Cinsiyetlerarası Rol Dağılımı

Aile ve toplumda değişen normlarla ilgili çalışmaları değerlendirdiği yazısında Knudson-Martin (2011) her toplumda belli kesimlerin daha ayrıcalıklı ve üstün bir konumda olduğuna ve aile içindeki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, bu

toplumsal sistemlerden bağımsız olarak ele alınamayacağına; bu bağlamda da erkek olmanın getirdiği ayrıcalığın aile dinamiklerini farklı biçimlerde etkilediğine dikkat çeker. Öncelikle, ataerkil olmayan ortamlarda bile, erkeklerin istek ve ihtiyaçlarının sorgulanmaması, aksine doğal ve olağan karşılanması gibi "görünmez" bir erkek ayrıcalığı sözkonusudur. Araştırmalar, aile içinde cinsiyete göre belirlenmiş rollerin, içinde yaşanılan toplumda kadınlara ve erkeklere atfedilen değerlerden bağımsız olmadığını açıkça gösteriyor (Baxter, Hewitt ve Haynes, 2008; Kompter, 1989; Steil, 2000; Thebaud, 2010).

Erkeklerin ev işlerine eşlerine göre çok daha az katıldığı, ev-iş yaşamları arasında dengesiz bir dağılım olduğu ve eve ayrılan zamanın işe ayrılan zamana oranla daha sınırlı olduğu görülüyor (Steil, 2000; Greenstein, 2000; Baxter, 2005; Dempsey, 2002; Thebaud, 2010). Buna karşın, eşcinsel çiftlerin, cinsiyetçi kalıplara direnme ve daha eşitlikçi ilişki dinamikleri geliştirme yönünde daha çok çaba gösterdikleri, ilişkinin hakkaniyeti konusunda daha özenli oldukları gözlemleniyor (Jonathan, 2009).

Knudson-Martin (2011), eşler arasındaki güç dengesinin sadece ilişkiye kimin ne kadar kaynak kattığıyla değil, erkek ve kadınlardan beklentilerle de belirlendiğine dikkat çekiyor. Buna göre, örneğin, erkekler sözkonusu olduğunda "eve ekmek parası getiren", geleneksel aile reisi modeli, toplumların büyük çoğunluğunda kültürel olarak normatif karşılanıyor (Thebaud, 2010). Bu itibarlı konumda, erkekliğe dair toplumsal cinsiyet beklentilerinin, erkeklerin ev yaşamındaki rollerini etkilediğini söylemek elbette mümkün.

Yapılan araştırmalara göre, eşlerinden daha az kazanan erkekler, evdeki ayrıcalıklı konumlarını korumaya devam ediyor ve eşleri de buna destek veriyor (Tichenor, 2005). Ayrıca eşleriyle eşit miktarda ya da eşlerinden daha az para kazanan erkekler, eşleri çalışmayan ya da eşlerinden daha fazla para kazanan erkeklere göre ev işlerine daha fazla katılımda bulunuyor. Ancak bu katılım farklılığı kayda değer bir oranda olmadığı gibi, ev işlerinin sorumluluğunun, asıl olarak, hâlâ kadınların üzerinde olduğu görülüyor (Thebaud, 2010).

Greenstein'a göre (2000) bu durum, erkeklerin normatif modelden sapmayı telafi etmek için gösterdikleri bir çaba olarak görülebilir. Böylece, eşleri çalışan (bazen de kendilerinden daha fazla para kazanan) erkeklerin, bir de ev işlerine daha fazla dâhil olmaları demek, normatif kabul edilen erkek egemen yapıdan uzaklaşmak anlamına gelmekte. Türkiye'de işçi aileleriyle yapılan bir araştırma, evin geçimine kadının daha çok katkı yaptığı ailelerde, kadının da ev geçindirme sorumluluğunu paylaştığı kabul edildiği takdirde bunun kadın açısından bir statü farkı yaratabildiğini gösteriyor (Bolak, 1997).

Evlilikte ev içi iş bölümü konusunda yapılan çalışmalar; özellikle erkeklerin rollerindeki değişimin yavaş olduğuna işaret ediyor. Baxter, Hewitt ve Haynes (2008), kadın ve erkeklerin hayatlarındaki bir dizi değişimi (örn. evlilik, çocuk sahibi olmak) ve bu değişimlerin ev içi iş bölümüne etkisini araştırdıkları çalışmalarında şöyle sonuçlara varıyorlar: Araştırmacılara göre, konuya ilişkin daha önceki çalışmalar; özellikle ilk çocuğun doğumundan sonra evlilikte kadınların ev içindeki yükünün arttığını, erkeklerin yükünün ise değişmediğini, hatta azalabildiğini gösteriyor. Baxter ve arkadaşlarının bulguları da benzer şekilde, erkeklerin ev içindeki sorumluluklarının evlilik ya da çocuk sahibi olmak gibi süreçlerden etkilenmeyip sabit kaldığını saptıyor. Buna karşın, kadınların evlilikle ve anne olmakla birlikte ev içindeki işler için harcadıkları süre artıyor. Böylece, özellikle ebeveynliğe geçişle, ev içi iş bölümünde cinsiyet ayrılıkları büyüyor ve geleneksel iş bölümü kuvvetlenmeye devam ediyor (Dribe ve Stanfors, 2007).

Bu bulguları destekler nitelikte bir başka çalışma ise erkeklerin evlilik ve çocuk sahibi olma süreçlerinden sonra işleri için daha fazla vakit ayırmaya başladıklarını gösteriyor (Astone, Dariotis, Sonenstein, Pleck ve Hynes, 2010). Bu bulguları açıklama konusunda öne çıkan yaklaşımlardan biri; eşlerden her birinin farklı bir alanda "uzmanlaşması". Buna göre, evlilik ya da ebeveynlik gibi geçiş dönemlerinde, eşlerden biri ev işlerine odaklanırken diğeri evin dışında, kamusal alanda çalışmaya odaklanır. Böylece, çocukların doğumuyla artan ev işi yükünü yine kadınlar üstlenirken, erkekler de kamusal alanda çalışıp para kazanmaktalar. Fakat bu yaklaşım, farklı aile biçimlerinin ortaya çıkması, kültürel farklılıklar, kadın-erkek eşitliğini teşvik eden düzenleme ve girişimler gibi unsurlar nedeniyle sorgulanmaya ve değişmeye başladı (Dribe ve Stanfors, 2007).

Kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği kavramları, tüm dünyada hem akademik hem de sosyal hayatta yayıldıkça, hem hanede hem de kamusal alanda erkeklik ve kadınlık kurguları giderek değişiyor. Peki, kadın-erkek eşitliği fikri, evdeki yaşam ya da evlilik ilişkisine nasıl yansıyor? Yapılan çalışmalar, erkeklerin eşitlik konusunda büyük bir ikilem yaşadığını ortaya koyuyor (Aboim, 2009; Wyrod, 2008). Modern kültürel söylem içinde, tanıştıkları cinsiyet eşitliği düşüncesi ve babadan, aileden öğrenilen erkek otoritesi düşüncesi arasında sıkışan erkekler, bu ikilemle baş etmek için farklı yollara başvuruyor. Tepkisel olan bir grup erkek, eşitlik düşüncesine ve kadınlara yönelik olumsuz bir tavır geliştirerek, erkek otoritesi düşüncesini sorgulamıyor. Bir diğer grup, bir yandan kadınların sosyal alanda eşit haklara sahip olma-

ları gerektiğini vurgularken, diğer yandan da ev içinde mutlak otoritenin erkeğe ait olduğunu dile getiriyor. Genç ve daha az sayıda erkekten oluşan bir diğer grup ise kadın-erkek eşitliği düşüncesini kendi erkeklik tanımlarına entegre etme çabası içerisinde (Wyrod, 2008).

Araştırmalar, sosyal ve ekonomik koşullar değişse de evlilik içindeki cinsiyet hiyerarşilerinin çok daha yavaş değiştiğine işaret ediyor. Steil (2000), evlilikte kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının, erkekler için bazı olumsuz taraflarının olabileceğinden bahseder: Kariyer hedeflerine ulaşma konusunda engellenmeler, sahip oldukları önceliklerin ve ev içindeki güçlü konumun kaybı, normatif erkeklik modelleriyle çatışan bazı beklentilerin oluşması –çocuk bakımı, ev temizliği vb.–, ev hanımı olan eşlerinden gördükleri hizmet ve ilginin azalması gibi.

Evlilik yaşamındaki bütün avantajların erkeklerin lehine olduğu düşünüldüğünde, bir başka araştırma, kadına mı erkeğe mi daha çok yaradığı sorusunu yöneltiyor (Dempsey, 2002). Hem erkek hem de kadın katılımcıların büyük çoğunluğunun bu soruya cevabı, erkeklerin evlilikten daha kârlı çıktıkları yönünde. Burada; kadınların iş yükünün fazla oluşu, ilişkide erkeklerin kadınlara göre eşleriyle daha az duygusal yakınlık kurması, kadınlara göre erkeklerin duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarının daha fazla karşılanıyor olması, iletişim konusunda yaşanan sıkıntılar, erkeklerin eşlerine az vakit ayırmaları gibi unsurların etkileri vurgulanıyor.

Eşle İlişkide Paylaşım ve Yakınlık

Eş ilişkisinin bir diğer temel boyutu ise ilişkide paylaşım ve yakınlık; bir diğer deyişle, eşlerin hayatlarının arasındaki geçirgenlik. Eş ilişkisinin niteliğinin yukarıda bahsedilen toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikten nasıl etkilendiği, önemli bir soru. Araştırmalar, eşitsizliğin yakınlığı olumsuz etkilediğini, eş ilişkisi ne kadar eşitlikçi olursa, ilişkisel yakınlığın da o ölçüde arttığını gösteriyor (Knudson-Martin, 2013; Knudson-Martin ve Huenegardt, 2010). Knudson-Martin ve Huenegardt (2010), eş ilişkisinde karşılıklı desteğin ne kadar istense de uygulamaya geçirilmesinde zorluk yaşandığına dikkat çekiyor ve bu amaca yönelik çift terapisinde kullanılmak üzere geliştirdikleri sosyo-emosyonel çift terapisi yöntemini öneriyor. Bu yöntemde, ilişkideki eşitlik, değerlendirmenin ve uygulamanın merkezine alınıyor ve varolan güç dengesizliğine müdahale ediliyor. Buna göre, karşılıklı desteğin dört temel yapı taşı olduğu vurgulanmakta: karşılıklı etkileşim, ortak incinebilirlik/hassasiyet, ortak ilişki sorumluluğu ve karşılıklı (duygusal) hassasiyet.

Karşılıklı desteğe dayanan ilişkilerde eşler birbirlerine eşit duyarlılıkta ve ilişkiyi koruma sorumluluğunu paylaşmakta. Ne var ki, ilişkileri inşa etme ve sürdürme yönünde çaba gösterme, başkalarından etkilenmeye açık olma, karşısındakinin gereksinim ve beklentileriyle empati yapma ve karşılık verme gibi ilişkisel sorumluluklar, geleneksel sosyalizasyon süreçleri ve kurumsal yapılar nedeniyle kadına atfedilmiş, erkeklikle özdeşleştirilmemiştir. İlişkide eşitlik beklentisi arttıkça, karşılıklı destek beklentisi de artmakta (Knudson-Martin, 2011). Araştırmacılar, evlilikteki eşitliğin eşlerin birbirlerini etkileyebilme zeminini yarattığını, bunun da yakınlığı pekiştirdiğini ve dolayısıyla ilişki memnuniyetini arttırdığını, ilişkide baskın olan kişinin ötekinin değerini onaylamasının önemini vurgulamaktalar (Greenberg ve Golman, 2008; Steil, 1997).

Harrel'ın (1990) geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile evlilikte uyum ve çatışma arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla yaptığı çalışmanın bulgularına göre; erkeklerin, daha liberal erkeklik rollerini benimsemesi, evlilikte uyum ve memnuniyetin yükselmesini sağlıyor; dolayısıyla çiftler arasında, özellikle duyguların ifadesi ve paylaşımı konusunda, yaşanan çatışmaların sayısı azalıyor.

Bunun yanısıra, kadınların erkeklere göre daha yüksek kazanç elde ettiği evliliklerde, hem evlilikte uyumun hem de işteki memnuniyetin daha düşük olması, dikkat çekici bir sonuç. Bu durum, eşlerin kazançları üzerinden rekabet etmeleri, kadınların işlerine daha fazla zaman ayırması, erkeklerin evle ilgili sorumlulukları daha çok üstlenmesi ve kendi işlerine zaman ayıramamasıyla açıklanıyor. Buna karşın, kadının eğitim seviyesi yüksek olduğunda, evlilikte iletişimin daha iyi olabildiği ve çatışmaların daha az sayıda yaşandığı da görülüyor.

Benzer bir çalışma da Burn ve Ward (2005) tarafından geleneksel erkeklik rollerine uyum ve yakın ilişkilerin niteliği arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere yapılmış. Geleneksel erkeklik rollerine uyum, 11 farklı alt kategoride tanımlanmış ve ölçülmüş: Kazanma, duyguları kontrol etme, risk alma, şiddet, baskınlık, cinsellik, iş yaşamına öncelik verme, kadınlar üzerinde güç uygulama, homoseksüelliği küçümseme ve reddetme, statü sahibi olma. İlişki niteliği ise ilişkinin partnerlerin beklentilerini ne ölçüde karşıladığı, ilişkiden ne ölçüde memnun olunduğu gibi sorularla ölçülmüş. Bu ölçümler, hem erkek hem de kadın katılımcılara uygulanmış.

Araştırma bulguları, erkeklerin geleneksel erkeklik rollerini benimsemesi ile ilişki memnuniyeti arasında olumsuz bir ilişki olduğunu gösteriyor. Özellikle kadınlar için, erkeklerin geleneksel rolleri benimsemesi, ilişki memnuniyetini olumsuz yönde ve büyük ölçüde etkiliyor. Geleneksel rollerin be-

nimsenmesi, erkeklerin ilişki memnuniyetini kadınlara oranla daha az etkiliyor. Geleneksel erkeklik rolleri arasında yalnızca, statü sahibi olma alt kategorisinin kadınların ilişkiden memnuniyeti üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı görülüyor. Sadece, cinsellik alt kategorisi ile erkeklerin ilişki memnuniyeti arasında olumsuz bir korelasyon görülüyor.

Araştırmacılara göre, eşitlik kavramının bu farklı öğeleri, değişik kültürel ortamlarda farklı anlamlar taşıyabilir; Batı toplumlarından farklı olarak, bazı toplumlar, çoklu söylemleri, örneğin ilişkisel eşitlik söylemi, yanısıra daha cinsiyetçi ve ataerkil söylemleri de barındırabilir (Knudson-Martin, 2013). Fakat, "karşılıklı destek" evrensel olarak kabul gören ve uygulanabilir bir fikir olma özelliği gösteriyor. Nitekim, geleneksel bir toplum olan İran'da yapılan bir araştırma bunu destekliyor. Bu araştırma, Türkiye gibi gelenekselden moderne doğru evrilen İranlı ailelerde, çiftlerin toplumsal cinsiyeti nasıl inşa ettiklerini, kültürel ve siyasi yapılar ve İslâmi değerler bağlamında güç dengelerini nasıl müzakere ettiklerini anlamaya odaklanıyor (Moghadam, Knudson-Martin ve Mahoney, 2009).

Bu araştırmanın çıkış noktası, toplumsal değişimin yaşandığı zamanlarda, yeni gelişmekte olan normların geleneksel olanlarla birleştiği; kadın ve erkeklerin birden çok söylemi referans aldıkları olgusuydu. Araştırmada öne çıkan en önemli tema, tüm çiftler tarafından vurgulanan evlilikte "huzuru ve uyumu koruma" düşüncesi oldu. Eşler, aralarında eşitlik olmadığı veya her ikisinin de adil muamele gördüğünü hissetmediği bir durumda uyumlu bir ilişki sürdüremeyeceklerini söylüyorlar. Bu kültürel değer, araştırmacılara eşitlik kavramını nasıl anlamaları gerektiği konusunda bir çerçeve oluşturuyor. İlişkide ortaklık, karşılıklı saygı ve kadınların özellikle de evi yönetme yeteneklerine saygı gibi diğer önemli kültürel değerler de çiftler tarafından çokça paylaşılıyor ve eşitlik beklentileriyle ilişkilendiriliyor.

Katılımcıların çoğu, (ataerkil) toplumsal süreçlerin kendi yaşamları üzerindeki etkisinin farkında olduklarını ve eşitlikçi özlemleriyle ilişkilerindeki eşitsizlik arasındaki çelişkilerden rahatsız olduklarını paylaşıyor. Araştırmanın önemli bir bulgusu, bazı çiftlerin iş dağılımını geleneksel cinsiyet rollerine göre yapmalarına rağmen, birbirlerine karşılıklı destek verebildikleri ilişkiler kurabildikleri oldu. Bunun mümkün olabildiği ilişkilerde, kadınların yaptığı işe saygı duyulduğu, erkeklerin eşlerinin duygularına ilgi göstermeye istekli olduğu, tartışmanın teşvik edildiği ve çatışmanın doğrudan ele alınabildiği ve eşlerin her ikisinin de toplumsal eşitsizliğin farkında olduğu ve kendi ilişkilerinde bunu aşmak için bilinçli bir çaba sarf ettiği görülüyor.

Türkiye'de Evlilik ve Eşle İlişki

Türkiye'de geleneksel olarak evliliğin anlamı bir aile kurup çocuk yetiştirmektir (Duben ve Behar, 1991; Ortaylı, 1985, 2001). İlber Ortaylı, İslâmda evliliğin kutsal bir akit olmadığını, iki şahitin olmasının evlilik kontratının yapılmasına yettiğini söylerken, bu kontratın yapıldığı sırada evlilik adaylarının orada bulunmasının bile gerekmediğini ifade eder. Böyle bir bağlamda evliliğin, kişilerin kişisel kararlarına dayanan, sevgi ve gönüllülüğe dayalı bir birliktelik olmaktan ziyade, aileler arasındaki sosyal ve ekonomik anlaşmalara göre oluşturulan, tarıma dayalı toplumların genel bir özelliği olarak mülk değiştokuşunu ve korunmasını amaçlayarak gerçekleştiği belirtilir (Duben ve Behar, 1991; Sunar ve Fişek, 2005). Bu tür bir evlilikte eşler arasında işlevsel bir dayanışma beklenirken, duygusal bir dayanışma koşul değildir.

Türkiye'de bu tutumun kısmen de olsa halen sürdüğü söylenebilir. Evlenmek ve aile kurmak, yetişkinler için toplumun büyük kesiminde veri olarak alınan ve pek sorgulanmayan bir olgudur. Demren (2008), alt sosyo-ekonomik düzeyden ve köy kökenli göç aileleri üzerine kahvehanelerde yaptığı gözlemlerden ve sohbetlerden yola çıkarak "Ataerkil ilişkiler içerisinde erkeğin iktidarının ve dolayısıyla 'erkekliğin' daima tamamlayıcısı olan meşru bir kadın olmalıdır. Bu nedenle bir erkeğin kadınsız yaşayamayacağı düşünülür" diyor ve "Kadınsız erkek olur mu? Erkek çürür gider..." tarzı ifadelere şahit olduğunu anlatıyor (s. 88).

Ebeveyn-çocuk ilişkilerinde olduğu gibi, karı-koca ilişkilerinde de ataerkil değerleri yansıtan, kadın ve erkek arasındaki hiyerarşiye dayalı bir düzen sözkonusu. Buna göre erkeklerin hiyerarşik üstünlükleri ve otoriteleri bir norm olarak karşımıza çıkıyor; kadınlar ise bu erkek otoritesinin nesneleri, yani ilişkideki zayıf, daha az değerli ve itaat etmesi beklenen tarafı oluşturuyor (Kıray, 1976; Sunar ve Fişek, 2005; Sunar, 2002). Baba-çocuk ilişkilerine benzer bir şekilde, geleneksel olarak kadınların kocalarıyla ilişkileri de karşılıklı etkileşim ve sevgiden çok, kocaya karşı korku ve saygı çerçevesinde gerçekleşiyor. Örneğin, Duben ve Behar (1991) 19. yüzyıl başındaki geleneksel yapıdaki hanelerde, kadınların kocalarına isimleriyle hitap etmelerinin uygunsuz bulunduğunu, bunun yerine eşlerine erkeklerin hiyerarşik üstünlüğüne işaret eden bir kelime olan "Efendi" diye seslendiklerini belirtiyor.

Ancak, artan eğitim seviyesi ve kentleşmenin de etkisiyle beraber giden Batılılaşma ile birlikte, aile içi ilişkilerin niteliği değişmekte. Bu değişimin kökenleri, Cumhuriyet öncesi, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar

uzanmakta. Özellikle şehirli orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde karı-koca arasındaki duygusal bağların, paylaşımın ve sevgi ilişkisinin önemi, o dönemin dergi ve gazetelerinde vurgulanmaya başlıyor (Duben ve Behar, 1991). Bunlara göre arkadaşlığa, sevgi ve şefkate dayanarak kurulmuş, kadın ve erkeğin ilişki içindeki mutluluğunun ön planda olduğu, ilişkinin iki tarafın da ihtiyaçlarına göre belirlendiği, ailede demokrasi ortamının, yani kadın ve erkeğin eşitliğinin sağlandığı bir eş ilişkisinin önemi anlatılmaya başlanıyor.

Eş ilişkilerine dair yukarıda anlatılan bütün bu özellikler, bugün de artarak vurgulanmaya devam ediliyor. Ancak bu tanımlanan ilişki normlarının, ne o zaman ne de şimdi toplumun bütün kesimlerinde geçerli olduğu iddia edilemez. Türkiye toplumundaki Batılılaşma ve bireyselleşme, ivme kazanarak artsa da geleneksel toplulukçu değerler, toplumun birçok kesiminde hâlâ geçerliliğini sürdürmekte (Sunar ve Fişek, 2005; Sunar, 2002; Fişek, 1991; Kağıtçıbaşı, 1996).

Fişek (1991), aile içi yakınlık ve karşılıklı etkileşimin ailelerin demografik özelliklerine göre önemli değişiklikler gösterdiğini belirtiyor. Bununla paralel olarak, çeşitli çalışmalarda eğitim seviyesiyle doğru orantılı olarak çiftler arasındaki yakınlığın ve iletişimin arttığını, eğitimli ve modern çiftlerin geleneksel olanlarına göre daha eşitlikçi ve arkadaşça bir ilişki yaşayabildiklerini ekliyor (Sunar ve Fişek, 2005). Benzer bir şekilde, Hortaçsu (1995), eğitim seviyesindeki artışın eşle kurulan duygusal yakınlıkla doğru orantılı olduğunu ve yüksek eğitimle birlikte evlilik kararında etkili olabilecek normatif sebeplerin önemi azalırken, ilişkinin niteliğiyle ilgili sebeplerin ön plana çıktığını saptıyor.

Sancar (2009), toplumun çeşitli kesimlerinden erkeklerle yaptığı araştırmasının sonuçlarında, evliliğin bu erkekler tarafından nasıl tanımlandığını, ne ifade ettiğini ve bu erkeklerin evlilikle ilgili beklentilerini sunuyor. Sancar'ın bulgularına göre, erkeklerin sosyo-ekonomik statüleri, yani "sosyal sermaye"leri düştükçe, evliliğin ve bir aileye sahip olmanın erkekler için anlamı ve önemi artıyor. Buna göre, erkeklerin sosyal ve ekonomik imkânları azaldığında, toplum içinde saygın bir yere sahip olmanın ve kendilerini başarılı görmelerinin yegâne yolu, aile reisliği konumunu sürdürebilmekten geçiyor. Bu çalışmanın katılımcıları olan alt sınıf erkeklerin ideal aile yaşamından en önemli beklentileri; onlara bağlı, "hamarat", yüzü gülen, kocasına ve kocasının ailesine saygılı, "leb demeden leblebiyi anlayan", ahlâklı bir eş. Bununla paralel şekilde, Delaney (1991) aile kavramının kadın ve erkek-

ler için farklı anlamlara sahip olduğunu belirtiyor. Kadınlar kendilerini ailenin bir parçası olarak görürken; erkekler için aileye, kadın ve çocuklara sahip olmak, onları kontrol etmektir sözkonusu olan –ailenin kurucusu ve reisi erkektir.

Ayrıca, Türkiye'deki ailelerde kadın ve erkek ilişkilerinin önemli dinamiklerinin namus ve şeref kavramları üzerinden belirlendiği anlaşılıyor (Baştuğ, 2002). Buna göre ailenin ve ailedeki erkeklerin namusu ve şerefi, cinsellik üzerinden ve özellikle kadınların iffeti/bekâreti üzerinden belirleniyor. Dolayısıyla, erkekler kadınların –karılarının ve kızlarının– iffetlerini korumak/kollamak ve kontrol etmekle yükümlüler. Namus ve şeref kavramlarının, erkeğin kadın üzerindeki gücünü ve üstünlüğünü rasyonelleştirdiği ve bir norm haline getirdiği, koruma adı altında kadının davranışlarının kontrol altına alındığı ve kısıtlandığı belirtiliyor (Sunar ve Fişek, 2005). Namus sisteminin vurgulanmasıyla birlikte aile geleneklerinin sürdürülmesi, ailenin bütünlüğünün ve saygınlığının korunması ve otoritenin sağlanması, aile bireylerinin kişisel mutluluklarından, dolayısıyla da karı-koca arasındaki eşitlikçi ve tatminkâr ilişkiden daha öncelikli hale geliyor (Sunar ve Fişek, 2005).

Duben ve Behar (1991) romantik aşk ilişkileri konusundaki tabuyu, namus kavramıyla ilişkilendiriyor. Tanzimat döneminin bazı önemli düşünürleri; aşk ilişkilerinin cinsel ahlâksızlığı beraberinde getirdiğini, bunun İslâm toplumu için bir tehlike oluşturduğunu, çünkü kontrolsüz aşkın kadınların iffetini, dolayısıyla da erkeklerin namusunu tehlikeye attığını dile getirmişlerdir. Onlara göre, ailenin ahlâkı, erkeğin kadının davranışlarını ve düşüncelerini kontrol edebildiği, düzenleyebildiği oranda korunacaktır. Bu düşünceler de neden özellikle geleneksel yapıdaki ailelerde karı-koca arasındaki ilişkilerin karşılıklı sevgiden ziyade saygı ve kontrol çerçevesinde gerçekleştiğini açıklıyor.

Ayrıca, yine dönemin düşünürlerine göre, romantik aşk kavramı bencilce bir bireyselciliğe işaret etmekte. Buna göre, karı-kocanın ailenin bütünlüğünü, ahlâkını, çocukların bakımını ve eğitimini geri plana itip, kendi bencil hislerine gömülmelerinin ahlâki bir çöküşe sebep olduğu, aile bağlarının bu şekilde zayıfladığı ve boşanmaların bu yüzden arttığı düşünülüyor. Bütün bu düşünceler, geleneksel toplumlarda anlaşmalı evliliklerin romantik evliliklere tercih edilmesinin, ekonomik açıklamalarının yanısıra sosyal ve psikolojik olarak nasıl temellendirildiğini de göz önüne seriyor.

Baştuğ (2002) namus kavramının gücünün endüstrileşme ve şehirleşmeyle birlikte görece azaldığını belirtse de, özellikle kırsal kesimde, karşı cins-

le kurulan ve aile içindeki ilişkilerdeki merkeziyetini koruduğunun altını çiziyor. Yine de, eğitimli ve şehirli genç popülasyonda, namus kavramının önemini giderek yitirdiği, Batı tarzında kadın-erkek ilişkilerinin yaygın olduğu, bu ilişkiler içinde ve evlilik kararlarında görece özerkliğin bulunduğu söylenebilir (Sunar ve Fişek, 2005). Bekâret kavramının giderek daha fazla sorgulandığı, böylece evliliğinin geleneksel öneminin azaldığı, birlikte yaşama deneyiminin tabu olmaktan çıktığı anlaşılıyor. Sunar ve Fişek'e göre bu değişimler şunu gösteriyor: Geleneksel değerler tamamıyla yok olmasa da aşk, kişisel tatmin/mutluluk ve özerklik kavramlarının öneminin artması, bu değerleri önemli bir şekilde değiştiriyor.

Demren (2008) alt sosyo-ekonomik düzeyden ve köy kökenli göç aileleriyle yaptığı araştırmasında, bu katı ahlâkçılığın ve namus kavramına vurgunun kendisini nasıl gösterdiğini anlatıyor. "Kocalık" yapmak, bu erkeklerin öznellikleri açısından çok merkezi bir yere sahip ve aile, erkeklerin en mahrem alanlarını temsil ediyor. Çalışmasındaki erkeklerin birbirleriyle konuşmalarını izlediğinde, neredeyse hiçbir erkeğin eşleri ve onlarla ilişkileri hakkında konuşmadığını, ev yaşamlarını önemli oranda birbirlerinden sakladıklarını gözlemliyor. Ayrıca erkeklerin sosyalleştikleri dışarıdaki alan ile ev içi alanlar arasında çok keskin ayrımlar bulunuyor. Yakın arkadaşlar bile belirli özel günlerdeki aile ziyaretleri dışında, birbirlerinin evlerine gidip gelmiyor. Ev içindeki mahrem alan, dışarıdaki diğer erkeklerden ("namahrem" erkekler) özenli bir şekilde korunuyor. Çalışmasındaki katılımcılardan birisi bunu oldukça açık bir şekilde ifade ediyor: "... arkadaşınla ne yaparsan yap, dışarıda yap, ev içine alma" (s. 81).

Antropolog Olson (1982) özellikle toplumun daha geleneksel kesimlerinde namus ve şeref kaygıları sebebiyle aile yapısının cinsiyet ayrımcılığına göre belirlendiğini söyler. Buna göre erkek ve kadına ait alanlar birbirlerinden tümüyle ve katı bir şekilde ayrıdır (iki-odaklı aile yapısı); kadınlar kadın komşuların, akrabaların ve çocukların bulunduğu kadınsı alanda, erkekler de erkek arkadaşların, akrabaların ve iş arkadaşlarının bulunduğu erkeksi alanda yaşamaktadır. Olson, "modernitenin" merkezi olarak görülen Ankara'da kariyer sahibi kadınların bile boş zamanlarını diğer kadınlarla geçirmeyi tercih ettiğini ve homo-sosyalliğin her iki cins için de yaygın olduğunu gözlemlemiş. Bir başka deyişle, karı-koca birliği idealini üreten sınıfın bile bu kavramın çağrıştırdığı kalp ve ruh birliğini uygulamaya geçiremediğine dikkat çekiyor. Olson bu ayrılığın geleneksel kadın ve erkek rolleri aracılığıyla iyice pekiştiğini belirtiyor. Ayrıca bu ayrım, kadına ait olan ev işleriyle, evin dışın-

daki erkek işleri arasındaki ayrımı oluşturuyor (Sunar ve Fişek, 2005). Bu ikili odaklı aile yapısına bir başka örnek olarak da Fişek (1991), geleneksel olarak yakınlığın hemcinsler arasında yaşandığına, bu durumun evlilikten sonra da devam ettiğine dikkat çekiyor.

"Ailelerin aracılığı ile yapılan evlilik" ve "eşlerin inisiyatifi ile yapılan evlilik" tabirlerinin modernleşme sürecinde olan toplumlarda "görücü usulü" ve "aşk evliliği" tabirlerinden daha uygun olacağına işaret eden Hortaçsu (1999), bir başka çalışmasında bu iki tür evliliği karşılaştırıyor ve eşlerin kendi inisiyatifleriyle yaptıkları evliliklerin, ailelerin aracılığıyla gerçekleşen evliliklere göre genelde eşler arasında daha olumlu duygular, daha az çatışma, daha eşitlikçi bir iş bölümü ve geniş ailelerine duygusal olarak daha mesafeli olma özellikleri gösterdiğini ortaya koyuyor (Hortaçsu, 2007).

Benzer biçimde, Tekçe'nin (2004) İstanbul'da küçük çocuklu çiftlerle hayat hikâyesi yöntemini kullanarak yaptığı araştırma, modernleşme sürecinde görücü usulü ile aşk veya tercihli evlilikler arasında kurgulanan karşıtlığı ve dahası bu anlayışa temel teşkil eden görüş ve benlik deneyiminin evrenselliğini tartışmaya açıyor. Tekçe, hem görücü usulü yapılan evliliklerdeki "tercih" unsurunun, hem de belli düzenlemelerin tercihli evliliklerde oynadıkları rolün bizi Batı'nın baskın felsefi ve kültürel geleneklerinden gelen ve bireyci, ilerlemeci düşünce tarzının dışına çıkmayı, benlik duygusu ile sosyal ilişkiler arasındaki deneyimin kopmadığı, tam tersine iç içe geçtiği sosyal dünyaların öngörülmesinin zor olmadığını düşünmemize yol açıyor.

Türkiye'de Ailede Kadın ve Erkek Rolleri

Türkiye'de yaygın olarak ataerkil düzenin hâkim olduğu geleneksel yapıdaki aile tipinde kadın ve erkek rolleri birbirlerinden çok katı bir şekilde ayrılır (Tolan, 1991). Bu rollerin sürdürülmesi üzerinden ailedeki mevcut üretim ve tüketim biçimleri korunur ve toplumsal düzen değişikliğe uğramadan varlığını sürdürür. Geleneksel aile yapısında, kadının işi evin içinde, erkeğin işi evin dışındadır. Kadın ev işlerini düzenlemek ve çocuklara bakmakla yükümlüyken, erkek dışarıda çalışır ve evine ekmek getirir. Daha önce de bahsedildiği gibi, rollerin bu şekilde ayrımı kadın ve erkeğe ait alanların tümüyle birbirinden ayrı olmasını sağlar ve pekiştirir.

Kadın ve erkeklerin aile içindeki rolleriyle ilgili çok sayıda görgül araştırması olan Hortaçsu, kadın hareketine rağmen, Türkiye'deki aile yapısının genelde erkek egemen olduğuna ve cinsiyetçi kalıp yargılara uyduğuna işaret ediyor. Geleneksel olarak erkeklerin eşlerinden daha büyük ve daha eğitimli

olma beklentisinin erkek egemenliğine hizmet ettiğine dikkat çeken Hortaçsu, gerek erkek egemenliğinin, gerekse cinsiyetçi kalıp yargıların hem İslâm düşüncesi hem de Türkik kültürlerin ataerkil-patrilineal özellikleriyle uyum gösterdiğini vurguluyor (Hortaçsu, Baştuğ, Muhammetberdiev, 2001). Nitekim, bir araştırma, kadınların taleplerinin eşleri tarafından "saygısızlık" olarak değerlendirildiğini gösteriyor (Hortaçsu, Kalaycıoğlu, Rittersberger-Kılıç, 2003). Öte yandan Hortaçsu, kentleşme, sanayileşme, resmi politika ve Batılı değerlerin giderek daha çok benimsenmesiyle, Batı tipi evliliklerin ve bireyci değerlerin arttığına ve çiftler arasındaki eşitliğin ve yakınlığın zaman içinde arttığına işaret ediyor (Hortaçsu, 2007).

Sancar'ın (2009) çalışmasında özellikle eğitim seviyesi düşük erkeklerin cinsiyete dayalı iş bölümüne çokça vurgu yaptığı, bunu da para kazanıp evi geçindiren kişinin kendileri olması yoluyla meşrulaştırdıkları görülüyor. Ayrıca toplumun alt sosyo-ekonomik kesimindeki çoğu erkek, eşlerinin çalışmasına karşı olduğunu belirtiyor. Kadının çalışması, hem ev içinde erkeğin otoritesini sarsan hem de kadınların çocuk bakımındaki ve ev işlerindeki sorumluluklarını aksatmalarına sebep olan bir unsur olarak görülüyor.

Eğitim seviyesinin artması ve kentlileşmeyle birlikte kadınların ev içindeki konumlarının güçlendiği, daha eşitlikçi bir rol dağılımının oluştuğu belirtiliyor (Ataca ve Sunar, 1999; İmamoğlu, 1994; Kağıtçıbaşı, 1982). Eş ilişkisinde güç dengelerinin daha eşitlikçi bir hale geldiğini gösteren şeylerden biri de evde ortak karar alma mekanizmalarının oluşturulabilmesi. Özellikle, üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde, alınan kararlarda kadınların söz hakkı artıyor, erkeğin bu konudaki baskınlığı azalıyor, çocukların eğitimi, disiplin, doğum kontrolü gibi konularda kadınlar kendi başlarına karar alır hale gelebiliyor. Ancak, aile içi güç dengelerindeki bu değişimlere rağmen, yine de erkeklerin özellikle önemli konularda tek başlarına karar alabildikleri de anlaşılıyor. Bu durum, evliliklerdeki cinsiyet hiyerarşisinin bir miktar esnese de bir norm olarak kaldığı şeklinde yorumlanabilir (Ataca ve Sunar, 1999; Fişek, 1991).

Benzer şekilde, kadının iş gücüne giderek daha fazla oranda katılmasının, ekonomik ve sosyal bağımsızlığının bu yolla artışının, aile içi rol ayrımlarına pek de yansıdığı söylenemez (Tolan, 1991). Kadının evdeki belirleyici gücü artmış olsa da, kadınların çalışması, onlar için ekstra ve adil olmayan bir iş yükü yaratmakta. Kadınlar bir yandan çalışma hayatındaki sorumluluklarını yerine getirirken, evin içindeki geleneksel rollerden de büyük oranda hâlâ sorumlu tutulmakta (Bolak, 1997; Tolan, 1991). Ayrıca, aile reisliği

konumunun önemini korumaya devam ettiği, kadınlar çalışıyor olsa da ailenin sosyal ve ekonomik varlığını devam ettirme sorumluluğunun birincil olarak hâlâ erkekte olduğu görülüyor.

Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu'nun (2013) aile, iş ve toplumsal cinsiyet konusunda ülke çapında yaptığı bir alan çalışmasının verileri, Türkiye'de kadının ailedeki temel rol veya işlevinin hâlâ çocuk yetiştirmek olarak tanımlandığını gösteriyor. Üstelik kadının çalışma hayatına katılmasının, çocuklarının yetişmesine kötü etki edeceğine inanan katılımcılar çoğunluğu oluşturuyor. Katılımcıların çoğunluğu (% 63,4) kadının bir iş sahibi olmasının iyi olmasına karşın çoğu kadının aslında öncelikle bir yuva ve çocuk sahibi olmak istediğine inanmaktadır. Araştırmacılar elde edilen önemli sonuçlardan birini şöyle özetlemekte:

> Kadının cinsiyet rolünü ev ile bağlantılı olarak ve dolayısıyla ev kadını olarak tasavvur eden bir kültürel yaklaşım sözkonusuymuş gibi gözükmektedir. (...) Burada ilginç bir çelişki sözkonusuymuş gibi görünmektedir: Kadın hem evde kalacak ve ev kadını olarak işlev görecek, hem de hane gelirine katkıda bulunacaktır! Tarım toplumundan sanayi toplumuna, kır yaşantısından kent yaşantısına geçmekte olan Türkiye'de bu değişime uyum göstermekte, erkek ve kadınların zihnen zorlanmasının güzel bir örneği ile karşı karşıya olduğumuzu düşündürtecek bir manzarayı izlemekte olduğumuzu söyleyebiliriz (s. 19-22).

Bolak (1997, 2002), evi esas olarak kadının geçindirdiği ve erkeğin bu sorumluluklarını yerine getiremediği ailelerde gerçekleştirdiği araştırmasında, aile içi güç dengelerinin ve rol ayrımlarının ne şekilde etkilendiğine odaklanıyor. Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki sosyo-ekonomik değişimlerin aile yapısını ve aile içi ilişkileri nasıl etkilediği konusuna da ışık tutar özellikte. Bu araştırma, erkeklerin, ev dışında çalışan eşlerinin ev geçindirme sorumluluğunu onlarla paylaştıklarını kabul etmelerinin, kadınların evlilik hiyerarşisindeki müzakere zeminini genişlettiğini gösteriyor.

Bolak çalışmasında, kadın-erkek rollerinin en azından çalışma açısından tersine döndüğü bu ailelerde çeşitli tipolojiler geliştiriyor. İlk olarak; eğitim seviyesi daha yüksek olan, geleneksel tutumlardan uzak ve evlilik öncesi çalışan kadınların aile içinde daha güçlü bir konumda oldukları ve bunun için açık bir mücadele verdikleri ortaya konuyor. Göreceli olarak daha özerk durumda olan bu kadınların, kocalarından eşitlik talep ettikleri, rol paylaşımını vurguladıkları görülüyor. Kocalar için ise bu durumun tehlike arz ettiği, eşlerini sınırlarını aşan, saygıda kusur eden kadınlar olarak algıladıkları tespit

edilyor. Bir başka tipolojide ise çatışmalar daha kapalı bir şekilde yaşanıyor. Bu evlerdeki kadınların daha az mücadeleci ve toplumsal cinsiyet normları açısından daha uyumlu oldukları görülüyor. Para kazanmalarını, kocalarıyla ilişkilerinde bir güç meselesi haline getirmemeye özellikle dikkat ettiklerini belirtiyorlar. Kendileri çalışsa da ev geçindirme sorumluluğunun ve otoritenin kocalarına ait olduğunu düşünmeye devam ediyorlar ve ilk gruba göre özerklikleri daha kısıtlı halde. Kocaları izin verdiği müddetçe çalışma hakkına sahipler.

Bir diğer grupta ise çatışma hem kadınlar hem de erkekler açısından görünür olarak ortaya çıkmamış durumda. Kadının çalışması, aile ekonomisine katkı olarak görülüyor, paylaşımcı bir bakış açısı benimseniyor ve ilişkide bir sorun yaratmadığı söyleniyor. Yine de bu gruptaki kadınların, çalışmanın göreceli bir özerklik sağlamasından ve ilişki içinde daha güçlü bir konumda olmaktan memnun olduklarının altı çiziliyor. Sonuç olarak Bolak'ın bu çalışmasının bulguları, kadının çalışır statüde olmasının, cinsiyet normlarıyla ilgili geleneksel yaklaşımları dönüştürdüğünü, sınırlarını zorladığını ve erkekten beklenen sorumluluk tanımını genişlettiğini gösteriyor.

Literatüre Göre Erkeklik

Erkeklik uzun yıllar boyunca sosyal bilimlerde ele alınmayan, irdelenmeyen bir konu olarak kalmış ve erkek olma hali doğal ve normatif bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir (Kimmel ve Messner, 2007; Whitehead, 2001). Toplumsal cinsiyet çalışmaları ise çoğunlukla kadınlar ve kadınlık durumu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun belki de anlaşılabilir en önemli nedeni; kadınların tarihsel olarak toplumda "öteki" ve "mağdur" konumda olmaları (De Beauvoir, 1973). Toplumsal cinsiyet literatürüne bakıldığında, çalışmaların genel olarak iki eksende toplandığı görülüyor: kadının ikincil konumu ve bu konumun ataerkil sistem bağlamında irdelenmesi (Bhasin, 2003). Toplumsal cinsiyet sistemiyle (Rubin, 1975) ilgili çalışmaların başladığı yıllardan beri feminist literatür, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sosyo-kültürel sebepleri üzerinde yoğunlaşmakta (Janeway, 1980).

1970'ler, erkeklik çalışmalarında bir dönüm noktası oluşturur. Feminist düşüncenin ve farklı cinsel yönelimleri olan aktivistlerin girişimleriyle erkeklik de toplumsal cinsiyet-güç ilişkilerinin bir parçası olarak görülmeye başlanır (Kimmel, 1986). Son 20 yılda ise özellikle ABD, Avrupa ve Avustralya'da, erkeklikler konusunda kuramsal ve görgül çalışmaların artışı göze çarpıyor.

Erkeklik çalışmalarındaki ilk dalga, erkek olmanın artı ve eksilerine odaklanır. Bir yandan erkeklerin toplumsal hiyerarşide sahip oldukları üstünlük sorgulanır, diğer yandan ise erkeklerin karşılaştığı ilişkisel, psikolojik ve fiziksel zorluklar ortaya konur (Siedler, 1997). Bu dalga, kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini ve farklılıklarını gündeme getirmenin yanısıra erkek üstünlüğünün ilişkiler üzerindeki etkilerini de araştırır. Fakat bu çalışmalar çoğunlukla "cinsiyet rolleri" paradigması çerçevesinde kalıyor. Kadınlık rollerinin kadınlar için bir baskı unsuru olmasına paralel olarak, erkeklik rolleri de erkeklerin özgürleşmesinin önünde bir engel olarak düşünülüyor (Pleck, 1976). Bu çalışmaların cinsiyetçi rejimin temelindeki güç ilişkilerinin radikal bir eleştirisi olmadığı ortada. 1980'lere gelindiğindeyse erkeklik araştırmaları farklı bir boyut kazanıyor. Bu aşamada, erkeklerin kendi aralarındaki farklılıklar gündeme geliyor, geleneksel erkeklik söylemi ve bu söyleme karşı alınan farklı duruşlar önemli bir araştırma sorusuna dönüşüyor (Kimmel ve Messner, 2007).

Erkeklik çalışmalarında "erkeklik" kavramının farklı tanımları ortaya konmakta. Pozitivist yaklaşım, erkekliği erkeklerin taşıdıkları özelliklerin ve günlük hayatlarında gösterdikleri davranışların bütünü olarak tanımlıyor. Normatif yaklaşımlar, erkeklik kavramının tanımında sosyal normlara ve kurallara odaklanırken, semiyotik yaklaşım erkekliği kadınsı olmayan özelliklerin bütünü olarak tanımlıyor (Connell, 2001; Guttmann, 1997). Sonraki çalışmalardaysa erkekliğin tanımında daha ilişkisel unsurlar ön plana çıkmaya başlıyor. Erkeklik genel anlamıyla kadın ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet ilişkileri ağı olarak tanımlanıyor. Bu ilişkilerin kişilik özelliklerini, benlik-beden ilişkisini, erkeklik ideolojisini ve buna ilişkin tutumları etkilediği vurgulanıyor (Connell, 2001).

Erkekliğin kavramsallaştırılmasında öncü isimlerden Avustralyalı sosyolog Connell, güç kavramını erkeklik çalışmalarında merkezi bir yere taşıdı. Connell'ın erkekliği, erkek ve kadınlar arasındaki iktidar ilişkilerini pekiştiren bir yapılanma olarak ele alan ve toplumda tek bir erkeklikten ziyade "erkeklikler" olduğunu ileri süren çalışmaları, bu alanda çığır açtı (Connell, 1987; 1995; 2001). Connell (1995) erkeklik kurgusunu ve erkekliğin farklı zaman, mekân ve yaşantılarda gösterdiği farklılıkları ve benzerlikleri inceleyerek, yerel ve kültürel erkekliklerin incelenmesiyle erkekliğin geneli hakkında önemli ipuçları elde edileceğini savundu.

Connell farklı tür erkeklikleri anlamaya odaklanarak, erkeklerin kendi aralarındaki ilişkileri inceledi. Bunun sonucunda "egemen" ya da "hege-

monik" erkeklik kavramı gündeme geldi. Farklı güç pozisyonlarına sahip farklı erkek olma biçimlerinin var olabildiği böylece tespit edildi (Connell, 1995; Cornwall ve Lindisfarne, 1994). Connell, hegemonik erkekliği; ataerkil yapıyı meşrulaştıran, erkeklerin üstünlüğünü ve kadınların itaatini devam ettiren bir toplumsal cinsiyet pratikleri bütünü olarak tanımlıyor. Connell'a göre hegemonik erkeklik hem kadınlar hem de bazı erkekler karşısında üstün pozisyona sahip olan bir erkeklik tanımını içerir.

Connell'a (2001) göre, toplumsal cinsiyet olgusunu ve eşitsizliğini anlamak, öncelikle "ayrıcalıklı" veya toplumda egemen olan erkeklik biçimlerini ve bunların ikincil konumda olan erkekleri ve kadınları nasıl denetlediğini irdelemekle mümkündür. Toplumsal cinsiyet rolleri, karşılıklı etkileşim içinde olan ve sürekli değişen bir ilişkiler sistemi olarak incelenmeli, toplumsal cinsiyeti oluşturan her katman ve kurum (aile, okul, iş hayatı, medya, devlet, evlilik, askerlik gibi) ve bunların aralarındaki karmaşık ilişkiler mercek altına alınmalıdır. Erkeklik kimlikleri, erkek yaşamları, algı ve düşünceleri toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında belirlendiğinden, toplumsal cinsiyet koşulunun erkeklikleri nasıl tanımladığı, güçlü kıldığı, yetki verdiği ve/ya kısıtladığı ve zorladığını incelemek büyük önem taşıyor.

Connell'ın ortaya koyduğu makro düzeydeki analiz, söylem analizleri ile harmanlanarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bütünsel bir resmini sunuyor. Psikolojik söylem analizleri, makro düzeydeki sosyal yapı ve ilişkiler yerine mikro düzeydeki kişisel deneyimlere odaklanıyor. Bu sayede erkekliğin sosyal ilişkiler içinde nasıl inşa edildiğini görmeyi hedefliyor. Bu yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet inşasında bireylerin aktif bir rol üstlendiğini öne sürüyor ve erkeklerin bireysel deneyimlerinin önemini vurguluyor (Wetherell ve Edley, 1999). Söylem analizleri sayesinde, erkeklerin hegemonik erkeklik söylemine karşı tutumları, hegemonik erkeklik söylemlerinin erkeklerin günlük hayatı üzerindeki etkileri gibi yeni araştırma soruları gündeme gelmiş oldu.

Yeni çalışmalar, erkeklerin erkekliklerini yaşama ve ifade etme süreçlerinin ve buna ilişkin deneyimlerinin birbirinden farklı olabileceğine ve bireysel yaşantıların toplumsal cinsiyetin inşasında önemli bir unsur olduğuna dikkat çekiyor (Demren, 2008a). Cengiz, Tol ve Küçükkural'ın (2004) da ifade ettiği gibi; "erkek ve kadın olmanın anlamı sürekli müzakere edilen ve yeniden üretilen bir niteliktir [...] bir anlamda benliğin söylemsel inşasıdır" (s. 54). Bir başka deyişle, erkeklik kurguları sürekli değişim halindedir ve çevresel etmenlere bağlıdır. Moore (1994), "öznellikler içinde öznellikler sözkonu-

sudur" der. Böylece, kişiler öznelliklerini farklı şekillerde yaşayabilir ve bu farklılıkların keşfi erkeklik araştırmalarına farklı bir boyut kazandırabilir.

Batı literatüründe hegemonik erkeklik saldırganlık, fiziksel güç ve dayanıklılık, rekabet, rasyonellik, kontrol, pragmatik düşünce, kendini ifade etmeme ve heteroseksüellik gibi kavramlarla tanımlanıyor (Connell, 1995; Frosh, 1997; Kimmel, 2001; Kimmel ve Messner, 2007; Pleck, 1998; Sattel, 1998). Örneğin Kimmel (1994), ABD toplumunda erkekliğin "kadınsı olmamakla" ve kadınsılıkla özdeşleştirilen eşcinselliğin reddiyle, yani homofobi üzerinden kurgulandığını ve dolayısıyla erkekliğin "eşcinsel olarak algılanma" korkusunun yol açtığı tepkisel bir kurgu olduğunu belirtiyor. Bir başka örnek çalışmadaysa Messner (1990), bir grup eski erkek sporcuyla erkek kimliğinin inşasında rekabete dayalı takım sporları içinde yer almanın önemini irdeler.

Bunlar, erkeklerin doğal özelikleri gibi kabul edilmekte (Cornwall ve Lindisfarne, 1994). Erkeklerin farklı bir erkeklik tanımından mahrum kaldığının altı çizilirken, ayrıca erkeklerin, duygusal ve kontrol edilemez olan her türlü şeyle mücadele ederek üstünlük kazanmak istediğinin de altı çizilir. Batı toplumlarındaki erkeklik tanımında, güç ve kontrol unsurlarının idealize edilmesi, duyguların göz ardı edilmesine neden olabiliyor. Bu da erkeklerin duygusal yaşantılarını olumsuz yönde etkileyebiliyor (Frosh, 1997; Siedler, 1997).

Yapılan diğer çalışmalar, erkeklik söyleminin erkeklerin kadın ve erkeklerle olan ilişkilerindeki etkilerini ortaya koyuyor. Karşı cinsle ilişkilerde saldırgan ve kontrolcü tutumlar sergilemek ve partnerini kontrol etmeye ihtiyaç duymak, yalnızca erkeklerde gözlenen bir olgu (Johnson, 2001). Erkekliğin üstünlük, heteroseksüellik, rekabet ve fiziksel şiddetle tanımlandığı ortamlarda; erkeklerin madde kullanımı, erken yaşta cinsellikle tanışması, suç işlemesi gibi olumsuz davranışsal eğilimler gösterebildiği görülüyor (Messerschmidt, 2007; Pleck, Sonenstein ve Ku, 1998).

Batı toplumlarında yapılan çalışmalarda; bağımsızlık, başkalarına bağlanmama ve güvenmeme, bağlanma ihtiyacını reddetme özellikleri, erkekliğin inşasında önemli unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Tüm bağlılık ihtiyaçlarının kadınsılıkla özdeşleştirildiği, erkeklerin ise bağımsız, anlık isteklerinin doyumu peşinde koşan bireyler olarak resmedildiği görülüyor. Bu olgu literatürde, "sevginin kadınsılaştırılması" olarak nitelendiriliyor (Cancian, 1989; Person, 1985).

Özet olarak, Batı literatüründe hegemonik erkeklik iç gerçekliğin reddi, duyguların kontrolü, kadınsılıktan kaçınma, rasyonellik ve fiziksel güç

kavramlarıyla tanımlanmakta. Fakat erkeklik konusunda çalışan birçok araştırmacı, toplumsal cinsiyet rollerinin belli bir sosyal ve kültürel çevre içinde oluştuğunu söyler (Connell, 1995; Doss ve Hopkins, 1998; Pleck, 1976). Sosyal yapılandırmacı bakış açısını savunanlar erkekliğin, kadınlıklar gibi her kültürde farklı şekillendiğini, toplumsal cinsiyet inşasının ekonomik etkenlerden politik çevreye kadar pek çok farklı etmenden etkilendiğini dile getirir. Her toplum ve kültür, kadınlara nasıl toplumsal cinsiyet kimliklerini öğretiyorsa, erkeklere de aynı şekilde erkek olmayı ve erkek olmanın getirdiği farklı rolleri, tepkileri öğretiyor, nitelikler yüklüyor. Bu sosyal çevre, kültürel kurgular yaratarak belli kadınlık ve erkeklik durumlarını öğretiyor ve belli şekillerde davranmanın ve hissetmenin gerekliliğine ve doğallığına inandırmaya zorluyor (Demren, 2008a). İcra edilen roller, tepkiler ve hareketler Butler'ın (1990: 136) ifade ettiği gibi "üretilen imalatlar" oluyor.

Doss ve Hopkins'e (1998: 720) göre erkek davranış kuralları, erkekler için uygun olan davranış ve kişisel özelliklerin kültürel olarak şekillendirildiği beklentilerdir. Demren'e (2008a) göre "erkek olmak bireysel ve sabit olmaktan çok, grup içerisindeki diğer öznelerle beraber kurulan deneyimsel, yani icra edilerek yaşanılan bir süreçtir". Bu süreçte kültürel kurallar, toplum içerisinde diğer insanlarla kurulan iletişim yoluyla yaratılmakta ve o kültürdeki kadınlar ve erkekler tarafından belirlenmekte. Kültürün erkeklerin yaşantılarını ve söylemlerini şekillendirmedeki rolü açıkça görülebiliyor.

Son yıllardaki erkeklik çalışmalarında, erkekliğin barındırdığı iç çelişkiler giderek ağırlıklı bir tema olmaya başladı. Dünyanın farklı yerlerinde yapılan araştırmalar, yerel özellikleri olan ve çoğunlukla da gerilim içeren değişim süreçlerine işaret ediyor. Örneğin, Vigoya'nın (2001) Brezilya, Şili ve Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinde erkek kimliklerinin yapılanması konusunda hayat hikâyesi çalışmaları yöntemiyle yapılan araştırmalar üzerinde yaptığı bir çalışması, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin, erkeklerin tarihsel olarak otorite ve gelenekle ilintilendirilen tutum ve davranışlarında değişikliklere yol açtığını gösteriyor. Fuller'ın (2001) toplumsal değişim sürecinde Peru'da erkek kimliklerinin nasıl oluştuğu konusundaki çalışmasıysa, evcil söylem, cinsel güç söylemi ve kamusal söylem gibi erkeklikle ilgili paralel ve karşıt söylemlerin bir arada yer almasının nasıl da erkeklere erkeklik kimliklerini yeniden onaylama olanakları yarattığını ortaya koyuyor. Aboim (2009), post-kolonyal dönemdeki Mozambik'in Maputo şehrinde, bir yanda gelenek ve erkek egemenliği, diğer yanda da toplumsal cinsiyet eşitliğini yücelten ve meşrulaştıran yasal düzenlemeler arasında sıkışan erkeklerin arasın-

daki benzer bir dinamiğe işaret ediyor; bu erkeklerin karışık veya melez erkeklikler inşa ettiklerini anlatıyor.

Hegemonik erkeklik söylemlerinin yerel özellikleri açısından çarpıcı bir başka örnekse, toplumsal cinsiyet bazlı şiddetin çok yaygın olduğu Güney Afrika. Güney Afrika'daki baskın erkeklik portresinin "zararlı erkeklik" olduğuna dikkat çekiliyor ve başlıca şu özelliklerle tanımlanıyor: rutin şiddet yoluyla uygulanan tahakküm, gelişigüzel yaşanan ve bağlanma içermeyen çoklu cinsel ilişkiler, kadından koşulsuz saygı beklentisi ve duygusal yeteneksizlik (Mfalapitsa, Irin, 2009). Vincent ve Chiwandire (2013), yaptıkları nitel çalışmada kendilerini heteroseksüel olarak tanımlayan ve görüşmelerin yapıldığı zaman ya da yaşamlarının herhangi bir aşamasında kadınlarla aşk ilişkileri yaşadıklarını belirten ve birden çok cinsel partnerle duygusal bağlanma içermeyen ilişkilerdense bir kadınla uzun soluklu, tatmin edici bir bağlanma arzusu ifade eden genç siyah Güney Afrikalı gençlerle görüşmeler yapmışlar. Görüşmelerin sonuçları bir yandan, bu erkeklerin "zararlı erkeklik" profiline uymadığını düşündürtmekte; öte yandan, dikkatli okunduğunda, bu hikâyeler, erkeklerin, erkeklik tahakkümüne ve toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarıyla ilgili varsayımlara temelden itiraz etmek yerine kendilerini yeniden konumlandırdıklarına işaret ettiği görülmekte. Örneğin, karşılıklı destek ideali, romantik ilişkiler için çok önemli görülmekte. Fakat karşılıklı destekten anlaşılan şeyin kendisinin sorgulanmadığı ve eşitsizliklerin sürekli irdelenmediği bir ilişki olduğu izlenimi ortaya çıkmakta. Erkeklerin kadınları denetim altında tutmaları, kadınlarınsa erkekleri "dinlemeleri" beklentileri normalleştirilmekte ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği nosyonlarından etkilenmemekte.

Aynı şekilde, diğer erkeklere açılmak, rekabetçi erkeklik hiyerarşisinde ciddi bir statü kaybı riski içerirken, kadınlar bu hiyerarşinin bir parçası olmadıkları için onlarla "rahatça" paylaşmak mümkün olabiliyor. Araştırmacılar, Mfalapitsa (Irin, 2009) tarafından tanımlanan "zararlı erkeklik" şemasının öne çıkan ve erkeklik şiddetiyle ilişkili özelliklerinin aslında uygulamada bir uzanımın parçası olduğunu öne sürüyor: Erkek şiddetinin, hak talep etme, özcül toplumsal cinsiyet kurguları ve bunlara bağlı rol farklılaşması gibi baskınlığın daha örtük biçimlerinin, daha bariz belirtilere gebe olan meşru zemini sağladığının altını çiziyor.

Türkiye'de Erkeklik Çalışmaları

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal cinsiyet araştırmaları özellikle son 20 yılda kadınlar ve kadınlık durumları üzerine yoğunlaştı. Erkekleri ve

erkeklik durumlarını doğrudan mercek altına alan bilimsel araştırmalar en az 20 yıldır birçok ülkede artış gösteriyor. Erkekliğin psikolojisinin, erkeklerin tutum ve davranışlarının, zihinsel ve duygusal altyapısının sosyal ve kültürel çerçevede irdelenmesinin gerekliliği fark edilmiş olsa dahi Türkiye'de erkeklik üzerine yapılan araştırmalar oldukça az sayıda. Fakat var olan araştırma ve incelemeler, Türkiye'deki hegemonik erkeklik söylemine ilişkin bir fikir veriyor.

Türkiye'de özellikle psikoloji alanında toplumsal cinsiyet araştırmalarının öncüsü sayılabilecek Kandiyoti, ilk çalışmalarında toplumsal cinsiyet rollerini ve özellikle kadınlık rollerini, "klasik" ataerkil aile sistemi ve bu sistemin sosyo-ekonomik değişikliklerin etkisinde nasıl dönüştüğü bağlamında çözümlemeye çalışmış (Kandiyoti, 1977) ve sonraki araştırmalara öncü olmuştur. Kandiyoti (1982) erkeklik rollerinin sosyal değişimden en az etkilendiğini ve sosyalizasyon pratikleri, egemen ideoloji ve yapısal unsurlarla desteklendiğini söylüyor. Kandiyoti (1997) erkekliğin nasıl yapılandığının araştırılmasının önemine şu sözleriyle dikkat çekiyor:

> Toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesinde kilit rol oynayan sosyal bağlamlar ve pratikler nelerdir? Bu farklılıkları tanımlamak üzere hangi ideolojiler seferber olmaktadır? Erkekler arasındaki iktidar ve egemenlik biçimleri, ataerkilliğin yeniden üretilmesinde nasıl bir rol oynamaktadır? Toplumun kurumsallaşmış baskı ve şiddet uygulama tarzlarıyla belirli erkek kimliklerinin üretilmesi arasında nasıl bir ilişki vardır? (s. 180)

Özellikle 2000'li yıllarda, Türkiye'deki toplumsal cinsiyet söylemlerini ülkenin kültürel ve politik bağlamı içinde irdeleyen çalışmalarda artış gözlenmekte (örn. Altınay, 2004; Mutluer, 2008). Mutluer'in (2007) anlamlı bir saptaması; bu çerçeveyi oluşturan en başat öğelerin modernist Kemalist anlayışla biçimlenen milliyetçilik, Müslümanlık, militarizm ve heteronormativite olduğu yönünde. Erkeklerle birebir görüşmelerden yola çıkan Sancar (2009) ise, erkeklik söyleminin inşasını ekonomik, sosyolojik ve politik bağlamlarla ilişkilendiriyor ve erkek olmak için toplum tarafından belirlenen rolleri mercek altına alıyor.

Türkiye'de yapılan çalışmalar, erkekliğin yaşam boyu inşa edilen bir söylemsel olgu olduğunu ve bu bağlamda birtakım bedensel ve toplumsal sorumluluk ve ritüellerin öne çıktığını gösteriyor. Araştırmalar ve bireysel tanıklıklar, bu ritüellerin başlıcalarının sünnet olmak, cinsel ilişki deneyimi, evlilik, erkek çocuk sahibi olmak, baba olmak, iş sahibi olmak ve askerlik olduğunu gösteriyor. Bu sorumlulukların içselleştirilmesinin toplumsal cinsi-

yet rollerinin öğrenilmesiyle başladığı dile getiriliyor (Barutçu, 2013; Buyurucu, 2006).

Türkiye'de erkekliğe geçişin en önemli noktalarından biri şüphesiz sünnet ritüeli. Barutçu (2013) sünneti, "Türkiye'de erkek çocuklarının aşması gereken ilk ciddi bedensel aşama" olarak tanımlar (s. 7). Kırımlı (2010) antropoloji arşivleri üzerinden yaptığı çalışmasında, sünnet uygulamasının ataerkil düzenin, erkek çocuklar için küçük yaşta benimsenmesini sağladığına, kendisine sünnet olduğu için şaşaalı bir tören hazırlanan çocuğa, bu kutlamanın artık erkekliğe ilk adım attığı için yapıldığının öğretildiğine dikkat çeker. Bulut ve Ortaylı (2004) ise cinsellik ve heteroseksüel ilişki ve "milli olmanın" sünnet yoluyla ispatlanmış erkekliğin bir nevi devamlılığının ispatı olarak karşımıza çıktığını ifade eder.

Türkiye ile sınırlı olmasa da erkek olmakla ilgili vurgulanması gereken bir husus da erkekliğin yaşam boyu, tek başına değil, diğer erkeklerle ilişkiler içinde inşa edildiğidir. Erkek arkadaşlar bu bağlamda büyük öneme sahip. Örneğin, farklı toplumsal sınıfları temsil ettiği kabul edilen üç ilköğretim okulunun beden eğitimi derslerinde ve sporda toplumsal cinsiyet rollerinin üretim sürecini inceleyen Koca ve Demirhan (2005), erkekliğin okul ve okullarda kurulan arkadaş grupları tarafından yapılandırıldığını saptıyor:

> Okullar ve buralarda oluşturulan arkadaş grupları, akranlar, erkek çocuklarının erkekliklerini yapılandırmalarına yardımcı olan kurumların başında gelmektedir. Bu ortamlarda, erkek çocuğunun kendi erkekliğini yapılandırması sadece bireysel değil, çok da ortaklaşa bir süreçte gerçekleşmektedir (s. 214).

Askerliğin toplumda erkeklik konumu için bir başka önemli sorumluluk olduğunu vurgulayan çalışmalar da bulunuyor (Biricik, 2013; Altınay, 2013, Demren, 2001). Askerlik hâlâ heteroseksüel erkekliğin, rüştünü ispat ettiği önemli bir alan (Mutluer, 2007). Demren (2001) ise sadece askerlik yapmanın değil, kurum olarak da askerliğin erkekliğin inşası için önemli bir rol oynadığına, askerlik kurumunun erkekleri bu hiyerarşik ilişkilere sıkı bir şekilde hazırladığına dikkat çekiyor. Demren'e göre "hiyerarşi bir iktidar kurma meselesidir ve iktidarın kendisi de her zaman için alt-üst ilişkisine ve eşdeğerde olduğu düşünülenlerin bu eşitsizliği bozma çabaları içerisinde geçer" (Demren, 2001, s. 8). Dolayısıyla, askerlik, Türkiye'de hiyerarşik erkekliği oluşturan değerlerin, ilişki dinamiklerinin öğrenildiği bir ortam olarak karşımıza çıkıyor.

Yapılan çalışmalar, askerlikten sonra erkek olmayı en belirleyici kılan özelliğin bir işe sahip olmak ve evlenmek olduğunu gösteriyor. Askerden dönen erkeğin erkeklik inşasını tamamlaması için önünde iki temel toplumsal aşama kalıyor: Tam zamanlı ve olabildiğince itibarlı bir işe sahip olmak ve evlenmek. Bu ikisi, aynı zamanda erkeğin ömrü boyunca da başarılı bir şekilde sürdürmesi beklenen rollerdir (Demren, 2001, s. 8). Dolayısıyla, Türkiye'deki hegemonik erkeklik söyleminin en başat unsuru ailevi sorumluluklar. Bazı araştırmacılara göre, Türkiye'de erkek olmak, evin reisi olmakla birebir ilintilidir. Bu nedenle erkek çocuklar küçük yaşlardan itibaren gelecekte evini geçindirecek hane reisleri olmaya hazırlanır (Cengiz, Tol ve Küçükural, 2004; Fallers ve Fallers, 1976; Özbay ve Baliç, 2004).

Sancar'ın Türkiye çapında gerçekleştirdiği kapsamlı bir çalışmanın bulguları da bu gözlemleri destekler nitelikte. Buna göre, Türkiye'de erkek kimliğinin inşasında kullanılan en yaygın strateji, hane reisi olmak ve evini geçindirmektir (Sancar, 2009). Daha önceki kısımlarda da vurgulandığı gibi, "aile babası" modeli hem aileyi geçindirmek, hem de kamusal alanda temsil etmek anlamına geliyor. Dolayısıyla hegemonik erkeklik söylemini içinde barındırıyor. Bu nedenle, erkek çocukların ekonomik kazancı erkekliğin inşasında önemli bir unsur olarak görülüyor. Özellikle kırsal kesimde ailelerin erkek çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri hâlâ geçerliliğini koruyan bir bulgu; çünkü erkek çocukların geleceği maddi güvence altına aldığı düşünülüyor (Ataca, Kağıtçıbaşı ve Diri, 2005; Ataca ve Sunar, 1999; Bolak, 1999). Benzer şekilde Delaney (1991), ocağın ya da hanenin baba, koca ya da oğul gibi bir erkek tarafından korunduğunu ve temsil edildiğini ortaya koyuyor. Erkeklik konumunun arzu edildiği gibi korunup sürdürülebilmesi ise erkekliği tanımlayan bu rollerin başarıyla devam etmesine bağlı. Tüm bu sorumluluklar Biricik (2008) tarafından şöyle özetleniyor:

> İlk erkeklik sınavını verirken "erkek adam gibi" ağlamadan sünnet olmayı; milli olurken "ter dökmeden kaleye gol atmayı" ve sonrasında bu başarıyı hep gururla sürdürmeyi; askerlik çağı geldiğinde "vatan borcunu" geri ödemeyi ve askerlik sonrası çekirdek aileyi kurarken hem ekmeğini taştan çıkartan "güçlü erkek" hem de "vefakâr" baba olmayı gerektirir (s. 234).

Kandiyoti, Connell'ın "hegemonik erkeklik" kavramından yola çıkarak, ezilen, ikincil konumdaki erkekliklere, yani ataerkilliğin erkekler üzerinde de baskı kurduğu konusuna da eğilmiştir (Kandiyoti, 1994). Bu bağlamda, Kandiyoti, erkeklerin hem erkeklerin hem de kadınların dünyalarındaki de-

neyimlerini ve bunların aralarındaki çelişkileri yakından irdelemenin önemini vurgular ve bu konudaki saha araştırmalarının yokluğunda başvurulabilecek bir yöntem olarak "erkek hikâyelerini tekrar okumayı" önerir.

Bu konudaki ender saha araştırmalarından birisi, önceki kısımda eşle ilişki bağlamında bahsedilen Bolak'ın (1990a, 1990b) aileyi geçindirme sorumluluğunun daha ziyade kadınlarda olduğu, kocaların işsiz olduğu ya da geçici işlerde çalıştığı haneleri inceleyen çalışmasıdır. Bolak bu çalışmasında toplumsal cinsiyet beklentileriyle ekonomik gerçeklerin uyumsuz olduğu bu gibi bir durumda hane içi ilişkilerin ve kadınlık-erkeklik algılarının nasıl şekillendiğine odaklanmıştı. Araştırma bulguları, bu durumun erkek kimliğini kadın kimliğinden çok daha fazla zorladığını, kadınların bu durumla daha rahat baş edebildiğini gösteriyor (Bolak, 1997). Bu araştırmanın bulguları ekonomik zorluklarla baş etme sürecinde kadın ve erkeklerin ebeveynlik yönelimlerinde de bir farklılık olduğuna işaret ediyor. Örneğin, erkekler erkekliklerini kanıtlama kaygısıyla ev dışında erkek arkadaşlarına cömertlik gösterileri yapabiliyor veya çocuklarının gereksinimlerini karşılamak konusunda eşlerini tek başına bırakabiliyor.

Türkiye'deki hegemonik erkeklik söylemini tanımlayan diğer unsurlar ise daha önce bahsedilen cinsellik, güç ve kontroldür. Türkiye'de erkeklerin cinselliklerini rahatlıkla yaşayabildiği, bedenlerinin görünmesinden çekinmediği ya da utanmadığı öne sürülmüştür (Delaney, 1991). Sancar (2009) "aile babası" modelini göz önünde bulundurarak hegemonik erkeklik söyleminin tek eşlilik ve sadakati içerdiğini, fakat erkeklerin günlük hayatlarında bu modelle çelişen pek çok deneyim ve pratiklerinin olduğunu vurgular. Onur ve Koyuncu (2004) baskın, baskıcı, şiddet uygulayan, tecavüzcü olarak tanımlanan hegemonik erkekliğin görünmeyen yüzünü de araştırmanın gerektiğini vurgulayarak; "erkekliğin içinde barındırdığı riskleri ve krizleri ele almanın, kalıp yargısal erkekliklerin topluma yansımaları üzerine düşünme fırsatını sunarak, erkeklerin farklı yönelimleri görebilme olanaklarını gündeme getirebileceğini" savunurlar. Örneğin Altınay ve Arat'ın (2007) kadına yönelik şiddet konulu alan araştırması, Türkiye'de kadınların % 35'inin "hayatı boyunca" eşinden en az bir kez dayak yediğini ortaya koyuyor. Bulgular, geleneksel erkeklik rolleri sarsılan erkeklerin ataerkil otoritelerini fiziksel güce başvurarak perçinlemeye çalıştıklarını destekler yönde. Aile içi şiddetin kadınların aileye kocalarından daha fazla gelir getirmesi durumlarında arttığı bulgusu da bunun bir örneği.

Türkiye'de hegemonik erkeklik söylemi, kadınsılığın karşıtı olan nitelikleri de içeriyor. Kandiyoti (1987) Türk toplumunda kadınların ve erkekle-

rin birbirini tamamlayan, karşıt rolleri üstlendiğini vurgular. Kandiyoti'ye göre; kadınlık, sosyal normlar ve kurallar tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği için, kaybedilebilecek bir özellik değildir; buna karşın, erkeklik sürekli elde edilmesi, korunması gereken bir "durumdur". Bu saptama, "erkek olmanın bedeli" ve hegemonik erkekliğin konumunun sorgulandığı bir saha araştırmasının bulguları arasında da yer almakta. Araştırmacılar, erkeklik rolünün kadınlık rolüne göre daha keskin bir süreçte şekillendiği gözlemini yapmakta:

> [T]oplumsal cinsiyet kimliklerini daha çok ne olmadıkları üzerine kuran erkeklerin, belirsiz de olsa kadınsılık içeren her şey karşısında çok büyük bir kaygı duyduklarını ve bir şekilde kadınsılıkla özdeşleştirilebilecek hareketlerden kaçınmaya çalıştıklarını izleyebiliyoruz (Cengiz, ve Küçükural, 2004, s. 58).

Kadınlar ve erkeklerle ilgili kalıp yargılar üzerine yapılan çalışmalar da Kandiyoti'nin sözünü ettiği birbirini tamamlayan karşıt rollerin varlığını destekler nitelikte. Bu çalışmaların bulgularına göre kadınlar ve erkeklerle ilgili kalıp yargılar belirgin bir karşıtlık içeriyor. Bağımlı-bağımsız, pasif-aktif, bastırılmış-bastıran, itaatkâr-otoriter, uyumlu-inatçı, etki altında kalan-baskın davranan... bu karşıtlıklardan bazıları (Delaney, 1991; Sakallı-Uğurlu, 2002; Sarı, 2004). Gürbüz'ün (1988) Türkiye'de toplumsal cinsiyet kalıp yargıları konusunda yaptığı çalışmasında, erkeklik, "girişken", "hakkını arayan", "olayları tahlil eden", "hırslı", "atak", "güçlü" gibi altı olumlu özellikle anılırken; "kıskanç", "başına buyruk" ve "hükmeden" gibi üç olumsuz özellikle anlatılır. Benzer biçimde, Yüksel'e göre (2001, aktaran Demez, 2005, s. 135) Türkiye'deki erkek prototipi "başarılı, fiziksel, cinsel ve ruhsal olarak güçlü, yenilmez, yıkılmaz, koruyucu, iktidar ve yetke sahibi, her alanda başarılı ve hep kazanan, her sorunu çözen, duygularını belli etmeyecek kadar irade sahibi" olmak gibi özellikleri taşımakta. Demez (2005) bu özelliklerin çok küçük yaştan itibaren kültürle birlikte erkeklere öğretildiğini ve bu öğretinin en güzel yansımalarının da atasözleri ve deyimler olduğunu ifade etmekte, atasözleri ve deyimleri bu konuda bilgi sağlayabilecek önemli ipuçları olarak görmekte.

Türkiye'de kitle iletişim araçlarının da kadın ve erkeğe nasıl olmaları gerektiğinin öğretildiği ve ataerkil ideolojinin yeniden üretildiği alanlar olduğu konusunda bilimsel araştırmalar mevcut. Örneğin, reklamlarla ilgili yaptıkları bir çalışmada Pira ve Elgün (2004), akıl ve bilgi kullanımı gerektiren ürünlerde erkeklerin başrolde yer aldığına, irrasyonel temsillerde, ev içi işle-

rin yapılmasında ise kadın sunumlarının güçlendirildiğine dikkat çekerek (s. 536) erilliğin ataerkil ve tüketim ideolojisi içinde nasıl kodlandığının ve şekil değiştirdiğinin irdelenmesinin önemini vurguluyorlar.

Öte yandan, bazı araştırmacılar kadınlığın ve erkekliğin her zaman birbirinin karşıtı olan niteliklerle tanımlanamayabileceğine de dikkat çekiyor (Cornwall ve Lindisfarne, 1994). Türkiye özelinde Dindar (2004), Anadolu kültürünün tarihini inceleyerek, bu kültürün hem anaerkil hem de ataerkil unsurları barındırdığını söylemekte. Buna göre içinde bulunduğumuz coğrafyadaki ataerkil-anacıl öğelerin bireylerin psikolojisine "çift cinsellik" olarak yansıdığı ileri sürülmekte. Ayrıca Gürbüz (1988) de kendini ifade etmenin erkek ve kadın kimliklerinin örtüştüğü bir unsur olduğunu göstermekte.

Whitehead ve Barrett (2001) erkeklik imge ve deneyimlerinin zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterdiği ve herhangi bir toplumdaki önemli toplumsal dönüşümler bağlamında ele alınması gereğini vurgulamışlardır. Nitekim, Türkiye'deki hegemonik erkeklik söyleminin sosyal ve politik değişimlere paralel olarak değiştiği görülmüş, özellikle cumhuriyet dönemi reformlarının kadın ve erkek kimliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır (Durakbaşa, 1998; Yumul, 2000). Bu çalışmalarda modernizasyon süreci ile hegemonik erkeklik söyleminin karmaşık ve çift taraflı bir yapıya büründüğü vurgulanmakta.

Buna göre, modernist söylem mesafeli, korumacı, otoriter, geleneksel erkek modelini az gelişmişliğin bir işareti olarak görürken, popülist söylem bu modeli idealize ediyor ve yerel kültürün gerçek yansıması olduğunu ileri sürüyor (Alemdaroğlu ve Demirtaş, 2004; Kandiyoti, 1998). Berktay'a göre, Cumhuriyet dönemi erkeklerinin kimliklerinin oluşmasında "geleneksel değerleri sahiplenme ve alaturka görünme korkusu arasında sıkışıp kalmış olmanın verdiği gerilim belirleyici olmuştur" (Berktay, 1998).

Türkiye'de farklı ve değişen erkeklik imgelerinin temsilini kitle iletişim araçları üzerinden irdeleyen çalışmalar giderek artmakta (Akca ve Ergül, 2014; Demez, 2005; Kurt, 2013). Örneğin, erkek imgesinin zaman içindeki değişiminin televizyon dizileri üzerinden okumasını yapan Demez (2005) 1990'ların sonlarında değişen kadınlık (örn. güçlü, egemen, sorun çözücü ve becerikli gibi) ve erkeklik (örn. duygusal, yumuşak, *light*, metroseksüel, maço ve delikanlı gibi) imgelerine rastlandığına, 2000'li yıllarda ise sanki kaybedilen geleneksel Türk erkeği modeline duyulan özlemin depreşmiş göründüğüne ve modern ağalar, eğitimli, güçlü, koruyucu erkek tipinin yeniden ve büyük izlenme oranlarıyla tekrar gündeme geldiğine dikkat çekmiştir (s. 158).

Nitekim, benzer şekilde, sosyolog Yumul (2000) beden üzerinden okuduğu erkeklik ideallerinin geçirdiği dönüşümlere ve bu toplumdaki erkek idealinin esas olarak "melezliğinin" altını çiziyor. Özetle, modernizm tartışmaları ve sosyo-politik değişimler, Türkiye'deki hegemonik erkeklik söyleminin çerçevesini oluşturuyor, denebilir.

İkinci Bölüm
Araştırma Yöntemi

Nitel Araştırma Yöntemi

ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın nitel kısmı iki aşamada gerçekleştirildi. Nicel araştırma öncesinde gerçekleştirilen nitel araştırma kapsamında 24 derinlemesine görüşme yapıldı. Ön nitel çalışma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan kişilerin özellikleri aşağıdaki Tablo 4'te yer alıyor.

Nicel araştırma sonrasında gerçekleştirilen tamamlayıcı nitelikteki nitel araştırma kapsamında ise 34 derinlemesine görüşme daha yapıldı. Derinlemesine görüşme yapılan kişilerin nitelikleri, nicel araştırma bulguları ışığında belirlendi. İkinci nitel çalışma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan kişilerin nitelikleri de aşağıdaki Tablo 5'te sunuluyor. Nitel çalışma katılımcılarına SAM veri tabanından ve tarama anketlerinden erişildi.

GEREÇ

Derinlemesine görüşme soru kılavuzu. Proje ekibi projenin başlangıcında yapılan toplantılarda, bireysel görüşmelerde irdelenmesi istenen konuları belirledi. Bu konular araştırma şirketiyle yapılan toplantılarda tartışıldı ve her bir konu için soru önerileri oluşturuldu. Bu görüşmeler sonucunda ortaya çıkan soru kılavuzu Ek 1'de yer alıyor.

NİTEL ANALİZ STRATEJİSİ

Nitel verilerin analizi, Temellendirilmiş Kuram yöntemi ve *Atlas.ti 6* yazılım programı kullanılarak yapıldı. Tümevarım ilkesine dayanan Temellendirilmiş

TABLO 4
Ön Nitel Çalışma Kapsamında
Derinlemesine Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri

Görüşme no	İl	Yaş	Eğitim durumu	SES	Meslek
1	Adana	23	Üniversite	C+	Beyaz yakalı çalışan
2	Adana	35	Üniversite	B	Memur
3	Adana	40	Üniversite	C+	Esnaf
4	Antalya	24	Üniversite	C+	Yüksek öğrenimli serbest meslek sahibi
5	Antalya	24	Üniversite	B	Beyaz yakalı çalışan
6	Antalya	28	Üniversite	B	Beyaz yakalı çalışan
7	Antalya	28	ilkokul	C	Esnaf
8	Antalya	34	Üniversite	B	Orta düzey yönetici
9	Antalya	43	Üniversite	B	Beyaz yakalı çalışan
10	Diyarbakır	20	İlkokul	C	İşyeri sahibi
11	Diyarbakır	24	Lise	C+	Beyaz yakalı çalışan
12	Diyarbakır	24	İlkokul	D	Düzensiz işçi
13	Diyarbakır	27	İlkokul	D	Düzensiz işçi
14	Diyarbakır	28	İlkokul	D	Düzensiz işçi
15	Diyarbakır	35	Lise	C+	Beyaz yakalı çalışan
16	Diyarbakır	39	Üniversite	B	Memur
17	Edirne	24	Ortaokul	C	İşçi
18	Edirne	35	Üniversite	B	Esnaf
19	Konya	28	Üniversite	B	Beyaz yakalı çalışan
20	Konya	29	Lise	C+	Beyaz yakalı çalışan
21	Konya	24	Lise	C+	İşçi
22	Trabzon	34	Üniversite	B	Esnaf
23	Trabzon	30	Üniversite	B	Esnaf
24	Trabzon	24	Lise	C+	Esnaf

Kuram yöntemi (Charmaz, 2006; Strauss ve Corbin, 1990/1998) toplanan verilerden yola çıkarak yeni kavram ve kuramlara ulaşmayı ve bunları bağlamsal bir çerçevede yorumlamayı hedefler ve bir sürece yayılır. Bu süreçte izlenen yol, gözlemlenen anlam kategorilerinin aşamalı olarak belirlenmesini ve giderek artan soyutlama düzeyinde geliştirilmesini ve birbirleriyle harmanlanmasını içerir. *Atlas.ti 6* ise, bu kodlama süreçlerinin sistematik bir şekilde yürütülmesine ve kategorilerin geliştirilip bağlantılandırılmasına yardımcı olan bir yazılım programıdır.

Nitel verilerin analizi üç aşamada gerçekleştirildi:

1. İlk aşamada, yapılan bant çözümleri üzerinden görüşmelerde dile getirilen yaşantılar ve anlamlandırmalar "kodları açma" yöntemiy-

TABLO 5
Son Nitel Çalışma Kapsamında
Derinlemesine Görüşme Yapılan Kişilerin Özellikleri

Görüşme no	İl	Yaş	Eğitim durumu	SES	Meslek
1	İstanbul	45	Üniversite	AB	Yönetici
2	İstanbul	46	Üniversite	AB	Yönetici
3	İstanbul	45	Üniversite	AB	Yüksek öğrenimli serbest meslek sahibi
4	İstanbul	51	Üniversite	AB	Yönetici
5	İstanbul	50	Üniversite	AB	Emekli
6	İstanbul	52	Üniversite	AB	Emekli
7	İstanbul	45	Lise	AB	Esnaf, işyeri sahibi
8	İstanbul	50	Üniversite	AB	Emekli
9	İstanbul	45	Üniversite	AB	Esnaf, işyeri sahibi
10	İstanbul	46	Üniversite	AB	Esnaf, işyeri sahibi
11	İstanbul	49	Üniversite	AB	Esnaf, işyeri sahibi
12	İstanbul	50	Üniversite	AB	Yönetici
13	İstanbul	52	Üniversite	AB	Emekli
14	İstanbul	51	Üniversite	AB	Emekli
15	İstanbul	53	Üniversite	AB	Beyaz yakalı çalışan
16	İstanbul	57	Üniversite	AB	Beyaz yakalı çalışan
17	İstanbul	25	Lise	C+	Beyaz yakalı çalışan
18	İstanbul	27	Lise	B	Beyaz yakalı çalışan
19	Adana	41	Üniversite	B	Memur
20	Adana	47	Lise	C	İşçi
21	Diyarbakır	51	Üniversite	B	Memur
22	Diyarbakır	44	Lise	C+	Esnaf
23	Trabzon	45	Lise	C+	İşçi
24	Trabzon	47	Lise	C+	İşçi
25	Konya	49	Üniversite	B	Emekli
26	Konya	45	Lise	C+	Esnaf, işyeri sahibi
27	Kayseri	51	Üniversite	AB	Doktor
28	Kayseri	44	Üniversite	AB	Çevre mühendisi/ Satış pazarlama
29	Kayseri	41	Üniversite	AB	Makine mühendisi/ Üretim müdürü
30	Kayseri	50	Üniversite	AB	Muhasebeci
31	Trabzon	52	Üniversite	B	Makine mühendisi/ Öğretim üyesi
32	Trabzon	54	Üniversite	AB	Meteoroloji mühendisi
33	Trabzon	53	Üniversite	AB	Gemi inşaat mühendisi/ Bakanlıkta müşavir
34	Trabzon	52	Üniversite	AB	Orman mühendisi/Öğretim üyesi

le kodlanarak verileri tanımlayıcı nitelikte kategoriler üretildi. Bu ilk aşamada, kodlamanın betimleyici ve özetleyici olmasına, mümkün olduğu kadar katılımcıların kendi ifadelerine sadık kalmaya, temeli olmayan okuma ve yorumlardan kaçınmaya, hatta kategorilerin katılımcılar tarafından kullanılan ifadeleri birebir yansıtmasına gayret edildi. Örneğin, "kendi ayağı üzerinde durmak" bu tür "in-vivo" katetogorilerin bir örneği olarak kullanıldı. Kodlamanın ilk aşamasında ortaya çıkan temel sınıflandırmalar; erkeklerin benlik tanımlamaları, gençlik dönemi deneyimleri, aile ilişkileri (baba ilişkisi, anne ilişkisi, kardeş ilişkileri, akrabalarla ilişkiler), eş ve evlilik ilişkisinin niteliği, çocuklarla ilişkiler, arkadaş ilişkileri (kız arkadaş, erkek arkadaş, sevgili), çalışma hayatı, ve erkekliğin sosyal ve kültürel anlamı olmuştur. Bu sınıflandırmalar temel alınarak ve *Atlas.ti 6* programı kullanılarak var olan kodlar, kod aileleri altında kümelendirildi. Örneğin, evlilik ve eş ilişkisinin niteliği "evliliğin anlamı", "eş seçimi", "eşle ilişkinin niteliği", "evlilikte eşitlik ve hiyerarşi", "evlilik sonrası geniş aileyle ilişkiler" boyutlarını daha da detaylandırarak açan kod aileleri birer birer ele alınarak verilerde ne tür boyutların ortaya çıktığı incelendi. Anne ilişkisiyle ilgili olarak ortaya çıkan boyutlar; anneyle iletişim, paylaşım/ortaklık, ilgi ve bakım, takip ve kontrol, çatışma, yönlendirme ve destek, beklentiler olarak belirlendi. Baba ilişkisinde bunlardan farklı olarak hiyerarşi, baba-oğul ilişkisini tanımlayan hisler ve duygusallık boyutları ortaya çıktı. Kardeşlerle ilişkiler; abla, kız kardeş ve ağabey ilişkileri olarak üç başlık altında incelendi. Evlilik ilişkisi konusunda belirlenen boyutlar; evliliğin anlamı ve eş seçimi, eşten beklentiler ve iş bölümü, eşle paylaşım ve ortaklık, evlilikte fikir ayrılıkları ve çatışma, hiyerarşi ve kadın-erkek eşitliği oldu. Çocuklarla ilişkiler konusu ise ilgi-bakım, destek, beklentiler, disiplin-kontrol, yakınlık-duyguların ifadesi, ortak aktiviteler temaları ekseninde incelendi. Erkekliğin sosyal ve kültürel anlamına ilişkin olarak görülen temel boyutlar, güç ve katılık, ailevi sorumluluklar, duygular, ahlâk-terbiye, dış görünüş, futbol, askerlik, hiyerarşi ve üstünlük, cinsellik ve eşcinsellik oldu. Kodlanan ifadeler üzerinde alınan sezgisel ve hatırlatıcı notlar katılımcıların söyledikleri kadar söylemediklerine, yani alt metinleri de okumaya yardımcı ve "isimlendirme" konusunda yol gösterici oldu. Örneğin, katılımcıların anne-baba ilişkisi-

ni anlatırken kullandıkları yakınlık, sevgi, dertleşme sözleri "yakınlık"; saygı, mesafe ve korku ifadeleriyse "hiyerarşi" kategorilerinin netleştirilmesine yardımcı oldu.

2. Nitel analizin ikinci aşamasında; oluşturulan kategorilerin özelliklerinin detaylı bir şekilde belirlenmesi hedeflendi. Bunun için her kategori, "kiminle, nasıl, nerede, ne zaman, hangi koşullar altında, hangi sonuçlarla" gibi sorulara yanıt bulacak şekilde yeniden incelendi, kategorilerin boyut ve özellikleri geliştirildi. Örneğin, analizin ilk aşamasında bir boyut olarak ortaya çıkan "eşle paylaşım ve ortaklık" bağlamında "eşle sözlü paylaşım"ın önemli bir alt boyut olduğu görüldü ve eşle paylaşımın hangi konularda olduğu/olmadığı araştırıldı. Bu aşamada sürekli karşılaştırma yöntemi kullanılarak, kişiler kişilerle, kategoriler kategorilerle ve görüşler davranışlarla karşılaştırıldı ve böylelikle kullanılan kategorilerin olguların tüm değişkenliğini kapsayabildikleri sınandı. Örneğin, geçim sorunu ve çalışma hayatıyla ilgili sorunların genellikle eşle konuşulması tercih edilmeyen bir konu olduğu anlaşıldı ve bunun istisnalarının hangi durumlarda olduğu keşfedilmeye çalışıldı. Aynı şekilde, çalışma hayatıyla ilgili olarak katılımcıların çoğu tarafından dile getirilen "çocuklukta çalışma" temasının alt ve üst sosyo-ekonomik gruplardan gelen kişiler açısından nasıl deneyimlendiği ve anlamlandırıldığı karşılaştırıldı. Benzer biçimde, babayla ilişki ve çocukla ilişkinin karşılaştırılabilmesi için daha fazla sayıda, en az ergen yaşında çocuğu olan katılımcıya ihtiyaç duyulduğu saptandı ve bu eksiklik nitel araştırmanın ikinci safhasında örnekleme eklenen görüşmelerle kapandı. İlk veriler üzerinde temellendirilen kavramsal kategoriler, ikinci nitel çalışmada toplanan verilerle karşılaştırılarak daha üst bir kavramsallaştırmaya gidilmesi hedeflendi.
3. Nitel analizin üçüncü aşamasında ise daha üst bir kavramlaştırmaya varılmaya çalışıldı ve o zamana kadar yapılan analizler ışığında belli yorumların geçerlilikleri sınandı. Örneğin babayla ve çocukla ilişkide kuşaklararası sürekliliklerin ve farklılıkların neler olduğu irdelendi ve erkekler açısından en kayda değer değişikliğin çocukla ilişkide yapılmaya çalışıldığı gözlemlendi. Ayrıca, bugünün Türkiye'sinde erkekliğin yapılanmasında ikilemlerin önemli bir rol oynadığı, bunun gerek eşle ilişkide gerekse çocuklarla ilişkide belirgin olduğu anlaşıldı.

NİTEL ANALİZ SÜRECİ

Çalıştığımız konunun geniş kapsamlı olması nedeniyle analizde çok sayıda kod kullanıldı ve bu kodlar üzerinde uzlaşma sağlanmaya çalışıldı. Proje ekibi bu uzlaşmayı bu konudaki literatüre uygun olarak yapmak konusunda son derece hassas davrandı (bkz. Hill, Knox, Thompson, Williams, Hess ve Ladany, 2005; Hill, Thompson ve William, 1997). Uzlaşmalı nitel araştırma yöntemini kullanan çalışmalar üzerinde yapılan bir derleme, ekipte en az üç araştırmacı olmasının farklı perspektiflerin masaya getirilmesini kolaylaştıran bir avantaj olduğunu gösteriyor (Hill ve ark., 2005). Proje ekibindeki üç araştırmacının klinik psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi üç farklı ama birbirini tamamlayan alanlardan olması bu açıdan zenginleştirici oldu. Analiz sürecinde önce konu başlıkları üzerinde uzlaşı sağlandı. Ardından, proje ekibindeki herkes önce aynı görüşmenin kodlamasını tek başına yaptı, sonra bir araya gelinerek bireysel kodlamaların üzerinden geçildi.

Takım çalışmalarında ortak kod kitapçığının oluşturulmasının analizlerin sağlığı için avantajları ve bu sürecin farklı basamakları literatürde ayrıntılı bir şekilde yer alır (Macqueen, Mclennan, Kay ve Milstein, 1998). Bu ilk görüşmede kullanılan kod listesi ortak bir kod kitapçığının evrim sürecinin ilk basamağını oluşturdu. Bunun gibi üç görüşme daha üç araştırmacı ve iki asistan tarafından bireysel olarak kodlandı. Bu sürecin sonunda bu iki asistan, kullanılan kodlardan birbirine çok yakın olanları birleştirdi ve kodları mümkün olduğunca kod aileleri altında topladı. Kod listesi kısaltıldıktan sonra proje ekibi bir araya gelerek bir başka görüşmenin kodlamasını hep birlikte yaptı. Kodlayıcılar arası tutarlılık için, proje ekibi süreç içinde kullanılan kodların uygunluğunu, kodlanan alıntılara bakarak tartıştı ve uzlaşıya varmaya çalıştı. Bu tutarlılığı ve uzlaşıyı sağlama yönünde, kullanılan kodlar ve kod aileleri için açıklayıcı notlar düşüldü. Örneğin, *karşılaştırmak* kodunun katılımcı açıkça karşılaştırma yaptığında ve karşılaştırdığı iki nesneyi ya da durumu açıkladığında kullanılması gerektiğine karar verildi. Aynı şekilde, *sorgulamak* kodunun, katılımcının tereddüt ettiği, net bir görüş ya da yargı bildiremediği durumlarda kullanılması kararlaştırıldı. Bir sonraki aşamada, üç araştırmacı geri kalan 24 görüşmeyi aralarında eşit olarak paylaştı ve analizlerini tamamladı. Sürecin en sonundaysa, kodlaması yapılmış bu görüşmelerin tutarlılık açısından bir kere daha üzerinden geçildi.

Uzlaşmalı nitel araştırma yöntemiyle ilgili literatür, analiz aşamasında zaman zaman proje ekibinden birinin rotasyonla ve/ya dışarıdan bir kişinin "denetici" sorumluluğunu üstlenmesinin yararlarına işaret ediyor (Hill ve

ark., 2005). Bu kişinin rolü; altbaşlıklara karar verme, temel düşünceleri ve kodları, nihai olarak da kuramsal düzeydeki kodları oluşturma süreçlerinde geribildirim vermektir. Bu rolü zaman zaman çalışan doktora öğrencisi asistanımız üstlendi. Ayrıca, ortak kodlama sürecinin başlarında bir toplantıya davet ettiğimiz ve gerek nitel analiz gerekse *Atlas.ti* 6 programı konusunda uzman olan bir sosyal bilimci akademisyenin de proje sürecinde bize çok faydalı geribildirimleri oldu.

Nicel Araştırma Yöntemi

ÖRNEKLEME PLANI

Araştırma kapsamında Türkiye'nin kırsal ve kentsel alanlarında ikamet eden 18 yaş ve üstü grubundaki evli erkeklerle toplam 2.000 yüz yüze görüşme gerçekleştirildi. Bunun için, Türkiye ölçeğinde temsili bir örneklem alındı. Bu sayıda bir örnek kitle kullanılması halinde araştırma sonuçlarının, teorik olarak, en kötü durumda (ana kitle varyansının maksimum olması durumunda) % 95 güven düzeyinde ± % 2,2 hata payı içermesi öngörülüyor.

Örneklemede, çok aşamalı tabakalandırmalı rassal örnekleme yöntemi kullanıldı. Öncelikle, örnek kitlenin ana kitleyi: a) Bölgeler, b) Kırsal-kentsel yerleşimler, ve c) Sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından temsil etmesini sağlayacak bir örnekleme planı oluşturuldu. Ana kitlenin bölgesel ve kırsal-kentsel dağılımında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007 Sonuçları* temel alındı. Bölgesel temsil için, TÜİK'in Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemi'yle (NUTS) uyumlu olarak benimsediği yeni İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması'nın 12 bölgeden oluşan 1. düzeyi kullanıldı. Kentsel ve kırsal yerleşim türü tasnifinde ise idari bölünme temel alındı.

Buna göre nüfus büyüklükleri ne olursa olsun, il ve ilçe merkezleri kentsel, bucak merkezleri ve köyler, kırsal yerleşim kabul edildi. Üçüncü tabakalandırma ölçütü, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi oldu. Sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik tabakalanmasında ise Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından ilçe düzeyinde hesaplanan ve 2004 yılında güncellenen Sos-

TABLO 6
Nicel Çalışmada Yapılan Anketlerin Gelişmişlik Dilimlerine Göre Dağılımı

Gelişmişlik dilimleri	İlçe sayısı
1. gelişmişlik dilimi	76
2. gelişmişlik dilimi	176
3. gelişmişlik dilimi	309
4. gelişmişlik dilimi	177
5. gelişmişlik dilimi	100
6. gelişmişlik dilimi	119
Toplam	957

yo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi kullanıldı. (DPT Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi değerlerine göre 957 ilçenin altı gelişmişlik dilimine dağılımı için bkz. Tablo 6. Gelişmişlik Dilimleri.)

Örnekleme aşamasında, örnek kitle büyüklüğünün sınırlı olması ve örneklem hücrelerinin çokluğu nedeniyle, örnek alımını kolaylaştırabilmek için nüfus payı görece düşük olan 4., 5. ve 6. gelişmişlik dilimleri tek tabakada birleştirildi. TÜİK nüfus verilerinde ilçe düzeyinde kırsal nüfusun cinsiyete, yaşa ve medeni duruma göre dağılımı bulunmuyor ve ana kitle nüfusu 18 yaş ve üstü evli erkek nüfus olarak hesaplanamıyor. Bu nedenle de ana kitle dağılımı için Türkiye genelindeki toplam erkek nüfus temel alındı. (Türkiye genelindeki toplam erkek nüfusun, örnekleme planında kullanılan üç tabakalandırma ölçütü temelindeki dağılımı için bkz. Tablo 7. DPT Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi.)

ÖRNEKLEM YÖNTEMİ

Örneklemede, birincil örnekleme birimi olarak "ilçe" kullanıldı ve örnek kitlede kapsanan ilçeler "ana kitle büyüklüğüne orantılı olasılıklı örnekleme yöntemi"yle (*Sampling with Probability Proportional to Size*-PPS) seçildi. (Türkiye'deki 957 ilçenin bölgelere göre dağılımı için bkz. Tablo 8. İlçelerin bölgelere göre dağılımı.)

Örnek kitlede kapsanan ilçelerin üç tabakalandırma ölçütüne göre temsililiği sağlayacak biçimde seçilebilmesi için ilçeler erkek nüfusuna göre bir matriste sınıflandırıldı (bölge * yerleşim türü * gelişmişlik dilimi). Seçilen örnek kitle büyüklüğü (anket sayısı) bu matrisin hücrelerine, içerdikleri nüfus büyüklüğüne orantılı olarak dağıtıldı ve bu hücrelerde anket uygulanacak ilçeler PPS yöntemine göre seçildi. Oluşturulan matrisin her hücresinde ilçeler

TABLO 7
Türkiye Genelindeki Toplam Erkek Nüfusun, Örnekleme Planında Kullanılan Üç Tabakalandırma Ölçütü Temelindeki Dağılımı

		DPT sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi				
		1	2	3	4-5-6	Toplam
İstanbul	Kent	5.389.213	190.785			5.579.998
	Kır	639.609	72.156			711.765
Batı Marmara	Kent	98.834	674.869	151.685	27.209	952.597
	Kır	17.922	295.454	203.739	84.923	602.038
Ege	Kent	1.481.216	1.090.021	483.573	78.176	3.132.986
	Kır	117.980	600.653	610.330	207.322	1.536.285
Doğu Marmara	Kent	1.329.789	756.952	237.459	19.079	2.343.279
	Kır	300.548	284.010	243.107	46.166	873.831
Akdeniz	Kent	1.375.466	843.214	607.655	86.376	2.912.711
	Kır	253.090	494.981	581.470	234.442	1.563.983
Batı Anadolu	Kent	2.352.968	266.366	155.901	60.156	2.835.391
	Kır	96.719	91.633	141.297	140.430	470.079
Orta Anadolu	Kent	349.903	499.218	216.161	159.506	1.224.788
	Kır	47.282	153.097	176.177	281.611	658.167
Batı Karadeniz	Kent		709.906	372.526	161.393	1.243.825
	Kır		251.972	389.718	329.663	971.353
Doğu Karadeniz	Kent		319.624	240.497	124.362	684.483
	Kır		104.899	224.396	218.191	547.486
Kuzeydoğu Anadolu	Kent		214.403	167.605	229.513	611.521
	Kır		32.779	89.581	396.799	519.159
Ortadoğu Anadolu	Kent		529.070	169.537	330.370	1.028.977
	Kır		106.840	86.278	582.453	775.571
Güneydoğu Anadolu	Kent	588.842	679.702	436.447	673.438	2.378.429
	Kır	31.435	211.379	149.818	825.199	1.217.831
Toplam	Kent	12.966.231	6.774.130	3.239.046	1.949.578	24.928.985
	Kır	1.504.585	2.699.853	2.895.911	3.347.199	10.447.548
Toplam		14.470.816	9.473.983	6.134.957	5.296.777	35.376.533

gelişmişlik endeks değerlerine göre sıralandı ve PPS yöntemine göre seçim bu sıralamayla gerçekleştirildi.

Yerleşim türü bir tabakalandırma ölçütü olduğu için, her bir ilçe kentsel ve kırsal yerleşmeleriyle iki ayrı listede örnekleme işlemine katıldı. (O nedenle, kuramsal olarak, belirli bir ilçenin kentsel yerleşmeleri örnekleme girerken kırsal yerleşmeleri örneklem dışında kalabildi ya da bunun tam tersi

TABLO 8
İlçelerin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	İlçe sayısı
İstanbul	39
Batı Marmara	57
Ege	131
Doğu Marmara	90
Akdeniz	100
Batı Anadolu	62
Orta Anadolu	84
Batı Karadeniz	107
Doğu Karadeniz	79
Kuzeydoğu Anadolu	58
Ortadoğu Anadolu	70
Güneydoğu Anadolu	80
Türkiye toplamı	957

olabildi.) PPS örnekleme yönteminde ilçelerin seçilme şansları, nüfus büyüklüklerine orantılı olarak arttı ya da azaldı. Örneğin; Akdeniz bölgesinde kentsel erkek nüfusu 486.448 olan Adana'nın Seyhan ilçesinin örnek kitle içinde yer alma olasılığı, gene aynı bölgede kentsel erkek nüfusu 1.142 olan Burdur'un Kemer ilçesine göre çok daha yüksek. Yöntemin bu özelliği, küçük yerleşmeler lehine bir temsililik sapmasını önlemekte.

PPS yöntemi ayrıca, özellikle nüfusu büyük olan ilçelerin birden çok kez seçilebilmesine olanak veriyor. Bu durumu belirleyen, PPS yönteminde kullanılan, "örnekleme aralığı" (*sampling interval*) denen sayıdır. Bu sayı, tabakalandırma (bölge * yerleşim türü * gelişmişlik dilimi) matrisinin ilgili hücresindeki ana kitle toplamının o hücrede yapılacak anket sayısına bölünmesiyle elde edilir. Bir ilçenin ana kitle nüfusu örnekleme aralığının iki katından fazlaysa, bu ilçenin o hücrede yapılan örneklemede birden çok kez seçilme şansı vardır.

PPS örnekleme yönteminin ikinci temel ilkesine göre; seçim işlemi tamamlandıktan sonra seçilmiş ilçelerin her birinde eşit sayıda görüşme yapılması gerekir. Aksi takdirde, ilçelerin nüfus ağırlıkları ikinci kez hesaba katılmış olur ve büyük yerleşimlerde daha fazla sayıda görüşme yapılması, bu yerleşimler lehine önemli bir sapmaya yol açar. (Nüfusunun büyüklüğü nedeniyle örnekleme birden çok kez seçilme ihtimali olan ilçelerde, ilçe kaç kez seçilmişse, öbür ilçelerde yapılacak anket sayısının o kadar katı sayıda anket yapılması gerekir.)

PPS'nin bu iki temel öğesi, birincil örnekleme birimi olan ilçelerde kaçar görüşme yapılacağına *a priori* karar verilmesini gerektirir. Bunun için tutulacak yol; her bir ikincil örnekleme biriminde (kentsel kesimde mahallelerde, kırsal kesimde ise köy ve bucak merkezlerinde) yapılması "makul" olacak görüşme sayısını belirlemektir. Bugüne kadarki deneyim ve araştırmanın örnek kitle büyüklüğü dikkate alınarak bu sayılar şöyle belirlendi: İkincil örnekleme birimlerinde 5'er görüşme ve her ilçeden 2'şer tane ikincil örnekleme birimi seçilmesi öngörüldü. Buna göre, seçilen her ilçede yapılacak görüşme sayısı 10 olarak hesaplandı. Nüfus büyüklüğü nedeniyle birden çok kez seçilen ilçelerde ise 10'un o kadar katı görüşme yapılması öngörüldü.

Sonuç olarak; bölge, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyi ve kır-kent nüfus dağılımıyla orantılı olarak hesaplanan anket sayıları yuvarlanarak Tablo 9'da gösterilen nihai dağılıma ulaşıldı.

Özet olarak; örnekleme süreci aşağıdaki basamaklarla gerçekleştirilmiştir:

1. Birincil örnekleme birimlerinin belirlenmesi için, Tablo 9'daki her hücre için PPS yöntemiyle, hücrede yer alan sayının 10'da biri kadar sayıda ilçe seçildi.
   - Hücrelerin her biri bölge, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyi ile yerleşim türüne göre oluşturulduğu için, bu üç ölçüte göre orantılı temsil sağlandı.
   - Ayrıca her bir hücre içinde ilçeler sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeylerine göre sıralandı ve PPS yönteminde seçim sistematik olarak yapıldığı için, hücre içinde de farklı gelişme düzeylerinde olan ilçelerin örnek kitle içinde yer alması sağlandı.
   - Böylece Türkiye nüfusunu bölge, yerleşim türü, sosyo-ekonomik gelişme açılarından temsil eden bir ilçe dağılımı elde edildi.
2. İkincil örnekleme birimlerinin (kentsel kesimde mahalleler, kırsal kesimde ise köyler ve bucak merkezleri) seçiminde sistematik rassal örnekleme yöntemi kullanıldı.
   - Seçilen her ilçede iki adet ikincil örnekleme birimi seçildi.
   - TÜİK tarafından yayımlanan *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007 Sonuçları,* mahalle nüfuslarına ilişkin herhangi bir bilgi içermiyor. Mahalle ve köy temelinde veri sağlayan tek kaynak ise TÜİK'in yayınladığı 2007 Milletvekili Genel Seçi-

TABLO 9
Anket Sayılarının Bölgelere Göre Nihai Dağılımı

Bölge		Örnek kitle (n) 1. Gelişmişlik dilimleri	2. Gelişmişlik dilimleri	3. Gelişmişlik dilimleri	4-5-6. Gelişmişlik dilimleri	Toplam
İstanbul	Kent	300	10			310
	Kır	40				40
Batı Marmara	Kent	10	40	10		60
	Kır		20	10	10	40
Ege	Kent	80	60	30		170
	Kır	10	40	30	10	90
Doğu Marmara	Kent	70	40	10		120
	Kır	20	20	10		50
Akdeniz	Kent	80	50	30	10	170
	Kır	10	30	30	10	80
Batı Anadolu	Kent	130	20	10		160
	Kır	10	10	10	10	40
Orta Anadolu	Kent	20	30	10	10	70
	Kır		10	10	20	40
Batı Karadeniz	Kent		40	20	10	70
	Kır		10	20	20	50
Doğu Karadeniz	Kent		10	20	20	50
	Kır		10	10	10	30
Kuzeydoğu Anadolu	Kent		10	10	10	30
	Kır			10	20	30
Ortadoğu Anadolu	Kent		30	10	20	60
	Kır		10		30	40
Güneydoğu Anadolu	Kent	30	40	20	40	130
	Kır		10	10	50	70
Türkiye	Kent	720	380	180	120	1.400
	Kır	90	170	150	190	600
Toplam		810	550	330	310	2.000

mi'ndeki seçmen sayıları. Bu nedenle mahalle ve köy seçimi için seçmen sayıları kullanıldı ve PPS esasına göre örneklem alındı.

3. Mahalle, bucak merkezleri ve köylerde anket uygulanacak sokaklar, binalar ve haneler, saha uygulaması aşamasında aşağıda açıklanan rassal örnekleme yöntemiyle seçildi.

SAHA UYGULAMASI

Örnek kitlenin seçileceği kentsel ve kırsal yerleşim birimleri belirlendikten sonra, örneklemenin son basamağı sahada gerçekleştirildi. Bir başka deyişle; saha uygulaması, seçilmiş kentsel mahalleler ile kırsal kesimdeki köyler ve bucak merkezlerinde anket uygulanan sokakların, binaların, hanelerin ve kişilerin belirlenmesiyle başladı.

Bunun için şöyle bir yöntem kullanıldı:

1. Kentsel birimler: Mahallelerde:
   - Üçüncül örnekleme birimi olan sokakların belirlenmesi sırasında her mahallede basit rassal örnekleme yöntemiyle 5 sokak seçildi. Sokaklar seçilirken Maliye Bakanlığı'na bağlı defterdarlıklarca çıkarılan Emlak Vergisi metrekare birim değerleri yayınlarından yararlanıldı ve her bir mahallede değişik metrekare değerlerine sahip sokakların örnek kitle içinde yer alması sağlandı. Rassal yöntemle seçilen bir sokak, ağırlıklı olarak konutlardan oluşmuyorsa, onun yerine bu özelliğe sahip bir başka sokak seçildi.
   - Seçilen her sokakta sistematik örnekleme yöntemiyle bir bina seçildi. Seçilen bina birden fazla hanenin bulunduğu bir apartman ise anketin uygulanacağı haneye basit rassal örnekleme yöntemiyle karar verildi. (Bu seçimi yapabilmek için anketörler, süpervizörlerin de yardımıyla bir "rassal sayılar çizelgesi" kullandı.)
   - Bu yolla haneler belirlendikten sonra, her bir hanede görüşülecek kişi, hanede eğer 18 yaş ve üstü grubunda birden fazla evli erkek bulunuyorsa, bu kişiler arasından (gene rassal sayılar çizelgesi kullanılarak) basit rassal örnekleme yöntemiyle belirlendi.
2. Kırsal birimler: Bucak merkezleri ve köylerde:
   - Herhangi bir üçüncül örnekleme birimi kullanılmadı. Görüşme yapılacak haneler, muhtarlık kayıtlarından yararlanılarak doğrudan basit rassal örnekleme yöntemiyle belirlendi.
   - Görüşülecek kişilerin seçiminde ise kentsel birimler için açıklanan yöntem kullanıldı.

Araştırma soru formunda, görüşülen kişinin medeni durumunu saptamak amacıyla bir filtre uygulandı. Araştırma kapsamında 18 yaş ve üstü grubundaki evli erkeklerle görüşüldü.

GEREÇ

Anket formu: Araştırmada uygulanan anket formu için iki aşamalı bir çalışma yapıldı. Birinci aşamada, projenin ilk döneminde yapılan bireysel görüşmelerde ve odak gruplarında katılımcıların kullandıkları ve tekrar etme özelliği gösteren ifadeler değişik altbaşlıklar altında toplandı ve nicel saha çalışmasının pilot araştırmasında kullanılacak taslak soru formu oluşturuldu.

Hedeflenen 100 kişiyle yapılan pilot çalışma sonrasında, araştırma şirketinden hangi soruların işlediği, hangilerinin işlemediğiyle ilgili geribildirim alındı ve bu geribildirim ışığında, nicel saha çalışmasında kullanılacak nihai anket formu oluşturdu. Uygulanan anket formu Ek'te yer alıyor.

Nicel Analiz Stratejisi

Araştırma merkezi tarafından anket verilerinin döküm / kodlama / veri girişi ve veri tabanı temizliği yapıldı, ham verilerin frekans tabloları oluşturuldu ve SPPS dosyası olarak proje ekibine teslim edildi. Proje ekibi, açık uçlu sorulara verilen yanıtların gruplamasını yaptı, analiz stratejisine karar verdi ve analizleri yaptı.

Nicel Çalışma Örnekleminin Demografik Özellikleri

KATILIMCILARIN AİLEVİ DURUMLARINA İLİŞKİN BİLGİLER

2.000 evli erkek katılımcıyla yapılan anket sonuçlarına göre katılımcıların evli[1] oldukları süre 1 ila 65 yıl arasında değişiklik göstermekte.[2] Katılımcıların % 84'ü[3] sadece resmi nikâhla evli olduklarını belirtirken, % 14,5'i[4] hem resmi hem de imam nikahlı, % 1,5'i[5] ise sadece imam nikahlı olduğunu belirtti. Bu soruya katılımcıların birden fazla yanıt verebildiği düşünüldüğünde, katılımcıların bir kısmının hem resmi hem de imam nikâhlarının olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan erkeklerin % 96,7'sinin[6] şu andaki evlilikleri ilk evliliği. Geriye kalan % 3,2'lik[7] bölümün; % 95,4'ü[8] bunun ikinci evlilikleri olduğunu belirtirken, % 3,1'i[9] üçüncü, % 1,5'iyse[10] dördüncü evlilikleri olduğunu belirtti. İlk evliliği olmayan katılımcıların % 32,3'ü[11] önceki eşinin öldüğünü, % 63,1'i[12] önceki eşinden boşandığını, % 4,6'sıysa[13] ilk

---

1 Ortalama evlenme yaşının 24.6 olduğu tespit edilmiştir (S= 4.98)
2 Ortalama Değer: Ort=15.91, Standart Sapma: S=13.26
3 n=1681
4 n=290
5 n=29
6 n=1934
7 n=65
8 n=62
9 n=2
10 n=1
11 n=21
12 n=41
13 n=3

eşiyle boşanmadıklarını ama ayrı yaşadıklarını belirtti. Katılımcıların eşlerinin % 99,2'sinin[14] ise ilk evlilikleri.

Katılımcılara şimdiki eşleriyle evlenme biçimleri soruldu. Katılımcıların verdiği cevaplar iki ana kategori altında toplandı; 1) Kendi isteğiyle evlenmek ("Kendimiz tanıştık, anlaştık", "Eşimi onun rızasıyla kaçırdım", "Aileler istememesine rağmen evlendik", "Eşimi onun rızası dışında kaçırdım"), 2) Ailenin isteğiyle evlenmek ("Görücü usulüyle", "Berdel", "Beşik kertmesi"). Bu soruya cevap vermeyen 11 kişi (% 0,6) bu analize katılmadığında, geriye kalan 1.989 katılımcının % 63,4'ünün[15] kendi isteğiyle, % 36,6'nınsa[16] ailesinin / ailelerin isteğiyle evlendiği saptanıyor.

Katılımcılara eşleriyle akrabalık bağları olup olmadığı da soruldu. Katılımcıların % 86,7'sinin[17] eşleriyle bir akrabalık ilişkisi bulunmazken, % 13,2'sinin[18] eşiyle arasında akrabalık ilişkisi var. Bu 265 katılımcıya eşleriyle olan akrabalık ilişkisi soruldu ve verilen cevaplar iki ayrı şekilde kodlandı. Bunlardan biri, akrabalık bağı, diğeriyse akrabalık tarafı. Akrabalık bağı açısından 175 kişi (% 65,8) eşiyle kuzen olduğunu, 48 kişi (% 18,1) uzak akraba, 36 kişi (% 13,5) kuzen çocuğu olduğunu belirtti (7 kişi [% 2,6] bu kategorilerin hiçbirine uygun olmadığı için "diğer" olarak kodlandı).

Akrabalık tarafı açısından ise 177 kişinin (% 66,8) eşi baba tarafından, 53 kişinin (% 20,0) eşi anne tarafından akraba. (Açık bir şekilde belirtmeyen 34 kişinin [% 12,8] akrabalık tarafı belirsiz olarak kodlandı, 2 kişininse [% 0,8] hiçbirine uygun olmadığı için "diğer" olarak kodlandı.)

Katılımcıların % 59,0'u[19] eşlerinin başlarının kapalı olduğunu, % 40,9'uysa[20] açık olduğunu belirtti (1 katılımcı bu soruya cevap vermedi). Eşlerinin başının kapalı olduğunu belirten katılımcılara, bunun kimin tercihi olduğu sorulduğunda, % 87,1'i[21] eşinin kendisinin, % 5,5'i[22] kendisinin, % 4,9'u[23] eşinin ailesinin, % 1,5'i[24] kendi ailesinin tercihi olduğunu belirtti. 1 kişi (% 0,1) bu sıralanan tercihlerin hepsinin geçerli olduğunu belirtirken, 10 kişi (% 0,8) bu soruya cevap vermedi.

14 n=1983
15 n=1261
16 n=728
17 n= 1734
18 n=265
19 n=1181
20 n=818
21 n=1029
22 n=65
23 n=58
24 n=18

Katılımcılar arasındaki 1.527 kişi (% 76,4) çocuk sahibi olduğunu, 473 kişi ise (% 23,6) çocuk sahibi olmadığını belirtti. En fazla çocuk sayısı 17'yken, en az çocuk sayısı 1'dir.[25]

KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Katılımcıların yaş aralığı 18 ila 81 arasında değişmektedir.[26] Meslek dağılımlarına bakıldığında ise, örneklemin neredeyse yarısının işçi (% 26,6) ve esnaf, zanaatkâr ve tüccar (% 21,2) kategorisine girdiği, bunları ise % 15,4 ile emeklilerin takip ettiği görülmekte. Katılımcıların meslek dağılımlarının ayrıntıları aşağıdaki Tablo 10'da verilmektedir.

TABLO 10
Katılımcıların Meslek Dağılımı

	Sayı	Geçerli yüzde
Kamu veya özel sektörde işçi	531	26,6
Esnaf, zanaatkâr, tüccar	425	21,2
Emekli	309	15,4
Çiftçi	252	12,6
Memur	102	5,1
Düzensiz işler	83	4,2
Özel sektörde büro çalışanı	75	3,8
Öğretmen	55	2,8
Yüksek öğrenimli serbest meslek sahibi/yönetici/uzman	50	2,5
Teknik eleman, tekniker	50	2,5
İşsiz	50	2,5
Diğer	18	0,9
Toplam	2.000	100,0

Katılımcıların eğitim düzeyleri dört ana kategori altında gruplandırıldı. Bu gruplandırmaya göre, nicel araştırmaya katılan 2.000 erkeğin % 58,6'sı[27] ortaokul veya daha alt bir eğitim düzeyine sahip. Geri kalan % 41,4'lük[28] bölümün % 27'si lise mezunuyken, geri kalan % 14,4 ise üniversite veya daha üst bir eğitim seviyesine sahip.

Katılımcıların eğitim düzeylerinin dağılımı aşağıdaki Tablo 11'de gösterilmekte.

25 Ort= 2.70, S=1.80
26 Ort= 40.50, S= 13.10
27 n=1172
28 n=828

TABLO 11
Katılımcıların Eğitim Düzeyleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
İlkokul ve altı	860	43,0	43,0	43,0
Ortaokul	312	15,6	15,6	58,6
Lise	540	27,0	27,0	85,6
Üniversite ve üstü	288	14,4	14,4	100,0
Toplam	2.000	100,0	100,0	

Katılımcıların gelir düzeylerinin gruplar arasında birbirlerine yakın bir dağılım gösterdiği tespit edildi (bkz. aşağıdaki Tablo 12). Bu dağılıma göre katılımcıların % 46,7'si[29] 1.000 TL veya daha altı bir gelir düzeyine sahipken, geri kalan % 53,3'ü ise[30] 1.000 TL'nin üzerinde bir gelir düzeyine sahip.

TABLO 12
Katılımcıların Gelir Düzeyleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
750 TL ve altı	479	24,0	24,0	24,0
750-1.000 TL	454	22,7	22,7	46,7
1.000-1.500 TL	513	25,7	25,7	72,3
1.500 TL ve üstü	554	27,7	27,7	100,0
Toplam	2.000	100,0	100,0	

Katılımcıların annelerinin eğitim durumunun (Bkz. Tablo 13) ve babalarının eğitim durumunun (Bkz. Tablo 14) dağılımları da aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

29 n=933
30 n=1067

TABLO 13
Katılımcıların Annelerinin Eğitim Düzeyleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
Okuma yazma bilmiyor	594	29,7	29,7	29,7
Okur yazar (okul bitirmemiş)	281	14,1	14,1	43,8
İlkokul	972	48,6	48,6	92,4
Ortaokul ve üstü	151	7,6	7,6	99,9
Cevap yok	2	0,1	0,1	100,0
Toplam	2.000	100,0	100,0	

TABLO 14
Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeyleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
Okuma yazma bilmiyor	339	17,0	17,0	17,0
Okur yazar (okul bitirmemiş)	265	13,3	13,3	30,2
İlkokul	1.096	54,8	54,8	85,0
Ortaokul ve üstü	296	14,8	14,8	99,8
Cevap yok	4	0,2	0,2	100,0
Toplam	2.000	100,0	100,0	

Nicel çalışmaya katılan 2.000 evli erkeğin her biri için sosyo-ekonomik-düzey (SED) indeksi oluşturuldu ve yapılan istatistiksel analizlerde demografik değişken olarak kullanıldı.

Katılımcıların SED açısından dağılımları Tablo 15'teki gibidir.

TABLO 15
Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Dağılımı

	Sayı	Geçerli yüzde
Alt	1.105	55,3
Orta	629	31,5
Üst	266	13,3
Toplam	2.000	100,0

Üçüncü Bölüm
Nitel Araştırma Bulguları

Babayla İlişki

Katılımcıların kendi babalarıyla ilişkilerinin anlatımında katılımcının yöresine, yaşına, iş ve eğitim düzeyine yani Sosyo-Ekonomik-Düzeyine (SED) göre farklılıklar olsa da, birçok bakımdan ortak bazı öğelerin olduğu görülüyor. Bu ortak özellikler ve yaş ile sosyo-ekonomik-düzeye bağlı olarak görülen farklılıklar aşağıda ayrı ayrı ele alınacak.

Anlatımlar üzerinden yapılan nitel analizler, aile içi dinamikler çerçevesinde babayla ilişkilerin tanımlanmasında üç ana boyutun ortaya çıktığını gösteriyor: Katılımcıların kendi babalarıyla ilişkilerini en yalın biçimde tanımlayan boyut "hiyerarşi". Bu boyutu iki alt boyut üzerinden ele alabiliriz: "kontrol" ve "bakım hiyerarşisi". Ayrıca ilişkilerde paylaşımı betimleyen boyut da "ilişkisel yakınlık" olarak belirlendi.

BABAYLA İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Kişilerarası ilişkilerde (ör. aile içi ilişkiler) hiyerarşi kavramı ast-üst konumlarıyla ilgili olup, o ilişkide kimin kime hükmedeceğini, kimin kimden emir alacağını, kimin bakım/şefkat/koruma verip kimin alacağını belirleyen davranış örüntülerini ifade eden bir boyuttur. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi aile içi ilişkilerde hiyerarşi aslında tekil, üniter bir boyut değil; ifade ettiği anlamlar, haklar olduğu kadar yükümlülükler de içeriyor. Dolayısıyla bu boyutu iki alt boyut üzerinden değerlendirmek anlamlı olur. Bunlardan birincisi daha kolay belli olan "kontrol hiyerarşisi", diğeri ise "bakım hiyerarşisi". Bu boyutların tanımları şöyle yapılabilir:

Kontrol hiyerarşisi: Kontrol hiyerarşisi aile içi hiyerarşik yapıda ebeveynin ve özellikle babanın diğer aile bireyleri üzerindeki egemen konumunu ifade eden bir boyuttur. Bu boyut babanın, ailenin diğer bireylerini, bu bağlamda çocuğu ne ölçüde kontrol ettiğini, emrettiğini, kısıtladığını, yasakladığını, ödüllendirdiğini belirtir. Kontrol davranışları bu boyut üzerinde mutlak ve katı olan bir uç ile çok esnek olan öbür uç arasında yer alabilir ve hiyerarşinin niteliğini yansıtır.

Bu boyutla ilgili olarak çoğu katılımcı, babalarıyla kurdukları ilişkileri benzer hatta yer yer aynı sözcüklerle tanımlıyor; saygı, korku, mesafe, kısıtlama, izin vermeme. Öyle ki bu sözcükler ilişkiyi anlatan kilit kavramlar olarak ortaya çıkıyor.

Saygı

Çoğunlukla daha geleneksel, sosyo-ekonomik düzeyi daha düşük ortamlardan katılımcıların babalarıyla olan ilişkilerini tanımlarken kullandıkları en önemli ortak sözcük. Karadeniz yöresinden bir alt sosyo-ekonomik düzey katılımcının sözleri buna örnek olabilir:

> – Korku yoktu, saygı biraz ağırlıktaydı babaya karşı. Baba bize hep böyle soğuktu, o da babasından öyle gelmiş yani alışmamış; o yüzden sürekli bir saygı vardı, yanında rahat hareket edemezdik. Etseydik bize sert çıkmazdı ama biz öyle yetiştik biz öyle alıştık, korku yoktu yani.

Saygının en belirgin göstergesi, babanın yanında ne yapılıp yapılmayacağı, ne söylenip söylenmeyeceğiyle ilgilidir; özetle "rahat edememek" çocuğun davranışında kısıtlanmaya yol açar. Bu kısıtlanma en başta babanın yanında sigara, içki içmemek, ayakları uzatıp oturmamak şeklinde dile getiriliyor; bunlar katılımcılar tarafından mutlak kurallar olarak sorgulanmadan sunuluyor. O kadar ki sanki babanın yanında sigara içmemek saygının davranışsal tanımını oluşturuyor. Güneydoğu'dan bir alt düzey katılımcı, babasının yanında konuşmayı bile uygun görmemiş:

> – Saygıdır, kimse kimseden korkamaz, saygıdır. Korkuyorum desem değil, saygıdan. İki tane çocuğum var, ben daha babamın yanında bir sigara içmemişim. Ayağımı uzatmamışım. Yani onun konuştuğu yerde biz konuşamayız. Ne ben, ne ağbilerim. Ağbim yirmi yıllık evlidir, babamın yanında daha çocuğunu çağırmamış, demeyiş "oğlum gel buraya", "kızım gel buraya". Yani saygıdandır, korkudan değil. Sadece saygıdandır.

Hiyerarşik yapılarda geçerli olması beklenebilecek korkunun, saygıyla ilişkisi şöyle açıklanabilir:

Korku

Daha çok geleneksel, alt SED'li ortamlarda yaygın olan bir tanımlamayla, babadan korkulduğu çok sık olarak ifade edilir. Aşağıdaki, sırasıyla Orta Anadolu, Akdeniz ve Güneydoğu'dan örnekler bunu açık bir şekilde gösteriyor:

> – Alt SED: Ha, babadan korkulur ya. Babadan çok korkarız biz, her zaman için babayı üstte tutarız. Babamız her zaman için en büyüğümüz bizim. Hiçbir dediğini iki yapmadık. O ne demişse en iyisini yaptık yani.

> – Alt SED: Evde babadan tabii ki korkulurdu. Sert değildi ama ciddiydi, yani en azından bir disiplin vardı.

> – Orta SED: Bizim ailede babadan korktuğumuzu hatırlamıyorum. Sadece eve geldiği zaman orada olmamamız gerekiyordu. Bir süre sonra siniri yatışacaktı, biliyoruz çünkü, o zaman eve giderdik. Bir dönem uzaklaşırdık ama sonra da hesabını sormazdı, unuturdu. Öyle bir ortamda büyüdük.

Görüldüğü gibi korkuyu reddedenler de anlatımlarında dolaylı olarak babanın tepkisine karşı çeşitli önlemler alarak korkudan nasıl kurtulduklarını dile getiriyor. Babadan korkulacağı birçok kişi tarafından "veri" olarak alınsa da, bu durum çoğu zaman babanın sert olduğu anlamını taşımaz. İşte bu bağlamda aile içi yakın hiyerarşik ilişkilerin normatif bir gereği olarak korku-saygı bileşeninin bir asttan üste yöneltilecek rol tanımı olduğu düşünülebilir. (Burada sorulması gereken soru şudur: Babanın yanında konuşamamak, kendini ifade edememek sonucu biriken tepkiler ne oluyor? Acaba belli bir rolün arkasına saklanınca kişilerin birbirlerini tanıması olası mıdır?)

Aşağıda yine aynı yörelerden örneklerde görülebileceği gibi birçok katılımcı baba korkusunu saygıyla ilişkili olarak, hatta perdeleyerek anlatıyor:

> – Alt SED: Babamdan hâlâ çekiniyoruz. Mesela evlendik, çocuklarımız var, hâlâ çekiniyoruz, saygıda bir kusur etmiyoruz. Öyle diyeyim.

> – Orta SED: Anneden babadan hiçbir korku yoktu evde ama saygı genellikte hep olurdu.

> – Orta SED: Babamız bu zamana kadar hiçbir fiske vurmadı bize. Ama biraz önce anlattığım olay, paylaşamıyorum çekiniyorum dediğim olay, öyle

> asık suratlı ya da korkuyorum gibisinden değil. Saygıdan dolayı. O şekilde yani. Babam da hiçbir zaman öyle bir korkulacak... Ki bir hatamız da olmadı.

Korku ifadesinin kullanılmadığı örneklerde ise genellikle katılımcının ailenin en küçük oğlu olması dikkat çekici. Çok çocuklu bir ailede yaşlı bir baba, büyük çocuklarla ilişkisinde "otoriter" birisi olarak tanımlanırken, küçük çocuklarla daha rahat bir ilişkiye girebildiği izlenimini veriyor. Ailenin en küçüğü olan Karadenizli bir orta SED'li katılımcının sözleriyle:

> – Babam otoriter bir insan aynı zamanda. Benim her dediğimi yapardı, bana hiç kırılmazdı ama diğerlerine karşı otoriterdi.

Bu durum babanın küçük çocukla olan ilişkisinde hiyerarşinin kontrol boyutunun zayıf olduğu, mesafeyi korumanın gerekmediği, dolayısıyla duygusal yakınlığa açık olunabileceği düşüncesini getiriyor. Ancak bu durumun tam tersi de olabiliyor; Akdenizli orta SED'li bir kişinin anlattığı gibi ana/baba yaşlı olunca çok kalabalık bir ailede (ör. sekiz-dokuz çocuk) en küçüğün ilgi görmemesi de mümkün olabiliyor:

> – Çünkü ben şöyle düşünüyorum; annemle babam oldukça yaşlıydı, biz iki grup kardeşleriz, önce doğan kardeşler, en büyük ablamız daha sonra ağbimiz var. Onlarla sonradan doğan iki kardeş arasında çok büyük yaş farkı var. Çünkü babamın sekiz yıllık bir cezaevi olayı var. Cezaevinden sonra biz dünyaya geldiğimiz için ağbimle benim aramda 14-15 yaş fark var. Dolayısıyla biz ikinci grup çocuklar olarak dünyaya geldik ve ilk üç çocuk anne-babayı yeteri kadar yorduğu için bize fazla enerji kalmamıştı. Dolayısıyla bunun sıkıntılarını yaşadım, yaşamadım dersem yalan olur.

Demek ki küçük çocuk olmak, babayla daha rahat olmayı getirebildiği gibi, baba için özel bir anlam taşımadığı zaman gözardı edilme riskini de taşıyabiliyor.

Çok az görülen bir örnek ise metropolde yaşayan, üst düzey eğitimli birisinden geliyor ama en azından belli davranışsal kısıtlar yaşamamış:

> – Sevgisini fazla belli etmezdi ama çok rahat ederdim yanında, sıkmazdı. Babam her şeye çok olgun bakan biriydi. Yanında yatardım, ayaklarımı uzatıp oturabilirdim. Onlara karşı herhangi bir tepki vermezdi.

Bu örneklerde belirgin olan olgu, saygı-korku bileşeninin baba ile çocuk arasında bir set çekmesidir; ki bunun sonucunu aşağıdaki mesafe kavramında görebiliriz.

Mesafe

Babayla ilişkiyi tanımlayan bir diğer sözcük. Bu sözcükle gerek odak gruplarında, gerekse bireysel görüşmelerde daha çok alt ve orta SED'li katılımcıların anlatımlarında epey sıkça karşılaşıldı. Baba-çocuk ilişkisinin mesafeli oluşu ilişkideki iletişimin ve duygusal yakınlığın zorluğuna işaret eder. Bu mesafeyle birlikte, babaya ulaşmanın zorluğu karşısında, annenin baba ile çocuk arasındaki aracı rolü ortaya çıkıyor. Aşağıdaki örnekler geleneksel mesafenin alt düzeylerde olduğu kadar üst düzeylerde de olduğunu gösteriyor. Ancak metropolde yaşayan üst eğitimli kişilerin yaşça büyük olması, onların babalarının da daha geleneksel olmasını açıklayabilir:

> – Alt SED: Belki ablamla falan konuşurdum ama öyle bir imkânımız yoktu. Yani, şu anki aileler gibi, "dur, sorunumuz olsa birileriyle konuşalım" diye bir şeyimiz de yoktu. Bize lüks gelirdi yani. "Dur babamızla konuşalım", babamızla zaten konuşamazdık.

> – Alt SED: Anneyle konuşurduk, anneye danışırız, anne babaya söyler, baba ne derse onun dediği olur. Gidip de babama söylemiyoruz, "baba bunu böyle yapak" diyemiyoruz, çünkü yüzümüz tutmuyor.

> – Alt SED: Mesela en basiti, biz babamıza, "baba biz sinemaya gideceğiz" diyemezdik. Çünkü görmedik, babamız da görmedi öyle bir şey. Ben babama, "baba bana para ver, ben sinemaya gideyim" diyemezdim veya patrona da diyemezdik ki öyle bir şey.

> – Üst SED: Bizim zamanımızda insan kalkıp her şeyi direkt babasıyla konuşamazdı. Çocukken bilhassa. Ben erken evlendiğim için babamla çok da uzun bir hayatım beraber geçtiği için ben her şeyi babama söyleyebiliyordum. Fakat bazı şeyleri anneme daha yakın olduğum için ya da o zamanki şartlar onu gerektirdi. Annemize söylerdik annemiz babamıza söylerdi. Annemi de çok severim sayarım.

Özet söylem şöyle: "mesafe olunca yüzümüz tutmuyor"; yani bazı katılımcılar için babalarıyla doğrudan iletişim çok kısıtlı, belki çocuk tarafından hiç başlatılamıyor.

Mesafenin bir nedeni de babanın fiziksel olarak ortalıkta olmaması, iş

nedeniyle evden uzak olmasıyla ilişkili olarak anlatılıyor. Bu durum aşağıda görüleceği gibi daha çok alt SED'li katılımcılar için geçerli:

> – Babamız da haliyle işçi olduğu için, mesela o da şoförlüğü gitti mi üç ay, beş ay gelmezdi. Biz çok şey değildik yani babayla, çok bir zamanımız geçmedi.

> – Babam sürekli kamyon şoförüydü sigara fabrikasında, yola gidip geldiği için pek bizimle ilgilenemiyordu. Ben yaklaşık 10-11 yaşında "bu benim babam" demeye başladım, çünkü sürekli yoldaydı. Haftada bir gün, o da gece geliyordu, sabah kalkıp gene kamyonu yükleyip işe çıkarlardı.

Mesafe kavramı da saygı ve korku konusunda olduğu gibi, iletişimi ketleyen bir unsur olarak belirginleşiyor. Baba-oğul arasında birbirlerini tanıma olanağının kısıtlılığına işaret ediyor. "Çekinme, yüzü tutmama" gibi sözcükler, babadan saklanma olgusunu gösteriyor. Burada, ifade edilemeyen duygu ve taleplerin ne olduğu sorusu yine gündeme geliyor. İleride anneyle ilişkide bu duruma kısmi de olsa bir yanıt görebileceğiz.

Kısıtlanma, İzin Verilmeme

Bazı katılımcılar babalarıyla ilişkilerinde çeşitli konularda engellendiklerini, kısıtlandıklarını, izin istemenin sorun olduğunu ifade etti. Bu ilişki biçimi, ketlenme olarak deneyimleniyor. Bu olguda her SED düzeyinden yaş, yöre, eğitim gibi faktörlerin kayda değer farklar yaratmadığı görülüyor:

> – Alt SED: Babamız ne derse o olurdu. Onların sözünden çıkmamızın imkânı yoktu, bir şey yapamıyorduk... Bize konuşmazdı, konuşturtmazdı. Kendi bildiğini yapardı, bizim bildiğimizi ikinci, arka planda tutardı. Lise sona kadar hep böyle olurdu.

> – Orta SED: Onun yanında benim açımdan eksik geçen yönler tabii ki var. Ben sporu çok seviyordum. Çok iyi top oynadığımı düşünüyordum ve futbola yönelmek istiyordum ama müsaade etmedi babam, "hayır, okuyacaksınız" dedi. Bağlama çalmak istiyordum, müsaade etmedi..."Bağlamaya kayarsan, okulu asarsın, okulla ilgilenmezsin. Dolayısıyla ileriye doğru gidemezsin. Ben sizi ileride görmek istiyorum" diyordu.

> – Üst SED: Dediğim gibi özellikle bu futbol oynamaya başlamadan önceki ve tam o ilk zamanlarda mahallede beni top oynarken gelir alır götürürdü. Çok sinirli bir şekilde. Dükkânda işler duruyor, sen top peşindesin. Okuldan çıkıyorsun, o zamanlar arkadaşlarımın yanında çok mahcup olurdum.

> – Üst SED: Sofradayken konuştuğumuzda kızardı. Hep beraber sofrada oturmamızı isterdi. Belirli saatte televizyon seyrine son vermemizi, odama gitmemi isterdi. Ders çalışmamı isterdi. Ne bileyim, kot pantolon giymeme kızardı. Sürekli takım elbiseyle dolaştığı için. Daha böyle askeri disiplinde, çok da askeri değil ama ona yakın bir düzeyde yetiştirmeye çalıştı beni.

Bu tür ketlenmelere karşı başetme yöntemi geliştirenler de var; Trakyalı orta düzeyden bir katılımcının anlatımı:

> – Babam "gideceksin, yazılacaksın" dedi. Ben gitmek istemiyorum. O zaman amcamın oğulları vardı, o okuldan mezundu. Onlara gidip biraz işlemiştim, "babama gidin söyleyin beni yazdırmasın, şöyle deyin böyle deyin". Bu okul sakat, disiplin yok, kaçıyorlar, her şey var. Babam beni takmadı, gitti yazdırdı. "Ben" dedim "gitmeyeceğim. Ben X Lisesi'ni istiyorum". Nasıl olduysa birilerini yine ikna ettim. Yine babama gönderdim. Dedim "söyleyin artık şu adama ben gitmeyeceğim". Son gündü, Pazartesi okullar açılıyordu, Cuma günüydü. Oradan kaydımı aldırıp beni X Lisesi'ne yazdırmıştı.

Eski kuşak babaların oğullarına karşı tutumları, çocuklarında "ikinci olma, arka planda tutulma" hissi yaratıyor. Bunun yanısıra babalarının gözünde "büyüyememek" de bir başka sorun:

> – Alt SED: Mesela benim babam bana arabayı hiç vermezdi. Hâlâ vermez... hâlâ biz babamızın gözünde aynı küçük Ahmet'iz. Aynı Ahmet devam ediyoruz, onun gözünde büyüyemedik.

Özetle; çocuğun sözü, dileği pek önemsenmediği gibi ona pek güvenilmiyor da; babanın gözünde "bağlamaya kaymanın" bir risk içermesi, çocuğun ne işe yaradığı hakkında bilgi veriyor: "dükkânda yardım". Bu en somut örnek ama bir de çocuğun babanın gerçekleşememiş emellerini ileride gerçekleştirecek birisi olması sözkonusu ve o emelleri gerçekleştirmek için "askeri disiplin" gerek.

Her ne kadar engellenme yaygın olarak ifade edildiyse de bazı katılımcılar serbest büyüdüklerini ifade ettiler. Akdeniz'den orta düzey bir katılımcı bu durumun özel bazı nedenlerini dile getiriyor:

> – Asosyal değildim, yani dersimi çalışacağım zaman dersimi çalışırdım, gezerdim, eğlenirdim, babam tarafından, ailem tarafından bir kısıtlama yoktu. Çoğu arkadaşım vardı, "akşam beş olmadan evde olacaksın, şu saatte

çıkacaksın, şu saatte özel derse gideceksin, şu saatte dershaneye gideceksin" denirdi onlara, öyle bir kısıtlamam yoktu, serbesttim... Sorunlarım yoktu lise hayatımda, lise 2'de sanırım babamın arabasıyla gidip gelirdim okula, tamamen özgürdüm, rahattım. Bu da şeyden kaynaklanıyordu: Ağbim ilk çocuk, biraz sıkmışlar, ailemin tecrübesizliği, beş yaşındayken kara tahtayı getirmiş önüne babam, okuma yazmayı öğretmeye çalışmış. O biraz durgun, çekingen olunca beni serbest yetiştirmeye karar vermiş. Ağbimde yaptığı yanlışları bende yapmamış, söyler kendisi de.

Metropolde yaşayan üst SED'li biriyse babasının tavrını şöyle vurguluyor:

– Babam o dönemin şartlarından baktığımızda oldukça açık fikirliydi. Bizleri fikir beyanında baskı altına almazdı. Araştırmamıza, bir şeyler soruşturmamıza o zaman bilinçli miydi bilmiyorum ama soruştururduk, birisi bir şey dedi mi hemen inanmak değil de çeşitli kaynaklardan araştırma yönünde çok kitap okumamızı isterdi, bize kitap da sağlardı, bulurdu. O yönde bir babaydı ve her bakımdan çok baskıcı değildi. Zaman zaman ona ters gelen bazı şeyler olursa biraz sert davranırdı. Genelde büyük oranda yumuşak mizaçlıydı. Ama bazen de çok biriktirip patlama yaptığı dönemler oluyordu. Onun kendi tarzı anladığım kadarıyla oydu.

Dayak, Ceza, Disiplin, Nasihat

Disiplinin kimi babalar tarafından dayak ve ağır cezalarla sağlandığını belirten katılımcılar daha çok kırk yaş üstü ve üst SED'li metropollü kişiler olup, yedikleri dayağı kabul edercesine konuşmaktalar:

– Babam biraz şeydir, eski babalar genelde öyledir, despottur yani otoriterdir. Babamızın yanında kesinlikle bacak bacak üstüne atma derler ya, atmazdık. Mesela saat 12 dedin mi içeride olmamız lazımdı. Yoksa kapı kilitlenirdi, dışarıda kalırdık yani. 12'den sonra onun onayını alacağımız bir işimiz varsa o zaman kapıyı açık bırakırdı, girerdik içeriye, annem açardı kapıyı. Çok otoriter bir adamdı ve zaman zaman da, haklı olarak, şimdi düşünüyorum, haklı olarak dayağını yedim babamın. İyi ki de atmış yani. Çünkü onun kurallarına uymayan, benim de bazı hatalarım oldu.

– Bana verdiği bir görevi yerine getirmediğim zaman çok kızardı, hatta o yüzden bayağı bir dayak yemiştim o zaman. Ufaktım, 12-13 yaşlarındaydım. Çok kötü bir dayak yemiştim. Bu ölçü aletleri vardır, topograf üçgen ölçü aletleri, bana "onları evden alıp götür ver" dedi. Ben tabii oyuna daldım, unuttum. Sonra eve geldim, "götürdün mü?" diye sorunca, "götürmedim" deyince beni çok güzel bir şekilde dövdü. Ben öyle bir dayak daha önce kimseden yemedim. Beni gece saat 11.00'de gönderdi, "git" dedi "bunu

götüreceksin". Gece 11.00'de eve gelmişti. Geç geldi. Ben o saatte çıktım. Mezarlığın oradan geçiyorduk o zaman oraya gitmek için, beni hatta mezarlığın bekçisi yakaladı. Hırsız diye beni bir de polise teslim etmişlerdi. Babam sonradan geldi beni çıkardı aldı, böyle bir durum olduğu anlaşılınca bıraktılar.

Buna karşın farklı yörelerden 40 yaş altı ve daha alt SED'li grup dayak nedeni olarak kendi yaramazlıklarını öne çıkarırken yaramazlığın da onlardan beklenen işleri aksatmakla ilgili olması dikkat çekiyor:

– Alt SED: Küçükken çok haylazdım, hocalara çok karşı gelirdim. Babamdan o yüzden dayak yedim, o yüzden dayak yedik. O yönünü istemem.

– Alt SED: Bize dedi "git bu işi yap", ondan sonra başka yere gidiyorduk, "niye yapmıyorsun bu işi?", ondan sonra geldi tokat attı. Babam o yönden haklıydı, çünkü bize iş verirdi, biz de gitmiyorduk. Ya ceviz oynuyorduk, ya bilye oynuyorduk, bir şeyler oynuyorduk çocukken.

– Orta SED: Oyun oynayamazdık, çocukluk olarak, diyelim ki, arada lokantadaki faaliyetlerde, çalışma yani çalışma dediğimiz, atıyorum bizi fırına gönderirdi, ekmek getireceğiz. Fırına giderken, tabii çocuksunuz yani, arada arkadaşlarını görüyorsun, 10 dakika takıldın. Takıldın ama ekmek bekleniyor [gülüyor] ya da başka bir şey bekleniyor. Zılgıtı yerdik. Böyle bir şey de olurdu. Çocuk gibi yaşadım mı bir? Değil.

Ancak dayakla başetmenin yolunu bulma öyküleri de yok değil; işte, biri Güneydoğu'dan alt SED'li, diğeri de Karadeniz'den orta SED'li iki katılımcının kurnazlık hikâyeleri:

– Ben biraz şeydim, bazen yaramazlık falan yapıyordum. Bizim küçük böyle kümes gibi bir yer vardı, üstü kapalı. Bazen beni cezalandırmak için oraya atardı ama bilirdim yani öyle şey değil. Bir kere hatırlıyorum, beni ağaca bağladığını, gene bir şeyler yapmıştım herhalde. Amcamlar falan çok... Kızdırmaya çalışırlar, şey yapmaya çalışırlar... Ben de onlara taşlar fırlatırdım, hatırlıyorum. Bir gün herhalde, babam eve geliyor, söylüyorlar, babam da beni ağaca bağladı. Dut ağacımız vardı avluda, ona bağladı. Ben de o bağlarken kendimi biraz böyle şey yaptım [gülüyor]. Şişirdim falan. Sonra o gidince, ipin arasından kendimi kaçırdığımı hatırlıyorum.

– Ben babamdan bir kere çok büyük bir tokat yedim ve bir rol yaptım orada. O tokatla beraber sanki hani, çok sert bir tokattı, bayılmış numarası yaptım [gülüyor]. Hatırlamıyorum. Mutlaka bir yaramazlık yaptım yine. Olay herhalde babama intikal etti. Şunu hatırlıyorum ama itiraz ettim baba-

> ma yani, hiç alışık olmadığı bir şeydi. "Vur" mu dedim, "vurursan vur" mu dedim, falan yani, orada bir, o dönemde mesela şeyi söylemiştir, "sen asisin" demişti, "ağbine göre, o bana karşı gelmiyor" falan. Orada büyük bir tokat yedim ben ama tokadın acısını çok kötü çıkardım ondan. Bayılmış numarası falan, bu sefer o geldi, "bir şey mi oldu? Hastaneye gidelim" falan.

Bu bulgularda yenilen dayağın çokluğundansa etkisi öne çıkıyor ve hâlâ canlı bir şekilde anlatılacak halde hatırlanıyor. Üstelik babanın verdiği cezanın haklı bulunması çok rastlanan bir tema. Katılımcılar birçok konuda ama özellikle dayak konusunda babayla empati kurarak babalarının onları neden dövdüğünü anlamlandırmaya çalışıyorlar, "itiraz etmenin" dayağı hak ettiren bir şey olduğunu kabul ediyorlar. Yukarıda yediği "zılgıtı" gülerek anlatan kişi için yediği dayak bir "hayat dersi":

> – Çok feci dayak yediğimi hatırlıyorum. Şimdi bize basit gibi gözüken hatalar ama o an için düşündüğünüzde, mesela, hatırlıyorum, şimdiki en üst, en büyük para nedir? 200 TL. O dönemin en büyük parasını bana verdi ve dedi ki, "Git şuradan şunu al". Bin lira mıydı, neydi. Ben o parayı kaybettiğimi hatırlıyorum. Hayatımda daha sonra para kaybetmedim [gülüyor]. Yani öyle bir şey, iyi dayak yedim. Çok iyi paraydı, o dönem için. Paranın değerinden dolayı mı dayak yedim. Zannetmiyorum. Bir hayat dersi. Testiyi kırmamak gerekiyor belki de.

Bazı genç katılımcılar bu konuda çelişkili ifadeler sunarak, dayak yemediklerini ifade ederken kendilerinin dayağı gerektirecek bir tavırda olmadıklarını dile getiriyorlar. Örneğin bir Trakyalı alt SED'li katılımcı, kendi uysallığıyla dayak yememesini aynı bağlamda dile getirirken, aradaki bağlantıyı kurmaktan kaçınıp babasını öne çıkarıyor:

> – Yok, yok öyle bir şey hiç olmadı. 24 yaşına geldim hiçbir tepkisini görmedim, dayak olsun başka şey olsun hiçbir şeyini görmedim... Onun sözünden çıkmamışımdır.

Aynı tema aşağıdaki Orta Anadolulu orta SED'li kişinin anlatımında da görülüyor. Çocuk saygılı olunca "fiske vurmayan" baba da onu "tatlı dille" eğitebiliyor:

> – Hiçbir zaman öyle korkulacak bir hatamız olmadı, hiçbir zaman da bir fiske vurmadı. Atıyorum, komşunun bahçesinden elma ya da erik çalmalar olsun, ne bileyim vesaire, vesaire. Ona benzer olaylar. Ama babadan hiçbir

> zaman dayak olsun, tokat olsun gibi olaylar yaşamadım. Hani bir söz vardır tatlı dil yılanı bile deliğinden çıkarır. Bir olay olsun babamız karşısına alıp, tatlı dille anlatırdı. Hani öyle kötü bir olayımız olmadı ama bir ev ortamı aile yemeği olduğu zaman "oğlum bugün çıkıyorsun, oraya gidiyorsun, şöyle yapma, böyle yapma" gibi "yerde para görsen bile onu yetkili kimse ona teslim et, hiç kimseden eşyasına dönüp de yan gözle bakma" gibilerinden şey yapmıştır, destek olmuştur yani.

Aslında söz dinlemek için dayak da şart değilmiş, işte Karadenizli alt SED'Lİ bir katılımcının sözleri:

> – Bir adam bakışlarıyla her şeyi anlatır mı? Rahmetli babam anlatırdı.

Sonuç olarak, çoğu katılımcının anlatımlarından anlaşılıyor ki sıkı disiplin kabul edilmiş ve bu kabul, katılımcıların kendi davranışlarına da yansımış, içselleştirilmiş. "Biz babadan böyle gördük" sözünün birçok katılımcı için bir kendini anlatım yolu olarak ortaya çıkmasının da bu içsel kabule işaret ettiği düşünülebilir.

Ancak bazı katılımcıların, ki bu kişiler ülkenin batısından, görece daha gelişmiş yörelerden gelenlerdi, olaya daha farklı baktıkları görülüyor. Örneğin Trakya'dan orta SED'li bir katılımcının bu durumu şimdiki bakışıyla "ataerkillik" olarak ifade etti, örnek olarak da "akşam ezanıyla birlikte eve girme" kuralını sunuyor.

Daha az dile gelen bir diğer disiplin yönteminin ise yöreye, yaşa, eğitim farkına bakmadan bazı babaların uyguladığı, belli bir olay etrafında çocuğa inisiyatif vererek öğrenmesini sağlamak olduğu görüldü. Aşağıda Akdenizli alt SED'li bir kişi, babasının öğretici tavrını örnekliyor:

> – En büyük macerayı anlatayım, ortaokuldayım. Ben cam kenarında oturuyorum, orta sırada da Halil diye bir arkadaş oturuyor. Ben yıkattım, ütülettim perdeleri bir güzel astım, perde küçük geliyor, perdeyi o yana çekiyor ben bu yana çekiyorum "oğlum manyak mısın, orta sırada oturuyorsun zaten ne gereği var" dedim. "Bacağıma güneş geliyor" dedi, ben sinirlendim tabii "ya senin bacağına güneş geliyor biz komple güneşin altındayız, biraz bacağına güneş gelse ne olur" dedim. Yok, öyle olacak şöyle olacak, ben sinirlendim perdeleri direkt indirdim, yandan değil de direkt aşağıya indirdim. Ondan sonra tabii nöbetçi geldi, müdür yardımcısının yanına gittik. Müdür yardımcısının yanında da babamın öğretmen bir arkadaşı... Onu görünce rahatladım beni okula yazdıran o, "ben bu çocuğun ailesini tanıyorum bunun damarına basmasalar böyle bir şey yapmaz" dedi. Şudur budur derken orada dayaktan yırttık, akşam eve geldik, babam perdelere

baktı "perdeler sararmamış mı oğlum sen bir çıkar da annen yıkasın" diyor. Bende jeton düşüyor hemen babam haberi almış "yok baba gerek yok yeterince beyaz" babam "yok, yok sen çıkart" dedi. Ben tabii efendi efendi yandan yandan çıkartıyorum, babam "yok öyle çıkartma senin özel bir tekniğin varmış onunla çıkar" diyor. Tabii bunu deyince artık olayı anlatmak kalıyor, direkt olayı hiç yalansız olduğu gibi anlatıyorum. Öyle olunca da tabii aslında hatalıyım o perdeyi öyle indirmek doğru değildi ama sonuç olarak genel yapı olarak ben haklıyım. Güneşin altında oturan benim, perdeleri yıkatmış, ütületmiş olan benim, asmış olan da benim. "Tamam, oğlum bir şey olmaz" diyordu, böyle geçiştiriyordum birçok olayı. Ahmet bak ben buradayım ben farkındayım, biliyorum, senin ne yaptığını takip ediyorum haberin ola gibi modları vardı babamın. Ben de bir şey olduğu zaman böyle böyle oldu diye direkt anlatırdım.

BABAYLA İLİŞKİDE BAKIM HİYERARŞİSİ

Bakım hiyerarşisi, aile içi hiyerarşik yapıda ebeveynin ve özellikle babanın diğer aile bireylerine karşı yükümlülüklerini ifade eden bir boyut ve şefkat, koruma, kollama, ilgi gibi tavırları ve çocuğun iyi hissetmesine yardım eden davranışlardaki dağılımı içeriyor.

Katılımcıların anlatımlarından, bakım hiyerarşisinin kapsadığı ilgi ve koruma-kollamanın belirgin olarak doğrudan yaşanmamış, birebir deneyimlenmemiş olduğu ortaya çıkıyor. Babadan görülen bakımının babaların bazı davranışlarına, yaptıklarına, belki de katılımcıların sonradan, büyüyünce değerlendirdikleri çıkarımlara dayanarak anlaşıldığı ve anlatıldığı görülüyor.

Aşağıda Akdeniz'de, Güneydoğu'da ve metropolde yaşayan farklı SED'den örneklerin gördükleri bakım konusundaki olumlu çıkarımları yer alıyor:

– Alt SED: Babamın yaptığı tek şey beni marangozhaneye, eniştemin yanına göndermek oldu. Ona sebebini sorduğumda sadece "parmağında bir yüzük olsun, okumazsan eğer marangoz olursun, en azından mesleğin olur" dedi. Onu söyledikten sonra bana çok mantıklı geldi, tabii ben marangozlukla kalmadım... Duvara sıva yapılacaksa sıvamızı da yapıyoruz, babam boyacı, boyacılık da var. Evimi falan kendim boyarım, yani profesyonel anlamda boyarım. Meslek benim için, dediğim gibi, parmağına takılı bir yüzük olarak kaldı.

– Orta SED: Mesela ben bekârken, oruç ayında sabahları insanlar sahura kalktıktan sonra arta kalanı bana bırakırdı. Ben sabah çıkıp okula gideceğim ya, sabah kalkıp kahvaltımı yapıp öyle giderdim. Oysa çevrede böyle babalar azdır. Yani çocukları evde oruç ayında bir şey yiyemezler baba oruç tutarsa.

– Üst SED: Okul tatillerinde ona yardım ederdim. Bazen su satardım, bazen çiklet satardım. Bu tür şeyler de yaptım okula giderken. Babam ticaretle tanışmam için bunun faydalı olacağını düşünmüştü o dönem. Babanın çocuğunu yetiştirme çabası.

– Üst SED: Ben 17 yıldır evliyim, parmağımda alyans yok. Neden alyans yok, ben ilkokul 4. sınıfa geçtiğim zaman babam fabrikanın grevde olması münasebetiyle parmağındaki alyansı kırtasiyeye bırakıp benim defterimi kitabımı almıştır. Sonra grev uzayınca, kırtasiyeciden ricayla, "ayın 5'ine kadar bunu satma," bu ayın 20'si, 25'ine kadar uzayınca, bir daha o kırtasiyeye gitmeye utanmıştır.

– Üst SED: Çekinirdik babamdan. Ama içki içmediği zamanlar bizi çok severdi ki biz gençlik zamanlarımızda okuldan arkadaşlarımızla birlikte olup geç geldiğimiz zamanlar uyumaz, bizi beklerdi. Ta ki biz içeri girip kapıyı kilitleyene kadar uyumazdı. O da herhalde bir sevgiden, meraktan kaynaklanıyordu.

Bu örneklerin tümü, babanın davranışları ardında oğlunu gözetme çabasının oğul tarafından görülüp takdir edildiğini ifade ediyor.

Babasından ilgi-şefkat gördüğünü ya da görmediyse bunun gerekçeleri olduğunu, mazur görülebileceğini anlatanların tersine, her düzeyden bazı katılımcılar da hissettikleri yoksunluktan kaynaklanan serzenişleri dile getirdiler:

– Alt SED: Babam sever ama sevdiğini göstermez; erkek. Orada babam yanlış yaptı, babam babasız büyüdü, ben bu yaşıma geldim hâlâ daha babasızmış gibi davranıyor. Yani baba şefkati almadığı için göstermedi. Sevgisini göstermek istediğinde, bu hep maddi olarak görüldüğü için, zaten tek başına büyümüş, para kazanmış, ondan bir parça kopuyor gibi yanaşmadı. Yani sevgi verecek ama para gidecek diye iki zıtta kaldı ve o kaybetti. Doğru olanı çekmedi, bizi babasız bıraktı yine.

– Alt SED: Aslında bir kısıntı koysan, mesela belli bir saat, ben evden kaçardım bunun için. Ama beni tatmin etseydiler, "oğlum sabah 8.30'da kalkarsın, kahvaltını yaparsın veya 8'de okuluna gidersin, 12'de gelirsin. Oğlum sana 3 saat müsaade, 12'den 4'e kadar, bilemedin 3'e kadar gel oğlum, akşam dersini yap" olmadı. Yani başımızda biri bizi yönlendirmedi, başıboş olduğumuz için bu durumlarda olduğumuzu hissediyorum.

– Orta SED: O zaman genciz, kavga ettim elimi kırdım, sabah da tarlaya benim gitmem gerekiyordu. Şehir dışında olmuştu olay, sabah geldiğimde elimi saklamıştım babamdan. O zaman bayağı büyüktüm, 18-19 yaşında-

dım. Babamın ilk tepkisi, "kafanı niye kırmadın da elini kırdın" demişti. Onu işe gitmemek için yaptığımı zannediyordu ama aslında kesinlikle öyle bir şey değildi. Ben de tabii o esnada söyleyemedim.

– Orta SED: Erken giderdi işe, gece geç dönerdi. Sonuçta 7 çocuk, kendisi, annem, onlara bakmakla yükümlü. Bir de aile dışında, amcalarımın iki tanesi yurtdışında çalışıyordu, yani yurtdışında işçiliği var, biraz da yeğenlerle ilgilenme, onlara bir nevi ağbilik yapmak zorunda, çünkü en büyüğü kardeşlerin arasında. Ve bir şekilde, ne bileyim, kardeşlerinin eşlerine, çocuklarına bakmakla yükümlü demeyelim ama sorunlarını çözme, ilgilenme, dolayısıyla babam çok da sevgisini göstermezdi bizlere.

– Üst SED: Yok, fazla belli etmezdi. Ben oturup babamın kahkahalarla güldüğünü bilmem. Hatırlamıyorum hiç, belki gülmüştür ama ben hatırlamıyorum. Dediğim gibi babamla pek sık bir araya gelmezdik.

Bu konuda gündeme sıkça gelen anılarda, babaların oğullarının hayatını kazanması için bir meslek edinmesiyle okuması arasında gelgitler, çelişkiler yaşadıkları görülüyor. Akdenizli bir alt SED'li katılımcının öyküsü buna bir örnek:

– Birinci basamağı kazandık, ikinci basamağa gireceğiz, babam dedi ki "oğlum, ben seni meslek lisesine yazdırmadım". Babam inşaatçıydı, "gel yaz tatilinde benim yanımda çalış, sıvacı olursun, demirci olursun, kalıpçı olursun".

Ama başarı belgelenince, tutum değişmiş:

– ODTÜ'yü kazandığım zaman, babam "bizim çocuk ne diyor, ottan mottan bahsediyor, kazanmış ama gideyim bizim müteahhite sorayım, o bilir" diyor. Tabii babam suratı asık gidiyor, birkaç saat sonra geldi "aferin benim oğlum, aslan oğlum, Türkiye'nin en iyi üniversitesini kazanmış, ben biliyordum" diyor. Neyse, bizde bir düğün bayram ama ODTÜ nerede bilen yok, İstanbul'da mı?

Metropolde yaşayan bir üst SED'li katılımcı da babasının ilgisizliğinden yakınıyor:

– Biz ağbimle hafta sonları balığa çıktık, dalışlara gittik. Onun aldığı şeylerden istifade ettim ama babam bize fazla yaklaşmazdı. Mesela okulda kalmışız, geçmişiz, kızardı, bağırırdı, çağırırdı ama kalkıp da bir gün gelip öğretmenlerle konuşmadı. Hep annem peşimizden koşardı.

Bir diğer metropolde yaşayan üst SED'li katılımcı ise babasından daha net bir yönlendirme görmemesinin sıkıntısını yansıtıyor:

> – O günlerde liseyi bıraktığım zaman beni belli bir yere yönlendirmiş olsaydı, şimdiki yaşantımdaki çektiğim sıkıntıları belki çekmezdim. Belki de fazlasını çekerdim. Bunu bilemiyorum tabii ama önemli olan beni aslında çok şeye yönlendirdi. Konservatuvara girmeme yönlendirdi, bir zaman futbol oynamak için yönlendirdi. Bir zaman liseyi, üniversiteyi okumam, bitirmem için yönlendirdi. Bu benim o zamanki hayat şartlarındaki seçeneklerimdi. Gerçi ben hiçbirisini başaramadım, o ayrı bir konu ama belki de hayat şartlarının o zamanki rahatlığı nedeniyle, beni belli bir konuda yönlendirmedi. Onu da bilemiyorum.

Babasının tepkisini yorumlamaya çalışan ve metropolde yaşayan, üst SED'li bir katılımcının sözlerinin arkasında hâlâ süren bir kırgınlık ifadesi var gibi:

> – Evlendiğim sırada bana gösterdiği tepkilerden dolayı bir tepkisel yaklaşımı hep tahlil etmeye çalışmıştım. Sanki ablama karşı daha korumacı, ona karşı daha şefkatli, yani bir anne şefkati gösterir gibi. Bana da daha sert davranıyormuş gibi hep hissederdim.

Özetle; bakım hiyerarşisinin temsil ettiği ilgi, gözetme, koruma-kollama gibi unsurlar, babaların somut davranışlarında aranmakta, çoğunluk bu tür örnekler yaşamış olsa da bazıları halen bu tür konularda babalarına yoksunluk ifade eden eleştirel bir gözle bakmakta.

BABAYLA İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

İlişkisel yakınlık boyutu ağırlıklı olarak paylaşım derecesini ifade ediyor, yani ikili ilişkinin paylaşıma ne kadar açık, geçirgen olduğunu gösteriyor. Burada sözkonusu olan paylaşım mekân, eşya gibi somut alanların paylaşımının yanısıra, düşünce ve duyguların paylaşılmasının ne ölçüde açık, kolay ve geçirgen olduğunu da kapsıyor.

Babayla kurulan duygusal, ilişkisel yakınlık konusu bireysel görüşmelerde katılımcıların bazıları tarafından olumlu olarak anlatılsa da, çoğunluğu için yoksunluk hissi uyandıran bir konu olarak beliriyor. Bu boyut katılımcıların anlatımlarında, babanın sevgisini gösterememesinden çocuğa zaman ayırmamasına, ilgilenmemesine dek uzanan bir açıklama olarak ortaya çıkıyor.

Aşağıdaki alıntılar, babayla ilişkide yakınlık boyutuna dair olumlu anıları olan kişilerden örnekleri içeriyor. İlk olarak, Karadenizli orta SED'li bir katılımcı kontrol hiyerarşisinde sözü edilen "kayırılan en küçük çocuk" olgusunun yakınlık konu olunca nasıl yaşandığına bir örnek:

> – Balık tutmaya giderdik. Babam yaşlı bir insandı. Hasta olmasına rağmen, o hasta haliyle bile benim gönlüm olsun diye, benimle balık tutmaya gelirdi. Balık tutması mühim değil, benim gönlüm olsun. Lunaparka getirmiştir. Babamla beraber ava gitmişizdir. Yani ilkokul, ortaokul dönemi bu şekilde.

Benzer yakınlığı, tek erkek çocuk olan Akdenizli bir orta SED'li kişi de çok duygulu bir şekilde anlatıyor:

> – Gel zaman git zaman, babam kanser oldu. Bursa'dan Burdur'a geldim babanın yanına. Atamdır, benim babam babalık yapmadı bana hiçbir zaman, bana ağbilik, arkadaşlık yaptı. Tabii annemle, ablamla çok iyi ilişkiler içerisindeyiz, sonra babayı kaybettik iki yıl içerisinde... Babamla çok iyi anlaşıyordum, babam bana babalık değil ağbilik, arkadaşlık yaptı, ben kendi kucağımda babamı kaybettim.... Babamı kaybettiğim zaman, sonbaharda bir yaprak yere düşer ya öyle olmuştum. Ben babamı kendi kucağımda kaybettim ama babam yine de benim yanımdaydı, benim babam sırtımı sıvazlıyordu, "sakın ağlama, bu evin reisi sensin" diyordu. Konuşmuyordu ama söylüyordu ve babamı gömdüm.

Babalarla yakınlığın duygu paylaşımından çok etkinlik paylaşımı, birlikte yapılan işler şeklinde yaşanması sıkça görülür. Akdeniz ve Güneydoğu'dan orta SED'li örnekler:

> – Babamla birlikte, evimizin bahçesi var, kendimize göre zeytinimiz, soğanımız, biberimiz o tip şeyler vardır, orada vakit geçirdiğimiz olurdu.

> – Benim arabalara karşı aşırı derecede zaafım var, ilgim var. Beraber araba yıkardık, arabayla dolaşırdık. Bana araba kullanmasını öğreten babamdır. Araba kuponu, şu kadar kupona araba. Her neyse gönderdik, o zaman 124'ler revaçtaydı. Gazeteyi aldım, çekiliş yapılmış bir baktım biz kazanmışız, araba sahibi olacağız. Babama gittim, böyle böyle anlattım, "biz kazandık, Murat 124 sahibi olacağız", o bana kızan baba vardı ya "aslan oğlum benim" dedi. Bursa'ya gittik, ben beyaz arabalardan birinin gittim üzerine oturdum. Adamın teki geldi "in çabuk o arabanın üzerinden" dedi, "nasıl otursun sen, senin mi bu araba" dedi, bağırdı çağırdı, "evet benim" dedim. Her neyse çekiliş yapılıyor, "hadi, git çek gel," dedi, çektim geldim, babaya verdik. "Hadi git o oturduğun arabanın üzerine yine otur,

o sana laf söyleyen adama da, evet benim arabam de" dedi. Her neyse o zaman biz otomobilin yarı parasını ödedik, o zaman 124 kalmamış ellerinde, beyaz 131'imizi aldık geldik.

– Babamla birlikte köydeyken, şehre inerdik. Ay başlarında babam maaş almaya giderken şehre bizi de götürürdü. Yolda olsun, orada olsun bir şeyler paylaşırdık. Babamın o yıllarını gözlemlemişizdir, şehirdeki tavrı... Bizimle olan diyaloglarını hep güzel bulmuşumdur.

Bu tür anlatımlar, tipik bir yakınlık iması taşımasa da tanımlanan ilişkisel atmosferin çok sıcak ve yakın olduğu düşünülebilir. Güneydoğulu ve Orta Anadolulu iki alt SED'li katılımcı, babalarıyla birlikte iş yapmayı, onun tarafından istenir olmak olarak yorumluyorlar:

– Babam beni çocukken dışarı gezmeye çıkarırdı, bir yere giderken beni de götürürdü. Şu anda da bir yere giderken benim onunla birlikte gitmemi ister.

– Babam aynı zamanda çiftçidir. Köye gittiği zaman beni de yanında götürürdü. Tarlada ekin ekme işi olduğu zaman, çok güzel şeylerdir onlar, yanında götürmüştür beni, gittiğim olmuştur. Onlar hasadı kaldırdığı zaman, buğdayı kaldırdığı zaman, yardım ettiğim olmuştur, tarla ekmede gübre atıldığı zaman o gübreyi tutup da ölçeğe döküp yardım etmişliğim olmuştur.

Daha geleneksel bir ortamda ise yakınlık birebir duygusal paylaşımdansa aile içinde sıcak bir ortamda topluca paylaşılanlar olarak öne çıkabiliyor:

– Orta SED: Bize sürekli vaazlar verirdi, bizi eğitmeye çalışırdı. O vaazlarda, din büyükleriyle ilgili menkıbeler anlatırdı, bize masal gibi gelirdi. Hoşumuza giderdi. Elektriğin, televizyonun olmadığı bir dönemden bahsediyorum o zamanlar. Elektrik yeni yeni gelmeye başlamış, televizyon hiç yoktu. Akşamları olsun, gündüzleri olsun, daha çok eğitici yönden anlatırdı ve gerçekten üzerimizde olumlu etki yaratırdı. Özellikle benim üzerimde olumlu etki yarattı, davranışlarımın oluşmasında. Ama dini yönden derseniz, mesela dindar değilim. Dinle alakam dahi yok denilebilir.

Ancak üst SED'li bir katılımcı, birlikte bir şeyler yapmanın sınırlarının da bilincinde:

– Bizim babamla hafta sonu birlikteliğimiz oluyordu. Çok fazla görüşemiyorduk ama görüştüğümüzde de onun geri dönüşte notlarını tanzim etmesi gerekiyordu. O konuda yardımcı oluyordum. Matematiği seviyorum.

Matematikle ilgili işlemlerini, arşivlerini yapıyordum. Bu yönlerden faydası oldu. Onun ötesinde çok fazla samimiyetimiz yoktu.

Olumsuz örnekler ise ağırlıklı olarak babanın çocuklarına sevgi göstermemesine dair serzeniş ve özlemle dile getiriliyor. Üstelik bu konuda belirgin bir demografik fark bulunmuyor:

– Alt SED: Annem öper, babam öpmez, mesafelidir.

– Orta SED: Abartmıyorum; oturup da bir hesap yapmaya kalksak, babamla birlikte geçirdiğimiz günlerin hesabını çıkarmak mümkün.

– Orta SED: Babamın hiçbir zaman bana "aferin oğlum" dediğini duymadım, 35 yaşındayım. Bizler için o yaşta ufak başarılar, mesela ben 13 yaşında top oynarken bulunduğum kulüpte hepimiz aynı yaş grubunda olmamıza rağmen bana takım kaptanlığını vermişlerdi. Herkes gurur duyuyordu, fazla detaya girmeyeyim. Milli takıma seçilmeye gittiğimizde hiçbir zaman babam bana "aferin oğlum" demedi. Tam tersi "gitmeyeceksin" dedi. Okula geldiği zaman, hocalar "bak bu çocuk okusun, başarılı, zeki" falan dediği zaman da "aferin oğlum" demedi. Hiçbir zaman, şu anda bile.

– Orta SED: Tabii, tabii, herhangi bir sorunum olduğu zaman yine annemle paylaşırım, babama pek fazla bir şey iletmem. O da zaten daha sonra ona aktarır, büyük bir problemim olduğu zaman. Direkt ben babamın karşısına çıkıp da onunla konuşamıyorum. Ki yetişme tarzımız da öyle oldu.

– Üst SED: Bizim çok fazla üzerimize düşmedi. Annem nasılsa daha çok evde diye, babam bizle oturup çok fazla konuşmamıştır.

– Üst SED: Mesela ben annemle kız arkadaşlarımı paylaşırdım. Babamla paylaşamazdım nedense. O otorite, korkudan dolayı çoğu şeyi söyleyemezdim. Anneme derdim. Mesela kız arkadaşımla çektirdiğim resimleri gösterirdim, babama göstermezdim. Şu anda aynı şey oğlumda da var. Benden tabii daha rahat, daha geniş oldukları için bana gösteriyor ama çoğu şeyi yine annesiyle paylaşıyor.

– Üst SED: Babamla ilişkimiz iyi sayılmazdı. İyi sayılırdı desem yalan söylemiş olurum. Çünkü bir baba-oğul ilişkisini hayatta yaşayamadık. Babamla bir yere gezmeye gidemedik, bir şeyler yapamadık. Çok kısa bir beraberliğimiz oldu. Çünkü işi gereği Türkiye'de diğer illerde görev yapıyordu. Onun için fazla bir araya gelemiyorduk. Onun haricinde, evde olduğu zaman oturup konuşurduk.

Anlatılardan çıkan önemli bir bulgu da babalarından serzenişle söz eden metropolde yaşayan, üst SED'li kişilerin, kendi çocuklarına karşı tavırlarının farklı olduğunu özellikle vurgulamaları:

> – Benim babamla ilişkilerim güzel olmakla beraber çok ciddiydi, çok resmiydi. 95'te rahmetli oldu ama ilişkilerimiz hep mesafeliydi. Ne bileyim, sevgisini göstermez miydi, gerçi eskiler genelde öyledir de, benim babam da öyleydi. Çok sertti ama bizi seviyordu, kolluyordu, koruyordu ama çok sertti. Sevgisini kız kardeşlerime gösterirdi, bana göstermezdi. Ben tabii üzülürdüm. Onu da annem telafi ederdi. Böyle bir gençliğim geçti, çocukluğumda birazcık gösterirdi, gençliğimde hiç göstermedi, çok mesafeliydik. İllaki benzerlik vardır ama çok farklı olan noktalar da var. Ben çocuklarıma sevgimi gösteriyorum genelde. Onlarla hiç mesafem yok. Her türlü, ben babama her şeyimi anlatamazdım, kız arkadaşlarımla olan sıkıntılarımı falan, anneme anlatırdım.

> – Babamla fazla diyaloğumuz yoktu. Ama benim oğlumla diyaloğum çok fazla. Ben belki babamdan görmediğim sevgiyi ona gösteriyorum. Nereye gidersem beraber gideriz. Oğlumu da alır götürürüm her yere, çok ilgilenirim onunla. Akşamları bazen canım çeker, alırım oğlumla beraber yatarım. Ben ona karşı aşırı bir sevgi duyuyorum. Hep onunla beraber olmak istiyorum. Belki babamın bana göstermediği sevgiden dolayı, ben ona hep çok sevgi gösteriyorum. Belki fazla sevgi de gösteriyor olabilirim. Çok fark var arada.

Babayla ilişkide yakınlığın olmayışından kaynaklanan yoksunluk hislerinin çoğu katılımcı tarafından çeşitli şekillerde mazur görüldüğü anlaşılıyor. Bu durum, Güneydoğulu bir alt SED temsilcisi tarafından "aile kültürüyle" açıklanıyor:

> – Çok fakirdik o dönemde, babamın oyuncak veya bize bir şey aldığını hatırlamıyorum. Adamın elinde yoktu işin açıkçası. Biraz aile kültüründen gelen bir şey vardı, sevgisini de gösteremiyordu o anlamda. Ayıp karşılanıyordu, annesinin yanında, büyüklerinin yanında. Böyle bastırılınca da bize pek fazla sevgisini göstermiyordu.

Akdenizli iki orta SED'li katılımcıysa, babalarının çok ya da uzakta çalışmasını öne sürmekte:

> – Anneme daha yakındım, çünkü babamın [resmi işi] her zaman gelinemeyecek kadar uzak bir mesafedeydi. Hafta sonları geliyordu sadece, Cumartesi, Pazar. Dolayısıyla babamla samimi bir ilişkim olmamıştır. Annem sü-

rekli yanımızda olduğu için daha çok annemle büyüdük, o yüzden annemi daha yakın bulduğumu söyleyebilirim.

– Bugün bir kızım var. Kızımla oyunlar oynamaya çalışıyoruz ama babamla oyun oynayamazdık, mümkün değildi. Zaman darlığı nedeniyle, hakikaten zaman azdı, daha çok çalışması gerekiyordu.

Metropolde yaşayan ve üst SED'li bir katılımcı ise bir yandan yoksunluğunu örneklerken, öte yandan babasını aklamak için de çaba sarf ediyor:

– Bence babamızla ilişkimiz pek yoktu. Kabul etmek lazım ama hayatımda hiçbir zaman kızmadım ona bundan ötürü. Tabii zaman zaman eleştirel mahiyette sohbet ettiğimiz oldu, belli bir yaşa geldikten sonra. Tatlı bir şekilde tabii kendisiyle uygar bir şekilde. Kızma şansımız yoktu, çünkü tek başına büyük bir şehirde kendi mücadelesini verdi. Varoluş savaşı verdi. Bizi sevdiğinden, hayatım boyunca hiç şüphe etmedim ama ilgisi hemen hemen hiç yoktu. Şöyle söyleyeyim; mesela ben müzik eğitimi aldım. Bunu tek başıma yaptım ve bir gün olsun "benim oğlum acaba nerede bu eğitimi alıyor" demedi. Gelmedi. Kötü bir baba asla değil. Bana göre de dünyanın en muhterem insanıydı ama ilgi oluşturamıyordu. Futbol oynadım ama görevlerinden bir parça arınmaya başlayıp ya da tasfiye olup, biraz daha bize dönmeye başladığında, o zaman zaten ilgisini ve sevgisini artık iliklerimizde hissetmeye başladık. Gecikmiş bir bahardı, diyebilirim. Ama hakikaten çok değerli bir insandı. Fakat belki o yıllarda, o insanların şartları onu gerektiriyordu. Sanki genelde de böyle bir durum vardı, gibi geliyor bana. Yani babamızla ilişkimiz yoktu, bence yoktu.

Yakınlığın önemli bir tanımının, iletişim kanallarının açık olması olduğu söylenebilir. Bu konuda katılımcılar, iki uçtan da örnekler verdiler. Olumlu örnekler için, kızlarla ilişkiler ya da para işleri konusunda iletişim kanallarının açıklığını dile getiren, Akdeniz ve Karadeniz'den örnekler:

– Alt SED: Babam dâhil hepsi bilirdi, anlatırdım. Kimileri saklar kız arkadaşı olduğunda, ben tam tersine paylaşmak isterim, ben mutluyum onlar da mutlu olsun diye değil, içgüdüsel olarak, onlar da bilsin. Ne olacak, sonuç olarak, sevdiğin biriyle berabersen, sevdiğim insanlar da bunu bilsin, mantığıyla yaklaşırdım herhalde.

– Alt SED: Bir tane ilişkim vardı, kız arkadaşım, yaşı büyüktü, otuz yaşında falandı, biraz da makam, mevki sahibiydi. Toyluk mu diyeyim, ben evleneceğim dedim, kafama koymuştum. Gidip babama "baba hayatımda bir kız var" dedim, "oğlum senin hayatında hep bir kız vardı, bana bunu mu söylüyorsun" dedi. "Yok" dedim, arabada gidiyoruz beraber, "sen kıs mü-

ziği" dedim. Hemen bir sigara yaktı bu, "anlat bakalım" dedi. Dedim "kızın yaşı biraz büyük", "ne kadar" dedi. Dedim "kız 29, 30 yaşında", "olsun, ne olacak annen de benden iki yaş büyük" dedi. "Kız makam, mevki sahibi" dedim, "ne olacak, alırız" dedi. Kızın babası da biraz mafyavari, pek tekin bir adam değil, çok zengin, arkası belli değil. Neyse "biz de yaparız" dedi, ailem hep arkamda olmuştur. Evlenemedik tabii, gitti o da.

– Orta SED: Askere gitmeden önce, ticari taksicilik yaparken, "baba ben şu kadar para aldım" derdim, "tamam" derdi. Neden aldın, niye aldın, ne yaptın, demedi. Baba bizi pavyona mı götürdü, randevu evlerine mi götürdü, hayır alakası yok ama ben her şeyi çok rahatlıkla yaptım, paylaşırdım, konuşurdum. Bir hata yaptıysam onu konuşurum, acaba ne olur bunu saklasam, yaptığım bir hatayı babamdan saklasam gece uyuyamazdım. Gece kapısını çalar, mutlaka anlatırdım. Cinsellik yanınız, bunları babayla çok rahat paylaşabiliyorsunuz, o sizin gibi bir erkek, hemcinsiniz, her şeyi öğreten o. İyiliği de, kötülüğü de, abdesti de, aklınıza ne gelirse, her şeyi.

– Orta SED: Babayla. Sürekli babamla. Mükemmeldi yani. Babadan ziyade arkadaştık. Normal arkadaş. Açık açık her şeyi konuşabiliyordum babamla, rahat bir şekilde. Yani anne bazı şeylere tepki verirdi ama babam hiç tepki vermezdi. Babamdan tokat yemiş insan değilim, annemden dayak yemiş bir insanım örneğin.

Metropolde yaşayan ve üst SED'li kişiler ise "konuşmak, paylaşmak" gibi kavramlara daha çok yer vermekte:

– Konuşurduk, ne olursa olsun konuşurduk. Kızlarla erkekler arasında büyük bir fark olabilir o yönde ama özellikle para gibi şeyler olursa, onu babamızla konuşurduk... Folklor derneği vardı, kardeşim folklor oynardı. İdareci olarak ben kadroda bulunurdum. O dönemde Almanya'dan bir dernekten teklif geldi, oraya gitmek gerekti ama babamın sadece geliriyle iki kişi birden bizim oraya gitmemiz zordu... Baba nasıl yapacağız gidebilir miyiz falan diye gidip konuşmuştuk. Birçok yerde bunu yapmak zordur. Gayet iyi biliyorum, bazı ailelerde söylenemez bile, mümkün değil. Babam parayı buldu, biz de çok az para harcayarak döndük.

– Ağbi-kardeş gibi derler ya. Ben hayatımda ilk birayı babamla birlikte içtim. Ama mahallede bir arkadaşa, "baban geliyor" dediğimizde, masanın altına girer saklanırdı. Benim babam çok şükür hiç sıkmadı, babamı çok seviyorum. Hâlâ çok seviyorum.

– Bir baba-oğuldan daha çok, bir arkadaş. Her şeyi ama her şeyi paylaşabileceğim, belli sınırları olan güzel bir dostluk, güzel bir arkadaşlık. Zaman zaman birbirimizi kırsak da, üzsek de kopamadığımız bir arkadaşlık. Hiç-

bir şeyin koparamayacağı bir arkadaşlık, dostluk yaşadım babamla... Ben babamın yaptığı her şeyi bilirim, çok yakın olduğumuz için. Benden hiçbir şeyini saklamadığı, saklayamadığı için ve kimseden saklama gereği de duymazdı zaten. Bir şey yapıyorsa açık ve aşikâr yapardı. Ne kadar kırıcı olsa da gönlünü almasını da çok çok iyi bilen bir adamdı.

– Çocukluğum hep rahat geçti. Babam sağ olsun X fabrikasında hem spor yapıp hem de çalışan bir elemandı. X cam fabrikasının bir spor kulübü vardı. Orada boks yapardı. Bilmiyorum sporla uğraştığından mıdır, çünkü ben etrafıma baktığım zaman böyle babalar hep sert, yanaşılmaz, konuşulmaz kişilerdi. Ama babamla çok şey paylaştık.

Öte taraftan hiyerarşinin yüksek olması sonucunda ortaya çıkan iletişimsizlik burada da gündeme geliyor. İletişimin ketlenmesinin doğal olarak baba-çocuk arasındaki paylaşımı da ketleyebildiği görülüyor: daha önce babasından hiç "aferin" duymadığını söyleyen Trakya'dan orta SED'li katılımcı ile metropolde yaşayan, üst SED'li katılımcının sevgiyi nasıl doğrudan yaşamadıkları görülüyor:

– Orta SED: Beni sevdiğine inanıyorum. Bunu çevreden duyuyorum. Arkadaşlarımla konuştuğumda methediyor, övüyor ama bunu benim yüzüme karşı kesinlikle hiçbir zaman söylemedi, bugüne kadar. Babamın bir arkadaşı geldiğinde "bak baban sana bu kadar değer veriyor" falan filan deniyor. Bunu her zaman söylüyorlar.

– Üst SED: Annem sevgisini daha çok gösterirdi. Babam bariz bir şekilde belli etmezdi, hissediyordum, sevdiğini biliyordum. Bazen okşuyordu kafamı ama annem sarıp sarmalardı mesela. Onun gibi belli etmezdi babam.

Daha önce küçük çocuk olmanın sıkıntısını anlatan Akenizli orta SED'li katılımcı, bu kez iletişim ağının dışında bırakılmaya karşı tepkisini dile getiriyor:

– Babam hâlâ ağbimin üstüne titrer. Ona biraz daha fazla yoğunlaştı, sıkıntısını, dersini... Herhalde biz de biraz küçük olduğumuz için bazı şeyleri söyleyemiyoruz, konuşamıyoruz. Her şey onlarla paylaşılmıyor ama bizim en sonunda haberimiz olur sonradan. Ben öyle bir şey istemiyorum, olması gereken bir şey varsa, ben de aynı anda bileyim. Bir sıkıntınız olursa bana da diyebilirsiniz, ha belki bir şey yapamam, belki bir yorum da yapamam ama tabii ki haberim olsun isterim. Düşünün ki annem hastaneye yatıyor, benim en son haberim oluyor. İki gün sonra bana telefon geliyor, "annemi arasana". Ya arayayım işten güçten arayamıyorum, belki duru-

> mum yok, belki imkânım yok, belki ondan arayamıyorum. "Niye arayamıyorsun?" ya niye arayamıyorum, sen bir haber ver bakalım, sağlık bu sonuçta, ne kadar bulsan buluştursan da bir şekilde arar, konuşur, bir şey yapar haberini alırsın. Küçük olmanın şeyleri bunlar.

Metropolde yaşayan ve üst SED'li bir katılımcının anlatımından, ilişkisel yakınlık zayıfken kontrol hiyerarşisinin düşük olmasının görece bir serbestlik sağladığı da anlaşılıyor:

> – Sevgisini fazla belli etmezdi ama çok rahat ederdim yanında, sıkmazdı. Babam her şeye çok olgun bakan biriydi. Yanında yatardım, ayaklarımı uzatıp oturabilirdim. Onlara karşı herhangi bir tepki vermezdi.

Özetle; babayla ilişkisel yakınlık derecesi kimilerince rahatça her şeyi konuşabilmek halindeyken, kimilerince de konuşamamak seviyesinde dile getiriliyor. Bazıları bunu bir yoksunluk olarak serzenişle dile getirirken, bazıları da çeşitli gerekçelerle babalarını mazur görme yolunu seçiyor. Bu şekilde hiyerarşi konusunda gösterdikleri, babalarını anlama ve yoksunluklarına gerekçe oluşturma çabalarının, katılımcıların babalarını algılayışlarında genel ve belirgin bir özellik olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bir diğer vurgu ise annenin yine bir alternatif olarak devrede olması.

BABAYLA İLİŞKİDE DEĞİŞİM

Aşağıdaki örneklerden de görülebileceği gibi, bazı katılımcılar için askerlik deneyimi ve farklı yörelerden alt ve orta SED'li katılımcılara göre büyümek, babayla ilişkide bir ölçüde iletişim yolunun açılmasına neden olarak gösteriliyor:

> – Alt SED: Babamız bizimle konuşmazdı, konuşturtmazdı. Kendi bildiğini yapardı, bizim bildiğimizi ikinci, arka planda tutardı. Lise sona kadar hep böyle oldu. Ama biz de bilince, öğrenince, tamam derdi liseden sonra.

> – Alt SED: Ben büyüdüm. O zamanlar çekinirdik bir konuyu açmaya ama şimdi büyüyünce daha bir başka oluyor.

> – Orta SED: Askere gittim geldim, hiç unutmuyorum, benimle yaşıt olan ailedeki kişilerle teyzemin oğlu, dayımın oğlu oturduk, babam "getirin bakalım rakıyı" demişti. Ben şaşırdım. Bu benim babam mı? Neden böyle? O zaman şöyle düşünmüştüm; askerliğini yapmayan adam, yarım adam.

BABAYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Katılımcılar babalarıyla yaşadıkları olayları, duyguları, neler kazanıp ne tür yoksunluklar hissettiklerini anlatırken bugünün gözüyle bazı değerlendirmelerde bulundular. Bu değerlendirmeleri; babadan öğrenilenler, onun beklentileri, bunlarla ilgili minnet, şükran ve eleştiriler şeklinde sınıflandırabiliriz.

Babadan Öğrenilenler

Birçok katılımcı babalarıyla ilişkileri nasıl olursa olsun, onun öğrettikleri konusunda olumlu sözler söylüyor. Birçoğu babalarından "haram ve helali", "eline, beline doğru olmayı" öğrendiklerini ifade ediyor. Bu bağlamda yöre, eğitim düzeyi gibi farklar olmaksızın, çok sık kullanılan bir tanımlamanın babanın "dürüstlüğü" ile ilgili olduğu görülüyor. Katılımcılar, babalarından öğrendikleri dürüstlüğün, kendileri için bir düstur olduğunun özellikle altını çiziyor:

> – Alt SED: Biz Alevi kökenli olduğumuz için, bize hep şu söylenirdi; "okumanız lazım!" "Mutlaka okumanız lazım, çünkü öbür türlü bir şey olamazsınız, bir şey yapamazsınız. Okuduğunuzda da hayat sizin için zor olacak. Alevi'ye şöyle bakılıyor, kurumlarda böyle oluyor," falan diye. O yüzden bize hep, gizli kalınma yönü anlatıldı. "Kendinizi çok deşifre etmeyin, sağa sola çok burnunuzu sokmayın..." Biz soktuk, ayrı mesele ama benim anne-babamdan aldığım eğitim şuydu; "Adam olun" yani, "adam olun, dürüst olun, kimsenin malına, mülküne, şuyuna, buyuna bakmayın. İşinizi yapın ve dürüstçe yapın". Ben pratikte de babamda bunu gördüm, iş hayatında da bunu gördüm.

> – Orta SED: Bunları o kadar çok anlattı ki artık içimize işlemiş. Benim için şeref, namus, haysiyet insanın ruhu gibidir. Düşünün; benim ruhum şu anda çıksa, ne olurum, yığılır kalırım şuraya. Bir işe yaramadığı için toprağa gömeceksiniz yani; edep de, namus da aynen ruh gibidir, insandan çıktığı an o bedenin kimseye faydası da olmaz, kimsenin o bedene ihtiyacı da olmaz. Babam bunu hep vurgulamıştır, vurguladığı için biz de böyle olduk.

Karadenizli ve orta SED'li bir katılımcıysa, babasının aktardığı öğretiyi örnek vererek vurguluyor:

> – Babamın çalıştığı yer, paranın döndüğü bir yerdi. Yani burada, şeker pancarından hayvan yemi üretiliyor, yani küspe. Üç vardiya çalışıyoruz, 24 saat ve bütün çiftçiler gelip buradan hayvan yemini alıp gidiyor. Bu üç vardiyanın üç de şefi var. Bunlardan biri babam ve diğer ikisinin olmayan şeyleri yok. Beş katlı binaları, tarlaları, arsaları, arabaları var. Gariban babam hâlâ kirada oturuyor. Bizzat şahit olduğum şeyler de var. Eve gelirlerdi me-

sela. Bırakın küspe alırken para teklif etmeyi, "Beni sıraya yaz, % 10'unu sana vereyim" diyen insanlar vardı ve babam onları evden kovardı, biz bunların canlı şahidi olduk. Bu bizim için çok önemliydi ve dürüstlük konusunda en büyük rol modelim babam oldu.

Bu kişiyi babası doğrudan uyararak da eğitmiş:

– Babam sonra çekti beni kenara, "kız arkadaşlarınızı getiriyorsunuz okuldan" dedi, "burada da oturuyorsunuz. Köye, eve getirdiniz, piknik yaptınız, bir şey dedim mi? Yok. Ama başın belaya girer, seni kullanır, evlenmek zorunda bırakır. İlişkiye girer. Hayatının kararı bu, bizim kültürümüzde böyledir, biliyorsun. Her şeyin yeri ve zamanı vardır. Eline, beline ve diline hâkim olacaksın," diye öğüt verdi. Sonuçta o kültür böyle böyle aktarılıyor yani, nesilden nesile.

Metropolde yaşayan, yüksek eğitimli bir katılımcı da babasının uygulamada model olduğunu anlatıyor:

– Annemin babamın yaklaşımı, bizim yetişme dönemimizde oldukça iyiydi. O döneme göre ileri düşüncede sayılabilecek insanlardı. Babam dürüstlüğe çok önem verirdi. Herkes öyle gözükür ama pratikte de uygulamak çok önemli. Tamam, dürüstlük güzel bir şey, kimse kötü diyemez ama pratikte de bunu iyi uygulamak lazım. Önümüzdeki model olarak, onun bunu iyi uyguladığını görüyorduk. Herhangi bilinçli bir yanlışlık, dürüstlüğe aykırı bir davranış içinde babamı hiçbir zaman görmedik.

Bir de ayrıca, babanın çocuğuna yaşattırarak öğretme yolunu tercih ettiği tutumlar bulunuyor:

– Orta SED: Beni küçük yaşta iki sefer öyle bir sarhoş etti ki nevrim döndü, nevrim... Yılbaşında, daha program başlamamış, babam habire içkiler gönderiyor; "iç oğlum, sigara içmeyin ama alkol alın" diyor. Yılbaşı gecesi babam ne gönderirse içiyorum, alkole de bir sempati var. Büyükler bir tarafta oturmuş eşleriyle birlikte, çocuklar bir tarafta. Babam bana habire içki gönderiyor. İçiyorum, şerefe yapıyor. O içmiyor ama ben içiyor sanıyorum, habire götürüyorum. Neyse, "baba ben hiç iyi değilim, eve gidiyorum" dedim, yanına gidip, "peki oğlum, git" dedi. Ben kalktım yürüye yürüye eve gittim. Üzerimi çıkardım, duş aldım. Tabii şimdi bunları normal gibi anlatıyorum ama her taraf dönüyor o sırada. Allahım sabah olmuyor, karanlık dönüyor, ben sürekli çıkartıyorum. Bizimkiler gelmişler, benim durumumu görmüşler, babam, anneme "kesinlikle dokunmayacaksın" demiş. Dün gibi kulağımda. 9, 10 yaşlarındayım, ilkokul dönemleri. Bu bana ders oldu.

> Ders oldu, bir sefer yaşadım bitti derken, ikinciyi de babam yine yaşattı. Ondan sonra rakının, alkolün şişede durduğu gibi durmayacağını öğrendim. Kendimi kaybedecek derecede hayatta içmem.

Daha önce, yaşadığı perde macerasını anlatan Akdenizli katılımcı, babasının tavrı sonucunda özgüven kazandığını belirtiyor:

> – Bu konularda özgüvenim tamdır, özgüvenimin en büyük sebebi de babamdır. Nasıl? Bizi çok özgür yetiştirdi. Kesinlikle bize engel koymadı. Bize güvendi, biz de onun güvenini boşa çıkartmadık. "Bak bu yanlıştır, bu doğrudur, ister yap, ister yapma," dedi, tercihi bize bıraktı. Özgüveni, insanlarla oturup muhabbet etmeyi ondan gördük. Korkak yetiştirmedi bizi, "akşam sokağa çıkma" demedi mesela, "çık, nasılsa mahalle içindesin, olacak bir şeyse zaten olur" derdi. Sonra arkamızdan takip etmiştir, o ayrı. Ben bakkala gitmişimdir, gecenin bir yarısı, arkamdan yürümüştür. Onun gibi şeyler o özgüveni çaktırmadan bize aşıladı, diyebilirim.

Aynı şekilde, Akdenizli bir orta SED'li katılımcı ise sorumluluk almayı nasıl öğrendiğini şöyle anlatıyor:

> – Kaza yaptım, telefon açtım "baba kaza yaptım ben" dedim, "sende bir şey var mı" dedi, "yok baba" dedim, "peki neye vurdun, vurduğun herhangi bir şey, zarar var mı" dedi, "yok baba çöp bidonuna vurdum" dedim. "Çöp bidonuna mı vurdun", "evet, yola atladı ben de vurdum" dedim, "ben sana karışmıyorum, sen aklı başında bir insansın, yapman gerekeni yap" dedi bana, "peki baba" dedim. Yaptırdım arabayı, onun parasını da ben ödedim.

Babanın Beklentileri

Babaların anılan beklentilerinin erkek çocuk sözkonusu olduğunda anlaşılır bir şekilde eğitim ve iş konusunda yoğunlaştığı her SED düzeyinde görülüyor:

> – Alt SED: Okuyup büyük adam olmamı isterdi ama olmadı.

> – Orta SED: Ağbim liseyi bitirdi, üniversiteyi kazanamadı. İstanbul'a gitti çalışmaya. Ben de liseyi bitirdim, kazanamadım. Babamın kafasında çizdiği profile uymuyordu: "Ben okutacağım, köyden ineğimi sattım, koyunumu sattım, şehre taşındım sizi okutayım diye". Sonu kötü olduğu için ağladığını gördüm: "Nasıl oldu, niye olmadı?" Sonra ağbim İstanbul'da çalışırken, bir gün aradı ve "ben yapamıyorum, üniversiteye gideceğim" dedi. Orada biriktirdiği parayla geldi. Biz ikimiz birden dershaneye gittik. Kazandı. Kazandığında babamın mutluluğu çok farklıydı... O babamın mutluluğu, kafasında bizimle ilgili çizdiği profil, yavaş yavaş ilerliyordu.

– Orta SED: Ufak tefek şeyleri bana yaptırırdı. Mesela günde üç öğün bana Kur'an okuttururdu. Sıkılırdım açıkçası, günde üç öğün okumak. Sonra ezan okumalar başladı. Köyün küçük imamıydım, babamdan sonra. Sonra yavaş yavaş terk ettim, yani okumaktan kaçtım. Babamın çok zoruna gitmişti o zamanlar. Babam hâlâ der, "keşke okusaydın, keşke bir şeyler bilseydin, ben öldükten sonra kim bana okuyacak" diye sitemleri oldu ama, o zamanlar öyleydi.

– Üst SED: Benim iş adamı olmamı isterdi: "Bir torba şeker, bir torba unla bu işe başladım. İki tane fabrikam oldu. İnsanlara ekmek sağlıyorum. Olanak sağlıyorum. Ben bu kadarını yapabildim. Sen de oku, okuduktan sonra işini geliştir. En son teknolojileri takip et. Kim ne yapıyor araştır."

Bazı alt ve orta SED'li katılımcılar ise babalarının, onların geleceğiyle ilgili belli bir beklenti göstermediğini belirtti. Hatta okumaktansa, çalışmanın vurgulandığı belli oluyor. Bu konuyu dile getiren katılımcıların anlatımında, bir ölçüde serzeniş de duyuluyor:

– Alt SED: Babam kesinlikle karışmadı. Tutup da "oğlum, oku" bile demedi.

– Alt SED: Sınava hazırlanırken, bir yandan da babamın yanında çalışıyorum, amelelik yapıyorum. Babamın hayali: "Nasıl olsa bu üniversiteyi kazanamayacak, duvarcı mı sıvacı mı olur, bir de ben bunu evlendiririm, nasıl olsa ev de var, gelir benim altımda durur, ben buna göz kulak olurum, böyle gider."

– Orta SED: Olmaz mı! Annemin, babamın ileriye yönelik çok hayalleri vardı: "Çocuk dediğin şöyle olacak, çocuk dediğin böyle olacak, şunu yapmayacak, bunu yapacak" diye. Mesela, "çocuk dediğin annesine babasına bakacak" der babam, "bakmadı mı, artık onun sırtı yerden kalkmaz, toprakta da yatacak yeri yoktur. Onlar nasıl sana baktıysa, sen de onlara o şekilde bakacaksın çocuk olarak".

– Orta SED: Hiçbir zaman beni okutmayı düşünmediği için, bu konularda bir bilgisi yoktu. Babama, "ben fen bölümüne geçeyim, üniversitede seçme şansım daha fazla olur" deyince, "boş ver ya, ne yapacaksın okuyup, gelir dükkânın başına geçersin" demişti... Biz esnaf çocuğuyuz; esnaf olacaksın, okumayacaksın. Okul zamanında hocalarımız çok gelmiştir, "şu çocuğu okula gönder" diye. Babam demişti o zaman; "yok ben göndermeyeceğim, esnaf olacak".

Bu son örnekte de görüldüğü gibi, iş sahibi olma vurgusunun altında, dile gelmese de bir babanın kendi geleceğiyle ilgili kaygılar da yer alabiliyor.

Babayı Takdir

Babalarıyla ilgili takdir sözleri hemen hemen sadece metropolde yaşayan ve üst SED'li katılımcılardan geldi:

> – Babamlar evden ayrıldığı zaman bir tencere, bir küçük tüp, bir tane de kilimle ayrılmışlar. O haldeyken bile, yemek yerken, "ağbimin sofrasında yemek var mı ki ben yemek yiyorum" diyordu. Kullandıkları tabak da tencere kapağı. Tencere kapağında yemek yiyen adam, bu kadar ailesini, ağbisini düşünen bir adam...

> – Sadece ben değil, herhalde genelde de böyle, ben dâhil şimdiki nesil, mesela, küfür eder. Bir yerleri kırar döker, falan. Babam asla çok kızdığında bunları yapmazdı. Onu da yenerdi. O, hiddetini de yenmeyi başarırdı ama açıkçası bunu nasıl başarırdı, bilemiyorum.

Babayla İlgili Eleştiriler

Bu konuda Akdeniz ve Güneydoğu'dan, orta SED'li katılımcılar, babalarının ilgisizliğini ya da çocuğunun sözünü gözardı etmesini eleştirirken, kendi fikirlerine, "özüne" önem verilmediğini ima ediyorlar:

> – Benim çocuğum şu an 7 yaşında, oyuncak bilgisayarla öğretmeye çalışıyorum; çünkü bazı şeyler çocukların özünden geliyor. Özünden alamadığımız için zaten bu durumdayız. Özden belki ben alsaydım, belki sizin gibi belirli bir yerlerde olabilirdim. Onları alamadığımız için.

> – Her zaman fikir çatışmasına girdik. En basitini söyleyeyim: Dükkâna gidip gelmeye başladığım ilk zamanlarda, bir model alınacak mesela, ben fikrimi söylediğim zaman karşı çıkardı. Alsak bile, o model ayakkabıyı satsa da suçlu bendim, satmazsa da suçlu bendim. Onunki satmadığı zaman bir şey olmuyor ama. Şu anda, hâlâ çatışıyoruz.

> – Babama "bak, şöyle yap" derim, yapmaz. Birinin sözünü dinler, onu yapar. "Baba ben de aynı şeyi söylemiştim, niye beni dinlemedin?" Yok. Bizim ailede, sanki kimse bir şey bilmiyor gibi algılanır.

Metropolde yaşayan ve üst SED'li bir katılımcı, babasının sorumsuzluğunu şöyle eleştiriyor:

– Babam aslında iyi bir insan ama kahve alışkanlığı vardı. Bu kahve alışkanlığı yüzünden bir türlü borçlarını ödeyemedi. Ne yaptı etti, gitti arabayı sattı. Ondan sonraki iş hayatı da düzensiz oldu. Kahve alışkanlığı hiçbir zaman değişmedi. O yüzden kahveden hep nefret etmişimdir. Hiç öyle bir alışkanlığım yoktu. Ben vaktimi genelde ya televizyon karşısında, ya hafta sonu ailemle geçiririm. O olaylar bana kahveden nefret uyandırdı. Ne işe yaradığını da bilmem. Türkiye'de böyle bir kültür var ama bana çok saçma geliyor... O arabayı birçok kişinin üzerine attı. "Senin yüzünden satıldı" diye ama kendini hiçbir zaman suçlamadı. Hiçbir zaman "kahveye gittim de borçları ödeyemedim" demedi. Bu, çamur atmak gibi bir şey.

Bir diğer üst SED'li katılımcıysa, babası yüzünden gerçekleştiremediği hedeflerini şu sözlerle anlatıyor:

– Ben 4,5-5 sene amatör futbol oynadım, genç takıma yükseldim. A takıma kadar yükselecektim, hevesim, isteğim vardı, fiziğim de iyiydi o zaman. Babam benim futbol oynamama da karşı çıktı, futbol oynamamı engelledi. Askere giderken beni takımdan aldı. Oynasaydım, belki de daha yükselirdim, İstanbul takımlarından birine kadar gelebilirdim. Hâlâ aklımın bir kenarındadır; babam almasaydı, değişik olur muydu, iyi bir futbolcu olur muydum... Okula biraz daha ağırlık vermemi istedi. Bir de bizde çok sorumluluk vardı, aynı zamanda çalışıyorduk. Ben okuldan arta kalan zamanlarımda lokantaya giderdim. Biraz daha işe ve okula ağırlık vermemi istedi. Sertti de; karşı gelme şansım yoktu. Beş yıl emek vermeme rağmen, askere giderken bıraktım futbolu.

Eleştirilerini daha ılımlı dile getiren üst SED'li katılımcılar da vardı:

– Babama eleştiri babında şunu söylemiştim: "ya daha iyi olabilirdi baba bizim hayatımız, eğitimsel manada, sosyo-kültürel manada, daha iyi noktalarda olabilirdik". Ama benim çocuklarımın bu eleştiriyi getireceklerini zannetmiyorum. En azından onu yapmaya çalıştım.

– Herhalde Kadıköy'dü, yanlış hatırlamıyorsam, Work and Travel diye müthiş bir levha asmışlar. Benim de aradığım yer yani. Hem çalışacağım, hem seyahat edeceğim, hem İngilizce öğreneceğim. Bu benim için büyük bir fırsattı. Buna destek alamadığım için o kapıdan geri döndüm. Ne istediklerini anlamaya dinlemeye bile kendime fırsat verememiştim; çünkü istemiyorlardı. Ekonomik krizlerle çok uğraştık. Babam emekliydi, emekli maaşıyla üç çocuk okutuyordu. Bunlar büyük etkenler. Ben bunları küçümsemiyorum. Ama en azından "olabilir, bir dene" gibi bir destek verseydi, zaten kendi sağduyumla, mantıksız olduğu takdirde, kendime engel olurdum.

> – Yaşadığım hiçbir şeyden pişman değilim. Babamın o şekilde hareket etmesinden de pişman değilim. O zamanki şartlar onu gerektiriyordu. Onunla beraber olmam gerekiyordu. 90 yılına kadar, yani hayatımın neredeyse yarısına kadar onunla beraber oldum. 21 senedir iş hayatında beraber değiliz ama tabii ki devamlı sıcak bir ilişkimiz var. Zaman zaman araya bazı sorunlar girse de, benim hayatımda babamın rolü çok büyüktür.

Eleştirilerin ima ettiği ortak temanın; büyürken, hatta yetişkinlikte de yeterince kaale alınmama hissiyle ilgili olduğu açıkça görülüyor.

BABAYLA İLİŞKİ VE ORTAYA ÇIKAN OLASI SONUÇLAR

Katılımcıların babalarıyla ilişkilerini özetlersek; çoğunluk için saygı-korku, mesafe, kısıtlanma, engellenme gibi kavramların öne çıktığını söyleyebiliriz. İlk olarak, babayla ilişkide en belirgin boyut olan kontrol hiyerarşisinin sonuçlarına bakmakta fayda var: Bunlardan biri; korkunun yarattığı sonuçlardır. Korkunun yarattığı sonuçlardan biri, ilişkide açık iletişimin ketlenmesidir. İletişim kopukluğu iki taraflı hale gelmiştir. Bu kopukluk birincil olarak babadan kaynaklanmakla beraber, oğulun da babayla paylaşma konusunda çekimser ve isteksiz olabildiği görülüyor.

Çok sayıda katılımcı babanın konuşmadığını ve konuşturmadığını dile getiriyor. Bunun yanısıra katılımcılar çoğu konuda, isteklerini, dertlerini babalarına anlatmaktansa annelerine anlattıklarını ve annelerin bu konuları babaya ilettiği deneyiminde buluşuyor. Bu çekimserliğin önemli bir nedeni "çekinmek, utanmak" olarak dile getiriliyor. Bu sıkıntının somut bir örneği, Akdenizli ve düşük eğitimli bir katılımcı tarafından veriliyor:

> – Konuştu bir kere ama ben pek oralı olmadım. Ne bileyim, babama sevgim, saygım sonsuzdur ama... Yani altından üstünden karı-kız muhabbeti yapıyoruz, o ayrı ama böyle ciddi ciddi, "oğlum senin böyle böyle problemlerin varmış" diye girdi mi ben sıkılıyorum, daralıyorum, utanıyorum. İnsan babasından utanır mı; utanıyorum. Dediğim gibi karı kız muhabbeti çok yaparım babamla, ohoo gırla. Ama ciddi bir mevzu anlatmaya çalışınca sarmadı beni, yalan yok.

İletişimsizliğin ve korkunun bir diğer sonucu da otoriteye karşı edilgen bir tavrın gelişmesi:

> – Alt SED: Askerden geldim, babam "ben sana bu kızı alacağım" dedi, "tamam baba" dedim. Yani öyle, şunu isterim, bunu isterim, yok ben bakayım, şöyle yapayım, demedim.

> – Alt SED: Babam aileden kimseyi dövmedi, elini kaldırmadı. Kendini o duruma getirmedi, korkutmama gibi. Yani bir nevi saygıdır, korkma değil de, bir nevi saygıdır. Saygıdan konuşmayız babamla, itiraz etmeyiz.

Aynı katılımcı, itiraz etmeme sonucu evlilik gibi tüm yaşamını etkileyecek bir dayatmayı kabul etmiş:

> – Askerdeydim, yanıma beni görmeye geldiler, babam "falanın kızı var, illa gidip isteyelim, şöyle yapalım, böyle yapalım" dedi. "Baba, ben askerdeyim, bitireyim, hele bir iş sahibi olayım, hele bir ekonomik, sosyal özgürlüğümü kazanayım..." "Yok!" Tartıştık, "sen ister iste, ister isteme, ben gidip isteyeceğim o kızı" dedi. Yani pek öyle isteyerek bir evlilik değildi.

Sonuçta, babadan kaynaklanan ve çocuk tarafından da devam ettirilen mesafe giderek katmerlenmekte. Bu durumda, bu erkeklerin, babalarını tanımadan büyüdüklerini düşünmek mümkün hale geliyor. Aşağıdaki örnek bunu çok yalın bir şekilde ifade ediyor:

> – Üst SED: Açıkçası babamı tanıyana kadar, pek anlayamadım. Tam anlamaya çalıştığım, onu tam keşfetmeye çalıştığım anda da babam rahatsızlandı. O arada ben babamı kaybettim. Babamı ben doya doya hissedemedim. İş hayatından dolayı da hissedemedim. Gerek annem, gerek babam hep çalıştılar. Ben okula gittiğim için evde yalnız kaldım... babamla doya doya, kalkıp da beni gezdirmiş, bir yere götürmüş, bir günü akşama kadar beraber paylaşmışlığımız yok.

Babayla, sanki bir yabancıyla tanışır gibi yetişkin yaşta tanışmak, hiç şüphesiz acı bir olgudur. Bu durum, her iki erkeğin de görece yalnızlaşmasına yol açan bir etkidir. Üstelik işi gereği evden uzak kalan babalar için bu durum daha da keskin olmuş olabilir. Babanın daha açık olabildiği evladı, bazı örneklerde görüldüğü gibi, ancak küçük çocuk mu oluyor?

Bazı katılımcılar, yaşadıkları yoksunluğu, kendi çocukluklarında babalarından fazla ilgi göremeden büyümeleriyle açıklarken, ilerleyen yaşlarda da bu nedenle babalarına nasıl ilgi göstereceklerini bilemeyişleriyle ilişkilendiriyorlar. Bunun sonucunda, bu babaların yaşlılıklarında da yoksunluk yaşayabildikleri, metropolde yaşayan ve yüksek eğitimli bir katılımcının anlatımında belirginleşiyor:

> – Babam kendisiyle çok fazla ilgilenmemizi istiyor. 82 yaşında. Bizim oturduğumuz yere yürüyerek 5 dakikalık bir mesafede yaşıyor. Ben akşamları

> 7,5 civarı ancak eve geliyorum. O yüzden de akşamları sürekli uğrayamıyorum. Babamsa "bana uğramıyorsun, sizin gibi çocuklara sahip olacağıma..." diye düşünüyor. "Bir şeye ihtiyacın olduğunda ara, hemen gelirim" diyorum. Ama benden her akşam veya haftada bir, düzenli bir ziyaret bekleme. Bu bir kural değil. Aklıma düşersin, gelirim. Merak ederim, gelirim ama normal rutinin içinde olmaz.

İletişimsizliğin, uzaklaşmanın oğul tarafında da gelişmeye başladığının bir göstergesidir bu. Bu şekilde büyüyen bir erkek çocuk, sonraki yaşamında nasıl iletişim kurma becerisi geliştirecek? Bu sorunun yanıtını, eşleri ve kendi çocuklarıyla ilişkilerini incelerken yakından irdeleyeceğiz.

Eski kuşak babaların oğullarına karşı tutumları, çocuklarında "ikinci, arka planda tutulma" hissi yaratıyor. Bunun yanısıra, babalarının gözünde "büyüyemediklerini" söyleyenler de var. Özetle; çocuğun sözü, dileği pek önemsenmediği gibi, ona pek güvenilmiyor da: "bağlamaya başlarsan okulla ilgilenmezsin" gibi yaklaşımlar bunu gösteriyor.

Katılımcıların anlattıkları konular sadece demografik değişkenlerce açıklanması olası konular değil; çünkü her yaş grubundan, her gelişmişlik düzeyinde yöreden ve her eğitim düzeyinden benzer anlatımlar gelebildiği, babalarıyla hiyerarşik bir mesafe yaşamadığını belirtenlerin sayıca daha az olduğu açıkça görülüyor. Katılımcılar arasındaki en kayda değer fark; eğitimli katılımcıların, eğitimi az olanlara göre daha yoğun ve sofistike anlatımlar yapmış olması. Deneyimlerde ise çok kesin demografik farklar bulunmuyor. Daha geleneksel kesimlerde ağırlıklı olması beklenen saygı kaynaklı mesafenin her kesimde görülebilmesi, bunun bir işareti. Bu tablo, kültürün genel portresinin bir kuşak öncesine kadar hâlâ geleneksel ve –orta SED'li bir katılımcının deyimiyle– "ataerkil" olduğunu düşündürüyor.

Burada ataerkilliğin psikolojik iç-yapısını anlamaya çalışmak sözkonusu. Eski kuşak babaların oğullarıyla dertleri ne idi? Anlatılan deneyimleri geleneğin öğretisi ve/ya normatif değerlerin baskısıyla açıklayabiliriz ama bu, babaların ve oğulların ne yaşadıklarını açıklamaz; bizi daha zorlu bazı sorularla başbaşa bırakır.

Katılımcıların birçoğunun babasının mütevazı koşullarda, hatta yoksunluk içinde büyüdüğü anlaşılıyor. O halde, bu eski kuşak babaların kendinden emin, dünyaya iyimser bir beklentiyle bakan kişiler olduğunu kolayca düşünebilir miyiz? Kendi özgüveni çok sağlam olmayan bir babanın, büyük oğluna özgüvenle ve hak tanır bir şekilde bakması, kendini açması ne kadar mümkün olabilirdi? En küçük çocuğun mesafeden muaf olması, büyük çocu-

ğun bir olası rakip olarak görülmesi, kendisi belki babasız büyümüş bir baba tarafından bir ölçüde kıskançlıkla karşılanması sözkonusu olmuş mudur? Bu tür soruların yanıtları olumsuz olduğu ölçüde eski kuşak babaların gerçekten aile içinde görece yalnız olduklarını düşünebiliriz.

Bu babalar için oğullarının ne işe yaradığını sorarsak, katılımcıların bazıları buna da bir şekilde cevap veriyor; "dükkânda yardım" en somut örnek ama bir de çocuğun babanın gerçekleşememiş emellerini ileride gerçekleştirecek birisi olması sözkonusu. En uç örnek de ilkokul çağı çocuğunun kendisi gibi resmî giyinmesini isteyen baba. Babasının kurallarına uymayıp da dayak yiyen ya da bir şekilde kısıtlanan çocuk da sonuçta "çocukluğunu yaşayamamaktan" şikâyet ederken, babasının da çocukluğunu yaşamadığını gündeme getirip yukarıdaki sorulara biraz ışık tutuyor, diyebiliriz.

Neticede, madalyonun bir yüzünü, kontrol hiyerarşisinden kaynaklanan bir iletişimsizlik ve uzaklaşma oluşturuyor. İlişkisel yakınlık konusunda da sorunlar olduğunda, bu uzaklaşmanın yabancılaşma derecesine varması şaşırtıcı olmaz.

Ancak şikâyet çok yaygın değil. Çoğu katılımcı, yaşadıkları durumu kabul eder şekilde konuşuyor, nedenleri ya kendi yaramazlıklarında ya da babalarının koşullarında arıyor. Bu kabulü kolaylaştıran unsur ise madalyonun öbür yüzünü oluşturan bakım hiyerarşisi altında görülebilir. Bu konuda katılımcılar, babalarının davranışlarından çıkarımlar yaparak, babalarının onların iyiliği için çabaladığını, onlara başta dürüstlük olmak üzere birçok öğretilerinin olduğunu ifade ederek, dolaylı da olsa gözetildiklerini takdir ve minnet duygularıyla dile getiriyor.

Bu söylemin yanısıra, açıkça şikâyet edenler, ilgiden yoksun kaldıklarını, bir "aferin" görmediklerini söyleyenler de yok değil. Ancak burada bir de çelişki var; kimi katılımcı "beni serbest bırakmadı" derken, kimi de "net yönlendirmedi" diye şikâyet ediyor. Acaba bu kişiler küçükken tercih belirtmeye izin olmayınca, ergenlikte seçim yapmakta zorluk mu çektiler?

Yakınlık; çok az kişide açık iletişim, sevgi ifadesi ve serbest davranış olarak dile geliyor. Çoğunluk için, birlikte yapılan işler olarak ortaya çıkıyor, ki bu da çoğunlukla babanın bir iş yaparken çocuğunu yanına alması şeklinde gerçekleşiyor. Duygusal ilgi, sanki anneye devredilmiş gibi; babanın sevgisi, doğrudan yaşanmaktansa sezgiye kalan bir şey olarak görülüyor. Burada da babayı mazur görme eğilimi hâkim: "şartlar onu gerktiriyordu", "kızmadım ona... çünkü varoluş savaşı verdi". Babalarıyla iletişimlerinin açık oldu-

ğunu söyleyenler azınlıkta olup, aslında tüm aileyle açık iletişime girdiklerini beyan edenler arasında görülüyor.

Bazılarının kız kardeşlerinin şefkat görmesini kıskandıklarını söylemeleri de ayrı bir konu. Katılımcıların küçük kardeşleri ya da kız kardeşlerine göre daha sert bir muamele görmeleri, baba ile büyük erkek çocuk arası rekabet konusunu düşündürüyor. Acaba babanın; oğlunun büyüdüğünü ve konuşulmaya layık olduğunu gördüğü zaman, ancak oğlu askerliğini tamamladığı, yani erkek olduğu zaman mı oluyor?

Anneyle İlişki

ANNEYLE İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Bu kısımda, baba ile ilişkiler konusunda olduğu gibi, katılımcılar ile anneleri arasındaki ilişkinin hiyerarşi açısından nasıl deneyimlendiği ele alınacak.

Anneyle Kontrol Hiyerarşisi

Babada çok belirgin olan bu boyutun anneyi tanımlarken hemen hemen yok gibi olduğu görülüyor. Geleneksel kültürün bir özelliği olarak annenin hiyerarşide görece çocuğa daha yakın bir yerde durmasının, onun bir otorite olarak görülmesini olanaksız kıldığı, aşağıda görüldüğü gibi hem alt hem de üst düzeyler için geçerli bir ortak nokta:

> – Alt SED: Anneden korkulmaz. Korkulmazdı.
>
> – Üst SED: Gayet iyiydi. Dediğiniz zamanlar, bizim ilkokul hayatımızdı. Annenin şefkati oluyor, korku da olacak tabii ki.
>
> – Üst SED: Annemi de çok severim, sayarım.

Anne ile hiyerarşinin güçlü olmadığının bir kanıtı da babada belirgin olan üç alt boyuttan –saygı, korku ve mesafeden– pek söz edilmemesi. Mesafe sözcüğü hiç geçmezken, saygı sözcüğü ise sevgi sözcüğüyle birlikte anılmakta.

Disiplin, Dayak, Kızma

Birçok katılımcı anneleriyle yakınlıklarını anlatırken, babalarından çok annelerinden dayak yediklerini dile getiriyor. Annenin dayağı aşırı olmadıkça çok yaralayıcı bulunmuyor. Bu da annenin daha çok çaresizlik sonunda bu yola başvurmuş olabileceğini düşündürtüyor. Bunun yanısıra, birçok katılımcı da annesinden hiç dayak yemediğini belirtiyor Alt SED'den iki örnek:

> – Valla anamdan hiç dayak yememişim. Ne ben, ne ağbilerim, ne kardeşlerim. Anam hayatta kimseye el kaldırmamış.

> – Annemden hiç dayak yemedim, annem beni çok sever. Ben de annemi çok severim. Babam otoriterdir, disiplinlidir yani.

Bu iki anlatımın azınlıkta olduğu ve yine alt / orta düzeyden çoğunluğun ise yedikleri dayakları rahatlıkla anlattığı görülüyor:

> – Alt SED: Annemden çok dayak yedim. Ben askere gitmeden önce de döverdi beni.

> – Alt SED: Annemden yedim, annemin meşhur bir terliği vardı, bir şey yaptığımızda onunla vururdu bacaklarımıza. Ablamla aramızda iki yaş olduğu için sürekli evde yaramazlık yapardık, didişirdik, televizyon kavgası olurdu, "ben onu izleyeceğim, ben onu izleyeceğim" diye. Bir müddet sonra çekilmez hale gelirdik, kadın da artık bunalırdı, alırdı terliği eline koştururdu peşimizden, biz de "tamam anne, tamam anne" diye kabuğumuza çekilirdik.

> – Orta SED: Annemden dayak yedim ama öyle aşırı değil. Sadece kulağımdan çekip şöyle bir vurması vardı ki o da her ailede olan bir şeydir. Ha yediğimiz dayaklar da şükürler olsun kötü yaptığımız bir hadiseden dolayı değil.

Görüldüğü gibi annenin dayağı "bunalma" sonucu olan, pek de etkin olmayan bir yöntem. Buna karşın, baba sözkonusu olduğunda az dile gelen "kızma" konusunun anne sözkonusu olduğunda, özellikle metropolde yaşayan ve üst SED'li kişilerce çokça dile geldiği görülüyor:

> – Annemin kızdığı an, benim karne aldığımda zayıf getirmemdir. Sadece zayıf aldığımda bir iki saat kızardı, sonra gelip sever, öperdi. "Boş ver oğlum, kurtarırsın, geçersin" derdi. O kadar sinirlenirdi. Başka kızdığını sinirlendiğini görmedim hiç. Çok hoşgörülüydü.

– Her evlat annesinin kızdığı binlerce, on binlerce olaya şahit olmuştur. Balkona bağırırsınız, çocuksunuzdur, "anne 50 kuruş atsana" dersiniz, 50 kuruşu yoktur, izah edemez sana tabii, 5-6 yaşındaki çocuksun. Bir daha zili çalar, istersin. Anneniz "yok oğlum" diye isyan eder, bağırır ve kızar. Yahut da ona kötü bir şey söylersiniz, o anki boş halinizle, ona çok kızar.

Bu örnek, annenin olumsuz davranışlarının arkasındaki çaresizliği açıkça gösteriyor. Anlaşılıyor ki anne görevi bildiği konularda titizlenmekte ya da oğlunun doğru yoldan sapmamasını sağlamakla kendini yükümlü saymakta. Babanın evde olmadığı durumlarda annenin her türlü gözetimi üstlendiği görülüyor ki bu, her SED'de karşımıza çıkabiliyor:

– Alt SED: Şivemde kayma yok; çünkü annemin etkisi. Dışarı çıktığımızda arkadaşlarımız hep şiveli konuşurdu, bize azıcık bulaştığı zaman annem bize kızardı. "Geliyrim" dediğim zaman, "öyle bir şey yok, 'geliyorum'" derdi.

– Orta SED: Annem bazı şeylere tepki verirdi ama babam hiç tepki vermezdi.

– Orta SED: Annem biraz daha başarıyla başarısızlığı ödüllendiren veya cezalandıran kişiydi. Başarılıysanız olduğundan bazen daha fazla büyük gösterir, "aferin oğlum, aslan, kaplan..." Oysa sizin için ufak bir şeydir. Başarısızlıkta da tam tersi: "Tüü, kaka". Bir an zirvedeyken, bir an en alttasınız, dibe vurmuşsunuz. Korkuya gelince, neden korku? Neticede cezalandırılıyordunuz. Onun verdiği bir korku vardı. Yoksa kesinlikle herhangi başka bir şekilde değil.

– Üst SED: Annem her işte bizi yola getirme, yönlendirme açısından biraz kısıtlamaya çalışırdı. Ufak ufak sınırlamaları vardı ama o da hiçbir şeye karşı gelmezdi. Mesela, "yemeği yemeden çıkmayacaksın" derdi, "çıkacaksan bunu yiyeceksin" gibi şeyleri vardı. Uyku ve yemeğe annem çok dikkat ederdi.

– Üst SED: 14-15 yaşlarındayım, arkadaşlarımın çoğu kahvelere girip çıkıyor, kâğıt oynuyorlar. Ben de girdim arkadaşlarla, oturuyorlar, 4 kişi oyun oynuyorlar, ben de kenardan seyrediyorum. Bir baktım annem kapıda. Nasıl yani! Annem girdi, "çabuk dışarı" dedi. "Tamam anne" dedim, çıktım ve şimdi kahveye birine bakmaya bile gitsem, kapıdan şöyle bir inceliyorum, içeri girmiyorum, tedirgin oluyorum. Aileme karşı çok hassastım; annemin sözünü dinlemek, onları üzmemek konusunda.

Bu bulgularda, yenilen dayağın sıklığındansa etkisi öne çıkarılıyor ve anneden yenen dayağın çok da etkili olmadığı, mazur görüldüğü ortada.

ANNEYLE İLİŞKİDE BAKIM HİYERARŞİSİ

Kontrol hiyerarşisinin tersine, bakım hiyerarşisi anne için daha anlamlı bir boyut olarak ortaya çıkıyor. Orta Anadolu'dan alt SED'li bir katılımcı, annesinin gayretlerini sanki minnetle anıyor:

> – Annem, maşallah, hâlâ çekiyor. Çekmek de Allah'a dursun. Annem gerçekten çok iyi bir kadın, Osmanlı kadını diyeyim artık. Sağolsun. Eşi işe gitti, sağa sola gitti ama o çoluğunu çocuğunu bir şekilde yuvasında tuttu, uğraştı, yemedi içmedi.

Karadenizli ve orta SED'den yetişkin oğul, hâlâ annesinin kıymetli oğlu olduğunu göstermek istiyor:

> – Eşimle daha rahat paylaşırım, o kesin ama eşimin dizine yatamam mesela, memlekete gittiğimde annemin kucağına yatıyorum, o saçımı böyle seviyor. Onu mesela eşimde göremem veya başka bir kadında göremem. O demek ki öyle alıştırmış. Senede bir görüşebiliyoruz, aradan belki bir yıl geçiyor, bir daha görüşüyoruz, o görüşmedeki sarılmasını, ben ne arkadaşımda, 10 yıl sonra gördüğüm arkadaşımda, ne 6 ay sonra gördüğüm eşimden ne başka kimsede hissedebilirim. O yüzden annemin yeri farklı.

Metropolde yaşayan, yüksek eğitimli bir kişi annenin emeğine gösterdiği saygıyı şöyle dile getiriyor:

> – Annem bizlere kol kanat geren, eğitimimizi çok önemseyen, çırpınan biriydi. Ev hanımı olmasına rağmen iyi dikiş dikerdi. Dikişten bayağı para kazanmıştır. Mahalleliye dikiş yapardı. Bizde bayağı emeği var, çok saygı gösteririz. Dolayısıyla anne benim hayatta en değer verdiğim şeylerden biridir.

Babasını erken yaşta kaybetmiş olan, metropolde yaşayan ve yüksek eğitimli katılımcılar, annelerinin özel gayretlerinin farkında olduklarının altını çiziyor:

> – Annemin misyonu tabii ki biraz daha farklılaştı o dönemde. Yaş olarak ufak olduğumuz için, hem annelik hem babalık yaptı. Gerçekten de bunu iyi yaptığını düşünüyorum. Özgüvenimizi kazandırmaya çalıştı. Kendim yaptım birçok şeyi. O açılardan biraz daha çabuk olgunlaştım, diyebilirim. Hem arkadaş, hem baba, hem anne olmuş oldu sonuçta.

> – Zaten babamla çok vakit geçiremedik, çünkü ben 14 yaşındayken vefat etti. Annemle vakit geçirdik, anne-baba gibi oldu.

Ancak annenin bakımının bir bedeli, yine üst düzey bir katılımcının anlatımıyla, oğlunu gelinle paylaşmak konusunda sorunlar yaşanması şeklinde kendisini gösteriyor:

> – Annem iyi bir insandır. Güzel insandır. Evin hem erkeği hem kadını olmuştur. Askerden geldiğimde, ben gelmeden önce, bana iş falan aramıştı. Beni sinirlendirmişti bu o zaman. "Niye böyle yapıyorsun, iş mi bulamayacağım?" diye. Hep yarını düşünür. Pek çok konuda yardım eder. Bu bana karşı olan iyiliğidir. Eşimle olan bir yakınlığı daha olsa, o zaman her şey inanın daha farklı olurdu. Şimdi maalesef bunlar pek aşılamıyor.

Trakyalı ve orta SED'li bir katılımcıysa annesinin ilgisinin aşırıya kaçabildiğini anlatırken, özellikle eğitimin anne için ayrı bir önemi olduğunu ima ediyor:

> – Okul ikinci planda kaldı. O zaman sınıfta kaldığımda evde kıyamet kopmuştu. Annemin kafasındaki ideal örnek, o idol çocuk göçmüştü. Neler yapmadı? Araya torpil koydu, "bu çocuğu geçirin" diye. Ben de hiç mücadele etmemiştim. Bilerek mücadele etmedim. Çoğu arkadaşım diyordu, "hocaya söyle, hoca seni geçirecek." "Yok, gerek yok" diyordum.

Ancak, özellikle Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan, alt ve orta düzey katılımcılar, annenin koruma ve kollama konusundaki etkinliğinin yerine göre kısıtlandığının; babanın disiplini sözkonusu olduğunda, annenin pasif kaldığının, ancak biraz savunabildiğinin farkındalar. Daha az gelişmiş kesimlerde, babanın kontrol gücü karşısında annenin koruma gücü sınırlı kalmakta; çocuklar da bunu kullanmakta:

> – Alt SED: Annemiz dövmez, seslenmezdi. Annemiz bizi korurdu ama seslenmezdi. Babamız ne derse onu yapardı. Karışmazdı. "Babanız ne dediyse onu yapın" derdi. Yalnız o da bizi savunurdu. "Dövme" derdi, "daha çocuk onlar, bilir öğrenir".

> – Orta SED: Anneye nazımız geçerdi. Babaya naz edemezdik. Babaların üzerinde vardır biraz katı kuralcılık. Annenin öyle değil. Hatta ben mesela açlık grevine girdiğim şeyleri bile hatırlıyorum anneme karşı, babama karşı değil. Annemden bir şey isterdim, olmazdı, o gün yemek yemezdim. İlk açlık grevlerim böyle başlardı. Annem ne yapıp eder... Yemek yemezdim.

Anne şefkati sadece kişinin öz annesinden gelebilen bir şey değil. Metropolde yaşayan ve üst SED'li bir katılımcı bunu açıkça belirtiyor:

– Bizim ortaokul dönemlerimizde, birbirlerinden ayrıldıktan sonra annem de babam da evlendi. Babamın evlendiği ikinci eşi çok iyi bir insandı, çoluğu çocuğu olmayan bir insandı, bir avukat hanımıydı, onun beyi de vefat etmişti. İkinci annem çok soylu bir aileden geliyordu. Bizi çocuğu gibi sevdi. Çok şefkat gösterdi, o da nur içinde yatsın, çok iyi bir insandı, en az annemiz kadar sevdiğimiz bir insandı. O bizim için büyük bir nimetti. Genelde üvey anne imajı hep olumsuzdur; çocuklarını dinlemez, onlar fazlalık gelir ama bu tam tersi, hiç çocuğu olmadığı için, bizi kendi çocuğu gibi sevdi, biz çok küçükken eline aldığı için bize iyi baktı. Biz de onun sayesinde sokaklara düşmedik.

Orta Anadolulu, cahil bir annenin okuma konusundaki gayreti de özellikle vurgulanan bir gerçek:

– Alt SED: Ne yapsın, terbiye verirdi. Üstümüze bakardı, saçımızı tarardı, okula öyle gönderirdi, temiz elbiseyle. Her gün geldim mi, üstümüzü silerdi, yıkardı. Tertemiz tekrar ertesi gün yine gönderirdi. Dersimize çalışmamıza çok önem verirdi. Kitapları kendisi açardı. "Bana okutun" derdi. Kendisi okuma bilmediği için fazla, kitapları açtırırdı. "Bana okutun, bana gösterin." Kur'an-ı Kerim gösterin, okutun bana. Biz de ağır ağır elif cüzünden başladık tabii okumaya. Biz de okuduğumuz için cüzü belletirdik. "Hocalar bize okulda şunları anlatıyorlar, şunları şöyle yapıyorlar." Biz de tekrar aynısını evde annemgile yaşatmaya çalışıyorduk. "Çalışın, okuyun" diye, "biz cahil kaldık, siz kalmayın" diye. Biz de şükür Allah'a diyoruz. Onlar okuttular bizi. Bu yaşa getirdiler, yani onlara çok çok teşekkür ediyoruz.

Yukarıdaki örnek, bakımın tek taraflı olmadığını, çocukların da anneye ilgi ve şefkatle yaklaştığını, karşılıklı bir etkileşimin sözkonusu olduğunu gösteriyor. Anne ile çocuk arasındaki hiyerarşik mesafe az olunca, bu karşılıklılık daha mümkün hale geliyor ve sonra gündeme gelecek yakınlık boyutuna da hizmet eden bir olgu olarak ortaya çıkıyor. Bununla birlikte, oğulun bakım yükümlülüğü, ileriki yaşlarda daha da belirgin olarak her SED düzeyinde görülüyor:

– Alt SED: Annemi küçükken kırdığım oldu da kendimi bildim bileli derler ya "çocuktur, her şeyi yapar" gibisinden, belki zamanında yapmışımdır da, aklım başımda olduktan sonra annemi kırmamaya çalıştım. El üstünde tutmaya çalıştım. Rahatsızlandığında ben onunla üzüldüm, onunla kalktım, onunla ağladım. Babayı seviyorum da annemi daha çok seviyorum.

– Orta SED: Bazen giderim oraya, mesela annem 2000'de felç geçirdi, kısmi felç. Sol tarafı, kolunu iyi kullanamıyor. Gider, kalkar, gelir, öper, sarı-

lır. Bir ara elimi bile öpmeye kalktı, bu şekil bir sevgisi var. Bana aşırı düşkündür. Biraz yalnızlık korkusu var, ne bileyim, tek başına evde şu anda. Herkes evlendi, ayrıldı evden. Babamla tek yaşıyorlar.

– Üst SED: (Bir annenin oğlunun yardımına teşekkür olarak "ah benim güzel evladım, Allah seni cennette Hz. Musa'ya komşu eylesin" diye dua ettiğini anlatan katılımcı) Evleneceğim kadına da bunu anlattım: "Annemden böyle bir dua almak istiyorum, o yüzden de Allah bize ömür verirse, ben bir arada oturmak istiyorum" ve 18 yıldır hep bir aradayız. Annemizle ilişkimiz böyle.

– Üst SED: Onlar da son 10 senedir ayrılar. Arkadaşlarıyla beraberken onu aramamız gibi bir talebi var ama ben de inadına aramam. Hatta çağrı bırakır ki arayalım, o zaman arıyoruz ama buradayken, babamla annem arasında bir fark olmadan, onun da ihtiyacı varsa tereddüt etmeden saat kaç olursa olsun koşturur giderim... "Nabzım düşük, bir gel" ... hepsine tamam derim, niye beni bu saatte aradın gibi bir tepki yoktur. Kimi arayacak sonuçta.

ANNEYLE İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

Anneyle yakınlık boyutu, ağırlıklı olarak anne-oğul arasındaki sevgi ilişkisi üzerinden her düzeyde katılımcı tarafından dile getiriliyor:

– Alt SED: Annemle çocukluğumuzdan beri arkadaş gibiyizdir, babamla sürekli bir resmiyet vardır, babam biraz soğuktur. İçten içe bizi sever, onu biliriz ama osoğuk olduğu için biz de annemize daha yakınız. Üç kardeş de böyleyiz. Evin önünde arkadaşlarla voleybol oynardık, sürekli çarşıya götürürdü bizi, ne istediysek yapmıştır. Bugüne kadar bir defa "yok, olmaz" dediğini duymadım. Babam da öyledir, istediğimiz zaman, "olmaz, hayır, yapamayız" dememiştir, yoksa da var etmiştir ama annenin yeri bir başkadır.

– Alt SED: Anamı severim, anam içten davranıyor. Birinci dönemdeki annemle ikinci dönemdeki annem arasında çok fark var. Birinci dönemdeki annem hep bizi kollardı, savunurdu, ihtiyaç olduğunda çıkarır altınını verirdi, hiç de sorgulamazdı. Çok saf, temiz, mükemmel bir anneydi, onu çok seviyorum. Şimdiki de benim annem, onu da seviyorum.

– Orta SED: Anne de herhalde, hayatın olmazsa olmazıdır; çünkü bence sığınılacak en büyük limandır. Her ne kadar ben, şahsım, ailemle çocuğumla yaşadığım şeyleri yaşamamama rağmen. Çünkü eski dönemlerde, kucağıma alayım seveyim, yok. Bir de kırsalda yaşıyorsunuz ama şuna inanıyorum ki, böyle yaşadığımız için anne ile oğul arasında veya baba ile oğul arasında müthiş bir sevgi oluşuyor. Bunu gösteremiyorsunuz ama onu içinizde o da hissediyor, siz de.

Metropolde yaşayan ve eğitimli katılımcılar, anneleri konusunda özellikle güçlü tanımlamalarda bulunuyor:

> – Anne tarafından daha fazla seviliyorum. Onda sevgiyi, çevresinde bir hale gibi görürsünüz. Ben öyle düşünüyorum. Çok genç yaşta mide kanamasından vefat etti. Teyzelerim vardı, onlar severlerdi. Babam döverdi ama severdi de. Sonuçta kendi sıkıntılarından kaynaklanan şeylerdi. Annem daha sevecendi ama aba altından sopa vaziyeti tabii ki vardı.

> – Evlilik ciddi bir sorun doğurdu. Annemle doğurmadı ama babamla doğurdu. Annem yumuşacık bir kadındı. Çok tonton bir kadındı, o hoş karşılamıştı. Annem benim yaptığım hiçbir şeye kızmazdı. Çok sevişirdik. Çok farklı bir ilişkimiz vardı. Uzun süre evde geçirdiğim için belki. Çevremdeki anne-oğul ilişkilerine bakıp, bizimki çok farklıymış diye hüküm verdiğim çok olmuştur. Beni ağlarken gördüğü zaman ağlamaya başlardı. Anne-oğuldan çok, yakın arkadaş gibiydik. Her şeyimizi paylaşırdık. Sırdaştık bir nevi. Her şeyimizi anlatırdık, hiç gizlimiz saklımız yoktu.

> – Biz annemle çok şey paylaştık, oturup masada rakı içtik, arkadaşlarımla beraber gelirdik, gitar çalarız, sohbet ederiz... Annem bize masa hazırlardı, çok hoşuna giderdi. Bir anda onlar bitiyor. Bir de babam çok genç öldüğü için, beni hem oğlu hem arkadaşı olarak görüyordu. Çok şey paylaşıyorduk.

> – Annemle ilişkimiz çok iyiydi, hâlâ iyidir. Annem çok iyi bir insandır. Çok sakin, kızmaz, çok modern düşünür. Eski zaman kadını olmasına rağmen, moderndir. Kimsenin kıyafetine karışmaz, kimsenin bir şeyine ses çıkartmaz. Bir sıkıntım varsa rahatlıkla her konuyu konuşabilirim annemle. Hiç çekinmem. Babamdan çekinirdim. Hâlâ öyleyiz, bir sıkıntım olduğunda gider anneme söylerim. Annem dinler, yapacağı varsa yapar, yardımcı olur.

> – Babamla çok fazla etkin konuşmaya giremezdik. Daha çok annemle sohbet ederdik.

Hemen hemen her katılımcıyı kapsayan genel resim anne ile babaya göre daha yakın olunduğunu işaret ediyor. Bu yakınlık, metropolde yaşayan alt düzeyden bir katılımcı tarafından net bir şekilde ortaya konuluyor:

> – Annemle ilişkilerimiz son derece iyidir. Ufaklığımızdan beri bize hem annelik, hem babalık yapmıştır, yeri gelir arkadaşımız olur.

Bu paylaşımın sadece duygu iletişimiyle kalmadığı, maddi alanlara da yansıdığı Akdenizli orta düzeyden bir katılımcı tarafından gündeme getiriliyor:

– Ben daha babamdan beş kuruş para almış, para istemiş değilim. Bizim bankamız anneydi, anneyi silkeliyorduk, "anne para" çıkartır.

Anne ile babanın farkı; annenin çocuğu dinlemesi, onunla paylaşması kadar, fiziksel olarak sevgisini göstermesi üzerinden de anlatılıyor. Babada serzeniş ve özlem konusu olan öpülmek, sarılmak gibi durumların, anne ile yaşandığı gerek alt, gerekse üst düzeyden katılımcılarca gündeme getiriliyor, anne ile baba arasındaki yakınlık farkı ortaya konuyor:

– Alt SED: Annem öper, babam öpmez, mesafelidir. Babam geç saatlerde dışarı çıkmama kızar. O yüzden annem "çık, çabuk gel" derdi. O yüzden kızardı...

– Üst SED: Annem sevgisini daha çok gösterirdi. Biliyorum babamın beni çok sevdiğini. Hissediyordum ama bariz bir şekilde belli etmezdi. Annem sarıp sarmalardı mesela.

Babayla ilgili yaşanan korku ve mesafe yüzünden ketlenen ya da zora giren işlerin yürümesini sağlayanın anne olduğu açıkça görülüyor; daha önce babayla ilgili dile geldiği gibi, çocuğun derdini, talebini anneye anlattığı, annenin de uygun bir şekilde babaya aktardığı anlatılıyor. Çoğu katılımcı için anne, baba ile iletişimde aracı rolü oynuyor. Bu tarzı dile getirenlere her SED'de rastlamak mümkün:

– Alt SED: Her türlü sorunlarımı annemle paylaşırım ilk. O da bana anlatır. Babam da okeyler.

– Orta SED: Birinci sırada anne vardı. Sorunlar ilk başta anneye giderdi, anne haberdar olurdu, benim bildiğim kadarıyla.

– Orta SED: Annemle çözüyordum problemlerimi, çünkü babama anlatamıyordum. Baba olunca insan biraz utanıyor, biraz da çekiniyor. Direkt karşısına çıkıp açılamıyorum. Şu anda da öyle.

– Üst SED: Bizim zamanımızda insan kalkıp her şeyi direkt babasıyla konuşamazdı. Çocukken bilhassa. Ben erken evlendiğim ve babamla çok zaman geçirdiğim için her şeyi söyleyebiliyordum. Fakat bazı şeyleri anneme anlatırdım; daha yakın olduğum için ya da o zamanki şartlar onu gerektirirdi. Annemize söylerdik, annemiz babamıza söylerdi. Annemi de çok severim, sayarım.

– Üst SED: Ben babama her şeyimi anlatamazdım, kız arkadaşlarımla olan sıkıntılarımı falan, anneme anlatırdım.

Anneyle olan sevgi ilişkisinin, çocuğun özel hissetmesini sağladığı da ayrıca görülüyor:

– Alt SED: Ben annemle dertleşiyordum.

– Orta SED: Annemle iyiyimdir, o bana bir adım gelir, ben ona bir adım gelirim; bir tartışmamızı hatırlamıyorum.

– Üst SED: Annemle ilişkim çok özeldi. Dört kardeşin içinde annem bana biraz daha farklı davranırdı. Onu kardeşlerim de hissederdi zaten. Çok severdim annemi, tabii o da severdi beni, her annenin sevdiği kadar ama üzerime çok titrerdi.

– Üst SED: Annemle çok şirin bir ilişkimiz vardı. Bir sorunum olsa anlatırdım. Edepsizlik yapsam bile kulağımı hafif çeker, "bir daha yapma oğlum, bu sana yakışmaz" gibi şeyler söylerdi.

Anne ile iletişimde belirgin bir açıklık ve rahatlık dile getiriliyor. Bu, fazla hiyerarşi olmamasından kaynaklanıyor ve belki bu yüzden anne, iletişime daha açık olup, sevgisini açıkça gösterince, çekinecek bir şey yokmuş gibi görünüyor; korku olmayınca, açık iletişim daha rahat kurulabiliyor.

Anneye yakın olma söylemi, genel bir olgu olsa da bazı katılımcıların bunu yöresel özelliklere bağlama eğiliminde olduğu da dikkat çekici. İlginç olan; her yörenin temsilcisinin anneyle yakın olmayı, onu sevmeyi, onun tarafından sevilmeyi kendi yöresinin bir özelliği olarak sunması:

– Üst SED: Biz Karadenizli olduğumuz için anneye yakındık. Anneden çok babadan korkardık. Anne daha yakın ilgi gösterir. Annen geliyor sana el avuç açıyor, baba dersen sana disiplin kurmak istiyor. Anneyi daha çok severdik.

Her ne kadar çoğunluk, annesiyle olumlu bir ilişkiden söz ettiyse de her SED düzeyinden azınlıkta kalanların başka tür deneyimleri de bulunuyor:

– Alt SED: Annemde şunu beğenmiyorum; yatırım yaparken biraz klasik, köylü kadınıydı. "Çevreme göre iyi noktada olayım, bir adım ileride olayım" noktasındaydı ama "çocuklarıma yatırım yapayım, kat mat dikeceğime, çocuklarımın geleceğini kurtaracak bir şeyler vereyim" demedi. Hep o

konuda cimrilik etti. Bilinçli bir aile olsaydı, "iki altın bilezik yapmayayım da, çocuğumun geleceği için, o istese de, istemese de dershaneye göndereyim" denseydi, bugün farklı bir konumda olurduk. O eksiklik var yani.

– Orta SED: Bir gün ağaçtan düşmüştüm. Çok kötü düştüm, diz kapak kemiğim gözüküyordu, komşular geldi pansuman yaptılar. Annem kalıp "daha beter ol" demişti. Onu hiç unutmuyorum.

– Orta SED: Annemle anlaşamıyoruz derken, cinsellik konusunu gidip de annenizle konuşmuyorsunuz herhalde.

– Üst SED: Vallahi annemle paylaştığım zaman bazen ağzından kaçırıyor. Bu, iğnelemeye dönüşebiliyor.

– Üst SED: Belki erkek çocuğu olmamdan dolayı, ben anneme karşı hep biraz çekingen kaldım. Biraz da annem çekmiş, kaynana muhabbetleri, bizim Arnavutlarda biraz fazladır. O çekilenden dolayı asabi durumları biraz fazla annemin. Annemden hep çekinmişimdir ama her çocuk gibi annemi çok seviyorum.

– Üst SED: Anneyle bir bağdaşmazlığımız vardır. Özellikle para konusunda çok fazla anlaşamayız.

– Üst SED: Ağbim ilk çocuk, onu köyde doğurmuş. Ona ayrı bir sempatisi vardı. Ben konduramıyordum, eşim farkına vardı. Yanlış yetiştirmeden, yanlış yönlendirmeden kaynaklanan şeyleri ağbim çekti. Ben kırıldığımı söyledim anneme. O inkâr etti ama ben söyledim. Şu anda bile devam ediyor. Diyor ki "o senden biraz daha zor durumda, daha mağdur durumda. O yüzden ben ona daha fazla ilgi gösteriyorum". Neticede ben de bir evladı olduğum için, ben o şekilde görmüyorum. Dolayısıyla ben bir ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum. Annem biraz üzüldü benim o söylediğimden dolayı ama bir gerçek var. Bu yüzden anneme olan sevgimde bir azalmışlık yok.

Annesiyle arasının pek iyi olmadığını söyleyenler, sevgilerinde bir azalma olmadığını söylemeye özen gösteriyor; tıpkı babaların mazur görülmesi gibi anneler konusunda da eleştiriler yumuşatılıyor. Olumsuz deneyimlerin yanısıra, annenin eğitimsizliği de onunla paylaşımı ketleyen bir başka olgu olarak dile getiriliyor. Bu durum Akdenizli alt düzeyden bir katılımcı tarafından, kadının cahilliği, okumamışlığı, köylülüğü üzerinden açıklanıyor:

– Annem bazen gelip aniden kapıyı açıyordu, çalıştığımı nereden bilecek, bana soru sor desem öyle bir kabiliyeti yok. Annemin okuma yazması yok, "sen yalan söylüyorsun, çalış da göreyim" derdi. Sırf anamın gönlü olsun

diye, defterin arasına Tommiks-Teksas koyar, okurdum. Anama göre üç-dört saat oğlu ders çalışıyor. "Aferin benim oğluma, ne güzel ders çalışıyor" derdi.

Karadenizli, orta düzeyden katılımcılar, babalarının sosyalliği ile annelerinin cahilliğini karşılaştırıp ona göre iletişim kurduklarını anlatıyor:

– Tabii, aslında ikisi de yol gösterdi ama baba daha çok gösterdi; çünkü baba hep dışarıdaydı, anne evin içerisinde. Belki farklı bir aile yapısı olsaydı, anne-baba çalışan, o zaman biraz değişik olabilirdi ama anne evde, evin içiyle ilgileniyor. Baba dışarıda, iş hayatında, çalışıyor. Babam daha sosyal. Tabii annem de, "dürüst olun, efendi olun..." derdi. Ben anneme gidemem, çünkü annem eğitim anlamında cahil, ilkokul mezunu. Dünya görüşü anlamında değil. Dolayısıyla bu tür şeylerde çok çözüm üretebilecek durumda olmadığını düşündüğüm için belki ya da onu üzmemek adına.

– Annem köy kadınıdır, bazı şeylere tepki verir ama baba çok sosyaldi. Annem ne diyecek ki? Para kimden çıkıyor? Babadan. Kimin sözü geçiyor? Babanın. Doğru mudur bu, doğrudur. Kabul ettik.

Özetle; anneleriyle daha olumsuz bir ilişki ifade edenler, onunla fazla bir iletişime girmemeyi yeğlerken, annelerinin cehaletini kabul edip ona göre davrandıklarını dile getiriyorlar. Ancak cahil annelerinin de çok takdir edilecek yönleri olduğunu bir üst SED'li katılımcı dile getiriyor:

– Annemi de çok severim, sayarım. Ama babama nazaran annem biraz daha cahildir. Çünkü zaten X'ten 13-14 yaşında gelen, 14 yaşında kadın olan, okul dahi okuyamamış bir kadının bilgisi, kültürü ne kadar olur? Artık onu siz tahmin edin. Yine de şunu iddia edebilirim: Annem gazete okuyarak kendi kendine, A'ya B'ye baktı, birleştirdi, okumayı öğrendi. Şu anda gazeteyi, kitabı benden daha iyi okur. Bunun avantajı da İstanbul'a çok genç yaşta gelmesidir. Hayatı burada öğrenmesi. Babamın desteği onu eğitmiştir.

ANNEYLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Tıpkı babaları konusunda olduğu gibi katılımcılar, anneleri konusunda da farklılık gösteren ama daha az çelişkili değerlendirmelerde bulundular.

Anneden Öğrenilenler

Babalardan farklı olarak, anneden öğrenilenler dürüstlük gibi ahlâki bir kuraldansa "sevecenlik, sıcaklık" gibi duygusal, ilişkisel özellikler. Orta Anadolu'dan bir alt ve metropolde yaşayan bir üst düzey örnek verelim:

– Annem çok oturaklı, çok sevecen bir insan, onu örnek aldım. Bir ortamda oturduğu zaman neşe saçan bir insan, onu örnek aldım. Örnek aldığım bunlar annemde.

– Babamla annemi kıyaslarsak; annem, babama göre çok daha cahil kalır. Biz annemizden sıcaklığı, bir annenin nasıl olması gerektiğini öğrendik. Şimdiki yeni evlenen nesilde gördüğümüz şekilde değil. Bizim annemiz daha sıcaktı. Daha vericiydi. Cahilliğini zaten o tarafı kapatıyor. Beş üniversite de bitirseniz bu sıcaklığı veremezsiniz. Anne olamazsınız. O anne işte, benim annem, anne.

Annenin öğrettiklerinin, bazen ileride sorun yaratabilir nitelikte olduğu da belirtiliyor. Eşle ilişki başlığı altında ileride irdeleneceği gibi, annesinin vericiliğinin eşiyle ilişkisinde sorun yaratabildiği anlatılabiliyor.

Annenin Beklentileri

"Çalış, iyi para kazan, iyi yerlerde otur". Derinlemesine görüşmelerde babalarla ilgili olarak daha genel ve müphem olan bu tür ifadelerin, annelerle ilgili olarak her düzeyde kişi tarafından daha net sunulması, annelerle iletişimin daha açık olmasına bağlanabilir.

İkili aralarında ne kadar çok konuşursa kişisel istekler, temenniler, talepler daha çok dile gelebiliyor:

– Alt SED: Şu meslekte olayım gibi bir aktarım hiçbir zaman olmadı ama iyi yerlerde olmamı istedi. Çalış, iyi para kazan, iyi yerlerde otur, iyi yerlere git, iyi yerleri gez, sadece bu. Hani derler ya "Benim oğlum doktor olacak", yok öyle bir şey.

– Alt SED: Tabii istiyordu. Oku, oku. Hiç olmazsa memur olursun, baban gibi, baban ne zorluklar çekti. Bir devlet işine girdi, eskiye göre yine çok çok daha iyi oldu.

– Alt SED: Anneme [X Üniversitesi'ni] kazandım dedim ya, önemli değil onun için, ilahiyat mı olmuş, ne olmuş. "Oğlum üniversite kazandı." Mahalleye salacak şimdi haberi. Herkes de diyecek ki; "Bekliyorduk zaten, üniversiteye gitmesi lazımdı, çok efendi, aklı başında çocuk".

– Orta SED: Annemin bize her zaman öğütledikleri; haram yemeyeceksiniz, kimseye sormadan bir şey almayacaksınız, hırsızlık yapmayacaksınız, bildiğiniz şeyler. Toplum içerisinde sayılır, sevilir, hoşgörülü biri olacaksınız, iyi bir aile babası olacaksınız, derslerinizde başarılı olacaksınız, işinizde başarılı olacaksınız, hep bu şekilde. Başarısızlık hiçbir şekilde yok.

– Orta SED: Babamda da vardı, annemde de vardı. Bizim yaşantımız biraz farklıydı, şöyle söyleyeyim, ben Alevi'yim, yani Alevi kökenli olduğum için, bizde hep şu vardı; "okumanız lazım". "Mutlaka okumanız lazım, çünkü öbür türlü bir şey olamazsınız, bir şey yapamazsınız."

Ancak annelerin istedikleri şey, çocuğun isteğine uymuyorsa, yine her SED'de annelerin dolaylı yollara başvurdukları belirtiliyor. Bu yollar konusunda bir orta bir de üst düzeyden iki örnek:

– Annem-babam "Evlen artık, evlen artık" diyordu. Bunu annem bana dolaylı yolla söylüyordu: "Bak baban geçen gün falancanın torununu görmüş, sevmiş, çok hoşuna gitmiş, onu sallandırmış, gezdirmiş". Hep böyle uzaktan, bana taş atıyor.

– Benim bir erkek kardeşim daha var, zihinsel özürlü. Küçük yaşta menenjit geçirdi. Annem, herhalde onun da etkisiyle, bana biraz daha ilgi gösterdi. Bir de şu açıdan gösterdi: "Yarın öbür gün kardeşine sahip çıkacak olan sensin" gözüyle baktı hep bana. "Bizden sonra bu kardeşine sen sahip çıkacaksın. Babalık annelik yapacaksın."

Anneyle İlgili Eleştiriler

Annelerinin her türlü fedakârlığını, sevecenliğini hararetle dile getiren katılımcılar kadar, onların eksik ve hatalı tutumlarını eleştiren her düzeyden katılımcılar da bulunuyor. Babalardan farklı olarak, katılımcıların bu eleştirileri rahatlıkla anneleri için dile getirdikleri görülüyor. Babaya yöneltilen eleştiriler, daha çok babanın içki vb. sorunları, sorumsuz davranışları, ilgisizliği üzerine kurulu iken; anneye yöneltilen eleştiriler, annenin gelinle ilgili sorunları, maddiyatçılığı gibi farklı konular üzerinde odaklanıyor:

– Alt SED: Şimdiki de benim annem, onu da seviyorum ama o da zıtlıklardan tercihini yaptı. Tercihini yine babam gibi yanlış yaptı, kişisel menfaatlerini tercih etti. Bizi itmeyecek, yine bizi kollayacaktı ki, o zaman dört kardeşin dördü de onu çok sevecekti. Şimdi hepimiz farklı seviyoruz. Öyle yapsaydı, hepimiz aynı sevecektik. Kime daha çok yanaşırsa onun sevgisi farklı oldu, onu da bizden saklayarak yapıyor.

– Orta SED: Benim annemin en nefret ettiğim olaylarından biri (babam kesinlikle yapmazdı): "Bilmem kimin oğlu okumuş bak, matematikten beş almış, sen de oku sen de al." Bana ne yahu. Belki annemin böyle davranışları beni annemden uzaklaştırdı.

– Üst SED: Annemin değer yargıları daha maddidir. Babamın değer yargıları bu yönde değildir. Mesela ben o yönden babama daha çok benzerim. Babam daha çok maneviyata önem verir. Bu sebeple de çok fazla anlaşamazlar.

– Üst SED: Gerek annem, gerek babam, hep çalıştılar. Ben okula gittiğim için evde yalnız kaldım. Ağbim de çalışıyordu. Hem anne hem de baba eksikliğini hissettim açıkçası, onların elinde olmadan. Bazen düşünüyorum, insanın bu kadar paraya önem verip de çocuklarını ihmal etmemesi lazım. Onlar biraz aşırı derecede paraya yöneldiler. Para kazanmaya, çalışmaya yöneldiler. Bu arada çocuklarıyla olan ilişkilerini biraz ihmal ettiler, sosyal anlamda.

Annenin Ailedeki Rolü

Annelerin önemli bir işlevi; baba ile oğul arasında aracı rolü üstlenmesi olarak ortaya çıkıyor. Aşağıdaki örneklerin benzerlerine, babayla ilgili anlatımlarda da sıkça rastlanabiliyor. Görünürde pasif bir durumda olan annenin, aile yaşantısının olumlu yönde sürmesi için babaya belli bir etki yapabildiği, bunun hem alt hem de üst düzeylerde olabildiği görülüyor:

– Annemiz yoluyla anlatırdık. Annem önce bizimle kendisi konuşurdu. Babamızı yatıştırırdı. Neyse ne diye, ağır ağır. Annemizle babamız yalnız kaldı mı, kendileri konuşurdu. Annem babama söylerdi. Babam da "Tamam, siz söyleyin" derdi, "yapsınlar" derdi. Tekrar konuşurduk. Özel bir şey oldu mu onlar kendileri çözer, hallederdik.

– Babam da çok sakin yaratılışlıydı. Onun bir lafı vardı, eskiden gelen bir laf, "Ben masaya vurduğum zaman," derdi, "tamam Vahide Hanım derim, olay biter". Sonuçta yine annemin dediği oluyordu. Babam hep sakin yaratılışlıydı. Annem ne dese tamam diyen bir adamdı. Sorun çıkmazdı, ben hiç tartıştıklarını duymadım, şahit olmadım.

Diğer bir rol ise annelerin kendilerini ailelerine ve çocuklarına adamış olmalarıdır. Aşağıda, metropolde yaşayan, eğitimli katılımcının verdiği örnekte "klasik Türk annesi" demesi, bu rolün toplumca ne kadar benimsendiğini de gösteriyor:

– Annem genç yaşta, 14-15 yaşında, hayatında ilk ve son gördüğü erkek olan babamla bir izdivaç yapmış. Tam 55 yıl aynı yastığa baş koymuşlar. Eşi için çırpınmış. Eşi için hayatını vakfetmiş, çocukları için her şeyini bahşetmiş bir anne. Bence klasik Türk annesi. Çok özelliği olmayan bir kadın annem. "Şu özelliği vardır" diyebileceğimiz bir özelliği olmayan biri. An-

nem cahildi. Cahillikten kastım; eğitimle ilgili bir kültürü olmayan birisi ama hayat tecrübelerini zaman zaman bize aktardığında, ben şunu söylerdim "Annem cahil ama bak bunu söylediyse..." falan diye. Dediğim gibi, aman aman özelliği olmayan ama tabii ki yine müthiş bir anne. Sevgi dolu. Halen bugün kendisinin maddi imkânları çok çok iyi olmasına rağmen evlatları için pazara giden bir anne.

Dile gelen bir diğer rol ise annenin aileyi ilerleme, gelişme yönünde teşvik etmesi, hatta ittirmesi. Güneydoğu'dan alt, Akeniz'den orta ve metropolde yaşayan üst SED'li katılımcılar deneyimlerini şöyle dile getiriyorlar:

– Alt SED: Bugün eğer babam bir şeyler toparlayabilmişse, annemin sayesindedir. Babam pek ileriye yönelik plan proje üretebilen biri değil. Elindeki şeyleri kullanmayı bilmezdi. Mesela bizim ev iki oda bir salondu. Annemin zoruyla, hemen avlunun yanına, üç-beş metrekare bir banyo yaptık. Bizim için lükstü. Sonra, herhalde ben lise veya ortaokuldayken, annem gene avluda bir oda falan yapalım dedi: "Betondan bir oda yapalım. Beton olsun." Babam yine bağırdı, çağırdı. "Neyle yapacağız? Hangi parayla? Para nerede?" Babam borçtan korkuyordu. Annem, "Yapalım, Allah da yardım eder" derdi. "Borç yapmayalım", nereye kadar. Annem de biriktirirdi. Dişinden tırnağından biriktirirdi. Terzilikten gelen paralarını biriktirirdi. Altın yapardı, yüzük yapardı.

– Orta SED: Geçmiş çok daha kötü, o lokanta işi olduktan sonra işin yükü birazcık hafifliyor. Yoksa ekonomik olarak altı çocuk, ben, yani benden sonra... Mesela pamuğa gidilmemiş... Annemin 7-8 ay hamilelik, hamileliği 7-8 aya gelene kadar yapmıştır... Anam o günleri anlatırdı, şimdi tabii insanlar bunu çok fazla algılayamaz... Toplamda üç öğretmen bir aileden çıkmış. Annemin burada esas olarak döngüyü kurma, çocukları büyütme, lokantanın arka plandaki, arka mutfağındaki işleri hazırlama. Ne bileyim, kocası eve gelince akşam ayaklarını yıkama, mesela çok doğal gelirdi bana, annemin babamın ayaklarını yıkaması.

– Üst SED: Kadıncağız evine geçim sağlamak için örgü, dantel... Hep babama destek olmuştur. Maddi anlamda girip bir fabrikada çalışmamıştır ama evde el örgüsüyle, bizde eskiden kof derlerdi, yatakların kenarlarına dikilirdi. Hep çalışmıştır annem.

ÖZET

Anneyle ilişkiyi özetlersek: çoğu için çok belirgin bir şekilde saygı-sevgi sözcükleri ön plana çıkıyor. Anne ile erkek çocuk arasındaki hiyerarşik mesafenin görece az olması, belli bir yakınlık ve teklifsizlik getiriyor. Babalarına göre annelerinden daha çok dayak yiyenler bile bunu annenin çaresizlikten yap-

tığını söyleyerek, önemsemedikleri görünüyor. Anneye karşı serzenişten se onu "kırmamak" çabası öne çıkıyor. Annenin bakımı, fedakârlığı, "kol kanat germesi", ona "naz geçmesi" belirli bir özgüven kaynağı da oluyor: "sığınılacak en büyük limandır". Özet terim ise "klasik Türk annesi".

Yakınlık boyutu da annelerle "kanka", "sırdaş", "arkadaş" olmak gibi sıfatlarla anlatılıyor. Bu yakınlık, fiziksel (sarılma, öpme), maddi ("bankamız anneydi"); duygusal ("sevgisi bir hale gibi") şekillerde yaşanabiliyor. Babayla yaşanan çelişkili, karmaşık ilişki, anneyle çok daha yalın bir şekilde dile getiriliyor. Bu nedenle anne, babayla ilişkide bir aracı rolü üstleniyor; ancak bu rol eğitimsiz, "cahil" annelerin "susturulmuşluğu" nedeniyle her zaman etkin olamıyor. Özellikle eğitimsiz annelerin çocukllarının okumaları, kazanmaları, başarılı olmaları yönünde beklenti göstermeleri de kendi olanaksızlıklarını yaşamamaları içindi herhalde.

Annenin bir diğer rolü ise eşinin lokantasında çalışmak, evde terzilik, örgü örüp satmak gibi işlerle aileye maddi destek sağlaması olarak ortaya çıkıyor. Annelerin bu başarı vurgusu, az sayıda da olsa bazı katılımcıların annelerini "maddiyatçılık, iğneleyici tavır, asabilik"le suçlamalarına neden olmuş olabilir.

Özetle; iki tip anne görülüyor: bir grup anne fedakârlığıyla anılırken, diğer grup hırsıyla anılıyor. Bu bağlamda konumuna boyun eğen kadın ile hırslanıp çabalayan kadının farklı seçimleri de incelemeye değer.

Anneyle ilişkinin duygusal boyutunun ağırlık kazanması, ondan öğrenilenlerdeki farkta da görülüyor: Birçok katılımcı, babadan "dürüstlük" öğrenirken, anneden "ilişki kurmayı" öğrenmiş. Hatta bu yakın ilişki bir serzenişe de neden oluyor: Annesi tarafından şımartılan erkekler, eşlerinden aynı ilgiyi bekleyince zorluk çekebiliyor. Bunun etkilerini sonraki bölümlerde görebiliriz.

Çalışma Hayatı

Görüşmecilerin çalışma hayatları ile ilgili anlatıları incelendiğinde, sosyo-ekonomik düzeyin önemli bir belirleyici olduğu ve aynı sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcıların ifadelerinde hatırı sayılır ortak temaların olduğu görülmekte. Dolayısıyla, bu bölümde katılmcıların çalışma hayatları, sosyo-ekonomik statüleri ekseninde irdelenecek ve bu incelemede ayrıca yeri geldiği zaman, yaşa, yöreye ve döneme ait özelliklere de yer verilecek.

GELECEK KAYGISI

Beklenebileceği üzere, alt SED grubundaki genç katılımcıların anlatılarındaki belirgin temalardan biri, eğer bir aile işinde değillerse, geçim sıkıntısı ve gelecek kaygısı oluyor. Aşağıdaki katılımcılardan ikincisi, geleceğini güvencede görmediğinden bahsederken, bir yandan da bir ikilemini dile getiriyor: sınırlı kaynaklarından ileriye yönelik bir birikim yapmaya mı çalışsın; yoksa kazancıyla şimdi çocuklarını elinden geldiğince "iyi yedirmeye" mi çalışsın:

> – Yıl var değişiyor. Mesela bu iki yıldır iş konusunda boşuz. İş yok, kriz. Bazı aylar var, elime hiç para geçmediği oluyor. Bazı aylar 100 milyon, 200 milyon geliyor, kiracıyım. Ne elektrik faturası ödeyebiliyorum, ne su faturası. Öyle bir duruma gelmişiz. Gerçekten bu iki yıl perişanlık, bayağı perişan olmuşuz.

> – Çalışıyorsun, çalışıyorsun, beklentilerin veya istediğin şeyler olmadığı zaman ne yapıyorsun, ister istemez insanın morali bozuluyor. Yaş 30 oldu,

> çocuklar büyüdü, hâlâ biz daha dört dörtlük bir iş veya 20 sene daha çalışırım denecek bir iş yok. Fedakârlık etmezsen, yani "Tamam ağbi" demezsen hemen çıkarsın işten. Yaş 29, bembeyaz saçlar. Elimizden geldiği kadar geleceğimizi düşünmüyoruz, çocuklarımıza yedirelim diyoruz ama bir yandan da düşünüyoruz tabii, düşünmüyoruz değil. Öyle olunca kafa da yorgun oluyor, vücut zaten yorgun oluyor.

Alt SED grubundan bazı katılımcılar, kendi işlerini kurmayı isteyip başaramadıklarını belirtiyor. Bunun bazen olanaksızlıklardan, bazen deneyip başamadıklarından, bazen de aşağıdaki en son katılımcının durumunda olduğu gibi, kişisel yetersizliklerden olduğu anlaşılıyor:

> – Para sıkıntı olmasa belki kendime ufak bir market açacağım. Hiç olmazsa kendi kendimize, ağır ağır işletiriz.

> – 1997'de esnaflık yaptım, dükkân açtım birkaç yerde. Beceremedim, arkam olmadığı için hep borç morç altında, baktım olmuyor, bırakmak zorunda kaldım. İnşaata başladım.

> – Bakkalım vardı, o da olmadı, yürümedi. Baktık, kazanç yok. Hep cepten yiyoruz, kapattık.

Özellikle alt SED grubundaki katılımcıların yaşadıkları yerin kısıtlı iş olanaklarından da söz ettikleri görülüyor. Orta Anadolulu bir katılımcı, yaşadığı ilin çalışma koşullarından şikâyet ediyor.

> – Konya biraz daha farklı Türkiye'den. İşçiye maaşını az verir, çalışma saatleri çoktur, pek istediğin değeri alamazsın. Konya'da geçinmek zordur yani. En iyi işi yapsan 750, 800 lira maaş alırsın. Bugün ev kiraları da yüksek, 350, 400 milyon ev kirası vereceksin. Elektrik, su, telefon, çoluğun çocuğun masrafı. Herkes burada annesinden, babasından, kayınpederinden, kayınvalidesinden bir şekilde destek bekliyor zaten. Ben sekiz senedir annemle beraber oturuyorum. Mutlu musun? Mutluyuz, olumlu yanları da var, olumsuz yanları da var ama mecburuz.

Bazı katılımcılar ise işsizlik, sanayinin olmayışı gibi sorunları dile getiriyorlar:

> – Diyarbakır gibi bir yerde, işsizlik sorunu çoktur. Fabrika yok, bir şey yok. Hep inşaat sektörü, hep inşaat...

> – Diyarbakır'da bir kişi çalışır, 3-4 kişi de yer. Diyarbakır'da iş ortamı olmadığından, eşleri de onlara baskı yapar. Evin erkeğisin, eve para getiremediğin için eşinin dili sana uzun olur, bu böyledir. Neticede sen ailene bakamıyorsun, hayat standartlarını onlara veremiyorsun, onun için baskı altına girersin. Baba çalışamayınca, bu sefer kendi çocuklarına yüklenirler, çocuk ne yapar, eline bir tatlı alıp satmaya çalışır.

Güneydoğulu katılımcıların anlatılarında, çocuklukta yaşanan göç ve bununla birlikte gelen büyük kayıplar özellikle dile getiriliyor. Aşağıda, ilki 5, ikincisi 14 yaşındayken köylerini 1990'lı yıllarda zorunlu göçle bırakıp, Diyarbakır'a yerleşen ve varlıklarını kaybettikten sonra durumları çok keskin düşüş gösteren, geçimlerini pazarda seyyar satıcılık ve inşaat işçiliği yaparak sağlamaya çalışan iki erkeğin hikâyesi yer alıyor:

> – Bizim köyde arsalarımız falan var, hep köy korucu olduğundan, hepimizin köydeki yerleri hep yakılmış. Alamadık oradan bir şey. Satıyorduk, korucular devletin şeyidir ya, satamadık. Devlet bırakmadı satalım. Kirada oturuyoruz. Sürekli iş yapmak lazım geçimini yapabilmek için. O da pek nadir oluyor. Pazara çıkıyorsun, hava yağmurlu olduğu zaman çıkamıyorsun. Pazar oldu mu şemsiyeyi açıyorlar ama pazar olmadı mı gezdiğin zaman şemsiye de açamıyorsun, çıkamıyoruz yani. İş olsa gidiyoruz, olmazsa boştayız. Şu anda, iki aydır boştayım yine. Daha doğrusu iş imkânları yok Diyarbakır'da. Üç çocuğumuz var, eşimiz, bir de annemize bakıyoruz, yaşlı bir annem de var, 65, 70 yaşlarında. Geçimimiz bayağı bir zor Diyarbakır'da.

> – Köydeyken durumumuz gerçekten çok iyiydi, babamın durumu. Petek balımız vardı, kara kovan. Binden fazla kovanımız vardı. Köyü terk ettiğimiz için yaktılar. Kovanları da yaktılar, hırsızlar girdiler, götürdüler. Köy dönüşüne kadar hiçbir şey kalmadı. Şimdinin parasıyla trilyoner bile olurduk. Sağda solda, Diyarbakır'da iş miş çıkıyor çalışıyoruz. Ayda ya iki gün, ya üç gün çıkıyor, ya çıkmıyor. Bazı var hiç çıkmıyor. Gidip kahvede oturuyoruz mecbur. Öyle bir duruma geldik, su faturalarını unuttuk, elektrik faturalarını unuttuk, hepsi cezada. Ev sahibi daha bilmiyor. Öyle bir duruma gelmişiz ki, kirada bile zorlanıyorum.

UZUN ÇALIŞMA SAATLERİ

Özellikle alt SED grubundan katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilen bir başka tema da iş gününün uzunluğu. Aşağıdaki alıntıların ilki, bir satış elemanına, ikincisi bir berbere, üçüncüsü bir gıda firması için evinde yoğurt yapıp satan bir erkeğe ait:

– Mağaza sektöründe olduğumuz için, akşam beşte gidelim diyemiyoruz veya hava kararınca, ezan okununca kapatıp gidelim, diyemiyoruz. Akşama kadar oturuyoruz, yeri geliyor akşam yedide geliyor müşteri, sekizde geliyor. Hemen istiyor ürününü, götürmek icap ediyor veya bir sıkıntısı oluyor onu gidermek icap ediyor. Otobüsle gidip geliyorsun, günün en az iki saati yolda geçiyor. Yemek yedin, nasılsın çocuğum demeye kalmadan zaten çocuk yarın okula gidecek, erken yatması gerekiyor. Pek fazla bir şey kalmıyor.

– Sabah 07.00'de evden çıkıyoruz, saat 08.00-08.30 arası dükkânı açıyorum, 22.00-22.30 arası dükkânı kapatıyoruz. Bu kış saatimiz, yazın 23.00-24.00'ü buluyor, işlerimiz yoğun olduğu zaman çalışıyoruz.

– Hafta içinde aslında her gün işim var. Her sabah saat 5'te kalkarım, işe giderim, servise çıkarım, yoğurt satarım, öğleye kadar yoğurtları satarım, öğleden sonra ertesi gün için hem kovaları toplarım hem de tahsilatı yaparım. Akşam da gelirim hesabımı görürüm. Bir gün böyle gider. İkinci gün de sabah süte giderim erkenden, 4'te, 5'te, gelirim yoğurdumu yaparım, ondan sonra öğleye kadar dökümü yapılır. İki üç saat mayalanmasını yaparım, 4 saat de dolaba atarım, bu da zaten akşam 8, 9'u bulur; 10'u, bazen 12'yi bulur, değişiyor. İkinci günüm de böyle olur, ondan sonra gene yoğurt yaparım, yine yoğurt satarım. Hayatım bu şekilde geçiyor. Bazı günler var çocuklarımın yüzünü görmüyorum. Mesela evvelsi gün sabahlamışım, sabah da gene servise çıkmışım. Akşam yoğurt yaptım, gece 12'de, sabah da yoğurt sattım, gece 9'da eve geldim, 12'de gittim yoğurdu yaptım gece ta sabaha kadar, sabah da gene servise çıktım yoğurt sattım.

OKUYAMAMIŞ OLMANIN EKSİKLİĞİ

Olanaksızlıklardan ötürü okuyamamış olmak, bu katılımcılar için bir kayıp olarak görülüyor. Bu da, ne pahasına olursa olsun, çocuklarını okutma isteklerini perçinliyor. Özellikle Güneydoğulu katılımcılar, ya köylerinden çıkamadıkları için, ya da aile mecburen köyü terk edip şehre yerleştiği için, yani geçim sıkıntısı yüzünden okuyamadıklarından ve bu durumun iş hayatındaki olanaklarını kısıtladığından söz ediyorlar:

– 11 kardeşiz. İnşaat işi adamıyım, ilkokul mezunuyum. Diyarbakır'a göç ederken, maddi durum olmadığı için okulu bırakmak zorunda kaldık. Bazı insanlar inşaatçı insana değer veriyorlar. Bazı insanlar var, "İnşaatçı adamdan ne çıkar" ama böyle olmaması lazım. Biz ekmek peşine düşmüşüz. Bir ekmek kazanmak için buradan İstanbul'a, Ankara'ya, Antalya'ya gidiyorum. Türkiye'nin her tarafını geziyorum. Kriz olmadığı zaman, belki kışın gelirdim bir iki ay evde dururdum. Hep dışarıda o zaman. Ben de istiyorum evimde oturayım, çocuklarımın yanında oturayım, eşimle oturayım. Evim

> sıcak olsun, temiz olayım. İnşaatlara giriyorsun, mecbur olmasan inşaatlara girer misin, valla benim yevmiyem çıksın da ne olursa olsun, kimseye muhtaç olmayayım, başımı kimseye eğmeyeyim de ne olursa olsun, ben her işi yaparım.

Orta Anadolulu bir katılımcı, daha fazla okuyamamış olmakla işteki performansı ve toplumsal ilişkiler konusunda belki "toplumun gerisine" düştüğünü kabul ettiği görüşleri arasında bir bağ kuruyor:

> – Mesela bir üniversite ortamına girseydik, işimde belki çok daha çabuk bir şekilde başarılı olabilirdim veya bunu satışlarıma, performansıma yansıtabilirdim. Toplum için normal şeyleri, ben daha farklı görüyorum, belki o konulara daha olumlu bir şekilde bakabilirdim.

Aşağıdaki katılımcı, üniversiteyi 90'lı yıllarda Ülkücü gençlerin zorbalığı yüzünden tamamlayamamış. Bu durumun, yazılım alanında serbest çalışan bu katılımcının meslekte ilerleyebilmesini kısıtladığı görülüyor:

> – Mimarlığı niçin okumak isterdim? Lisedeyken teknik resimde iyiydim. Üniversitede teknik resim dersim, onlu sistemde, ondu ve ben çok hızlı yapıyordum. Mesela diğer arkadaşlara bakıyordum, zor geliyordu onlara. Yan görünüş, üst görünüş, bir türlü çıkaramıyorlardı. Bunu düşündüğüm zaman, "Ben mimar olabilirdim" diyorum. Tasarım yapabilirdim. Bir de bunu bilgisayarla birleştirseydim. Birçok insanla alışverişim, iş ilişkilerim oldu ve onların kapasitelerine baktığım zaman, "Bu adamlar üniversiteyi bitirmiş. Mühendis olmuş, inşaat mühendisi, elektrik mühendisi, ne kadar geri kalmışlar" diyorum. Kendi mesleklerini uygulayamıyorlardı. Mesela bir bilgisayar ortamında uygulayamıyorlardı. Tamam, ben onların teknik terimlerini bilmiyordum. O da üniversitede belki öğrenmişti ama onun dışındaki uygulamaları ben çok daha iyi yapardım. Hâlâ içimde yani. Bir inşaat mühendisi veya bir mimar olabilirdim.

Akdeniz bölgesinden, oturduğu ilin belediye başkan adayı olmayı hedefleyen bir başka katılımcının anlatısında ise, iş hayatına atılıp para kazanmanın tadını alıp, üniversite eğitimini yarıda bırakmış olmanın getirdiği gizli bir "keşke" seziliyor:

> – Kamu yönetimi okumaya başlıyorum, kitapları aldım. Ben bir kamuoyu idare edeceğim, idare bilgim var mı, yok, olması lazım mı, evet. Tek farkı, kamu yönetimi diplomam değil, uluslararası ilişkiler diplomam olacak [aslında iki yıl okuyup bırakmış], kamu yönetimi diplomam benim içimde ola-

cak. Ben eğitim almış birisi olarak mı bunu yapsam daha iyi, almadan mı yapsam daha iyi? Almadan yapmam takdir edici, takdir edin bakalım ama aslında eğitim aldım, sadece belge eksik...

Alt SED grubunda olup da okuma hevesi olmamış ve mesleğinden memnun tek katılımcı, Edirne'de garsonluk yapan bir genç adam. Özellikle iş koşullarının rahatlığını vurguluyor:

– İşimden son derece memnunum. İyi bir iş. Haftanın 5 günü çalışıyorum, izin alıyorum, bana bağlı. Ben şu anda demirbaş olduğum için, kaç senedir oradayım. İstediğim gibi izin alabilirim, çıkarım. Okudum ortaokula kadar, sıkıldım. Çalışmak benim için daha iyi geldi. Bir an önce ortama atılmak istedim.

ÇOCUKLUKTAN İTİBAREN ÇALIŞMAK

Çocuklukta çalışmak, farklı SED gruplarından katılımcıların anlatılarında dile getirilen bir deneyim ve alt SED grubundaki katılımcıların anlatılarında özellikle belirgin:

– İlkokul dörtten beri çalışırım. Marangozluk var, oto tamirciliği var, inşaat ustalığı, elektrikçilik, çok az bir süre çalıştım elektrikçide çok hoşuma gitmedi. Tanıtım falan yaptım.

– Diyarbakır'a geldiğimiz zaman 11 yaşındaydım. Ben kendimi bildim bileli hep pazarcıyım. 11 yaşından beri pazarcıyım. Ağbilerimin evinde kalıyordum. Öyle çalıştım. 24 yaşındayım, 13 yıl, 14 yıl çalışmışım. Ondan sonra çocuklar, evlilik. Çocukluk yıllarım bir 10 yıl oldu, olmadı. Köydeyken de insan çalışıyor. Köydeyken de kuzular falan var, insan bakıyor. Ondan dolayı insan köydeyken de çocukluğunu yaşayamıyor.

– Biz küçükken hem okul okuduk hem de yazın su, boyacılık, eşya falan satardık. Küçükken bizi çalıştırırlardı. Seviyorduk da. Ben istedim çocuğum böyle bir şeye bulaşmasın. Belki yanlış yapıyorum. Ticarete, paraya falan alışmasın. Eğitimine önem versin. Eğitim belki onun için daha avantajlı olur, iyi olur. Okulunu bitirdikten sonra düşünüyorsa düşünsün. Şimdi para tatlı gelebilir, biliyorsun. Paraya alıştırmayı sevmedim.

– Sınava üç ay var, coğrafya hocam dershanede şunu söyledi, "Sen boşuna geliyorsun" dedi, "Niye hocam" dedim, "Sen uyuyorsun" dedi. Gerçekten de uyuyorum ben. İnşaattan gelmişim, soğuk, içerisi sıcak, ben anca bir saatte kendime geliyorum. Coğrafyacı beni hep uyuyor görüyor, ben ikinci ders biraz daha açılıyorum, üçüncü ders kendime geliyorum. Kazandığımı dershaneye verdiğim için, bazen yol parası olmuyordu, arkadaşlarla dol-

> muş durağına kadar geliyordum, bana "Sen niye gelmiyorsun" diyorlardı. Ben "Bir sigara yakayım da ondan sonra" diyordum, herkesin gittiğinden emin olduktan sonra yürüyordum. Önce yürüyerek gitsem, beni görecekler, o yüzden sonra gidiyordum. Yürüyerek giderken de işlediğimiz konuları düşünüyordum. Çünkü eve gittiğim zaman, hurra, evde iki tane kardeşim var, ikisi de ufak, kafamı da veremeyeceğim. Babam zaten umutsuz, "Üniversiteyi kazanamayacak" diyor, evde çalışamayacağım için yolda hoca ne anlatıyorsa onları düşünüyoruz, onları kafaya yazmaya çalışıyoruz.

Erken yaştan itibaren çalışmak, diğer SED gruplarında da sık rastlanan bir olgu. Aşağıda, Akdeniz yöresinde turizm sektöründe çalışan, orta SED grubundan bir gencin anlatımı yer alıyor:

> – Babamlar pet şişe yapardı mesai saatinden önce, dört kardeş, biri şoförlük yapardı, üç kişi de çalışırdık. Babam iş alırdı, dört erkek olduğumuz için amele tutmazdı, eşya taşırdık hafta sonları. Diyebilirim ki doğduğumdan beri çalışıyorum, sürekli. Köy ortamı da vardı, hafta sonları köyde, bağda, bahçede uğraşıyorduk, tütüncülükle uğraşıyorduk, biz ayriyeten sandık falan da yapardık. Mevsimine göre şeftaliye giderdik.

Diğer SED gruplarında olduğu gibi, üst SED grubunda da çocuklukta çalışma teması göze çarpıyor. Ancak, diğer gruplarda dile getirilen zorunlu ve meşakkatli yaşanan ve buruk ifadelerle anlatılan çocuklukta çalışma konusu, bu katılımcıların anlatılarında "babama, eve yardım" vurgusuyla ve belki de aşağıdaki ilk katılımcının anlatısında en belirgin ifadesini bulduğu, erken yaşta elini taşın altına koymuş, sorumluluk almış olmanın haklı gururuyla ve hayatın doğal akışı içinde, "işi öğrenmek" bağlamında anlatılıyor:

> – Ekonomik açıdan bayağı zor bir çocukluk geçirdik. O dönemler Belçika'da yaşayan teyzemin getirdiği kıyafetlerle büyüdük. Bunun verdiği etki mi vardı bilmiyorum, ben okul haricinde Cumartesi, Pazar günleri Bayrampaşa'da su satardım. Şimdiki çocuklar gibi atarilerde, internet kafelerde değildim, Bayrampaşa'nın top sahalarında su satardım. Özür dilerim; Cumartesi günleri pazarda çalışırdım, Pazar günleri su satardım. Lise döneminde de sokağımızda bir mobilyacı ağbimiz vardı, onun yanında çalıştım. Hatta iş kazası bile geçirdim. Parmaklarımı kesmiştim. Şimdiki gibi teknolojik makineler yoktu, ama hep çalıştım.

> – Babamın dükkânında yarım otomatik enjeksiyon vardı. Okul tatillerinde ona yardım ederdim. Bazen su, bazen çiklet satardım. Bu tür şeyler de yaptım okula giderken. Babam ticaretle tanışmam için bunun faydalı olacağını düşünmüştü o dönem.

– Babam lokanta, amcam biraz daha içkili sektörde. Biz aynı zamanda çalışıyorduk. Ben okuldan artakalan zamanlarımda lokantaya giderdim, amcamın yanına giderdim.

– Ben çocukluğumda evime yardım olsun diye su falan da satardım, gazete satardım. Öyle çocukluğumuz geçti.

– Okula gidip okul sonrası babamın yanında, bana esnaflık öğretirdi küçükken. O da babasından öyle gördüğü için. Bana esnaflık öğretirdi, matematik, ibadet etmeyi.

– Ortaokul seviyesine gelince bizde çocuğu, meslek öğrensin, bir yerde bir şeylerin başlangıcı olsun diye, bir esnafın yanına verirler; ya bir tamirciye, sanayiye verirler, bir meslek edinmesi için. Babamın mesleği ticaret olunca, onların yanına dükkâna falan gidip gelmeye başladık. Herhalde ortaokul zamanları, 12-13 yaşından sonra gitmeye başlamışımdır. Orada böyle ufak tefek getir götür işlerinden başlayarak, biraz daha büyüdükçe, müşterilerle muhatap olarak, lise bitene kadar dükkânla bir şekilde haşır neşir olduk.

Erken yaştan itibaren çalışmak, her üç SED grubu için de geçerli olan sayılı ortak noktalardan biri. Katılımcıların çoğu çalışma hayatına ilk olarak yaz tatillerinde veya aşağıdaki katılımcıda olduğu gibi bir taraftan okurken, bir taraftan da eve ek gelir sağlamak adına çocukluk çağlarında başladığını ifade ediyor:

– Kaç defa evimize icra geldi, stres sıkıntı. Bu stres sıkıntıyla kendini olgunlaştırıyorsun, ben çok küçük yaşta çalışmaya başladım. İlkokul beşi bitirdim, yaz döneminde çalışmaya başladım. Ailem çalışmama izin vermiyordu ama ben kendimi boş hissediyordum. İlkokul beşi bitirdim, evimizin karşısındaki binada tekstil, emprime vardı, gidip orada ailemden gizli çalışıyordum. Çalışmayı seviyordum, ortaokulda "Yazları çalışacağım" dedim, gene izin vermediler ama bu sefer diretince yazları çalıştım. Ondan sonra okulu bıraktım, 15-16 yıldır çalışıyorum.

Erken yaşta çalışmaya başlayan katılımcılar arasında bu durumun olumlu yanlarından söz açanlar da oldu. Örneğin, 11 yaşından beri çalıştığını anlatan bir berber, çıraklıkta "yetiştirilmiş" olmanın gurunu taşıyor. Bir market çalışanı ise özgürlükle ilgili imada bulunuyor:

– Tabii 3-4 yıl çıraklık yaptık, şimdiki gibi iş vermiyorlar, müşteri vermiyorlardı. Bizi yetiştiriyorlar, emin oluyorlardı bizden, sonra iş veriyorlardı. Şimdikiler üç beş ay çalışıyor, usta olup çıkıyor.

> – Aile durumumuz çok iyi olmadığı için kendi masraflarımızı karşılamak açısından orta bir yazından bu yana yazları okul tatillerinde çalıştım. Kunduracılık yaptım, mesleğim terzilikti. Bunu askere gidene kadar da devam ettirdim. Tabii o zamanlar paranın tadını alınca pek okul işimiz de olmadı açıkçası. Yaz tatilinde çocuğumuz okusun, boş kalmasın, hayatı öğrensin şeklindeki şeyler yanlış aslında. Ortaokul döneminde herkeste tek tek sigara vardı, biz ikişer paket taşıdık cebimizde.

Son katılımcının bu konudan bahsederken "biz" diline geçmiş olması dikkat çekici. Katılımcının ailesi için yaptıklarını ön plana çıkartmasının, erken yaşta sorumluluk almaktan doğan hisleri taşımasına yardımcı olduğunu söylemek mümkün. Ender de olsa, çocukluk çağında çalışmaya başlamanın, somut olarak, hayatı daha iyi tanımak ve nasıl çalışılıp, nasıl para kazanılacağını öğrenmek açısından faydalarının, kişinin hayatta neleri yapabileceğini görmesi ve özgüven kazanması açısından olumlu katkılarının altı çiziliyor.

Aşağıdaki orta SED grubundan katılımcı, çocuklukta çalışmanın kendisi için geliştirici bir deneyim olduğunu belirtiyor ve insanlarla ilişki kurmayı öğrendiğini, insanları tanımayı öğrendiğini, okulda ders çalışmadığı halde matematiğinin geliştiğini söylüyor:

> – İnsan sarrafı değiliz elbette ama insanları hakikaten tanıma şansına eriştim orada. İnsanın gülümsemesindeki, arka plandaki art niyeti de, dostaneliği de orada yakalayabildik. Uzun yıllar, binlerce insan geldi, gitti. Sarhoşunu gördük, bahşişini bırakıp da gideni, basit bir şey için seni aşağılamaya çalışanı da. Hem insanları tanımak, daha iyi ilişki kurmak, dil kurmak. Bir de derslerde mesela, matematiksel hesaplamalar, yani dört işlem, para hesaplıyoruz her gün, ekmek parası, kebap parası, ayran parası vesaire, bir sürü hesap işi. Bize bir yetenek kazandırdı, matematiksel hesapta. İyiydim okulda.

Bir üst SED'li katılımcı ise çocuklukta çalışmanın ona hayat zorluklarıyla başa çıkma becerisi kazandırdığından ve başarılı olmasında bunun payı olduğundan söz etmekte:

> – Çocuk yaştayken, herkes oyun oynarken biz çalıştık. Kendi çayımızı topladık. Fındığımız yoktu ama, çayımızı topladık. Ha bu kötü mü oldu, iyi oldu. Hayatta hepimiz başarılı olduk. Mesela akranlarımıza, amca çocuklarına baktığımız zaman, en başarılı bizleriz, babamın çocukları. O zaman kızardık babama, biz niye çalışıyoruz... Sabahın köründe toplardı bizi, "Çay toplayacağız şimdi" derdi. Allah Allah, uyumak istiyorum ben... Arkadaşlarım top oynuyor, denize gidiyor, biz çay topluyoruz güneşin altın-

da, ağbilerimle beraber. O zamanlar kızardım babama belki, niye böyle yapıyor diye. Ama iyi ki de öyle yapmış. Ben onun kadar yapamıyorum çocuklarıma. O konuda, biraz daha öyle mi olmak lazım? Çocuklarım benim kadar dirençli olmayabilirler, hayatta zorluklarla karşılaştıklarında daha kolay pes edebilirler.

HEM OKUYUP HEM ÇALIŞMAK

Farklı SED grubundaki katılımcıların çalışma hayatlarındaki bir ortak tema da ailenin maddi olanaksızlıklarından ötürü hem okuyup hem çalışmış olmaları. Aşağıdaki ilk alıntı, otellere yazılım pazarlayan bir şirkette çalışan orta SED grubundan bir katılımcıya; ikincisi jeofizik mühendisliği okuyup şimdilerde kendi perde dikim/satış firmasını kurmuş olan orta SED grubundan bir katılımcıya; son iki alıntı ise öğretmenlik yapmakta olan, orta SED grubundan katılımcılara ait:

– Hocaları ikna ettim, dedim "Hocam, maddi durumum iyi değil, babamdan para almak istemiyorum, burada da hayat yok, Isparta'da malumunuz, Antalya'ya yerleşeceğim, Antalya'da çalışacağım ama sınavlara gelir giderim." Kimi kabul etti, kimi etmedi, bir şekilde buraya yerleştim, aileden hiç destek almadan yerleştim. Çalışmaya başladık, ilk işimden bir hafta içinde kovuldum, öğrencilik olayı var ya. Çok iyi satış yapıyorum ben, pazarlamacıyım, öyle geldik buraya öyle gidiyoruz.

– Biraz da ekonomik durumumuz iyi olmadığı için, çalışarak okudum. Bizim meslekte, mezun olduğumuzda, direkt iş bulma şansımız daha azdı. Dolayısıyla benim okulum 8 buçuk yıl sürdü, üniversite hayatım. Bunun 7 buçuk yılı çalışarak geçti, ilk, birinci yıl çalışmamıştım. O sırada, herhalde çalışmadığım iş kalmadı. Satış ve pazarlama üzerine yoğun olarak çalıştım. Daha sonra bu sektör mesela, tuhaf gelebilir, jeofizik mühendisliği, elektrik, sonra elektrik firmasında çalışmaya başladım, pazarlamacı olarak. İşi öğrendim, öğrendikten sonra kendi işimi kurdum. Üç-dört yıl oldu. Çok şükür, şu anda iyi gidiyor.

– 1984'te şehre geldik. Babam beni aldı, fırına götürdü. İş, çalışmak için. Fırında çalıştığım, 84'tü herhalde. İki gün çalıştım, kendimi çok kötü hissettiğim günlerdi. O yaşlarda hiç çalışmak istemiyordum. Fırından ekmek götürürken bakkallara, kafamla bırakırdım, kafam şişiyordu böyle, buraları. Sokakta oynayan çocukları izlerdim, yaşıtlarımı. Perdesi açık olan pencerelerden televizyon görünürdü, içeriden çizgi film izlerdim. Çalışmak bana hiç çekici gelmedi. Hatta fırına gittiğimizde şunu sorduğumu hatırlıyorum, "Cumartesi-Pazarımız var mı?" Fırında Cumartesi, Pazar olmaz ama çocuk psikolojisi işte. İnşaatlarda iş tutuyorduk, boya işleri, çalışıyorduk

her yaz. Kışın okula gidiyordum, yazın inşaata. 99'a kadar sürdü bu. Üniversite dördüncü sınıfa kadar sürdü. 99'da mezun oldum zaten.

– Ortaokul, lise zamanları hem okumak, hem çalışmakla geçti. Boş zamanlarımda çalışarak, kendi imkânlarımla masrafımı çıkartarak geçti. Sessiz sakindim, şimdi lise, ortaokul okuyanları görüyorum, çok fazla laçkalık var, eğlence çok fazla. Öyle hiç olmadı benim. Arada boş zamanlarımda çalışarak. Mecbur çalışıyordum. Babam milli eğitimde memurdu, evimiz kiraydı, dört kardeşiz. Biri bizden çok önce evlendiği için üç kardeş kaldık, üçümüz de aynı zamanda okuyorduk. Üniversitede inşaat teknoloji bölümünde kayıtlıydım. Tekstil sektörüne çok küçük yaşta başladığım için, tekstil-baskı, hem okuyordum hem çalışıyordum. Tekstil-baskı üzerine 97-98 senesinde girmiştim, o zamandan beri bildiğim iş olduğu için, hem okuma hem giderlerimi karşılama bakımından ona devam ettim. Kendi bölümüme devam etmedim, o zamanlar tekstil biraz iyiydi, iyi de para kazanıldı.

En son katılımcının anlatısında, okuyup çalışınca şimdiki gençliğin yaşantısını küçümsediği, gençliğini "yaşamadığı" halde şikâyet etmediği görülüyor.

ÜNİVERSİTE OKUYUP, KENDİ AYAKLARI ÜZERİNDE DURMAK

Üniversite mezunu katılımcılar, üniversite okumuş olmanın, kişiye kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayan bir avantaj getirdiğini vurguluyorlar. Bu tema, özellikle de orta SED grubunda oldukça belirgin:

– Biz [eşiyle] çıkmaya başladıktan sonra, derdimiz üniversiteyi kazanıp, kendi ayaklarımız üzerinde durmaktı. Böyle bir kuralımız vardı. Bunu gerçekleştirdik, 95'te ben üniversiteyi kazandım, 97'de o kazandı.

– Ben liseyi bitirdiğim zaman işyerimiz yandı. Ağacın tepesinden en altına düştük, maddi olarak zorluğun içine girdik. Hayatımın dönüm noktası oldu. O zaman biraz daha her istediğimizi yapardık, bilardo oynardık. Arkadaşlarımın parası yoktu, benim için para problem değildi, gel derdim bilardo oynayalım, parası önemli değil. Bir gecede her şey tepetaklak oldu. Bu sefer ben taş ocaklarında çalışmaya başladım. 18 yaşındaydım. Bazı zaruri ihtiyaçlarım vardı. Gezmek tozmak istiyordum, eğlenmek istiyordum. Babadan belli bir para alamayınca kendi başımın çaresine bakmak zorunda kaldım. Öyle ufak tefek işlerle çalışarak kendi gelirimi kazanmaya başladım. Herkesin dediği gibi, Türkiye'de bir yere gelmek istiyorsan bir eğitim görmek zorundasın, üniversite. O zamanlar dersaneye gidemedik. Kendi çabalarımızla üniversite sınavını kazandık.

– Tabii zorluk çekmişliğim oldu, ki her aile zorluk çekiyor ama öyle aşırı bir zorluk çekmedim. Zorluk çektiğim zaman okulu bırakıp da gidip bir simitçilik yapayım, bir boyacılık yapayım diye düşünmedim. Zorlandığımda, annemden babamdan alırdım. Olmadığı zaman da kafamı önüme eğer giderdim. Hani o gün iki simit yiyeceğime bir simit yerdim, bir simit alacak param yoksa hiç yemezdim.

– Üniversitelilik kavramı yaklaşık 40 yıllık bir kavramdır, Serinyol için. Pek çok ilçe, pek çok yer için hâlâ geçerli bir kavram değildir. Okumanın, okuma seviyesinin yüksek olduğu bir yer ve doğal olarak kim daha çok okur? Yoksul aileler sonuçta. Emekçi çocukların aileleri okur, zengin zaten zengindir. Üç-beş bin dönüm toprağı vardır, mülkü vardır. Zaten petrol istasyonu sahibidir, büyük marketi vardır, 10 dairelik apartmanın kirasıyla geçinen birisidir... Biz ya okuyacaktık, okuyup bir iş sahibi olacaksın ya da zaten yurtdışına gideceksin, yurtdışı dediğimiz de Suudi Arabistan. Oraya gideceksin ya berber olacaksın, ya döner ustası, ya tamirci, ya kaportacı. Üçüncü bir şans yok. Üçüncü şans var, şans mıdır bilmiyorum, Avrupa'ya kapağı atmak gibi. O dönem için konuşuyorum.

Aşağıdaki katılımcı, resim öğretmeni olan ağbisinin himayesinde okulunu bitiren ve onunla birlikte sanat üzerine para kazanabileceği birtakım beceriler geliştirebilme olanağı bulduğunu, üniversite eğitimini de tamamlayarak kendine nasıl bir serbest meslek alanı yarattığını anlatıyor. Burada, erken yaşlardan itibaren sosyal ilişki ve çevre edinme becerilerini geliştirme olanaklarını bulabilen erkeklerin aldıkları üniversite eğitimini iş hayatında başarılı olmak yönünde nasıl iyi kullandığı öne çıkıyor:

– Antalya'da biz yapmış olduğumuz tasarımsal, çizimsel faaliyetlere devam etmeye başladık. Bu arada ben üniversiteyi kazandım, gittim. Grafik bölümünü bitirdim. Ondan sonra Antalya'ya tekrar döndüm ve baskı, matbaa işleri yapabileceğim bir mekân kurdum. Halen daha sürdürüyorum. Daha sonra ağbimin Gazi'den mezun arkadaşları Ankara'da grafik atölyesi açmışlardı, onların yanına giderdim ara sıra. Dört tanesi öğretim görevlisi arkadaş, Meşrutiyet'te güzel bir yerde grafik atölyesi açmışlardı, onların içinde bulundum. Zaman zaman onların yaptıkları bazı etkinliklere katıldım, o da benim hem kişilik gelişimimde hem de hayata bakışımın farklı olmasında etkisi olmuştur, inkâr edemem. Ailede ağbim benden uzak olduğu için, belirli bir yaştan sonra bir araya geldik. O zaman bana örnek teşkil edecek bir erkek modeli olmadığı için, iyi insanlardan iyi şeyleri alıp kendime katmayı uygun buldum. Çevremde de o dönemde hep iyi insanlar olduğu için iyi beslendiğimi söyleyebilirim.

MESLEK SAHİBİ OLMAKLA İLGİLİ GÖRÜŞLER

Genç yaşta esnaflık veya ticaret gibi bir mesleğe yönlendirilmenin getirileri de özellikle alt SED grubunda öne çıkan bir tema. Aşağıdaki katılımcı, babasının yönlendirmesiyle ticarete atıldığını anlatırken, şimdiki başarılı durumunu, babadan gelen sermayeyle değil, kendi bireysel başarısıyla açıklıyor:

> – Baba mesleği diyelim artık. Sonradan aldığımız bir meslek değil. Bir de çevre, amcalar, akrabalar, eş dost esnaf olduğu için. Esnafların içinde büyüdüğümüz için, başka bir şey düşünmedik. Gözümüzü açtık, ticaret. Biz kendi kendimizi yetiştirdik. Babadan tabii en azından ticaretin ne olduğunu öğrendik. Askerden sonra, babam amcamla birlik olduğu için, biz de biraderle işe atıldık. Bugüne kadar hep kendi tırnaklarımızla geldik. Baba desteğiyle değil de, kendi çabalarımızla. Biz kendimiz sermaye oluşturduk. Seyyar gezdik. 25 yıl öncesinde Adana'da ben sırtımda halı sattım. Ticaretin altyapısından geliyoruz. Seyyarlıktan pazarcılığa, pazarcılıktan mağazaya dönüştük. İşimize dört elle sarılıyoruz, çünkü geldiğimiz yeri biliyoruz. Zor şartları bildiğimiz için, bugün başlamış gibi işimizi enerjiyle, hevesle, zevkle yapıyoruz. Yaptığın zaman da başarılı olursun. İyi ki de ticareti seçmişiz.

Mesleki beceriye sahip olmanın, en azından aşağıdaki bilgisayar teknisyeninin ifade ettiği gibi, kendi işini kendi görebilme avantajını getiriyor olması da ayrıca vurgulanıyor:

> – Babamın yaptığı tek şey beni marangozhaneye, enişte min yanına göndermek oldu. Ona sebebini sorduğumda, söylediği tek şey "Parmağında bir yüzük olsun, okumazsan eğer marangoz olursun, en azından mesleğin olur." Bana çok mantıklı geldi. Ben marangozlukla kalmadım, sonra oto tamirhanesi, dayımlar inşaatçı olduktan sonra onların yanında biraz inşaat ustalığı, yani elimden ne geliyorsa yaptım. Şimdi çok şükür evde bir şey bozulduğu zaman marangozluğumuz da var, arabamızın bir şeyi bozulduğu zaman arabamızı da kendimiz tamir ediyoruz. Duvara sıva yapılacaksa sıvamızı da yapıyoruz. Babam boyacıydı, boyacılık da var. Evimi kendim boyarım. Meslek benim için parmağına takılı bir yüzük olarak kaldı.

Okuduğu mesleği icra edememek, ifade edilen sorunlardan biri. Aşağıdaki ilk katılımcı bir kaza geçirdiği için kaynakçılık mesleğini bırakmak zorunda kaldığını, ikinci katılımcı jeofizik mühendisliği okurken çalışmak durumunda olduğu için kendini elektrik malzemeleri işinde bulduğunu, son katılımcı ise harita teknikerliği okuduktan sonra memurluğa yerleşemediği için sonunda perde sektörüne girerek kendi işini kurduğunu anlatıyor:

– Pazarda esnafa poşet dağıtıyorum. Şu anda biraz işler kırık, iyi gitmiyor. Kazanç çok azalmış. Başka mesleğim de yok. Vardı aslında. Evimiz Adana'dayken, bundan 8 sene önce, bir kaynak işinde çalıştım. Bir sene. Elimi kestim orada. O günden itibaren, meslekten soğudum, yapmadım. Bugüne kadar da başka meslek edinemedim.

– Ya kendimizi iyice sıkıp, ekonomik olarak, okulu dört yılda bitirip işe girmeyi göze alacaktık ya da çalışıp, hayatı öğrenip, bir şekilde işe girmeyi göze alacaktık. Biz ikinci yolu seçtik. Pişman değilim ama mesleğimi yapmak isterdim. Deprem olduğunda veya jeolojik araştırmalar olduğunda hoşuma gidiyor, onların çıkıp açıklama yapması. Mesleğimi yapmak da isterdim ama böyle oldu.

– Türkiye 221'incisi olmuştum ben. Yerleşemedim, yerleşemememe şaşırdım. Kesin yerleşmem lazım benim o puanla. İyi bir puan almıştım, 85.543 kişi giriyordu, hâlâ rakamı hatırlıyorum, 241'inci oldum. O dönem 1.200 kadar memur alınıyordu. Yerleşemedik, 2001 yılında. Ardından ticarete girdik ve bir süre farklı işlerde çalıştım. Bir akrabamız vardı, harita mühendisliğinde. Belli bir süre köylümün yanında çalıştım. Sonra 2003-4 yılında perde sektörüne girdik. Perdecilik yapıyoruz esnaf olarak. Dar kazançla devam ettiriyoruz.

Az sayıda katılımcı ise, mesleklerini, toplumsal beklentilerle belirlenen belli kısıtlar altında icra etmek zorunda kaldıklarından şikâyet ediyor. Aşağıdaki ilk katılımcı, yaptığı üretimin toplumda haklı karşılığını bulamadığından yakınırken, ikinci katılımcı ise eğitim sisteminin dayattığı ve kendisinin sorguladığı müfredatı uygulamak zorunda bırakıldığı için mesleğinden memnuniyetsizliğini ifade ediyor:

– Bu kadar arabesk yaşayan bir toplumda sanat maalesef para etmediği için, sanatı paraya dönüştürmek çok zor. Ben grafik tasarımcısıyım ama zaman zaman tabela yapmak, mekanik işler yapmak zorunda kalıyorum. Avrupa ülkelerinde tasarımcılar iyi kazanan bir sektör konumundayken, maalesef bizim ülkemizde tasarım para etmiyor. Amiyane bir tabirle kellerin bulunduğu yerde tarak satıyoruz. Bense fikir satmaya çalışıyorum ve bunu satmakta da güçlük çekiyorum haliyle. Çünkü benim ürettiğim ürünü satın almak isteyen kesim toplumun % on, on beşlik bir kısmına tekabül ediyor.

– Kendi adıma bir işi yapacağım zaman yaparım, iyi de yaparım. Onu biliyorum, hakkını veririm. O işi istediğim için yapmıyorum ki. Evet, devletim bana maaş veriyor. O maaşla ben geçiniyorum. Kendimce politik faaliyetimi yürütüyorum ama sonuçta, ben eninde sonunda devletine bağlı, küçük bir memurum. O kadar basit. Dolayısıyla, beni kısıtladığı için bazı alanlar-

da, "Memnun değilim" diyorum. Yoksa seviyorum ben çocukları, o ayrı. Adana'ya geldim, 11 yıldır aynı okuldayım. Kürt mahallesi, yoksul çocuklar hepsi, ben onlarla çok iyi anlaşıyorum, aileleriyle de. Seviyorum onları. Bol bol not veriyorum onlara [gülüyor]. Güzel bir ilişkimiz var ama öğretmenlik mesleğinin güzel olmadığını düşünüyorum. Siyasal düşüncemiz var ya, gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum ama her gün gidiyorum, "Ne mutlu Türküm diyene", "Vatan, Bayrak, Sakarya", "beğenmeyen güle güle". Bunu diyorum, kötü bir his benim için. Eğitim sisteminden, müfredattan kaynaklı, yoksa başka bir şey olsa müfredat, çok daha başka bir şey olur. Her gün onu dedirtmek durumunda kalmazsam, başka bir şey olur.

ÇABA, GİRİŞİMCİLİK, BAŞARI, FEDAKÂRLIK

Kişinin çabasını vurgulaması ve girişimcilik de dile getirilen bir başka konu. Aşağıdaki iki katılımcının durumunda olduğu gibi, erkeklerin kişilik özellikleri ve aldıkları destekler, tuttukları işi koparabilmelerini kolaylaştırıyor. Aşağıdaki ilk alıntıda, alt SED grubundan Akdeniz bölgesinde turizmde çalışan bir genç katılımcı, çabuk öğrenmenin ve insan ilişkilerinde becerikli olmanın kendisine sağladığı avantajları ifade ediyor. İkinci alıntıda, yine aynı yöreden, satışta uzun yıllar çalışarak kendini istediği yere getiren orta SED grubundan bir başka genç katılımcı, başarı öyküsünü anlatıyor. Üçüncü alıntıda ise aynı yöreden orta SED grubundan bir katılımcı memur olmak istemediği için iyi bir okula gitme şansı olduğu halde gitmeyen, üniversite okuyup muhasebeci olan bir katılımcı. Anlatımları sırasıyla şöyle:

– Ne yapacaksınız, sarıldık işimize, depoculuk yaptım, sevkiyata çıktım, sonra satışa çıktım, araba, falan öyle başladı. Yaşım da gençti, çabuk kaptık bazı şeyleri, güven sağladık. Bir marketten sigara alacağım zaman bile insanlarla diyalog kurarım, bir sigara için bile yarım saatimi orada yerim, hiç önemli değildir benim için. Bir gün mutlaka o adama bir işim düşer, düşmese de önemli değil, çevremi de bu şekilde çok geniş tuttum.

– Sıcak satış yaparak, bir özel sektörde altımızda hiç kullanmadığımız, hiç bilmediğimiz bir kamyonla hayata atıldık. Elimizde bir tane müşteri listesi, ne yapacaksınız, piyasayı bilmiyorsunuz, Antalya piyasasını bilmiyorsunuz, hiç tanımıyorsunuz, kime sorarsınız? En güzel adres bilen taksiciler, taksici sana gösteriyor. Bir noktadan başladın mı, zaten iplik söküğü gibi geliyor. Ben dört, dört buçuk yıl orada çalıştım. Artık Antalya'yı öğrendiğime kanaat getirdim ama Antalya'nın bir kısmı, Güllük'ten Tekirova'ya kadar olan kısmı öğrendik. Ama Antalya bu alandan ibaret değil, şeflerime "Ben diğer bölgelerde de çalışmak istiyorum" dedim, bana "Hayır" dediler. Ben de başka bir özel sektöre gittim, bana iş teklifinde bulunan. O özel sektörde başladık. Antalya'nın sadece Güllük, Tekirova'dan

ibaret olduğunu değil Antalya'nın Gazipaşa, Alanya, Manavgat, Serik ve diğer ilçelerinin de olduğunu; Kaş, Kalkan, Devrek, Göynük, Beldibi, Kemer, Belek buralardan ibaret olduğunu öğrendik. Orada da belli bir süre çalıştıktan sonra bir firmadan bölge müdürlüğü teklifi geldi, neden olmasın. Başladık bölge müdürü olarak. İnanmayacaksınız, ben pazarlamacılık yaparken aldığım para 1.000, 1.200, 1.300 liraydı. Sırf etiket olsun diye 500 liraya bölge müdürlüğüne geçtim. Vermeden almak Allah'a mahsustur, kendinizi göstereceksiniz ki daha büyük firmalar sizi fark etsin. Orası kurtlar sofrası, daha iyi olan kazanır. Bir buçuk yıl kadar çalıştıktan sonra, birileri beni fark etti.

– Kasiyerlik yapıyordum. Ertesi yıl kira ödeyerek bir mısır arabası, bir de pamuk şeker arabası aldım. Yanımda bir arkadaşımı da paramla çalıştırarak onu bir dönem döndürdüm. Tabii kâr elde edemedim oradan ama kasiyerlik yaparak kazanacağım paradan daha fazlasını kazandım. Arkadaşım da kazandı. Bunu anlatırım, çünkü küçük yaştaydım o zaman.

Buna karşın, aynı bölgede resepsiyonist olarak çalışan orta SED grubundan bir başka katılımcının anlatısı, hem girişken olmadığı, hem doğru yerlerde olamadığı için istediği başarıya ulaşamayışını yansıtıyor:

– 2001'den bu yana Antalya'da gıda sektöründe çalıştım. Turizmde çalışıyorum hâlâ, güvenlik müdürlüğü yaptım. Ayriyeten motor tamircisiyim, çocukluk mesleğim. Kozmetik firmasında çalıştım, pazarlama bölümünde. Kendime bazı yerler açtım olmadı, tekstil üzerine. Tekstilden sonra da pazarlama işine başladım. Birçok işte çalıştım ama artık karşımdaki insanlardan mı, her şey ters gidiyor. Herkesi kendimiz gibi gördüğümüz için herhalde, ondan kaynaklanıyor galiba. Tabii biraz da evveliyatına bağlı, çünkü yaşım geldikçe, farklı şeyler gördüğüm için herhalde, ticaret hayatımda eksik yaşadığımdan da kaynaklanabilir, çünkü bir şey yaşamadım, sadece ağbimlerin yanında esnaflık yapmaya başladım. Tabii ezik olarak başladım, bilinçsiz olarak başladım. Kendimi hiçbir zaman doğru yerde hissetmedim, hissettiğim yerde de olmadı zaten, başaramadım.

Başarılı olmak için fedakârlık yapılması gerektiğinin altını çizmek, güçlü temalardan biri:

– Ben çoğunlukla onu yapmaya gayret gösteriyorum. Saat 19.00, 20.00 civarı dükkânımdan çıkıp eve gidiyorum. Gece 24.00'e kadar eşimle ve çocuğumla vakit geçiriyorum, yemeğimi yiyorum, televizyon izliyoruz. Daha sonra uyku saati gelip 24.00'de herkesi yatırdıktan sonra ben ikinci mesaiye gidiyorum. Bazen 02.00'de bitiyor işim, bazen 03.00'te, bazen 06.00'da bittiği bile oluyor. İki, üç saat yatıyorum. Kahvaltımı yapıp, tekrar işe gidi-

yorum. Bazen böyle olması gerekiyor. Çok da az değil, bazen ayda en azından beş, altı kez bu cereyan edebiliyor.

– İşle aileyi dengeleyemem. O zaman hedefiniz ya da kariyer anlamında bir şey yapma şansınız yok. "Ben işimi ayrı tutayım, aileme daha çok zaman ayırayım" derseniz, işte başarılı olma şansınız yok. Özellikle pazarlama yapılan işlerde saatin, şunun bunun belli bir kriteri yok. Bir de ben genelde home-office çalıştım. O kadar da rahattım. Ofis yok, başınızda biri yok. Rahat olmama rağmen, sürekli seyahate çıkma, zaten çalıştığınız yerde seyahat halindesiniz, hiç çalışmasanız, bir şey satmasanız bile seyahatten dolayı, dışarıda kaldığınız akşamlardan dolayı yarısı zaten dışarıda geçiyor. Bugün olsaydı yine aynısını yapar mıydım? Yine yapardım başarılı olmak için.

Üniversite okumuş ve eline mesleğini almış olmanın avantajını kullanarak yüksek yerlere gelmeyi hedefleyen alt SED grubundan genç bir bilgisayar teknisyeni, ideallerini şöyle anlatıyor:

– Burada kalmak istemiyorum açıkçası, gitmek istiyorum. Öğrenciyken tatlı para kazanıyordum bu işten ama şimdi Adana'dan da uzaklaşmak istiyorum. Kazanabileceğimiz X, Y, Z gibi kurumlar, ne bileyim A Bakanlığı gibi yerler var. Oralarda olmayı tercih ederim, bir de siyasi anlamda ileriye yönelik siyasi hedeflerim var. Şu anda çok geri planda ama siyasete atılmak istiyorum ama bunun için bir şey oldum demen lazım, bilgisayar teknisyeni değil. Atıyorum, S Kurumu'nda başkan yardımcısıyım demek lazım. Yoksa oturup konuşmaysa konuşurum, diyalogsa diyaloğa girebilirim, ikna etmekse ikna edebilirim.

KENDİSİYLE ÖVÜNME, HAKLI GURUR

Üst SED grubundaki katılımcıların anlatılarında kişinin kendisiyle ve yaptığı işle tatmini, övünmesi ve bir anlamda haklı gururu diğer gruplara göre biraz daha belirgin bir tema olarak göze çarpıyor. Aşağıda bu tatminin ve gururun farklı örneklerini görmek mümkün:

– X şirketine 1982'de girdim, Ümraniye'de fabrikası vardı. Üretimi çok seven biriyim, makine mühendisiyim. O yüzden fabrikadayken mesele yoktu. Yükseleyim, kariyer yapayım, hırslı değilim. Üretim olduğu için oradaydım ve mutluydum. İki sene kadar önce kapatınca, fabrikadan 17-18 kişilik bir grup olarak X'e biz şu işleri yapalım, belli bir birikimimiz var diye bazı önerilerde bulunduk. Kabul ettiler. 17 kişiyle ayrı bir grup olarak toplandık. Ataşehir'de çalışıyoruz ama üretim yapmıyoruz artık, üretim yapan yerleri kontrol ediyoruz. Emekliliğimizi doldurulu 4-5 sene oldu. Çalışmaya devam ediyoruz. Fabrikada yaptığımız bir sürü şey var, dışarılarda görürsünüz.

Kabinleri biz yaptık, görünenler olarak. Yoksa toprak altında bir sürü terminal malzemelerimiz var. Ben onları görünce sarılıyorum, resmini çekiyorum, herhalde emeklilikte onlara daha çok sarılırız.

– Hiç kaygı duymadık. O dönemlerde, 75'lerden bahsediyorum, X ağbim bu mesleğin [bilgi işlem] Türkiye'de önünün açık olacağını, ihtiyaç olacağını, bu yönde ufak bir çaba sarf etmem karşılığında çok büyük kazançlar elde edebileceğimi söyledi. İşimi de çok sevmiştim. Hâlâ yaptığımdan belli, başka yapan yok bu işi bu yaşta. O zaman başlayıp bu kadar süre yapan bir ikinci şahıs yok Türkiye'de, bildiğim kadar.

– Okuldan sonra elektronik aletlerin mekanik kısmını imal ettim. Aşağı yukarı 15 senede, ülkenin bütün illeri dâhil olmak üzere, belki bir-iki il haricinde, Hakkâri gibi üç beş il diyelim gene, o illeri 15 sene bilfiil dolaştım. Ülkemi gezdiğim için çok memnunum. Karış karış her tarafını bilmek, oraları yaşamak, oraların insanlarıyla tanışmak, oralarda iş yapmak, gezmek görmek. Para durumunuz mükemmelse, buradan bir uçağa atlayıp Fransa'da yemek yiyebilirsiniz, oradan İngiltere'ye geçebilirsiniz. Fakat eğer Adıyaman'daki Nemrut dağına çıkmamışsanız, ben sizi çok kayıp bir insan olarak görürüm, Türk insanı olarak ama yabancı olarak değil. Böyle bir avantajım oldu.

– Hukuka çok inanan biriyim. Ormacılıktaki görevimde de hukuk ve politika doğrudan ilişkili. Hukukun nasıl kanunileştirildiğini son yıllarda görüyoruz. Herhangi bir suçu kanunla ortadan kaldırmak mümkün ama bu hukuki olduğu anlamına gelmiyor. Türkiye'nin en zengin müteahhitleri Arhavili. Herhalde ben de HES yapıyor olurdum, bundan daha zengin olurdum o kesin, ama şikâyetim yok. Şimdi daha az zengin ama daha çok onurlu olduğumu, daha mutlu olduğumu hissediyorum.

DÖNEM VURGUSU

Üst SED grubundaki katılımcılar, diğer katılımcılara göre yaşça daha büyükler. Bu katılımcıların anlatılarından, tıpkı diğer grupların anlatılarından yapılabileceği gibi, bir tür sözlü tarih okuması yapmak mümkün. Birçoğu yetiştikleri döneme vurgu yapıyor. Bazı katılımcılar 12 Eylül döneminin hayatlarını nasıl etkilediğini anlatıyor. Aşağıda yer alan ilk alıntı, üniversiteyi bu dönemde terk eden bir reklamcıya; ikincisi de bir terör olayıyla işini kaybeden ve uzun bir zaman maddi durumunu düzeltemeyen bir muhasebeciye ait:

– 12 Eylül öncesi yaşanan sıkıntılardan ötürü, gerek okuldaki şartlamalar, biraz da, açık söylemek gerekirse, ekonomik şartlar, bitirmeme engel oldu. Bu bende çok büyük bir acı olarak kaldı. Bugün birisi bana dese ki, kendi oğlum dâhil, baba veya ağbi, "Bana okumak çok kolay ama çantamı taşı-

mak çok zor geliyor" dese, ona namus ve şeref sözü veririm ki sabah akşam çantasını taşırım.

– Üniversite eğitimi alırken, ticaretin içine atladım. Okulun kantinini satın aldım. Kantini hem öğrenci, hem işveren olarak idare ettim. Birkaç sene sonra evlendim, kantin devam ederken. Ondan sonra hayatımda ciddi olabilecek bir olay, bir terörist eyleme maruz kaldım, üniversite kantini işlettiğim için. Dolayısıyla kantini kaybettim. Güzel paralar kazanmıştım ama bayağı zarar ettim. Tekrar terse döndüm, başlangıç noktasına döndüm. Aynı zamanda toptan gıda firmam vardı. Bu olayın moral bozukluğuyla yaklaşık iki-üç sene sonra, orada da iflas yaşadım.

Bazı katılımcılar, Türkiye'de 1980'li yıllarda gelişmeye başlayan bilgi işlem sektörüne nasıl girdiklerini ve bu sektörde nasıl yükseldiklerini anlatıyorlar. Aşağıda, bu dönemde eğitimini yüksekokul düzeyinde alan iki katılımcı ve bu alanda eğitim almadan sektörde çalışma avantajını yakalayan bir katılımcının ifadeleri yer alıyor:

– Daha evvel X şirketinde çalışıyordum, 6,5 yıllık bir geçmişim var. Kadıköy Altıyol'da, telefon santralinde. Oradan Y, kurucu firmaydı, oraya geçtim. Tabii bu arada bir centilmenlik anlaşması olduğu için yaklaşık bir yıl Z'de çalıştım. Hemen geçiş yapamıyorduk çünkü, personeller birbirine kaçış yapıyordu. Dolayısıyla o centilmenlik anlaşmasını bozmamak için başka bir firmada bir yıl kadar çalışıp daha sonra Y'ye geçtim. Döndükten sonra A Bankası'nda bilgi işlemde göreve başladım. B Center'ın kurulumunda görev yaptım, gökdelenlerin inşaatı bittikten sonra. Daha sonra Antalya'ya tayinim çıktı. Daha sonra kendi isteğimizle tayin olduk. Ondan sonra bazı ilçeler il oldu oralara bölge müdürlükleri açılmaya çalışıldı. Ben tabii Antalya'dan ayrılmak istemediğimden, A Bankası'ndaki görevimden ayrıldım. C Bankası'na geçtim. 4,5 yıl kadar da orada çalıştım. Yine bölge sorumlusu olarak. Bankamız TMSF'ye devredilince kapandı. Sonra ister istemez turizm sektörüne, Antalya'da âdet buydu, geçtik. Yaklaşık 11 yıl Antalya'da kaldım, son iki yıldır İstanbul'dayız. Ben yine güneyde çalışıyorum. Bodrum'a gittim, orada bir otelin bilgi işlem müdürlüğünü yaptım. 2010 yılının Ocak ayında ayrıldım. O günden bu yana evdeyim. Emeklilik hakkını elde ettim. Eşim de emeklilik hakkını elde etti. Ben hâlâ aktif görevdeyim, çalışıyorum ama şu anda işim olmadığı için çalışmıyorum, işim oldukça çalışmaya devam edeceğim.

– Benim girdiğim senelerde Türkiye'de bilgisayar eğitimi henüz verilmemekteydi. Sektörde çalışanların hepsi alaylı tabir edilen, başka bölümlerden mezun kişilerdi. X şirketinde çalışan orman mühendisleri vardı. Biz bu iş hayatına başladıktan sonra Türkiye'de eğitimi başladı. Dolayısıyla yaptığım mesleğin akademik eğitimini almadan mesleği seçtim.

Bazı katılımcıların anlatılarında ise 1970'li yılların sonlarından bu yana tekstil sektöründe yaşanan gelişmelerin ve krizlerin izlerini görmek mümkün. Aşağıdaki iki katılımcı da tekstil sektöründe firma sahibi. İlk katılımcı, bu sektöre bir başka sektörden geldiğini; ikinci katılımcı ise erken yaşta bu sektöre girip krizlere dayanmayı başardığını söylüyor:

> – Evlendikten sonra tabii iş hayatına atıldım, okul bittikten sonra. İşim kendi mesleğimle, iktisatla ilgili. X şirketine bağlı, Y grubunda muhasebe bölümünde yönetici olarak çalıştım. 10-15 senelik iş hayatım orada geçti. Daha sonra ayrıldım. Tamamen bu işin dışında, tekstille ilgili yönetim kadrosunda, ismi belirgin bir tekstil firmasında erkek giyim üzerine mağaza yöneticiliği yaptım. Oradan emekli oldum. Sonra kendi işimi kurdum. Şu anda yine ortaklık şeklinde, bir arkadaşla beraber kendi çapımızda bu işi yürütüyoruz, tekstille ilgili.
>
> – Fakirlikten okuyamadık. İmkânlar elverişli olmadığı için, köyde o zamanlar yeni gurbete gelme olayı olmuştu. Bu yüzden gurbete gelmek zorunda kaldık. Gurbete geldik. 75-76 yıllarında tekstile girdik. Zamanla işleri büyüttük, 88-89 dönemlerinde, kapasiteyi 70-80 kişi civarına çıkardık. O dönemlerde ihracata başladık. İşlerimiz çok güzeldi, çok güzel paralar kazandık. Bir anda müşteriler bizi yere çaktılar. Gökten yere inmemiz bir oldu. 88-90 yıllarında sıfırlandık. Yılmadık, bu işi yine başaracağız diye mücadele ettik. Derken 92-93 yıllarında tekrar işlere başladık. 98'de tekrar ihracata girdik, yine işimiz güzel gidiyordu. Bu sefer de İngiltere'den, Türk ve Lübnanlı müşterilerimiz vardı, güzel işler yaptık. Güzel paralar kazandık. 2001-2002 kriz başladı derken bu sefer yine düştük, şükür Allahıma şimdi işimizi toparladık. Hayat yine devam ediyor. Şu anda 60-70 kişilik elemanla çalışıyoruz, tekstile devam ediyoruz.

Bu gruptaki katılımcıların arasında, geçen zaman içinde başka sektörlerde yaşanan krizlerin etkilediği erkekler de bulunuyor. Aşağıda, ekonomik kriz yüzünden işi etkilenen bir kuyumcu ile deri işinde olup Çin ekonomisinin yükselişiyle işleri bozulan bir ayakkabıcının serzenişleri yer alıyor:

> – Yaklaşık 24 senedir bu işi yapıyorum. Kuyumculuk bundan 10 sene önce çok daha iyiydi ama şu anda her geçen gün geriye gidiyor. Özellikle fabrikalarda bu krizden dolayı pek çok insan işten çıkarıldı. Kimi yerlerde imza attırılıyor insanlara, "Biz karşılıklı anlaştık" diye. Bu insanların sigortaları yatırılmıyor. Pırlanta işi yaptığımız için, daha yüksek kesime hitap ettiğimiz için, oradan kurtarıyoruz.
>
> – Çok güzel bir mağazam vardı, Fatih'te üç katlı, bayan ayakkabısı üzerine. Fakat Çin piyasası işin içine girdiği zaman, bizim işlerimiz kırıldı. Şu an-

da bir iş yapmıyorum açıkçası. Gene ayakkabı alıp oradan oraya götürüyorum ama bu pek bir iş sayılmaz. İmalatçıdan alıp arkadaşlara götürüyoruz falan ama pek oturaklı bir işim yok şu an.

Trabzon ve Kayseri gibi Anadolu kentlerinde yaşayan üst SED'li ve 50'li yaşlardaki bazı katılımcılar da giderek artan muhafazakârlıktan serzenişte bulunmaktadırlar:

– İnsanların kafalarında tabular var, yıkamıyorlar. Bir kısır döngü oluşuyor. Türkiye'nin birçok yerinde, Kayseri'de daha da belirgin, küçük küçük grupçuklar oluşturuyorlar. Değişik sosyal, siyasi grupların etkisine giriyorlar. Bunlar yasak, yasağı koyan insan gidiyor bu yasakların hepsini çiğniyor, ama peşinden gidenler, ne içki içiyor ne bir şey yapıyor, böyle bir saplantı haline geliyor. Sosyal olamıyorlar, içki içmek derken, içip sarhoş olmak değil. İnsanların bir araya gelip iki üç saat sıkılmadan sohbet edebileceği bir ortam lazım, bu yok.

– Trabzon geçmişini arıyor. Çok daha farklı bir şehirdi Trabzon. Daha sosyal, daha kültürel değerlere önem veren bir kentti. Daha doğrusu kentsel yaşam daha etkindi. Şimdi artık beton, köy görünümünde, insan deposu yani. Çok fazla bu kentleşmeye önem verilmiyor. Nasıl bir örnekle bunu tarif edebilirim? İnsanlar için bugün sosyal yaşam, alışveriş merkezinde alışveriş yapmak, konsept bu. Halbuki insanlar bu ilişkileri tiyatroda, sanat sunumunda, birbiriyle ilişki kurabilir. Şimdi öyle bir şey yok. Sanatsal faaliyet yürütmeye çalışan yerlerde, müzik, folklor derneklerinde, bakıyorsunuz hep aynı yüzler. Çok yaygın değil yani. Onlar uğraş sarf edip, bunun değerine katkıda bulunmaya çalışıyorlar. Gözlemim bu. Daha köylü bir beton yığını. O günkü Trabzon'la bugünkünün farkı o.

İŞ HAYATINDA HAYAL KIRIKLIĞINA UĞRAMAK

Farklı SED gruplarındaki katılımcıların anlatılarında göze çarpan bir tema da iş hayatında dürüstlüğün ve ahlâklı olmanın önemine vurgu ve karşılarına bu açıdan onları hayal kırıklığına uğratan kişilerin çıkmış olması:

– Bazı şeyler hep para üzerine kurulmuş. Karşıdaki de ister istemez senin niyetini öyle algılıyor. Sanki sen bir menfaat karşılığı bir şey yapacaksın. Zamanında biz de bu düzeni bu şekilde algılamadık. Kendimiz bir şeyler yapmaya çalıştık. Hep öyle geriye doğru gittik. Ticarette direnmeye çalıştık. Diyarbakır ticareti o noktada biraz kötüdür. Resmi kurumlardaki işlere baktığınız zaman, eskiden mesela rüşvet alma biraz gizlilik içerisine yapılırdı. Şimdi adam oturup seninle pazarlık ediyor. Böyle şeyler de pek hesabımıza gelmiyor. Ben o yüzden de pek işimi ilerletemedim. Ticarette bu olayları görünce, "Bana göre değil" dedim. Kendinden ödün vereceksin, bazı

şeylere göz yumacaksın. Biz diyoruz, "Biz de böyle kazansak, biz de böyle yapardık. Boş ver, iyi ki kazanmıyoruz". Bu halimizden memnun olmaya çalışıyoruz. Kendi kendimizi o noktada belki motive ediyoruz, "İyi ki o yolda değiliz" diyoruz.

– Sonra harita teknikerliğini bıraktım. Bırakmamın sebebi, tapuda da her şey olabilir, belediyede de her dümen olabilir. Bunu ölçüme de çok güzel uydurabilirsin. Diyelim binanın şurası yok, zamanında dikkat etmemiş, on santim veya otuz santimetre yola girmiş, yola tecavüz ediyor. Bankadan kredi alacak, orada usulüne uygun hale getirilebiliyor. Ben de şimdi, orada bu tür şeylere alet olmak istemedim. Haramdır. Biz harama dikkat ederiz, haram ve helale. Birine fazla hak vermek, birine eksik hak vermek olmaz. Dinimizde de haramdır bu. O yüzden ayrıldım oradan.

– Ben Konya'da başladım ilkokula; altyapım pek sağlıklı değildi. Üniversite hayatımda hayatın gerçekleri dan dedi kafama. Dışarının, şeker fabrikası lojmanındaki yaşantı gibi olmadığını fark ettik. Çünkü dışarıda hırsızlık var, yalancılık var, soysuzluk var. Dışarıda arkadaş arkadaşa kazık atma var, bu piyasa gerçekten acayip derecede kahpe, pis bir piyasa. Şeker fabrikasında yetişiyorsunuz, büyük bir kümeste bir tavuğu tutuyorsunuz. Bu hayvanı sonra doğaya bıraktığınız zaman aptallaşıyor. Sonra öyle bir yırtıldık, öyle bir açıldık ki toplayabilene aşk olsun. Çünkü piyasada ne kadar dürüst, ne kadar iyi bir şekilde ilerlemeye çalışırsanız, önüne gelen kazıklıyor. Kazık atıyor her konuda, yediğimiz kazıklar bilmem neyi deldi derler ya, aynen öyle oldu.

– Bir tüccarla görüşüyorum, anlaşıyorum, hesabı kitabı yapıyoruz. Aslında mal geldikçe vermek gerekirken, ben çıkarıp hemen nakit verdim. İhtiyacı da vardı. Ama bana mal bir senede gelmedi. İşte bu bir haksızlık. Hatta malın belli bir miktarını alamadım. Belli bir miktarını da ödemedim zaten. Kış sezonuna girerken verdiğiniz siparişler, yaz sezonunda geliyorsa, bu çok büyük bir haksızlıktır. Ben o haksızlığa uğradım.

– Müşterilerimizi iyi tanıdık, o da bizi iyi tanıdı. Dedi böyle böyle malımız gümrükte çok bekliyor, beklememesi için, akreditifli çalışıyorduk, "Bu sefer açık çalışalım" dedi. Adamla çalıştığımız için devamlı güven gerekiyor. Güven olmayınca ne olur? Ya iş yapamazsın, akreditifli çalışacaksın veya iki şıkkın var ama müşteri de diyor ki "Kardeşim ben sana paranı gönderiyorum. Sen beni tanıyorsun, ben seni tanıyorum. Benim malım gümrükte 15-20 gün bekleyeceğine tırla gelir aynı gün malımı müşteriye veririm. Paramı alır sana gönderirim. Bana güvenmiyor musun?" Tabii ki bu arada yine müşteri iyi olduğumuz için bizi kandırdı. Malı gönderdik. 98-99 yıllarında yine paramız gelmedi. Oradan da bir darbe yedik. Biz hayatımızda bir sıfırdan başladık, bir yukarıdan aşağıya damdan düşer gibi düştük.

– Çok vergi kaçırılan bir ülkede yaşıyoruz, kendi muhasebecilik mesleğim açısından, her şeyi uygun yapmıyoruz. Vergi kaçırmak için mutlaka bazı şeyleri yanlış yapıyorsunuz. Ters geliyor size, ama yapmak zorundasınız. Patronunuz sizi almış o iş için, siz de çalışıyorsanız yapmak zorundasınız. Ters gelse de yapıyoruz. Ha şimdiye dek mecburen yapıyordum, hiç itiraz etmiyordum, ama emekli olduktan sonra...

Evlilik ve Eşle İlişki

Bulgularımız, evliliğin erkekliğin yapılanmasında önemli bir işlevi olduğunu teyit ediyor. Katılımcıların evlilik ve eş ilişkisiyle ilgili anlatımlarında beş temel boyut belirlendi:

1. Evliliğin anlamı ve evliliğe ilişkin düşünceler,
2. Eşten beklentiler ve iş bölümü,
3. Eşle ilişkide hiyerarşi ve kadın-erkek eşitliği,
4. Eşle ilişkide karar alma, fikir ayrılıkları ve çatışma çözümü,
5. Eşle ilişkide paylaşım ve yakınlık.

Evli erkeklerin evlilik ve eş ilişkileriyle ilgili deneyimleri, algıları ve görüşleri bu boyutlar temel alınarak irdelendi ve öne çıkan temalar saptandı; bulgular da bu temalar etrafında özetlendi.

EVLİLİĞİN ANLAMI VE EVLİLİĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

Evli erkekler için evlilik veri olarak alınıyor ve sorgulanmıyor; iki cinsin birbirini tamamlaması, cinselliği rahat yaşayabilmek, sıcak bir yuva ve çocuk sahibi olmak, sosyal düzenin gereğini yerine getirmek anlamına geliyor. Özetle; sorumluluk ve gereklilik bağlamında düşünülüyor:

> – Evlilikte en büyük temel sebep hayvani duyguları bitirmektir. Ondan sonra insani duygulara geçmektir benim için; cinselliği bitirmeden diğer şeyleri bitiremezsin.

– Ben de arkadaşa diyorum "sen de evlen," diyorum "başkalarına bakma," diyorum, "hiç olmazsa evinde bekleyen biri var, sıcak yemek yapacak," diyorum.

– Evliliğin olmaması gerektiğini düşünenler olsa da evlenmeyi istemeyen kişinin de kadına ihtiyacı var. Evlenmeyi istemeyen kadının da erkeğe ihtiyacı var.

– Kurum olarak, evli olmak güzel. Bir yerde aslında sosyal düzen anlamında gereklidir de. Ahlâki değerlerin yitirilmemesi anlamında.

– Evlilik, beni olgunlaştırdı, geliştirdi. Yani, sorumluluk sahibi etti beni.

– Evli olmaktan memnunum, resmiyette biriyle birlikte olduğum için ve resmiyette bir çocuğum olduğu için. Eğer çocuğum olmasaydı, evlilikten memnun olmayacaktım. Benim için bu evlilik hayırlı mı değil mi, % elli % elli. Bir şey olsun ki benim kanaatim değişsin, çünkü ben çıldıracağım artık. Doktor karıma hamilesin demiş. Karar veremiyordum ya, "bak çocuğun oldu artık, kapat konuyu, ölene kadar senin eşin olsun," dedim. "Hanım, olay bu, ben kararımı verdim," dedim. "Çocuk olmasaydı beni sevmeyecek miydin?" diyor. Hâlâ söylüyorum: "Ben yine seni sevecektim ama bu kadar şeyi çekmeme anlam veremiyordum. Doğru insan mısın, değil misin? Onu bilmediğim için bunu istedim, Allah da onayladı, bak ne güzel."

– Benim hayatımı yaşamış bir insan için, evet garipsedim. Çünkü müzik hayatında, her gün icabında başka bir sevgili olabiliyor, bende vardı. O huylar babamızdan bize geçmiş tabii, gen olarak. Onun için, evlendiğimizde biraz garipsedik. Ta ki çocuk oluncaya kadar. Çocuk olduktan sonra ancak idrak etmeye başladık. O da iki sene sonra zaten. İki yıl çocuk düşünmedik. İki yıldan sonra büyük kız doğunca, yavaş yavaş o duyguyu alınca, garipseme bir şekilde yavaş yavaş kayboldu.

Az sayıda katılımcı için evlilik, dışarıda özgürlüğünü devam ettirirken bir yandan da evcilliğin nimetlerini yaşayabilmek anlamına geliyor:

– "Benimle evlendikten sonra, evlilikten kaynaklanan bir şeyse, seni o yoldan döndüreceğime emimin," dedi. "Mutluluğu evde bulacağına eminim," dedi. "Sen iki duble rakı içeceksen, gelip evimizde içeceksin," dedi. "Mezeni de ben hazırlayacağım," dedi, "rakını da ben doldururum, otururs un evinde içersin, sokakta mutluluk aranmaz ki," dedi. Mantığa bak. Gördün mü? Kafadan 10 puan. "Ama benimle evlendikten sonra, yok yine mutsuzum, dışarıya gidip meyhanede içeceğim, arkadaşlarım daha iyi geliyor diyorsan, ayrı bir olaydır," dedi. Düşündüm, dedim ki, zaten bu mutluluğu bulunca dışarıda ne işim var? Ama var ya gece saat 3'te geleyim, kapımı açar. Pavyona gideceğim, değil mi? "Ya Emine takım elbisemi hazırlar mı-

sın?" Kahvedeyim böyle paspalım. Pavyona veya düğüne gideceğim, eğlenceye gideceğim. Saat 3'te gideyim, takımım hazır. Evliliğe bak hocam ya?

– Evlilikten şikâyet etmiyorum. Allah herkese benim ki gibi bir eş versin, ben bu kadar iyi bir insan değilim. Evet, ara sıra yasak elmayı yiyoruz ama asla evimi ihmal etmem. Giderken eve bir çiçek alır götürürüm. Sürekli almam çiçek, alışkanlık yapar. Onları alır, çoluğumu çocuğumu bir yere götürürüm, ailemle dışarıda dolaşmaktan zevk alıyorum. Bir sabah kahvaltısına, bir lunaparka, gezmeye dolaşmaya.

Bazı katılımcılar, evliliğin ve çocuk sahibi olmanın getirdiği sorumlulukların onları bir yandan da kısıtladığını dile getiriyor:

– Evlilik özgürlüğümü aldı elimden. Her arkadaşınla görüşemezsin. Bekârlıkta yaptıklarını evlilikte yapamazsın. Eğlence kulübüne gideyim veya birahaneye gideyim, bunu çok nadir yaparsın. Evde sorumlu olduğun eşin vardır, çocuğun vardır. Kendi masraflarını kısarsın. Türkiye'nin ekonomik şartları sürekli teğet geçti falan deniyor ya, hiç alakası yok, o noktayı deldi geçti. Masraf çok. İşçi gideri, yok işyeri kirasıydı, bilmem nesiydi, gider çok. Bu sefer ne yapıyorsun, kemer sıkıyorsun, sürekli masraflarını kısıyorsun. Kendi özel harcamalarından kısıyorsun. Evde çocuğun var, çocuğun süt parasını başka yerlere harcamak istemiyorsun.

– Evlilikten çok da memnun değilim. Şöyle söyleyeyim; geç evlendim ama yine de erken evlenmişim diye düşünüyorum, çünkü belli bir yaşa kadar hayatın nimetlerinden yararlanamadık; yani istediğim gibi gezemedim, istediğim gibi davranamadım, ekonomik koşullar itibariyle söylüyorum. Her sene bir yeri gezmek isterdim mesela. Yurtdışına çok hevesim yok ama Türkiye'de her sene bir yeri gezmek isterdim. Maalesef olmadı. Becerip de İngilizce eğitimimi tamamlayamadım. Becerip de müzik alanında kendimi çok ileriye götüremedim. Bunları bekâr olsaydım yapardım, buna inanıyorum; çünkü evlendikten sonra ve çocuk olduktan sonra, hayat biraz şey geçiyor, o sorumluluk, "eve gitmem lazım", "eve gitmem lazım" duygusu. O anlamda evlilikten çok memnun değilim aslında ama aile yaşantımdan ya da ailemden bir şikâyetim yok, memnunum.

– Özgürlüklerin kısıtlanması konusunda bir zorlamaysa, zorunlu bir sorumluluk en azından. Olmaması o sorumluluğun alınmaması demek. "Olmasaydı işte şurada olurduk, olmasaydı şöyle yapardık" gibi düşündüğümüz çok konu olmuştur, çünkü bir ara yurtdışına gitmeye çok niyetleniyorduk. Kanada gibi bir düşünce oluştu. Orada arkadaşlarım vardı, muhteşem iş imkânlarının olduğu, ama çocukların eğitimi başlamıştı. "Olur mu, yapabilir miyiz?" Biraz da cesaret edemedik ama çocuk olmasaydı şu anda herhalde farklı bir boyutta yaşam sürüyor olurduk.

"Evlendikten sonra özgürlüğümün kısıtlandığını hissettim", "Evlilikte aileyi geçindirmek büyük bir sorumluluktur" gibi ifadelerle özetlenebilecek bu rahatsızlığın önemli bir sebebi; ailenin ihtiyaçları ile kendi istek ve hayalleri arasında bir denge tutturamamaktır. Bu ikisi arasındaki çelişki, para kazanma konusunda yeterli olup olmamak, evli erkeklerin hayatlarında ezici, yorucu, onları huzursuz eden bir yüke dönüşebiliyor. Fakat, burada altı çizilmesi gereken nokta, "keşke bekâr olsaydım" temasının görüşmelerde açıkça telaffuz edilmiyor olması, "keşke şimdiki eşimle evlenmemiş olsaydım" temasına ise çok nadiren rastlanmasıdır.

Evliliğe bakışta bir uçta, geleneksel biçimde görücü usulüyle evlenmiş ve durumunu "kabullenmiş", daha kaderci bir duruş yer almaktadır. Annesinin aklına uyarak evlenen elli yaşında Orta Anadolulu bir katılımcı eşini cahil, çok şey isteyen, çok bağıran ama doğru, dürüst, hamarat bir kadın olarak tanıtıyor. Eşini anlatırken, nasip ve kısmet gibi lafları çok sık kullanıyor:

> – "Su getir de içelim" falan dedim. Şöyle bir yüzüne bakayım, hesabına. Boyu biraz kısa ama ben fark edemedim. Belki ayakta olsaydı, o zaman da vazgeçebilirdim. Vallahi. Allah bilir kalbimi. Benim şurama geliyordu yahu. Ama yazgı işte. Benim oturmam vesile olacak, onu ayakta göreceğim, rıza göstereceğim. Bunların hepsi yazılı, Cenab-ı Allah'ın hikmeti. Bundan şüphemiz yok.

Bu katılımcı, eşiyle ilişkisi sorulduğunda, "Normal" diye yanıtlıyor ve babasının yaptığı gibi eşinin üzerine kuma almama kararını, kendisine sorulmadığı halde şöyle açıklıyor:

> – İnsan zamanla çoluk çocuğa karışıyor. Yaş da kemale erdikten sonra, her şeyden vazgeçiyorsun. Şimdi bir de işin şu yönü var, ahlâki yönden sahtekârlık yaparsa, başka yere meyilli olursa, o zaman iş değişiyor işte. O zaman daha kötü, Allah korusun. İnsanın aile yuvası yıkılmaya kadar gidiyor. Bunlara fırsat vermeyeceksin. Bazen televizyonda seyrediyoruz ya, yok dört tane karı almışsın, yok şu kadar alınsın, caizmiş. İnsan bir taneye sadık kalacak kardeşim, ben onu bunu bilmem. O dört taneyi alman için katrilyonlarının olması lazım. Doğru mu? Bana göre o karılara da bakmak meziyet yani. Almak kolay ama iş onlara bakmakta. Yükümlüsün çünkü. Zevkin gelirken güzel de bakmaya gelince kötü mü kadın? Kullan kullan, kadını sokağa at. Olmaz. Ne Allah razı olur, ne kul. En güzeli tek eşlilik, düzgün bir hayat, iyi bir aile ortamı ve neticede ondan olacak çoluk çocuklara da bırakacağın namusun, şerefin, onurundur. En büyük miras olarak.

Katılımcıların arasında, birileri aracılık yapmış olsalar da "kendi seçimimle evlendim" diyenlerin sayısı çoğunlukta. Daha eğitimli kesimde evlenmeden önce "birbirini iyi tanımanın", "kafa dengi olmanın" önemine yapılan vurgu artıyor. Aşağıda, üniversite eğitimli iki erkek, bu noktanın altını şöyle çiziyor:

> – Sohbet muhabbet derken işin içinde bulduk kendimizi. Güzel bir şeyler yaşadık, çünkü benim tek hedefim, her insanla değil de tek bir insanla olmak, kafa dengi yani. Oturduğu zaman benim aileme karşı, çevreme karşı yanımda olmasını istediğim bir insan. Sadece beni anlayacak insanı bulduğuma inandığım için evlendim. Çünkü o kadar şeyin arasından seçtim ki onu, güzelliğini aramadım yani, yeter ki beni anlayacak bir insan olsun.

> – Evleneceğin kişiyi çok iyi tanıman lazım. Acele etmemek lazım. "Bu benim hayat boyu beraber olacağım arkadaşımdır" diyebilmen lazım. Tanıman için de biraz zaman lazım. Çok kısa sürede olacak bir şey değil. Evlilikte bazen tökezlemeler olduğu anda hemen aklınıza o geliyor. "Keşke bunları evlenmeden önce konuşabilseydik. Bunları yaşayabiliriz, sakın birbirimizden kopmayalım. Birbirimize maddi, manevi, özellikle manevi anlamda destek olalım"; o konulara hiç girmemişiz mesela. O konuları hiç konuşmamışız. Onlar hep açık kalmış. Yaşadığımız anda görmüşüz. Dolayısıyla ben o anlamda onu tanımamışım diye düşünüyorum.

Fakat, bu bölümün son kısmında daha ayrıntılı biçimde tartışılacağı gibi; "âşık olmak" ve "âşık olduğu için evlenmek" çok az rastlanan, daha çok metropolde yaşayan katılımcıların anlatımlarında dile getirilen ve hem kentsoylu hem de yüksek eğitimli olmanın etkisinin verdiği bir bireysellikle birlikte geliştiği görülen bir tema olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, 53 yaşında ve üniversite mezunu bir katılımcı, ailelerinin karşı çıkmasına rağmen nasıl evlendiklerini şöyle anlatıyor:

> – Aslında niyetim fizik profesörü olmaktı. Bütün hayalim oydu ama hayat şartları akademik kariyerden daha çok iş hayatına girmeye yönlendirdi. O yüzden de olamadı istediğim şeylerin bazıları, ama değer, çünkü karımı çok seviyorum. Onun için bıraktım her şeyi. İki ailenin de karşı çıkmasına rağmen genç yaşta evlendik. O 18, ben 20'ydim. Evlilik değildi aslında, birlikte olmaktı bizim derdimiz. Bu dönemler, 80 öncesi dönemlerde bir kadın ve bir erkeğin birlikte olması, evlilikdışı çok hoş karşılanmıyordu. Biz âşık olduk birbirimize ve sürekli bir arada olmak istiyorduk.

EŞTEN BEKLENTİLER VE İŞ BÖLÜMÜ

Evli erkeklerin ifadeleri, eşten ve evlilikten beklentilerin, hem evlilik öncesi eş seçimini hem de evlilik sonrası ev-içi iş bölümünü etkilediğine işaret ediyor. Eş ilişkisiyle ilgili kullanılabilecek en genel ifade, öncelikle karşılıklı sorumluluklar çerçevesinde şekilleniyor ve anlaşılıyor olması. Özellikle kır kökenli katılımcıların eş seçimine ilişkin kıstasları, bu beklentilerle şekilleniyor. Bu erkekler için eşten öncelikli beklenti ev-içi sorumlulukların taşınması olduğundan, eş adayının ev işlerindeki becerisi, ailesine duyduğu sevgi, saygı ve bağlılık en önemli kıstaslar olarak görülüyor. Aşağıdaki üç katılımcının tanıyarak, severek evlenmeyle ilgili gizli "keşke"si olsa da, görücü usulüyle yaptıkları evlilikleri eşi düşünmeden rahatlıkla reislik yapabilmeleri açısından işlerine geliyor:

> – Çalışkandı maşallah, evine bakıyordu. Evi tertemiz, hayvanıyla uğraşıyor, annesiyle babasıyla uğraşıyor. Sabırlı bir insan dedim, benim Allah'a şükür aklım yerinde, annemin de aklı yerinde. Eli ayağı tutuyor. Bu zorluklar içinde yetiştikten sonra, benim anne-babama hayli hayli bakar dedim.

> – Anneme "Senin kestiğini ben yerim. Sen beğendikten sonra benim için fark etmez" dedim. "Oğlum, bu ev kızı olur, köylü kızı, her işi bilen insan" dedi. "Tamam" dedim. Bir hafta içinde nikâhı koyduk, bitti.

> – Eşim çalışkandı, yani mantıklı düşünen, evin sorumluluğu onun üzerindeydi, sorumluluk taşıyan bir insandı, oturup kalkmasını bilen bir insandı, onun için evlendim. Mantıki evlendim yani, severek değil.

Temizlik, yemek gibi ev işlerinin yapılması, evde düzenin sağlanması, anne ve babanın bakımının üstlenilmesi, çocuklarla ilgilenilmesi, sıklıkla dile getirilen beklentiler. Özellikle gelenek ve göreneklerin baskısının daha kuvvetli hissedildiği Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da daha genç ve düşük eğitimli erkekler, beklentilerinin karşılanması konusunda daha ısrarcı ve baskıcı davranabiliyor. Birçok katılımcı, eşlerinin nasıl ve ne zaman dışarı çıktığını, yani eşin ev dışındaki davranışlarıyla ilgili beklentilerini de dile getiriyor ve bu konuda da ailelerini referans gösteriyorlar. Bu beklentilerin oluşmasında ailede gördüklerinin bir model olduğu vurgulanıyor, bireysel karar ve çevrenin beklentileri arasında bir ikilem yaşandığında ise statükoya sığınılıyor:

> – Ben "tek başına çıkma" diyorum, hiçbir zaman için. Bir tanıdığımız komşu var, "onunla beraber çık" diyorum. Tek başına hiçbir zaman için bir yere göndermemeye çalışıyorum. Kızıyorum yani, "otur oturduğun yerde, gitme" diyorum.

– Aileden aldığımız terbiye bunu gösteriyor. Bir şey yaparken ailemizden utanarak yapıyoruz, ailemizi düşünerek, ailemizin yüzünü yere indirmemek, utandırmamak amacıyla yapıyoruz. Bu şekilde yetiştirilmişim. Dünyanın öbür ucuna da gitsem, Paris'e gitsem yine böyle yaparım. Küçüklükten büyüklüğe kadar aldığım bir terbiye, bir kişilik var. Ben eşimi tek başına dışarı bile çıkarmıyorum. Çıkarmamamın nedeni; birisi laf atsa, bu sefer başım belaya girer, öyle biraz geniş çaplı düşündüğüm için.

– Bizim bu ortama ters, alışkın değiliz. Çıkıp gezebilir ama biri görür. "Bu Mahmut'un karısıdır. Girmiş, pastanede oturuyor", dedikodu yayılıyor, insan huzursuz oluyor.

– Ben onları çıkarırsam çıkarız ama bensiz çıkmıyor. Benim açımdan hiçbir mahzuru yok. Sohbet edebilir, arkadaşlarıyla sohbet edebilir ama şu an toplum öyle gerektiriyor, ondan dolayı.

Eşin ev-içi ve ev-dışı davranışları konusunda en esnek davrandıkları, eşlerini kısıtlamadıkları anlaşılan katılımcıların daha ziyade üniversite eğitimli üst SED'den erkekler oldukları görülüyor. İlki 20'li yaşlarında, diğerleri ise 50'li yaşlardaki üç katılımcının ifadeleri şöyle:

– Üst SED: Kıskançlık yok, onun da görüştüğü erkek arkadaşları var, çocukluğundan, işyerinden, mahallesinden. Hepsini de tanıdım, evli olduğumuzu biliyor her iki tarafın da arkadaşları. Bu güzel bir bağ, güzel bir ilişki, dostluk arkadaşlık ilişkileri, ara sıra görüşmeler.

– Üst SED: Apartman çevresi var, hem de okul arkadaş grubu ayrı, bir de iş arkadaş grubu var. Sürekli birlikteler. Çoğunluk dışarıda vakit geçiriyorlar. Meyhaneye ya da bara da gidebilirler. Sorun olmaz.

– Üst SED: Ben gidemiyorsam, "benim tatil yapmam gerekiyor" deyip Aslı tek başına tatil yapmaya gidebilir. Gider de, gitti de. Veya çocuklardan birini alıp gider müsaitse, isterlerse. Umut'la da tek başına da çok gitmiştir tatile.

Evlilikle ilgili beklentilere paralel olarak, katılımcıların büyük çoğunluğu, eşlerinin çalışmasına sıcak bakmadıklarını dile getiriyorlar. Genel olarak eşin çalışmasını istemediklerini vurguluyorlar ve buna sebep olarak da yetiştikleri ortamdaki ve ailedeki anne-baba rollerini ve onların etkisini gösteriyorlar:

– Aileden öyle gördük. Babam, "İş ne oğlum, evde otursun, sen evine kuru ekmek soğan getir, ona bak, çalıştırma" derdi. Mesela markete veya başka

bir yere göndersem, güvenemem. Kime güvenip de yollanır bu devirde. Göndersem kimin ne yapacağı belli, belki benim eşime asılacaklar. Ben sinirleneceğim, belki o adamı döveceğim. Elimden bir kaza çıkacak, göndermiyorum ben de, "otur evinde" diyorum.

– Valla ne abilerimde gördüm, ne babamda gördüm, ne amcalarımda gördüm. Ben bıraksam da ağbim bırakmaz, babam bırakmaz. "Nasıl eşini bir yerde çalıştırıyor?" Benim eşim burada çalışamaz, ben istiyorum ki eşim çalışsın. Onun da eve bir katkısı olsun. İstiyorum ama bırakmazlar. Çalışıp veriyorum, nereye kadar vereceğim? Bazı ay var hiç iş yok. Nasıl getirip vereceğim?

İkinci katılımcının anlatısı, erkeklerin nasıl ihtiyaç ile gelenek arasında sıkışabildiğinin, egemen erkeklik tanımını nasıl kendi gerçekliklerine uyduramadıklarının iyi bir örneği. Bu katılımcının görüşmesinde, eşini çalıştırma konusunda çelişkili ifadeleri dikkat çekiyor. Bir yandan geleneksel düşünceye yakın durduğu ve büyüklerinin yolunda ilerlemesi gerektiğine inandığı, diğer yandan ise kendisinin eşine izin verebileceğini, ama çevre baskısı nedeniyle bunun mümkün olmadığını söylüyor.

Eşi çalışan 24 (% 41) katılımcının 4'ü alt SED (% 17), 5'i orta SED (% 21), 13'ü ise üst SED (% 54) grubunda yer alıyor. Katılımcıların çoğunluğunun eşlerinin dışarıda çalışmasının değerini özellikle dile getirmedikleri görülüyor. Ancak bazı katılımcılar, belli koşullar altında eşin çalışmasına izin verebileceklerini ifade ediyorlar. Bu koşullar şöyle: çocukların büyümesi, eşin kendi mesleğini icra edebileceği ve güvenilir bir çalışma ortamı olduğundan emin olmak, eşin dışarıdaki işinin ev içindeki sorumluluklarının aksamasına yol açmaması:

– Çocuklarım büyürse, çalışacağı yerleri görürsem, o insanları tanırsam, o yapılacak işe bakarsam, kanaat getirirsem, o zaman belki kendisini geliştirmesi veya kendisinin vakit geçirmesi anlamında düşünürüm ama taraftar değilim.

– Planımız var; bir kuaför veya giyim üzerine yer açmayı planlıyoruz. Çalışma konusunda öyle geri bir düşüncem yok. Çalışmak istiyorsa çalışsın. Ama küçük çalıştırtmaz şu anda. Evin işinde ancak çocukla mücadele edebiliyor zaten.

– Çalışabilir ama bazı çerçeveler önemli; öyle her bulduğun yerde de çalışmak olmaz yani. Neden, iti var kopuğu var. Ne adamlar var, sıksan bacağına adam yerine koyup içeri alırlar, öyle adamlar var. Şimdi eşim çalışacak,

ben agresif bir adamım; ters bir şey duyarım, ters bir şey yaparım, sıkıntı olur, bırakmam da peşini. Onun için adam gibi bir yerde çalıştıktan sonra, kurumsal olduktan sonra sıkıntı yok, çalışabilir, o konuda şey değilimdir.

– Hem mesleki görevlerini hem ev işlerini... gayet mükemmel denecek kadar bağlı ve duyarlıdır. Kendi görevini bilir. Yemek olsun, temizlik olsun, benim onu uyarmama gerek yok. Dışarıdan temizlikçi getirilmesini kesinlikle istemez, kendisi yapar.

Özellikle yukarıdaki son iki katılımcının durumunda olduğu gibi, daha eğitimli katılımcıların arasında, eşin dışarıda çalışmasının uygun, hatta daha iyi olacağı ifadelerine rastlamak mümkün:

– Saygım ve güvenim sonsuzdur. Öyle bir konu olursa destek olurum. Bakıyorum, üniversite mezunu, tahsili bayağı yüksek, kocasına "ben çalışmak istiyorum" diyor "yok çalışamazsın" diyor. Erkeklik damarları tutar ya... Namusuyla, şerefiyle çalışıyorsa, niye engel oluyorsun ki?

– Çalışmayan birisiyle evlenmiş olsaydım, maddi sıkıntı olacaktı. Çalışmamış olsa belki de evlenmeyecektim.

– Eşim evlenmeden önce terziydi. Başkasının yanında çalışıyordu. Devam etmesini isterdim. Belki durumumuz daha da iyi olurdu. Çocuklar olunca yapamadı. Çocuklarla ilgilendi. Çocuk okuldan gelir, yemesidir, giyimi, yıkanması, temizliği. O zamanı bulamıyor. İnsanın istediği gibi hayat devam etmiyor. İşte çocuklar oldu, bitti.

Bazen de, eşin çalışmamasına karar verirken, ailelerle zaten sorunlu olan ilişkileri daha fazla zorlamamak gibi bir neden de rol oynayabiliyor:

– Çocuk nedeniyle çalışmasını istemedim, o da çalışmıyor. Çalışmamasına biz karar verdik, yoksa mesleği, kazancı iyiydi. Zıtlaşmaların içerisinde biz tercihi doğru olandan yana yaptık. İş yerinde problem oluyor, maaşını şey yapıyor; yan tarafta kaynana bakıyor, kaynana kendine zor bakıyor. Diğer tarafta benim annem bakmaya taraftar değil; "ben çocuğumla çok vakit geçiremiyorum" diye sızlanmaya başlayınca, bunların hepsini ortaya koyunca çıkarırım işten, "al çocuğunu doya doya sev, hem de işteki huzursuzluktan kurtul; hem annen rahat etsin, hem de bizimki." Herkesi memnun ettik.

Bazı katılımcılar eşin/kadının para kazanması ile evlilikte huzurun ve birliğin bozulacağını; kadının çalışmasını fazla öne sürmesi olasılığının evlilikte sıkıntı yaratacağını ifade ediyorlar:

– Evlendikten sonra kadın diyor ki, "bu benim param", erkek diyor ki, "bu bizim ikimizin parası". Kadın bir gün diyor ki, "ben bir elbise alacağım." Adam da "alamazsın, o bütçemizi bozar" diyor. Kadın "alacağım, ben de kazanıyorum. Bu evde benim de hakkım var" diyor. Ondan sonra ne oluyor? Başlıyor evlilikler çatırdamaya. Takip ediyorum, son yıllarda evlenenden çok boşananlar var.

– "Benim param", "senin paran", yani öyle duyuyoruz. Mesela koca çok harcama yapıyor, eşinin parasına dokununca "benim paramdır, sen kendininkini bu şekilde harcıyorsun, ben kendiminkinin bu şekilde harcanmasına izin vermiyorum" diyebiliyor.

– Çalışan kadının ev olayı çok kolay değil. Ona da hak vermiyor değilim belli açılardan ama tabii bunu kullanmamak lazım. Bunu karşı taraf bilip, ona göre davranıyorsa, bunu kullanmamak gerekiyor. Bu anlayış ve iletişimin her zaman dengeli olması gerekiyor.

Kadının da erkek gibi ev geçindirme sorumluluğu olduğu düşüncesi yaşça daha büyük üst SED'li katılımcılarca daha rahat kabul edilmekte. Kayseri gibi kadınların dışarıda daha az çalıştığı bir kentteki bir üst SED'li ve ellili yaşlardaki katılımcı, zaman içinde, eşin çalışması hakkındaki düşüncesini nasıl değiştirdiğini; bir diğer benzer katılımcı ise eşinin de çalışmasının nasıl onu rahatlattığını anlatıyor:

– Üst SED: Mesela erkek çalışıyor, kadın da üretime katkıda bulunuyordu. O dönem Araplar gelmişti, bahçe kiralıyorlardı, domatesi ekip biçiyorlardı, erkek de çalışıyordu, kadın da. İkisi birbirine destek oluyordu. Ama bizim bulunduğumuz bölgede kadın asla çalışmazdı. Erkek çalışır evinin geçimini sağlar, kadın da evindeki işleri yapardı. Böyle bir olgu olduğu için bize ters gelmişti. Tabii çalışma hayatına girdiğimiz zaman, buradaki olgunun yanlış olduğunu gördük.

– Üst SED: Eşim de çalışıyor. O da bu işe ortak sonuçta. Benim kadar onun da eli taşın altında. Tabii sıkıntılı olsaydı, o sorumluluğun üzerimde olduğunu, benim yapmam gerektiğiyle ilgili bir şüphem yok.

Özellikle de metropolde yaşayan ve yaşça büyük üst SED'li katılımcıların konuya daha pragmatik yaklaştıkları, sorumlulukların toplumsal cinsiyete göre değişmediğini vurguladıkları ve ev geçindirme sorumluluğunun aslında paylaşılması gerektiğini düşündükleri görülüyor:

– Üst SED: Kadın da olsam bunu yine yapardım diye düşünüyorum. Çünkü, eşimin çalışmıyor olmasına hep hayret ediyorum. Konuşmuşluğumuz oldu. "Sen niye çalışmıyorsun? Üniversite mezunusun. İş tecrüben var. İngilizcen var, 10 parmak daktilon var. Bu şekilde tırnağın kadar insanlar oralarda buralarda çalışıyor. Sen kütüphanecisin ya." Önemli de sayılabilecek bir meslek, arşivleme vs., pek çok büyük firmanın ihtiyacı olan bir şey.

Katılımcıların bir kısmı, özellikle de alt SED grubundakiler, eğer eşleri dışarıda çalışmıyorsa, ev-içi sorumluluklarını eşin görevi olarak görüyor ve ev işlerinde kendisinin aktif rol almadığını belirtiyor. Bu katılımcılar, ev işlerine pek karışmamayı ya da ufak tefek işlerde eşe yardımcı olmayı tercih ediyor. Bu durumun sebepleri: yetiştiği ailede de gördüğü gibi geleneksel rol ayrımını benimsemek ve ev işinin kadının işi olduğunu düşünmek, uzun iş günü, ev işi yapmayı beceremememek:

– Alt SED: Yok ağbi. O kapıdan içeri girince elim hiçbir şeye değmez. Bir tek ayakkabımı çıkarırım, o da eğilmeden, çorabımı bile eşim çıkarır; suyumu, çayımı, yani aklınıza ne gelirse her şeyi eşime yaptırırım. Eşim olmasa anneme yaptırırım, annem de olmasa kardeşlerime yaptırırım. Evden çıkınca da ayakkabımı eşim giydirir, öyle çıkarım.

– Alt SED: Vakit de olmuyor ama vakit bulsam da "bu hanımın işi" deyip yapmıyorum açıkçası, Allah var yukarıda. İyi yapmıyoruz ama öyle geldi, biz öyle gördük babamızdan. Benim babam gece üçte yoldan gelirdi, annem kapıda karşılardı, çayını demlerdi, yemeğini hazırlardı, yatardı. Benim babamın bir gün kahvaltısız işe gitmişliğini görmedim. Şu anda benim hanım da aynısını yapıyor bana. Ben bir gün kahvaltısız işe gitmiyorum. Hanım kalkıyor, benim kahvaltımı hazırlıyor, yemeğimi yiyorum, beni kapıdan uğurluyor.

– Alt SED: Evde her şeyimiz var. Eşimin süpürgesi var, halı yıkaması var, bulaşık makinesi var, robotu var, mikro dalgası var, her şeyimiz var. Onun için hanım "şunu da yap" dediği zaman yapmıyoruz. "Onu ben yapamam" diyorum, "o da senin görevin" diyoruz. İşte "yuvayı dişi kuş yapar".

– Alt SED: Ev işi mi, en haz etmediğim şey, ama düzensizlikten nefret ederim, paspal adamlardan değilim. Bazı adamlar hiçbir şeyden anlamaz, ben anlarım ama yapmam. Bilirim yemek yapmayı ama evde kadın varken yapmam. Ama içeri gidip odun gibi oturan adamlardan da değilim, yanında otururum. O yemek yapar, ben yanında otururum; yanında oturunca hiç sesi çıkmıyor. İçeride otursam bir dünya tantana yapacak; halbuki bütün işi o yapıyor, yanında oturunca mutlu oluyor, problem yok. Onunla çalışıyormuşum gibi oluyor. Olur ya, eşim hasta falan olduğu zaman yaparım.

Tanımadığım adamı da eve falan sokmam, temizlikçi sevmediğim şeydir, elaleme mi toplatacağım eşyalarımı. Onun için gerekirse evde temizlik yaparım, kıyının köşenin perperişan olmasını hiç sevmem. Normal zamanda, evde kadın varken de temizlik yapmam. Ben o kadar aileme sahip çıkıyorsam, karı kız peşinde koşmuyorsam, evime bağlıysam, kadın dediğin de evde yemeğini yapsın canım artık, temizliğini de yapsın. Biz geleneği örfü âdeti olan adamlarız, babamızdan da böyle gördük.

– Alt SED: Ben geç geliyorum, eşim sabah 07.00'de işe gidiyor, onu işe bırakıyorum, çocuğu bakıcıya bırakıyorum. Eşim 16.00'da çıkıyor işten, 16.30 civarı çocuğu bakıcıdan alıyor. Saat 17.00'ye doğru evde oluyor. Ben 22.00-22.30 civarı işten çıkıyorum. Eşim o saate kadar temizliği yapıyor, yemek hazırlıyor. Ben gelince yemeğimizi yiyoruz, yiyorsak meyve falan yiyoruz, edersek sohbet falan ediyoruz, sonra yatıyoruz.

– Alt SED: Elimden gelmez. Ben sabah çıkardığım eşofmanımı bile katlamayı beceremem. Ama akşam misafir geldi, ortalık dağıldı, çocukların oyuncaklarını toplamaya yardım ettim. Sabah kahvaltı yapıyoruz, çay bitti, çayı ben koyarım, sıra bakmam. Benim bittiyse ben koyarım, onun bardağını da doldururum. Ama kalkıp da bulaşık, çamaşır, cam silme falan öyle bir şey yapmam, yapamam zaten.

– Alt SED: Hayır, kadının daha iyi yapabileceği iş var, erkeğin daha iyi yapabileceği iş var. Kadın da bulaşık yıkayabilir, erkek de ama benim yıkadığım hiçbir zaman onun yıkadığına benzemez, bir yerinde bulaşık kalır illaki. Bulaşık yıkamak kadının işidir, o iyi yapar, o bilir.

Üniversite eğitimli katılımcıların anlatımlarında ev işi yapma konusunda karşılaşılan ve özellikle eşten gelen sosyal baskı özellikle dile getiriliyor. Karadenizli bir katılımcının anlatımı, erkeklerin kendi ailelerinde gördükleri ilişki normlarının ve beklentilerin eşleriyle ilişkilerinde zorlanmaya başladığının iyi bir örneğini teşkil ediyor:

– Hani kadınlardan hep şikâyet ediyoruz ya, anneler yüzünden şikâyet ediyoruz; çünkü annelerimiz bizi öyle yetiştiriyor. Biz daha sonra, hayatımıza bir başka kadın girdiğinde, annemizden gördüğümüz ilgiyi, alakayı, hizmeti, şefkati bekliyoruz, olmuyor tabii. Şöyle söyleyeyim, kadınlar da bu konuda şikâyet etmesinler, onlar da çocuklarını öyle yetiştiriyorlar. Yani her şeyinizi anneniz yapıyor, okul döneminizde, askerlik döneminizde, cebinizde para olmuyor, babanızdan anne vasıtasıyla istiyorsunuz. Çayınızı yapıyor, kahvaltınızı yapıyor, akşam geliyorsunuz, yemeğinizi; pantolonunuz yıkanıyor, çamaşırınız ütüleniyor, her şey, belli bir yaşa kadar. O yaştan sonra evleniyorsunuz, eşiniz diyor ki, biraz modernsiniz, çağdaşsınız diye-

lim, "niye ev işlerinde yardım etmiyorsun?" Ya ben alışmamışım ki. Annem bana hiç yaptırmamış ki.

Yine üniversite mezunu ve öğretmenlik yapan Güneydoğulu bir başka katılımcı ise annesinde gördüğü modeli eşinde de bulma arayışını, ama bulamayacağı beklentisini ifade ediyor:

> – Ben öyle eşimin davranışlarına çok fazla müdâhale etmem. Kısıtlamam. Bu saatte bunu yapacaksın, bu saatte şunu yapacaksın, akşam geldiğimde yemek hazır olacak, öyle taleplerde bulunmam. Olmasını ben de isterim ama pek olmuyor, çok da sorun etmiyorum. Bu biraz, annemizden gördüğümüz şeyden kaynaklanıyor. Annemin bana gösterdiği sevgiyi, eşimde de ararım. Eşim de kendi anne babasının gösterdiği sevgiyi benden ister. Bunlar çok zaman gerçekleşmez zaten. Çocuk olduktan sonra durum değişti de, artık yemek oluyor.

Araştırmanın pek öngörülmeyen bir bulgusu, farklı SED gruplarında, eşe evde "yardımcı" olmanın, özellikle de çok küçük çocuk varsa ya da kadın dışarıda çalışıyorsa, ya da eş hastaysa, kabul edilebilir bir davranış olması. Bu esnekliğe özellikle de daha yüksek eğitimli katılımcıların anlatımlarında rastlanıyor. Örneğin, yemek yaptığını söyleme konusunda daha az çekince olduğu görülüyor. Fakat, ev işlerinin aslen "kadın" işleri olduğu varsayımı çoğunluk için geçerliliğini koruyor:

> – Bazen yerleri siliyorum, misafir falan geliyor, eşime yardım ediyorum, yemeklerde falan. Yemek dediğim de inşaatlarda çalıştığım için yemek konusunda biraz tecrübem var, yapabiliyorum. Ev işidir, sonuçta sen de aynı insansın. Bazen gece çocuklar ağlıyor, su falan istiyor, ben kalkıp veriyorum. O uyanamadığı zaman ben uyanıksam, ben veriyorum. Kendisi doğum yaptığı zaman mecburi ben bakıyordum.

> – Çocuk olduktan sonra yardımcı olurum. O da bir can taşıyor çünkü, bana bir evlat verecek. Beni mutlu edecek bir nesil getirecek. Ona da bakarım. Onun istediğini de yaparım. Yemek isterse yemek yapmaya çalışırız ama yemek yapamıyorsak gider bir şeyler ısmarlarız, getiririz. Onun da karnını doyurmaya çalışırız.

> – Eşim de çalışıyor, ben de çalışıyorum. O da yorgun oluyor, ben şimdi ona "tut evi tek başına temizle" demem. Zaten aileden gelen bir şey var, ev temizliği yapmak, yemek yapmak. Yemek yapmak benim için mesela zanaattır. Farklı bir boyuttur yemek yapmak. Ben sabah kahvaltısını iyi yaparım; öğle yemeği geçiştirilir ama akşam yemeği güzel olacak. Onun için uğraş-

mak lazım çünkü o an güzel olmalı her şey, ona uğraşırım, kendim yaparım. Eşimi beklemem, tutup da bir masayı eşime kaldırtacak halim yok. Bir tüpü eşime değiştirtecek halim yok. Ben yeri süpürürüm, o siler veya o süpürür ben silerim. Ne bileyim, yemeği yaptım, bulaşığı birlikte yıkarız; ben deterjanlarım, o durular.

– Yemeklerde bazen eşime yardım ederim. Temizlik de yaparım. Çoğu kişi "ya sen light mısın?" diyor ama bence bu tarz konuşmalar çok saçma. Elinden geliyorsa bir iş, yardımcı olacaksın. Sonuçta o evde ikiniz yaşıyorsunuz, ev ikinizin; yani elinden gelen bir işi yaparsan bence yardımcı olmak daha güzeldir.

– Ben şunu düşünmüştüm; iyi bir kadın kocasını mutfağa sokmayan kadındır. Ama iyi bir erkek de karısına mutfakta yardım eden erkektir. Aslında ikisi çelişki. Eşim böreği bana yaptırır. Kızartma işlerini bana yaptırır. Benim daha iyi yaptığımı söyler.

– Çamaşırları makineye atmak, onları çıkarmak, asmak, toplamak, katlayıp yerine koymak. Bu dizgeyi yapıyorum, evet ama onun kadar yaptığımı iddia edemem, mümkün değil zaten. Okul saatlerimizin farklı olması, çakışmaması, benim daha çok politik faaliyetin bir kısmında daha çok yer almam gibi etkenler var. Evde olduğum sürece kaytardığımı düşünmüyorum. Evdeysem eğer çok iyi bir performans sergilerim.

– Örneğin bir yemek hazırlanacaksa, bir domates doğrayamayacak mısın, patates soyamayacak mısın, eğer çalışıyorsa? Çalışmıyorsa zaten kadın sana hazırlar. Paylaşımcı olacaksın, çalışıyorsa. Bir makineyi çalıştırıp oranın tozunu almak çok mu zor? Alacaksın. Aldım da. Bulaşık da yıkadım. Benim bulaşık makinem yok. Yemek de yaptım. Çok güzel yemek yaparım. Hazırlarım çalışırken. Ben erken çıkıyorum, o geç çıkıyor. Ben yemeği yaparım.

– Ben yemek yapmayı severim. Kimi der ya "karı gibi yemek yapar", yaparım, çünkü güzel. Üniversitede bekâr hayatı yaşadığım zamanlar öğrendim, annem öğretmişti tariflerle.

– Hasta olduğu zaman biraz özveriliyimdir o konuda; ama sağlamsa ve ben bütün gün çalışıyorsam, orada birazcık klasik Türk erkeği şeyi var. Bu biraz kötü, biliyorum ama, hani elime alıp da bir toz aldığım yok. Mesela o bir yemek hazırlarken bir salata yaparım veya geç kalmışızdır pilava yardım ederim. Ama sofrayı kaldırmaya yardım etmem, hazırlamasına ederim. Öyle çok ev işim yok yani. Ha kardeşim mesela, karısı da çalışıyor, kendi de çalışıyor. O mesela eline alıp paspas bile yapar. Ben onu yapamam ama kardeşim yapıyor. Onu da eleştirmiyorum, aferin, karısına yardımcı olu-

yor. Bu benim bir eksikliğim, iyi yaptığımı iddia etmiyorum. Kardeşimi de takdir ediyorum.

– Ben hiç aldırmam. Hatta beni bazen komşular çamaşır asarken gördükleri zaman balkonda gülerler. Dedim ki "terzilere de o zaman git gül". Benim için hayat müşterekter. Yapılmayacak bazı olumsuz şeyler var. Onlar haricinde benim tabularım yok. "Siz klişe, feodal yaşamaya alışmışsınız. Allah yolunuzu açık etsin." Ben öyle bakıyorum. Eşimin yetmediği yerde ben yaparım. Hayat paylaşmaktır...

– Benim eşim de yıllardır çalışır. Eve gelir, yemek hazırlar. Ben de yorulmasın diye bulaşığı yıkarım. Yani ben de kadın işi üstlenirim. O erkek işi üstlenir. Bu şekilde bir farklılık yok.

– Yaparım. Pazar günleri evi baştan aşağıya ben süpürürüm; önüme biri çıkarsa kızarım. Elimizden gelen şeyleri hanımın yönlendirdiği şekilde yapmaya çalışıyoruz; bazen arıza oluyor, tamir işleri falan, biz yapıyoruz mecburen. Bazen bulaşıkları ben yıkarım, az sayıda olunca makineye atmıyoruz. Yalnız kalabiliyorum; evde bana iki kap yemek koyarlarsa bir hafta idare edebiliyorum. Yemek pişirmeyi beceremiyorum; emekli olduğumda on tane yemek yapmayı öğreneceğim, öyle bir hedefim var. Yemek işine de hafiften girip hanımın işini biraz hafifleteceğiz.

– Elektronik olsun, mekanik elektrikli cihazlar ev eşyaları olsun, mümkün olduğu kadar kendim onarma yoluna giderim. Çok böyle parça falan gerekirse gider onu alır getirir yaparım. Kolay kolay eve usta sokmam; ama ev işi derken, Bodrum'da yalnız olduğum zamanlar ister istemez ütü yapıyordum. Yemeğimi kendim yapıyordum. Ama şimdi eve geldim. Evi süpürüyorum. Eşim yapar paspaslama, temizleme işini. Çamaşır yıkama işine evde fazla karışmıyorum, sadece onlar ütü işini halleder. Yemek işini de eşim halleder. Ama bazen dışarıda olur "gecikeceğim ben şunu ateşe koy, şunu ısıt ya da şunu hazırla" diyebilir, yaparım, kaçınmam.

– Yemek yapımı, evin temizliği, yardım ederim. Mesela ben süpürürüm, o siler veya ben silerim, o süpürür. İyi yemek yaparım, yemeklerde yardımcı olurum. Yemek yapmayı ben öğrettim ona zaten. Yaparım, yardımcı olurum. Kadın benim kölem değil. Evi beraber kullanıyorsak, ben de bir katkı koymak istiyorum.

Ev işi yapmaya çalıştıkları halde eşleri tarafından haksızlığa uğradığını söyleyen bir azınlık da var:

– Zaman zaman onun da sesini yükselttiği oluyor, ev işlerinden, kadınların anlaması gereken işlerden anlamadığım oluyor, "bilmediğin işe niye karışı-

yorsun" gibi ses yükselmesi oluyor, haklı da buluyorum. Ben sıradan Türk erkekleri gibi değilim, hamur açabilen, börek yapabilen, biber dolması yapabilen bir Türk erkeğiyim. Yabana atılamayacak bir adam olduğum için öyle bulaşık yıkamasını bile beceremeyen bir erkekle aynı statüde görülmek hoşuma gitmiyor zaman zaman.

– Hem de nasıl, bayılırım, yemek yaparım; ama işte bak, nasıl sertleştim yine. Ben yemek yapıyorum, "dağınık, niye dağınık", ben pişme sürelerini biliyorum. Niye ben soğanı soyayım da kabuğunu çöpe atma zamanını kullanayım? Orada yemeğe kullanırım; o zamanı onun için bir ayrıcalık yapıyorum, tatlandırıyorum onu. Geldi baktı, "bu ne dağınıklık, böyle yemek mi yapılır", ortaya bir şey çıkarmışım, "bak hanım ne güzel" demişim, "ocağı yağ etmişsin" dedi. "Ben bu kadar uğraştım, sen de yağı bahane ettin ya hanım, aşk olsun sana, bak seni yemek yapma zahmetinden kurtardım, artık yapmayacağım" dedim.

– Ev işi çok yaptım ama beğenilmedi. Geldi beni teftiş etti. "Burası olmamış" dedi. Mesela süpürgeyi açıyordum hafta sonları, yardım etmek için. Hiçbir şeyi beğendiremediğim için bıraktım. "O olmamış, bu olmamış". Şimdi de "yapmıyorsun" diyor. Yaptığım zaman beğenmiyorsun. Takdir görmedikten sonra bir anlamı yok yapmanın.

Bir sonraki kısımda, erkeklerin eşleriyle ilişkideki kadın erkek eşitliği konusundaki anlatımlarda özellikle de söylem ile pratik arasındaki çelişkilere dikkat çekiliyor. Benzer çelişkiler ev işi yapmak konusunda da sergileniyor. Aşağıda, üniversite mezunu, Karadenizli bir genç iş adamının çamaşır asma konusunda mülakatçıyla girdiği ilginç bir diyalog, erkeklerin bir deyişle "makbul olan" ne ise öyle olmak arzusuna iyi bir örnek oluşturuyor:

– S: Peki, mesela balkona hiç çamaşır asar mısınız?

– Hayır.

– S: Niye?

– Soru güzeldi. Soru güzeldi ama siz benden daha akıllısınız.

– S: Estağfurullah.

– Açıyorsunuz zaman içerisinde konuyu. Balkon bir mahremdir. Hem dinimizde de günahtır bu, bir bayanın veya erkeğin iç çamaşırını görmesi günahtır. Bu, şehvet duygularını arttırır karşı cinsin. Erkek olabilir de, kadınınki olmaz.

– S: Peki, öbür açıdan sorayım, yani bir erkek olarak çamaşır asmak nasıl geliyor?

– Ben mi, asarım. Erkek olarak ben kendim asarım. Utanmam ki ben yaptığım işten. Kimisi "yok, ben şu işi yapamam utanırım." Bugün işlerim kötü gitsin, gider limon satarım. Millet beni nasıl değerlendirecek diye bak-

> mam, milletin ne dediği umurumda bile değildir. Benim ne yaptığım beni ilgilendirir.

EŞLE İLİŞKİDE HİYERARŞİ VE KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ

Katılımcıların anlatımlarında, eşleriyle aralarındaki ilişkinin tonunun hiyerarşi ve eşitlik ekseninin neresinde yer aldığı da irdelendi. Bazı katılımcıların anlatımlarından, evde erkeğin kabullenilmiş bir ayrıcalığı olduğu, bunun evlilikte uyumla bağdaştığı anlaşılıyor. Örneğin, uzak akrabası olan eşine âşık ve evliliğinde mutlu olduğunu söyleyen bir Güneydoğulu öğretmen şöyle diyor:

> – Mesela benim saat 02.00'ye kadar eve gitmeme hakkım var. 02.00'ye kadar beni aramaz, sonra arar. Bilir ki benim muhakkak işim var, gidememişimdir. Görüyorum arkadaşlarda. Gidiyoruz bir yere oturuyoruz; bakıyoruz zırt pırt telefon. "Ne zaman geleceksin, nerede kaldın" diye eşi arıyor. Bizde öyle bir şey yok.

Katılımcılara, evlilik ve eş ilişkisinden bahsederken, kadınların ve erkeklerin ne kadar eşit olmaları gerektiği ve kendi ilişkilerinde bunu ne ölçüde sağlayabildikleri konusundaki görüşleri soruldu. Az sayıda katılımcı, katı biçimde, ilişkilerinde hiyerarşik üstünlüklerini pekiştirmek istedikleri, pratikte pek bir eşitlikten söz edilemeyeceğini ifade etti. Bu katılımcılar, kadın ve erkekler arasındaki farklılıklara dikkat çekti ve özellikle de cinsellik söz konusu olduğunda, erkeklerin hiyerarşik olarak daha üstün olması gerektiğini dile getirdi:

> – Cinsellik yönünden ben şuna karşıyım: evet, ben fındık kırıyorum ama o fındık kırmasın ağbi. Yemiş olduğum yasak elmayı bir kere yiyorum, ikinci defa yemiyorum, çünkü başıma bela olur. Arı misali bir çiçekten bal alacaksın ve geri çekileceksin. Kusura bakmayın ben buna karşıyım, biz erkeğiz ya biz kadınlardan üstünüz ya.

Görüşmelerde, erkeklerin evlilikte kadın-erkek eşitliği konusunda çelişkili ifadeleri olduğu görülüyor. Bir önceki kısımda da belirtildiği gibi, statüyü devam ettirme yönündeki sosyal baskı, kadınların onlarla eşit haklara sahip oldukları bir toplum tahayyülünün eksikliğiyle bir araya geldiğinde, kendilerinin fikirleri ile kadınların toplumda kısıtlandıkları görüşünün birbirine karışmasına yol açabiliyor:

– Bir bayanla bir erkek hiçbir zaman eşit değil diye düşünüyorum. Bir erkek dilediği zaman istediğini yapabilir, gezebilir tozabilir. Bir bayan gezip tozmaya kalksa rahat bırakmazlar.

– Akşam gezmeleri falan, bunları yapması bana ters. Daha muhafazakâr mı oluyorum bu konuda, nasıl diyeyim, ben dışarıya çıksam herhangi bir şeyde kendimi koruyabilirim ya da bana bir kız yoldan geçerken sarkıntılık yapmaz, ama bayanlarda aynı şey geçerli değil, rahat değiller.

Ne var ki, erkek olduğu için sözü eşinden daha fazla geçer konumda olmanın statüsü ender de olsa kaygan bir zeminde seyredebiliyor. Örneğin, kendisini evde sözü geçen, son kararları veren, eşinin hareketlerini kontrol eden biri olarak, eşini ise itaatkâr, sözünden çıkmayan biri olarak tanıtan, eşinin yalnız başına dışarı çıkmasına ve çalışmasına dışarıdaki erkeklere güvensizliği nedeniyle izin vermeyen yukarıdaki Orta Anadolulu bir katılımcı, aynı zamanda, eşine üstünlük kurma konusundaki kaygı ve sorularını dile getiriyor. Bu konuda bir ikilem içinde olduğu aşikâr. Aşağıdaki alıntıda bu katılımcı bir erkeğin eşini kolayca yönetebildiği zamanların artık nasıl da değişmiş olduğunu tedirgin bir ifadeyle itiraf ediyor:

– Annem büyüklerden terbiye aldığı için hiç konuşmuyor. Hele dedemiz varken, tık yok. Babamız ne derse o olurdu. Onların sözünden çıkmamız imkânsızdı. Büyüyüp evlenince kendimiz yapıyoruz, onları da anlıyoruz tabii. Dedelerimiz mesela annelerimize söylediğinde bir laf konuşmuyorlar ya, susuyorlar, hiçbir şey söylemiyorlar. Biz de, hanımlara söyleyemiyoruz işte, devir gelişti. Çocuklar her şeyi konuşuyor. Neyin ne olduğunu biliyorlar. Biz de söyleyemiyoruz mesela hanıma karşı. Söylesek acaba bir şey mi olur, bizi mi terk edecek, bir şey mi yapacak?

Görücü usulüyle istemediği halde akraba kızıyla evlendirilmiş ve olanakları sınırlı iki Güneydoğulu genç ise eşlerinin onların her dediklerini yaptığını ifade ediyor. Birincisi, görünüşü kurtarmasını kolaylaştırdığı için eşine duyduğu minnettarlığı dile getiriyor, diğeri ise, bu durumu eşinin itirazı olmamasıyla rasyonelleştiriyor:

– İyidir tabii, dik kafalı olsa her kelimeyi ters anlasa ben ne yapardım? Bu yoklukta kabul ediyor bir de, terk edip gitse, üç tane çocuğumla ben ne yapardım o zaman?

– Ne kadar da desen, erkeklerle bayanlar arasında demokrasi var, öyle bir şey yok. Ben kendi ailemde de görüyorum. Ne kadar da desem "ben eşime

bunu yaptırmayacağım, şunu yaptırmayacağım", yaptırıyorum yani. Ama nedir, isteyerek yapıyor; istemeyerek yapsa yaptırmam.

Araştırmanın önemli bir bulgusu, birçok erkeğin kadın-erkek eşitliği konusunda ikilemler yaşadığı, geleneksel beklentilerle daha demokrat olmak arasında kaldığının anlaşılmasıdır. Çoğu katılımcının anlatılarında eşle ilişkide eşitlik konusunda söylem ile pratik arasında, pratik ile pratik arasında ve söylem ile söylem arasında çelişki ve ikilemler göze çarpıyor. Örneğin, Güneydoğulu bir öğretmen kendi eşiyle ilişkisinde kadın-erkek eşitliği konusunda ikilemini dile getirmekte; bu kişi bir yandan ev işlerini yaptığını, kendi anne-babasından farklı olarak eşiyle ortak kararlar aldığını ifade etmekte, diğer yandan ise, annesi gibi evine ve çocuklarına bakan bir eş beklentisi içinde olduğu görülmekte. Eşini aldattığı için pişman olan bir erkek olarak, eğer eşi bunu yapsaydı ve özür dileseydi sevgisi mi baskın çıkardı, erkeklik gururu mu, sorusuna verdiği cevapta modern-demokrat olmak ve feodal-geleneksel düşünmek arasında kalıp kendini sorguladığı görülüyor:

– Bu durumu, duyguyu atlatmak zordur. Hatta bunu atlatamadığın zaman travma bile yaşarsın. Bir yandan yılların verdiği bir alışkanlık, yılların şekillendirdiği bir kişilik, bir yandan da sevgi. Zaten biz sürekli bocalıyoruz aslında. Feodal yapımız hâlâ var, bütün o feodal yapımızı terk etmiş değiliz, terk edemiyoruz aslında. Dün bir arkadaş sordu, doktor kendisi, "siz" dedi "çağdaş toplumlarda yaşayabilir misiniz? Mesela İsviçre'de yaşayabilir misin?" "Belki de yaşayamayız" dedim. Çağdaş görünürüz, kendimizi demokrat olarak biliriz, tanıtırız, öyle düşünmeye çalışırız. Bir yandan feodal yanımız var, bunu kolay kolay insan atamıyor. Küçük yaştan itibaren annemiz babamız bizi farklı toplumlara, yerlere götürmedi, biz öyle bir şey yaşamadık. Biz kardeşimizi mayoyla hiç görmedik mesela. Böyle gelmişiz. Aslında bunun feodalizmle açıklamakla, kapitalizmde de vardır, bu aidiyet ve mülkiyet duygusu. Zaten en fazla orada var. "Ben seni sevdim sen başkasının olamazsın" mantığı. "Mal bulanındır" sözü kapitalistlerin lafıdır. Bu maldır, ben bulmuşum, bu benimdir. Başkasına vermez.

– Doğru bir şey, kadın erkek eşittir aslında. Çalışıyor veya çalışmıyor, nasıl ben gezmesini tozmasını, yemesini içmesini seviyorsam o da seviyor, eşit olması lazım bence. Kadın, erkek değil diye evde oturacak hali yok, kadın ev temizleyecek, erkek kafasına göre gezemez bence. Ben öyle görüyorum.

Bunun tam tersi de olabilmekte, ev işi yapmaktan kaçınmadığını, eşine yardım etmeye çalıştığını, sadece evinde değil bir yere gidince de mutlaka iş yaptığını anlatan aynı yöreden bir diğer genç katılımcı, eşinin yapmak istedi-

ği bazı şeyleri doğru bulmayıp izin vermediğini ve eşinin de onun sözünden çıkmadığını söylüyor. Aşağıdaki alıntıda da, kendisine erkek olarak verilen sorumluluk nedeniyle eşiyle tam bir eşitlik olamayacağını ifade ediyor:

> – Tabii ki eşitlik var ama biraz da eşitliğin artı pozisyonunun erkekte olması gerekiyor, çünkü aile yapımızda sorumluluk erkekte, birazcık daha ön planda olması gerekiyor bence erkeğin. Tamam, ben ayrımcılık demiyorum tabii ki. Kadınların, bayanların da tabii bizimle beraber aynı statüde olmasını isterim, istemez değilim ama evli insanların arasında erkeğin biraz daha üst kademede olmasını isterim. Çünkü eğer iki insan arasındaki yuvayı, evliliği ayakta tutmak gerekiyorsa ona da tolerans göstermen gerekiyor.

Benzer biçimde, katılımcıların söylemleri de kendi içinde çelişebiliyor. Akdeniz yöresinden bir katılımcı, bir yandan, eşi çalışmayı çocuk yüzünden bıraktığından beri "artıya geçtiğini ve tek çalışmasının evliliğini hizada tuttuğunu" ifade ederken, bir yandan da ev işlerine katıldığını, karısını zaman zaman alttan aldığını dile getiriyor ve "Evde kimin sözü geçiyor?" sorusunu şöyle yanıtlıyor:

> – Şu anda ortada; bugün hatta kahvaltıda kızıma annesi dedi ki "baban erkek mi kadın mı", "erkek" dedi. "Peki, ben erkek mi kadın mıyım?" dedi, "erkek" dedi. "Peki kızım sen erkek misin kadın mısın?" dedim, "ben de erkek" dedi. "Bak ne kadar güzel bir toplum yaptın, erkek erkeğe kahvaltı yapıyoruz" dedim. Yani bizdeki baskınlık, erkeksi duygu bizim ailemizde var; o yüzden, kadın erkek diye ayırmak mantıksız olur. Bizim, çocuğum da dâhil olmak üzere, doğru kabul ettiğimiz şey doğrudur; bunu kadın söylemiş erkek söylemiş diye ayırmak anlamsızdır.

Çevrenin etkisi ve baskısı en çok Güneydoğulu ve Orta Anadolulu katılımcılar tarafından dile getirilse de, bu bölgelerle sınırlı değil. Sosyal çevrenin, kültürel ve geleneksel kadın-erkek rollerini koruma yönünde ve evlilik içindeki eşitliğin sağlanmasına engel teşkil eden etkisinin olabileceği başka katımcılar tarafından vurgulanmakta. Aşağıda ikisi de orta SED grubundan ve 35 yaşında olan, birincisi Trakyalı, ikincisi ise Karadenizli katılımcı bu durumu beklenti ve öğretilerin "bilinçaltına" girmesi şeklinde açıklıyor, iç çelişkilerini dile getiriyorlar. İkinci katılımcı, kendini değiştirme yönündeki gayretlerine de değiniyor:

> – Orta SED: Şimdi düşünce olarak eşit olması gerektiğine inanıyorum. Fakat hep çevre, hep çevre, çevre. Ben demiştim ki, "kendi annesine kaç kere

giderse sana da o kadar gelir" demiştim. Benim düşünce tarzım buydu. Annem şunu demişti, "bana üç kere oraya bir kere." Bunu söylüyor, bu ne oluyor, sizin bilinçaltınıza geçiyor. Çünkü zaten sorunlu biri, en ufak bir sorunda sürekli evin içine müdahale ettiği için... Hakikaten eşit davranmak istiyorum. Ama dış faktörler nedeniyle bazen davranamıyorsunuz. Bunu genelde hanım da söyler, "bizim tarafa gitmek istediğim zaman mızırdanıyorsun". Aslında mızırdanmıyorum, mızırdanmış gibi yapmak istiyorum. O onun hakkı, onu biliyorum. Ona öyle bir izlenim vermek istiyorum. Çünkü onu biliyorum. Kız kardeşimle arası iyi olduğu için, o onu kız kardeşime söylüyor. Kız kardeşim de anneme söylüyor. Bu da bana dönüyor. Anlatabildim mi? Mızırdanıyorum. "Sizin tarafa gitmek istediğim zaman git diyorsun," diyor. Aslında var ya her istediğini yapabilir; yani hangi tarafa gitmek istiyorsa gidebilir.

– Orta SED: Hani biz ne kadar desek de, "ya biz işte okuduk, kendimizi geliştirdik, şöyle çağdaşız, böyle ileri bakışlıyız" falan fıstık, bunları desek de bizim bilinçaltımızda çocukluğumuzdan gelen, erkek egemenlikle ilgili atamadığımız şeyler var. Eşim çok rahattır aslında ama giyiminde göğüsleri göründüğünde ben şey yapıyorum mesela. Aslında saçma geliyor ama "hayır, öyle giyemezsin" diyebiliyorum. Dolayısıyla biz ne kadar kendimizi geliştirsek, onları atma şansımız yok. Dolayısıyla tam bir eşitlik olma şansı yok gibi geliyor, ama bunu minimuma çekmek adına tabii bazı şeylerden de feragat edebiliyoruz. Biraz daha katıydım önceleri. Eşim arkadaşlarıyla, bayan veya erkek arkadaşlarıyla, fark etmez, gidip bir yerde ben yokken de eğlenebilir, alkol tüketebilir, eve gelebilir, falan fıstık. Ben yapıyorsam, onun da yapma hakkı var. Beraber de çok gittiğimiz oluyor. Bu benim için bir kendimi aşma noktasıydı ama aşamadığınız şeyler de oluyor. Dolayısıyla ev içerisinde çok böyle net "eşitlik var" diyemem. İş konusunda da eşitlik yok. Sonuçta işin büyük bölümünü o çekiyor. Dolayısıyla eşitlikten kastımız oysa; % yüz bir eşitlik yok. Olma şansı da yok.

Eşini de kendisini de sosyalist olarak tanımlayan, geleneksel kadın-erkek rollerinin dışında davrandıklarını söyleyen Akdenizli bir öğretmen, ev işlerinden kaytarmadığını ama eşiyle bakışlarının farklı olduğunu söylüyor, eşitliğin de bu yüzden bozulduğunu anlatıyor:

– Kendi tarafımdan baktığımda, "evet, biz kadın-erkek çok eşitiz" diyebiliyoruz ama eşim bazı serzenişlerde bulunabiliyor bazen. Ev işlerinin bir kısmından kaytardığımı bana hissettiriyor. Onu hissettirince ben daha çok ezildiğimi hissediyorum. Kendimce orada önemli gördüğüm bir şey vardır ve ben onu yapmışımdır, ama o çok önemli değildir eşim için. Önemli olan başka şeydir aslında. O başka şeyin, ya da önemli olan şeyin ne olduğunu o biliyor, kendince o karar veriyor, ama bence önemli değil. Bu noktada baktığımızda eşitlik bozuluyor işte.

Değişmesi gerektiğinin farkında olmak, fakat özellikle geniş aileyle ilişkiler söz konusu olduğunda, bunu nasıl yapacağını bilememek, bir başka çelişki nedeni olabiliyor. Örneğin, aşağıdaki katılımcı, erkekliğin sıkıştırmalarından, özellikle de erkek olarak öncelikli olma beklentisini aşmanın zorluklarından söz ediyor:

> – Günümüzde çok konuyu aşacaksın ki bu tarz ilişkiye evet diyeceksin. Diyemezsin hocam. Ben (bayramda) ablamın evine tek gittiğim zaman "eşin nerede" diyecek. "Eşim de ablasına gitti" diyeceğim. Bana nasıl bakacak çevrem? Kabadayılıkla falan bir alakası yok, erkeklikle de bir alakası yok. Hep demezler mi kadının yeri neresi, erkeğinin yanı? Benimle beraber gelmesi gerekmiyor mu? Ben demiyorum ki benim ailem senin ailenden üstün. Değil. Sana göre de senin ailen üstün. Kız gittiği tarafa yapışması lazım. Evlilikler zaten böyle yürür. Eğer benim kardeşimi kendi ağbisi gibi görmüyorsa, o evlilikler zaten kopmaya mahkûmdur.

Kadın-erkek ilişkileri konusunda olumlu anlayışlar sergileyen, bir taraftan eşine empati gösterebilen, farkındalığı yüksek, ama geleneksel kalıpların dışına pek çıkamayan metropollü bir katılımcı iç çelişkilerini şöyle dile getiriyor:

> – 47-48 yıllık evlilikte hâlâ annemin eli babamın cebine girmemiştir. Biraz belki annesinden gördü, biraz da benim annemin tutumundan gördü, eşim de hep bunu böyle yapmıştır. Bu birazcık gururumuzu okşuyor sanki hocam. Çünkü el cebe gittiği zaman, hocam para sıcaktır, bu para sıcaklığı çocukça bir duygu için oradan bir şeyler almaya itebilir insanı. Kadınsa da söyleyemediği, çekindiği halbuki kötü olmayan, evinde kullanacağı ama senin gereksiz görebileceğin bir şey için oradan para alabilir diye düşünüyorum. Belki burada biraz geri kafalılık var gibi geliyor, ama paranın sıcaklığı beni her zaman korkutmuştur.

Bu katılımcının anlatısında olduğu gibi, empati ve farkındalık davranışlara yansımayabiliyor. Eşin eşit bir birey olarak görülmemesi, paranın kendisinin olduğu, dolayısıyla kadının izinsiz almaması gerektiği gibi erkek egemen bir söz dile getirilebiliyor.

Görece eşitlikçi bir söylem ve bunun pratiğe yansıdığı örnekler de bulunuyor. Özellikle Akdeniz yöresinden katılımcıların bu konuda daha gayretli oldukları göze çarpıyor. Örneğin, eşi öğretmen olan genç bir bilgisayar teknisyeninin evinde işlerin ortak yapıldığı, kendisine kadın-erkek eşitliği sorusu yöneltildiğinde de, gelir seviyesinin önemine dikkat çektiği ve gerek alt, ge-

rekse üst kesimlerde kadınların erkeğe bağımlı iken, eşitliğin en çok kendileri gibi orta kesimde olabildiğini söylüyor:

> – Orta seviyede daha çok eşitlik var bence. Özellikle öğretmenlerde. Kadın mı erkek mi olmak zor, kesinlikle orada bir ayrım yok, eşitlik var. Memur kesimi dediğimiz kesim tamamen eşitlik olan yer.

Bu açıdan dikkat çekici bir başka katılımcı ise Orta Anadolulu bir genç erkek. Bu katılımcının anlatısında, bir yandan, hayatındaki ilişkileri ve deneyimlerini yorumlama biçiminde geleneksel ahlâki değerlerin merkezi bir yerde durduğu, sosyal değişime, özellikle hiyerarşik ilişkilerin esnemesine karşı katı bir eleştirel tavrının olduğu, bu değişimleri birer tehdit olarak gördüğü ve geleneksel değerlerin eski gücünü yitirmesinden çok rahatsızlık duyduğu görülüyor. Diğer yandan ise, eşinin çalışması, ev işlerinde eşine yardımcı olmak, ortak karar almak ve fikir alışverişinde bulunmak konularında ılımlı bir bakış açısına sahip gibi görünüyor. Eşinin taşıdığı yüke karşı empatik bir yaklaşım sergiliyor, kadın-erkek eşitsizliğinden rahatsızlık duyduğunu dile getirerek kadınların sosyal ve kamusal alanda daha aktif olması gerektiğini savunuyor, ev işi yapmak gibi geleneksel erkeklik normlarının dışına çıkan davranışlarının eleştirilmesine kulak asmıyor gibi görünüyor. Bu katılımcının kadın-erkek eşitliği fikrini gelenek ve göreneklerin bu kadar baskın olduğu bir yerde bu kadar benimseyebilmesi nasıl mümkün sorusunu irdelemek için hayat hikâyesine baktığımızda, iş hayatı ve geçim konusunda çok sıkıntı yaşamamış, erkekler arası rekabetin içinde fazla olmamış, babadan devraldığı işi başarılı sayılabilecek şekilde götürdüğünü görüyoruz. Korunaklı bir hayatı ve elinde kendini yeterli hissettiren bir maddi gücü / sermayesi olunca, erkeklerin belki katı ve ayrımcı pratiklere duydukları gereksinimin azaldığı hipotezi bir olasılık olarak ortaya çıkıyor.

Gerçek anlamda bir eşitlikçilik, rolleri pratikte de ilkelere göre değil de durumun gerektirdiğine göre düzenliyor olmak ve bunu bilinçli bir şekilde uygulamak –istisnaları olmakla birlikte– hem eğitimli hem de metropollü olmanın getirdiği bir sıradışı olgu olarak ortaya çıkıyor:

> – Ailenin reisi erkektir falan, kâğıt üzerinde belki yazılıyor ama biz tabii ki birçok şeyi paylaşarak yapmaya çalıştık. Tabii ki belli konularda son sözü ben mi söyleyeyim, o mu söylesin, onun konusuna geliyorsa veya benim daha çok düşünüp kafa yorduğum bir şeyse, sonuçta benim dediğim olsun onun dediği olsun, istiyorduk bunu. Bir kişiye yüklemek o misyonu çok doğru değil. İki taraf da bir şeyler söylüyordu.

– Ne bileyim, bana göre eşitlik var ama tabii her ailede bu kadar demokratik midir, insanlar birbiri için aynı şeyi düşünür mü, menfaatler çarpışır mı, bilemiyorum. Arkadaşlarla yazlık aldığımızda mesela, o "kadının üstüne ev mi yapılır?" derken, o senin eşin ya, ben hiç düşünmedim bile. Arkadaşımın bana böyle bir yorum yapması bana çok tuhaf geldi. Bu benim eşim ya, hayat arkadaşım. Ben ölsem kimin olacak bunlar, çocuklarımın ve eşimin.

EŞLE İLİŞKİDE KARAR ALMA, FİKİR AYRILIKLARI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ

Görüşülen katılımcılar, bir karar alacakları zaman çoğunlukla eşleriyle fikir alışverişinde bulunduklarını vurguluyorlar, böyle yaptıkları zaman doğru kararlar almanın daha mümkün olduğunu dile getiriyorlar:

– Bazı kararlarda ben daha baskın olabiliyorum ama genelde ortak karar alırız. Kendi başıma karar aldığımda yanılabiliyorum, bu nedenle ortak karar almak daha mantıklı.

Özellikle ev içiyle ilgili kararlarda (örneğin, eşya satın almak), imkânlar doğrultusunda karar verme sorumluluğunu eşe bırakmak daha mantıklı görülüyor, dolayısıyla da eşin fikirleri daha etkili olabiliyor:

– Ben sakin bir insanım. Ev işlerine karışmamaya çalışırım. "Şu mobilya alınacak da, bunun rengi ne olacak da, fiyatı ne olacak?" Hiç karışmam, çünkü evle ilgili, baştan da söyledim, "Ne alınacaksa, ne yapılacaksa beni ilgilendirmez. Kararınızı verin, alın. Bana ödeme konusunda –eşim de çalışıyor– yardımcı olacağım bir şey varsa, para istiyorsanız, yardımcı olurum," şeklinde konuşmuştum. Derse ki biri, "Benim lafım geçer", çok da inanmam. En son lafı zaten kadın söyler, evle ilgili özellikle. Hiç itiraz etmem, çünkü itiraz etseniz de çok şey değişmeyecektir.

– Hanım. O bilir. Alır gönlüne göre, hiç olmazsa bütün sorumluluğu ona atarım. Sorumluluğu kendimden çıkarmış olurum.

"Basit" konularda karar yetkisi eşe daha rahat bırakılabilirken, "ciddi" konularda, örneğin bayram ziyaretlerinin nasıl yapılacağı veya yüklü maddiyat içeren konularda kararları alma ve son sözü söyleme yetkisine sahip olduklarını vurguluyorlar. Özellikle de eve para getiren kişi sadece kendileri olduğu zaman, kazanç ve aile reisliği birbirine bağlı kavramlar olarak görülüyor:

– Örnek vereyim: TOKİ'de eve yazıldık. Israrla dedi ki "15 yıl bitmez, nasıl olacak, 15 sene bir ömür..." Altınları var, alacağım. Tepki gösteriyor. İkna edip götürüp TOKİ'ye yazıldıktan bir yıl sonra o evler % 200, 300, 400 değer kazandığı zaman "İyi ki böyle bir şey yapmışsın," diyor. Ev işlerini ona bırakırım ama bir ev, araba alınacaksa kararı ben veririm. Karşı çıksa kararım değişmez. Bu benim işim.

– Evin eşyası falan söz konusu olduğunda tabii ki evin reisi o. Kısa yoldan diyeyim ben; içişleri bakanı o.

– Biz genelde kararları üçümüz alırız. Oğlum, eşim ve ben. Çocukların içinde olmaması gereken kararları eşimle birlikte alırız, eşim yoksa kararı tek başına alırım; ama bir arabanın iki tane direksiyonu olmaz, aile reisi benim. Ama eşimin çok büyük bir söz hakkı vardır ve kararlarına saygı duyulur. Yine de madem evin gelirini ben temin ediyorum, maddi manevi bir sıkıntı olduğu zaman eşim gelip "ne olacak şimdi" sorusunu en son bana soracağına göre ve bu soruyu cevaplayacak en son merci ben olduğuma göre, sorun gündeme gelmeden bunun önlemini almak da benim sorumluluğumda olmalı.

Fikir ayrılıkları ve çatışmaların hangi konularda yaşandığı ve nasıl sonuçlandığı, ailenin sosyo-ekonomik konumuna göre değişiyor. Örneğin, yoksunluğun ön planda olduğu, düşük eğitimli genç erkeklerde iş için uzağa gitme, kahveye çıkma gibi konularla sınırlı olmakta, bu katılımcılar böyle durumlarda eşlerine "laflarını dinletebildiklerini" ifade ediyorlar:

– Çoğu zaman kahveye gitmeme tepki gösteriyor ama hiçbir şeyi dinlemiyor. Ben de kapıyı vurup, çekip gidiyorum.

– İcabında ikimiz de birbirimize kızarız. Diyelim ben evden çıkabilirim, ama o çıkamıyor. Ben evden çıkıyorum gidiyorum, ben geldiğim zaman moralimiz yerine geliyor yani. İkimizin de sözü geçerlidir. Hiç lafımdan çıkmaz kendisi.

Ev geçindirmeyle ilgili yükü, endişesi tüm görüşme boyunca hissedilen bir katılımcı, çalışmak ve para kazanma zorunluluğu ile ailesine ve eşine vakit ayırma isteği arasında kaldığını, ev geçimi ve iş sorumlulukları konusunda eşi tarafından anlaşılmadığını hissediyor:

– Bazı konulara aklı ermez. Mesela bana "Dışarıya gitme, inşaata gitme," diyor. Eee? Diyarbakır'da iş yok, ben dışarı gitmezsem aç kalırız. Onu dinlesen, aç kaldın. Bir bayan istiyor ki eşi her zaman yanında olsun. Her zaman olmaz. Ekmeğinin peşinden gider adam.

Daha eğitimli az sayıda katılımcı, kahvede oyun oynamak, sivil toplum örgütlerine katılmak gibi sosyal hayattaki faaliyetleri nedeniyle eşleri tarafından eleştirildiklerini dile getiriyorlar:

> – Mesela, kahvede kâğıt türü şeyler oynamamı eleştirir. Ağbilerinin, enişte-lerinin oyun kültürleri yoktur. Bende vardır. Onlara benzememi istiyor. Ben öyle yaşamıyorum, beni ben olarak kabul edecek.

> – Sivil toplum örgütü, hiçbir çıkarım yok. İnsanlara yardım etmeyi seviyorum. O belki bunu anlamadığı için beni eleştiriyor. Eleştirdiği zaman da beni anlamadığı için ona kızıyorum. Ona göre boş işler bunlar.

Eğitim düzeyi yüksek katılımcılar ise fikir ayrılığı anlamında, TV'de dizi mi futbol mu izleneceği, sigara içilmesi, motora binmek gibi daha gündelik konulardan örnek veriyorlar:

> – Televizyonda kanal tartışmamız oluyordu, ikinci bir televizyon alarak onu da giderdik.

> – Onun biraz fazla sigara içmesi. Ben on tane içiyorsam, o bir paket içiyor. Rahatsızlık da geçiriyor.

> – Çok ufak tefek şeyler yüzünden. Mesela benim motora binmem. 13 yaşımdan beri kullanıyorum. Bir tek o.

Bir önceki kısımda ayrıntılandırılan, çocuklarla ilişkiler / disiplin konusu, özellikle büyük çocukları olan metropollü katılımcılar tarafından da dile getiriliyor. Aşağıdaki ilk alıntı bu konuda eşiyle farklı düşünen ve anlaşmalı boşanma aşamasında olan, ikinci alıntı ise eşiyle mutlu bir evliliği olan katılımcılara ait:

> – Bizim kızı geçen sene göndermiş olsaydık bu sene tekrar göndermenin anlamı olabilirdi, ama bu sene aynı kursa tekrar göndermenin anlamı yok. Gerekiyorsa "Ben kazanamadım, babam beni kursa gönderdi," desin bence daha iyi. Kendi üstüne suç atacağına bana atsın suçu. Bu aralar onun tartışmasındayız. Ben yine sonuçta yenik düşeceğim muhtemelen. Gidecek kursuna.

> – Bir de bizim bazı kararlarımız vardı. Çocuklar da bunu çok iyi bilir. İzin istendi, birimizden istenip verilmediyse izin, diğerinden kesinlikle istenmeyecek. İlk başta birkaç teşebbüs oldu. Bunu fark edince, bunun son derece yanlış olduğunu, böyle bir şeyi yapmamaları gerektiğini söyledik, sonra rahat ettik.

Geniş aile ile ilişkide fikir ayrılıkları da göze çarpmakta. Bu sorun özellikle de eşin farklı bir yöreden geldiği durumlarda yaşanıyor. Aşağıda, biri Kayserili, diğeri ise Trabzonlu 50'li yaşlardaki iki üst SED'li katılımcının bu konudaki ifadeleri yer alıyor:

> – Ben aile büyüklerinin ellerini öpmesini söyledim. O konuda küçük de olsa baskım olmuştur ama onun haricinde çok karışmak istemem. Eşim bu konuda biraz daha şey, kırılırsa kırılsın, doğrusu neyse onu yapalım diyen biri. O konuda zaman zaman farklı düşüncelerimiz oluyor.

> – 15 yıllık evliliğimizde her bayram istisnasız Arhavi'deydik. Ben Perşembe değil de Salı gününden gidelim istiyorum. Genel olarak geliyor ama çok istekli geliyor mu? Hiç sanmıyorum.

Bu bağlamda, eş ile anne arasında kalma teması da görülüyor. Bu konuda fikir ayrılıkları olduğunda, hem katılımcıların hem de eşlerinin eleştirel bir tutum içine girdikleri ve katılımcıların eşlerini, özellikle kendi aileleriyle ilişkileri konusunda yönlendirdiği, ama haklı bulsalar da kendi aileleri hakkında eşlerinden eleştiri almayı kaldıramadıkları bir gerçek:

> – Eşim ailesinin yanına gitmek ister, bir iki gönderdim, üçüncüde "Biraz durmalısın, sürekli git gel olmaz," dedim. O da dinliyor yani.

> – Eşim çok kalabalık bir aile içerisinden geliyor. Annesi beş kardeş, babası beş kardeş ve hepsi bir arada. Bunların gelinleri, damatları... Onun oradaki dünyası apayrı. Ben onlardan birisini eleştirdiğim zaman hemen tepki gösterirdi. Ama zamanın beni haklı çıkaracağına inanıyordum.

> – O da aynı tarifi yapıyor annemle ilgili. Babamın tarafına girmiş olduğunu, kızlara farklı davrandığını, özellikle de bencil olduğunu söylüyor. Bunları ondan duymak beni rahatsız ediyor, sonuçta annem. Bu da zıtlaşmaya sebep oluyor, "yanılıyorsun"larla gidip geliyor.

> – Bilirsiniz, gelin-kaynana muhabbeti. Benim anneme karşı koymamla eşimin anneme karşı koyması arasında fark var. Ben oğluyum, o gelini. Eşitsizlik oradan başlıyor.

Evliliğini kendi tanıyıp sevdiği bir insanla yapan bu katılımcı evliliğinin ilk yıllarında ailelerin isteklerinin çatışması ve kendi istekleri ve kararları arasında kaldığını, bunun sonucunda ise evliliğine ve eşine sahip çıktığını, eşine bireysel karar alanı tanıdığını, onun hareketlerini kısıtlamadığını ve ço-

cuklarının sorumluluklarını eşiyle paylaştığını ifade ediyor. Kendisini ve eşini o bölgenin normlarından farklı olarak tanımlıyor ve bunu vurguluyor (Örn. "Kadınlar burada ezilir ama eşimin ailesinde kızlar özgüvenli yetişmiş, burada çocuk kararı kadına bırakılmaz ama ben eşime bıraktım"). Bu katılımcının geçmişine bakıldığında 1990'lı yıllarda hem Diyarbakır'da, hem de oradan kaçıp üniversite okumak için gittiği Antep'te kendisini yetiştirdiği ve içinde bulduğu çatışmalı ortamda yaşadığı deneyimlerle bir taraftan Arap-Kürt kimliğine sahip çıkarken, bir taraftan da haksızlığa ve şiddete karşı eleştirel bir duruş oluşturduğu görülüyor. Nitekim, birkaç yıl önce kendi ailesinden kişilerin eşinin arkasından konuşmaları ve kırıcı davranışları sonucunda eşi bir süre psikiyatrik tedavi gördüğü zaman onunla empati kurmayı da başardığı anlaşılıyor:

> – Onu hasta olarak kabul etmen lazım. "O hasta şu anda" diyeceksin. Hastalıktan bunlar oluyor ve söylediklerine kulağını tıkayacaksın. O anda duymamazlıktan geleceksin, çünkü deşarj olması gerekiyor. Deşarj olurken de bunu kime anlatabilir, düşünüyorsun. Anlatabileceği bir yer yok, sensin; çünkü ailesine anlatırsa, ailesi de farklı reaksiyonlar gösterecek. O zaman sana iş düşüyor.

Bekleneceği üzere, birbirlerinin ailelerine destek veriyor olmak ise eş ilişkisine olumlu yansıyor:

> – Bir de ben anne babam olmadığı için kayınvalidemi, kayınpederimi severim. İlgilenmemi çok sever eşim. Ben ona desem ki, ablamın bir işi var, bir yardımcı ol; hemen koşar yardımcı olur. Bu yardımseverlik huyumuz bir şekilde birbirine benzer.

> – Aileme karşı saygılıdır, tertiplidir, bir eksiklik bulamam. Merhamet duygusu biraz fazla, aileme karşı iyidir, biz 9 kardeşiz, hiçbiriyle tartışmaya girmemiştir. İnsan hiç görümcesiyle, eltisiyle tartışmaz mı? Yok öyle bir şey, hiç olmadı. Ölçülü tutuyor.

Metropol yaşamında, kayınvalide sorunu ciddi çatışma konusu olabiliyor. Aşağıda lise mezunu, 45-50 yaşlarındaki üç erkeğin anlatımlarında görüldüğü üzere, kayınvalidenin evin iç işlerine karışması, eşi etkilemesi ve kendisinin bireysel alanını ve özgür iradesini tehdit edici davranışlarda bulunması, evlilikte geçimsizliğe neden oluyor. Son katılımcının anlatımında olduğu gibi, boşanmaya dahi neden olabiliyor:

– Oğlum doğduğunda ilk zamanlar kayınvalide geldi, birkaç gün kaldı. Sonra, zor oluyor diye biz onlara taşındık. Saçma sapan bir hayat oldu. Sıkılıyorsunuz. İnsan akşam televizyon seyrederken ayağını uzatmak ister. Bunları yapamazsınız orada. Annesinin bazı, bana göre saçma hareketleri olduğu zaman ben bunlara katlanmak istemedim. Bunların da devamının geleceğini bildiğim için ve bunlarda da bir iyileşme göremediğim için bu karara vardım.

– Tamamen eşimin ailesi yüzünden, suçlama yapmayı sevmem ama eşimin ailesi biraz daha farklı yapıdaydı. Eşimi de kendi kafalarına göre yönlendirmeye çalışıyorlardı. Her şeyde aramıza giriyorlardı.

Bir grup katılımcı, eşleriyle aralarında bir sorun olduğunda, düzgün iletişim kuramamaktan, konuşamamaktan şikâyet ediyor:

– Oturup konuştuğumuzda... "Ben bunu böyle istiyorum, sen de bunu böyle bil." Bu konuşma değildir ki bildirimdir. Sanki nasıl, bir derebeyi bir derebeyine ferman gönderir de işgale zorlar... Benim hanım da fermanı bana sözlü anlatıyor.

Farklı düşündüklerinde kendilerinin taviz verme noktasına geldiklerini itiraf eden erkekler, bekleneceği üzere azınlıktalar ve üniversite eğitimliler. Aşağıda ilki orta SED'den, ikincisi ise üst SED'den iki Trabzonlu katılımcının bu tutumlarıyla ilgili samimi ifadeleri yer alıyor:

– Peygamber gelse onun fikrini değiştiremez. O derece sabit fikir oluşmuş. Ha bu zamanında bize huzursuzluk çıkarttı... Belli bir noktaya kadar bu şekilde gitti. Uysal oldum ben de. Bu teslimiyet değil.

– Mesela ben, "bir yere gidelim" dediğim zaman, gelmiyordu. Tek başıma gitmek zorunda kalıyordum. Ben ona söylüyordum ama, baskı yapmıyordum. Daha sonra baktı ki, geldiği zaman daha güzel oluyor hayat. Bizim sülalede erkekler daha anlayışlıdır kadınlara göre. O yüzden çok da sorun çıkmıyor.

Birbirini idare etmek ve birbirine uyum göstermek zorunluluğu özellikle de aile birliğini ve çocukları koruma bağlamında vurgulanıyor.

– Çok bağırmışımdır, kaç sefer bağırmışımdır. Bir gün, "Sen hep bağırarak konuşuyorsun böyle, hiç bağırmadan yavaş anlatabilecek kabiliyetin yok mu?" dedim. Kızdım. "Benim yapım böyle," diyor. "Bu saatten sonra değiştiremem seni ama neticede cahilliğine veriyorum, cahilsin sen," dedim.

"Akıllı insan bağırmadan konuşur, ama senin yapında var bu," dedim. Yani hatasını da yüzüne vuruyorum. Ne yapacaksın? Geçim dünyası. Bir aileyi idare edebilmek için bazen bunlara göz yumacaksın. İnsanın kalbini kırmaya değmez üç günlük yalan dünyada.

– Mesela o gezelim diyor, ben evde kalmak istiyorum. Ben altı gün boyunca günde 16-17 saat çalışıyorum, o günde 8 saat çalışıyor. Ben altı gün boyunca evde kalmanın hayalini kuruyorum, yatayım, dinleneyim diyorum, televizyon seyredeyim istiyorum; eşim de gezmek istiyor. O zaman ne yapıyoruz? Öğlene kadar dinleniyoruz, öğleden sonra geziyoruz, tozuyoruz beraber. Bir şekilde anlaşıyoruz, sorun çıkmıyor aramızda. Sonuçta evliyiz, onun dediğini ben yapıyorum, benim dediğimi o yapıyor.

– Biz kendi aramızda karar aldık. Bu zamana kadar hiç kavga etmedik, ağız münakaşalarımız olmuştur. Eğer ben bağırıyorsam ve ben dışarıdan geliyorsam, sinirliysem, eşim kalkar gider başka odaya veya kalkar dolaşır, gelir. Eğer o sinirliyse, o kızgınsa bende bir boşalır, ben kalkar giderim başka odaya. Sonra otururuz konuyu tekrar baştan inceleriz; eğer ben hatalıysam, ben ondan özür dilerim, o hatalıysa o benden özür diler.

– Zamanla insanlar birbirine alışıyor. Alışmak zor. Karşılıklı insanları törpülüyor, törpüledikçe birbirinize daha uyumlu insanlar haline geliyorsunuz. Dışarıdaki arkadaşlarınızla böyle ilişkiler kurma şansınız pek yok. Çünkü sizi bağlayan bir şey yok.

Bazen, aşağıdaki katılımcının anlatımında da olduğu gibi, çatışma durumunda nasıl davranılacağı konusu ("çıkar dönerim" veya "biz erkeğiz, dediğimiz olacak") muğlakta kalıyor:

– Tartışılacak bir konuysa, kadın gidemez evden; ben çıkarım. 5 dakika herhangi bir konuda tartışıyorsak uzayacaksa birbirimizi kıracaksak çıkarım, 10 dakika dolaşır geri gelirim. Benim de sinirlerim yatışıyor onun da yatışıyor. Bu sefer konuya daha hâkim oluyoruz. Bizde bir de şey vardır: "Biz Türk'üz, erkeğiz, bizim dediğimiz olacak" havası var. Bunu da olayın üzerine yansıttığın zaman ne oluyor? Olay daha çok çekilmez oluyor. Konuyu halledemiyorsun.

Metropolde yaşayan katılımcıların anlatımlarında çarpıcı olan bir husus var: Anlaşmazlık söz konusu olduğunda, başka yerlerde çok yaygın olan "söz geçirme" veya "birbirini idare etme, uyum gösterme, hoş tutma" söylemleri yerini "konuşmak, tartışmak" söylemine bırakmış görünüyor. Bu da konunun sorunsallaştırıldığını gösteriyor. Örneğin, bir katılımcı, boşandığı

ilk eşinin kendisinin de çalışıyor olmasını çok öne sürmesinin sıkıntı yarattığını ve tek yönlü anlaşma çabalarının işe yaramadığını anlatıyor; bir diğer katılımcı ise eşiyle yapıcı bir iletişim kuramadığından yakınıyor:

> – Koç burcu olmamın getirdiği bir özellik belki de. Çabuk sinirlenip, çok çabuk sönerim. O da tam tersi, susarak tepki verir, sonuçta konuşup anlaşamayız. Bir iletişimsizlik olur. Fakat bir süre sonra bundan sıkıldım.

> – Evde oturuyorsunuz, bir tartışma çıktı. Bunu konuşarak çözebilir insan. Ama bir yerden sonra, ses yükseltmeyle, bir şey kırmakla, belki benimki de doğru değil, evden gitmekle... Bunlar geçici çözümler. Tekrar konuşmaya başladığınızda, hiçbir şey değişmiyor. Bir insan istediği kadar okusun, bilsin, bana göre bilgi de bir yere kadar, belki kültürle alakalı bir şey. Belki anne-babayla, belki yetişmeyle ama biz bu konuda pek iyi değiliz.

Metropolde doğmuş büyümüş, yüksek eğitimli ve 45 yaş üstü katılımcıların çoğunun eşleriyle ilişkilerinde, zaman içinde gerçek bir ortaklık kurma yolunda çaba gösterdikleri, daha önce de değinildiği gibi, hem kendilerini hem de eşlerini bir birey olarak görebildikleri, farklılıkların birleşmeye engel olmadığını, ilişkide uzlaşının önemini anlamış oldukları ve bir birliktelik kurmuş olmaları dikkat çekici:

> – Evlilik bunu gerektiriyor. Evlilik uzlaşma sanatıdır. Bu sanatı şu âna kadar iyi başardık gibi geliyor bana, çünkü birinin geri adım atması mutlaka gerekiyor. Ben de atmışımdır çoğu zaman.

> – Nadiren anlaşmazlık oluyor. Daha sevecen yaklaşıyoruz, ben de eşim de. Çünkü çok sıkıntılı zamanlar geçirdik. Bulunduğumuz ortam şu an çok iyi, rahat. Ufak anlık tepkiler her evde olur ama bu çocuğa yansımıyor. Yansıtmıyoruz. Ben biraz daha fedakâr davranıyorum, ama eşim de o konuda makul. İlk eşimde inatçılık çok vardı. O yüzden, ikinci evliliğimde çok dikkat ettim, tanımaya çalıştım. Oldubittiye getirmedim. Tabii her ailede, evlilikte olduğu gibi tartışmalar da oluyor ama büyütmüyoruz. Ben pek küskün de kalamıyorum aynı ev içinde. Ya o yanaşıyor, ya ben yanaşıyorum, ya çocuklar araya giriyor. Mesela muayyen günlerinde ona bir musibetlik geliyor, o zaman ben bir yürüyüşe çıkar gelirim. Ondan sonra barışırız. Burası bizim kapımız. Bunun arkasında olan bizi ilgilendirir.

> – Birbirimize küstüğümüz zaman ki bir kere falan oldu, o haklıydı. Onda da daha önce alınmış bir kararımız vardı. Kim haklı, kim haksız bakmazsızın, 12 saat geçtikten sonra birisi özür dileyecek ve sarılıp dudak dudağa 5 dakika öpüşülecek. Bir de; dargın yatılmayacak.

Alıntı yapılan son üç katılımcı, eşleriyle fikir ayrılıklarıyla nasıl başa çıktıklarından söz ederken anne-babalarının da kendileri gibi, uyumlu, kavgasız, gürültüsüz, açık bir iletişim ortamı kurduklarını, tartışmayı uzatmadıklarını ifade ettiler:

> – Edi'yle Büdü gibiydiler. Hatta yaşları ilerlemiş olmasına rağmen hep beraber yatarlardı. Gayet mutluydular bence. Annem eski kadındı. Sabahtan akşama kadar hamamda yıkanır, akşama pamuk gibi babamın koynuna girerdi. Osmanlı geleneği gibi bir şeydi.

> – Ben babama benzemişim. Babam da çok sakindi. Onun bir lafı vardı, eskiden gelen bir laf; "Ben masaya vurduğum zaman, 'tamam Vasfiye Hanım' derim, olay biter." Sonuçta yine annemin dediği oluyordu. Sorun çıkmazdı, ben hiç tartıştıklarını duymadım, şahit olmadım.

> – Tartıştıkları konular olurdu bazen ama evde yüksek ses yoktu. Bizim evimizde de yüksek ses hiç olmadı. Bizim yanımızda zaten hiç tartışmazlardı. Bir şey olacaksa akşam odalarında konuşurlardı.

İlişkide böyle bir noktaya gelinmesinde önemli bir etmenin de zaman içinde yaşanan deneyimler ve bunlardan çıkarılan dersler olduğu da dile getiriliyor. İşleri bozulduğu bir dönemde eşinin ailesinin etkisinde kalarak evden bir süre ayrıldığını ve sonra pişman olup döndüğünü anlatan bir katılımcı, bu deneyimden aldığı dersi şöyle anlatıyor:

> – Hiç olmamış gibi davranıyoruz ama cebimizin bir kenarında o olay vardır. Biz dersimizi aldık. Bu yaşımda öfke kontrolünü öğrendim. Haklı olsam da uzatmıyorum, tartışma ortamı hiç yaratmıyorum.

Aşağıdaki alıntıda, eşitlik ve hatta kalıp yargıların da pek gündeme gelmediği, ilişkinin eşlerin artık konuşmadan birbirlerini anladıkları bir noktaya geldiğini görüyoruz:

> – Biz hep aynı şeyleri düşünüyoruz. Konuşmayız da artık, son belki 5-6 senedir. Yani çok konuşuruz da, öyle bir şey olduğunda hep aynı kararlar, neredeyse aynı anda verilir. Sanki mucize gibi ama aynı süreçteki akıllar hep aynı sonuçları üretir. Bu kaçınılmaz.

EŞLE İLİŞKİDE PAYLAŞIM VE ORTAKLIK

Evlilik ilişkisinin içi nasıl doldurulуyor? Bir başka deyişle, evli erkeklerin eşleriyle hayatlarının kesişimleri ne boyutta? Eşle ilişkide paylaşım ve yakınlık

boyutunu temel iki eksende incelemek mümkün: birinci eksen; eşle birlikte yapılan aktiviteleri içeriyor. Metropol dışındaki katılımcıların büyük çoğunluğu, eşleriyle birlikte yaptıkları aktiviteleri şu şekilde sıralıyor: birlikte televizyon/film izlemek, dışarıda yemeğe çıkmak, alışveriş yapmak, gezmek:

> – Sık olmasa da gideriz. Birlikte yemek yemek, alışveriş yapmak, marketi birlikte dolaşmak, arada bir yaparız.

> – Onları alır, çoluğumu çocuğumu bir yere götürürüm, ailemle dışarıda dolaşmaktan zevk alıyorum. Bir sabah kahvaltısına, bir lunaparka, gezmeye dolaşmaya... Diyeceksiniz ki yazın Antalya'da eşinizi kolunuza takıp baştan aşağıya dolaştınız mı? Mümkün mü? Bizim işimiz hem stresli hem yorucu.

Yukarıdaki kişi gibi az sayıda katılımcı, eşlerine fazla zaman ayıramadıklarını dile getiriyor ve bu durumu iş yoğunluğuyla açıklıyor. İş saatlerinin belirli bir başlangıç ve bitişi olmayan katılımcılar, bu konudaki zorluklarını detaylandırarak anlatıyorlar. Aşağıdaki ilk alıntı evde yoğurt yapıp pazarlayan bir katılımcıdan, ikincisi bilgisayarda tasarım yapan bir katılımcıya, üçüncüsü ise ticaretle uğraşan bir katılımcıya ait:

> – Eşimi en son Mayıs mıydı, Nisan ayında mı ne çıkarmıştım. Yani bir bayramda bile şeyimiz yok, o kadar fırsatımız yok. Bayramın ikinci günü işe gidiyorum, ilk gün de öğlene kadar yatıyorum. Pek öyle ailemle vakit geçiremiyorum, çoğu kez evde yemek bile yiyemiyorum. Ben mesela isterim her akşam 5'te, 6'da eve geleyim, ailemle birlikte sofraya oturayım, yemeğimi yiyeyim, çayımı içeyim, sohbet edeyim. Böyle bir imkân yok elimde.

> – Çok fazla zaman geçiremiyoruz, sabahleyin ben çıkıyorum işe gidiyorum. Bir de benim işimin bir mesai saati yok, devlet dairesi gibi olmadığı için. Bazen saat 20.00'de bitiyor iş, bazen saat 24.00'te bitiyor, bazen sabaha kadar tasarım yapmam gerekiyor bilgisayarda.

> – Babam da öyleydi, hiçbir boş zamanı olmadı ki annemle, belki de zaman da ayırmadı. Keşke olsa da ayırsak. Belki bir Pazar günü bir piknik olurdu. Aynısını ben de yapıyorum. Aynı gelenek devam ediyor desem yeri var. Babam da sabah giderdi, akşam gelirdi, bizler de öyle. Zaman ayıramadım. Ne yapıyorum, bir Pazar günü çoluk çocuk piknik olursa gidiyoruz. O da en azından, hem kendi açımdan, hem çocuklar açısından bir değişiklik olsun diye.

Üçüncü katılımcıdan yapılan alıntıda, anne babasının ilişkisine benzer biçimde, eşe pek vakit ayırmadığını, buna ilişkin bir keşkenin de olduğunu görüyoruz. Eşiyle neredeyse ayrı hayatlar yaşayan bu katılımcının anlatımında, tümüyle geleneklerin belirlediği eş ilişkisinin, en azından kendi bakış açısından oturmuş, sorunsuz kabul edilmiş bir ilişki olduğunu anlıyoruz:

> – Normal bir ilişkimiz var. Eşim bana karşı saygılı, ben de ona karşı saygılıyım. İkimiz de sorumluluğumuzu biliyoruz. O ev hanımı, ben ticaretimi yapıyorum. Başka bir şey yok. Ev için alışverişi, kendim yaparım. Hoşuma da gidiyor. Hanımın da hoşuna gider.

"Eşli ziyaret yaparız", "yıldönümümüzü kutlarız" diyen katılımcılar çoğunlukta değiller. "Ben de daha çok vakit geçirmek isterdim" söylemi varsa da, çoğu katılımcı için bunu gerçekleştirememenin ciddi bir yoksunluk olarak yaşandığı ve bir öncelik olduğu izlenimi de ortaya çıkmıyor. Eşle vakit geçirmenin somut örneklerini veren katılımcılar daha ziyade üniversite eğitimli olanlar. Aşağıda bunun birkaç örneği yer alıyor:

> – Bizde her şey, televizyon bile ortaktır. Mesela ben maç seyretmek istiyorsam, bakarım. Onun sevdiği bir dizi, bir program varsa, ben de zevk almaya bakarım. Bu sefer ne oluyor? Birbirimizin alanına ilgi duymaya başlıyoruz.

> – Biraz daha yaşamak istiyoruz açıkçası. Tatile gidelim, eğlenelim, gezelim. Ben belki Türkiye'de pek çok yeri gezdim tek başıma ama eşimle gezmek daha güzel olur diye düşünüyorum.

> – Benle maça gelir. Trabzon sınırında olan maçlara gittiğim zaman beraber gideriz. O Trabzonsporludur. Bazen onu Fenerbahçe'ye döndürüyorum, ama o Trabzonsporlu.

Eşle ev içinde ve dışında birlikte vakit geçirmenin, ikili birliktelik kurmak için özel çaba sarf etmenin olağan bir şey gibi laf arasında dile gelmesi, üst SED'den katılımcıların ifadelerinde yer alıyor:

> – Sanat müziği derneğine haftada iki gün gidiyoruz. Horona gidiyoruz haftada iki gün. Ayrıca partman çevresi var eşimin, okul arkadaş grubu ayrı, bir de iş arkadaş grubu var. Sürekli birlikteler. Çoğunluk dışarıda bayağı vakit geçiriyor.

– Ben işimi evime getirmem, evimi işe götürmem. Ama eşim biraz daha onunla zaman geçirmemi isterdi. Belki hâlâ istiyor, emin değilim. Çünkü 21-22 yıldan sonra bazı şeyler farklılaşıyor, tekdüzeliğe doğru gidiyor.

– Eğlence, müzik konusunda iyi anlaşıyoruz. Aynı tarz müzikleri seviyoruz, ikimiz de alkol alıyoruz. Bunlar artı olaylar. Bir yere akşam çıktığımızda yani.

– Ramazandan önce, ben nargile sevdiğim için, oturup kafeye eski günlerdeki gibi nargile içip hoş sohbet ettik. Nasıl insan yeni tanıştığı biriyle oturup sohbet eder, o şekilde sohbetimiz oldu.

– Benim geliştiğim oranda eşim de gelişiyorsa bizim anlaşmamız sürebilir, şayet gelişmelerimiz birbirini tamamlamayan, birbirini sekteye uğratacak şekilde sürerse ileride bir problem çıkabilir. Bu konuda özel bir çabam oldu. Her konuda benzeşmeyiz. O kadar zıtlıklarımız vardır. Zaten bu zıtlıklarla birbirimizi tamamladığımızı düşünüyoruz. Çok kalabalık eğlence yerlerinden nefret eder. Ben çok ısrar edersem sırf beni bırakmak için gelir "Sen burada çok eğleniyorsun, aşkım ben kaçıyorum, bu kadar tahammül ediyorum" der, bir ufacık içki içecek kadar durur ve kaçar.

En iyi birlikteliklerden birini kurduğu anlaşılan son katılımcının anlatımında, eşiyle bir yandan ortak paylaşım alanlarını arttırmak için çaba sarf ettiği, diğer yandan ise bireysel ilgi alanlarına yönelebilecekleri ölçüde özgür bir ilişki kurduğu görülüyor.

Eşle paylaşımın ikinci ekseni ise sözlü paylaşım. Özellikle gelenek göreneklerin daha baskın olduğu, akraba evliliği yapmış olan ve 45 yaş üstü katılımcılar artık eşleriyle pek ortak noktaları olmadığını ve sözlü paylaşımda bulunmadıklarını dile getiriyorlar:

– Eskidenmiş o be. Şimdi pek fazla sohbet de etmiyoruz, abdeste, namaza dalıyor. Ben de her gün namaz kılıyorum desem yalan olur. Derler ya, Cumadan Cumaya. Bayram namazlarını da kaçırmam. Sen işine bak diyorum, ben işime bakayım. 24 senedir konuşuyoruz, artık konuşulacak pek bir şey kalmadı. Ben kitap okuyorum, o da dizi izliyor.

– Eşime karşı böyle "cicim", sevgililer gününde bir çiçek alma, bunlara biraz kapalıyım. Zamanım da olmuyor, çok da yapmacık geliyor bana. Ben neysem oyum, doğalım yani.

Bazı katılımcılar ise, eşleriyle her şeylerini paylaştıklarını ifade ediyor. Aslında erkeklerin büyük çoğunluğu dertleşmek için eşini seçtiğini söylüyor.

Bunun önemli nedenleri arasında, annenin uzakta olması, eğitim ve kültür düzeyinin yetersiz kalması veya evlilikten sonra araya bir mesafe girmiş olması gösteriliyor. Bir katılımcı bunu çok iyi ifade ediyor:

> – Bu, annenizin kültürüyle, kapasitesiyle, yaşantısıyla alakalı. Ben anneme gidemem, çünkü annem ilkokul mezunu, cahil. Eğitim anlamında, dünya görüşü anlamında değil. Dolayısıyla bu tür şeylerde çok çözüm üretebilecek durumda olmadığını düşündüğüm için, ya da onu üzmemek adına anlatmam. Çok sıkıntı yaşadığım dönemler olmuştur, ekonomik olarak, ama asla anneme ya da babama hissettirmemişimdir. O yüzden eşimle paylaşırım, ailemle değil. Ama eşimin dizine yatamam mesela, ama memlekete gittiğimde annemin kucağına yatıyorum, saçımı seviyor.

Katılımcılar önceliğin artık kendi küçük ailelerinde olması gerektiğini veya insanların vefasızlıklarından ötürü dertlerini eşleriyle paylaştıklarını dile getiriyorlar:

> – Tamam, anne baba, et tırnaktan ayrılmaz ama belki karınla altmış yıl aynı evde yaşayacaksın. O daha bir et tırnak oluyor, bir yerden sonra.

> – İlk önce eşimle dertleşirim. Her şeyimi, hayatımı onlara adamışım. Bir saatten sonra artık aile ikinci planda kalıyor. Ben şu an, kendi ailemi, yani kızım ve eşimi her şeyden üstün tutuyorum.

> – Üç gün işe gitmedim, kardeşime yeşil kart çıkartabilmek için. Sonra bir ara benim işlerim bozuldu, o kardeşimin de Allah işlerini öyle bir rast getirdi ki aslanlar gibi para kazandı. Ben samimi gördüğüm için, böyle böyle bir şey geldi başıma diye söyledim, ne demek ben senin iyiliklerini unutur muyum dedi ve hâlâ verecek, üç yıl geçti aradan. O yüzden benim en büyük dert ortağım biricik karımdır. Etraftaki arkadaşlıklar eskisi gibi değil.

Daha az sayıdaki katılımcı ise eşleriyle her konuda konuşabildiklerini dile getiriyor ve bunun öneminin altını çiziyor. Sözlü paylaşımda açıklık ve şeffaflık, evlilik ilişkisi için önemli bir etmen olarak görülüyor:

> – Kesinlikle çok iyi bir arkadaşız. Her şeyi konuşmadığım biriyle zaten evlilik yapmazdım ki.

> – Benim eşimden bir şey saklamam saçma olur. Maddi derdim de varsa konuşurum, maneviyatı zaten her türlü konuşurum.

– Konulara ortak yaklaşıyoruz; benim problemlerimi yarı yarıya çözebiliyor. Maddi olmasa bile manevi çözebiliyor. O rahatlığı veriyor. Arkanda duruyor, yanında duruyor. O zaman anlaşmamız daha güzel oluyor.

– En samimi arkadaşım, eşim. Yaşadığım her sorunu o daha iyi biliyor diğerlerinden. 20 senedir birlikteyiz.

Bir yanıyla eş, dert ortağı olarak annenin yerini almış görünüyor. Fakat, özellikle işle ilgili, iş sıkıntısı/geçim konularında eşle paylaşımın sınırlı olduğu anlaşılıyor. Nitekim, eşle belki de en çok farklılaşan beklentinin, eşin, yukarıda değinildiği gibi, birlikte zaman geçirmekten de öte, daha fazla paylaşım olduğu görülüyor. Kayseri'den üst SED'li bir katılımcı bu konudaki eksikliğini şöyle ifade ediyor:

– Eşim daha çok paylaşımcı olmamı bekliyor. İş hayatımı, günlük yaşantılarımı, sıkıntılarımı daha çok anlatmamı bekliyor. Ben de bu konuda kendimi geliştiremedim gerçekten. Başka konuda problemimiz yok hamdolsun.

– Sıkıntımı içimde yaşıyorum, konuşmuyorum, belli etmiyorum. Soruyor, ben de "İşteki yoğunluk, stres, sıkıntı, yoğunluk..." falan diyorum. Ne bileyim, bana biraz tuhaf geliyor.

Katılımcılar, iş konusundaki sözlü paylaşımı sınırlayan etmenleri şu şekilde sıralıyorlar: Günün sonunda işi işte bırakma ihtiyacı, eşi üzmek istememek, eşin yardımcı olamayacağını düşünmek, yükü kendi taşıması gerektiğini düşünmek ve aile reisliği rolünü korumak:

– Benim de mutlu olduğum bir yer olmalı, dolayısıyla elimden geldiğince evi izole etmek ihtiyacı duyuyorum. Bu yüzden işle ilgili sıkıntıları elimden geldiğince eve taşımamaya gayret gösteriyorum, tabii eşimin bilmesi gereken şeyler dışında.

– Ben yorulmuşum, gelip duşumu almış uzanmışım, elime kumandayı almışım, gelir yanıma başlar anlatmaya. "Bugün şunu yaptım da, bunu yaptım da." "Aferin, iyi yapmışsın." Sonra, "Sen ne yaptın?" dedi mi işler değişiyor. "Her zamanki gibi" diyorum, "müşteriye gittim falan filan", anlattığım iki dakikayı geçmez. İki dakika sonra, "Bu kadar mı ya, koskoca gün bu mu?" diyor, "Bunu ben biliyorum zaten," diyor. Ayrıntıları nasıl anlatayım, akşam eve geldiğimde kafa mı kalıyor.

– Üzülür diye de düşünüyorum, evde annenin güleryüzlü olması lazım. Yuvayı yapan dişi kuş. Hem söylesem ne olacak.

Eşle en iyi ortaklık kuran katılımcıların arasında olan aşağıdaki kişi bile eşi ile iş konularını paylaşmayı tercih etmiyor:

> – Onu da kendine problem etmesin istiyorum. O yükü kendim taşımalıyım. Ben o sorunu niye ona yansıtayım ki.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, kadının mutlu ev hanımı, erkeğin de ciddi aile reisi rollerini bozmamak ve bu rollerin gerektirdiği mesafeyi korumak önemli. Sadece derdini paylaşmak amaçlı konuşmak anlamlı görünmüyor, kendisinin "halledebileceği" bir konuyu konuşmak zaten gerekmiyor, eşle, kendisinin tek başına halledemeyeceği, örneğin çocukların ihtiyaçları veya gelecekleriyle ilgili paylaşımda bulunmak daha anlamlı geliyor:

> – Ha tabii akşamları sohbet ederiz, sohbetin çoğu da çocuklarla ilgili olur. Veya günlük olaylarla ilgili olur, çok uzun da sürmez. Ya bir şey izleriz ya ben kitap okurum, o bir şeylere bakar.

> – Ben hanımla kendi arama mesafe koydum. Her şeyi hanımıma anlatmam. Hanım benden cımbızla laf koparır. Hanım kendi yerinde ev işini yapar, ben kendi işimi yaparım. Karışmayız. Baş başa oturup da dertleştiğimiz bir şey yok. Sıkıntılarımı çocuklara da, hanıma da yansıtmam.

İletişimin ve birbirini anlamaya çalışmanın evlilik ilişkisi için önemli olduğunun vurgulanmasına ve örneklendirilmesine ise üst SED'den ve daha ziyade metropollü katılımcıların anlatımlarında rastlanıyor:

> – Evlilikte bazen tökezlemeler olduğu anda hemen akla o geliyor. Diyorsun ki, "Keşke bunları evlenmeden önce konuşabilseydik. Bunları yaşayabiliriz, sakın birbirimizden kopmayalım. Birbirimize maddi, manevi, özellikle manevi anlamda destek olalım." O konuları hiç konuşmamışız. Yaşadığımız anda görmüşüz. Dolayısıyla ben o anlamda onu tanımamışım diye düşünüyorum.

> – 27 sene oldu. Çok iyi bir ikiliyiz, birbirimizi tamamlıyoruz ve artık birbirimizi gözlerimizden anlamaya başladık. Birbirimize bakarak ne demek istediğimizi anlatabiliyoruz. Bir de benim hanımın altıncı hissi de kuvvelidir. Birine ısınmadığı zaman muhakkak bir şey olur.

> – Şu anki eşimle çok şeyi düşünüp, kararlaştırıp yapabiliyoruz. Önceki eşimle pek yapamadık. İletişimsizlikle alakalı, birbirimizi anlayamamak. Bir de o esnada çocukların olması, birbirimize olan zamanın azalması da pekiştirince, o iş yürümedi.

Aşağıdaki alıntıda, katılımcının, eşiyle kurduğu birlikteliğinde ortak bir dil yaratma süreci, karşılıklı yakınlık ve sıcaklık ifadesinin önemi ifade ediliyor, anlatımda katılımcının evlilik yaşamıyla ilgili hissettiği yeterlilik ve güven ortaya çıkıyor:

> – Bizim bazı geleneklerimiz var. Evliliğimizin gelenekleri, biz buna geleneklerimiz diyoruz. Başka hiçbir evde olmayan bazı şifrelerimiz, kelimelerimiz vardır. Mesela "SKS" denildiği zaman, iki el kanda olsa getirilir. "SKS" nedir; Sigara-Kibrit-Sigara tablası. Kim derse öteki ona getirir. Bu ne zaman denir, her an değil, yemek bittiği anda önce kim derse. Bir tanesi de "SÇS", bunun günde en az yedi sefer söylenmesi zorunlu: Seni-Çok-Seviyorum. Sonra yattığımız zaman birbirimizi 7 kere öperiz, 7 kere öpmezsek uyunmaz.

Metropolde yaşayan bir başka katılımcı ise, eşini kayınvalideyle oturtmanın ikili ilişkilerine, örneğin karşılıklı sevgi gösterme konusunda ideal bir ortaklık kurma ortamı sağlamadığını itiraf etmekle birlikte, bu durumun eşiyle siyaset konuşmasının da önüne geçiyor olabildiğini göz ardı ettiği görünüyor:

> – Açık söylemek gerekirse, bir arada oturmamın vermiş olduğu sıkıntılardan olsa gerek, karımın kucağına uzanıp da omuzlarımı ovsun, televizyon izleyelim, keyif olayımız yok bizim. Aynı şey babamla annemde de varmış. Sevgimizi dışa vuramıyoruz. Ama ona rağmen biz birbirimizi çok seviyoruz. Benim eşim evcil bir kadındır. Hani öyle çok okumuş, oturup tartışabileceğimiz konumuz yok açıkçası. Siyasetten, oradan buradan... Bazen ben birtakım şeyleri tartışmak istiyorum ama o karımda maalesef biraz eksik. Onun için varsa yoksa çocuklar.

Eşle ilişkide sözsüz iletişimin de önemli bir rolü olduğu anlaşılıyor. Geleneksel aile yapısı içinde eşler arasında sözel paylaşımın sınırlı olduğu düşünüldüğünde, bunun beklenir bir bulgu olduğu söylenebilir. Erkekler "Bir derdim olduğunda eşim ben söylemeden anlar", "Eşim ben konuşmadan ne hissettiğimi anlar", "Evliliğimde beni rahatsız eden bir durum olduğunda eşime bunu açıkça söylemek yerine davranışlarımla ifade ederim" gibi cümlelerle bu durumu özetlediler.

EŞLE İLGİLİ DUYGULAR: ANLAYIŞ, EMPATİ, TAKDİR, PİŞMANLIK

Daha önce de belirtildiği gibi, görüştüğümüz erkeklerin bazılarının evliliklerinin az veya çok çatışmalı olduğu, veya zaman içinde içlerinin boşaldığı anlaşılıyor. Eşinin mizacı veya ailesinin etkisiyle olumsuz davranışlarda bulun-

duğunu ifade edenler bulunuyor. Fakat, katılımcıların çoğunun, eşin üstlendiği işlerin ve sorumlulukların zorluğu konusunda bir anlayış sergiledikleri ve empati kurdukları görülüyor. Eşin evde yaptığı işi küçümseyenler azınlıkta kalıyor, daha ziyade bu işlerin onların gözünde bir kıymeti olduğu anlaşılıyor. Takdir ve minnet duydukları göze çarpıyor. Eşin özellikle, sadakat, özveri, sabır, tolerans, tutumluluk gibi özellikleri, ev ve çocuklarla ilgili farklı konuları takip etme, çekip çevirme becerileri takdir ediliyor:

> – Eşim sadıktır, hem çocuklarına hem bize karşı. İyi bir annedir. Özverilidir. İyi bir eştir. Evinin kadınıdır. Çocuklarını çok sever, çok iyi yetiştirmiştir. Ben işe gittiğim zaman gözüm arkada hiçbir zaman kalmamıştır.

> – Parasını harcaması gereken yere harcar ama yine de kenara atar; bu da benim çok hoşuma gider. Ben "Hadi kalk yemek yiyelim dışarıda" derim, o "Ne gideceğiz otururuz evimizde, balkona kurarız masamızı" der. Böyle şeyleri seviyorum. Ekonomik yönden benim kafamla gitseydik iflas ederdik.

> – Bütün ev işlerini, banka işlerini, taksit ödemelerini, her şeyi hanım yapar. Ben daha elektrik, su parası nereden yatırılır bilmiyorum. Yakın akrabaların, anne-babaların hastalık durumunda kendi hastaneye götürüp getiriyor. Çocukları hastaneye o götürüp getiriyor.

> – Evde tamirat yapar, mobilyayı söker öbür tarafa takar. Elinden gelmeyen iş yok. Çocuklarla arası çok iyi. Çünkü hiçbir şeyini çocuklardan esirgemez. İcabında mesela bir hasır gerdanlık örer. Ondan kazandığı 75-80 lirayı gider çocuklara harcar, eksiklerini giderir.

> – Eşimden milyonlarca kere Allah razı olsun, iyi ki öyle bir eşim var. Beni idare edebilen tek kadındır ve ben eşime hiçbir konuda şimdiye kadar yalan söylemedim.

> – Ben sürekli seyahatteyim. Bunu hanım hep tolere etti. Şimdi ikinci çocuk olduktan sonra hanımı biraz sarsıyor, yoruyor tabii.

Eşe yönelik pişmanlık duygusu ise, az da olsa eşini aldattığını itiraf eden erkekler tarafından dile getiriliyor:

> – Eşime ihanet etmişimdir, "Keşke yapmasaydım," demişimdir geçmişte. Kötü bir iz bırakıyor. Sonuçta insana yapışıyor. Karşındakinde bir güvensizlik olayı yaratıyor, o da iyi bir şey değil.

AŞK, CİNSELLİK, EVLİLİK

Araştırmamızda merak ettiğimiz ve daha önce Türkiye'de erkeklik konusunda yapılmış çalışmalarda pek vurgulanmamış olan bir konu da evli erkeklerin aşk, cinsellik ve evlilik temalarını nasıl birbirleriyle ilişkilendirdikleriydi. Cinselliğin erkekliğin tanımı açısından önemi, gelişimsel olarak nasıl öğrenildiği, cinsel özgürlük konusundaki çifte standartlar ve eşitsizlik üzerinde daha sonraki bölümde durulacak. Bu kısımda ise, evli erkeklerin aşk, cinsellik ve evliliği nasıl birlikte düşünüp düşünmedikleri sorusuna odaklanıldı.

Öncelikle vurgulanması gereken nokta; evli erkeklerin anlatımlarında aşka çok az yer verildiği. Nitekim, 58 katılımcıdan sadece 18 kişinin anlatımlarında "aşk" ve "âşık olmak" ifadelerine rastlanmış olması ve bunların da çok azının evlilikle ilişkilendirilmiş olması dikkat çekici. 20 yaşında âşık olup evlendiği için akademik kariyerden vazgeçip iş hayatına girdiğini anlatan, metropolde yaşayan bir katılımcının, eşine olan aşkı ve bağlılığı bunların en çarpıcı örneklerinden:

> – Bizim anladığımız evlilik zaten Türkiye Cumhuriyeti'nin medeni kanununda yer alan evlilik değil. Bizim için öncelik birbirimizledir, birbirimizedir önceliğimiz. Türk tipi ailelerde çocuklar önce gelir ama bizde biz önceyiz. Sonra dışarı doğru halka büyümeye başlar.

İlginç bir biçimde, bu katılımcı bir yandan, kendisine çok benzettiği annesinin de benzer şekilde babasına âşık olup tıp fakültesini bıraktığını, birbirlerini çok sevdiklerini ve uyumlu bir çift olduklarını anlatıyor ama eşiyle ilişkisini anne-babasının ilişkisiyle karşılaştırması istendiğinde, aradaki farkı anlatmak için eşiyle iki âşık gibi el ele tutuşup yürüdüğünü anlatıyor:

> – Biz sanki daha çok arkadaş gibiyiz. Onların uzaktan bakıldığı zaman bir karı-koca olduğu anlaşılırdı. Annem babamın koluna girerdi. Biz kol kola yürümeyiz, hep el ele tutuşuruz.

Aşkın hangi bağlamda dile getirildiğine baktığımızda karşımıza ağırlıklı olarak üç motif çıkıyor: Birincisi geçmişte, çoğunlukla okul çağında yaşanmış olan ve arkasından özlemle bahsedilen ilk aşklar:

> – Lise yıllarında biraz politize olmuş bir aşkım vardı. Zaten arkadaşımdı, duygusallığa dönüştü. Ayrıldıktan sonra kendimi çok kötü hissettim. İlk aşk, bir şeyler paylaştığım ilk insandı. Sonra iki yıl kendime gelemedim.

– Lise hayatı, aşk anlamında, biraz çalkantılıydı. Birçok ilişki yaşadım ama en güzeli lise dönemindeki o umarsızca, hiçbir şey düşünmeden yaşadığımdı herhalde.

– Ben üniversite hayatını sevdim. Benim hayat okulum orası oldu. Her şeyi orada yaşadım, parasızlığı, aşkı, ihaneti, dostluğu, arkadaşlığı, sevgiyi, paylaşımı, hepsini ben orada yaşadım.

– İzmir'de bir sevdiğim oldu. Askerden önceydi, bir arkadaşımın arkadaşıymış, onu görüp yanımıza gelince ben de tanışmış oldum. 1,5 senedir görüşmüyorlarmış, rahat konuşsunlar diye, yüzmeye gittim. Dönüşte kayalıklardan çıkarken kestanenin dikenleri battı elime. O eski sevgilim de "Ben çıkartırım," dedi. Oturduk yere bağdaş kurduk, onları tek tek çıkardı, 18-20 tane vardı. O an elimi tutarken bir heyecan oldu. Akşam buluştuk, merkezde oturduk, muhabbete daldık. Ardından, üç gün sonra İzmir'e döndük, onlar da İzmir'de oturuyor. Sonra sonra, görüşe görüşe sevgili olduk. Daha sonra o üniversite okuyordu, ayrılma sebebimiz basitti aslında bana göre, sonradan öğrendim ki başka biri varmış. Sonra askere gittim, askerdeyken çarşıya çıktım, bir bakayım dedim, Facebook'a girdim, profilinde beyaz bir elbise gözüküyor. Gelinlikmiş, evlenmiş ben askerdeyken. Gittim, yasak olmasına rağmen iki tane bira içtim çarşıda.

Anlatılarda, geçmişte yaşanmış ve devam etmesi ailelerce engellenmiş ilk aşkların "hiçbir zaman unutulmayacağı" ifadesine de rastlanıyor. Aşağıdaki iki kişi de bu ilk büyük aşklarının ardından âşık olmadıkları biriyle görücü usulü evlendirilmiş:

– İlk aşklar kolay kolay unutulmaz. Her zaman için kalbimin bir tarafında var. Ben o zaman bankada çalışıyordum. Gelir düzeyim iyiydi ama biz aile olarak çok iyi bir durumda değildik. Benim annem fakirlikten gelme olduğu için, kızın da durumu iyi olmadığı için, onun ortak arkadaşı, komşusuyla konuşurken ağzından şöyle bir şey kaçırıyor; "Benim oğlum da iyi para kazanıyor, ama neticede ayrı yere çıktığı zaman, kendi evine çıkacak, kız da fakir, ikisi birlikte yürümez. Bu fakir insanlarla birlikte bu iş yürümez," gibi bir laf söylemiş. Bu da onun kulağına gidiyor. Kırılıyorlar tabii, haklı olarak. Biz çok seviyorduk birbirimizi ama böyle bir laftan sonra kız bir daha konuşmadı.

– Daha önce âşık olmuştum, ilk aşklar hiçbir zaman unutulmaz. Aşk da bir kere yaşanır. O daha küçüktü, 18 yaşındaydı. Pek fazla bir şey yapamadan, yaşayamadan, ben evlendim falan. Benden 6 yaş küçüktü. Çok da güzel bir kızdı. Gözlerimiz birbirine bakarken tuhaf olurduk. 2-3 sene sürdü. Tam bir aşktı. Tam bir mahcup Anadolu delikanlısı aşkıydı. Halbuki çok hovar-

da bir adamdım. Biz evlendikten sonra yıllar geçti, karşılaştık. Onun iki oğlu var. Ama hâlâ birbirimize bakışlarımız, sanki "Senede bir gün" şarkısı gibi. Eşime de söyledim, hâlâ kalbimde onun bir yeri vardır.

Yukarıdaki katılımcı, görücü usulüyle gerçekleşen evlilik ilişkisinin temelinde nasıl aşk olamayacağını, zaman içinde saygının yerini sevgiye nasıl bıraktığını şöyle anlatıyor:

– Görücü usulüyle, yengemin dayısının kızıydı. Görüştük kaynaştık. İlk başta bir beğenme oldu, evlendik. Arada aşk meşk bir şey yoktu. İlk başta saygı çerçevesindeydi. Birbirimizi tanıdıkça, huylarımıza değer verdikçe, ortaya sevgi de çıktı. Şu anda ben eşimi çok severim. Gayet mutlu bir hayat sürüyoruz. 17-18 senedir evliyiz.

Yaşanmamışlıkların özlemi özellikle de görücü usulü evlilik yapan katılımcılar tarafından çok açık olmasa bile dile getirilebiliyor. Teyze kızı eşiyle görücü usulü evlenmiş olan ve kimliği tam anlamıyla işle yoğrulmuş diyebileceğimiz aşağıdaki katılımcı "işine âşık" olduğunu söylüyor:

– Ben hiç aşk yaşamadım. İşimize âşık olduk. Aşkın ne olduğunu bilmiyorum. Hani böyle şimdiki gençler el ele, kol kola gezmeleri, bizim hiç öyle zamanımız olmadı. İnsan o ilişkiyi yaşamadığı için keşke deyip geriye bakabilir. Gene de insanın içinde bir şeyler kalıyor.

Sonunda ailenin tercih ettiği amca kızıyla evlilik yapan Güneydoğulu bir genç adam ise, Kürt olduğu için, internette tanışıp âşık olduğu İstanbullu bir polis kızıyla evlenmek isteyip, ailesi tarafından engellenmesini ve hayal kırıklığını anlatıyor:

– Ekonomik anlamda kendimi özgür hissetmiyordum. Sonuçta işleri babam yönetiyordu. İnsan böyle şey yaparsa sonunu düşünmesi lazım. Olmadı işte, böyle diyeyim. Şimdi ben evliyim, o nişanlı. Hakikaten birbirimizi çok seviyorduk. Böyle bir aşk olamaz.

İlginç olan, erkeklerin bu eski aşklarını eşlerle paylaşmaktaki rahatlıkları. Yukarıdaki katılımcı, unutamadığı bu ilk aşkını eşine anlattığını ifade ediyor:

– Ben her şeyi ona anlattım. Hayatımda iki tane kızı sevdim. "Biri o, ikincisi sen." O da, "Sonuçta benden önce yaşanmış, bir şey söyleyemem," dedi.

Aşağıdaki alıntılarda da görülebileceği gibi, özellikle 45 yaş üstü erkeklerin anlatılarında sıklıkla rastlanan bir tema da aşkın evlilikte sürmediği ve karşılıklı sevgi ve saygı kadar önemli olmadığı:

> – Çok büyük bir aşk yok, zaten evlilikte aşk yok, saygı duyuyorsunuz. "Âşık oldum" diyenleri de görüyoruz ama ben onlara da inanmıyorum çok fazla. İnsanlar âşık olsa da zamanla bitiyor, çok fazla uzun sürmez. Evlendiği zaman iş biter yani.

İsteyerek yaptığı ilk evliliğindeki mutsuzluğunu olgunlaşmamış olmalarına, aralarındaki kültürel farklılıklara, eşinden beklentilerinin karşılanmamış olmasına, karşılıklı anlayış eksikliğine ve çatışmaların fazlalığına bağlayan bir başka katılımcı da, bu deneyimden sonra, evlilikte saygının ön planda olması gerektiğine inandığını dile getiriyor:

> – Sen eşine, eşin sana saygı duymuyorsa olay bitiyor. "Aşkım, seviyorum" bunlar hikâye. Bunlar evlendikten sonra bitiyor zaten. Karşılıklı sevgi, saygı başlıyor. Saygı zaten kendiliğinden sevgiyi üretiyor. O aşk yeniden doğuyor. Aşk üç harflik bir sözcük, o saygı var ya, gördün mü ışıl ışıl eder. Sevgi oluyor o işte. Anneni babanı gördüğün zaman, uzun zamandır görmüyorsan, çok saygı duyuyorsan, kalp atışın bile hızlanır. Onlara da mı âşıksın? Evliliklerde de öyledir.

Evliliğinden çok olumlu bahseden ve karşılıklı anlaşma ve uyuşmayı da iyi bir cinsel birlikteliğe bağlayan son katılımcının anlatımındaki saygı, aslında epeyi geniş anlamda, sanki yakınlığın, olumlu birlikteliğin tanımı olarak kullanılıyor. SED farkı pek gözetmeyen bu ifadelerde olsa olsa üst SED'de aşağıdaki Kayserili bir katılımcıda olduğu gibi "keyifli" gibi bir tanımlamaya rastlanıyor:

> – Sevecen, saygı planında, iletişimin zaman zaman aksadığı ama genelde iyi olduğu, keyifli bir evlilik.

Genelde, eşler arasında, ne kadar yakınlık olsa da duygu ifadelerinde tutukluk olduğu, duyguların mahremiyetinin sıkı korunduğu, dile getirilmediği söylenebilir:

> – Aşktan ziyade sevgi, sevdiğimi de belli ederim. Hareketlerimle, davranışlarımla. Benim ona gösterdiğim kadar o bana açık değildir. Bazen "Çevrene gösterdiğin ilginin % 10'unu bana göster" derim.

Aşktan ve sevgiden, içten bir şekilde ve laf arasında söz eden katılımcılar ise azınlıkta olup, çoğu yine üniversite eğitimli ve 45 yaş üstü, üst SED grubunun içinde yer alıyor:

> – Yoldan geçerken, çocukların sattığı bir liralık gül bile benim karımı o kadar mutlu ediyor ki, illa bir gül alırım. Onu hakikaten çok seviyorum, çünkü çok zorluklar da yaşadık biz.

Aşk, cinsellik ve evlilik bağlamında vurgulamamız gereken bir başka nokta da; evli erkeklerin evlilik içi cinsel yaşamlarıyla ilgili konuşmamaları. Aşağıdaki katılımcının anlatımında geçen "sırrını ele vermeme" vurgusu büyük olasılıkla cinsellikle ilgili yaşanan bir sorunu ima ediyor:

> – Hayat bu, eğrisiyle doğrusuyla, acısıyla tatlısıyla devam ediyor neticede. Bazen televizyondan dinliyoruz, şaklabanlığa gerek yok. Vay şöyle yaptı da, ben böyle yaptım da, bilmem ne. Sen kendi kendini ele veriyorsun. Ne gereği var? Her şey evin içinde kalır, dışarıya sırrını vermeyeceksin.

Eşiyle karı-kocalık ilişkisi kalmadığını kendiliğinden söyleyen tek katılımcının, eşi babasının emekli maaşını almak istediği için anlaşmalı boşanma aşamasında bir erkek olması dikkat çekici. Bir başka katılımcıysa, bir yandan arkadaşlar arasında bile evlilikteki cinsellikten konuşulmasından imtina edilmesini eleştirirken, bir yandan da bu konuda yapılan abartmalara dikkati çekiyor. Kendisini bu anlamda çevresindeki erkeklerden ayrıştırıyor:

> – Konuşulmasından utanılmasına anlam veremiyorum. Arkadaşım sen karınla sevişiyorsun, niye utanıyorsun ki bunu söylemekten? Türk halkının böyle bir çekincesi var, niyeyse anlamıyorum, niye rahat değiller? Hani sana çok affedersin "Yaptığın pozisyonu anlat" demiyoruz; bir de öyle bir şey vardır erkekler arasında, "Kardeş ben şöyle şöyle yaptım" diye, yahu bana ne, ne yaptıysan yaptın. Tamam, cinsel hayatın süpermiş, bana ne. Sadece ego tatmininden başka bir şey değil bence.

Bu "mahrem" konunun özellikle de yabancı bir erkekle paylaşılmasının uygun görülmediği anlaşılıyor. O kadar ki, aşağıdaki alıntımda bir katılımcının erkek-kadın farkının sadece cinsellikte olduğunu anlatmaya çalışırken "evin özel bölümü" şeklinde kodlu konuştuğu ve cinsellik kelimesini açıkça telaffuz etmediği görülüyor:

– Erkek gibi olman gereken yer var, evin belli, özel bir bölümü, geri kalanında babasın. Gerisi fasa fiso.

Evlilikte cinsellik konusunu kendiliğinden ve daha konuşmanın ilk başında açan tek katılımcı, cinselliği hem erkeklik hem de evliliğindeki mutlulukla bağdaştırıyor, sonrasında da çevresinden örnekler vererek maddi zorlukların insanların yatak odalarını etkilediğini ve bunun da evlilik içindeki huzuru bozduğunu savunuyor:

– Eve mutluluk verebilecek kapasiteye sahip bir insan olduğum için karşıdan da aynısı bekliyorum. Hani derler ya, "Evlilik yatak odasından ibaret değildir" diye. Aslında yatak odası her şeydir evlilikte. Yatak odasında mutlu kalktığın zaman, güne mutlu başlarsın.

"Aşk yaşamak" ifadesi aslında cinsellik yaşamak ile eş anlamlı kullanılıyor ve katılımcıların büyük çoğunluğu için "eğlenilecek" kadın ile yapılması uygun olan, ama evlendikleri kadın ile yapılması uygun görülmeyen bir durum:

– Biriyle aşk yaşamak istersen onunla evlenmek istemezsin, çünkü evliliğin sosyal yönü, ahlâki yönü vardır. Bunu da toplum yüklemiştir evliliğe.

Aşağıda, "evliliğe cinsellik olarak bakmadım" yorumunu yapan bir katılımcının görüşleri ve evlendiği kadının evlilik öncesi kendisiyle bile cinsellik yaşamaktan imtina etmiş olmasıyla gurur duyan bir başka katılımcının anlatımları evlenilen kadın ile cinselliğin birbirinden uzak tutulmasına iyi örnek teşkil ediyorlar:

– Evleneceğin kişiyle olursa, o da aslında bir çeşit eğleneceğin insana dönüşmüş oluyor, benim gözümde. Ben evliliğe cinsellik olarak bakmadım hiçbir zaman.

– Eğlenilecek kız var, evlenilecek kız var. Bu sekiz yıl çıktığım, şu anki eşim, hani bir tabir vardır, "iyi ve kötü günde yanında olmak". Ben babamı kaybettim, o sekiz yıl beni bekledi. Babamı kaybettiğimde atlayıp gelmedi bile, "Aileme ne derim?" dedi. Gittik istedik, evlendik rahatladık.

Birçok katılımcı da evlilikten önce cinsellik yaşamaya "kadın zararlı çıkar" açıklamasıyla karşı çıkıyor:

– Erkek kendini kurtarabilir ama kadının ileride ne hale düşeceğini tahmin edemezsiniz. Çünkü ekonomik özgürlüğü yok. Ekonomik özgürlüğü olsa, belki kendini kurtarabilir. Diyelim iki sene beraber yaşadılar, erkek bence % 80 almaz. Almadığı zaman erkek gayet rahat gider evlenir, bayan evlenemez. Zor durumda kalacak olan yine kadın.

– Ben çoğunlukla karşı tarafı düşünürüm. Yaşadığımız şehir fazla büyük olmadığı için, burada herkes herkesi tanır. Bir gün görmediğin insanı ertesi gün görsen, "İşte bak bu falancayla dolanıyordu, şöyle yapıyordu, böyle yapıyordu" der. Türk toplumu tabiriyle "Yollu bu," der.

– Dinimize göre yanlış olan bir şeyi, bizim ne olacak canım diye devam ettirmemiz yanlış bir şey. Allah affetsin, yaptım, yaptıktan sonra da şunu düşündüm; bizim bir kız kardeşimiz var. Erkek arkadaşıyla buluştuktan sonra, rahatlıktan dolayı, böyle bir şey yaptı, ayrıldı; düşünmesi bile insana, bir baba olarak, bir ağabey olarak, çok rahatsızlık veriyor.

Bazı üst SED'li katılımcıların ifadeleri ise evlilik öncesi cinsellikle ilgili çelişkileri barındırıyor. Birçok konuda olduğu gibi, kendi görüşleri ile toplumsal beklentiler arasında kaldıkları görülüyor:

– Tam bam teline bastın. Erkek için var, kadın için yok, dediğim zaman vicdanım rahatsız olacak. Var, desem olmayacak. Bu bir kültür sorunu. Ne görüyorsam onu uyguluyorum, her ne kadar aklım, mantığım, fikrim bana farklı söylüyorsa da, bu toplumun oluşturduğu baskı, mahalle baskısı beni engelliyor.

– İnsanlar 30 yaşında evleniyor, bu artık tabu olmaktan çıkarılmalı. Ama insanların dürüst olmadığını düşünüyorum. Cinsel özgürlük olsun deniyor, tamam ama, benim kardeşimin olmasın, ama diğer kızlar özgür olsunlar.

ÖZET

Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak; Türkiye'de evlilik ilişkisinin, tıpkı ebeveynlik ilişkisi gibi, "geçiş süreci içinde" bir ilişki (Fişek, 2010) olduğunu söylemek mümkün. Evlilik ve çift ilişkisinin süreklilik gösteren özelliği; hâlâ büyük ölçüde, duygusal birliktelik yerine karşılıklı sorumluluklar üzerinde temellendiriliyor olması. Âşık olduğu için evlenen veya eşiyle ilişkisinden bir aşk ilişkisi olarak söz eden evli erkekler azınlıkta.

Eşten beklentiler de büyük ölçüde geleneksel rol ayrımını takip ediyor. Evdeki işlerin kadın işi olarak görülmesinin, eşin dışarıda çalışıp aile bütçesi-

ne katkı yapmasının ise öncelikli olmamasının devam ettiği görülüyor. Kadının ev işinin ve çocuk bakımının zorlukları, maruz kaldığı toplumsal eşitsizlikle empati kurulmakta, ama erkeğin ona verilen aile reisliği ve ev geçindirme sorumluluğu, kadının erkekle eşit olma hakkına baskın çıkıyor.

Evlilik ve çift ilişkisinin bir geçiş aşamasında olmasının belki de en önemli yansımalarından birisi; gerek söylem gerekse de yaşantı düzeyinde ifade bulan tutarsızlıklar, dile getirilen ikilemler. Birçok evliliğin anlatılma biçiminden, kendi anne-babalarının ilişkisine göre eşle daha yakın bir etkileşim, iletişim, paylaşım, ortaklık ve eşitlik beklentisinin farkındalığı göze çarpıyor. Bu beklentilerin ne ölçüde karşılık bulduğu, özellikle de eğitim ve kentlilik düzeyine göre değişkenlik gösteriyor. Ağırlıklı olarak üst SED'li ve metropolde yaşayan küçük bir azınlığın dışındaki katılımcıların anlatımları geleneksel ataerkillik ve demokratlık ekseninde gerilimler ve gelgitler içeriyor (Bolak-Boratav, 2010).

Genel olarak, evli erkeklerin çift ilişkisini aktarımlarında, eşlerinden beklentileri, kabul edebilecekleri eşitlik ve aralarında kurabilecekleri heterososyallik ve sözel paylaşım konularında henüz bir kararlılık olmadığı anlaşılıyor. Örneğin, evli erkekler bir taraftan en çok eşleriyle konuşabildiklerini ifade ederken, bir taraftan da iş hayatıyla ilgili sorunlarını paylaşamadıklarını itiraf ediyorlar. Evli erkeklerin çoğu zaman kadınların toplumda ve kısmen de evde baskı altında olduklarının kabul edilmesi ile aile reisi olarak üstünlük ayrıcalıklarına sahip oldukları iddiasının birlikte seyretmesi bir başka örnek.

Toplumsal baskı erkeklerin hem bireysel talep ve beklentilerinin ifade bulamamasına neden oluyor, hem de cinsiyet hiyerarşisindeki statülerini korumayı sağlayan bir sığınak. Bu ikilemleri ve gelgitleri erkekliğin, toplumsal değişim bağlamında korunması sürecinin bir tezahürü olarak değerlendirmek, katılımcıların bazen somut yaşantılar açısından kadın ile erkeği ayırt etmezken yargıda ayırt etmeleri, bazen de tam tersini yapmalarını, yaşadıkları olgularla zihinlerindeki yargıların birbirini tutmamasını bu değişim sürecinin bir göstergesi olarak okumak mümkün. Beklenebileceği üzere, hem yüksek eğitimli, hem kentsoylu olmanın ise bu geçiş sürecinde erkekleri daha tutarlı bir demokratlığa biraz daha yaklaştıran bir avantaj olduğu anlaşılıyor.

Çocuk(lar)la İlişki

Katılımcıların çocuklarıyla ilişkileri, anne ve babalarıyla ilişkilerinde olduğu gibi hiyerarşi ve yakınlık boyutları, çocuklardan beklentiler ve çocuklara eleştiri temaları altında ele alınacak. Ayrıca son kısımda, baba-çocuk ilişkisinde kız ve erkek çocukları arasında ne gibi farklılıklar olduğuna değinilecek. Katılımcılar arasındaki yöre ve sosyo-ekonomik düzey farkları, baba ve anneleriyle, yani bir önceki kuşakla ilgili anlatımlarına çok da belirgin bir şekilde yansımamışken, kendi çocuklarıyla ilgili anlatımlarında bazı belirgin farklar görülüyor. Bu fark; özellikle yaşça daha büyük, metropolde yaşayan ve eğitimli olup daha büyük çocuk sahibi olan babalar ile daha genç, eğitimsiz ve daha az gelişmiş yörelerden olan babalar arasında görülüyor. Dolayısıyla aşağıdaki değerlendirmeler alt, orta ve üst düzeyden babaların anlatımlarını ayırt ederek yapılıyor.

ÇOCUKLA İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Çocukla ilişki bağlamında ele alınacak ilk hiyerarşik boyut: kontrol hiyerarşisi. Aşağıda görüleceği gibi, katılımcıların çocuklarıyla kurdukları ilişkide, kendi babalarıyla yaşadıklarından bazı belirgin farklılıklar varken, bazı devamlılıklar da göze çarpıyor.

Kontrol Hiyerarşisi

Bu konuda babaların kendi babalarıyla ilişkilerine dair anlatımlarında demografik farka görece az rastlanırken, kendi çocuklarıyla ilgili kontrol anla-

tımları, katılımcıların demografik özelliklerine göre epey farklılık gösteriyor. Yukarıda değinildiği gibi bu farklılık, daha çok babaların ve çocukların yaşlarına, kendi eğitim düzeylerine ve yörelerinin gelişmişliğine göre ortaya çıkıyor. Örneğin özellikle metropolde yaşayan, eğitimli babalar ergen ya da yetişkin çocuklarıyla ilişkilerinde demokratik bir yaklaşım izlediklerini ifade ediyorlar. Çocuklarına güvendiklerini söyleyen babalar, aralarındaki açık iletişim sayesinde rahat edebildiklerini dile getiriyor:

> – Kendi düşüncemi söylerim. Sonra da şunu yapmasını isterim: Konu hakkında daha fazla bilgi al. Malumatın ne kadar fazla olursa, o konu hakkında karar vermen o kadar kolay olur. "Kesin bunu yap" ya da "yapma", asla demem. Nasıl daha fazla tanıyabileceğini gösteririm, bir sorunla karşılaşırsa o sorunu nasıl çözeceğini gösteririm. Yani ben ona çayı getirmem, çayı nasıl demleyeceğini öğretmeye çalışıyorum.

> – Bizim evde paylaşılmadan karar alınmaz. Aile meclisimiz var, birisi talep ederse o meclis kurulur hemen. Bir kişinin talep etmesi yeterli. Herkes o gün istediği her şeyi söylemekte serbesttir. Bizde esas olan saygıdır, sevgi onu sürdürür. Esas olan saygıdır. Bizim evin vazgeçilmezi, saygı. Diğer her şey teferruat diye düşünüyoruz. Otorite yok, derken, baba otoritesi anlamında bir otoritenin olmadığını söylemeye çalıştım. Herkes özgür. İstediği her şeyi yapmakta özgür; çünkü biz onlara her şeyin doğrusunu, bize göre olan doğru da değil, evrenselleri, hakikatleri söylemeye çalıştığımız için, bunları yol gösterici bir şekilde vermeye çalıştığımız için... "Bu böyle yapılacak" denmedi hiçbir zaman.

Aynı baba ayrıca, demokratik hakkın kuralsızlık olmadığını da vurguluyor:

> – Annemiz biraz daha düzenli. Gerçi çok aşırı değil ama bana göre daha çok. Bir de bizim bazı kararlarımız vardı. Çocuklar da bunu çok iyi bilir. İzin istendiyse, birimizden istenip verilmediyse, "sakın ha" istenmeyecek mesela, "lütfen" istenmeyecek. Birbirimizi dışlayan cevaplar vermemek adına. Birimize sorup onun cevabını "hayır" olarak aldıysan ve bunu yaparsan ceza görürsün, bir daha o haktan mahrum olursun. O yüzden çocuklar yapmadı bunu hiç. İlk başta birkaç teşebbüs oldu. Bunu fark edince, son derece yanlış olduğunu, böyle bir şeyi yapmamaları gerektiğini söyledikten sonra rahattık.

Diğer babalar da belli kurallar olması gerektiği konusunda hemfikirler:

> – 16, evet. Oğlumun şu anda fazla üstüne gitmemeye çalışıyorum. Erkek çocuğu, biz de yaşadık bunları. Oğlumla ilişkim iyidir. Ufaklığında da böy-

le oldu. Hep onu dinledim. Ufaklığında bir sorun yaşadığımızda psikoloğa gitmiştik. Psikolog faturayı bize kesti. Bize kitap önerdi. O kitabı okuduğumuzda her şeyin bizle başlayıp bizle bittiğini öğrendim. Ne ekerseniz, onu biçersiniz... Bir çocuğa karşı siz zayıf nokta gösterirseniz, sizi kesinlikle kullanır. Eşimle oğlum alışveriş merkezine gitsin, eşimi oğlum oynatır. Her türlü oynatır ve istediğini aldırır. O yüzden benimle gitmek istemiyordu. Belli bir otorite olmak zorunda. Hem arkasında olduğunu bildiğiniz zaman, hem onunla her türlü konuda konuşabileceğinizi belirtirseniz, size her şeyi anlatır. Yarın öbür gün bir yanlış yapmaz. Her şeyi danışır. Yeri geliyor bir arkadaş, yeri geliyor baba olmaya çalışıyorum.

– Baba otoritesinden ziyade, bir otorite veya bir kurallar bütünü olmalı. Kimsenin hayır diyemeyeceği bir kurallar bütünü olmalı. Bunu babanın veya annenin üsteleyerek yaptırması veya çocuğun özümseyerek bunu yapması fark etmez. Baba otoritesi, benim bir şeye keyfimden hayır dememi getirmiyor... İllaki baba otoritesi veya ana otoritesi değil.

Çocuklarına güvenen babalar onların aklıselimine güveniyor:

– Ben çocuklarımı hiçbir zaman sıkmadım. Çünkü kendi ayakları üzerinde durmasını biliyorlar. Ne kadar baskı yaparsam yapayım, çocuklar bildiğini okur. Eğer ki ben baskı yaparsam, o yapacağını zaten yapar... Onlar attığı adımı zaten biliyor. Benim bir kızım evli, üç kızım okuyor. İlki okumadı, liseyi bitirdi, iki kızım ikinci üniversiteyi bitiriyorlar. Çocuklarıma ben hiçbir zaman "Saatinde gelin" demedim. Onlar saatlerini biliyorlar. Arkadaşları olabilir, gezmeye de gidebilir. Sorduğum zaman, "Baba biz çocuk değiliz, biz her şeyi biliyoruz," derler. "Evlilik, arkadaş vs. o da olabilir, çocuk değiliz," diyorlar. Hiçbir zaman sıkmadım. Saatlerinde evlerine gelirler. Gece saat 11-12 demezler, saat 7 olduğu zaman gelirler.

– Benim kızım da oğlum da o ayarı bilenlerden. Birazcık büyümeye başladığında "Nereye gidiyorsun oğlum?" deyince, "Şuraya gidiyorum, kulüpte arkadaşlarla buluşacağız". "Ya kardeşini de alıp götürsen, oraya girebilir mi acaba?" dediğim zamanlar oldu, giremeyeceği, gidemeyeceği bir yerse, söyledi. "Oraya gelemez" dedi ama gidebileceği bir yerse, bir sinemaya giderken "Hadi onu da al götür," dediğimizde, ilk zamanlar sıkılıyordu, yanında bir çocuk taşımaktan. Ama daha sonra o da büyüyünce, şimdi bir yerde dj'lik yapıyor amatör olarak, işten geldikten sonra onu da alıp götürüyor. Bir bira ısmarlıyor ona da, oturuyorlar. Ağbi kardeş beraber oldukları için de güven içerisinde oluyorlar. O konuda benim de annesinin de sıkıntısı yoktur. Annesiyle konsere giderler, hiç "Niye gittin?" demem. Ya da annesi yardımcı olur arkadaşlarıyla gider. Arkadaş grupları vardır, giderler, gözüm hiç arkada kalmaz.

Ancak bu demokratik tutum ve davranışlarına rağmen bu babalar bazen sınırlarının zorlandığını da ifade ediyorlar. Özellikle yaşı büyük çocuklarla tartışmalar çokça görülüyor. Bu babalar, bu konuda zorlansalar da, bir yolunu bulmuş gibi görünüyorlar:

> – O anda tartışıyoruz. O tartışma bittikten sonra normal devam ediyoruz. Zaten ben mümkün olduğu kadar uzatmıyorum. Tartışma, gerginlik olduğu anda ben yarım saat sonra gidiyorum yanına, "Ne yapıyorsun oğlum" gibilerinden veya Beşiktaş konuşuyoruz ve o ortamı rahatlatıyorum.

> – Ben oğlumdan çok özür dilediğimi bilirim. Yanlış, dogmatik düşündüğüm konularda. Bir örnek vereyim: Oğlum çok disiplinli bir çocuktu. 5-10 dakika içinde yemeğe oturacaktık. Ayaklarıyla oynuyordu. "Oğlum, yemeğe oturmak üzereyiz, istersen ellerini yıka, kirlenmiş olabilir," dedim. O da bana dedi ki; "Babacım, şayet elimi ayaklarıma sürmeseydim, elini yıka diyecek miydin?" dedi. Çünkü hiçbir zaman öyle bir tepki göstermişliğim yoktur. Bunu söylediği zaman 7-8 yaşındaydı. Ben de "Haklısın oğlum, özür dilerim, düşünemedim, yıkama ellerini," dedim. Ne diyeyim, diyecek bir şey yok. Doğru düşünüyordu çocuk.

Yalnızca metropolde yaşayan babalar, çevre ya da çocuklarının alışkanlıkları konusunda hassas olup kısıtlama uygulayabildiklerini anlatıyorlar:

> – Alkol kullanmasına, sigara içmesine, kesinlikle karşıyım. Bunlar en kızdığım şeydir. Kendim sigara kullanırım, alkolü çok nadir kullanırım, kullanmam bile denilebilir. "Kesinlikle bunlardan uzak duracaksın," derim. Bir de "Benden habersiz kesinlikle hiç kimsenin arabasına binmeni istemiyorum," diyorum. Bunlara çok kızarım. Onun için benim iznim olmadan kimsenin arabasına binip bir yere gitmez. En kızdığım şeydir.

Bu baba, gerekçesini çocuğunu koruma olarak sunuyor:

> – Onu koruma içgüdüsü, etraftan, dışarıdaki etkenlerden koruma içgüdüsü. Arkadaşlarına gideceği zaman bile kime gideceğini bize söyleyeceksiniz, haberimiz olsun. Bakacağız kimdir diye. Çünkü hep örneklerini görüyoruz, siz de duymuşsunuzdur. Doğum günü partisi diye bütün mahallenin çocuklarını toplayıp kaçırıp böbreklerini aldıklarını duymuşsunuzdur herhalde. Gazetelerde boy boy yazdı. İşte böyle bir ortamda yaşadığımız için maalesef çok korkuyoruz. Bir de benim oğlum çok sosyal, çok rahat arkadaşlık kurduğu için biraz da ondan çekincem daha fazla. Ben kimseyle oturup konuşmazdım. Öyle bir çocuktum ben.

Aynı şekilde bir diğer baba:

> – Yeri gelir, çok aşırıya kaçmamak şartıyla, şakalaşırız. Ben ona şunu söyledim: "Seni başka bir şekilde yakalamayayım ama bileyim". Çünkü ben bunu senelerce kardeşime de yaptım. Gizli gizli izledim: "Her şeyini söyle. Erkek arkadaşın mı var, onu da söyle. Bileyim. Başkasından öğrenmeyeyim". Bu bizde güven olarak geri dönüyor. Bir şey olduğunda size gelip akıl alabiliyorlar. İşte bunu yaptığınız anda her şeyi kurtarabiliyorsunuz. İstanbul gibi bir yerde yaşarken, gençleri her şeye alıştırmak, semtine göre, yerine göre mümkün. Uyuşturucusundan tutun, sigaradan bahsetmiyorum bile, çok daha farklı şeylerden bahsediyorum. Onun için bir anne baba her zaman çocuğunu izlemeli, görmeli. Arkadaşına gidiyor, yerine göre kalıyor. Ne yapıyorlar, ne ediyorlar? Zor şeyler bunlar.

Bazı babalar kendi yetiştirilmeleri ile çocuklarına yaklaşımları arasında bağlantı kuruyorlar. Birçoğu için bu bağlantının ters yönde olduğu, yani babalarından gördüklerinin tersini yapmaya çalıştıkları anlaşılıyor:

> – Çoğu zaman çocuklarımın ciciliğinin yanında o *large*'lığı gördüğümde ama bizim eskiye yönelik muhafazakârlık anlayışımızı, ciddiyet anlayışımızı göremediğim zaman; "Kızım," diyorum, "fabrikada çalışan, her akşam ceketi sırtında dönen bir baba mı istiyorsunuz?" Çocuklar da "Ya baba ama sen gençsin, arkadaş gibisin bizimle," falan. Böyle bir şeye sığınıyorlar, onları mutlu ediyor. Farkındayım, mutlu ettikçe şımartıyor ama biz öyle bir görüntü görmedik. Hep ciddi, takım elbisesiyle gelen, hep resmi, hem içeride, hem dışarıda. Bence uçurum var aramızda.
>
> – Bu tabii ki benim açımdan topal bir yaşam tarzı oldu. Kurala bağlı olunması çok mu önemli? Bir yerde birazcık da kural olmalı, uyulmalı, yerli yerine getirilmeli. Belki ben benim yaşadığım sorunları onların yaşamasını istemedim.
>
> – Anneanne yanında çok kaldığı için sorun yaşıyorsunuz. Çocuk, trafik sıkıştığında, yanındaki arabaya küfür ediyor. "Oğlum ne yapıyorsun?" diyor. "Dedem öyle yapıyor," diyor. Şimdi bu sorunu şöyle görelim: Sizin bir evladınız var ama istediğiniz terbiyeyi siz ona veremediniz. Çünkü ağaç yaşken eğilir. Tamam, onlar bizim için iyilik yapıyor, yanlarında kalıyor ama aynı zamanda bu benim istediğim bir hayat değil. Ama benim de yapabileceğim şu anda bir şey yok. Siz istediğiniz terbiye veya düşünceyi ona aktaramıyorsunuz.

Çocukları küçük olup daha alt SED'li olan katılımcılar ise çocuklarında iyi alışkanlıklar yerleştirme konusunda hassas olduklarını ifade ettiler. Bu

babaların maddi imkânlarının daha kısıtlı olması nedeniyle çocuklarını da kısıtlamak zorunda hissettikleri düşünülebilir. Ayrıca gizli bir şımartmama temasının da olduğu görülmekte ki bu, odak grupların bazılarında da dile getirilen temalar arasında yer alıyor:

> – Alt SED: Büyük oğlanla aramız çok iyi. Annesi ona hem çok düşkün, hem çok sert davranıyor. Ben her zaman buna karşıyım. "Bu kadar yüz de verme, istediklerini yerine de getirme ama bu kadar da üstünde baskı kurma," diyorum. Ben annesi gibi davranmıyorum. Ne yüz veriyorum, ne de çok fazla sert davranıyorum... Arkadaş gibi olmaya çalışıyorum. Bazen istediklerini yapabileceğim halde yapmıyorum mesela. Her şey dediği zaman olacak sanmasın. Biraz zor olduğunu anlasın bazı şeylerin.

Kendi ailesinin aşırı disiplininden şikâyetçi olan bir baba, aşağıdaki alıntıda da görülebileceği gibi, kendi kızını terbiye etmedeki disiplinli tavrının kendi yetiştirilmesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorguluyor:

> – Orta SED: Geçen gün ekmek alıyoruz marketten, kızım sakız almak istedi: "Babacığım paramız var mı?" dedi. "Var kızım, ne almak istiyorsun?" dedim. "Sakız almak istiyorum." "Sakızlar burada alabilirsin." Sakızı aldı, "Ama ben bunu çiğneyeceğim," dedi, akşam üzereydi. "Kızım bunu şimdi çiğnemek yok, önce akşam yemeğini yiyeceksin. Akşam yemeğini yedikten sonra ne yapmak istiyorsan yapabilirsin," dedim. "Ama baba ben şimdi çiğnemek istiyorum," dedi. "Hayır, babacığım bunu şu anda çiğnemeyeceksin. Bunu yemekten sonra çiğneyeceksin. Yoksa bunu geri bırakabilirim bakkal amcaya," deyince, "Peki o zaman," dedi, aldı koydu. Benim düşünceme göre orada bitmiyor. Çünkü çevremde gözlediğim kadarıyla o çocuğa onu verdiğin zaman akşam yemeğinde iştahını kırıyorsun... Sabaha karşı bu sefer 4.30'da kalkıyor, karnı aç olduğu için erkenden uyanıyor. Bu sefer siz de kalkmak zorunda kalıyorsunuz. Ne oluyor? Hayatınız keşmekeşe giriyor. Siz uykusuz kaldığınız için sinirli oluyorsunuz. Böyle bir kısır döngü içinde oluyor. Bu sefer çocuğa daha ters davranıyorsunuz. Ufak bir şeyden daha büyük şeyler çıkıyor, bilmiyorum doğru veya yanlıştır. Bu benim mi acaba, yoksa anne babamın sistemi mi? Şimdi sizinle konuşurken fark ettim ben de, kızımı çok disiplinli yetiştiriyorum.

Bazı babalarsa kendi yetiştirilişlerinden memnun olduklarını ifade ediyorlar. Örneğin Orta Anadolulu, düşük eğitimli bir kesimden gelen aşağıdaki katılımcı bu memnuniyetini gösterir şekilde kendi yetiştiriliş tarzının aynısını çocuğuna uygulayışını anlatıyor:

> – Alt SED: Bizim yapacağımız; çocuğumuzu yetiştirebilmek, iyi bir şekilde aile terbiyesini vermek, dinimizin temel direklerini öğretmek, hayatı öğretmek. O zaten seçimi kendisi mutlaka yapacaktır. O yönden tabii olumlu bakıyorum... Onları dövmedim ama o korkuyu da ben çocuklarıma verdim. O yönden de Allah'a şükür, hanım bana destek oldu, babamla annem destek oldu, şaka da var ama ciddi olduğum zamanda ciddiyet de var evin içinde... Ben de babam geldi mi ayağa kalkıyorum, yanında ayağımı uzatmıyorum. Dışarıda çocuklar bunları görmeyeceği için en azından evde görsün ki ileride bunlar onlara daha çok yararlı olacak veya toplum içerisinde belki biraz da ön plana çıkacak. Daha çabuk hayata atılacak şeklinde düşünüyorum, bunları bu şekilde yapmaya çalışıyorum.

Aynı şekilde Akdenizli bir katılımcı, çocuğunun "nankörlük" göstermesine karşı tahammülsüz:

> – Orta SED: Biz annemize babamıza karşı gelmedik. Ben çocuğumu zorla biriyle evlendirecek değilim, o kafada biri değilim, elimden gelen bütün imkânı da sunarım. Ben bunları yaparken, karşılığında çocuğumdan bir nankörlük görürsem, hiç affetmem. Affetmem derken, gözünün yaşına bakmam, reddederim. Reddederim ama ortada da bırakmam, o ayrı.

Disiplin, Dayak, Kızma

Bu babalar, kendi babalarından gördüklerinden farklı olarak dayak konusunda az ve çekimser bir şekilde konuşuyorlar. Ancak dövmeyi kesinlikle reddedenler olduğu kadar konuyu "okşamak" şeklinde dile getirenler de var. Dayaktan uzak duran babalar başka yöntemler kullandıklarını anlatıyorlar. Özellikle metropolde, tehlikelere karşı çocuğun nasıl korunacağı, hazırlanacağı, yaşça daha büyük çocuklarla ilgili olarak gündeme gelen önemli konulardan biri. Bu konuda bazı babaların çocuğa kızma yoluna gittiğini, diğerlerininse çocuğu takip etmeyi tercih ettikleri anlaşılıyor:

> – Üst SED: Ben kızıma güvenirim, çok aklı başında bir kızdır, ne yaptığını iyi bilir. Terör olayları var, kapkaççılar var... Ben gece fazla gezmeye kızarım. O da bilir, fazla da durmaz... Gece kalacakları zaman, bizim sahile gelir, orda takılırlar arkadaşlarıyla. Çıkmasını hiç istemiyorum. O da çıkmaz zaten. Tabii gezecek, genç kız ama İstanbul'un hali malum, başına bir şey geleceğinden korkuyorum.

> – Üst SED: Çocuk yapmak isterse, onu zaten yapar... Yapacak kişi pencereden çıkar yapar, sizi uyutur yine de yapar. Ama o çocuğun içinde oldu mu, annem veya babam beni rahat yetiştiriyor, benim aklım başımda, bilincim yerinde, her şeyi yerinde yaparsam... Ben rahatlık içinde yapıyorsam ve

> bana bunu söylüyorlarsa, ben niye delilik yapayım ki? Bence mantıken en uygunu budur... Kendi haline bırakacaksın ama başıboş da bırakmayacaksın. Çocuğu takip edeceksin, ne yapıyor ne ediyor, kötü yola mı gidiyor, yaptığı iş nasıldır.

Daha önce çocuklarına güvendiğini, sıkmadığını söyleyen bu baba, oğlunu kendisiyle karşılaştırdığında, çevreye karşı olduğu kadar oğluna karşı da gizli bir güvensizlik ortaya çıkıyor. Ayrıca, kendi gençliğiyle oğlununkini karşılaştırınca tanımadığı bir sosyal tavrın onu ürküttüğü de düşünülebilir. Oğlunu koruma içgüdüsü, "kendi haline bırakmak" ile "başıboş bırakmamak" arasında bir gelgite neden oluyor:

> – Üst SED: Arkadaşlarına gideceği zaman bile kime gideceğini bize söyleyecek, haberimiz olsun. Bakacağız, kimdir diye. Çünkü hep örneklerini görüyoruz. Doğum günü partisi diye bütün mahallenin çocuklarını toplayıp kaçırıp böbreklerini aldıklarını duymuşsunuzdur herhalde. İşte böyle bir ortamda yaşadığımız için maalesef çok korkuyoruz. Bir de benim oğlum çok sosyal, çok rahat arkadaşlık kuruyor, biraz da ondan çekincem daha fazla. Ben kimseyle oturup konuşmazdım. Öyle bir çocuktum.

Aynı babanın çocuklar küçükken, dayağa da "okşama" adı altında başvurduğu ama yine gizli bir çelişki yaşadığı görülüyor:

> – Çocukların tabii ki üzerinde sevgi saygı var, çocuklar da sana karşı bunu gösteriyor. Çocuk tabii ki adı üzerinde yaramazlık yaptığı zaman okşama yapmışsındır. Ama ondan iki dakika sonra çocuğun gönlünü alıyorsun. Çocuğun gönlünü aldığın zaman yaklaşımı farklı oluyor. Onların da ona göre anneye babaya karşı sevgisi oluyor. Çocuğa bir şey yaptığın zaman ufak bir şeyden etkileniyor. Surat asıyor. Bir gün, iki gün konuşmaz. Tabii bu da çocuklukta oluyor, büyüdükten sonra, aklı başında olan bir çocuk onu zaten yapmıyor. Benim çocuklarımın ve yeğenlerimin bana karşı sevgi ve saygıları sonsuz.

Çocuklara dayak atarak şiddete başvurduğuna pişman olan babalar da var. Bu babaların tümünün metropollü, eğitimli ve ergenlik çağında çocukları olduğu, dikkat çekici benzerliklerden biri olarak ortaya çıkıyor:

> – Oldu hatta, büyük için söylüyorum, şiddet de uygulamışımdır... O süreç güzel bir süreç değildi. Dediğim gibi kızdığım zaman istemeden de olsa... Ama bugün olsa yapar mıydım, yapmazdım diye düşünüyorum. Zaten belli bir noktadan sonra "Asla sana böyle davranmayacağım," diye de söyle-

dim. Şu an hatırlamak dahi istemediğim, kızıma çok ciddi anlamda şiddet uyguladığım bir süreçti.

– Biz oğlumla üç yaşındayken bir kavga ettik, onun dışında yok. O yaşlardayken yola fırlıyordu, alışkanlık yapmıştı, o zaman bir kere kulağını iyice çektim, acıttım, canı yandı ve "Bir daha böyle yola çıkmayacaksın," dedim, ondan sonra hiç çıkmadı. Hatta bir sefer, 3-4 yaşlarında mıydı, daha mı fazlaydı hatırlamıyorum, bakkala gönderiyorum, yukarıdan da bakıyorum, sağa bakıyor sola bakıyor bir türlü geçmiyor, yolda kimse yok, "Oğlum geç artık," dedim, dersini almıştı.

Bu tür çelişkiler yaşamayan babalar ise kendi yetiştirme tarzlarına güvendiklerini ima ediyorlar:

– Sakin bir adamım, biraz da ona bağlıyorum çocuklarla ilişkimi. Kızım bir yere gider, bir saat geç geldiği zaman önce sorarım, ne oldu diye, bir sorun mu var, çünkü onlar da dakiktir, öyle alıştırdım. Muhakkak bir sorun yaşamışlardır. Ya trafikte bir şey olmuştur, ya başka bir aksilik olmuştur.

Küçük çocuğu olan alt düzeyden genç babalar arasında daha ılımlı tavır sergileyenler olduğu kadar rahatsız da olsalar dayaktan vazgeçemeyen, daha geleneksel kesimden gelen babalar da olduğu görülüyor:

– Severim, çocuk anlamaz küçük daha. Kırıp döker, kırıp dökerek büyüyecek.

– Çok fazla dövmüyorum ama tabii yeri geldiği zaman yapıyorum. Dediğim gibi bakaraktan, söyleyerekten, bağıraraktan, hal ve tavrımla onlara hissettiriyorum ben bunu. Ama onlar da tabii bazen, çocukluğun şeyiyle mi, bazı yapıyorlar bazı yapmıyorlar. Yani tokat da atıyoruz tabii. Dövme zamanı geldi mi dövüyorum ama o en son radde artık. Dayak eşeğe yakışır, insana yakışmaz.

Yine geleneksel kesimden olup, kendisi dayaktan "tırsan" ve bu korkuyu çocuğu için istemeyen bir baba ise bunun kötü sonuçlarını anlatırken kendisinin nasıl ezildiğini, acı çektiğini dile getiriyor:

– Alt SED: Ama sonra dayak yemesin, daha iyi büyüsün. Dayak yedi mi bir de insan çabuk tırsıyor, konuşmuyor. Kendi kendine içine bir şeycikler katıyor, dışarı açmıyor. Mesela biz küçükken açamazken annemize söylerdik. Vururdu babamız veya hocamız, söylemezdik, pısar kalırdık. Onun öyle olmasını istemem. Söylesin, içinde ne varsa, ne gerekiyorsa söylesin.

> Olumlu karşılanır. Tamam deriz, şu an zaten her şey biliniyor neyin ne olduğu. Önceki gibi cahillik yok. Her şeyi öğrenir, tamam der, istediğini yap deriz biz de.

Bakım Hiyerarşisi

Babaların bakım, şefkat, koruma ve yönlendirme konusundaki ilgilerinin çocuğun yaşına, yaşanan yörenin gelişmişliğine ve babanın eğitim düzeyine göre kısmen farklılık gösterdiği anlaşılıyor. Daha gelişmiş metropol yörelerde oturup, daha büyük çocukları olan eğitimli babaların ya çocuklarının evden bağımsız yaşamaları konusunda ya da çocuklarının okul içi ve dışı eğitimleri konusunda fırsatlar sunabilmek üzerinde yoğunlaştıkları görülüyor. Bu babalar, çocuklarının onlardan ayrı yaşamaları konusunda, kaygı, ilgi ve destek konusunda özen göstermişler ve bundan gururla söz ediyorlar:

> – O da ona tek başına yaşamanın verdiği zorlukları gösterdi. Tecrübe kazandı ve "Ben yapamayacağım," dedi, daha düzgün bir yaşam seçmek için geri geldi. İleride bana "Baba sen engel oldun, ben orada eğer şu işi yapsaydım şu derecelere gelebilirdim," demesin diye böyle bir şeye engel olmak istemedim. Benim korkum; çok kötü şeylere düşmesin, yatkınlığı olmasın... Mesela hiçbir arkadaşı sigara içmiyordu, bu benim için çok önemliydi, dünyanın sonu değil ama içmemesi çok daha iyi bir şey. Bir yıl orada yalnız bıraktık, yine öyle bir saplantısı olmadı, demek ki güvenilebilir bir çocuk yetiştirmişim diyorum.

> – Destek vermeye çalışıyorduk, ben oğluma da aynı desteği veririm. "Her şeyi aklınla iyi tart, ona göre yap, bir sözü konuşmadan iyi düşün, biz senin arkandayız her zaman, kötü bir şey de yapsan biz senin annen baban olarak arkandayız," diye her zaman destek oluruz.

Bu babaların çoğu için çocuklarının eğitimi önde geliyor ve çocuğun yaşı ne olursa olsun eğitimin önemi babalar tarafından daima vurgulanıyor:

> – Şu an bilgi, beceri ve düşünce yapısı olarak onu oturtmaya çalışıyorum. Oturttuğumu da zannediyorum. Geçen gün mesela gitar kursuna başladı küçük olan. Kendi ihtiyacını bilecek mantığa sahip olmasını istiyorum. Ben bunu sevdim, bunun üstüne biraz daha eğilirsem mutlu olurum, yeteneğim gelişir... gibi. İkisi de şu an bunu kullanıyor. Birazcık da, belki babanın bilinci olması lazım bu konuda, çünkü deşarj etmek lazım çocukları sonuçta, her yaşta. Onu yapabiliyorsanız zaten kötü alışkanlıkmış, şuymuş buymuş birçok şey olmuyor.

– Şimdiki çocuklar her türlü şeyi bilerek geliyorlar. Bizden çok fazla bir şey öğrenmelerine bile gerek kalmıyor. O kadar çok program, gösteri, film, tiyatro, bilmem ne var ki. Onun için de gelip bir şey sormak zorunda hissetmiyorlar ama ben babama soramazdım, onu biliyorum ama benim oğlum bana sorabilir.

Daha az gelişmiş yörelerde yaşayan, daha alt düzey eğitimli küçük çocuk babaları ise çocuklarını oyalamak, gezdirmek üzerinden bazı anlatımlarda bulunurken, bazıları da kendi geçmiş yoksunluklarını çocuklarına yaşatmamak konusunu ve özellikle kültürel etkinlikleri vurguluyorlar:

– Alt SED: Benim babam hiç veli toplantısına gitmemiştir, hep annem gelmiştir ama biz öyle yapmayalım diyoruz. Biz ailemizin başında olduğumuz için, böyle bir yolda da işimiz olmadığı için, yine onda da bize bakıyor. Çocuk şimdi okula başladı. Çocuğun dersleriyle ilgileniyorsun.

– Orta SED: Baba çocuğu alır, gezmeye götürür, genelde herhalde alışveriş merkezlerine götürüyorlar.... Ben şimdi onu mesela normal, sokaktaki parka bırakıyorum, "oyna" diyorum orada... Daha çok ayağının toprağa değmesini sağlıyorum çocuğun... Daha çok mikropla bir arada olmasını sağlıyorum onun, bağışıklık sistemi güçlensin diye. Onun dışında, aktif olmasını sağlıyorum. Mesela okula başladığı andan itibaren, sosyal faaliyetlerin içine girmesini sağlayacağım. Folklor olabilir, müzik, spor olabilir. Birincisi, en önemlisi, çocuğun kendisini bir yeteneğe doğru yönlendirmesine engel olmayacağım. Bana ilkokul veya ortaokul döneminde bağlama konusunda izin verilseydi, belki çok farklı bir konumda ya da iş yapıyor olabilirdim.

Bu babalar da kendi geçmişleri ve babalarıyla karşılaştırma yaparak çocuklarıyla ilişkilerinde ne yapacaklarını anlattılar ve bu anlatımın genelde çocuğun eğitimine, yeteneğine olanak tanımak yönünde olduğu görüldü. Çok küçük çocuğu olanlar ise daha yakın bir ilişki içinde çocuklarıyla ilgilenme çabasında olduklarını ifade ediyorlar. Hatta çok genç babalar arasında bir istisna da olsa, çocuklarının fiziksel bakımlarıyla bile ilgilendiklerini söyleyen babalarla karşılaşıldı:

– Kendi kendime diyorum ki, üstümdeki ceketimi de, kazağımı da satsam okutacağım. Çünkü biz çile çekmişiz, okumamışız, bari onları okutak.

– Çocuğun altını temizlemek... Onu da yaptım, yapıyorum.

– Ben çocuklara bakıyorum. Mesela babamın veya birisinin yanında çocuğun altını çıkarıp değiştiriyorum. Öyle bir takıntım yok. Mesela dün aşısı vardı. Sabah saat sekiz buçukta onu kaldırmışım, götürmüşüm aşıya, bir saat doktoru beklemişiz. O kadar ona bağlıyım ki. Mesela bir hapşırsa, kıyametleri koparıyorum. O kadar onun üzerine titriyorum.

– İlginin biraz aileden de kaynaklandığına inanıyorum. İlgi yani, her şeyin başı ilgi. Benim çocuğum 17 aylık, şeker desem şeker demeye çalışıyor, kaşık desem kaşık demeye çalışıyor. Bilgisayar aldım, "a" diyorum, parmaklarıyla saymasını öğretiyorum, saytaç aldım, sayı saymasını öğretiyorum, 17 aylık çocuk, 5'e kadar saymasını öğrendi, bunu 2,5-3 yaşında yarın bir gün benimle gazete okumaya başlayacak, çünkü onu alıştırmaya çalışıyorum.

Ancak işleri yüzünden bakım ve ilgiyi annenin sorumluluğu olarak gören genç babalar da yok değil. Bu babaların daha ziyade Güneydoğu ve Akdeniz'den, geleneksel kesimlerden oldukları görülüyor:

– Alt SED: Çocuklarıma pek vakit ayıramıyorum, işten dolayı... Bazı günler var çocuklarımın yüzünü de görmüyorum.... Bazı günler eve geceleri de gelmiyorum, geldim mi de öylece yatıyorum. Yani aileme pek vakit ayıramıyorum... Biz dışarıdayız, eve para getirmeye çalışıyoruz ama bir kadının sorumluluğu daha çok. Neticede evin içindeki çocuktan o sorumlu, çocuğun sorumluluğu kadar büyük bir şey yok... Erkeğin sorumluluğu ne olacak?

– Orta SED: 15-20 dakika geçirdiğim kaliteli bir zaman, birlikte televizyon izlemekten bahsetmiyorum, sohbet etmek, dışarıda gezmek, bir şey incelemek, okulu, kitabı dinlemek, sorularını sormak, dinlemek gibi zamanı ayırıyorum, evet. Beni özlediğini hissediyorum kızımın. Sabah altıda çıkıyorum evden, öğlen dersim bitiyor. Geri kalan zamanda çarşıdayım. Sonra, akşam 7-8-9, değişik saatlerde eve dönmüş oluyorum. Özlenmiş olduğumu hissediyorum... Evet, anne kesinlikle daha çok şeyle ilgileniyor.

Babaların çocuklarına iyi birer model olmanın gururunu yaşadıkları kadar, alt düzeyden olsun, üst düzeyden olsun, baba olmanın sorumluluğunu da kendi davranışları üzerinde hissediyorlar:

– Orta SED: Oğlum da benimle aynı yoldan geliyor, hem yetenek anlamında, hem de ben ona bir model teşkil ediyorum. Benim takip edebileceğim kimse yoktu ama onun takip edebileceği birisi var. Atölyeye geldiğinde ilk işi bilgisayara sokulmak ve benim yaptığım işlerle ilgili detaylı sorular sormak... İçinde tasarım olan ama para kazanabileceği bir alana yönlendirmek istiyorum, daha yaşı küçük.

– Üst SED: Oğlum çok örnek alıyor. Ben ne yaparsam o da yapıyor. Onun için ben de bayağı zorda kaldım. Benim her davranışımı örnek alıyor. Ben de evde kendimi artık kısıtlamaya başladım. Birtakım şeyleri içimden gelerek yapamıyorum. Benim de kötü huylarım var.

Özet olarak, babalar demografik konumları, çocuklarının yaşları ne olursa olsun, kendi babalarına göre çok daha yakın bir ilgi ve kollama işlevini benimsemiş gibi görünüyorlar. Bunu anlatırken kendi yaşlarına, yaşadıkları yörelere ve çocuklarının yaşlarına göre farklılık gösterseler de hepsinde çocuğun iyiliği için bir şeyler yapma ihtiyacı belirgin. Bu konulardaki anlatımlarında kendi babalarıyla yaşadıkları yoksunluk öyküleri gündeme geliyor; bu yoksunluğu çocuğu için istemeyen, aşağıdaki düşük eğitimli, geleneksel yöredeki babanın anlatımı oldukça etkileyici:

– Oğlum ilkokula başladı, baba şöyle yapayım, böyle yapayım derse, gider istediğini alırım. Baba okulda şunlar yapılacak, bana iyi bir şeyler alın, güzel bir forma alın, derse niye yapmayayım, sevinsin. Biz söyleyemezdik, baba okulda şöyle yapılacak, böyle yapılacak, bir şey diyecek diye. Annemiz söylerdi, oğlum bunları giyin, derdi. Alacak durumda olmayınca tamam derdik, söyleyemezdik babamıza. Ama yok onun öyle bir sıkıntısı olmasını istemem. Gelsin bize söylesin, tamam deriz biz de, yapmaya çalışırız elimizden geldiğince, yeter ki içini açsın bize. Kendi içine gömülüp kalmasın.

ÇOCUKLA İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

Çocukla ilişkisel yakınlık, çocukların yaşları ve babanın kendi geçmişiyle ilgili gibi görünüyor. Yakınlığı açık açık sevgi göstermek, açık iletişim, bazı etkinliklerde paylaşım gibi konulara ayırmak mümkün. Sevgi gösterme konusundan söz edenler, çocuğun yaşından bağımsız olarak olumlu bir yaklaşım gösteriyor. Bu konuda çocuğun yaşı, babanın eğitimi gibi faktörler ayırt edici değil. Büyük çocuğu olan ve metropolde yaşayan, üst SED'li babaların sevgi gösterme konusundaki ifadelerini şöyle örneklendirebiliriz:

– Ben belli ediyorum. Hem oğluma hem kızıma belli ederim. Küçük çocuk gibi severim. Küçüklüğümde de çok severdim. Mesela kız çocuğuma o kadar çok ilgi göstermişim ki, derler ya kız çocukları babaya düşkündür, ben daha fazla ona gösterdim. Kızımın okula gidene kadar hayatı hep yanımda geçmiştir, benimle beraber gezmiştir. Oğlumla da öyle olmuştur. Ben gerçekten, onlarla mümkün olduğu kadar bir arkadaş oldum.

– Tabii ki oluyor. O sevecenlik. Yeri geliyor sevecen davranıyorsunuz, canım cicim deyip öpüyorsunuz. Yaş önemli değil. Yeri geliyor alt alta üst üs-

te güreşiyoruz salonun ortasında. Hepsi oluyor. Sonuçta o şekilde bir dengeyi kuruyoruz. O an öyle bir ihtiyacı varsa, gelip yanına oturması, sarılması, sonuçta bunları yaşıyoruz.

– Oğlumu özlüyorum ben. Aynı evde yaşamamıza rağmen oğlumu özlüyorum, çünkü işten geldiğimde "Babacım hoşgeldin", öpüşürüz, "Günün nasıl geçti?", "İyi, babam benim yarın sınavım var" ve bilgisayara.

– Ben kızıma mümkün olduğunca vakit ayırmaya çalışıyorum. Onunla uğraşmaya çalışıyorum. Yaklaşık 13-14 yaşına kadar, belki abartı gelecek ama bazen aynı yatakta bile yatabiliyorduk, o derece bir sevgiyle birlikteydik.

Ancak bazı üst SED'li babalar, çocuklarıyla iletişim kurmakta zorluklar yaşadıklarını itiraf ediyorlar:

– Bazı konularda ben biraz anlaşılmaz olabiliyorum. Belki de yoğun düşündüğüm için kolay ifade edemiyorum kendimi. İfade edememe nedeniyle de bazen iletişim sorunları çıkıyor.

– Kızıma benden çok annesi her şeyi telkin eder. Annesiyle gider konuşur. Çoğu şeyi benle paylaşmaz. Benimle paylaşacağı şeyler vardır ama kızım ağırlıkla kendi özel problemlerini annesine aktarır. Annesi eğer "Baban da bir karar versin" veya "Beraber karar verelim" dediği zaman bana söyleyebilir. Ondan sonra kızımla görüşebiliriz.

Bazı başka üst SED'li babalar ise aradığı birlikteliği bulamamaktan yakınıyor:

– Cumartesi-Pazar günü gezmek, ailemden çok kendim için de istediğim bir şey. Ben de sıkılıyorum hafta içi, ben de isterim atayım kendimi dışarıya. Çocuklarımla beraber olması tercihimdir... ama bu uygun bulunmadı. Çocukların ayak diremeleri sonucunda kısmen ayrı ayrı gezmelere döndü.

– Mesela ben anneme kız arkadaşlarımdan bahsederdim ama babama bahsedemezdim nedense. Otorite ve korkudan dolayı çoğu şeyi söyleyemezdim. Anneme derdim. Mesela kız arkadaşımla çektirdiğim resimleri gösterirdim, babama göstermezdim. Şu anda aynı şey oğlumda da var. Benden tabii daha rahat, daha geniş oldukları için bana gösteriyor ama çoğu şeyi yine annesiyle paylaşıyor.

Küçük çocuğu olan, düşük eğitimli babalar da çocuklarıyla ilgilenme konusunda açık sözlüler:

– Alt SED: Çok seviyorum onu. Çok farklı bir duygudur, bilmiyorum, titriyorum onun üzerine, seviyorum.

– Alt SED: Tabii tabii oğlanla da oynarız, kızla da boğuşuruz. Gerçekten Allah herkese nasip etsin. Çocuk bulunmaz bir nimet. Oynaşıyoruz, yıkışıyoruz, dövüşüyoruz, bağrışıyoruz, her şey var.

– Orta SED: Çocuğuma zaman ayırırım, gerekirse uykusuz kalırım ama gezdirir tozdururum. Her türlü ortama sokarım, görsün benimle beraber göreceğini. Çocuğu severim, öyle bir sıkıntım olmaz, zaman ayırırım.

– Orta SED: Kızımla az ama kaliteli zaman geçirmeye çalışıyorum. Yazın biz işyerini çok geç kapatıyoruz, saat 09.00 oluyor, kızım da 10.00-10.30'da yatmak zorunda kalıyor. Ben yemeğimi yiyip hemen kızımla ilgilenirim. Mutlaka ve mutlaka onu ya alır dışarı çıkartırım, ya evin içinde onunla oynarım, onun anlayabileceği saklambaç, ben at olurum o bana biner ve o arada kesinlikle televizyon açmam. Ona zaman ayırırım. O zaman ona yetiyor mu, onu bilmiyorum işte.

Ancak Orta Anadolulu babanın aşağıdaki sözleri, farklı yaşamlara işaret ediyor:

– Alt SED: İçimize kapanık bir insanız. Çok fazla açılamıyoruz, dertleşme bazında, işte belki eşimizle de tam dertleşemiyoruz biz. Ne bileyim belli bir şeyi korumak bazında mı gidiyoruz artık, ne yönde gidiyoruz bilmiyorum. İçine kapanık bir insanız.

Aşağıdaki Karadenizli baba ise istisnai bir söylemin örneğini veriyor. Çocuğu ile kurduğu yakınlığın, onu sevgi dolu bir ortamda büyütmesinin çocuğunu dünyaya hazırlamayacağından korktuğunu ifade ediyor. Korku geçmişte olduğu gibi yine sevgiyi göstermekte ortaya çıkıyor:

– Orta SED: Ben böyle çok çok sevgi dolu bir evde yaşanmasından da taraftar değilim. Çocuk da bir şeyleri, çok olumsuz olmamakla beraber, küçük yaştan hissederek büyümesi lazım. Çocuğu siz komple her şey sevgi, her şey barış, dünya bak ne kadar güzel falan dediğiniz zaman, o çocuğun tahmin ediyorum, şahsi fikrim, okula başladığı anda hayatı kayar... Bunu şu anlamda söylemiyorum, sürekli tartışma olsun, kavga olsun... O anlamda baktığımda bence çok iyi bir sevgi ortamında büyüyor. Ben ilgileniyorum, eşim ilgileniyor, kayınvalide ilgileniyor. Evde çok böyle bir patırtı-kütürtü, ne bileyim küfürler yok, sevgi ortamında büyüyor ama biraz da büyüdükçe görecek.

Bazı yüksek eğitimli babalar, yakınlık ile birlikte rahat olmayı eş tuttuklarını gösteren ifadelerde bulundular. Bu konunun önemi, kendi babalarıyla bu rahatlığın ne ölçüde olup olmadığıyla ilgili olarak ortaya çıkıyor:

> – Çok fark var. Babamla fazla diyaloğumuz yoktu ama benim oğlumla diyaloğum çok fazla. Belki babamdan görmediğim sevgiyi ben ona gösteriyorum. Nereye gidersem beraber gideriz, çok ilgilenirim onunla. Akşamları bazen canım çeker alırım oğlumla beraber yatarım. Ben ona karşı aşırı bir sevgi duyuyorum. Hep onunla beraber olmak istiyorum.
>
> – Şu an beraber olduğumuz için zaten, paylaşımlarımız güzel. Çocuklar anneye çok düşkünler fakat yapmak istediği şeyleri, paylaşmak istediği yaşantılarının örneği olarak baba örnek model. Şu an zevklerimiz, paylaştığımız şeyler, kamp yapmamız, spor yapmamız, bisiklete binmemiz, dalış yapmamız vs. birçok şeyde paylaşımlarını annesiyle yapmadı, yapamıyor. O onun sosyal tercihi. O açılardan mutlular.
>
> – Çünkü bizim zamanımızda babamızın yanında bacak bacak üstüne atmayı bırak, yanında oturamıyorduk. Yaklaşamıyorduk. Artık o zamanlar bitti. Gençlik başka, o devir bitti. "Oğlum gel buraya başkasından görüp de yapma oturalım. Sohbet esnasında her ne görüyorsan babandan gör ve bunun azı da bir çoğu da bir, başkasıyla da yaparsın ama onun bunun yanında şey yapma. Otur yanımda efendi efendi al kadeh tokuşturalım," dedik. "Her şeyi gör, yerinde yap," dedik ve bunu kendisine söyledim... "Her şeyi benden gör ki," dedim "yarın bir gün ben babamdan gördüm böyle gördüm böyle yaptım dersin," dedim.
>
> – Çocuklarım rahatlıkla benim karşımda ayaklarını uzatabiliyor, bana kanka diyebiliyor, benle bu şekilde konuşabiliyor. Kendimi babamla mukayese edebilmem mümkün değil.
>
> – Rahatlıkla konuşuruz, arkadaş gibiyiz. Mesela kız arkadaşını getirir tanıştırır, bizim yanımızda sarmaş dolaş gezebilir. Benim için bir sorun değil. "Niye kıza sarıldın?" demem. "Niye elini tuttun?" demem. O konuda rahatızdır.

Aynı fark, alt düzey bir katılımcı tarafından çok daha net bir şekilde ortaya konuyor:

> – Çocukluk yaşamadım. Ne oldu? Özlem duymaya başladım bazı şeylere. Benim bir kızım var, Allahım bağışlasın herkesinkini, sonra bizimkini de, onunla beraber yaşıyorum şimdi çocukluğumu, onunla birlikte debeleniyoruz, iyi ki de olmuş... Hep anlatıyorum; çocuğunuzla konuşun diye, doğ-

madan önce de konuşun. Doğmadan önce ne yaşamışsa, hayata onunla başlıyor.

Babasıyla arası iyi olan başka bir baba ise bu olumlu yaşantıyı oğluyla yineleyebildiğini anlatıyor:

– Üst SED: Çok büyük bir sorun yaşamadık. Zaman zaman tabii ki ufak tefek şeyler oluyor ama ben babamla arkadaş gibiydim, o da benimle arkadaş gibi. Büyük bir sorunumuz olmadı.

Bazı metropolde yaşayan ve üst SED'li babalar, yakınlığın iletişimle ilgili tarafını öne çıkarıyor. Bu yapılırken de geçmişle karşılaştırma yapmanın önem kazandığı görülüyor:

– Bize söylemeyeceği bir şey olacağını sanmıyorum. Ben ona açıkça şunu bile dedim: "Bak oğlum, insanın başına her şey gelebilir, bunları konuşmazsak dertler çaresiz kalır, ne kadar çok şeyi bilirsek o kadar iyi. Her şey olur... Homoseksüel bile olabilirsin, bunlar aslında çok da anormal şeyler değil, olabilir.... Bunlardan hemen haberimiz olmalı ki zamanında sana destek olalım, çözüm arayalım. Bunların hiçbirinden çekinme." Sanmıyorum hiçbir şeyden çekinip de bize bahsetmeyeceğini, iletişim yollarımız açık.

– Arkadaşlığımız devamlı var. O boyutumuz tamamen ayrı, çıkarız yemek yeriz, evde konuşuruz. O tip şeylerde bir kısıtlama ben yapmadım. Esasında onlu yaşlardan itibaren annemle de aynı şekildeydim. Onların da benden bir şey gizlememesi ve paylaşmasını istedim. Yanlış bir şey yaparsa ben bileyim, bilgim dâhilinde olsun. En azından yeri geldiği zaman müdâhale edebilirim gibi yaklaştığım için, o da açıktır, paylaşırız.

– Ben çocuklarıma sevgimi gösteriyorum, genelde. Onlarla hiç mesafem yok. Ben babama her şeyimi anlatamazdım, kız arkadaşlarımla olan sıkıntılarımı falan, anneme anlatırdım. Ama benim iki oğlum da sıkıntılarını anlatırlar bana. Okulda olsun, dışarıda, kız arkadaşlarıyla olsun. O mesafeyi koymadığım için anlatırlar. Farklı ilişkimiz.

– Diğer kızımla biraz şey yapardık, biraz daha hırslı, biraz daha atak olsun diye. Her sabah masada, günlük olayları, yaşadığı şeyleri paylaşırdık büyük olanla. Annesi yeter sıkıldım diyordu, amma çok konuşuyorsunuz yemekte diye. Konuşmak derken, kavga babında değil ama yaşadığı şeyler doğru mu, yanlış mı, ona nasıl geliyor, ortak bir şey bulurduk sonuçta.

Bu konuda bir diğer yaklaşım da büyük ya da küçük olan çocuğun algılanan tavrıyla ilgili olup, çocukların özellikle "anneci" ya da "babacı" olmaları şeklinde açıklanıyor. Ayrıca çocuğun babaya karşı tavrından sevgisiyle ilgili çıkarımlar da sözkonusu:

> – Kızlar baba, oğlan anne. Kızlarda yine anne var ama babaya daha düşkünler. Oğlan da anneye, genelde böyle oluyor.

> – Çocuklarım da bana karşı öyledir. Babacıdırlar. İlişkimiz çok iyidir, oğlum cık-cık-cık sevilmeyi çok sevmez ama beni çok sevdiğini biliyorum. İçinden sever.

Sonuç olarak, yakınlık katılımcılar tarafından sevgi gösterisi, iletişim ve paylaşım şeklinde ortaya konuyor. Katılımcıların kendi babalarıyla yaşadıkları ikircikli deneyimler düşünüldüğünde, epey farklı bir resmin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Kendi babalarıyla ilişkilerinde sıkça sözü geçen "mesafe" kavramı, kendi çocuklarıyla olan ilişkileri bağlamında dile getirilmiyor. İlgisizlik ve duygusal yoksunluk söylemine çocuklarla ilişkide rastlanılmıyor. Gerçi bu sözler babaların sadece kendi anlatımlarına dayanıyor, dolayısıyla çocukla ilişkide yaşanabilecek bazı sorunların da dile getirilmemiş olma ihtimali akılda tutulmalı. Yine de bazı babaların sorun belirtmekten kaçınmadıkları görülüyor. Genelde sorun olarak vurgulanan şeyin, çocuklarla açık paylaşım konusunda yaşanan zorluklar olduğu söylenebilir. Bu iletişim zorluğunun ise babaların kendi gelişimleriyle yakından ilgili olduğu varsayılabilir.

ÇOCUKTAN BEKLENTİLER

Odak gruplarda sıkça dile gelen "çocuğum sosyal olsun, girişken olsun" hatta "hırslı olsun" beklentisi bireysel görüşmelerde de sıklıkla dile gelen bir temenni olarak ortaya çıkıyor. En yaygın beklenti çocuklarının okumalarıyla ilgili ve bu temenni üniversiteye kadar uzanıyor. Beklenti geliştirmeyen babaların sayısı oldukça az. Bu babaların çocuklarının çok küçük yaşta ve alt SED'li oldukları görülüyor. Çocuğu büyük olan, metropolde yaşayan ve üst SED'li babaların bu konuyu artık veri olarak ele alma eğiliminde oldukları görülüyor:

> – Önce okuyabildikleri kadar okumalarını isterim. Üniversiteyi en azından bitirip daha sonra, hangi mesleği tercih ederlerse. Ama öncelikle düzgün insanlar olmalarını isterim. Dürüst insanlar olsunlar sonra da kendilerini kurtarıp aile kursunlar. Her baba gibi ben de onu isterim. Onun dışında illa ki şu meslek diye bir şeyim olmadı.

Alt SED'li babalar da sanki kendi yoksunluklarından korumak istiyorlar çocuklarını:

> – Alt SED: Okumasını istiyorum... Belki onlar da eğitimli insanlarla karşılaşacaklar. Onların da hayat tarzı daha rahat olacaktır belki. Kendilerine güvenme, vesaire daha farklı olacaktır. Onları okutacağım, gücümün yettiği kadar okutacağız.

> – Orta SED: Bazen etrafımda soruyorlar, ufacık bir kıza, büyüdüğün zaman ne olacaksın... Ben sadece şunu istiyorum: İyi bir eğitim almasını, toplumda iyi bir yere gelmesini istiyorum.

> – Orta SED: İnanın, hiç tasavvurum yok. Vallahi çok rahatım. Kendince olur. Mesela dansöz olmak isterse desteklerim. Ne isterse ileride, onu destekleyeceğime eminim.

Sıkça dile gelen bir beklentinin de babanın çocuğunun kendisine benzemesini ya da benzememesini istemek konusunda olduğu görülüyor. Benzememek konusu ise ağır basıyor:

> – Üst SED: Aslında benzemesini çok istemem. Daha böyle konuşkan, benim yapamadığım şeyleri yapmasını isterim.

Alt düzey SED'li babaların ise kendi kötü kaderlerinin çocuklarına geçmemesi, çocuklarının eğitimleri ve kendilerinin yapamadıklarını çocuklarının yapmaları konusunda beklentileri vurgulanıyor. Üzerinde durulmaya değer bir bulgu olarak, benzememek konusunda da en çok dile gelen isteğin çocukları okutmak olduğu anlaşılıyor:

> – Vallahi, kızım benim gibi büyümesin. Annesi gibi de büyümesin. Söz vermişim ona; okutacağım. Nereye kadar gitse, onu okutacağım.

> – Güzel bir geleceği olmasını dilerim. Güzel bir iş hayatı olmasını dilerim. Benim yarım bıraktıklarımı onların tamamlamasını isterim.

> – Çocuğumun bir müzik aleti çalmasını isterim, çünkü sosyal faaliyet çok güzel bir şey. Ben bir sosyal faaliyet yaşamadığım için... yaşamak da isterim, hâlâ da istiyorum. Tiyatroya gitmek istiyorum, sinemaya gitmek istiyorum; elimden geldiği kadar da gidiyorum.

> – Hiçbir bakımdan bana benzemesini istemem. Niye dersen; kaderi benimki gibi olmasın... Efendilik olarak benzemesini isterim, dürüstlük olarak, fi-

ziksel olarak isterim benzemesini... Ben okul okuyamadım. Üç çocuğumu da okutmak isterim. Mesela oğlumun benimki gibi bir hayatı olsun istemem... Yani mal mülk sahibi olsun, efendi bir şey olsun.

Aşağıda muhafazakâr bir ortamda büyümüş ve yaşamakta olan bir babanın çocuğundan beklentisi yer alıyor. Baba, çocuğundan usturuplu davranmasını ve bu yönde kendisine benzemesini vurguluyor:

– Orta SED: Çocukken bile çok haylaz olmasını istemem. Yalan söylemesini istemem, bir misafirliğe gittiğimiz zaman oraya buraya yapışmasını istemem... Biraz daha büyüdüğü zaman kötü arkadaş ortamı yapmasını hiçbir zaman istemem. İyi yönlerini soracak olursanız; kendim gibi olmasını isterim.

Bazı metropolde yaşayan, eğitimli babalar, isteklerini belirtirken bunun çocuğun seçimi olduğunu da belirtiyor:

– Kızımın hep öğretmen olmasını isterdim ama olmadı. Biyoloji okudu. İlaç mümessilliği yapıyor. Hiç istemedim o mesleği ama ilk onu tercih etti. Tabii, onun tercihidir ama ben üzüldüm. Oğlumun da gene benim gibi bir meslek sahibi olmasını istiyorum. Bir üniversite değil de mesleki bir eğitim almasını çok istiyorum... Arzum, isteğim o ama tabii kendi ne ister, bilemem.

– Ben isterim ki, tabii ki, ya grafiker olsun. Gemici de isterim ama gemici çok uzak gidiyor... Para yönünden gemicilik, diğer yönlerden... O kararı tabii kendi verecek.

– Ben 12-13 yaşıma kadar kekemeydim. Ayağımı yere vurmadan, elimi masaya vurmadan kelimeler ağzımdan çıkmazdı... Konuşmayla ilgili yaşadığım bu problemden ötürü, en azından çocuklarım ne olursa olsun... öğretmen olsunlar, terzi olsunlar, futbolcu olsunlar ama ne olursa olsunlar, yeter ki iyi konuşan birileri olsunlar, diye bekledim. O amaçla oraya gönderdim, çünkü iyi konuşmak, kendini iyi ifade etmek, yaptığınız işte daha kalıcıdır.

Daha alt düzeyden babaların beklentileri ise bazen meslek açısından, bazen de sanatsal özelliklerle ilgili oluyor. Yaratılan izlenim, babaların çocuklarıyla ilgili beklentilerinin kendi özlem ve hülyalarıyla ilgili olduğu şeklinde ve bazıları bunu açık açık söylüyor:

– Alt SED: Onun bankacı veya eczacı olmasını istiyorum, okutmak istiyorum... Temiz, saatleri belli bankacı, öğretmen, eczacı gibi meslekler. Onu okutup, iyi bir yerlere gelmesini istiyorum, biz okumadık.

– Alt SED: Geleceğine ilişkin, mesela benim oğlum tiyatro türü şeyler yapar. Çok hoşuna gider. Çocuk özgüvenini yitirmesin. Toplum içerisinde de bazı şeyleri yapabiliyorsa, yapsın.

– Alt SED: Eşcinsellikten konuşuyorsak, eşim resim öğretmeni olduğu için tanıdığım eşcinsel birçok insan var... Umarım böyle bir şey başıma gelmez ama çocuğumu evlatlıktan reddedeceğim anlamına gelmez.

– Orta SED: Çocuğuma insan olmanın gereğini, dürüstlüğün ne olduğunu, nasıl davranılması gerektiğini anlatmanın yanında, bizzat yanımda bazı yerlere götürerek, bir yerlere taşıyarak ya da işte belki babamdan örnekler vererek... babamdan örnek çok.

– Orta SED: Ben kesinlikle doktor olmasını istiyorum; çünkü doktor olmayan bir kesimden geldiğime inanıyorum... Biraz da onda bir ışık görüyorum, henüz 17 aylık ama mantıklı haraket ediyor.

– Orta SED: Operayı severim, çocuk olduğu için, denk gelirse gidebiliyorum, küçük çocukla operaya gitme şansın pek yok. Aslında opera dinlemesini istiyorum, kulağına opera müziğinin yer etmesini istiyorum, ileride operadan sıkılmaması için... Ben bunu evde tatmin etmeye çalışıyorum, arkadaşlarımdan temin ettiğim, internetten temin ettiğim kayıtlarla.

Özet olarak; babaların çocuklarıyla ilgili isteklerinin ağırlıklı olarak okuma yönünde olduğu söylenebilir ve bu konuda babaların demografik özelliklerinin belirgin farklar yaratmadığı da görülüyor. Bunun yanısıra babalar, çocuklarının iyi birer insan olmasını istiyor. Bazıları çok belirgin mesleki ya da sanatsal beklentiler dile getiriyor. Pek duyulmayan bir beklenti, çocuklarının "mutlu" olması yönünde. Bu talep başka konularda sözkonusu oluyor ama konu beklenti olunca, çocuktansa babanın istekleri, özlemleri gündeme geliyor.

ÇOCUKLA İLGİLİ HAYAL KIRIKLIKLARI, ELEŞTİRİLER

Babaların çocuklarıyla ilgili sorunları, hayal kırıklıkları, eleştirileri, metropolde yaşayan, eğitimli babaların çocuklarından beklentileri ve umutlarının gerçekleşmemesi üzerinden ifade ediliyor.

Aşağıda örneklenen babalar, hem şikâyet ediyor hem de zorunlu bir kabule sığınıyorlar:

– Oğlan hiç okumadı. Dershaneye verdim, hiç okumadı. Şimdi de asker. 9 ayı bitiyor, yarın 10'a giriyor. Şimdi de "Baba keşke okusaydım" diyor. Kı-

sa dönemler geliyor onlar da 6 ay çekiyorlarmış ama "İş işten geçti," diyor, zamanında olması gerekiyor. Keyif kendinin. Kendi nasıl arzu ederse, zorla "Gel, benimle çalış," diyemem... O başka işlerin peşinde. "Kendim bir iş kurayım, çalışayım," diyor.

– Oğlumda ciddi hayal kırıklığı yaşadığımı söyleyebilirim. Kendi yapmak istediği birtakım şeyler olduğunu ve bunları yapamadığı için de kendi içinde sıkıntılar yaşadığını söylüyor. Ben de okulu bir an önce bitirip, kendisi ne istiyorsa onu yapabileceği konusunda ona destek vermeye çalıştım. Ama müthiş bir ayak direme oldu. Okula gitmedi. 1,5 sene okula gitmedi... Şunu iki sene önce yapmış olsaydı, bugün çok farklı bir noktada olabilirdi. Ben de daha huzurlu olurdum. Kızım bu sene lise sonda. Ağbisiyle aynı bölümde okuyor. İkisi de Anadolu meslek lisesinde fotoğrafçılık okudu. Kızımı geçen sene kursa yazdırdık. Bugünlerde yine onun tartışmasını yaşıyoruz. İki hafta gittikten sonra, "Ben bundan hiçbir şey anlamıyorum, boşu boşuna para harcıyoruz," dedi ve kurstan çıkmak istediğini söyledi. Geçen sene kursa gitmedi. Bu sene de yine aynı kursa gidecek, ben de gereği yok diyorum, bu aralar onun tartışmasındayız. Ben yine sonuçta yenik düşeceğim muhtemelen. Gidecek kursuna.

– Oğluma, "Okulunu bitirirsen yabancı bir okulda lisansüstü yap" dedim. Anadolu maarif kolejlerinde iyi İngilizce dil eğitimi aldı, gidip rahatlıkla yapabilirdi. Ama o parti şeyine girince, zamanının büyük kısmını o alınca herhalde yapamadı ama daha sonra da yapabilir.

Yukarıdaki babalar, okumayan çocuklarından şikâyet ediyorlar. Aşağıdaki baba ise okuyup da çalışmayan kızından şikâyetini dile getiriyor:

– 26 yaşında olan okulunu bitirdi, bir senedir evli, master'ını yaptı ama çalışmıyor. İlk çocuk olduğu için, yarış atı gibi, hadi sen yaparsın falan dedik. Çok da başarılıydı ama evlendikten sonra çalışmaması beni çok üzdü açıkçası. Şimdi ikinci çocuğa hiç şey yapmıyoruz, dershanesinden telefon geliyor, "Kızınız bugün gelmeyecek mi?", bakıyorum, kızım uyuyor. Rahatsız etmiyorum, uyusun. Nasıl olsa, okusa ne olacak, öteki gibi ev kadını olacak, gibi geliyor bana.

Bu baba, ikinci kızına farklı davransa da, o konuda da sıkıntılı olduğunu dile getiriyor:

– İkinci çocukta farklı oluyor ama onda hiç mücadele ruhu yok, olursa olur, olmazsa olmaz. Hiçbir şey için mücadele etmiyor, o da eksiklik midir, yoksa bizim kabahatimiz mi? Yetiştirirken ötekine çok yüklendik, buna biraz daha tolerans mı gösteriyoruz, daha mı yüz veriyoruz, bilmiyorum.

Şikâyetler sadece okuma konusunda değil, büyüyen çocuğun kendilerinden uzaklaşması konusunda da belirgin:

> – En çok zorlayan, ergenlik dönemine yavaş yavaş geçtikleri zaman bir iletişim kopukluğu başlıyor genellikle. Annelerine yöneliyorlar. O saate kadar sizinle çok sıkı fıkı olan, kucağınızdan inmeyen çocuğunuz, bir anda uzaklaşmaya çalışıyor sizden. O çok kötü bir olay. Onu da şakalarla, erkek arkadaşım var, bak yakalarsam ayaklarını kırarım, falan. Ama şaka babında. Onlar da biliyorlar.

> – Ben saplantısız olduğumu iddia edemem. Mesela, çocuklar Cuma-Cumartesi günü ödevini yapmalı ki biz de Pazar günü hep birlikte rahatlıkla gezelim. Ama çocuklar Cuma-Cumartesi ödevlerini yapmıyorlarsa, ben de Pazar günü onların ödevleri olduğu için bir yere gitme programı yapmam. İnatlaşma demeyelim de, ben öyle olmasını istedim.

Çocukların farklı tercihler yapması, eğitimli babalar için önemli bir serzeniş konusu. Kendi babalarıyla özgür olamamış ama çocuklarıyla iyi iletişim kurma çabasında olan babalar, bunun sonucunda, çocuklarının seçtiği yol konusunda hayal kırıklığı ve kırgınlık yaşadıklarını ifade ediyorlar. Beklenebileceği gibi, bu konu daha çok ergen ya da yetişkin çocuklarla ortaya çıkıyor ve babaları zorluyor:

> – Barıştık ama gönül kırıldığı zaman, biliyorsunuz, ne kadar barışsan da olmaz. İnsan çocuğunun mürüvvetini görmek istemez mi? Nikâh oldu, ben gitmedim, biraderleri gönderdim. Sonra barıştık ama öylesine barıştık. Kırıklık var. Çünkü ben isterdim ki telli duvaklı gelin olsun. Biz de ticaretle uğraşıyoruz, çevremiz var, insan çoluk çocuğunun mürüvvetini görmek ister. Düğününe gitmeyi isterdik, olmadı. Allah'ın bir takdiri diyelim.

> – İkisi de aynı. Birbirlerini etkiliyorlar. Ağbisi biraz daha büyük olduğu için ikaz ediyorum, ikisi de erkek ama ben olmadığım zamanlar annelerini pek kaale almıyor, nöbetleşe bilgisayar başına oturuyorlar. Bilgisayara, internete karşı değilim de, keşke eski şeyler de olsa, gençler çıksa basketbol oynasa, futbol oynasa, kız arkadaşlarıyla daha çok dışarıda zaman geçirseler.

> – Kızımla değil de biraz oğlumla problemliyim. O da 12 yaşında, tam ergenlik aşamasında... Birtakım negatif hareketler oluyor. Mesela yalan söylemek veya bir kasamız var, oradan habersiz para almak gibi. Okuldaki notları saklamak, okulda başarısız olmak. Kızımsa tam tersi. Bu yüzden ona hep sabırlı olmaya çalışıyorum. Babam da aynı şekilde bana sabırlıydı.

Özetle, metropolde yaşayan babalar, büyük çocukları için beklenti konusunda dile getirdikleri dileklerde, bazen hayal kırıklığına uğramışlar. Bu konuları anlatırken, babaların daha önce dile getirilen bakım sorumlulukları penceresinden bakarak, hem şikâyet ettikleri hem de desteklerini geri tutmadıkları görülüyor.

Yukarıda sözü edilen sıkıntılara çok anlayışlı bir yaklaşım ise alt SED'li, çocuğu küçük ve kendisi büyürken yoksunluk çekmiş bir babadan geliyor. Bu babaya göre bu sıkıntılar doğal ve beklenebilir:

> – Yarın öbür gün, "Babam ne bilir" diyecek, beni de beğenmeyecek, benim beğenmediği taraflarım olacak. Bu sefer kafasındaki idol baba gidecek, başka bir baba gelecek. O da ondan sorumlu, boynuz kulağı geçecek.

KIZ ÇOCUK-ERKEK ÇOCUK KARŞILAŞTIRMASI

Gerek her iki cinsten çocuğu olan, gerekse tek cinsten çocuğu olan babalar, bu konudaki görüşlerini dile getiriyor. Çocuğu ya da çocukları küçük olan babalardan bazılarının kız-erkek çocuk farkı gözetmedikleri, daha büyük çocuğu olanların ise kız ve erkek çocuklarıyla ilişkilerinde belirgin farklar anlattıkları görülüyor.

Erkek çocuklarının kız arkadaşının olması kadar, kız çocuklarının da erkek arkadaşının olması, bunu dile getiren hemen hemen tüm metropolde yaşayan baba tarafından onaylanıyor:

> – Ben zamanında sırtımda çantayla Avrupa'yı gezdim. Biraz özgür yaşamayı seviyorum. Kızımın bu yöndeki kararlarına saygı gösteririm ama bunda da belli bir olgunluğa geldikten sonra... Benim için mesela seks hayatında bile belirli bir sınır yok. Yeter ki belirli bir çağa gelene kadar doğru bir şekilde yapsın. Ondan sonra ne istiyorsa yapsın. Benim kızımla ilgili, gönlünce yaşasın, istediğini yapsın şeklinde kafamda oluşmuş bir fikir var.

> – Burada sıradışılık bizde de biraz var. Kızım özellikle bu aralar kız arkadaş edinmeyi seviyor ama daha evvelden erkek arkadaşları varken de problem değildi. Eve erkek arkadaşı gelir, odasında kapısı kapalı otururlardı veya 15 yaşındaki bir çocuk ne yaparsa onu yapardı. Oğlumun hatta kız arkadaşlarına biraz abartılı oldukları için kimi zaman daha fazla tepki verdiğim olabilir. "Oğlum el insaf artık" noktasına gelir. O biraz gelen kız arkadaşlarının da rahatlığından kaynaklanıyor... Pek fazla bir tepkimiz yok. Sonuçta onlar çocuklarım.

> – Kızım 18 yaşında, mutlaka erkek arkadaşı vardır. Herhalde getirebilir. Arada bir perde yok. Bana bazen söylüyor, "Mert var işyerinden, arkada-

şım," diyor, "Akın var," diyor... Erkek gibi yetişmiştir, sağlamdır kızım. Tanışır, konuşur ama herkes için aynı kanıya sahip olmaz. Bana gelip her şeyini anlatmasa da her şeyinden bilgim olur. Benim tek istemediğim konu, gizli tutmak. Böyle bir şeyi gizlemek bana daha kötü geliyor. Hep şunu söylerim, "Böyle bir şey olursa, haberim olsun." Günün birinde ben seni sokakta bir arkadaşınla el ele gördüğümde daha zoruma gider.

Bazıları ise kız çocuklarını ne şekilde kısıtladıklarını anlatıyor. Babaya göre erkek çocuk göreli olarak daha özgür ama kız çocuğa karşı daha korumacı bir tavır sergileniyor. Kızların ne yaptığını "bilmek" ifadesiyle dile getiriliyor:

– Oğlumun arkadaşlarının çoğunu, kız olsun erkek olsun, tanıyorum. Okuldan tanıdığı bir kız arkadaşı var. Onunla devam ediyor arkadaşlığı. Ben tanışmadım, annesi tanışmış.

– Bütün babaların evlatları kendilerine hoş, güzeldir. Ama ben oğlumu çok güzel yetiştirdiğime eminim... Tabii ki sosyal yaşantısı var, tabii ki kız arkadaşı var ama adam gibi yapıyor derler ya, öyledir.

– Kadının seçme şansı daha az, erkeğin daha çok. Çünkü mesela kızımı, annesi yönlendirdi. Biz yönlendirdik. Bir-iki tane erkek arkadaşı oldu; "Bu olmaz, bununla beraber olursan şöyle olur, bilmem ne..." Halbuki kendisi belki de onu isteyecekti, o olacaktı ama biz onu tatlı tatlı yönlendirdik. Erkek öyle değil. Erkek daha çok kendi karar verebilen, bir kere karar verdiği zaman ondan dönmeyen. Doğru veya yanlış ama kendi karar verebilen bir birey... Ben 16-17 yaşındayken, motoruma binip güneye doğru gidebiliyordum. Kendimi çok aydın hissetsem de, bir kız çocuğuna izin veremem. Deliririm. O yüzden erkek olmak daha avantajlı geliyor bana.

– Daha yeni yetişiyor kızım. Oğlan biraz daha bilinçli, 28 yaşına geldi, biraz daha tecrübeli... ama kız biraz daha toy. Yanlış bir şeyler yapmasın diye, yoksa bir baskı değildir... Kızım eğer şehir dışında bir üniversiteyi kazanırsa okumasına engel olmayacağım tabii. Bir şekilde yalnız bırakmak durumunda kalacağız.

Çocuğu küçük olup geleceğe bakan bazı genç ve alt SED'li babalar, bu konuda olumlu tavırlar belirtirken, bazı önlemlerden de geri kalmayacaklarını ortaya koyuyorlar. Örneğin bir genç baba, kızının belli bir "kulvara gireceğini" anlatırken, bir diğeri, daha doğrudan bir kontrol ve haberdar olma gereğini dile getiriyor:

– Okula başlayınca erkek arkadaşı olur, iş hayatında da olur, ölene kadar arkadaşı olur. Onu gireceği kulvara biz zaten hazırlayacağız. O arkadaşının hangi kulvarda arkadaşı olduğunu biz ona anlatacağız, dost arkadaşı mı, cinsellik arkadaşı mı, hayat arkadaşı mı, sır arkadaşı mı, öylesine bir arkadaşı mı... onun altyapılarını hazırlayıp kızımıza vereceğiz.

– Valla illa ki olur, genç erkeğin kız arkadaşı oluyorsa, kızın da erkek arkadaşı olabilir. Tabii arkadaşı efendiyse, düzgünse insan müsaade eder, niye etmesin ki? Mesela kızımın başkasıyla evlenmeden cinsel bir hayat yaşamasını istemem... Onu tanımak isterim. Kim olduğunu bilmek isterim ve bunu sorarım da... Mesela ben yeğenlerim için aynı şeyi yapmışımdır. "Sevdiğiniz biri varsa bilsem iyi olur," demişimdir. Bunun sebebi de onu koruma içgüdüsü, yani ona zarar gelmemesini istemektir. Bir zarar geldiği zaman kimden geldiğini bilmiş olacağım en azından. Şu anda mesela kızıma bakan yeğenim var, ağbimin kızı, 20 yaşında, ona dedim "Bir ilişkin varsa çekinmeden benimle paylaşabilirsin." Sonuçta en doğal hakkıdır, bunu engelleyemezsin zaten. Kızını akşama kadar eve kapatsan bile pencereden birilerine bakacak. Bu daha kötü bir şey, saplantı haline getirecek. Ama bunu doğalında yaşarsa, geliştirirse çok daha farklı olur. Yanlış yapmaz en azından.

– Adam it kopuk, serseriyse ve benim kızım bunu göremiyorsa, göremez, göremeyeceği zamanlar olur. Ben bunu göre göre kızımı teslim etmem. Kızım da bana, "Sen bu işi bilmiyorsun, sen ne dersen de, ben bu adamla evleneceğim," derse reddederim, "Git evlen, her koyun kendi bacağından asılır," derim.

Her ne kadar bu konuda olumlu şeyler söylüyorlarsa da, babaların bu konuda zorlandıkları görülüyor. Orta SED'li bir baba, bu tür konuları kızlarıyla konuşmanın zorluğundan şöyle söz ediyor:

– Oğluma, "Hayatında birisi var mı?" diye sorarız. Kızıma sormayız, hatta duymak bile istemeyiz. Öyle bir yapımız var. Bazı şeylerin atlatılması kolay değil.

Eğitimli babaların, kız ve erkek çocukları arasında fark olup olmadığı konusunda ayrıştıkları görülüyor. Bazıları kız çocukla daha sevecen olabildiğini belirtirken, bazıları kız çocuğunun büyüdükçe uzaklaştığından şikâyet ediyor. Bazıları ise erkek çocuğun daha olgun olmakla birlikte, bireysel davranmasından şikâyet ediyor:

– Kızımla da aram çok iyiydi ama artık büyüdü, araya belli bir mesafe koymamız lazım. Erkek çocuğu gibi olmuyor. Kızımla, eşim daha çok yakınlar.

Ben de ilgilenirim, çok severim, sohbet ederiz, konuşuruz, eğleniriz hep beraber. Ama birtakım dertlerini annesine daha çok açar, kız olmasından ötürü.

– Kendi problemleri olursa annesine aktarıp, ondan sonra bana yaklaşabiliyor. Bana gelmiyor değil, geliyor ama önce anne kanalıyla geliyor. Gönül ister ki doğrudan gelip anlatsın ama kız olduğu için bazı şeylerini bana gelip anlatamıyor. Oğlumla olan ilişkim çok fazla, kızımla olduğu gibi değil. Oğlan, biraz daha "Her şeyi biliyorum, ben yaparım" yapısında. Mesela işle ilgili, bilgisayarla ilgili bilemediği bir şey olunca sorar ama mesela akşamları bir yere giderken "Hadi baba, gel gidelim," demez, biraz daha başına buyruk yaşamayı sever... Mesela kızım, koskoca kız olduğu halde, alırım kucağıma, öperim okşarım. Oğlan öyle fiziksel olarak sevgisini pek fazla göstermez ama eminim benim için canını verir.

– Kızıma karşı biraz var. Neden var, kızım 11 yaşında olmasına rağmen hâlâ büyüyemedi. Oğlum çabuk büyüdü, olgunlaştı... Kızım biraz ağbisini kıskandığı için, o mesafeyi öyle örtmeye çalışıyorum. Kızım çok düşkün bana. "Kocaman kız oldun," diyorum bazen ama sol ayağını karnıma koymadan hayatta uyumaz. Biraz fazla babacı olduğu için ona biraz daha fazla müsamaha gösteriyorum. Oğluma anlatabiliyorum, algılayabiliyor... ama tabii sonuçta çocuk.

– Sevgi eksikliği anlamında değil ama davranışta farklı. İkisini de çok seviyorum. Farklı sevgiler, aynı sevgi değil. Beş tane olsa da, sadece "çok seviyorum" diyebiliyorum ama aynı sevgi değil.

– Samimi olarak söylüyorum: Ergenlik çağına gelmeden önce kızımla daha iyi anlaşıyordum. Ergenlik çağına girdikten sonra biraz görüş ayrılıklarımız başladı. Ondan önce, ilk çocuk olduğu için de, çünkü kardeşler arasında 6 yaş var, onunla daha çok birlikte olduk, daha iyi anlaştık. Sonra oğlumla da çok iyi anlaştık ama öncelikle kızımla.

Bu babalar yine bir serzenişle kabul arasında gelgit yaşayan kişiler. Daha az gelişmiş yörelerden katılımcılarda da bu konuda bir ayrışma sözkonusu. Bazı kız babaları kızlarıyla gurur duyduklarını, onlar için en iyisini istediklerini açıkça belli ediyor. Bazıları ise kızlarının "el kızı" olacağı için tercih edilmeyeceğini belirtiyor:

– Alt SED: Şu anda kızımı, kız kardeşimi on tane erkeğe değişmem. Okumasını, kendi ayakları üzerinde durabilmesini isterim. Kendi çocuklarını en iyi şekilde yetiştirebilmek, kız-erkek olsun fark etmez, her insan ister. Mesela burada eskiden okuyan kişiler, genelde ağaların kızlarıydı. Yani, mad-

di durumu iyi olanlar. Diyarbakır'daki geleneklere göre kız okutma yok. Kimse zaten maddi durumlardan erkek çocuğunu okutamıyor. Neticede herkes çocuğunu sever, kızları dışlama gibi bir şey yok.

– Alt SED: Çocuk, kız olsun istiyordum. Ciddi söylüyorum. Allah da kalbime göre verdi, kızım oldu. O da çok tatlı maşallah, severim çok, ne bileyim kız istiyordum.

– Alt SED: Kız oldu mu, büyüdü mü, el kapısına gider. Kocası izin vermedi mi, bakamaz. İstese bile, kocasının rızası olmadan gelemez. Oğlun olursa, gelinin olursa, gelin de senin gelinin. Oğlunun korkusu olsun, baskısı olsun ya da eşini sevdiğinden, ailesine, babasına sevgi gösterir. Erkek olursa babanın soyadını taşır ama kız olursa, evlendiği zaman, o yabancı erkeğin soyadını taşır.

– Orta SED: Yeni bir yere taşındık, ben daha çevreyi tanırken, herkes benim kızımı tanıyor. Dışarıya çıkıyorum, herkes kızımın ismini söylüyor. Bir şekilde o insanları etkilemiş.

Ayrıca, kız ve erkek çocuğa bakım konusundaki ayrımın eğitimsiz kesimlerde bazen çok erken başlayabildiği görülüyor. Örneğin, eşinin itirazı yüzünden küçük kızının altını değiştiremeyen bir babadan örnek:

– Hanım cinsellik olarak baktığı için yapamadım. Erkek olsaydı yapabilirdim ama kız olduğu için yapmadım, kızı da bizi de yanlış etkileyecek diye.

Kız çocuğu olan bir başka baba ise erkek çocuk özlemini dile getiriyor:

– Orta SED: Bir çocuğum daha olsun isterim, benim gibi bir şeyler yapsın, onun peşinden koşayım. Erkek çocuk daha bir güçlü olur, öyle düşünüyorum.

Henüz çocuk bekleyen bir babanın, kendisi oğlan isterken eşinin çocuğun cinsiyetindense okuması üzerine yoğunlaştığını anlatırken, görece eğitimsiz kadınların birinci önceliğinin eğitim olduğuna işaret etmesi dikkat çekici. Ancak kız çocuğun ne okuyacağı konusundaki tercihinin de belirgin olduğu anlaşılıyor:

– Alt SED: Şu anda yeni yeni konuşmaya başladık eşimle. "Oğlan, kız fark etmiyor," dedi, "Allah ne verdiyse, o olsun," diyor. Yalnız ben oğlan diyorum. "Olsun, önce okutalım, benim gibi cahil olmasın," diyor. Ben de "İn-

> şallah," diyorum, "sağlıklı olsun da, büyüsün, bir şey olsun". Bir de kızı düşünelim. Eğer kız olursa, okuturum. Şu an bütün kızlar okuyor. Okutursak, önce belki Kur'an kursuna gönderirim güzelce. Olursa din hocası olur mesela. Olmazsa kendi istediği gibi, kendi bildiği gibi...

Çoğu babanın dileğini, aşağıdaki anlatım özetler nitelikte: Bugünün koşulları gereği kız-erkek ilişkisine olumlu bakmaya çalışan ama yine de kızlarının karşısına kimin çıkacağı konusunu düşünmeden edemeyen babalar:

> – Üst SED: Belli bir yaşa, belli bir olgunluğa eriştiği zaman tabii ki olacaktır. Zaten bu kaçınılmaz ama çocuğumun içinde şu an öyle bir şey yok... Buna o kadar eminim ki... Şu an tam 18 yaşında, inanın ona o kadar yakınım ki, o bana o kadar yakın ki, bu illaki bir baba için kaçınılmaz olacaktır. Onun şu anda 4-5 sene böyle bir şey düşünmeyeceğini biliyorum, hissediyorum. Ama ondan sonra tabii ki olur, olacaktır. Güzel de olur. Ciddi biri, iyi niyetli bir erkek karşısına çıksın, ben onunla tanışırım zaten. Ama kendisiyle oynayacak bir erkeği onun seçmeyeceğini zaten biliyorum... Tabii büyük konuşmuyorum, Allah ne derse o olur. Kısmettir. İnsanın önüne ne çıkarsa o olur ama onun öyle bir şey yapmayacağını biliyorum. Çok iyi imkânları veya çok az imkânları olan biri değil, iyi bir insan olsun, adam olsun karşıma çıkan, yeter. Başka bir şey istemem.

ÖZET

Katılımcıların büyük çoğunluğu, kendi çocuklarıyla ilişkilerinden bahsederken, kendi babalarından ne denli farklı olduklarını vurguluyor. Bu tür bir farkın, günün koşullarıyla ilgili olduğu düşünülebilir ama katılımcıların büyük çoğunluğu bu farkın kendileri tarafından bilinçli bir şekilde yaratıldığını, kendi babalarıyla yaşadıklarını çocuklarına yaşatmamak isteğinden doğduğunu ima ederek açıklama yapıyorlar. Her ne kadar bu açıklamalar demografik dağılım göstermese de, en açık örnekler metropolde yaşayan, üst SED'li katılımcılardan geliyor. Bu kişiler ergen ya da genç yetişkin çocuklarıyla ilişkiyi tanımlarken demokrasi vurgusu yapıp, gerektiğinde "aile meclisi" kurmak gibi söylemler kullanıyor. Bu söylemlerin en yaygın gerekçesi, kendi yaşadıklarını çocuklarına yaşatmamak ve çocuğu için "ayarını bilenlerden" diyerek güven belirtmek oluyor. Ancak henüz çocuğu küçük olan ve daha geleneksel bir ortamda yaşayan, alt SED'li bazı katılımcılar, babalarından gördüklerini aynen uygulama tercihiyle "evde terbiye vermek, saygıyı evde görmek" dileğini belirtiyorlar. Diğer alt SED'li babaların ise "olumlu" alışkanlıklar yerleştirmek, "disipline etmek", "zorluğa alışsın" diye baskı kurmak gibi düşünceleri var.

Bu söylemler, çocuğu büyük olan ve metropolde yaşayan katılımcıların kontrol hiyerarşisini bilerek zayıflattıklarını; çocuğu daha küçük olan taşralı katılımcıların da bu yönde bir niyet belirttiklerini gösteriyor. Ancak bu tercih, kolay bir tercih değil. Metropolde yaşayan babalar, "baba otoritesi lazım", "bir kurallar bütünü olması lazım", "onlar kuralları zaten biliyor" gibi sözleri sıkça kullandı. Hiyerarşik mesafe ihtiyacı "bazen sınırlar zorlanıyor" şeklinde dile geldi. Bu konuda katılımcıların kendi babalarından farkları şurada: Korku, mesafe, ketlenme, konuşamama gibi söylemler hiç yoktu. Saygı sözcüğü ise dile geldi ama ailede "saygı esastır" derken, herkesin herkese saygısı ima edildi.

Kontrol hiyerarşisinin alt boyutlarından dayak çok az dile gelirken ya "küçükken okşama olurdu" ya da yapılandan pişmanlık söylemleri öne çıkıyordu. Alt SED'li bir babanın küçük çocuğunu "yeri geldiğinde döverim" deyip, sonra "dayak eşeğe yakışır, insana yakışmaz" demesi de bir çelişki ifade ediyor. Ancak kendisi "dayaktan tırsmış" görece eğitimsiz bir baba, çocuğunun öyle olmasını istemediği için dayak taraftarı değil.

İzin verip vermeme konusunun bakım hiyerarşisiyle iç içe geçmiş bir konu olarak gündeme gelmesi ise ilginç. Özellikle çocuğu daha büyük olan ve metropolde yaşayan babalar, yaygın bir ortama güvensizlik tavrı sergileyerek, "koruma içgüdüsü" ile çeşitli kontrol yöntemleri dile getiriyorlar. Çocuğunun kendisinden farklı olarak "çok sosyal" olması nedeniyle, "çocukları kandırıp böbreklerini çalan çeteleri" gündeme getiren bir babanın "çok korkuyoruz bu ortamlardan" demesi, aşırı da olsa tipik bir örnek. Diğer korkular ise alkol, sigara, uyuşturucu tehlikeleri. Çocuğunun gizli bir şey yapmasını istemeyen babanın "anlatsın da bileyim" şeklindeki, açık iletişim ihtiyacının çocuğunu tanımak için olmasından çok, onun ne yaptığından haberdar olmak kaygısıyla olduğu belli oluyor: "başıboş bırakma, sıkma ama takip et". Bu tür bir kaygının ne ölçüde çocuğa özgürlük tanıdığı, bir soru olarak kalıyor. Çocuğuna görece daha çok serbestlik tanıyıp "kendi başına yaşamasına" izin veren bir baba ise "kötü şeylere düşmesin" endişesini dile getirmekten kendini alamıyor.

Bakım hiyerarşisi konusunda daha olumlu söylemler ise destek, olumlu yönlendirme, ilgilenme şeklinde dile geliyor. Çocuğu büyümüş ve metropolde yaşayan babalar, "destek verme, arkasında olma", "güvenilir bir çocuk yetiştirme" konusunda kendilerini kutlarken, çocuğu küçük yaşta olan babalar, çocuklarını "yeteneğine doğru yönlendirme" niyetini belirtiyorlar. Bu niyetin babanın kendi çocukluk yoksunluğundan kaynaklandığını da söylemeyi ihmal

etmiyorlar. Kendi babalarından farklı olarak "veli toplantısına gitme", "dersiyle ilgilenme", "sohbet etme", hatta bebeğinin "altını temizleme" gibi uygulamaları vurguluyorlar. Bu konuda örnek bir temenni şöyle: "istediğini alırım. [...] Biz söyleyemezdik, [...] yeter ki içini açsın bize. Kendi içine gömülüp kalmasın". Bir diğer çaba ise çocuğu yetişkinlikte "atak, hırslı olsun" diye yemek masasında konuşma, tartışma açma konusunda gündeme gelebiliyor.

Yakınlık, katılımcılar için en öne çıkarılan boyut ve anahtar sözcük: Sevgi. Alt SED'li genç bir baba, çocuğunun "üzerine titrediğini" söylerken, çocuğu büyük ve üst SED'li bir baba "aynı evde olduğumuz halde oğlumu özlüyorum" diyebiliyor. Kız olsun erkek olsun çocuğuyla paylaştığını, "güreştiğini", "kanka" olduğunu, "kadeh tokuşturduğunu", bebeği doğmadan önce bile onunla konuştuğunu söyleyen babalar, her SED düzeyinden gelebiliyor. Bu konuda ortak vurgu, kendi babalarından farklı olmaları. Alt SED'li genç bir baba "ben çocukluğumu yaşamadım, onunla yaşıyorum" derken, üst SED'li bir baba da "ben babamdan görmediğim için ona gösteriyorum" diyebiliyor. Bir diğer üst SED'li baba ise, çocukları için, kendi babasından farklı olarak, "o mesafeyi koymadığım için anlatırlar" diyor.

Bu söylemlerin yanısıra, katılımcıların kendi çocuklarıyla ilişkileri konusunda ikilem ve çelişki içeren ifadeler sarf ettikleri de açık. Bazı babalar bu konuda tutuk olduklarını itiraf ediyor. Kendisinin "bir iletişim sorunu" olduğu için çocuklarıyla eşi kadar rahat konuşamayan bir üst SED'li baba gibi, alt SED'li bir baba "içine kapanık insanız" diyerek "dertleşemediğini" dile getiriyor. Bazı üst SED'li babalar ise çocuklarının anneleriyle daha çok paylaşım halinde olmasından şikâyetçi olabiliyor. Konuşma dışında, yakınlık ifadeleri, "birlikte bir şeyler yapmak" şeklinde. Ancak kendi babalarından farklı olarak, çocukları kendi işlerine dâhil etmektense, onları "gezdirmek", "balık tutmak, kamp yapmak", "oynamak", "sanatsal etkinliklere götürmek" gibi örnekler sıralıyorlar. Ancak bazı babalar hâlâ "paylaşmanın" ana gerekçesi konusunda ikircikli; sanki paylaşma konusunda çocuğu tanımaktan çok, "yeri geldiğinde müdahale edebilirim" saikiyle davranıyorlar.

Bu tür bulgular karşısında yakınlığın, birbirinin iç dünyasını tanımak anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir. Acaba geleneksel kültürümüzde yakın olan kişilerin birbirlerini bildikleri varsayılır, o veri olarak kabul edilen bilginin ötesinde bir tanımaya pek gerek duyulmaz mı? Hatta zaten iç içe olan bir kültürde, kişilerin iç dünyasına fazla girmemek, daha mı doğru kabul edilir?

Katılımcıların beklentileri, kendi ana-babalarında da olduğu gibi ağırlıklı okuma etrafında kümeleniyor. Bunun gerekçesi çeşitli: "kendine güven

gelsin", "toplumda bir yere gelmesini istiyorum", ya da "üniversite okusun ama öncelikle düzgün insan olsun". Az sayıda baba "ne isterse onu desteklerim" diyor. Çcuklarının kendilerine benzemesi hususunda ise çocuklarının kendi yapamadıklarını yapmalarını tercih ediyorlar; bu da ağırlıklı olarak okumada toplanırken, "sosyal faaliyet" yapmaları, "konuşkan" olmaları da dile geliyor.

Çocuklarının onlara benzemesini istedikleri özellikler ise "efendilik, dürüstlük" ve "olumlu yönler". Bazıları doktorluk, öğretmenlik, bankacılık ("temiz, saatleri belli") gibi mesleki beklentilerini sıralarken, özellikle çocuğu küçük olan alt SED'li babalar "tiyatro", "opera" gibi sanatsal duyarlılık aşılama çabasında. Kendisi çocukken kekeme olan bir baba, çocuğunun "iyi konuşmasını" istiyor. Bütün bunları sıralarken "ama kendisi ne ister bilmem" de diyorlar. Özetle, öne çıkan; katılımcıların gerçekleşmemiş kendi özlemleri. Dikkat çeken nokta ise hiçbir katılımcının "mutlu olsun" dememiş olması. Acaba bu bir beklenti değil mi?

Bu beklentilerinin yanısıra, çocukları büyük olan ve metropolde yaşayan katılımcıların çocuklarına yönelttikleri bazı eleştiriler de var. Bunların başında söz dinlemeyip okumama, okulu "parti işinden" dolayı yarım bırakma, "lisansüstü okuyup" evlenip çalışmama, babayla çalışmayı reddetme var. Çocuğu daha küçük olanlar için ise "bilgisayara fazla düşkün" olmak gibi daha gündelik konular var. Bazı babalar bu konularda kendilerini de sorguluyor. En net yargıyı alt SED'li, genç bir baba yaptı: "yarın öbür gün beni beğenmeyecek, boynuz kulağı geçecek".

Kız ve erkek çocuk konusunda, çocuğu küçük olan bazı genç babalar, bir ayrım olmadığını ifade ederken çocuğu büyümüş olanlar, bir fark olduğunu kabul ediyorlar. Küçük kız çocuğu olan babalar çok sevecen bir söylemdeler: "evlattır, on erkeğe değişmem"; ama alt SED'li bazı babalar ise kız "el kapısına gider... erkekse babasının soyadını alır", "erkek çocuk daha güçlü olur" derken, henüz çocuğu olmayan biri "oğlan olsun ama kız da olsa olur" şeklinde bir tercih belirtiyor. Bütün bunların yanında bir katılımcı "insan olsun, adam olsun, karşıma çıksın" derken acaba hangi cinsten bir çocuk tasavvur ediyor?

Çoğu daha alt SED'li baba, kızlarının erkek arkadaşı olmasını makul göreceklerini beyan ederken kısıtlarını da belli ediyorlar: "altyapısını hazırlarım", "cinsel hayat istemem", "efendi olsun", "kim olduğunu bileyim... korumak için", "it kopuğa teslim etmem" söylemleri yaygınken, "yasaklamanın" yanlış olduğunu, "doğal yaşasın" istediklerini söylüyorlar; kız çocuğu için "onun hayatı" diyen yok.

Çocukları büyük olan ve metropolde yaşayan babalar, daha özgürlükçü gibi bir söylemde: "ben yaptım. O da yapabilir ama belli bir olgunluk gerek". Bu konuda da gizlilik istememek hâkim: "bana gelip her şeyini anlatmasa da bilgim olur", "arkadaşlarını tanıyayım". Bilgi isteme, koruma söylemi, epey yaygın; kızı şehir dışında üniversiteye giderse ev tutup anneyi kızın yanına göndermek gibi önlemler düşünülüyor: "kız yanlış bir şeyler yapmasın". Ergenlik dönemi ise özellikle sorun olan bir zaman.

Kız ve erkek çocuk ayrımı, daha özel anlamlar da taşıyabiliyor. Her ne kadar bazı babalar erkek çocuklarının da anneleriyle daha çok paylaştığından yakınıyorlarsa da, kız çocuklarıyla yaşadıkları görece uzaklaşma, daha acı oluyor anlaşılan. Ancak bu bir gerek olarak da görülebiliyor: "büyüdü, mesafe koymamız lazım."

Son olarak, katılımcıların kendi babalarıyla ilgili anlatımlarının karmaşık duygularla, minnet ve serzenişin iç içe geçtiği, çelişkili ifadelerle dolu olduğu görülüyor. Aynı çelişkiler, anneleriyle ilişkide çok daha az, neredeyse yok gibi. Ancak konu kendi çocuklarıyla ilişkileri olunca, her ne kadar kendi babalarından farklı olduklarını belirtseler de, yine bazı çelişkiler, ikilemler gündeme geliyor. Bu da geleneksel kültürel altyapının çok yavaş değiştiğini, anneye ilişkin deneyimin hâlâ gelenekten kopmadığını, babayla ilgili deneyimin ise çocuklar üzerinden dönüştürülmeye çalışıldığı; ve bu konuda ikilemler yaşandığı görülüyor. Bu tablo, bu babaların bir geçiş dönemi varoluş tarzını örneklediklerini düşündürüyor. Bu tablonun katılımcıların eşleriyle ilişkilerine nasıl yansıdığını göreceğiz.

Yukarıda anlatılan çıkarımları metropolde yaşayan ve eğitimli bir baba çok net bir şekilde özetliyor:

> – İyi mi oldu, kötü mü oldu, bilmiyorum. Babama diyorum ya, başka bir şey bilmediği için öyle davrandı, aslında ben de başka bir şey bilmiyordum. Çocuğu eğitmek için, çocukları dövmedik ama dayağın yerine başka bir şey de koymadık. Sonuçta çocukları biraz fazla demokratik bir ortamda, bir şeyi sadece onu yapması gerektiği ve onu kabul etmesi üzerine kurmaya çalıştık. Tabii ders çalışmayı kabul ettiremediğini veya çorabını odasına değil de kirli sepetine atması fikrini geriye çeviremediğinizde yanlış yapıyorsunuz. Ama nerede yaptığınızı çıkaramıyorsunuz. Bu da benim kişisel olarak çocuk yetiştirme konusundaki bilgi eksikliğimden kaynaklanıyor. Bunu mükemmel yetiştiren nasıl yetiştiriyor? Bunun net bir okulu var mı? Bir şekilde olmalı ama yok. Ben bilmiyorum. Olmadı.

Erkek Olmak: Erkekliğe İlişkin Algı, Söylem ve Deneyimler

Erkekliğin oluşum sürecini, erkeklik kavramını ve bu kavramın taşıdığı anlamı, erkeklerin gündelik ilişki dinamiklerini incelediğimiz bu araştırmanın hedefi; birbiriyle kısmen örtüşen kısmen de ayrışan farklı ve dinamik erkeklik deneyimlerinden yola çıkarak Türkiye'de hem erkekliklerin oluşum sürecini hem de nasıl kurgulandıklarını anlamaya çalışmak.

Erkeklik algısının incelendiği ve "Erkeklik nedir?" sorusuna yanıt arandığı bu bölümde "Erkek" olmanın nasıl tanımlandığı irdeleniyor. Özellikle de erkek egemenliğinin yaratılması ve yeniden üretilmesinde etkili olan toplumsal pratikler ve söylemler incelenerek erkekliği oluşturan öğelerin neler olduğu araştırıldı. Örneğin; aile, çocuk, sorumluluk, çalışmak ve para kazanmak, erkeklere ne ifade ediyor ve kendilerini tanımlamalarında nasıl bir rol oynuyor? Erkekliği oluşturan belli özellikler mevcut mu? gibi soruların yanıtları arandı.

Özetle, bu bölümde Türkiye'de erkeklerin erkekliklerini nasıl inşa ettiklerini, kimliklerini nasıl oluşturduklarını, erkeklerin erkekliği ve kendi erkekliklerini nasıl tanımladıklarının anlaşılması hedeflendi. Bireysel görüşmelerden elde edilen verilerin analizi, erkeklerin büyük çoğunluğunun erkekliklerini belli kalıp yargılar, gelenek görenek ve zaman zaman dini referanslarla belli süreçler ve davranışlar doğrultusunda tanımladıklarını ortaya koyuyor. Verilerimizi öğrenilen erkeklik, erkekliğe geçiş, erkeklik tanımları ve erkekliğe ilişkin tutumlar, şiddet, kavga ve dayak gibi altbaşlıklar halinde sunuyoruz.

ÖĞRENİLEN ERKEKLİK

Katılımcıların büyük çoğunluğu, erkeklik kavramının erken yaştan itibaren çevredeki insanlar ve kurumlar aracılığıyla kendilerine aktarıldığını vurguluyor ve toplumun bireyler üzerindeki etkisine gönderme yapıyor. Yapılan görüşmelerde bize, erkeklik rolünün, kimliğinin oluşum sürecinin aileden başlayarak din, arkadaşlar ve askerliğe kadar onları çevreleyen insanlar ve kurumlar tarafından şekillendiği anlatıldı. Aşağıdaki üst SED'den bir Trabzonlu katılımcının da vurguladığı gibi, erkeklik ailede öncelikle iyi bir aile babası olarak öğreniliyor:

> – Babamdan gördüğüm erkeklik; aileye kayıtsız şartsız şefkat göstermek, yani kızıp bağırmalar var ama onlar için sonsuz güvenilecek, sırtlarını dayayabilecekleri bir duvar olmak. Ve onları her durumda diğer bütün tehlikelerden sakınmak için çaba harcayan biri. Biz öyle gördük, ben öyle hissediyorum kendimi.

Doğa koruma uzmanı olan bu orman mühendisi, çevreciliğini babasının "iyilik yapın" vasiyetiyle ilişkilendiriyor:

> – Babamın, dedemin vasiyeti buydu. "Millete mutlaka iyilik yapın," derdi. Böyle bir ağır yükün altındayız.

Özellikle de Konyalı ve Kayserili katılımcıların anlatımlarında "Biz böyle gördük ana-babamızdan" sıkça kullanılan bir ifade. Erkek çocuğun ailedeki yerinin biraz farklı olduğu, erkek ve kadınlar arasında olması gereken iş bölümü, erkekliğin ailede öğrenilen başat unsurları arasında yer alıyor:

> – Annem yemekte bile bizi daha önde tutardı, kız kardeşime "Daha dur" derlerdi. Veya iş okumak olunca da biz erkekler daha öncelikliydik. O zamandan anlıyorsunuz zaten. Köyde, erkek çocuğu çıkar gece 12'ye kadar oynar dışarıda, kız çocuğu hava karardı mı eve girmek zorunda kalır. Sürekli bunlar işlendi.

Aynı katılımcı aşağıda, ailedeki erkek büyüklerini nasıl rol modeli olarak aldığını anlatıyor:

> – Rol modeli olarak kendimize babamızı, amcamızı, dayımızı aldık. Onların davranışları aile içi ilişkilerde ön plana geçiyor. Tabii, ne kadar eğitim görseniz de bir Batılı gibi kendinizi hissetmezseniz. Hâlâ yemeği eşim yapar, bulaşığı o yıkar. Oysa yemek yapmayı da severim ama görevim olduğu için değil de kendi istediğim için yaparım.

Üst SED'den katılımcılar içinse rol modelleri daha farklılık gösteriyor. Örneğin İstanbul'dan bir katılımcı için örnek alınacak kişiler çevredeki eş, dost, akrabalarla sınırlı değil. Kitap kahramanları, ressamlar, biliminsanları rol modelleri olabiliyor. Aktarılan bu çeşitlilikse sadece erkek olmakla ilgili doktrinleri değil, toplum içinde var olabilmekle ilgili belki de cinsiyetsiz bir çeşit öğretilerin içselleştiğini gösteriyor. Bir başka deyişle, belki de üst SED'den bu katılımcı için toplum içindeki kurallar erkekler ve kadınlar için farklılaşmıyor:

> – Doğan Kardeş'ten *100 Meşhur Adam* diye bir kitap vardı. Orada sevdiğim şahıslara benzemek istedim. Hemen hemen fikrini beğendiğim herkese benzemek istedim. Önce Nasrettin Hoca olmak istedim. Sonra Einstein olmak. Onun şiddetinde bir daha olmadı. Bir bestecinin bir bestesini, bir sözünü, "Bunu keşke ben söyleseydim" dediğim çok şeyler olmuştur.

Benzer bir şekilde gene üst SED'li bir katılımcı, gençlik yıllarında okul veya arkadaş çevresinin etkisi altında kalmadığından bahsediyor. Kendine olan bu özgüveni ve bağımsızlığını ise kitap okumasına bağlıyor:

> – Ben kimseyi kaale almadım. Kendime göre birtakım doğrular vardı. Zamanla daha çok oturdular. Çok okurdum ben. Kitap alışverişi yaptığım arkadaşlarım vardı. Koca koca adamlar *Teksas-Tommiks* okurken ben kitap okuyup kendimi o kitabın içerisinde bulurdum. Böyle olduğum için de kendimle gurur duyuyorum. Neden ben herkes gibi olacağım? Sokağa çıkın insanlar % seksen aynı tarz yürürler, aynı tarz giyerler. Bana ters.

Yukarıdaki anlatılardan farklı olarak, alt SED'den iki katılımcı ise yetiştikleri kültürün, inanç sisteminin ve dini değerlerinin erkeklik rollerini ve kimliklerini etkilediğini ifade ediyor, çocukların bu değer yargılarını küçük yaştan itibaren duyarak büyüdüklerine vurgu yapıyorlar:

> – Küçüklükten itibaren dayım, amcam yanımda konuşurlardı. Belki direkt bana söylemiyorlar ama zaten çocuk onları duyarak yetişiyor. Bir de cem kültürü var. Dönem dönem çocuklar ceme götürülür, orada da bunlar ifade edilir. Dolayısıyla her ortamda duyabiliyorsunuz. Doğduğunuz andan itibaren kulağınızın dibinde, Alevi türküleri çalıyor.

> – Bir erkek yetişirken bazı kurallar ona küçükken öğretilir. Din kavramı, namus kavramı öğretilir. Aile ilişkilerinde şu iyidir, bu kötüdür. Ama aile çevresini bu şekilde davranmaya iten tek bir sebep vardır, o da dindir. Din

> baskısıdır yani. İslâm dinine göre bazı kurallar vardır. Namus kavramına İslâm dikkat etmektedir.

Bir başka katılımcı sosyal değişimin yalnızlaşmayı beraberinde getirdiğini söylüyor ve yeni nesil erkekleri onun babasından öğrendiği örf ve âdetlere uymadığı için (örneğin, otobüste yaşlılara yer vermemek, iş hayatında açgözlü olmak gibi) eleştiriyor ve çocuklarının geleceği açısından bir miktar tedirginlik yaşıyor. Bunun içindir ki, aile hayatında gelenek ve görenekleri devam ettirmeyi ve çocuklarına dini eğitim verme sorumluluğunu önemsiyor:

> – Bizim yapacağımız, çocuğumuzu yetiştirebilmek, iyi bir şekilde aile terbiyesini vermek, dinimizin temel direklerini öğretmek, hayatı öğretmek.

Bir erkeğin nasıl biri olması gerektiği, küçük yaşta çevresindeki çeşitli kişiler tarafından öğretiliyor. Bir erkekten beklenen davranışlar, kimi zaman anne veya babayla birebir sohbetler veya nasihatlerle aktarıldığı gibi, bu aktarımlar bazen de daha dolaylı yollardan olabiliyor. Erkekliğin bu şekilde başkalarıyla iletişim kurarak öğrenilme durumunun görüşülen erkeklerin SED'lerine göre büyük bir farklılık göstermediği gözlemleniyor.

Muhafazakâr bir toplum olan Türkiye'de din ve namus kavramlarının cinsiyetler arası ilişkileri ve toplumsal cinsiyet kimliklerinin oluşumunu etkiliyor olması şaşırtıcı değil. Bu kavramların en keskin bir dille ifade edilmesi Kayseri ve Konya gibi gelenekselliğin daha ağır bastığı yerlerde görülüyor. Aşağıda alıntısı bulunan üst SED'den, Kayserili katılımcı gibi yaşı daha büyük olan katılımcılar, dinin aile hayatındaki etkisi konusunda yaşanan değişimi vurguluyorlar:

> – Kayseri'de iki toplum var: Birincisi, son 10 yılda kendini farklılaştırmış bir kesim. Hâlâ görücü usulü evlenmeyi istemeyen, ya da çağa ayak uydurmaya çalışan. Bir de standart, çekirdek Türk toplumu var. Hem İslâm baskısı, hem de tabandan gelen örf, gelenek baskısının oluşturduğu bir toplum. Bunların kendi arasında, ikisinin de farklı istekleri var. O model kesimde kadının erkekten beklediği, çok rahat bir yaşam sürmek. Maddiyat konusunda garanti istiyor. Sosyal olarak her türlü aktiviteyi sağlamasını istiyor. Annesine babasına fazla bağımlı olmasını istemiyor. Diğer taraftaki de, standart bir aile yapısı olsun istiyor. Mesela benim ailem gibiler. Evini geçindirsin ama eşine de sahip çıksın, kadın uç giyinmesin. Vallahi ben de eşimin uç giyinmesini istemem. Ben de ister istemez izlerini taşıyorum bu sosyal hayatın. Etkilenmemem mümkün değil.

Bu doğrultuda, özellikle de doğrudan yapılan öğretilerde kuşaklararası bir azalma olabileceği de görülüyor. Bir başka deyişle, yeni nesil babaların çocuklarına "doğru davranışları" ya da bir erkekten beklenenleri dikte ederek değil, kendi kendine, yaşadıkça öğrenmesini savundukları görülüyor:

> – Nesilden nesile azalıyor. Ben oğluma aktarmıyorum; kendisi büyüdüğünde öğrensin, bulsun, istesin.

> – Baştan farklı yetişiyoruz artık. Biz televizyon bilmezdik. Şimdi internet var, her şey var. Yeni yetişen toplum daha bilinçli, daha farklı yetişiyor. Onları eski şekilde yetiştiremeyiz. Yaparsak da cahillik etmiş oluruz.

Erkekliğin oluşumunda erkek arkadaşlar, dostluklar da önemli bir yer tutuyor. Bu bağlamda, seçilen arkadaşların kim olduğu önemli. Arkadaşların erkek kimliğinin oluşumundaki etkisini, arkadaş çevresinden etkilenmeyi orta SED'den üniversite mezunu bir genç şöyle ifade ediyor:

> – Arkadaşlıklar tabii ki önemli, insanı her yola getirebilir. Bir tarikatın içine de sokabilir, bir sol örgütün içine de sokabilir. Standart, yeterli bir yaşam içerisine de sokabilir. İnsan etkileniyor arkadaş çevresinden. Özenti oluyor, etkileniyor.

Benzer bir şekilde üst SED'den bir katılımcı da mahalledeki arkadaşlıklarından, mahallenin kozmopolit yapısından bahsediyor, bunun kültürel anlamda ona çok şey kattığını, arkadaşlıklar ve etkinlikler açısından oldukça sosyal bir gençlik dönemi yaşadığını anlatıyor:

> – Çok güzel arkadaşlarla yetiştik. Onların arasından birkaç arkadaş eğitimimizi devam ettirdik. Onlarla bir arada olmak, hem geleneksel hem kültürel açıdan bir şeyler kattı, diye düşünüyorum.

Trabzonlu ve Kayserili üç üst SED'den 50'li yaşlardaki erkek ise okumak için gittikleri İstanbul ve Çanakale'de içine girdikleri çevrenin onların gelişimine katkısını dile getiriyor:

> – Farklı bir dünyada yaşıyorsunuz. Her yerden gelen insanlar var. Başarılı insanlar. Onların hayatlarını gözlüyorsunuz. Çok yüksek puanlarla girilen bölümdü o zaman, uçak mühendisliği, gemi mühendisliği. Popüler bir okuldu.

> – Ben üniversiteye gittiğimde, o arkadaş grubunun içine düşmeseydim, böyle düşünmezdim büyük ihtimalle. Derslerimize çalışırdık, arkadaşlarımızla otururduk, Beyoğlu'nda gezerdik. Kız erkek, hiç de sorun olmazdı, kardeşimiz gibiydi birçoğu da. İnsanlar böyle bir dünya olabileceğini düşünemiyorlar.

> – Hayatı kademe kademe düşünürseniz, üniversite bence hayatın en net şekilde anlaşılabileceği yer. Evinizden uzaklaşıyorsunuz, yeni bir çevreye giriyorsunuz, yeni arkadaşlarınız oluyor, ülkenin her tarafından arkadaşınız oluyor, herkesin yaşam tarzı farklı, farklı şeyler öğreniyorsunuz. Bilgi dağarcığınız artıyor. Bence üniversite hayatın en önemli okullarından biri.

Erkekler için, erkekliğin öğrenilmesi sürecinde cinsellik önemli bir yer tutuyor. Cinsellik konusunda eğitimin anne babadan değil, çevreden, arkadaşlar, kitap, televizyon, internet, aile dışı büyükler ve kuzenlerden alındığı görülüyor:

> – Herkes birbirinde bazı şeyleri keşfediyor. Erkek arkadaşından duymuştur, ağbisinden, mahalleden birinden duymuştur.

> – Arkadaşlardan. Ergenlik çağına geldiğin zaman abdest almayı bile bilmiyorsunuz. Anneye, babaya, ağbiye soramıyorsun, utanıyorsun. En çok bu konuda bilgili arkadaşlarım destek olmuştur ki her zaman da onlarla konuştum, onlarla paylaştım bu tür konuları.

Her erkeğin geçmesi beklenen askerlik de erkekliğin öğrenildiği bir kurum olarak çıkıyor karşımıza. Özellikle, alt SED'den erkekler için erkeği erkek yapan terbiye, temizlik, hiyerarşideki konumuna uygun davranmak, daha önce öğrenilmemişse de askerlikte öğreniliyor. Alt SED'den bir katılımcı, hayatında askerliğin önemli bir yerde durduğunu söylerken askerlikte geçim kaygısından kurtulmak, yeni insanlar tanımak, eğitim almak, yeni şeyler öğrenmek (örneğin, aile planlaması, sinema) anlamına geldiğini vurguluyor:

> – Askerde insana öğretiyorlar. Eski zamanda herhalde öğretmiyorlarmış, şimdi askerde bir bayanla nasıl ilişkiye gireriz, aile planlaması nedir falan hepsini öğretiyorlar.

Benzer bir şekilde aşağıdaki alıntı da orta SED'den bir katılımcının askerlikte öğrendiklerinin önemini yansıtıyor:

– Askerlik insana neyin ne olduğunu öğretiyor. Asıl erkeklik askerlikte başlar, derler ya. Nerede konuşacağını, nerede susacağını, büyüklerine nasıl terbiyeli olacağını...

Üst SED'den katılımcılar içinse askerlikte daha soyut ilişkisel öğrenmelerin sözkonusu olduğu ve askerlik sürecinde yapılan gözlemlerin daha çok çeşitlilik içerdiği, askerlik kurumuna yaklaşımın görece daha mesafeli olabildiği görülüyor. Bu grupta olumlu deneyimlerin azınlıkta olması dikkat çekici:

– Hayatın bazı gerçeklerini askerde öğreniyorsunuz. Sabretmeyi askerde öğrendim, çoğu şeylerin eksikliğini, gerçekten bir değer olduğunu orada öğrendim. Anne babanın değerini orada daha çok öğrendim. Bence her erkeğin az veya çok askerlik ortamını yaşaması lazım.

– Askerliğim çok iyiydi, sefir yazıcısıydım. NATO denetlemesi falan geçirdim, başarılı geçtiği için de kendime güvenim arttı. Zaten o sayede de hayata tutundum.

– Dışarıdan bakınca anlamsız gelen uygulamalar var ama benim çok hoşuma gitti. Tabii biz kısa dönem olduğumuz için biraz gülerek bakıyorduk.

Bu son alıntıda olduğu gibi, üst SED'den katılımcıların çoğu askerlikte gözlemedikleri hiyerarşik düzene ve gücün yüceltilmesine eleştirel yaklaşıyorlar:

– Üzerinizde korkunç bir baskı kuruluyor başlangıçta. Ondan sonra kendi istediği insanı yaratmaya çalışıyor. Benim orada gözlemlediğim en büyük eğitim faaliyeti oydu. Asker nedir? Mekanik bir tip, fazla düşünmesi istenmeyen, o işi meslek olarak özümseyip içine sindirmesi istenen bir insan.

– Ben kısa dönem olarak yaptım ama, kötü geçti. Askerlik benim mizacıma ters bir durum. Biz her zaman haksızlığın karşısında olduk, yanlışlığın karşısında olduk, hakkımızı savunduk. Tabii askerlikte bunlar geçerli yaklaşımlar değil. Hatta 47 gün de hapis cezası aldım. Emir-komuta zinciri içerisinde olman gerekiyor.

– Generalin, tuğgeneralin, tümgeneralin karşısında astsın. Ast-üst ilişkisi var. Burada öyle bir şey değil, burada bir profesörle, doçentle, yardımcı doçent arasında, benim öğrencilerimle bile, öyle askerdeki gibi ast-üst ilişkisi yok aramızda. Askerliğin benim kişilik yapıma uygun olmadığına karar vermiştim orada. Demokrat bir ailede yetiştiğim için çok ters geliyordu bana.

Askerliğe belki de en eleştirel yaklaşan ve kendisini sosyalist düşünceye yakın bulan bu üst SED'den katılımcı, erkeklerin yetiştikleri ailede olduğu gibi askerlikteki deneyimlerinin de onların ileride, kurdukları ailelerinde şiddet uygulama eğilimi sergileyebileceklerine dikkat çekiyor:

> – Ben hiçbir oğluma fiske vurmuş değilim, benim çocuklarım da demokratik bir ortamda yetişiyorlar. Askerliğin öyle bir etkisi olabilir. Türkiye'de insanlar ne görüyorlarsa onu uygulamaya çalışıyorlar. Askerliğini mesela er olarak yapan birisi, çok sıkıntı çekmişse, belki bunu sosyal çevresine, en başta ailesine yansıtıyor mudur? Bilemiyorum, olabilir.

Daha aşağıda ayrıntılı verileceği gibi, katılımcıların büyük çoğunluğu için evlenmek, aile reisi konumuyla özdeş. Aile reisi özellikleriyse farklı kaynaklardan öğreniliyor. Örneğin, aile reisi rolünü gerek dizilerden ve televizyon filmlerinden, gerekse iş yerindeki yapılan konuşmalardan kurguladığı anlaşılan alt SED grubundan bir katılımcı için aile reisi, "evinde saygı ve sevgisini gösterecek, ciddi, karşısında saygı ve sevgiyi görecek, sabah işine gidecek, akşam gelecek" bir erkek. Ancak üst SED'de aile reisliğinin pek de yaşama geçmediği, önemli bir faktör olarak algılanmadığını vurgulamakta yarar var. Bir başka deyişle, bazı konularda SED farkının değişik şekillerde tezahür ettiği görülüyor. Bu durum erkeklik seyirleri bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacak.

CİNSELLİK VE İÇKİ İÇME

Erkeklikle ilgili, belli geçiş aşamaları olduğu görülüyor. Erkeklerin, erkek olduklarını ilk hissettikleri an veya erkekliğe ilk geçişleri sorulduğunda, en çok cinsellik ve içki içmeyle ilgili ifadelere rastlanıyor. Katılımcıların büyük çoğunluğu, "erkek adam olmayı" cinsellikle ve özellikle de "kadına gitmek"le ilişkilendirerek tanımlıyor:

> – Erkek olduğunu hissettiğin an nedir, karşı cinse duyduğun ilgiyle başlar. Onlu yaşlarda yani.

> – Çoğu arkadaş çevresinde bir erkek kadına gitmediği zaman erkek olarak görünmüyor, hemen "Ya sen erkek değil misin?" diyorlar.

> – O olaya ben biraz erken girdim, 16 yaşındaydım. Kız arkadaşımla falan da değildi, gençtik tabii, maddiyat da idare ediyordu, hayat kadını dediğimiz olaya girelim dedik arkadaşlarla.

> – Şu zaman "Ben erkek oldum" dedim: İçkiye ilk başladığım zaman, tamam, kahveye de gittik, biz adam olduk! Erkek olduk ya, baksana! Şimdi öyle düşünmüyoruz tabii. Erkek adam yapar dedik, içki içer. Erkek adam kahveye gider, erkek adam kumar oynar, erkek adam hovardalığa gider, dedik.

Son katılımcının "şimdi öyle düşünmüyoruz" vurgusu ise erkekliğin ve onun tanımının gelişimsel olarak farklılık gösterdiğinin ve tek bir erkeklikten bahsetmenin doğru olmayacağının önemli bir yansıması. Erkeklik, inşası devam eden bir süreç ve bireyin yaşamı boyunca tekrar tekrar icra ediliyor. Aynı görüşmede vurgulanan içki içme, özellikle eğitimli ve daha gelişmiş yörelerde bir erkekliğe geçiş aracı olarak tanımlanırken, sigara konusunun dindarlık ve eğitimden çok, yaşanılan yöreyle ilgisi olduğu görülüyor.

Çocuklarına içki veren babaların bunu daha çok hayatı ve erkekliği öğretme vesilesi olarak kullandığı görülüyor. Bu bakımdan içki içmek kabul edilir bir erkeklik ifadesi. Peki, içki içmek kabul görürken, sigara neden böyle bir anlam taşımıyor? Sigaranın babalarla ilişkide ne ölçüde yasak bir konu olduğu çok sık dile getiriliyor. Babanın yanında sigara içmemek, erkekler arası hiyerarşinin önemli bir unsuru. Babanın karşısında sigara içmek ise babaya saygısızlıkla bir tutulan bir davranış. Bir başka deyişle, babanın yanında sigara içmemek, erkeklik hiyerarşisinde saygının davranışsal bir tanımı olarak karşımıza çıkıyor.

Babanın yanında sigara içmemek gibi bacak bacak üzerine atmamak da benzer bir şekilde erkekler arası hiyerarşiye işaret ederken, birlikte içki içmek, özellikle baba gibi otorite figürleri tarafından sunulduğunda, erkekliğe geçiş / erkekliğin diğer erkekler tarafından kabulü olarak görülüyor. Burada önemli olan, bu kabulün bir üstten asta sunulmuş bir paye olup erkeğin kendi elde ettiği bir konum olmaması. Bir başka deyişle, erkeklik güçlü olmak demek olsa dahi, özne bu hiyerarşide alt konumda ise bulunduğu statüye göre davranmalı: Erkek, dik durabilmeli ama gerektiğinde üstü karşısında eğilebilmeli.

Sigara içmek ve cinsellik konusunda karşımıza çıkan utanma teması ise erkekler arası bir hiyerarşiye işaret ediyor. Herhangi bir konuda yeterince bilgisi olmayan erkek, daha bilgili ve/ya görmüş geçirmiş erkekler arasında daha düşük statüye, konuma sahip. Bu bilgiye sahip olmak/olmamak özellikle de cinsellik gibi erkekliği tanımlayan konularda büyük önem taşıyor ve erkeklerin statüsünü belirliyor.

ASKERE GİTMEK

Yapılan görüşmelerde cinsellik gibi askere gitmenin de erkek olmakla ilişkilendirildiği görülüyor. Bulgular askerlik görevini tamamlamış olmanın erkekliğe geçişte önemli bir dönüm noktası olarak tanımlandığını gösteriyor. Ayrıca askerliğin, erkekliği doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkilediği anlaşılıyor. Askere gitmiş bir erkeğin sırf askerliğini yaptığı için yakın çevresinin gözünde daha da "Erkek" olduğu ve olgunlaştığı belirtiliyor. Bu durum, askerlikte yaşanan zor koşulları, muhtemel aşağılamaları kişinin başarıyla atlatmış olmasından da kaynaklanıyor olabilir.

Askerliğin hayatlarında önemli bir rolü olmadığını söyleyenler de var ama görüşmelerin çoğunda askerlik birçok şeyin öğrenildiği ve hayatın gözden geçirildiği, gelecekle ilgili kararların alındığı, olgunluk kazandıran bir zaman dilimi olarak aktarılıyor:

> – Herhalde askeri okula gittiğim zaman ilk bunu fark ettim. O zamana kadar hep çocukmuşum. O sistem, erkek olmanız gerektiğini hissettiriyor size.

> – Tabii ki askerden sonra düzeliyorsun. Toyluk, gençlik zamanın bitiyor, olgunluk çağın başlıyor. Asker ocağında her şeyi düşünüyorsun. Sorumluluk, geçim, her şeyi düşünüyorsun.

> – Askere gittiğin zaman özlem duyduğun kişiler oluyor ama bence askerlik çok güzel. Bence her Türk erkeğinin o duyguyu yaşaması lazım. Firar edenler, kaçanlar, bence yanlış şeyler. Askerliğini yapacaksın, çünkü orada aldığın eğitim insanı olgunlaştırıyor.

Benzer bir şekilde, 28 yaşındaki üniversite mezunu bir katılımcı askerliğin işinde önemli bir rolü olduğunu söylüyor ve sözlerinden askerlik günlerine özlem duyduğu anlaşılıyor:

> – Askerliğin işimde çok önemli bir rolü oldu, beni bir yerlere getirdi, hâlâ da gurur duyuyorum, çünkü çok özel bir görevim vardı. Keşke şimdi orada olsaydım, askerde kalabilseydim, kabul etseler yine giderim. Her erkeğin yaşaması gereken bir yer.

Askere gitmek, katılımcıların büyük çoğunluğu için olgunlaşmak, erkek olmak anlamına geliyor. Bu olgunlaşma, hem bireyin kendi içinde hem de başkalarının gözünde yaşanan bir süreç olarak tanımlanıyor. Askere gittikten sonra babasıyla karşılıklı içki içebildiğini vurgulayan orta SED'den bir katılımcı, buna iyi bir örnek teşkil ediyor:

> – Askere gidene kadar babamın karşısında alkol almadım hiç. Sigara içiyorum ama sigarayı hiçbir zaman karşısında içmedim. Biz böyle gördük. Askere gittim geldim, benimle yaşıt akrabalarla oturduk, hiç unutmuyorum, babam "Getirin bakalım rakıyı," demişti. Ben şaşırdım. Bu benim babam mı? O zaman, askerliğini yapmayan adam yarım adam, diye düşünmüştüm.

Benzer şekilde, alt SED'den bir katılımcı, askere gittikten sonra babasıyla ilişkisinin düzeldiğinden, hatta farklı samimiyet boyutuna taşındığını dile getiriyor:

> – Çocukluğumda babamla aramızda sürekli bir resmiyet vardı. Ben askere gittikten sonra aramızda samimiyet başladı. İki sene öncesine kadar babamla böyle oturup muhabbet etmişliğim yoktu.

Askerlik, erkekliğe geçişte dolaylı da olsa önemli bir yer tutarken, askerliğini yapmamak, eksik olmak, tam erkek olamamak olarak tanımlanıyor. Bir başka önemli bulgu ise askere gitmenin normalde izin verilmeyen başka "erkeksi" şeyleri yapmaya hak kazandırdığı; içki içmek buna bir örnek.

İŞ SAHİBİ OLMAK

Yapılan görüşmelerde erkek sayılmaya geçişteki önemli bir aşamanın işe girmek ve para kazanmak olduğu görülüyor. Orta SED'den bir satış elemanına göre para kazanmak, erkeğin kendi kendine yetmesi, cebinde istediği kadar sigara taşıyabilmek, gibi avantajlara sahip olmayı getiriyor:

> – Ortabir yazından sonra ben para kazanmaya başlayınca, kendi ihtiyacımı kendim gördüm. Herkeste tek sigara vardı, ben ikişer paket taşıdım cebimde.

Evlendikten sonra bir erkek için evi geçindirecek parayı bulabilmek, özel bir önem kazanıyor. Aşağıdaki alt SED'den iki katılımcının ifadeleri bunun ne kadar yakıcı bir sorun olarak yaşandığını özetliyor:

> – Evine mecbur bakması lazım. Çok sorumluluk isteyen bir şey. Ben nasıl aç duramıyorsam, eşime de mecbur almak zorundayım. O sorumluluk çok büyük.

> – Paran varsa eşinle mutlu olursun. Evde huzur bulursun. Para olmayınca insan eve bile adım atmak istemiyor. Ben çoğu zaman, para sıkıntısından eve bile girmek istemiyordum, bunalıyordum.

Bir sonraki kısımda daha ayrıntılı aktarılacağı gibi, "makbul erkek" modelinin ev geçindirmek ve çoluğuna çocuğuna bakmak olduğu üst SED'den katılımcıların da paylaştığı bir beklenti:

> – Evini dışarıya karşı muhtaç etmeyecek, iyi geçindirecek. Kazancı iyi olacak. Kimseye yan gözle bakmayacak. Toplumun beklediği erkek modeli bu bence. Şahsen ben de bunu beklerim. Kendi işinde gücünde olan, ailesine çoluk çocuğuna bakan, maddi durumu da iyi olan insan, iyi bir erkektir.

İş olmadığında, para kazanılmadığında erkekliğin başkalarının, özellikle de eşin gözünde zedelendiği hissediliyor. Aşağıdaki alıntıda aktarılan "erkeksen, çalış ver" söylemi erkekliğin iş sahibi olmak ve para kazanmakla birebir ilişkilendirilmesinin nasıl yaşandığını hissettiriyor:

> – "Erkeksen, çalış ver," diyor. Nereden getirip vereceğim? Bazı yıl, ayı boş ver, bazı yıl hiç iş yok.

Fakat, erkek olmak demek sadece yeterince para kazanmak değil, kamusal alanda iyi bir konumda da olmak demek, ki bu da elde edilmesi çok kolay bir durum değil. Örneğin işiyle ilişkisini "çok önemli" olarak tanımlayan orta SED'den bir erkek, işini şöyle anlatıyor:

> – Bir yerlere geliyorsunuz, bir noktaya geliyorsunuz, bir yaşam tarzını oturtuyorsunuz, ya da bir yaşam standardınız oluşuyor ve o işinizle doğru orantılı gidiyor ya da kazancınızla doğru orantılı gidiyor.

Farklı SED'den evli erkeklerin çalışma hayatları ve yaptıkları işlerle ilgili algı ve deneyimleri daha önceki bir bölümde irdelemiştik. Çalışmak ve ev geçindirmek, erkeklik tanımları açısından belki de en belirleyici unsur olduğu için bundan sonraki kısımda ayrıntılı biçimde ele alınacak.

ERKEKLİK TANIMLARI VE ERKEKLİĞE İLİŞKİN TUTUMLAR

Araştırmamızda, erkekliğin içinin nasıl doldurulduğuyla ilgili bir soru bulunuyor. Katılımcıların "erkek adam", "adam gibi adam" ya da "delikanlı adam" ifadeleriyle ilgili ne düşündükleri, üzerinde durulması gereken bir husus. "Erkek adam" tanımlarında dürüstlük, sadakat, saygınlık, şeref ve namus temaları öne çıkıyor. Aşağıda, bu durumun her SED'den katılımcılar için geçerli olduğu görülüyor:

– Erkek adam dediğim dürüst, kişilik sahibi, sözünü tutan, maddi durumu o kadar önemli değil, sağlam bir kişiliği olandır. İçinde biraz acıma duygusu olan, yani dürüst adam benim için her zaman erkek adamdır, başkasının baskısı olmadan hareket eden, uçurumun kenarına gelse de kişiliğinden vazgeçmeyecek, para için veya hayatın güzellikleri için kişiliğinden, dürüstlüğünden vazgeçmeyecek kişi benim için erkek adamdır.

– Erkek adam, sözünü tutan, borcuna sadık olan, dürüst olan insandır.

– Erkek adam, hem olgun hem sözünde durandır. Başkalarına karşı kişiliğini ağırlığını koymuş, belli etmiş kişiye derim ben erkek adam.

– Dürüst, efendi, işinde gücünde, ailesinde, oturmasını kalkmasını bilen insan, nerede konuşacağını bilen insan.

– İlk önce mertlik ve dürüstlük çok önemli... Delikanlı olacak, sözünün eri olacak, giyiniş tarzına dikkat edecek.

Katılımcılara, toplumda yaygın kullanılan ve "erkek adam" tabiriyle de örtüşen "adam gibi adam olmak" ne anlama gelir diye sorulduğunda, özellikle 50'li yaşlardaki üst SED'den katılımcıların cevaplarında, bu kültürdeki delikanlılık ve kabadayılık söylemlerine gönderme yapan betimlemelerle karşılaşıldı:

– Adam gibi adam, dürüsttür, merttir. Cebinde parası varsa, parası olmayana yardımcı olabilendir. Bir ortamda haklıyı, haksızı ayırabilendir. Özellikle erkeklik konusunda, *Köroğlu* filmi, *Malkoçoğlu*, *Zaloğlu Rüstem*, *Kılıç Beyi*... O dönemdeki insanlara uyum sağladığını düşünüyorum. Gaza getirme, galeyana getirme falan. Bir Sedat Peker yapma gibi. *Kurtlar Vadisi*'nin Polat'ı gibi düşünebilirsiniz.

– Bizim mahallede gece bekçisi amcalar vardı, adam gibi adamlardı. Hiç kimse bu adam fakir demezdi, herkes sözüne güvenirdi. Ama o zamanlar tabii ekonomik sınıflar bu kadar ayrılmamıştı. İnsanlar cebindeki paraya göre itibar görmezdi.

– Doğru sözlü veya yalan söylüyor, onlar eskisi gibi dikkate alınmıyor. Ama hâlâ çocukları ve ailesi üzerindeki etkisi ne kadar fazlaysa toplumun gözünde o kadar erkek görünüyor.

Yukarıdaki ikinci katılımcı, adam gibi adam anlayışının dünden bugüne değişen ve değişmeyen unsurlarına işaret ediyor, eskiye göre şimdilerde

maddiyatın nasıl ön plana çıktığına vurgu yapıyor. Belki bunun içindir ki, yaşı daha büyük olan ve toplumsal değerlerin değişmesine eleştirel yaklaşan üst SED'den erkekler "artık adam gibi adam da pek kalmadı" diyorlar. Kayserili bir katılımcı, "Türk toplumu" derken Anadolu'yu kastettiğini belirtiyor ve zaman içinde "adamın dibi" gibi bir ifadenin ortaya çıktığına dikkat çekiyor:

> – "Adamın dibi" lafı yeni çıktı. Bu tip terimler, "adam gibi adam"ın önüne geçti. Çünkü adam gibi adam toplumda sıradanlaştı. Gerçekten zor bulunan bir adam ortaya çıktığı zaman, "adam gibi adamın dibi" ortaya çıkıyor. Orada şaşkınlık var. Adam gibi adam toplumda az kaldığı için, adam gibi adam bulduğun zaman "adamın dibisin" demeye başladık.

İlginç olan; "erkek adam" tarifinin "erkek adam olmayan" üzerinden yapılıyor olması. Örneğin, "içkici, ayyaş, psikopat, kabadayıların" adam gibi adam olmadığı sıkça ifade ediliyor ve bu kişilerle muhatap olunmayacağı, arkadaşlık kurulmayacağı, kız verilmeyeceği vurgulanıyor. Bu özelliklere sahip kişiler hem erkekten sayılmıyor, hem de "karaktersiz" olarak tanımlanıyor:

> – Benim bildiğim, gördüğüm kadarıyla erkek adam evinin erkeği olur, çoluk çocuğunun babası olur, adam gibi adam olur. Her şeyi yolunca yaparsa erkek olur. Zibidinin tekine erkek denmez. Erkek adam ağırbaşlı olur.

> – Gece hayatı olan, sorumsuz, aşırı derecede içki içen, gayrimeşru, vurdumduymaz. Hayatta öyle bir insana kızımı vermem.

> – Erkek adam sözünde durur, dürüst insan, borcuna sadık. Piyasada pek erkek adam da kalmadı, müsveddeleri var. Erkek adam kaypaklık yapmayan insandır, dürüst insandır.

Yine ilginç biçimde, üst SED'den 50'li yaşlarındaki Trabzonlu katılımcılar ise "adam gibi adam" söylemine mesafeli duruyor ve bu "erdemin" erkeklerle özdeşleştirilmesini yadırgadıklarını ifade ediyorlar. Trabzonlu katılımcıların erkeklikle ilgili birçok konuda daha esnek olabilmeleri, dikkatimizi çeken bir gözlem oldu:

> – Vallahi, herhalde dürüst olan insanlar için söyleniyordur. Aslında şöyle bir çelişki var toplumda; dürüstlük normalde herkeste olması gereken bir şey ama bizde erdem olarak algılandığı için, dürüst olan insanlara "adam gibi adam" deniliyor.

> – Elimden geldiğince dürüst, namuslu yaşadım bugüne kadar. "Adam gibi adam olmak" lafını ben sağlıklı bulmuyorum. "İnsan gibi insan olmak" lazım.
>
> – Ataerkil bir toplumuz, biliyorsunuz. Ama yanlış, bana göre kadınla erkek bir elmanın iki yarısı gibidir. Sorumluluk paylaşılır. "Adam gibi adam" ne demek? Bir insan merttir, insan olduğu için merttir, adam ya da kadın olduğu için değil.

Erkeklik tanımları açısından "dürüstlük, mertlik, delikanlılık" gibi özellikler vurgulansa da, yukarıdaki katılımcının da dikkat çektiği esas unsur, aileye karşı sorumluluktur. Bu sorumluluk geniş anlamda, hem çekirdek aileye, yani çocuklara ve eşe, hem de geniş aileye yönelik anlaşılıyor. Bu sorumluluk "olmazsa olmaz" diye nitelendiriliyor. Aşağıda biri Kayserili, diğeri Trabzonlu üst SED'den 50'li yaşlarda iki, 35 yaşında orta SED'den bir katılımcının bununla ilgili ifadeleri bulunuyor:

> – Mesela bir erkek aile babasıysa, çocuklarını gerçekten yetiştirecek çabayı göstermesi gerekiyor. Bu benim düşüncem, aynı zamanda toplumun da düşüncesi olduğunu, herkesin onaylayacağını düşünüyorum. Eşiyle tartışma olabilir ama çocukları için iyi bir aile babası olması gerekir. Ne kadar fakir, ne kadar alkolik de olsa, çocuklarını bırakmaması gerekiyor. Bence bu olmazsa olmaz.
>
> – Erkek olmak, tabii en başta ailenizin sorumluluğunu almaktır. Gelişmiş dünyada sorumluluk kadınla paylaşılıyor. Dışarı işleri sizin, iç işlerinde kadın. Evli olmayıp birlikte yaşansaydı belki farklı olabilirdi ama evlilikte böyle bir iş bölümü var.
>
> – Ara bulmaya çalıştım hep eşimle annem arasında. Tabii bu arada biz de bayağı yıprandık. Ne kadar yapsam da yetmiyordu. Durmadan hastalanıyor, hastaneye götürüyorsunuz. Evin erkeğisiniz ya, siz götüreceksiniz.

Çoğu katılımcının anlatımlarında kendi beklentileriyle toplumsal beklentilerin iç içe geçtiğini görmek mümkün. Katılımcılara toplumsal olarak erkeklerden neler beklendiği sorulduğunda ise yine ailevi sorumluluklar ön plana çıkıyor. Aşağıdaki biri orta SED'den, diğer üçü üst SED'den üç katılımcının ifadelerinde özetlediği gibi, erkeğin ailesini koruyup kollaması önemli bir toplumsal beklenti:

– Ailesini dış etkenlere karşı koruyacak, kazancını yapacak, çocuğuna iyi babalık yapacak, dümdüz olacak, hiç esnek olmayacak, böyle bir erkek olacak. Herkes bu şekilde bekliyor.

– İlk aklıma gelen, bir erkek ailesine maddi ve manevi anlamda kol kanat gerecek, o sorumluluğu alacak. Evlenecek, çoluk çocuk sahibi olacak. Onu geçindirecek parayı bir şekilde kazanacak.

– Güçlü olması gerekiyor. Sonuçta her şey geliyor güce dayanıyor. Bu gücü siz, ekonomik olarak da algılayabilirsiniz, fiziki güç olarak da, psikolojik olarak da, ama istenen genelde bu. Özellikle bizimki gibi ülkelerde, evliliğe kadın nasıl bakıyor? Bana göre bir kurtuluş gibi veya bir iş, bir meslek gibi bakıyor. Bu benim bakış açım değil ama toplumun büyük çoğunluğu böyle bakıyor.

– Erkeklik, sorumluluktur. Ben öyle görüyorum. Hem fiziksel olarak daha güçlü olması bakımından, hem eğitim alma şansı kadınlara göre bu toplumda daha fazla olması bakımından, hem ekonomik olarak bağımsızlığı daha fazla olması bakımından, daha sorumlu olmak zorunda.

Üst SED'den katılımcıların da erkeklik tanımlarında benzer toplumsal öğretilere rastlansa da, erkeklik tanımlarının alt ve orta SED'deki erkeklere göre biraz daha esnek olduğunu söylemek mümkün. Erkeklikle ilgili genellemeler en çok üst SED'li, yaşça daha büyük ve eşi dışarıda çalışan katılımcılar arasında kırılma gösteriyor. Nitekim, üst SED grubundan erkeklerle yapılan görüşmelerde farklı bir erkeklik söylemine rastlanıyor. Aşağıda erkekleri belli kalıplara sokan, belli değer yargılarıyla yetiştiren sistemi eleştiren ve sorgulayan katılımcılar bu durumun bazı örnekleri:

– Aile içi namus kavramları, ailenin yükünü tek başına kaldırma zorunluluğu, aile bireylerini dışa karşı koruma zorunluluğu, şu anda aklıma gelenler bunlar ki günümüzde çok fazla geçerliliği olmayan şeyler. Ailenin yükü hep birlikte kaldırılmalı, yani eşin de çalışacak kendin de çalışacaksın. Dışa karşı koruma, artık Ortaçağ'da değiliz, Teksas'ta yaşamıyoruz ama ne yazık ki bu ülkede kısmen öylesiniz, bu kadar silah süs olsun diye satılmıyor. Büyük çoğunluğun kendisini savunmak için aldığını düşünüyorum. Ben hayatımda evime silah sokmam, öleceksem silahsız öleyim. Birkaç kişiyi öldürdükten sonra ölmenin anlamı yok.

– "Kadın olarak 100 yıl yaşayacağıma, erkek olarak 1 gün yaşar ölürüm" cümlesini duyduğumda inanamadım. Trabzonspor'un kulüp başkanlığını yapan bir insan TV'ye çıkıp öyle bir laf ettiğinde, insanların isyan etmesi gerektiğini düşünüyorum. Bakıyorsun, biz çay saatinde konuşuyoruz böyle

> şeyleri, birçoğu doğal karşılıyor. Katılmasalar bile, bunu kötü niyetle söylememiştir deniyor. Benim açımdan erkeklik çok normal, fazla bir anlamı yok. İnsan olmanın bir parçası.

KADINLIK-ERKEKLİK KARŞILAŞTIRMALARI: ERKEKLİĞİ TEHDİT EDEN UNSURLAR

Bu çalışmada ele alınan bir başka konu da erkekliğin hangi durumlarda tehdit altında kalma tehlikesinde olduğu ve bu bağlamda, deneyimlerin ve söylemlerin ne ölçüde örtüştüğü. Bu bölümün başında, erkeklikle ilgili kalıpların erken yaşlardan itibaren ve küçük çevre içinde öğrenildiğine dikkat çekmiştik. Özellikle daha geleneksel ortamlarda büyüyüp bu çevrenin dışına çıkamayan katılımcılar için, bu durum, erkeklikle bağdaştırılmayabilecek belli kişisel özlemleri de bastırma zorunluluğunu getiriyor. Alt SED'den genç bir erkek bu sıkışmışlığı şöyle dile getiriyor:

> – Küçükken insan nasıl yetişmişse, öyle gitmek zorundadır. Değiştirdin mi, millet sana başka türlü bakıyor, dedikodu çıkabiliyor. Kendini bilen insanlar utanıyor, bu dedikodu çıkmasını önlemek için. Ben şahsen öyleyim.

"Erkek adam ağlamaz" kalıp yargısı oldukça yaygın olduğu için çalışmamızda bu konuyu deneyim ve söylem düzeyinde irdeledik. Görüştüğümüz katılımcıların çoğu aslında babalarının ağladığını hatırlıyor ve kendileri de bir durumda (örneğin, babasının cenazesinde, kardeşini askere uğurlarken) ağladığını söylüyor:

> – Ablamla kendimi anneme çok benzetiyorum, o da içine kapanık, çok duygusal. Ben ağlamıyor olabilirim ama mesela kardeşim askere giderken herkes ağladı, ben ağlamadım; ama kendimi zor tuttum, çünkü insanların içinde ağlayamıyorum ama kenara çekilip hüngür hüngür ağladığımı biliyorum. Kardeşimin yemin törenine gittim, gördüğüm anda ister istemez gözyaşlarım sel oldu. Bende insanlara karşı duygusallık var, düşmanımın eline iğne batsa, benim elime batmış gibi acı çekerim.

Diğer yandan, "Erkek adam güçlü olmalıdır ve güçlü olanlar duygularını belli etmez, ağlamaz" kalıp yargısı, yaptığımız görüşmelerde, katılmasalar da, erkeklerin üzerlerinde hissettiklerini söyledikleri bir beklenti:

> – Erkekliğe yüklenen misyon farklı. En basitinden; erkek ağlamaz, erkek dirençlidir, erkek metanetlidir... Bana göre öyle değil. Çok daha duygusal, kadına göre çok daha metanetsiz.

> – Güçsüzlük mü kabul ediyoruz bunu? Aslında ağlamak güçsüzlük değildir. O an duygusal bir tepkidir. Fakat erkek olarak göstermemeye çalışıyoruz.

Erkeklerin "erkekçe" olmaları yönündeki bu toplumsal baskı, özellikle buna uyulmadığında sorun yaratıyor ve erkeklerin kimi zaman kendilerini ve toplumsal rollerini sorgulamalarına, kimi zaman da karşı cinse (eşlerine, annelerine ve kız çocuklarına) karşı güç gösterilerinde bulunmalarına sebep oluyor. Bu durum özellikle de yukarıda değinildiği gibi erkeklerden en çok beklenen "eve ekmek getirme" yani para kazanma görevini yerine getiremediklerinde belirginleşiyorç. Erkeklerin kendilerini değersiz/eksik hissetmeleri ise erkekliklerini tehdit altında görmelerine sebep oluyor. Ailelerinin geleceği için endişelenmek ve öncelikler konusunda ikilemler yaşamak, beklenebileceği üzere, özellikle de daha genç yaştaki alt SED'deki erkekler ve yine genç yaşlardaki orta SED'deki erkekler arasında daha belirgin olarak gözleniyor.

Örneğin, orta SED'den bir katılımcı hipotetik bir örnek üzerinden para kazanmanın bir erkek için ne kadar önemli olduğunu, bunun olmadığı durumda ise, açıkça telaffuz etmese de şiddet yaşanabileceğine dikkat çekiyor:

> – Türkiye'de asgari ücret sıkıntısı var. Diyelim ki bir evde bir kişi çalışıyor, üç ya da dört tane çocuğu var, okuyor, ilkokula gidiyor. Vatandaşın aldığı 400 ya da 500 lira maaş. Şu anda en düşük ev kirası 200 liradan başlıyor Konya'da. Bu vatandaş maaşını ev kirasına, su ya da elektrik, telefon faturasına yetiştiremiyor ya da eşinin, çocuğunun boğazına, kendi ihtiyaçlarına yetiştiremiyor. İşten geldiği zaman morali bozuk oluyor. Bu da eşine, çocuğuna yansıdığı zaman, o evde bir huzursuzluk oluyor, sonra da faciayla bitiyor veya boşanma oluyor.

Erkeğin bir işinin olması ve eve para getirmesi erkekliği tanımlayan hem önemli bir unsur hem de onları kadınlardan ayrıştıran bir olgu. İşte tam da bu ayrışma, işi olmayan erkekler için ikilemler yaratıyor ve erkekliklerini sorgulamalarına sebep oluyor. Erkeklik görevini yerine getirememek ise erkekler için büyük bir baskı ve erkekliklerine tehlike teşkil ediyor. Üst SED'li erkekler dışında kalan katılımcılar çoğunlukla kendi eşlerinin ve genel olarak kadınların aile içi, özel alandaki sorumluluklarının altını çiziyor ve kendi ev dışı emeklerinin ve ailenin reisi olmalarının önemini vurgulayarak ve hatta savunarak söze devam ediyor.

Erkeklerin bu görevleri –bir işte çalışmaları ve evin reisi olmaları– değişmez ve kaçınılmaz. Eşle ilişki konusundaki bölümde ayrıntılı biçimde işlendiği gibi, görece eşitlikçi söylemlerle gerçek yaşamdaki pratikler çoğu za-

man örtüşmeyebiliyor ve çelişkiler yaşanabiliyor. Erkeklikle ilgili genel tanımlamalar, katılımcılar arasında pek kayda değer farklar göstermese de, nitel çalışmanın evlilik ve eş ilişkisiyle ilgili bölümünde ayrıntılı biçimde tartışıldığı gibi, erkeklerin eşleriyle yapacakları ev işi paylaşımı ve/ya ev işi yapmaya karşı aldıkları tutumun katılımcıların içinde bulundukları SED'le ilişkili olduğu görülüyor.

Örneğin, alt SED'den ve bazı orta SED'den erkekler için aile reisliği erkeğin dışarıda çalışmasıyla özdeşleştirildiğinden, çoğu erkek evin içinde iş yapmayı tercih ediyor. Bu katılımcılar arasında yaygın olan ve erken yaştan itibaren aşılanan görüş, erkeklerin de maddi kazanç / ev geçindirmeden, kadınların ise ev içi işlerden sorumlu olduğu. Özellikle alt SED'deki katılımcıların evdeki iş bölümünde geleneksel ayrımların uygulanmasına dikkat ettikleri gözleniyor: Genelde eşleri evde ve "ev hanımı" olduklarından iş yapmadıklarını dile getirseler de eşleri çalıştığında da alt SED'den katılımcılar bu sefer farklı sebeplerden gene ev işi yapmıyorlar.

Orta SED'den katılımcılar ev işi konusunda alt SED'deki erkeklere göre kendi içlerinde daha fazla farklılık gösteriyorlar. Eşlerine yardım edeceklerini, ev işinden kaçınmadıklarını söyleyen erkekler alt SED'deki erkeklere göre eşlerine yardımcı olmaya çalıştıklarını aktarıyorlar. Benzer biçimde, eşi ile ev işini paylaşan ve bunu yaparken çevre baskısını önemsemeyen erkeklerin de genellikle eğitimli ve yüksek gelirli gruptan geldikleri görülüyor.

ERKEK OLMAK MI ZOR, KADIN OLMAK MI?

Katılımcılara "Erkeğin mi, kadının mı hayatı daha zor?" sorusu da yöneltildi ve verdikleri cevapları açmaları istendi. İstisnaları olmakla birlikte, katılımcıların çoğunun söyleminde şöyle bir ortak izlek ortaya çıkıyor: Bu soruya verilen yanıtta önce kadınların üzerindeki baskı ve ezilmelerine empatiyle yaklaşılıyor, kadınların özgürlüklerinin kısıtlandığı, hatta şiddete maruz kaldıkları vurgulanıyor:

> – Türkiye'de kadın olmak daha zor, çünkü bilinçli olmayan erkekler kadınları çok dövüyor. Özellikle Doğu Türkiye'de çok görüyoruz. Bir değil, iki değil, üç değil, dokuz-on tane evlatları oluyor. O kadın nasıl dayansın? Her kadın kaldıramaz.

Özellikle kadına ve ev içi emeğine karşı artan empati, anlayış ve toplumsal eşitsizliklere maruz kalmaları nedeniyle serzeniş sıkça rastlanan bir durum. Kadınların ezilmesine yönelik empatinin hemen ardından, erkeklerin

ev geçindirme sorumluluklarına vurgu geliyor. Erkek olmanın önemli şartlarından sayılan iş bulmanın, ev geçindirmenin ve eve para getirmenin kolay olmadığı dile getiriliyor. Bu görüşte olan katılımcıların bir kısmı, kadınların erkekler gibi evi geçindirmek, para kazanmak zorunda olmamalarını ve evde olmalarını rahatlık olarak değerlendirebiliyor. Aşağıda alt SED'den genç iki katılımcının kadınların zorluklarını ciddiye almadığı görülüyor:

> – Kadınlar diyorlar ki can sıkıntısı, evde oturuyoruz, bir yere gitmiyoruz, güzel giyinmiyoruz ya da güzel yerlerde gezmiyoruz. O yönden can sıkıntısı çekiyorlar.
>
> – Erkeğin daha başka bir hali vardır da bayanın hiçbir sıkıntısı yok. Kadın ekmeğini yiyor, suyunu içiyor. Evin temizliğini yapıyor, kocasının önüne yemeğini koyuyor. Başka bir şey yok ama erkeğin öyle değil.

Erkek olmanın zorluğuna ilişkin dile getirilen bir başka önemli tema ise erkeklerin yaşadığı bir çelişkiyi gözler önüne seriyor. Bu çelişki, bir yandan iş bulmanın ve bir işte çalışmanın zorluğunu görmek, diğer yandan ise iş bulamadığında ya da yeterli para kazanamadığında dahi eşin çalışmasını istememek. Evlilik ve eşle ilişki bölümünde detaylı biçimde tartışıldığı gibi, katılımcıların büyük çoğunluğu, ama özellikle de alt SED'liler evlendikten sonra eşlerinin çalışmasına sıcak bakmadıklarını dile getiriyorlar.

Bu katılımcıların "erkek olmak zor" demelerinin nedeni iş bulmanın, para kazanmanın zor olması veya kazanılan paranın yetersizliği; ama aynı zamanda da eşlerinin çalışıp eve maddi katkıda bulunmalarını reddediyorlar. Konyalı, alt SED'li genç bir erkek bu konudaki tutumunu şöyle özetliyor: "Hanımın evde olmasını istiyorum ben... o da ayriyeten çalış(a)mayacağı için, erkeğin işi tabii ki daha zor."

Bu durum ise erkek olmanın zorluğunun sanki ironik bir kanıtı: "Erkek adam, karısını çalıştırttı dedirtmez!" Çünkü, yukarıda da altı çizildiği gibi, karısı çalışan bir adam erkekliğin en önemli tanımlarından olan "evin ekmeğini" kazanma durumunu eşiyle paylaşarak hem erkekliğini tehdit altında bıraktığını hisseder, hem de karısını özgürleştirerek onu kaybetme riskini taşır.

Hem erkek olmanın daha kolay olduğuna hem de erkeklere atfedilen bu orantısız sorumluluğa eleştirel bakan katılımcılar, daha ziyade yaşça büyük ve üst SED'li erkekler oldu. Gitme fırsatı buldukları Avrupa ülkelerindeki kadınların yaşamlarını gören ve kadınların Kayseri'deki durumuyla karşılaştıran iki katılımcının biri, kadınların hayatının neden daha zor oluşunu

"Çalışma imkânları kısıtlı, mesaiye kalamaz, laf atılmaya, dedikoduya müsait, her cümlesini seçerek konuşması lazım" diye özetliyor.

Eşinin çalışması konusunda zaman içinde düşüncesi değişen bir ikinci katılımcı ise bu konudaki olumlu görüşünü şöyle ifade ediyor:

> – Erkek olmak daha rahat ama tabii ailenizi geçindirmek zorundasınız, onun sorumluluğu var. Ben birkaç kere İsveç'e gittim, erkek çocuğu gezdiriyor, hanımı iş bulmuş, çalışıyor. Şu anda Türkiye'de de böyle bir trend var. İki aynı eğitimi almış bir erkek bir bayandan hangisi iyi iş bulmuşsa onun çalışması daha mantıklı. Şu an için bizde yok ama oraya da gelinecek.

Başka 50'li yaşlardaki üst SED'li katılımcılar da neden erkeğin hayatının daha kolay olduğunu şöyle anlatıyorlar:

> – Kimle konuşsam, evlilerin hepsi muhakkak akşamleyin artı mesaileri var. Hekimlik zor bir görev. Okuması lazım, çalışmaya devam etmesi, kendini yenilemesi lazım. Eve gidip eşiyle, çocuğuyla uğraşması lazım. Eşim öğretmen, yarım gün çalışıyor, geliyor. İki tarafı birden götürmek zor. Bayanın işinin daha zor olduğunu düşünüyorum.

> – Bir kere kadınlar erkeğin dediği her şeyi yapmak zorunda olan mahluklar gibi görülüyor toplumda. Eşinin icabında çoraplarını çıkaracak, yemeği zaten yapmakla mükellef, çocuk doğuracak... Adeta eş değil de çocuk yapma makinesi. Kadının yeri evdir, çalışmayacak, iş hayatında olmayacak, toplumda kahkaha atmayacak, yüksek sesle konuşmayacak, ama kafasını örttüğü zaman her şey serbest, ama kafası açıksa her türlü kötü muameleyi hak ediyor sanki...

İstanbullu bir başka erkek ise kadın olmanın zorluğunu, kendini geliştirmemiş ve eğitmemiş erkeklerin varlığıyla açıklıyor. Kızıyla ilgili duyduğu endişeyi şöyle dile getiriyor:

> – Her şeyin başı eğitim. Kızımdan bile korkuyorum. O kadar çok insan var ki eğitim almış ama kendini geliştirememiş. Cinselliğin c'sini bilmeyenler var. Sadece kendini tatmin edip sırtını dönen insanlar var. O işin sadece kendinle alakalı olduğunu düşünen var. Anatomik yapısını bilen insanlar yok. Ayıpla, günahla büyümüş, büyüyen insanlar var. Farklı istekleri olup da bastıranlar var. Kadın olmak daha zor.

Üst SED'den bazı katılımcılar, erkeklerin toplum içinde bazı avantajları olduğunu söylüyorlar. Bu, kamusal alanda avantajlı olan erkeklerin, en

azından üst SED'den olan erkeklerin, bu avantajı sorgulamaya başladığının bir göstergesi. Bu söylemde, çevre ve ataerkil kurumların erkekleri belli değer yargılarıyla yetiştirmeye ve şekillendirmeye çalışmasına rağmen, bireylerin bu kalıp yargıları içselleştirmemeyi, reddetmeyi seçebildikleri anlaşılıyor:

> – Bugün yaşadığımız toplum, erkek toplumu. İslâm dini felsefesiyle yaşayan insanların aile ortamlarında ve çevrede erkek çok daha egemen. Öyle algılıyorum, yanlış olabilir. Dolayısıyla onların hayatında çok daha kolay herhalde erkek olmak.

> – Erkek olmak, benim için 23 yaşında tek başına İngiltere'ye gitmek demekti. O devirde herhalde kız olsaydım kendi başıma oraya gidemezdim. Erkek olmanın günümüzde kadınların nefretini kazanmaktan fazla bir fonksiyonu yok. Kadın olsaydım ne olurdu? Erkek olsaydım ne olurdu? Çok önem taşımıyor. Erkeklerin içinde bulunduğumuz toplumda birtakım avantajları var. Sabah bisikletle sahil yolunda rahatlıkla gidebiliyorsam, erkek olmamdandır.

> – Bana göre erkek olmak, kadın olmaktan çok daha kolay. Her açıdan. Özellikle bizim gibi az gelişmiş ülkelerde çok daha kolay. Tabii erkekliğe yüklenen misyon farklı.

> – Ülkemde kadınlar insan olarak görülmüyor bence. Bir obje, bir cinsel meta olarak görülüyor. Çocuklarımın annesi, o kutsanmış bir yerde duruyor, ama erkek bunun dışında her tür rezilliği dışarıda yapıyor, yapabiliyor. Hatta toplum da bundan hoşnut oluyor, onun için, "Sağlam adammış, sağlam erkekmiş," diyor. Ama kadın evde oturuyor. Metalaştırılmış, saygı duymuyoruz. O açıdan, kadın olmak, özellikle bu tür ataerkil toplumlarda çok daha zor. Berdelinden tutun töre cinayetlerine kadar, hepsi kadınlarımızın maalesef büyük sorunları. Kadın boşansa bile kurtulamıyor, düşünebiliyor musun?

Bu katılımcının kadının ezilmişliğinin dönüştürücü gücü olduğunu ifade eden feminist bir söylemi de var:

> – Kadınların ben adaletine daha fazla güveniyorum, erkeklere göre. Çünkü o ezilmişliği ve haksızlığa uğramışlığı yıllarca yaşamış bir kitle olarak, dünyayı dönüştürmeleri fikrine sıcak bakıyorum. Dönüştürebilirler; daha vicdanlı, daha adil bir dünyayı kadınlarla daha anlamlı görüyorum.

Bu çalışmanın bulgularını analiz ederken, bir yandan tematik verileri katılımcıların yaşı, yetiştikleri yer, eğitim ve çalışma hayatındaki statüleri gibi kategoriler üzerinden sınıflandırıp anlamaya çalışırken, bir yandan da

farklı öyküleri kendi bütünsellikleri içinde değerlendirmeye gayret ettik. Bu bir tür "çift odaklı" yaklaşım, bize beklemediğimiz, ayrıksı anlatıları da sorgulamamızı sağladı. Örneğin, Konya ve Diyarbakır'daki katılımcıların anlatıları genellikle, içinde yetiştikleri daha geleneksel çevrenin beklentileriyle büyük ölçüde örtüşüyor.

O zaman, bu çerçeveye aykırı düşen bir söylem nasıl mümkün oluyor? Konyalı ve orta SED'li bir genç katılımcının anlatımı buna iyi bir örnek. Aşağıda alıntı yapılan bu erkeğin nasıl olup da geleneksel erkeklik söylemine itiraz edebildiği sorusunu sorduğumuzda karşımıza çıkan resimde, üniversite eğitimi almış olmanın yanısıra korunaklı bir ailede geçim sıkıntısı çekmeden yetişmiş, aile işini isteyerek devam ettirme avantajına sahip, erkek dünyasında kendini ispat etme zorunluluğu olmayan bir erkek görülüyor. Kendi seçtiği kadın da eğitim seviyesi ondan çok daha düşük, ona karşı çıkmayan bir kadın olunca, erkekliğini daha rahat yaşayabiliyor ve erkek egemenliğine en azından söylem düzeyinde karşı çıkabiliyor:

> – Kadına gitmediğin zaman erkek olarak görmüyorlar. "Evlenmeden hiç kadına gitmedin mi?", "Gitmedim", "Milli olmadın mı?", "Olmadım", "Ya git, sen erkek değilsin!" Yanlış konular bunlar. Erkekler çoğu haklarda daha avantajlı, çoğu haklarda kadınlar daha düşük. Bu yönlerde eşit olmasını her zaman isterim. Bu memlekette bence kadının da bir söz hakkı olması gerekiyor. Tansu Çiller'in başbakan olduğu dönemler vardı. İyi ya da kötü yönetiyordu ama o konuma gelmişti sonuçta. Bence güzel şeyler. Mesela şu anda Nimet Çubukçu, Milli Eğitim Bakanı; ne güzel bir şey. Eşitlik olmalı. Sonuçta ikisi de insan, ikisinin de beyni çalışıyor. Ha tamam, kadın belki bazı konularda güçsüz ama kadını döversen, ezersen tabii ki güçsüz olur. Ama destek verirsen, o kadın da bir erkeğin gücüne sahip olur. Bence iyi yönden destekçi olduğun zaman eşitlik tam olarak olur.

ŞİDDET, KAVGA, DAYAK

Katılımcıların anlatılarında şiddet, kavga ve dayak konularının nasıl dile getirildiği de inceleme konusu oldu. Görüşmelerde katılımcıların bu konularda genelde daha ketum bir tavır izledikleri, şiddet uygulama konusunu reddetme ihtiyacında oldukları görüldü. Kendileriyle ilgili olarak, şiddetin gündelik yaşamlarında ne ölçüde yeri olduğunu çok da ayrıntılı açıklamadılar. Çoğunluk şiddetle ilgili konuları gençliklerine, delikanlılıklarına ait bir olgu olarak anlatırken, anlattıkları öykülerin zihinlerinde hâlâ ne denli canlı kaldığı da dikkat çeken bir unsur oldu. Bunun Edirne'den Diyarbakır'a, Trabzon'dan Konya'ya farklı yörelerden ve farklı SED gruplarından örneklerini vermek mümkün:

– Kestirme yoldan geçerken iki delikanlı yolumu kesti, buradan geçemezsin, biz buranın ülkücü gençleriyiz, filan falan... inatlaştık. Biri küfretti, ben küfre dayanamam. Kavga etmeye başladık. O arada benim elim kırılmış, fark etmedim. Bir iki kere de kız kardeşime küfrettikleri için kavga etmek zorunda kaldım. Genelde böyle bir şekilde.

– Çıkardın meydana sallardın yumruğunu, ne oluyorsa, dayak yersin, dayak atarsın... Ülkücülüğe kapılmıştık.

– Gençken kız meselesinden oluyor. Bizim Diyarbakır'ın serserisi çok, mecbur kalıp bağıracaksın, kavga yapacaksın.

– Buranın dayısı benim, diye çok kavga ettim. Boş nedenlerden. Ama kendim için değil, arkadaşlar için, haksızlığa karşı.

– Trabzonlu gence yolda yanlışlıkla omuz atarsanız kesin kavga çıkar. Trabzonluysanız sizi dövmeyebilir, arkasından biri çıkabilir, diye.

– Delikanlıyken çok kavga ederdim. Karşı kişiler seni pasif görür, sataşırlar, o yüzden.

– Erkekliğin % 90'ı kaçmaktır. Kavga benim yüzümden başlardı, ben kaçardım. Pek dayak yediğimiz olmazdı, genelde dövüyorduk, arada gelirdim, bir tane vurur, geri kaçardım. Onun için bana "Süt çocuğusun oğlum sen, korkaksın," derlerdi. Biri futbolda ayağıma vurdu, yapma dedim, bir daha vurdu, kalktım ayağa çocuğa bir tokat attım... Bir şeylerin altında kalmamaya, ezilmemeye çalışan biriyim.

Bu anlatımlar gençlikte şiddetin daha çok bir erkekler arası mücadele, baskın çıkma, ezilmeme aracı olduğunu düşündürtüyor, en azından böyle sunuluyor. Bir katılımcının dediği gibi şiddet, karşıdaki kişi "ezmeye, üste çıkmaya çalışırsa" gündeme gelen bir "birbirine üstünlük taslama" stratejisi olarak beliriyor. Ülkücülük, dayılık, kabadayılık gibi tanım ve davranışlar "pasif" görülmeye karşı bir önlem olarak gündeme gelen yaklaşımlar. Pasif görülmenin anlamının ise erkek olamamak olduğu çok net görülüyor.

Bu durumda ortaya şu sonuç çıkıyor: Sanki erkeklerin erkeklere karşı kendilerini ispat etmeleri ancak şiddet gösterisiyle mümkün; en azından bu katılımcılar ortamlarındaki durumu böyle anlamlandırma eğilimindeler. İspat gereğinin en çok genç yaşlarda, kişinin sosyal çevresinde kendini ortaya koyma, tanıma, tanıtma ihtiyacını yaşadığı evrelerde gündeme gelmesi de çok anlaşılır bir şey. Yukarıdaki anlatımların çoğunun metropol dışı yörelerden, ve daha çok alt ve orta SED düzeylerinden gelmesi, bu gençlerin kendilerini

ortaya koymaları için çevrelerinde başka ne tür olanakların olup olmadığı sorusunu gündeme getiriyor.

Burada, "erkek dünyasında kişinin erkek olduğunu göstermesi ancak kabadayılık ve delikanlılık yoluyla olabilir, başka özellikler saygı uyandırmaz; ötekilere karşı üstün olmanın yolu güçlü görünmektir" gibi ilkeler söz konusu. Bu ilkelerin altında yatanın ise korku olduğu söylenebilir; pasif, zayıf ve ezik olarak algılanmak genç için erkekliğini sorgulamaya yol açacak bir şey. Bu katılımcılar, bugünkü yetişkin tavırlarını ise daha farklı tanımlıyorlar:

> – En çok bağırıp çağıran, gürültü yapan üste çıkıyor, kabul görüyor. Bu değişmedi. Kız çocuklarına bakış daha yumuşadı ama erkeğe biçilen şiddet toplumda hâlâ değişmedi.

> – Kavga etmeyi sevmiyorum. Genelde alttan alırım ama karşıdaki kişi direkt bana vurmaya geliyorsa, o zaman yapacağım başka bir şey yok. Karşı taraf siz alttan aldıkça ezmeye, üste çıkmaya başlarsa, tabii ki belli bir sabrı ve sınırı var. Aileme karşı bir şey olduğu zaman, trafikte hatalı biri olduğu zaman ilk başta o kızgınlıkla vurma hissiyle gitsem bile, daha sonra karşı tarafın "Tamam, kusura bakma," demesi bütün her şeyimi balon gibi söndürüyor.

Gençken yumruğunu sallayan katılımcının, bugün daha temkinli davrandığı, muhatap olmamayı tercih ettikleri anlaşılıyor:

> – Saygısız adamlar, küfrediyorlar. Gururuma yediremedim, vardım yanlarına ki baktım ellerinde bira şişeleri, bıçaklar mıçaklar, dedim ki bunlarla uğraşmaya değmez.

> – İster istemez insan öfkeleniyor ama ben çok ağırbaşlı biriyim; niye kavga edeyim ki... Sinirleniyorsun, kendi kendini üzüyorsun, başka kimseyi değil... Yaşın vermiş olduğu olgunluk.

Tüm bu anlatımlar, yetişkin yaşta ev dışında şiddet konusunda, katılımcıların zorlansalar da çok daha temkinli, "orta yol" bulmaya yatkın bir tavır sergilediklerini gösteriyor. Sanki kendini ispat zorunluluğu eskisi kadar emredici değil. Ayrıca, yukarıda da vurgulandığı gibi, bu evli erkeklerin kendilerini ispat gereği çok baskın bir şekilde ev geçindirme alanına kaymış durumda olup, diğer konuları gölgede bırakıyor olması da mümkün.

Daha önce değinildiği gibi katılımcılar arasında kendi babalarından ya da annelerinden şiddet gördüklerini söyleyenler epeyce çok. Bu erkeklerin ço-

ğunluğu da yaşadıkları şiddeti kabul etmiş görünüyor, hatta aralarında bunu bir "hayat dersi" olarak görenler bulunuyor. Her durumda, katılımcılar ebeveynlerinden gördükleri, yaşadıkları şiddete karşı olumsuz tepki dile getirmiyorlar. Sanki dayak yemek çocukluğun doğal bir parçası gibi anlatılıyor. Temel olumsuz tepkilerinin daha çok babalarıyla yakınlıktan mahrum kalma konusunda olması, onları acıtan olgunun resmiyet, mesafe ve yalnızlık olduğunu düşündürtüyor. Burada akla şu soru geliyor: Acaba dayak bile bir ilgi göstergesi miydi?

Ancak kendi çocuklarına dayak atma konusu pek girilen bir konu değil, "çocuktur anlamaz" tarzı mazur görmeler ön plana çıkıyor. Çocuğu dövme konusunun çoğunlukla reddedildiği, ama "yeri gelince" dövdüğünü söyleyenlerin de olduğu görülüyor. Bu konuda konuşan bir katılımcı, bir çelişkiyi gösteriyor. Dayak "eşeğe yakışsa" da, demek ki çocuk da bazen hak edebiliyor:

> – Çok fazla dövmüyorum ben ama tabii yeri geldiği zaman... Bakaraktan, söyleyerekten, bağıraraktan, hal ve tavrımla onlara hissettiriyorum.... Tokat da atıyoruz tabii. Dövme zamanı geldi mi döverim... Ama en son nokta artık, dayak eşeğe yakışır, insana yakışmaz.

Eşe şiddet konusunda da farklı tutumlar görülüyor. Katılımcıların kimisi bunu reddediyor, "mahallede duyardık" gibi ifadelerle başkalarının yaptığını söylüyor:

> – Çok döven birini duyduk. Hanımı hastanelik ediyormuş, ne gereği var; dayak hayvana yaraşır demiş atalarımız. Ben vurmam, bunun da bana bir öte dünyada sorulacak hesabı var.

Bu kişi özellikle Doğu'da olduğunu ileri sürdüğü erkek şiddetini kınıyor ama sonra devam edince, eşi için şunu diyor:

> – Erkek olduğum için beni dinliyor. O beni dinlediği için güzel bir hayatımız var.

Yani, kadın söz dinlerse şiddete gerek olmaz. Bir diğeri ise şiddetten nasıl sakındığını anlatıyor:

> – Damarıma basılınca eşyaya zarar veriyorum, duvara vuruyorum, kapıya vuruyorum. O anda hanıma vursam, Allah muhafaza ölecek. Diyorum ki yapma sus, n'olursun, inadına üstüme geliyor.

Ancak iki katılımcı açık bir şekilde eşi ile yaşadıklarını anlatmış, bu yaşananların kendi yetiştikleri ailedeki deneyimlerden etkilendiği ve münferit olaylar olduğu ifade ediliyor:

> – Bahar geldi, salonu kullanacağız, salonun kapısını bir açtım, soda şişesi, çikolata kâğıdı bilmem ne dolu. Meğerse eşim biriktiriyormuş, satıyormuş, para kazanıyormuş ondan. Niye böyle bir şey yaptın, diye sorduğumda, paraya ihtiyacı olduğunu, o yüzden bunları sattığını söyledi. Benim gelirim de iyiydi o zamanlar, istediği zaman para da veriyordum. Çok sinirlenmiştim, bir tokat vurmuştum o zaman. Onun haricinde ne kadına ne çocuklarıma el kaldırırım. Çok kızarım, öfkelenirim, bağırır çağırırım ama asla şiddet olmaz. Uygulamadım, uygulamam da. Çünkü geçmişte ben çok şiddet gördüğüm için, şiddetin ne kadar kötü olduğunu idrak edebiliyorum. O şiddetin doğuracağı sonuçları biliyorum.

Bir diğer katılımcının anlatımında "Bağırıp çağırmak... her Türk erkeğinin yaptığı gibi" babadan görülen bir olağan davranış olarak tanımlanıyor. Bağırmayı, sıkıntılı olunca ağlamamak için bir alternatif olarak sunduğu görülüyor:

> – Bağırdım çağırdım her Türk erkeğinin yaptığı gibi... Susturuyoruz hep bağırarak, babam da öyle yapar, annem hiç konuşmadı şimdiye kadar. Kadınlar bağırırsa, çağırırsa beni susturabilir mi, nereye susturuyor, icabında iki tane çakarsın. Bu şakaydı tabii. Çakan da oluyordur, olabilir, yani pek de tekin sayılmam o konularda. Onun için kadınlarımız biraz eziliyor. Tabii sert duracaksın kadına karşı, o da namus meselesi biraz. Kadın milleti de biraz ondan hoşlanıyor, yumuşak olsan kadın "Aman," der, "bu da adam mı," der, "yanımızda adam mı, çanta mı taşıyoruz belli değil," der. Bir müddet sonra senden ümidini keser yani, arkasını söylemiyorum. Ben karıma bağırıyorum; "Kocam, sus lan," diyecek, kalacağım öyle, icabında dövebilir de. Dayak yeme ihtimalim de var. Kadın fiziki anlamda bir kere ezik. Çok sıkıntı çektiğim zamanlar olmuştur, ağlamam ama, agresif olduğum için agresiflik yaparım. Kadınlar ağlar, rahatlar, biz ağlamıyoruz; ne yapacaksın, bağıracaksın çağıracaksın, sağa sola küfredeceksin, öyle dile getiriyorum kendimi.

Bu ilişki tarzı, katılımcıların toplumsal cinsiyet konusundaki kalıp yargılarını açıkça yansıtıyor: Kadın eziktir, erkekten güçlü olmasını ve bunu göstermesini bekler, bundan hoşlanır. Dolayısıyla erkeğin şiddet göstermesi kadın tarafından da istenen bir şeydir.

Gençlikte başka erkeklere karşı güçlü görünme gereğinin, yetişkinlikte

eşe karşı duruşta da bir şekilde ortaya çıktığı anlaşılıyor. Ancak bu erkeğin vurguladığı bir başka nokta daha önemli: Bu kişi kendini dile getirmek, duygusunu ifade etmek için başka yolunun olmadığını söylüyor. Bu da daha önce değindiğimiz, bu katılımcıların ilişkide kendilerini ifade etmeyi babalarından öğrenmedikleri olasılığını destekliyor.

Duygusunu sözle dile getiremeyen, tartışmada karşılıklı iletişim kurmayı bilemeyen erkeğe sanki tek çare kalıyor: gençliğinde öğrendiği ezilmeme, dayılık etme yolu. Ataerkil geleneğin kadın ve erkeğe biçtiği farklı statü konumları ve onları diyalog kurmayı öğrenmekten mahrum kılan ayrışıklık uygulamalarının şiddete zemin hazırladığını düşündürtüyor. Bu durumun istisnaları oldukça az ve üst SED'li, özellikle de metropolde yaşayan katılımcılar arasında görülüyor.

SONUÇ

Bu araştırmada erkeklik kavramı şu gibi altbaşlıklarda incelendi: Öğrenilen erkeklik, erkekliğe geçiş, erkeklik tanımları ve erkekliğe ilişkin tutumlar ve şiddet, kavga, dayak. Öğrenilen erkeklik başlığı altında erkekliğin hangi bağlamlarda ve hangi kavramlarla öğrenildiği irdelendi. Erkeklik, erken yaştan itibaren çevredeki insanlar ve kurumlar aracılığıyla erkeklere aktarılmakta. Bu aktarımlar anne, baba, arkadaşlar tarafından birebir sohbetler, nasihatlerle, kimi zaman da dolaylı yollardan gerçekleşiyor.

Erkekliğe geçiş başlığı altında ise, başta bir oğlan çocuğunun, sonra bir genç ve ardından da yetişkin bir erkeğin kendi erkekliğini nasıl, ne süreçlerde keşfettiği gelişimsel olarak irdelendi. Bulgular şu evreleri gösteriyor: aile içinde baba ve diğer erkeklerle ilişkiler, ilk cinsel deneyim, askerlik ve iş hayatı erkekliği öğreten deneyimler yaşatıyor. Özellikle askerlikle ilgili deneyimler incelendiğinde, üst SED'li katılımcıların askerlikteki hiyerarşik ilişkilere daha mesafeli yaklaştıkları anlaşılıyor.

Erkeklik tanımları ve erkekliğe ilişkin tutumlar ise erkekliği oluşturan toplumsal değerler, kalıp yargıları erkeklerin erkekliği ne tür davranışlarla tanımadıklarını yansıtıyor. Bu tutumlarla ilgili görüşmelerden çıkan kavramların arasında birçok erkek için dürüst, mert, güvenilir olma gibi özellikler olduğu ama özellikle de aileye karşı olmak üzere sorumluluk almak olduğu saptanıyor.

Bu durum "erkek adam", "adam gibi adam" ya da "delikanlı adam" sözleri ve bu sözlerin arkasında yatan "olgun, sözünde duran, güvenilir, namuslu adam" sıfatlarıyla yansıtıldığını görüyoruz. Üst SED'li, yaşça büyük

katılımcıların arasında az da olsa toplumsal beklentilerle belirlenen erkeklik tanımlarına itiraz eden erkekler bulunuyor.

Bu bağlamda, erkekliği tehdit eden unsurlar irdelendiğinde; erkeğin sosyal sorumlulukları, erkeklerden beklentiler ve bunlara uyulmadığında ortaya çıkan sıkıntılar ortaya çıkıyor. Askere gitmek, iş kurmak, para kazanmak ve evlenmek, erkeklerin erkek olduklarını hissettikleri dönüm noktaları iken; bunlara sahip olamamak ve/ya olamama ihtimali, erkeklerin üzerlerinde hissettikleri büyük bir baskı. Bu toplumsal beklentiler de erkeklerin gündelik yaşamlarını denetim altında tutarak değişmelerini zorlaştırıyor. Bir başka deyişle erkekler "erkekçe" olmaları yönündeki sosyal beklentileri / baskıları karşılayamadıklarında karşı cinse (anne/eş/kız kardeş/kız çocuk) yönelik güç gösterilerine ve baskılara başvurabiliyor.

Erkeklerin erkekliklerini oluşturan toplumsal yükümlülükler ve erkekliğin ispatı, kadınlık ve erkeklikle ilgili kalıp yargıların ve toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesine ve hem erkeklerin hem de kadınların bu roller çerçevesinde davranmasını sorgulamaya değil, zorunluluğa dönüşmesine sebep oluyor.

Katılımcılar "Erkeğin mi, kadının mı hayatı zordur?" sorusunu ise genellikle kadınların hayatlarının, gerek toplumsal yaşamda gerekse özel yaşamda ezildikleri ve eğer dışarıda çalışıyorlarsa çift mesai yaptıkları için daha zor olduğunu söyleyerek cevaplıyor. Ama hemen sonrasında da erkeklerin aile reisi ve ev geçindirme sorumlulukları nedeniyle onların hayatının daha da zor olduğu ifade ediliyor. Erkeğin hayatının daha kolay olduğunu söyleyebilen az sayıda erkeğin iş durumlarını oturtmuş, yaşça büyük, üst SED'li katılımcılar arasında olduğu anlaşılıyor.

Son olarak da şiddet, kavga ve dayak konularıyla ilgili açıklamaların tümünün ortak paydasının şu olduğu söylenebilir: Erkek olmak bir tavır göstermek, güçlü olmak, dışarıya ve hatta yakınlara karşı bir tür zedelenmezlik kalkanı takınma gereğine işaret ediyor. Bu durumun istisnalarına yine üst SED'li, yaşça daha büyük ve özellikle de İstanbullu katılımcılar arasında rastlanıyor.

Dördüncü Bölüm
Prototip Erkeklik Seyirleri

Araştırmamızda, tek bir "erkeklikten" değil, "erkekliklerden" söz ettiğimizi ve erkekliği yapılandıran ortak pratikler kadar aralarındaki farklılıklara da bakılmasını hedeflediğimizi belirtmemiz gerekir. Bu hedef doğrultusunda, nitel araştırmada derinlemesine görüşmeler yaptığımız evli erkeklerden beşinin hikâyesi üzerinden farklı erkeklik yörüngelerini incelemeye alıyor ve tartışmaya açıyoruz.

Nitel çalışma katılımcıları arasından bazı erkeklik tipolojileri ya da prototip gelişimsel seyirler çıkarabilir miyiz, sorusuyla metinleri inceledik. Bu soru çerçevesinde katılımcıların öykülerini yakından okuduğumuzda, birbirinden belirgin şekilde farklılaşan beş ana grup saptadık. Bu gruplamayı yaparken bizi yönlendiren sorunsalımız Türkiye'de yaşanan geçiş sürecinde farklı erkekliklerin ne şekilde yaşandığı idi. Bu bağlamda, taşralılık-metropollülük ve varsıllık-yoksulluk gibi sosyo-demografik özellikler kadar kabullenilmiş geleneksellik-bireysel/ilişkisel açıklık gibi öznelliğe ilişkin eksenin de önemli olduğunu gördük.

Bu eksenlerin yanısıra, bir de bireylerin anlatımlarının niteliği (tavır ve söylemler) ile ilgili ölçütler belirledik: Anlatının iç bütünlüğü, tutarlılığı; canlılığı, zenginliği/doluluğu (ya da kuruluğu), ve anlatıda kendine yönelik değerlendirme ya da farkındalık (özdüşünümsel süreç) olup olmadığı. Bu eksenler ve ölçütler doğrultusunda, hikâyeleri büyük ölçüde örtüşen katılımcılardan beş farklı portre oluşturduk.

Aşağıda, bu 5 portreye sahip erkekleri gelenek ve görenekleri ne ölçüde benimsedikleri, eş ve çocuklarıyla ilişkileri, toplumsal cinsiyetle ilgili tu-

tum ve değerlendirmeleri ve değişime –bireysel ve/ya ilişkisel düzeyde– nasıl yaklaştıkları açısından sunacağız.

1. TAŞRALI GELENEKSEL - TG
(Yoksuldan hallice, geleneğe sarılmış ve bundan hoşnut görünen, kendi yaşamı, eş ilişkisi ve çocuğuyla ilişkide kendini sorgulamayan, değişime çekinceyle/tedirginlikle bakan, arayışı reddeden geleneksel ailevi benlik özelliği gösteren erkekler)
TG doğma büyüme Konyalı, 47 yaşında, lise mezunu, dükkân sahibi bir esnaftır. 20 yıldır evlidir ve 17 yaşında bir erkek, 16 ve 8 yaşında iki kızı vardır. Çok kardeşli bir aileye doğmuş, babasından esnaflığı öğrenmiş, halen bu işi devam ettiriyor. Ailenin en büyük çocuğu olduğundan, uzağa gitmemek adına üniversite okumayı düşünmemiş. Kendini içine kapanık, çevreye uyum göstermeye çalışan bir insan olarak tanımlıyor.

Babasıyla onun öğrettiklerine dayanan olumlu bir ilişki anlatıyor. Aralarındaki ilişkiyi saygı başta olmak üzere, itaat, bağlılık ve çatışmadan kaçınma sözleriyle ifade ediyor. Babasının çocuklara hiç kızmamasını kendi uysallıklarına, yanlışlarının olmamasına, olgunluğuna atfediyor, babalarını üzecek bir şey yapmadıklarını söylüyor. Babası amcasıyla ortak olduğu için kendisine pek maddi destek vermemiş ama manevi desteğine minnettar olduğunu ifade ediyor. İşini hâlâ severek yaptığı anlaşılıyor.

Annesini ise daha yakın olarak dile getiriyor, hâlâ nasihatini dinlediğini söylüyor. Annesini pasif ama fedakâr, suskun ama aile reisi olan babayla çocuklar arasında köprü rolü oynayan bir kadın olarak tanımlıyor. Evde geleneksel bir işbölümü hâkimmiş. Anne babasına karşı sorumluluklarına sahip çıktığını, babasının öldüğünü ve annesinin kardeşler arasında gezdiğini anlatıyor.

TG askerlikte kendi başına kalmayı, çevreye uyum sağlamayı öğreniyor ve bu deneyimi erkekliğin başlangıcı olarak görüyor. Aile kültüründen gördüğü gibi, askerden döner dönmez kendisi de isteyerek annesinin hamarat olduğu için seçtiği teyze kızıyla evleniyor ve işlerini yola koyana kadar birkaç yıl ailesinin yanında oturuyor. Akraba evliliği olduğu için eşiyle arkadaş olma durumu olmamış, sonra da pek gelişmediğini ifade ediyor.

Baba gibi o da eve, eşe fazla vakit ayırmıyor. Eşiyle ayrı hayatlar yaşıyorlar, konuşacak bir şeyleri olmadığını ama sorumluluklarını bildiklerini söylüyor. TG durumdan hoşnut, çünkü eşi yardımsever ve annesi gibi fedakâr. Aşk diye bir şey bilmemiş, daha ziyade saygı var. "İşimize âşığız" di-

yor. Evin parası ortak ama sormadan harcama yok; ancak eşiyle anlaşamadığı konu evle ilgili harcama yapmaktan hoşlanmaması.

Evde geleneksel bir rol ayrımı var. Eşiyle sıkıntısını paylaşmıyor. Gençliğinde, babadan gördüğü gibi eşini çalıştırmama konusunda ısrarcı davrandığı, şimdilerde ise çocuklarını iyi bir şekilde okutabilmek için eşinin evden yapmak koşuluyla örgü örüp bütçeye katkıda bulunmasına müteşekkir olduğu anlaşılıyor.

TG sosyal değişimin yalnızlaşmayı beraberinde getirdiğini söylüyor ve onun babasından öğrendiği örf ve âdetlere uymayan yeni nesil erkekleri (örneğin, otobüste yaşlılara yer vermemek, iş hayatında açgözlü olmak gibi) eleştiriyor; çocuklarının geleceği açısından bir miktar tedirginlik yaşıyor. Bunun içindir ki, aile hayatında gelenek ve görenekleri devam ettirmeyi ve çocuklarına dini eğitim verme sorumluluğunu önemsiyor.

Çocuklarıyla ilişkisinde babasıyla ilişkisinden daha arkadaşça olduğunu söylüyor. Kendisi oğluna dükkân açarak daha çok imkân verdiği için gurur duyuyor. Oğlunun başarılı olmasından gururlu, iş hayatındaki yeniliklere daha iyi ayak uydurduğunu düşünüyor. Babasının yanında sigara içmemiş olduğunu ama babasının onun içtiğini bildiğinin farkında olduğunu hatırlıyor. TG kendi oğlunun da içtiğini biliyor ama onun da oğlunun o saygısızlığı yanında yapmadığını söylüyor. Görse de görmezden geliyor. "Kendim yaptığım şeyi (sigara) oğlana nasıl yapma diyeyim?" diyor.

TG'nin kızlarıyla ilgili bir baba olduğu anlaşılıyor. Akşam küçük kızın dersleriyle hevesle ilgileniyor. Yeteneklerini desteklemek istiyor. Kız çalışsın, ayakları üstünde dursun istiyor. Onun için çocuğun notundan ziyade davranışları önemli; o açıdan da sıkıntısı yok. Toplumsal cinsiyet konusunda para kazanma avantajı olduğu için erkek olmak daha iyi diyor. Ama kadının da hayatı daha zor diyor. Evlilik öncesi ilişkiye olumsuz bakıyor; nedeni de "Kadın yollu," demesinler. "Eski kafalıyım, burada çevre öyle," diyor. "Erkekler Türk toplumunda koruyucu, baba, çekip çeviren, kollayan, ama erkekler her şeyi yapar, her şeyi yapacak diye bir şey yok. Ama bizde vardır," diyor: "Erkektir o yapar, erkektir o gezecek, erkektir o içecek, erkektir ayağına her şey gidecek," gibi.

TG için erkeklik demek eşine cinsel yönden, çocuklarına ise tam bir koruyucu olarak hâkim olmaktır. Bunu "Organizatör, teknik direktör olacaksın, komutan olacaksın. Orada her şey sende olacak, bir güç olacaksın," ifadelerini kullanarak açıklıyor. TG açısından kadın olmak ise bir içişleri bakanı gibi olmak, yani evin içine, çocuğuna hâkim olmak, ama eşine itaat etmek, onun sözünden çıkmamak olarak tanımlıyor.

2. YOKSUL ÇELİŞKİLİ - YÇ

(Taşra ve hatta Güneydoğu gerçeğinin ve yoksulluğun ezdiği erkekler; göç, yoksulluk ve yoksunluğun getirdiği çalkantılar bağlamında değişimle ilgili sorular, gelgitler, çelişkiler)

YÇ 44 yaşında, Diyarbakır'ın bir köyünde doğmuş, ortaokuldan terk, 23 yıllık evli, 20 yaşında bir erkek çocuk, 16 ve 12 yaşında iki kız çocuk sahibi, belediyede çalışıyor. YÇ, on kardeşten oluşan bir aile ortamında büyüdüğünü, 20'li yaşlarına kadar köyde çiftçilikle uğraştıklarını ama sonrasında politik/askeri müdahaleler nedeniyle ailece Diyarbakır'a göç etmek zorunda kaldıklarını dile getiriyor. Kendini akrabalarına ve ailesine bağlı bir insan olarak tanıtıyor.

YÇ'nin hikâyesinde okuyamama, işsizlik, göç, maddi yetersizlik, ailenin parçalanması, yoksunluk ve kayıp temalarına sıkça rastlanıyor. Özellikle de gençliğinde kendini yetersiz hissettiği, bir meslek sahibi olamamasının ve maddi sıkıntının hayatını etkilediği anlaşılıyor. YÇ'nin her şeye rağmen, bu sorunlar karşısında güçlü durmaya çalıştığı ve sorumluluklarını sahiplendiği görülüyor. Dine olan bağlılığını "Şafiiyiz, namazımızı kılıyoruz. Başka bizim elimizde bir şey kalmadı ki" sözleriyle açıklıyor. Kendini duygusal, çilekeş bir erkek olarak tanımlıyor.

YÇ gençlik döneminde mahalle büyüklerini ve arkadaşlarının ağbilerini örnek aldığını söylüyor. Erkek olmayı onlardan öğrendiğinin altını çiziyor, sık sık kavgalara karıştığını dile getiriyor ve Diyarbakır ortamında kavganın kaçınılmaz olduğunu vurguluyor. YÇ'nin gençliğinde sosyal baskının, "Babam ne der, çevre ne der?" gibi düşüncelerin de etkisinde kaldığı anlaşılıyor; çevresindeki birçok insanın ortam nedeniyle özlemlerini içinde bırakmak istediğini, aileden olsun, ortamdan olsun, arkadaşlardan olsun, açılamadığını, kendisini değiştiremediğini ifade ediyor. YÇ bu kaygıyla bazı isteklerini (örneğin, top sakal bırakmak) arka plana attığını anlatıyor.

Eşiyle tanışmadan evvel, YÇ'nin evlenmeyi düşündüğü bir kız arkadaşı oluyor ama bu kız arkadaşla ilişkisi açıklık-kapalılık, giyim kuşam gibi konularda aile içinde çatışma doğuruyor; ayrılıyorlar. YÇ bunun hemen sonrasında akrabaların aracı olmasıyla görücü usulü bir evlilik yapıyor. Evliliğin ilk yıllarında dönemsel olarak inşaat firmalarında çalışıyor, işsiz kaldığı veya çalışmak için uzağa gitmek zorunda olduğu zamanlar oluyor. Bu da eşiyle arasında sorun çıkmasına neden oluyor. Eşinin de çalışmak istediği zamanlar oluyor ama YÇ biraz kıskanç bir yapısı olduğu için kabul edemiyor. Zaten kendisi eşine izin vermiş olsa da çevre baskısı nedeniyle bunun mümkün olmadığını, bundan sonra da artık olamayacağını söylüyor.

YÇ eşine zaman içinde âşık olduğunu dile getiriyor; eşiyle rahat bir paylaşımının olduğu ve eşinden manevi destek alabildiği görülüyor; ancak eşini üzmemeyi de gözettiğini dile getiriyor ve evin dışını ilgilendiren maddi konularda eşini dinlemediğini ve kendi başına karar aldığını söylüyor. YÇ eşinin isteklerini yerine getiremediği için eziklik hissediyor ve bunu ekonomik sıkıntılara bağlıyor.

YÇ, zaman zaman kahveye giden bir erkek. Kahve ortamını rahatlayabileceği ve stresini atabileceği bir ortam olarak görüyor. Kahve ortamında arkadaşlıklar kuruyor ve samimi arkadaşlıklarında dertlerini paylaşıyor, tavsiye istiyor.

YÇ babasını sinirli, mesafeli bir insan olarak tanımlıyor; bir yandan babasından hâlâ çekindiği, babasıyla rahatlıkla iletişim kuramadığı, saygı ve itaatin önemli olduğu görülüyor; din konusunda tutucu olan babasından zaman zaman dayak yiyor; diğer yandan ise, özellikle politika konusunda farklı düşünseler dahi tartışabildiklerinden söz ediyor. Babasıyla daha yakın bir ilişki kurma özlemi duyduğu da hissediliyor. YÇ annesini ise sessiz, sakin, merhametli bir kadın olarak tanımlıyor ve çocukluk döneminde onunla da mesafeli bir ilişki kurduğunu dile getiriyor. Bunu ise annesinin geleneksel aile yapısı içinde alt basamaklarda yer alması, sevgisini ifade edememesi ve ev işlerine zaman ayırmak zorunda olmasıyla açıklıyor. Anne ve babasının kendisiyle ilgili desteğinden söz ediyor.

YÇ'nin çocuklarıyla ilişkisinde "babasına benzer şekilde" mesafeli olduğu, yakın ilişki kurma konusunda kendini rahat hissetmediği görülüyor. YÇ bir yandan arkadaş gibi olan baba-çocuk ilişkilerine özeniyor, onlarla konuşmak ve yönlendirmek istiyor ama diğer yandan mesafeyi ve saygıyı koruma isteğini de dile getiriyor. Kendisi iletişim kurmak yerine bu konularda eşine güvendiğini dile getiriyor; bir problem durumunda eşini suçluyor; fakat bu nedenle de kendini eleştirdiği, eşini suçlama hakkının olup olmadığını sorguladığı görülüyor.

YÇ, çocuklarda aileye bağlılığın giderek azaldığından söz ediyor. YÇ'nin çocukların okuması, meslek edinmesi, gelecekte rahat etmesi, iş kurabilmesi yönünde yoğun bir kaygısının olduğu ve eğitim konusunda kız ve erkek çocukları arasında ayrım gözetmediği dikkat çekiyor. Ancak geleneksel yapıyı sürdürdüğünü ve kız-erkek çocuklara farklı davrandığını vurguluyor. Bu farklılık oğlunun hiyerarşik üstünlüğü, oğlunun kız arkadaşlarıyla tanışma (sevgili değil) ve kızların eve daha erken saatte dönmesi gibi konularda ortaya çıkıyor.

Bir yandan çocuklarının tepkisini ortaya koyabilen, mücadeleci insanlar olmalarını istiyor, diğer yandan ise çevredeki politik sorunlar ve sosyal ayrımcılık nedeniyle kaygılanıyor ve onları korumak ve kontrol edebilmek istiyor. YÇ çocuklarının tüm isteklerini yerine getirmek istiyor, ama maddi sıkıntılarının çocukları tarafından anlaşılmamasına da kızıyor. YÇ'nin yaşlandığında yalnız kalmaktan korktuğu ve çocukları tarafından bakılıp bakılmayacağı konusunda kaygılandığı görülüyor.

YÇ, özellikle toplumsal cinsiyet tanımları söz konusu olduğunda Batı ve Doğu karşılaştırması yapıyor. YÇ'nin geleneksel değerleri oldukça benimsediği, özellikle kadın-erkek ilişkilerindeki namus kavramını çok önemsediği dikkat çekiyor. Batı'daki serbestliğe karşı (örneğin, boşanma, birden fazla erkekle ilişki kurma vb.) eleştiren bir tavır takınırken, Doğu'da yaşanan kadına yönelik baskı ve şiddeti "medyanın abartması" olarak tanımlayıp görmezden geliyor.

Aynı şekilde, toplumsal cinsiyet tanımları bakımından, YÇ köy ve şehir arasındaki farklara işaret ediyor; köylerde daha geleneksel kadın-erkek ilişkilerinin olduğundan söz ediyor ve bu konuda çelişkili düşünüyor. Kadınların kendi haklarını savunmaları ve çalışmalarını desteklerken, kadınların kazandığı paranın paylaşımı konusunda sorun yaşanabildiğini dile getiriyor. Erkek olmanın zorlukları konusunda ise ekonomik güçlüklerden ve sorumluluklardan söz ediyor. YÇ erkekliği ise baskı, şiddet, üstünlük gibi olumsuz kavramlarla özdeşleştiriyor.

3. BİREYSELLEŞME ARAYIŞINDA - BA

(Taşralı, geçiş özellikleri gösteren ve bireyselleşme arayışı içinde olan, günü kurtarmanın ötesinde bir yaşam arayan, kendini ve koşullarını sorgulayan ve zorlamaya çalışan, özgün ilgi ve yetenekler için yer bulma çabası gösteren erkekler)

BA 42 yaşında, 15 yıllık evli, 13 yaşında 1 erkek çocuk sahibi, üniversite mezunu, Antalya'da turizm sektöründe fotoğrafçı/grafik tasarımcı olarak kendi işinde çalışan bir erkek. Kendisini "klasik" erkeklerden farklı, doğru sözlü, enerjik bir kişilik olarak tanımlıyor. BA, Denizli'nin bir ilçesinde annesi, babası, bir abla, bir ağbi, dede ve babaannesinden oluşan bir ailede büyüyor. Çocukluğundan beri spora, sanata ve özellikle de müziğe düşkün olduğunu ifade ediyor.

Babası onun okuması için çok baskı yapmış, dürüst ve ahlâklı olmayı vurgulamış bir kişi; onun dışa açık olması BA için önemli bir rol oynamış.

BA'ya "Futbola veya gitara kayarsan, okulu asarsın, okulla ilgilenmezsin, dolayısıyla ileriye doğru gidemezsin; ben sizi ileride görmek istiyorum," dediği için gitar çalışamamış. Okulu aksatmamak koşuluyla babasından okul korosunda şarkı söylemek için izin kopardığını ve bunu üç yıl boyunca sürdürdüğünü anlatıyor. Şimdi dönüp baktığında, ona çalışma disiplinini aşıladığı ve onu geleceğe hazırlama çabası için babasına minnettar. Annesini ise kendisine çok yakın, bağlı, her ihtiyacını karşılayan bir figür olarak tanımlıyor.

Ailenin durumları sıkıntıya düşünce, BA liseyi okumak üzere, bir başka şehirde öğretmenlik yapan ağbisinin yanına gidiyor. Onun da yol gösterme ve yönlendirmesiyle, sanat becerilerini geliştiriyor, birlikte grafik ve tasarım işleri yapmaya başlıyorlar. Daha sonra, Ankara'ya giderek üniversitede grafik bölümünü bitiriyor. Okurken bir yandan da bir kafede müzik yapmaya başlıyor.

BA hem ortaokulda öğretmenlerin çevresinde büyümüş olmasının ve okuldaki olanakların (laboratuvar, masa tenisi) hem de üniversite ortamının kişisel gelişimine katkısını vurguluyor. Üniversite döneminden gelen uzun dönemli arkadaşlıkları olduğunu söylüyor. Ankara'da ağbisinin arkadaşlarının açtığı tasarım atölyesinde tanıştığı kişilerin ona rol modeli teşkil ettiği anlaşılıyor.

BA, evliliğini ağbisinin tanıştırdığı biriyle yapıyor. Estetiğe düşkün olmasını ağbisiyle ortak özelliği olarak görüyor. Bekâr olsaydı yine eşiyle evlenmek isteyeceğini söylüyor, ama bir taraftan da kendini erken evlenmiş ve dolayısıyla birtakım nimetlerden (seyahat etmek, İngilizce öğrenmek) kısıtlanmış olarak görüyor. Aynı şekilde, baba olmak ile kendi isteklerine odaklanmak arasındaki ikilemi de dikkat çekiyor. BA, sosyal faaliyetlere katılmak, hayatını istediği şekilde yaşamak (örneğin, operaya gitmek) ile çocuğuna zaman ve para ayırmak arasındaki çelişkisini vurguluyor. Eşiyle çocuğu yazın anneannenin yanına gidince sanatsal faaliyetleri daha çok takip edebildiğini söylüyor.

BA'nın evlilik ilişkisindeki kadın-erkek eşitliği konusunda çelişkili düşüncelerinin olduğu ve bu çelişkinin bilincinde olduğu görülüyor. Bu çelişki, BA için çağdaş olmak vs. erkek egemenliği düşüncelerini savunmak arasında yaşanıyor. Bir yandan, kendisini aile reisi ve kararları alan kişi olarak tanımlarken, diğer yandan evde çalışan eşinin sözünün de geçtiğini dile getiriyor. BA, haklar anlamında eşit olmalarına rağmen, kadın ve erkeğin farklı ve birbirini tamamlayan meziyetleri olduğunu dile getiriyor (kadın sabır, çocuk yetiştirme, duygusallık, romantizm, yumuşaklık; erkek ise mantık, keskin olma),

erkeklerin taşıdığı ev geçindirme sorumluluğunun eşitsizlik yarattığına dikkat çekiyor, eşitliği birbirlerini idare ederek geliştirmeye çalıştıklarını vurguluyor.

Bir yandan evle ilgili işlere karışmamaya çalıştığını, "ne pişerse pişsin" dediğini ve eğer pantolonu ütülenmediyse kendisi ütüleyebildiğini söylüyor, kendisini kadın-erkek eşitliği konusunda geliştirmeye çalıştığını dile getiriyor; örneğin, eskiden yadırgarken, yakın zamanda çalışmaya başlamış olan eşinin arkadaşlarıyla, kendisinin de yaptığı gibi, alkol alıp eğlenmesini normal karşıladığını söylüyor. Diğer yandan ise, BA'nın eşinin dışarıdaki giyimi konusunda hassas olduğu, eşinin ev işi yapması konusundaki beklentilerini garip karşıladığı görülüyor. Kendi yetiştiriliş şekliyle, eşinin ondan ev işine yardım etme beklentisini bağdaştırmakta zorlanıyor ve bu sorundan da evlenene kadar erkek çocuklarının bütün işlerini, yapan anneleri sorumlu tutuyor.

BA'nın ilgi alanları onu içinde yaşadığı ortamda yalnızlaştırıyor. Bir orkestrada klasik müzik çalan arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirme konusunda ekonomik olanakları el vermediği için mecburen, konuşma alanlarının siyaset, ticaret ve kadın meseleleriyle sınırlı olduğunu gördüğü esnafla sohbet etmek zorunda kalıyor. BA bir çıkış yolu olarak hobilerini geliştirmeye çalışıyor. Örneğin, oluşturduğu bir grupla haftada bir halı saha maçı yapıyor, birkaç yıl içinde küçük bir bar açmak, haftada iki gün orada müzik yapmak hayali var.

Oğlunun doğumuyla BA, evliliğin odağının çocuğa kaydığını dile getiriyor. Oğlunun hayatın gerçeklerinden uzak olmayan ama sevgi dolu ve huzurlu da olabilen bir ortamda yetişmesini istiyor. Çevresinde gördüğü baba-oğul ilişkilerini gözlemliyor; babalar çocuklarını fazla başıboş bırakınca çocukların asi ve saygısız davranmasını eleştiriyor. BA'nın oğlunu yetiştirme konusundaki en önemli ikilemlerinden biri, oğluna her şeyi alma isteği ile kıymet bilmezse kaygısı arasında. Bu nedenle babası gibi, oğluna dürüstlüğün önemini öğretmek ve hayata hazırlamak konusundaki isteğini ifade ediyor.

BA'nın işini tutkuyla ve keyifle yaptığı anlaşılıyor. İşine başlamadan önce ofisinde nasıl bir çalışma atmosferi yarattığını detaylı bir şekilde paylaşıyor. Oğlunun da yetenek olarak ve onu model alarak sanata yöneleceğini öngörüyor ve bale, müzik, tiyatro gibi para kazandırabilecek bir sanata yönlendirebilmeyi istiyor. Oğlunun gelecekteki geçimi konusundaki kaygılarını da dile getirerek, yeteneklerini paraya dönüştürmesine yardımcı olmayı hedeflediğini dile getiriyor.

4. GELENEKSEL METROPOLLÜ - GM

(Geçiş sürecinde, taşra kökenli, metropolde yaşayan, varsıl, güncel kentsoylu yaşamla taşralılığı harmanlamış, geleceğe açık söylemin içinde korumacılık gibi geleneksel unsurlar barındıran erkekler)

GM Sinop'un bir köyünde doğmuş, 48 yaşında, 22 yıllık evli, 1'i kız, 1'i erkek 2 genç yetişkin çocuğu olan bir erkektir. Üç kardeşin en büyüğüdür. GM yetiştiği ailenin koşullarının zor olduğunu, fakirlik içinde büyüdüğünü anlatıyor. Çocukluğundan söz ederken ailesindeki maddi sıkıntılara ve çocukluğunda çalıştığı işlere (örneğin, su satmak, pazarda çalışmak vb.) değiniyor.

GM babasının çok katı olmamakla birlikte sert olabildiğini söylüyor. Anlatımında babasına müteşekkir olduğu, yaşadıkları maddi sıkıntılar nedeniyle babasına kızmadığı ve ona hak vermesi dikkat çekiyor. Onun için anne ve baba rolleri ayrıdır; korku ve disiplin babadan, sevgi ve şefkat anneden gelir. Babanın sertliği ve disiplini çocukları doğru yola sokar, doğruyu öğrenmelerini sağlar. Annesine daha yakın olduğu anlaşılıyor ki bu, ona göre "Karadenizli" olmakla ilgilidir.

GM liseyi bitirene kadar Sinop'ta kalıp 70'li yılların sonunda para kazabilmek amacıyla kardeşlerini de yanına alarak "gurbete", İstanbul'a göç ediyor. Görüşmenin başlarında iş yaşamındaki sıkıntılardan ve çalkantılardan bahsediyor, İstanbul'da tutunabilmek için nasıl uğraş verdiğini anlatıyor. 12 Eylül zamanlarındaki olaylar nedeniyle üniversiteyi terk etmek durumunda kalıyor ve bundan duyduğu üzüntüyü ve eğitime verdiği önemi görüşme boyunca vurguluyor. Kardeşleriyle kurduğu küçük tekstil atölyesinde 80'li yıllarda işleri giderek büyütüyor, ihracata giriyor ama 80'lerin sonundan itibaren 20 yılı aşkın bir süre işleri inişli çıkışlı gidiyor, son yıllarda tekrar toparlandığı anlaşılıyor.

GM eşini kendisi seçiyor. Annesinin duasını almak istediği için, babası rahatsızlandığından beri bir arada oturuyorlar. Anlatımından eşine hissettiği sevgi, bağlılık, eşinin maddi sıkıntılı zamanlardaki sabrına ve özellikle de anne babasına gösterdiği terbiyeye duyduğu takdir hissediliyor. Eşiyle çeşitli konuları rahatlıkla paylaşabildiğini, başka insanların samimiyetine güvenemediğini ifade ediyor.

GM, anne babasıyla aynı evde oturduğu için eşine sevgisini istediği gibi ifade edememekten yakınıyor. Evde geleneksel bir rol ayrımının olduğu görülüyor. Kendi tabiriyle "klasik erkek" tanımı doğrultusunda, ara sıra yardımcı olmanın dışında pek ev işi yapmadığını itiraf ediyor ama bunu da "be-

nim eksikliğim" şeklinde açıklıyor. Babasından farklı olarak, yanlış yaptığını düşündüğü zaman eşinden özür dileyebildiğini ifade ediyor.

GM iş yaşamında çok fazla aldatıldığı, yardım ettiği kimselerden destek görmediği için insanlara karşı güvensizlik oluştuğunu, şimdi kimseye muhtaç olmadan yaşamaya çalıştığını, ailesinden başka güvenecek kimsesi olmadığını anlatıyor. Bir yandan da, hayatındaki hiçbir sıkıntılı dönemi evine yansıtmadığından, işte ne yaşarsa yaşasın, eve geldiğinde eşi de dâhil bunları kimseye anlatmadığından bahsediyor. Bunun yerine arkadaşlarıyla buluşup, sıkıntısını iş sonrası dışarıda atıp eve gelmeyi tercih ediyor. Ona göre bu sıkıntıları eve yansıtmak evde huzursuzluk yaratıyor.

GM'nin hikâyesinden küçüklerinin onun sözünü dinlemesini ve onlara saygıyı öğretmeyi önemseyen, örf ve âdetlerin devamını sağlamaya çalışan bir erkek olduğu anlaşılıyor. GM, ailenin birlik ve beraberliğini yaşatmaya özellikle önem veriyor. Örneğin, babasının öğütlediği üzere, bayramlaşma geleneğini devam ettiriyor. Annesinin babasının cüzdanına hiç el atmadığını, kendi eşinin de aynı şekilde davranmasının gururunu okşadığını anlatıyor, "belki geri kafalılık" diye de ekleyerek. GM'nin ecdadına saygı duyan, milliyetçi değerleri benimseyen, bu yaşında hâlâ yönlendirilme ihtiyacı hisseden, olumsuz ve şiddetli hislerini açıkça ifade etmeyen bir erkek olduğu görülüyor. Askerliği severek yaptığını, askerlikten çok ders aldığını ve olgunlaştığını anlatıyor.

GM çocukları üzerinde baskı kurmadığından, onları çok fazla sıkmamaya çalıştığından, aralarında karşılıklı bir güven ilişkisi olduğundan bahsediyor. Çocuklarıyla ilişkisinde, babasına oranla daha anlayışlı olduğunu, fikirsel ve davranışsal anlamda çocuklarıyla daha yakın bir ilişki kurabildiğini vurguluyor. Ayrıca, geçmişte fakirlikten ötürü yaşadığı sıkıntıları çocuklarına yaşatmak istemediğini söylüyor. Çocuklarına olumlu bir rol model olmak istediği, çocukların ancak babadan görüp doğru yolu öğrenebileceklerini düşündüğünü söylüyor. Çocukları sıkmanın da, tamamen başıboş bırakmanın da ona göre çocuk yetiştirmek için doğru yollar olmadığından bahsediyor.

GM bir yandan çocuklarını çevredeki olumsuz etkilerden, teknolojiden vb. koruma konusunda endişelendiği görülüyor, diğer yandan çocuklarının kendi seçtikleri yoldan ilerlemelerini de istiyor. GM inancı kuvvetli birisi. Oğluyla ilişkisinde oğlunun hayata karşı ve dini inanç konusunda sorgulayıcı tavrından tedirginlik duyuyor. Kızıyla ilişkisinde ise daha hoşgörülü ve yumuşak davranabildiği görülüyor.

Kadın ve erkek rollerini karşılaştırdığında, GM birbirleriyle çelişen şeyler söylüyor. Bir yandan rollerin eşit olduğunu söylüyor, kadının evle ve

çocuklarla uğraşma sorumluluğunun erkeğin para kazanmasından daha zor olduğunu ifade ediyor. Ama bir sonraki cümlede de erkeğin ev geçindirme sorumluluğunun ağır bir yük olduğunu, bunun daha zor olduğunu belirtiyor. Erkek adam tanımını evinin ekmeğini kazanan, evinin adamı, tuttuğunu koparan, diktatör olarak yapıyor. Ancak ona göre, bu tanım tam doğru değil; erkek tek başına değil, ancak ailesinin başında olursa erkek olarak tanımlanabilir. Kabadayılık değil, ağırbaşlılık önemli bir özelliktir.

5. BİREYSELLEŞMİŞ METROPOLLÜ - BM

(Gelenek ötesi, yeniliğe açık, bireysel olduğu kadar ilişkisel açıklık özellikleri gösteren, varsıl, kentsoylu, metropolde yaşayan, öz değerlendirme ve kendini sorgulama yapabilen erkekler)

BM 50 yaşında, doğma büyüme İstanbullu, üniversite mezunu, 22 yıllık evli, 20 yaşında bir kız, 17 yaşında da bir erkek çocuğu olan bir erkek. BM anne, baba ve ablasından oluşan bir memur ailesinde büyüyor. İçinde yetiştiği aile ortamını sessiz, sakin, saygılı bir ortam olarak tanımlıyor. Babasını mülayim, çok okuyan, kavgadan nefret eden, çerçevesini bilen, ancak sevgisini açıkça ifade etmeyen bir adam olarak tanıtıyor. BM, babasının ablasına karşı daha hassas, korumacı ve şefkatli davrandığından, kendisine karşı ise daha sert olabildiğinden söz ediyor. Buna karşın babasının eğitim için kendisine her türlü imkânı sağladığını vurguluyor. BM, babasıyla özellikle evliliği konusunda zamanla düzelen bir çatışma yaşıyor. BM annesini yumuşak başlı, kabullenici, ilkeli bir kadın olarak tanıtıyor ve annesiyle geçmişte olduğu gibi şimdi de çok yakın ve açık bir iletişimlerinin olduğu görülüyor. BM anne ve babasını kendisine örnek almadığını ve onlardan daha ileride olmak istediğini dile getiriyor.

BM kendisini okulda iyi okuyan ama esas ilgisi spor olan birisi olarak tanıtıyor. Arkadaşlarının arasında giyim-kuşam, saçlar, müzik tercihleri ve davranışlarıyla sıra dışı bir profilinin olduğunu, bu yüzden de okul arkadaşlarının ondan biraz çekindiklerini anlatıyor. Mahalle arkadaşlarıyla ise daha iyi anlaştığını, mahallenin kozmopolit yapısının kültürel anlamda ona çok şey kattığını söylüyor. BM arkadaşlıklar ve etkinlikler açısından oldukça sosyal bir gençlik dönemi yaşadığını anlatıyor. Gençliğinde sporu çok sevdiğini, uzun yıllar futbol oynadığını, şu anda da en büyük hobisinin spor olduğunu söylüyor. Kendisini maceraperest, araştırmayı ve keşfetmeyi seven birisi olarak tanımlıyor. Bu özelliklerini de en çok ailesine atfediyor.

BM üniversite eğitimini bitirdikten sonra, bir akrabasının vasıtasıyla o sıralarda yeni yeni gelişmekte olan bilgi işlem sektöründe bilgisayar yazılım-

cısı olarak iş hayatına atılıyor. Zaman içinde yüksek lisans da yaparak bu sektörde konumunu güçlendiriyor ve aynı sektörde çalışmaya devam ediyor. Daha okurken kendi seçtiği bir kadınla 24 yaşında evleniyor. Eşi önceleri çalışırmış, şimdilerde arada evden bazı işler yapıyor. BM'nin eşinden ve evliliğinden çok memnun olduğu, birbirlerine olan aşkları ve bağlılıkları dikkat çekiyor; eşiyle uyumlu, kavgasız, gürültüsüz, açık bir iletişim ortamı kurdukları görülüyor.

Görüşme süresince BM'nin evlilik ve iş yaşamına ilişkin hissettiği yeterlilik, güç ve güven ön plana çıkıyor, işindeki konumundan gurur duyduğu hissediliyor. BM eşiyle arasında ortak bir dil oluşturduklarından, çocuklara karşı tutumlarında tutarlı olmaya ve ortak karar almaya önem verdiklerinden söz ediyor. BM ara sıra çıkabilecek anlaşmazlıkları çözmede karşılıklı idare ve anlayışın önemli olduğunu vurguluyor. BM ve eşi bir yandan ortak paylaşım alanlarını arttırmak için çaba sarf ediyor, diğer yandan ise bireysel ilgi alanlarına yönelebilecekleri ölçüde özgür bir ilişki kuruyor. Ama eşiyle bazı konuları paylaşmakta zorluk çekiyor, o nedenle "içe kapanığım," diyor ve her derdini dile döken bir insan olmadığını da vurguluyor; dertlerini bazen annesiyle paylaşıyor. BM görüşme içinde zaman zaman annesi ve eşi arasındaki benzerliklere değiniyor.

BM ikisi de genç ergen/genç yetişkin denecek yaşta olan çocukları ile babasından farklı olarak yumuşak, karşılıklı saygının hâkim olduğu, iletişimin açık olduğu bir ilişki anlatıyor. Hatta özellikle babası gibi olmamaya çalışıyor. BM, babalığı sabırlı olmak ve kendi için yaşamamak diye tanımlıyor. Çocuklarıyla ilişkisinde otoriter davranan bir baba olmadığını, sevecen olduğunu ama evde saygının korunduğunu vurguluyor, yasaklama yerine uyarma ve yönlendirmeyi tercih ettiği görülüyor.

BM kendisini çocuklarının düşüncelerini açık yüreklilikle dinleyen, bireysel kararlarına önem veren, yeri geldiğinde çocuğundan özür dileyebilen bir baba olarak tanımlıyor; hem çocuklarına bir şeyler öğreten, onları yönlendiren, hem de onlardan bir şeyler öğrenen karşılıklı bir alışverişten söz ediyor. BM'nin kız ve erkek çocuğuyla kurduğu ilişkide farklılıkların olduğu göze çarpıyor, kızını daha güçlü bulduğu, ona daha çok güvendiği ve kendini ona benzettiği görülüyor. Çocukları için karşı cinsten arkadaşlıkları önemsiyor, cinselliğe de olumlu bakıyor.

BM'nin ev işlerinde aktif rol aldığı görülüyor; evdeki iş bölümünde geleneksel rol ayrımlarının geçerli olmaması dikkat çekiyor. BM hayattaki paylaşımın önemini vurguluyor ve özellikle ev işleri konusunda eşiyle uyumun-

dan söz ediyor. Emekli olunca eşinin işini hafifletebilmek için yemek yapmayı da öğreneceğini ifade ediyor. Ancak kadın-erkek eşitliğine önem verse de erkeklerin işinin daha zor olduğunu ifade ediyor. Eşinin çalışmasına bakışı olumlu; artık zamanın değiştiğini, illa da erkeklerin ailelerini dışa karşı koruma gibi bir sorumluluğunun olmadığını, çünkü zaten öyle bir gerekliliğin ortadan kalktığını söylüyor.

Erkeklikle ilgili olarak onun açısından zamanı geçmiş değer yargılarını somut örneklerle eleştiriyor. Türkiye'de kadın erkek eşitsizliğini eleştiren bir tutumu olduğu göze çarpıyor. Özellikle onun yetiştiği dönemde kadınların sosyalliğinin kısıtlandığından, bir kadının tek başına bir kafeye gidip oturamayışından, şimdi durumun biraz daha iyileşmesine rağmen yine de değişebilecek şeyler olduğundan bahsediyor. Avrupa'ya gittiğinde ülkesindeki bu durumu daha iyi kavradığını anlatıyor, orada gece tek başına gezen kadınlar gördüğünden, bunun Türkiye'de o zamanlar hiç olmadığından bahsediyor.

Toplumsal cinsiyet tanımları bakımından, BM kendisini geleneksel Türk erkeği modelinden çok farklı olan bir erkek olarak tanımlıyor. Bunu ise barışçıllığı, dediğim dedik, küfürlü ya da kavgacı olmaması, cinselliğini çok ön plana çıkarmaması gibi özellikleriyle açıklıyor. Geleneksel erkeklik söylemini benimsememesini, özgürlüklere olan inancı benimsemesini okuma ve araştırma alışkanlığı ve üniversite yıllarında Avrupa'yı gezme ve farklı hayat biçimlerini tanıma fırsatı bulmasıyla açıklıyor. Görüşmenin başlarından itibaren BM çevresinden farklı olduğunu ve marjinalliğini vurguluyor, kendisini barış yanlısı ve çevreci bir insan olarak tanıtıyor. Aktif olarak spor yapmaya devam ediyor.

SEYİRLER ARASINDAKİ FARKLI YÖNLER

Bu beş portreyle anlatılan evli erkeklerin sosyo-kültürel gelenek ve görenekleri ne ölçüde benimsedikleri, eş ve çocuklarıyla ilişkileri, toplumsal cinsiyet hakkındaki tutum ve değerlendirmeleri ve değişime –gerek bireysel gerekse ilişkisel düzeyde– nasıl yaklaştıkları açısından bir çeşitlilik sergilediği görülüyor. Bu farklılıklar özellikle de erkeklerin, erkekliğin ne anlama geldiği ve kadın-erkek farkları konusundaki anlatımlarındaki ayrıntılarda, söylem ve güncel pratiklerin ne derece tutarlı olduğu konusunda belirginleşiyor.

Seyirler arasındaki en önemli fark; geniş anlamda demografik özellikler çerçevesinde görülüyor. Öncelikle yaşanılan yer, buranın gelişmişlik düzeyi ve çevre baskısı, taşra ile metropol arasında önemli bir fark yaratıyor. Taşrada, sosyal çevrenin etkisinin daha "yakınsal" (*proximal*) olduğu söylenebi-

lir. Sıklıkla tekrarlanan "İnsanlar ne düşünür, ne der?" sorusu, ailenin üzerindeki mahalle ve toplum baskısına gönderme yaparken, metropolde "mahalle baskısı"nın sözünün bile edilmediği görülüyor.

Diğer önemli demografik fark ise; eğitim düzeyiyle ilgili. Okumuş olmak, özellikle üniversite bitirmiş olmanın yine bu erkekler arasında bir fark oluşturduğu anlaşılıyor. Özellikle de evden ayrılıp büyük şehirde üniversite okumaya gitmiş olmak, taşralı erkekler için bir fark yaratıyor.

Bu farklar en çok şu konularda belirginleşiyor: bireyselleşme konusunda istekli olmak, kadın erkek ilişkilerinde açıklık, eşle ilişki ve evdeki işbölümü. Bireyselleşme kısmen de olsa, özellikle metropolde görülüyor diyebiliriz. İlişkisel açıklık ise neredeyse sadece tam olarak bireyselleşmiş metropol erkekleriyle sınırlı.

SEYİRLER ARASINDAKİ ORTAK YÖNLER

Bu seyirler arasındaki belki de en önemli ortak yan; katılımcıların anneleriyle ilişkilerindeki yakınlık. Babalarıyla da yakın olduklarını söyleyenler olsa da bu yakınlığın somut izdüşümleri daha çok anneyle yaşanıyor. Burada öne çıkan unsur da açık iletişim, paylaşım ve anneye güven. Baba ile görece de olsa daha resmi bir ilişki var. Bu portre, geleneksel aile modelinin bu açıdan devam ettiğini düşündürebilir. Görece yakın baba-oğul ilişkisi sadece metropolde görülüyor.

Kadın erkek ilişkisi ya da eşle ilişkide de bazı ortaklıklar görülüyor ve daha çok eşe karşı olumlu yaklaşım şeklinde. Evde iş bölümü konusu ise daha çok eşe yardımcı olmak şeklinde konuşulabiliyor; yani eşitlikçilikten ziyade, örtük olarak, ev işinin daha çok kadının işi olduğu fikri var; erkek rolü çok değişmemiş görünüyor.

Diğer bir ortak yan da; kadın erkek farkı konusundaki söylem. Kadının toplumda ezildiği görülüyor, fakat "erkeğin yükü / sorumluluğu daha fazla" deniyor. Erkeğin rolüyle ilgili olarak, evi geçindirmek ve bunun ne denli bir yük olduğu söylemi açıkça dile getiriliyor. Bireyselleşme çabaları en çok metropolde görülse de diğer yerlerde de hiç olmazsa bir altyazı olarak gündemdeymiş gibi görünüyor. Bireyselleşme arayışı taşrada görüldüğünde, yaşanan yerin gelişmişlik ve muhafazakârlık düzeyine bağlı olarak bireysel özlemler ya bastırılıyor ya da olanakların izin verdiği ölçüde yaşama geçiriliyor.

Görüşülen evli erkekler için "baba" olmak, "eş" olmaya nazaran erkek kimliğinin daha öne çıkan ve daha merkezinde yer alan bir öğesi gibi görünüyor. Baba olmak açısından ise, kendi çocuklarıyla ilişkilerinde, babala-

rıyla olan ilişkiye göre daha az mesafeli ve daha yakından ilgili bir ilişki kurma özlemi dile getiriliyor.

Sonuçta, tanımlanan farklar, anneyle olan yakınlığa yapılan vurgu, sitem edilse de babayı olduğu gibi kabul etme ve kısmen eşle ilişki ama özellikle de çocuklarla ilişki konusunda dile getirilen iyi niyet üzerinden benzerliklere dönüşüyor.

Bu durum, paylaşılan hayat öykülerinden bağımsız olarak, farklı gelişimsel seyirlerin özünde çok genel olarak geçmişe dair değerlendirmelerde olduğu kadar, geleceğe yönelik bakış açılarında önemli ortaklıklara işaret ediyor.

TÜRKİYE'DEKİ SOSYAL DEĞİŞİM

Bu seyirler arasındaki farklılıklar ve ortaklıklar Türkiye'deki sosyal değişim süreci bağlamında ne anlama geliyor? Bu çok önemli bir soru. Evlenme, aile kurma, çocuk yapıp yetiştirme konularının hiç sorgulanmaması (tek sorgulayan kısmen, BM) önemli bir ortaklık. Bu da geleneksel Türkiye toplumunda yetişkin kadın ve erkeğin birinci işlevinin bunlar olması gerçeğinin hâlâ devam ettiğini gösteriyor. Çocuğun, evliliğin önemli bir gerekçesi olması, çocuk yetiştirmenin yetişkinliğin önemli bir işareti olmasıyla açıklanabilir (Bhasin, 2003; Butler, 1990; Toprak, 2013; Sunar ve Fişek, 2005; Türkdoğan, 1992). Bu bulgular da geleneksel aile portresinin, gerekçeleri ve hedefleri açısından devam ettiğini gösteriyor. Bu açıdan baktığımızda, ebeveyn-çocuk ilişkisine dair temel ailevi değerlerin de hâlâ çok ön planda olduğu, çocuğun ailedeki işlevinin, dönüşmüş biçimiyle hâlâ çok güçlü olduğu anlaşılıyor.

Geçmişten farklı olarak, farklı seyirlerin hiçbirinde çocukların çalışıp aile bütçesine katkıda bulunmaları beklentisi yok; hepsi çocuklarının çalışmaması için ellerinden geleni yapacaklarını ifade ediyor. Eşle ilişkideki değişimin hâlâ çok sınırlı olduğu görülüyor. Bireysellik arayışının ise görece yeni olduğu ve bulguların böylesi bir arayışın Türkiye'deki geçiş sürecinde ortaya çıktığını işaret eden daha önceki araştırmaların sonuçlarıyla da uyumlu olduğu söylenebilir.

Beşinci Bölüm
Nicel Araştırma Bulguları

Babayla İlişki

Nicel çalışmanın katılımcılarıyla ilgili bilgi, "Yöntem" kısmında verilmişti; bu kısımda ise nicel çalışmanın bulguları sunulacak. Bu çalışmada irdelenen konulara ve sorulan sorulara, nitel çalışmanın ilk aşamasından sonra yapılan analizlerin ışığında karar verildi. Örneğin; nitel çalışmaya katılan evli erkeklerin anlatılarında yeterince yer alan bazı konulara, nicel çalışmada daha az yer verilmesi uygun görüldü; erkeklikle ilgili söylem, bunun bir örneği. Öte yandan, eşle ilişkinin nicel çalışmada daha ayrıntılı incelenmesine karar verildi. Aynı şekilde, nitel çalışmada ergen çocuklara sahip katılımcıların daha ziyade üst sosyo-ekonomik düzeyden olmaları nedeniyle, temsil edici örneklemle gerçekleştirilen nicel çalışmada ergen yaşta çocuklarla olan ilişkiler daha ayrıntılı incelendi. Ayrıca nicel çalışmada katılımcıların anne-babayla, eşle ve çocuklarla olan ilişkileri, erkeklikle ilgili algı ve deneyimlerini irdelemek için skalalar oluşturuldu ve bunların oluşturulmasında nitel çalışmada sıklıkla öne çıkan ifadeler kullanıldı.

Analizler ağırlıklı olarak, nitel çalışmada en çok fark yarattığını gördüğümüz sosyo-ekonomik düzey üzerinden yapıldı; veriler ayrıca, eşle evlenme biçimi, eşin ev dışında çalışma durumu, dindarlık gibi bazı diğer değişkenlerle de analize tabi tutuldu. Sonuçlar özetlenirken, nitel çalışma bulgularıyla da karşılaştırmalara yer verilecek.[1]

---

1 Nicel veriler ayrıca duruma göre tek yönlü varyans analizi ve Ki-Kare bağımsızlık testi gibi analizlere tabi tutulmuş ve bulguların istatistiki anlamı değerlendirilmiştir.

BABAYLA İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Katılımcıların babalarıyla ilişkileri, nicel araştırmada ayrıntılı bir biçimde irdelendi. Babayla ilişkide hiyerarşi, derinlemesine görüşmelerde önemli bir yer tuttuğu için bu konunun nicel çalışma sonuçlarına da yansıyıp yansımadığı konusu ayrıntılarıyla incelendi. Katılımcılara babalarıyla ilgili çeşitli ifadeler sunuldu ve bunlara katılıp katılmadıkları soruldu (bkz. Tablo 16).[2]

Her bir katılımcı için, verdikleri cevapların toplamından oluşan ve yüksek puanların olumsuz ilişki gösterdiği bir baba-çocuk ilişkisi ölçek puanı hesaplandı[3] ve SED'leri ile babalarıyla kurdukları ilişki arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını anlamak için, tek yönlü varyans analizi yapılarak anlamlı bir sonuç bulundu.[4] Yapılan çoklu karşılaştırma analizlerinde, alt SED grubu ile orta ve üst SED grupları arasında, istatistiki olarak, anlamlı bir fark bulundu. Alt SED grubundaki katılımcılar, babalarıyla olan ilişkilerini daha olumsuz tarif ederken; orta ve üst SED gruplarından katılımcılar arasında anlamlı bir fark görülmedi. Orta ve üst SED gruplarındaki katılımcılar babalarıyla alt SED grubuna kıyasla daha olumlu bir ilişki dile getirdiler. Nitel araştırmadaysa her gruptan katılımcılar babalarıyla gerek olumlu gerekse olumsuz bir ilişki ifade edebildiler. Bir başka deyişle, nicel çalışmadaki gibi bir fark net olarak görülmedi.

SAYGI, KORKU, KISITLANMA

Babanın çocuğa uyguladığı kısıtlamalar konusunda sorulan soruların arasında, babayla ilk ne zaman sigara ve içki içildiği hakkında sorular vardı. Hiyerarşi konusunda önemli olduğu anlaşılan babalarla sigara ve içki içme konusunda bir dizi analiz yapmak gerekti. Bu sadece kısıtlamayla ilgili bir konu olarak karşımıza çıkmıyor; ayrıca baba ve çocuk arasındaki hiyerarşik mesafeye dair bir şeyler de söylüyor.

Bu sonuçlar, katılımcıların gençliklerinde babalarının yanında sigara içmelerinin uygun karşılanmadığını vurguladığı nitel araştırma sonuçlarıyla tutarlı durumda. Katılımcıların sadece % 6,7'si babalarının kendilerine sigara ikram ettiğini söylüyor. Bu ikrama muhatap olan 134 kişiye, bunun ne zaman olduğu sorulduğundaysa, ortalama 20,6 yaşındayken yaşandığı ortaya çıkıyor.

---

2 4 dereceli bir Likert ölçeği üzerinde: 1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum aralığında. Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplanmıştır.

3 Hesaplama için bkz. n=1736; Ort=2.39, S=0.49; Min=1.00, Maks=4.00

4 Hesaplama için bkz. $F(2,1733)= 7.72$, $p<0.01$

TABLO 16
Katılımcıların Babalarıyla İlgili İfadeleri

	Sayı	Geçerli yüzde
Babam benim verdiğim kararlara saygı gösterirdi		
Katılmıyorum	427	24,1
Katılıyorum	1.346	75,9
Toplam	1.773	100,0
Babam beni sevdiğini gösterirdi.		
Katılmıyorum	360	20,2
Katılıyorum	1.421	79,8
Toplam	1.781	100,0
Babam beni şımartmamak için isteklerimi kulak arkası ederdi		
Katılmıyorum	1.013	57,1
Katılıyorum	761	42,9
Toplam	1.774	100,0
Çocukluğumda babamdan korkardım		
Katılmıyorum	695	39,1
Katılıyorum	1.083	60,9
Toplam	1.778	100,0
Babama saygı duyduğum için ondan korkardım		
Katılmıyorum	504	28,4
Katılıyorum	1.273	71,6
Toplam	1.777	100,0
Babam bana hiçbir zaman aferin demedi		
Katılmıyorum	1.240	69,7
Katılıyorum	540	30,4
Toplam	1.780	100,0
Babam benimle konuşur bana nasihat verirdi		
Katılmıyorum	251	14,0
Katılıyorum	1.534	85,9
Toplam	1.785	100,0
Babamı kırmamak için çok istemediğim şeylere katlanırdım		
Katılmıyorum	602	34,1
Katılıyorum	1.164	65,9
Toplam	1.766	100,0
İfade edemesem/açıkça dile getiremesem de babama çok öfkeliyim		
Katılmıyorum	1.446	81,7
Katılıyorum	324	18,3
Toplam	1.770	100,0

TABLO 16 (devamı)

	Sayı	Geçerli yüzde
Babam bir şeyler yapar eğlenmemiz için fırsatlar yaratırdı		
Katılmıyorum	705	39,9
Katılıyorum	1.063	60,1
Toplam	1.768	100,0
Babamın gözünde hiç büyümedim		
Katılmıyorum	869	49,1
Katılıyorum	900	50,9
Toplam	1.769	100,0
Babam erkek çocuk olduğum için bana sert davranırdı		
Katılmıyorum	1.186	66,7
Katılıyorum	591	33,3
Toplam	1.777	100,0
Babama nazım geçerdi, er ya da geç istediğimi ona yaptırırdım		
Katılmıyorum	918	51,7
Katılıyorum	860	48,3
Toplam	1.778	100,0
Babam bana kotu şeyler söyler, küfür eder, hakaret ederdi		
Katılmıyorum	1.407	79,1
Katılıyorum	371	20,9
Toplam	1.778	100,0
Babam bana sert davrandığı zaman (ceza, azar, dayak) bunu benim iyiliğim için yaptığını bilirdim		
Katılmıyorum	831	47,3
Katılıyorum	927	52,7
Toplam	1.758	100,0

Not: Birinci ve ikinci madde ters yönde kodlandı.

Benzer biçimde, katılımcıların sadece % 11,9'u babalarıyla sohbet ortamında içki içtiklerini söylüyor. Bu soruya "Evet" yanıtı veren 237 kişiye, bunun ilk ne zaman olduğu sorulduğundaysa, ortalama 19 yaş sonucuyla karşılaşılıyor. Nitel çalışmada bazı babaların, çocuğu onun gözünün önünde içsin diye içki verdiği belirlenmişken, sigaranın farklı bir şekilde ele alınması, sigara konusunun saygıyla çok daha farklı bir ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkıyor; bu konunun ayrıca incelenmeye değer olduğunu düşünüyoruz.

Katılımcıların içinde bulundukları SED'in, babalarının önünde ilk sigara ve içki içme yaşlarında bir fark yaratıp yaratmadığına bakıldığında;

yapılan tek yönlü varyans analizine göre, SED'in ilk sigara ve içki içme yaşı üzerinde bir etkisinin olmadığı görüldü. Bu sonuç, sigara ve içki konusundaki çekincenin yaygın olduğunu gösteriyor. Babanın yanında ilk sigara ve/ya içki içme yaşına dindarlığın da bir etkisi olabileceği düşünülerek incelendiğinde; kendilerini dindar olarak tanımlayanların, dindar olarak tanımlamayanlardan, babanın önünde ilk sigara içme yaşı açısından farklılaşmadığı anlaşılıyor.[5] Aynı şekilde; kendilerini dindar olarak tanımlayanlar[6] ile dindar olarak tanımlamayanlar[7] arasında, ilk içki içme açısından herhangi belirgin bir fark bulunmuyor. Dolayısıyla, sigara ve içki konularının sosyoekonomik düzey ya da dindarlıkla ilgisinin olmadığı, geleneksel ataerkil hiyerarşiyle ilgili olduğu görülüyor. Bu bulgular, temeli geçmiş zamanlara dayanan ataerkil geleneklerin gücüne işaret ediyor ve burada da en etkin unsurun saygı olduğu söylenebilir. "Babaya saygı"nın erkekler arasındaki ilişkilere etkisinin daha derinlemesine araştırılmasında yarar olduğu kanaatindeyiz.

Katılımcıların, babalarının ceza hakkındaki tavırlarının irdelenmesi için, babalarının, onların yapmak istemedikleri bir şey olduğunda nasıl tavır aldıkları soruldu. Babanın isteğine karşı gelinince gerçekleşen en yaygın tavır; % 40'a yakın bir oranda seçilen, babanın sitem etmesi. Ancak ilginç bir biçimde, % 30 gibi bir oran da babalarının isteklerini her zaman yerine getirdiklerini dile getiriyor. Nitel çalışmada "Babamın bir şey söylemesi gerekmezdi, bir bakışı yeterdi," tarzındaki anlatımlar düşünüldüğünde, sitemin ne denli etkin bir tepki olduğu anlaşılabiliyor.

Büyürken babalarından ne sıklıkta dayak yedikleri sorulduğundaysa; katılımcıların yarıdan fazlası, kendi babalarından hiç dayak yemediklerini, üçte birinden fazlası da ara sıra dayak yediğini belirtiyor. Bu oranlar, nitel sonuçlarla kısmen örtüşüyor. Yukarıda belirtildiği gibi anlaşılan; babaların oğullarını dövmelerini gerektirecek pek bir şey olmuyordu. Saygı konusunun burada da etkin olduğu açıkça görülüyor.

Babayla ilişkide değişime dair, nicel araştırmada sunulması faydalı olacak bulgulardan biri de; babaların katılımcıları ilk defa ne zaman ciddiye almaya başladıklarıyla ilgili soruya cevapları: % 40'a yakını "Askerliği yapınca", % 23'ü "Okulu bitirince", % 14,2'si "Para kazanmaya başlayınca" ba-

5 Anketin ilk aşamasında 4 ayrı gruba sahip olan dindarlık, burada "dindar" (n=1737) veya "dindar değil" (n=262) olarak kodlandı. Yapılan bağımsız gruplar t-testine göre: dindarlar – Ort=20.77, S=6.53; dindar olmayanlar– Ort=19.89, S=6.64.

6 Ort=19.03, S=5.23.

7 Ort=18.71, S=3.61.

balarının kendilerini ciddiye almaya başladığını söylüyor. Bu yanıtların her biri nitel çalışmada bir erkeğin erkek olduğunu hissetmesine yol açan aşamalar olarak dile getirilmişti (bkz. Tablo 17).

TABLO 17
"Babanız Size Ne Zaman Ciddiye Almaya Başladı?"
Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

	Sayı	Geçerli Yüzde
Askerliğimi yapınca	696	38,5
Okulumu bitirince	416	23,0
Para kazanmaya başlayınca	257	14,2
Evlenince	184	10,2
Ben de baba olunca	49	2,7
Hep dinlerdi	85	4,7
Hâlâ dinlemiyor/Hiçbir zaman dinlemedi	80	4,4
Cevap yok	43	2,4
Toplam	1.810	100,0

BABAYLA İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

Katılımcılardan, geçmişte babalarıyla konuştukları[8] konuları belirtmeleri istendiğinde, babayla konuşma yüzdelerinin çok da yüksek olmadığı görülüyor (bkz. Tablo 18). Yanıtlar, cinsellik hariç diğer meselelerin babalarla geçmişte bazen konuşulduğunu gösteriyor. Ancak daha önce nitel bulguların analizinde belirtildiği gibi, babayla iletişim, çoğu katılımcı için oldukça kısıtlı. Nicel araştırmada, katılımcıların olumlu yanıt verme eğilimlerinin etkili olabileceği düşünülebilir.

Babayla olan iletişim konusunda aynı soru katılımcıların bugünkü hayatları için de soruldu.[9] Çıkan sonuca göre, bugün babayla kurulan iletişim örüntüleri, geçmişten çok da farklı değil (bkz. Tablo 19). Tek fark; işle ilgili konuların, babayla daha fazla konuşulmaya başlanması. Bu da baba-oğul ilişkisinde yakınlık hissinin oluşumunda sözel iletişimin pek de rol oynamadığını gösteriyor. Bu sonuçlar, nitel araştırma sonuçlarıyla da tutarlı durumda; orada da ancak küçük bir azınlık babalarıyla açık iletişimde olabildiklerini ifade etmişti.

8 3-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Hiç, 2=Bazen, 3=Hep)
9 1=Hiç, 2=Bazen, 3=Hep

TABLO 18
Katılımcıların Geçmişte Babalarıyla Konuştukları Konular

	Sayı	Geçerli yüzde
Okulla ilgili konular		
Hiç konuşmazdık	598	33,5
Bazen konuşurduk	884	49,6
Hep konuşurduk	301	16,9
Toplam	1.783	100,0
Maddi konular		
Hiç konuşmazdık	473	26,3
Bazen konuşurduk	904	50,3
Hep konuşurduk	421	23,4
Toplam	1.798	100,0
Sorunlar/Dertler		
Hiç konuşmazdık	485	27,0
Bazen konuşurduk	980	54,5
Hep konuşurduk	333	18,5
Toplam	1.798	100,0
Kız muhabbeti		
Hiç konuşmazdık	1.436	80,0
Bazen konuşurduk	276	15,4
Hep konuşurduk	83	4,6
Toplam	1.795	100,0
Cinsellik		
Hiç konuşmazdık	1.613	90,6
Bazen konuşurduk	135	7,6
Hep konuşurduk	32	1,8
Toplam	1780	100,0
Arkadaşlarla ilgili meseleler		
Hiç konuşmazdık	791	44,1
Bazen konuşurduk	827	46,1
Hep konuşurduk	174	9,7
Toplam	1.792	100,0
Kardeşlerle ilgili sorunlar		
Hiç konuşmazdık	493	27,9
Bazen konuşurduk	910	51,6
Hep konuşurduk	362	20,5
Toplam	1.765	100,0
Annemle ilgili sorunlar		
Hiç konuşmazdık	682	38,1
Bazen konuşurduk	840	47,0
Hep konuşurduk	267	14,9
Toplam	1.789	100,0

TABLO 19
Babayla Bugün Konuşulan Konular ve Sıklığı

	Sayı	Geçerli yüzde
Eve giren para		
Hiç konuşmayız	397	36,8
Bazen konuşuruz	508	47,1
Hep konuşuruz	174	16,1
Toplam	1.079	100,0
Eşimle ilgili konular		
Hiç konuşmayız	327	61,9
Bazen konuşuruz	586	30,2
Hep konuşuruz	173	7,9
Toplam	1.086	100,0
Sorunlar/Dertler		
Hiç konuşmayız	327	30,1
Bazen konuşuruz	586	54,0
Hep konuşuruz	173	15,9
Toplam	1.086	100,0
İş ile ilgili konular		
Hiç konuşmayız	306	28,1
Bazen konuşuruz	582	53,5
Hep konuşuruz	200	18,4
Toplam	1.088	100,0
Kardeşlerle ilgili sorunlar		
Hiç konuşmayız	297	28,0
Bazen konuşuruz	563	53,2
Hep konuşuruz	199	18,8
Toplam	1.059	100,0
Annemle ilgili konular		
Hiç konuşmayız	410	37,9
Bazen konuşuruz	499	46,1
Hep konuşuruz	173	16,0
Toplam	1.082	100,0

Her bir katılımcı için babayla geçmişteki toplam iletişim değeri hesaplandı[10] ve katılımcıların içinde bulundukları SED'le arasındaki ilişki irdelendi. Tek yönlü varyans analizi sonuçları, SED'in babayla geçmişteki iletişim değeri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu[11] ve yapılan çoklu

10 Hesaplama için bkz. n=1714, Ort=1.68, S=0.45, Min=1.00, Maks=3.00
11 Hesaplama için bkz. $F(2,1711)= 29.22$, $p<0.01$)

karşılaştırma analizleri; alt, orta ve üst SED gruplarının birbirinden anlamlı düzeyde farklılaştığını gösterdi. Buna göre, SED yükseldikçe babayla geçmişteki iletişim değeri artıyor.

Her bir katılımcı için babayla şimdiki toplam iletişim değeri de hesaplandı.[12] SED'in babayla güncel iletişim değeri üzerindeki etkisi de istatistiksel olarak anlamlı bulundu.[13] LSD çoklu karşılaştırma analizleri, alt ve orta SED grupları arasında anlamlı fark bulmazken, güncel iletişim değerinin üst SED grubu için diğer gruplardan daha yüksek olduğu görüldü. Bu tür bir bulgu, yine nitel araştırmada bu denli net olarak görülmüyor.

BABANIN BEKLENTİLERİ VE HAYAL KIRIKLIKLARI

Katılımcılara "Babanız ona bakmanızı bekler mi?" sorusu da yöneltildi. Babası hayatta olan katılımcıların yarıya yakını bu soruya olumlu yanıt verdi. Katılımcılara, babaların beklentileriyle ilgili olarak, onları hayal kırıklığına uğrattıklarını düşündükleri bir konu olup olmadığı soruldu ve katılımcılar birden fazla yanıt verebildi. Katılımcıların % 72,6'sı[14] böyle bir konu olmadığını belirtti. Bu soruya "Böyle bir konu var" diyenler içinse, babalarının en büyük hayal kırıklığının eğitimleri (% 9,1)[15] ve meslekleriyle (% 5,4)[16] ilgili olduğu görülüyor. Katılımcıların neredeyse % 90'ının alt ya da orta SED düzeyinde oldukları düşünülürse, eğitim ve iş konularının ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyor. Dini vecibeler, eş seçimi ve hayırlı evlat olma konuları ise daha az önemli görülüyor. Demek ki; katılımcıların babaları, birincil olarak, evlatlarının yaşamlarında başarılı olmalarını istiyorlar ve bu konuda eğitime ayrıcalıklı bir yer veriyorlar.

Katılımcılara, babalarına hangi açılardan benzemek istedikleri soruldu ve onlara okunan özellikler arasından seçmeleri istendi. Bu sonuçlara göre, katılımcıların yarısı (% 53) babalarına kişilik olarak benzemek istediklerini söylüyor. Bunu aile hayatı (% 32,5) ve babalık becerileri (% 23,4) izliyor. İş başarısı, arkadaşlık gibi özellikler daha az seçilen seçenekler. Bu sonuçlar, nitel sonuçlarla da uyumlu olup, katılımcıların erkekliklerini nasıl tanımladıklarına da ışık tutuyor.

---

12 Hesaplama için bkz. n=1040, Ort=1.78, S=0.53, Min=1.00, Maks=3.00
13 Hesaplama için bkz. $F(2,1037)= 12.66$, $p<0.01$
14 n=1452
15 n=182
16 n=107

Anneyle İlişki

ANNEYLE İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Katılımcıların anneleriyle ilişkileri, nicel araştırma sırasında ayrıntılı bir biçimde irdelendi. Anneleriyle ilişkileri hakkında çeşitli ifadeler sunuldu ve bunlara katılıp katılmadıklarını belirtmeleri istendi (bkz. Tablo 20).[1]

Her bir katılımcı için, verdikleri cevapların toplamından oluşan ve yüksek puanların olumsuz ilişki gösterdiği bir anne-çocuk ilişkisi ölçek puanı hesaplandı.[2] SED'leri ve anneleriyle kurdukları ilişki arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakıldı. Tek yönlü varyans analizi, katılımcıların SED'lerinin anneleriyle ilişkileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını gösterdi.[3] Nitel çalışmada da katılımcıların anneleriyle ilişkileri büyük ölçüde benzer biçimdeydi. Dolayısıyla bu iki çalışma, anneyle ilişkinin SED'den bağımsız ve ağırlıklı olarak olumlu olduğunu açıkça gösteriyor.

DİSİPLİN, DAYAK, KIZMA

Katılımcıların, annelerinin cezayla ilgili tavırları irdelendiği zaman annelerinin istemediği bir şey yaptıklarında, ağırlıklı olarak sitem (% 45) ve küsme (% 14) gibi tepkiler aldıklarını görüyoruz. Ancak % 30 da annelerinin isteklerine karşı gelmediklerini söylüyor. Bu sonuçlar da nitel bulgularla uyumlu.

---

1 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum). Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplandı.

2 Hesaplama için bkz. N=1783; Ort=2.79, S=0.49; Min=1.00, Max=4.00

3 Hesaplama için bkz. F(2,1780)= 0.60, p=0.55

TABLO 20
Katılımcıların Anneleriyle İlgili İfadeleri

	Sayı	Geçerli yüzde
Annem benim verdiğim kararlara saygı gösterirdi		
Katılmıyorum	321	17,5
Katılıyorum	1.515	82,5
Toplam	1.836	100,0
Annem beni sevdiğini gösterirdi		
Katılmıyorum	213	11,6
Katılıyorum	1.635	88,4
Toplam	1.848	100,0
Annem beni şımartmamak için isteklerimi kulak arkası ederdi		
Katılmıyorum	1.110	60,6
Katılıyorum	723	39,4
Toplam	1.833	100,0
Çocukluğumda annemden korkardım		
Katılmıyorum	903	49,2
Katılıyorum	934	50,8
Toplam	1.837	100,0
Anneme saygı duyduğum için ondan korkardım		
Katılmıyorum	540	29,5
Katılıyorum	1.293	70,5
Toplam	1.833	100,0
Annem bana hiçbir zaman aferin demedi		
Katılmıyorum	1.336	72,5
Katılıyorum	507	27,5
Toplam	1.843	100,0
Annem benimle konuşur, bana nasihat verirdi		
Katılmıyorum	218	11,8
Katılıyorum	1.629	88,2
Toplam	1847	100,0
Annemi kırmamak için çok istemediğim şeylere katlanırdım		
Katılmıyorum	631	34,6
Katılıyorum	1.195	65,4
Toplam	1.826	100,0
İfade edemesem/açıkça dile getiremesem de anneme çok öfkeliyim		
Katılmıyorum	1.534	83,6
Katılıyorum	302	16,4
Toplam	1.836	100,0

TABLO 20 (devamı)

	Sayı	Geçerli yüzde
Annem bir şeyler yapar eğlenmemiz için fırsatlar yaratırdı		
Katılmıyorum	631	34,6
Katılıyorum	1.194	65,4
Toplam	1.825	100,0
Annemin gözünde hiç büyümedim		
Katılmıyorum	787	42,5
Katılıyorum	1.065	57,5
Toplam	1.852	100,0
Annem erkek çocuk olduğum için bana sert davranırdı		
Katılmıyorum	1.357	74,0
Katılıyorum	477	26,0
Toplam	1.834	100,0
Anneme nazım geçerdi, er ya da geç istediğimi ona yaptırırdım		
Katılmıyorum	736	40,1
Katılıyorum	1.100	59,9
Toplam	1.836	100,0
Annem bana kötü şeyler söyler, küfür eder, hakaret ederdi		
Katılmıyorum	1.558	84,8
Katılıyorum	280	15,2
Toplam	1.838	100,0
Annem bana sert davrandığı zaman (ceza, azar, dayak) bunu benim iyiliğim için yaptığını bilirdim		
Katılmıyorum	911	50,2
Katılıyorum	902	49,8
Toplam	1.813	100,0

Not: Birinci ve ikinci madde ters kodlanmıştır.

Büyürken annelerinden ne sıklıkta dayak yedikleri sorulduğunda, katılımcıların yarıdan fazlası annelerinden hiç dayak yemediklerini, üçte bir kadarı da ara sıra ya da sık sık dayak yediğini belirtti.

Bu oranlar, babadan daha çok dayak yendiğini gösteriyor. Oysa nitel verilerde anne ve babasından hiç dayak yemediğini söyleyenler kadar anneden ya da babadan daha çok dayak yediğini iddia edenler vardı. Orada, yenilen dayağın çokluğundansa etkisi öne çıkarılmaktaydı ve anneden yenen dayağın çok da etkili olmadığı, mazur görüldüğü, babadan yenilen dayağın ise zorlayıcı olduğu ortaya çıkmıştı. Bu tür ince ayrımlar, nitel çalışmaların nicel bulgulara göre daha farklı bilgiler verdiği düşüncesini pekiştiriyor.

ANNEYLE İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

Katılımcılara, geçmişte anneleriyle bazı konuları ne sıklıkta konuştukları[4] sorulduğunda, katılımcıların % 7'si[5] annelerinin küçükken öldüğünü söyledi. Geriye kalan 1.861 katılımcının % 8,5'i[6] hiçbir şey konuşmadıklarını belirtti. (Konuşulan konuların dağılımı için bkz. **Tablo 21.**)

Anneyle olan iletişim konusunda aynı soru katılımcıların bugünkü hayatları için de soruldu.[7] Katılımcıların % 31,5'i[8] annelerinin hayatta olmadığını söylerken, % 8,3'ü[9] hiçbir şey konuşmadıklarını dile getirdi. (Geri kalan katılımcıların konularına göre anneleriyle şimdilerdeki konuşma sıklığı için bkz. **Tablo 22.**)

Her bir katılımcı için anneyle geçmişteki toplam iletişim değeri hesaplanıp[10] SED'le arasındaki ilişki irdelendiğinde; SED'in, anneyle geçmişteki iletişim değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkili olduğu ortaya çıktı.[11] Yapılan çoklu karşılaştırma analizleri de alt, orta ve üst SED grupları arasında anlamlı düzeyde fark olduğuna işaret ediyor. Buna göre, SED yükseldikçe anneyle geçmişteki iletişim değeri artıyor.

Her bir katılımcı için anneyle şimdiki toplam iletişim değeri de hesaplanıp[12] SED'in bu değer üzerindeki etkisine bakıldı ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulundu.[13] Çoklu karşılaştırma analizleri; alt, orta ve üst SED grupları arasında anlamlı düzeyde fark olduğuna işaret ediyor. Buna göre SED yükseldikçe anneyle güncel iletişim değeri artıyor. Tüm bu bulgular, nitel araştırmayla kısmen tutarlı durumda; çünkü o araştırmada annesiyle dün ve bugün çokça konuştuğunu, dertleştiğini belirten epey alt SED katılımcısı vardı.

ANNENİN BEKLENTİLERİ VE HAYAL KIRIKLIKLARI

Katılımcılara "Anneniz ona bakmanızı bekler mi?" sorusu yöneltildiğinde, % 31,5'i annelerinin hayatta olmadığını belirtti. % 55,3'ü ise "Evet" derken, sadece % 13,3'ü "Hayır" cevabını verdi. Katılımcılara, annelerini hayal kırıklı-

---

4 3-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Hiç, 2=Bazen, 3=Hep)
5 n=139
6 n=159
7 1=Hiç, 2=Bazen, 3=Hep
8 n=629
9 n=166
10 Hesaplama için bkz. n=1775, Ort=1.76, S=0.42; Min=1.00, Maks=3.00
11 Hesaplama için bkz. $F(2,1772)= 30.10$, $p<0.01$
12 Hesaplama için bkz. n=1310, Ort=1.82, S=0.52; Min=1.00, Maks=3.00
13 Hesaplama için bkz. $F(2,1307)= 12.11$, $p<0.01$

TABLO 21
Katılımcıların Geçmişte Anneleriyle Konuştukları Konular

	Sayı	Geçerli yüzde
Okulla ilgili konular		
Hiç konuşmazdık	517	28,2
Bazen konuşurduk	1.009	55,0
Hep konuşurduk	309	16,8
Toplam	1.835	100,0
Maddi konular		
Hiç konuşmazdık	453	24,4
Bazen konuşurduk	987	53,2
Hep konuşurduk	414	22,3
Toplam	1.854	100,0
Sorunlar/Dertler		
Hiç konuşmazdık	359	19,4
Bazen konuşurduk	1.064	57,6
Hep konuşurduk	423	22,9
Toplam	1.846	100,0
Kız muhabbeti		
Hiç konuşmazdık	1.317	71,3
Bazen konuşurduk	412	22,3
Hep konuşurduk	118	6,4
Toplam	1.847	100,0
Cinsellik		
Hiç konuşmazdık	1.697	92,3
Bazen konuşurduk	109	5,9
Hep konuşurduk	33	1,8
Toplam	1.839	100,0
Arkadaşlarla ilgili meseleler		
Hiç konuşmazdık	699	37,8
Bazen konuşurduk	970	52,4
Hep konuşurduk	181	9,8
Toplam	1.850	100,0
Kardeşlerle ilgili sorunlar		
Hiç konuşmazdık	317	17,4
Bazen konuşurduk	1.052	57,7
Hep konuşurduk	453	24,9
Toplam	1.822	100,0
Babamla ilgili sorunlar		
Hiç konuşmazdık	468	25,4
Bazen konuşurduk	1.038	56,2
Hep konuşurduk	340	18,4
Toplam	1.846	100,0

TABLO 22
Anneyle Bugün Konuşulan Konular ve Sıklığı

	Sayı	Geçerli yüzde
Eve giren para		
Hiç konuşmayız	537	39,7
Bazen konuşuruz	649	47,9
Hep konuşuruz	168	12,4
Toplam	1.354	100,0
Eşimle ilgili konular		
Hiç konuşmayız	572	42,0
Bazen konuşuruz	634	46,6
Hep konuşuruz	155	11,4
Toplam	1.361	100,0
Sorunlar/Dertler		
Hiç konuşmayız	348	25,5
Bazen konuşuruz	785	57,5
Hep konuşuruz	233	17,1
Toplam	1.366	100,0
İş ile ilgili konular		
Hiç konuşmayız	516	37,9
Bazen konuşuruz	666	48,9
Hep konuşuruz	180	13,2
Toplam	1.362	100,0
Kardeşlerle ilgili sorunlar		
Hiç konuşmayız	299	22,3
Bazen konuşuruz	771	57,6
Hep konuşuruz	268	20,0
Toplam	1.338	100,0
Babamla ilgili konular		
Hiç konuşmayız	394	29,1
Bazen konuşuruz	723	53,4
Hep konuşuruz	238	17,6
Toplam	1.355	100,0

ğına uğrattıkları bir durum olup olmadığı da soruldu ve katılımcılar birden fazla yanıt verebildi. Katılımcıların % 74,5'i[14] böyle bir konu olmadığını söyledi. Erkeklerin ezici bir çoğunluğunun, anne ve babalarını herhangi bir konuda hayal kırıklığına uğrattıklarını düşünmüyor olmaları, kayda değer bir bulgu. Böyle bir konu var diyenler içinse, annelerinin en büyük hayal kırıklı-

14 n=1489

ğının, babalarla aynı oranlarda olmak üzere eğitimleri (% 9,1)[15] ve meslekleriyle (% 5,5)[16] ilgili olduğu anlaşılıyor.

Katılımcıların, annelerini hangi konularda hayal kırıklığına uğrattıkları sorulduğunda verilen yanıtlar, tıpkı babada olduğu gibi eğitim ve mesleği öne çıkarıyor. Ayrıca, babadan farklı olarak, anne için eş seçimi ve dini vecibeler de kısmen önemli bir hayal kırıklığı konusu. Bu tür yanıtlar da bazı nitel araştırma katılımcıları tarafından verilmişti.

15 n=181
16 n=109

Evlilik ve Eşle İlişki

Örneklem grubunun % 63,1'i kendi istekleriyle evlendiklerini, geri kalanıysa ailelerin istekleriyle evlendiklerini belirtti. Evlenme biçiminin önemli bir değişken olduğu düşünülerek, bazı analizlere tabi tutuldu.

EVLENME BİÇİMİYLE SED ARASINDAKİ İLİŞKİ

Eş seçimi ile katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyi (SED) arasında nasıl bir ilişki olduğunu irdelemek üzere katılımcılar, "kendi isteğiyle" ve "ailesinin isteğiyle" olmak üzere iki gruba ayrıldı ve analiz[1] edildi. Sonuçlar, evlenme biçiminin SED'den etkilendiğini gösteriyor.[2] Alt SED grubundan katılımcılar arasında ailelerinin isteğiyle evlenenlerin oranı beklenenden yüksek bir sonuç verdi (bkz. Tablo 23). Orta ve üst SED gruplarında ise tersi yönde bir eğilim görünüyor ve kendi isteğiyle evlenme oranı artıyor. Bu da nitel çalışma bulgularıyla uyumlu bir sonuç.

EVLİLİĞİN ANLAMI VE EVLİLİĞE İLİŞKİN TUTUMLAR: NE GETİRDİ, NE GÖTÜRDÜ?

Katılımcıların evlilik ve eş ilişkisiyle ilgili bazı ifadeleri nasıl değerlendirdiklerini[3] belirtmeleri istendi. (Tablo 24'te katılımcıların her bir ifadeye katılıp ka-

---

1 Ki-Kare bağımsızlık analizi

2 Hesaplama için bkz. [$^2(2, N = 1978) = 276.42, p<0.01$]

3 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum) Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplanmıştır.

TABLO 23
SED ile Evlenme Biçimi Arasındaki İlişki

		Kimin isteğiyle evlendiniz?		
		Kendi isteğiyle	Aile isteğiyle	Toplam
SED	Alt	528	572	1.100
	Orta	486	140	626
	Üst	247	16	263
Toplam		1.261	728	1.989

tılmadıkları görülmekte.) Her bir katılımcı için toplam puan hesaplanıp[4] katılımcıların SED'leri ile evlilik ve eş ilişkilerini olumsuz değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakılmak üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı. Olumsuz evlilik değerlendirmesi ölçeğiyle yapılan analize göre katılımcıların içinde bulunduğu SED'le evlilik ve eş ilişkilerini olumsuz değerlendirme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı ortaya çıktı.

EVLENME BİÇİMİ EVLİLİKLE İLGİLİ İFADELERİ ETKİLİYOR MU?

Evlenme biçiminin evlilikle ilgili ifadeleri etkileyip etkilemediği konusu da incelendi.[5] Olumsuz eş ilişkisi ölçeği ve evlilik biçimi ilişkisiyle yapılan analizlere göre, katılımcının eşini kendi seçmiş olmasının[6] veya ailesinin isteğiyle evlenmiş olmasının[7] evlilikle ilgili ifadeleri etkilemediği görülüyor.

Demek ki, beklenenin aksine, eşini kendi seçmiş olmak, eş ilişkisi konusundaki hoşnutluk düzeyini özellikle arttıran bir unsur değil. Bu da, genel olarak eşe yönelik olumlu değerlendirmelerin gözlemlendiği nitel çalışma bulgularıyla uyumlu.

EŞLE İLİŞKİDE BEKLENTİLER VE İŞ BÖLÜMÜ

Eşlerinin çalışması konusuna gelindiğinde; katılımcıların sadece % 12'sinin[8] eşinin çalıştığı görüldü. Eşinin çalıştığını belirten katılımcılar (küçük bir azınlığın dışında), eşlerinin para kazanıp kazanmadığı sorulduğunda, eşlerinin çalıştığı işten para kazandığını belirtti. (Katılımcıların eşlerinin iş dağılımının ayrıntıları için bkz. Tablo 25.)

4 Hesaplama için bkz. n=1905, Ort=3.09, S=0.43; Min=1.00, Maks=4.00
5 Bağımsız gruplar t-testi.
6 Ort=3.11, S=0.44
7 Ort=3.08, S=0.42
8 n=239

TABLO 24
Evlilik ve Eş İlişkisiyle İlgili Değerlendirmeler

	Sayı	Geçerli yüzde
Evlendikten sonra özgürlüğümün kısıtlandığını hissettim		
Katılmıyorum	1.093	55,7
Katılıyorum	869	44,3
Toplam	1.962	100,0
Kendi ihtiyaçlarımdan çok ailemin ihtiyaçlarına odaklanmaktan hoşnudum		
Katılmıyorum	236	12,0
Katılıyorum	1.728	88,0
Toplam	1.964	100,0
Bir derdim olduğunda eşimin ben söylemeden anlamasını beklerim		
Katılmıyorum	345	17,5
Katılıyorum	1.627	82,5
Toplam	1.972	100,0
Çocuk istemesem evlenmeyi düşünmezdim		
Katılmıyorum	1.450	73,9
Katılıyorum	513	26,1
Toplam	1.963	100,0
Evlilik isteyerek yaptığım bir şeyden çok sosyal bir gereklilikti		
Katılmıyorum	1.217	62,0
Katılıyorum	745	38,0
Toplam	1.962	100,0
Eşimle çok iyi anlaşırım, bir elmanın iki yarısı gibiyiz		
Katılmıyorum	271	13,8
Katılıyorum	1.689	86,2
Toplam	1.960	100,0
Ailemin baskısı nedeniyle sevdiğim kızla evlenemedim		
Katılmıyorum	1.676	85,8
Katılıyorum	279	14,2
Toplam	1.955	100,0
Eşimle pek muhabbetimiz yoktur		
Katılmıyorum	1.692	85,7
Katılıyorum	282	14,3
Toplam	1.974	100,0
Benden saklamak istese belli etmese de ben eşimin derdini/üzüntüsünü anlarım		
Katılmıyorum	341	17,3
Katılıyorum	1.625	82,7
Toplam	1.966	100,0
Biri bana baksın, çamaşırlarımı yıkasın diye evlendim		
Katılmıyorum	1.659	84,5
Katılıyorum	305	15,5
Toplam	1.964	100,0

Not: 2., 3., 6. ve 9. maddeler ters yönde kodlanmıştır.

TABLO 25
Katılımcıların Eşlerinin Meslek Dağılımı

	Sayı	Geçerli yüzde
Kamu ya da özel sektörde işçi	58	24,3
Özel sektörde büro çalışanı	51	21,3
Devlet memuru (öğretmen ve üniveriste öğretim üyesi hariç)	36	15,1
Öğretmen	36	15,1
Düzensiz işler	16	6,7
Çiftçi	11	4,6
Yüksek öğrenimli serbest meslek sahibi/nitelikli serbest meslek sahibi (avukat, doktor, mühendis, vb.)	10	4,2
Esnaf, zanaatkâr (0-5 çalışanlı)	9	3,8
Teknik eleman, tekniker	4	1,7
Diğer	4	1,7
Kamu ya da özel sektörde yönetici/uzman/üst düzey yönetici/genel müdür	1	0,4
Öğretim üyesi (üniversitede)	1	0,4
Emekli	1	0,4
10'dan az çalışanlı orta düzey yönetici	1	0,4
Toplam	239	100,0

TABLO 26
"Eşiniz Neden Çalışamaz?" Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

	Sayı (n=1550)	Yüzde
Maddi sıkıntı çekmiyoruz	678	33,9
Evdeki sorumluluklarını sekteye uğratır	537	26,9
Çocuklar ihmal edilir	282	14,1
Yaşlılıktan dolayı	61	3,05
Kendi parasını kazanırsa evde huzursuzluk çekeriz	47	2,35
Kadının yeri evidir	33	1,65
Kültürümüz gereği	13	0,65
Zaten emekli	6	0,3
Hasta olduğu için	5	0,25
İş olmadığı için	1	0,05

(Not: Birden fazla yanıt verilebiliyor.)

Eşlerinin çalışmadığını belirten 1.761 katılımcıya ise eşinin ileride çalışıp çalışmayacağı sorulduğunda, % 88'i[9] "Hayır" cevabını verdi. Nicel çalışmanın sonuçları, nitel çalışmanın sonuçlarını destekleyecek şekilde, evli erkeklerin ileride eşlerinin çalışmasını tercih etmediklerini gösteriyor. Eşinin ile-

9 n=1550

ride de çalışmasına karşı olma tutumunun dindarlıkla ilişkisi[10] incelendiğindeyse, kendini dindar olarak tanımlayan katılımcıların eşlerinin ileride çalışmasına olumsuz bakma oranlarının beklenenden yüksek olduğu[11] görüldü.

Eşinin ileride de çalışmayacağı cevabını veren katılımcılara[12] bunun nedeni sorulduğunda verilen cevapların % 33,9'u[13] maddi sıkıntı çekmedikleri için, % 26,9'uysa[14] evdeki sorumluluklarını sekteye uğratacağı şeklinde gruplandı. Bunu % 14,1'le[15] "Çocuklar ihmal edilir" yanıtı takip ediyor. (Katılımcıların yanıtları için bkz. Tablo 26.)

Farklı SED grubundaki katılımcıların eşinin bu üç nedenden herhangi biri yüzünden çalışamayacağını belirtenlerin oranlarını karşılaştırmak için yapılan Ki-Kare bağımsızlık testi sonuçları bu cevapların verilme olasılığının SED'den bağımsız olmadığını ve SED arttıkça bu cevapları verenlerin oranının düştüğünü gösterdi. Tüm analizler aynı yönde sonuç verdiği için analizlerin istatistiklerinin ayrıntılı olarak verilmesine gerek olmadığına karar verildi. Alt SED grubundan erkeklerin eşlerinin çalışmasını istememe nedenleriyle ilgili bulgular ise nitel çalışma bulgularıyla uyumlu.

TABLO 27
Katılımcıların Sıralanan Ev İşlerine Verdikleri "Hiçbir Zaman" Yanıtlarının Dağılımı

Ev işi	N	Sayı	Geçerli Yüzde
Çocuğun altını değiştirmek	1477	1.308	88,6
Çamaşır asmak	1981	1.655	83,5
Yer süpürmek	1980	1499	75,7
Çocuğu/çocukları uyutmak	1482	1.083	73,1
Gece ağladığında çocuğa bakmak	1481	1.010	68,2
Yemek yapmak	1977	1.309	66,2
Çocuğun/çocukların ödevlerine yardımcı olmak	1448	933	64,4
Tül asmak	1979	1.215	61,4
Lavabo tıkanınca açmak	1982	586	29,6
Ufak tefek elektrik işleri yapmak, priz değiştirmek vb.	1967	287	14,6

Erkeklerin ev işlerine katılımı konusu anket çalışmasında da irdelendi. Bu konuda belki de en çarpıcı bulgu, katılımcıların büyük çoğunluğunun değişik işleri hiçbir zaman yapmadıklarını belirtmiş olmaları. **Tablo 27**'de fark-

10 Ki-Kare bağımsızlık testiyle
11 Hesaplama için bkz. [$2(1, N = 1761) = 6.69, p<0.05$]
12 n=1550
13 n=658
14 n= 537
15 n=282

lı işleri "hiçbir zaman" yapmadıklarına dair verdikleri yanıtların dağılımı bulunuyor. Bu tablo, "lavabo tıkanınca açmak" ve "ufak tefek elektrik işleri yapmak" gibi tamirat kategorisine giren işlerin dışındaki tüm işlerde erkeklerin en az % 60'ının "hiçbir zaman yapmam" dediğini gösteriyor.

Burada akla gelebilecek bir soru, eşin dışarıda çalışmasının evli erkeklerin evdeki işlere katılımını etkileyip etkilemediği sorusu.[16] Yapılan analiz, eşin çalışma durumunun evli erkeklerin ev işlerine katılımlarını istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediğini gösterdi.[17] Eşleri çalışan erkeklerin[18] ev işlerine katılımları, eşi çalışmayan erkeklerden[19] daha fazla. Bu veri de nitel çalışmanın bulgularıyla uyumlu.

EŞLE İLİŞKİDE PAYLAŞIM VE YAKINLIK

Nicel çalışmada, eşle ilişkide paylaşım ve yakınlık konusunda da sorular yöneltildi. Katılımcıların kendi başlarına ve eşleriyle birlikte yaptıkları etkinliklerle ilgili veriler Tablo 28'de veriliyor. Bu tablodaki en çarpıcı bulgu, katılımcıların çoğunun hiçbir etkinliği ne kendi başlarına ne de eşleriyle yapıyor oldukları. Örneğin, katılımcıların % 65'i sinemaya ne kendi başlarına ne de eşleriyle, hiç gitmediklerini belirtmişler. Katılmcıların % 53'ü tek başına veya eşleriyle bazen lokantada yemek yediklerini belirtirken, kendi başlarına ve eşleriyle hangi etkinliği yapmalarında çok fark var diye sorulacak olursa, maçı bazen tek başına izlediklerini söyleyenlerin sayısı (% 45,8), maçı bazen eşleriyle izlediklerini söyleyenlerin sayısının (% 13) üç mislinden fazla. Eşle düzenli olarak birlikte yapılan tek etkinliğin % 20,5'le alışveriş olduğu anlaşılıyor; bu bulgu da nitel araştırmayla uyumlu.

Nitel çalışmada, eşle vakit geçirmenin ve birlikte aktivite yapmanın SED yükseldikçe arttığı görülüyor. Bu gözlemi nicel çalışmada sınamak üzere eşle birlikte aktivite yapma olasılığının SED düzeyiyle ilişkisini irdelemek için tek yönlü varyans analizi yapıldığında, SED'in eşle beraber vakit geçirme ve beraber aktivitelere katılma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkili olduğunu gösterdi.[20] Çoklu karşılaştırma analizleri de alt, orta ve üst SED grupları arasında anlamlı düzeyde fark olduğuna işaret ediyor. Buna gö-

16 Bunu görmek için, her bir katılımcı için yukarıdaki sorudaki işleri yapma sıklığı toplam skoru oluşturuldu ve eş çalışmasının bu konuda fark yaratıp yaratmadığını anlamak için bağımsız gruplar t-testi yapıldı.

17 Hesaplama için bkz. ($t(138.38)=6.73$, $p<0.01$)

18 Ort=1.74, S=0.47

19 Ort=1.45, S=0.35

20 Hesaplama için bkz. ($F(2,1885)= 1897.99$, $p<0.01$)

TABLO 28
Katılımcıların Kendi Başlarına ve/ya Eşleriyle Gerçekleştirdikleri Etkinlikler

	Hiç		Bazen		Düzenli olarak		Toplam	Toplam
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	sayı	yüzde
Kendi başına sinemaya gitmek	1.305	65,4	639	32,0	51	2,6	1.995	100,0
Eşiyle birlikte sinemaya gitmek	1.292	65,9	615	31,3	55	2,8	1.962	100,0
Kendi başına tiyatroya gitmek	1.600	80,1	379	19,0	18	0,9	1.997	100,0
Eşiyle birlikte tiyatroya gitmek	1.566	80,4	354	18,2	28	1,4	1.948	100,0
Kendi başına spor yapmak	1.144	57,5	706	35,5	140	7,0	1.990	100,0
Eşiyle birlikte spor yapmak	1.504	76,9	395	20,2	57	2,9	1.956	100,0
Kendi başına gazete okumak	360	18,2	949	47,9	673	34,0	1.982	100,0
Kendi başına lokantada akşam yemeği yemek	827	41,6	1058	53,2	102	5,1	1.987	100,0
Eşiyle birlikte lokantada akşam yemeği yemek	830	42,2	1043	53,1	93	4,7	1.966	100,0
Kendi başına alışverişe gitmek	321	16,1	1225	61,5	446	22,4	1.992	100,0
Eşiyle birlikte alışverişe gitmek	325	16,4	1254	63,1	407	20,5	1.986	100,0
Kendi başına internete bağlanmak	1.083	54,6	506	25,5	395	19,9	1.984	100,0
Kendi başına konsere gösteriye gitmek	1.484	74,5	469	23,5	40	2,0	1.993	100,0
Eşiyle birlikte konsere gösteriye gitmek	1.463	75,1	430	22,1	55	2,8	1.948	100,0
Kendi başına maça gitmek/maç izlemek	836	41,9	915	45,8	245	12,3	1.996	100,0
Eşiyle birlikte maça gitmek/maç izlemek	1.664	85,2	254	13,0	34	1,7	1.952	100,0
Kendi başına kitap okumak	1.142	57,9	661	33,5	168	8,5	1.971	100,0
Kendi başına tatil amacıyla seyahate çıkmak (memlekete gitmek dışında)	1.089	54,8	759	38,2	139	7,0	1.987	100,0
Eşiyle birlikte tatil amacıyla seyahate çıkmak (memlekete gitmek dışında)	1.009	51,6	812	41,5	136	6,9	1.957	100,0

re, nitel çalışmanın bulgularıyla uyumlu bir şekilde, SED yükseldikçe eşle beraber geçirilen zaman artmakta.

Çocuklu ve çocuksuz katılımcılar arasında yapılan bağımsız gruplar t-test analizlerinde çocukların olmasının fark yaratmadığı tek etkinlik; kendi başına alışverişe gitmek. Bunun dışındaki bütün etkinliklerde çocuğun olması ya da olmaması belirgin bir fark yaratıyor ve her aktiviteyi çocuksuz çiftler daha fazla yapıyor.[21]

Nitel çalışmada evli erkekler eşleriyle konuştuklarını ifade etseler de, büyük çoğunluğu iş hayatı ve geçim sıkıntısı gibi konularda konuşmayı tercih etmediklerini belirtmişti. Eşle geçim sıkıntısını konuşma konusu anket çalışmasında da irdelendi ve derinlemesine görüşmelerde ortaya çıkan tablonun tersine, katılımcıların % 91,9'u eşleriyle geçimle ilgili sıkıntılarını konuştuğunu belirtti. Bu konuda katılımcıların eşlerinin çalışıp çalışmamalarının bir etkisi olmadığı anlaşılıyor. Başka bazı konularda olduğu gibi, burada da nitel verilerin gerçek durumu daha iyi yansıttığı düşünülebilir. Ayrıca katılımcıların SED'i düştükçe eşle konuştuğunu söyleme eğiliminin yükseldiği saptandı. Burada da karşımıza çıkan, geçim sıkıntısı arttıkça bazı ihtiyaçların karşılanması giderek zorlaşabileceği için eşle bu durumu konuşmanın kaçınılmaz olması ihtimali.

Geçimle ilgili sıkıntıları konuşmayan 162 kişiden, birden çok yanıt alınabilen bu soruya verilen cevapların % 64,2'sinde neden, eşinin moralini bozmak istemeyişi, % 29'unda eşinin kendisine bir yardımı dokunamayacağı, % 6,8'i ise bu konuda konuşmanın kendisinin aile reisliğini bozacağı şeklinde dile getirildi. Bu yanıtlar, nitel çalışmanın bulgularıyla da örtüşüyor.

EŞLE İLİŞKİDE KONTROL / HİYERARŞİ

Eşle ilişkide kontrol / hiyerarşi konusunda öncelikle, katılımcılara çeşitli ifadeler sunuldu ve bunlara katılıp katılmadıklarını belirtmeleri istendi.[22] Tablo 29'da katılımcıların her bir ifadeye katılıp katılmadıkları görülmekte.

Bu ifadelerin toplamından oluşturulan ölçekten[23] alınan puan ile diğer bazı değişkenlerle arasındaki ilişkiler incelendi. İlk olarak; erkeklerin eşleriyle ilişkideki hiyerarşik üstünlükleri ile SED arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını anlamak üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulundu.[24] SED düştükçe ilişkideki eşitsizlik de artmakta. Bu ve-

21 Hesaplama için bkz. (hepsi p<.001)

22 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum). Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplanmıştır.

23 Hesaplama için bkz. n=1818, Ort=2.88, S=0.44

24 Hesaplama için bkz. F(2,1815)= 9.22, p<0.001

TABLO 29
Eş İlişkisinde Kontrol/Hiyerarşi

	Sayı	Geçerli yüzde
Eşimin annemi eleştirmesine haklı olsa dahi izin vermem		
Katılmıyorum	797	42,3
Katılıyorum	1.087	57,7
Toplam	1.884	100,0
Annemden gördüğüm hizmeti eşimden beklerim		
Katılmıyorum	442	23,1
Katılıyorum	1.472	76,9
Toplam	1.914	100,0
Eşimin anneme, babama bakma zorunluluğu yoktur		
Katılmıyorum	1.039	55,2
Katılıyorum	842	44,8
Toplam	1.881	100,0
Eşimin bana karşı sesini yükselttiği olur		
Katılmıyorum	1.233	63,7
Katılıyorum	704	36,3
Toplam	1.937	100,0
Eşimin istemediği kişilerle görüşmem		
Katılmıyorum	992	51,7
Katılıyorum	927	48,3
Toplam	1.919	100,0
Eşime söz hakkı tandığım için ailem tarafından eleştirildim		
Katılmıyorum	1.547	80,7
Katılıyorum	369	19,3
Toplam	1.916	100,0
Eşim bir erkek arkadaşıyla buluşup sohbet edebilir		
Katılmıyorum	1.649	85,6
Katılıyorum	277	14,4
Toplam	1.926	100,0

ri de nitel araştırma bulgularıyla uyumlu. Gerçekleştirilen çoklu karşılaştırma analizlerine göreyse, alt SED grubu ile orta ve üst SED grupları arasında anlamlı bir fark bulunurken, orta ve üst SED grupları arasında bir fark gözlenmedi.

İkinci olarak; eşin dışarıda çalışmasının evdeki hiyerarşiyle ilgili bir fark yaratıp yaratmadığına bakmak üzere, bağımsız gruplar t-testi yapıldı. Yapılan analiz, eşin çalışma durumuyla evdeki hiyerarşi arasında istatistiksel

olarak anlamlı bir ilişki olduğunu gösterdi.[25] Kadının dışarıda çalıştığı durumda[26] erkeğin hiyerarşik üstünlüğü kadının dışarıda çalışmadığı duruma göre[27] nispeten azalmakta. Bu da hem beklenir bir bulgu, hem de nitel çalışmanın verileriyle örtüşüyor.

Son olarak; eş ilişkisinde kontrol / hiyerarşi ölçeğinin dindarlıkla ilişkisinin olup olmadığına da bakıldı. Yapılan tek yönlü varyans analizi, eşle ilişkideki hiyerarşik üstünlük ile "Kendinizi ne kadar dindar olarak görüyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu gösterdi.[28] Çoklu karşılaştırma analizleri "Hiç dindar değilim" diyen grupla "Biraz dindarım", "Oldukça dindarım" ve "Çok dindarım" diyen diğer üç grup arasında anlamlı düzeyde fark olduğunu gösterdi, diğer grupların kendi aralarında fark bulunamadı. Buna göre, "Hiç dindar değilim" diyen gruptan katılımcıların eşleri karşısındaki hiyerarşik üstünlükleri, diğer gruplara göre belirgin şekilde az.

Katılımcılara eşlerinin bazı aktiviteleri yaparken kendisinden izin alması gerekip gerekmediği soruldu ve değerlendirmeleri istendi.[29] Tablo 30'da farklı akitiviteleri yapabilmek için eşinin her zaman izin alması gerektiğini söyleyen erkeklerin yüzdeleri, ayrıca izinle ilgili soruya verilen cevapların ortalamaları da Tablo 31'de gösterilmekte. Bu yanıtlar neredeyse iki eşten birinin aile ve komşu ziyareti dışındaki tüm ev dışı etkinlikleri için eşlerinden her zaman izin almaları gerektiğine işaret etmekte.

TABLO 30
Eşin Gitmek İçin Her Zaman İzin Aldığı Durumlar

Aktivite	N	Sayı	Geçerli yüzde
Başka köye/şehre giderken	1970	1.394	70,8
Hastaneye giderken	1971	989	50,2
Alışverişe/çarşıya giderken	1969	943	47,9
Sinemaya/tiyatroya giderken	1663	917	55,1
Kendi ailesini ziyarete giderken	1951	902	46,2
Sizin ailenizi ziyarete giderken	1966	743	37,8
Gündüz komşu/arkadaş ziyaretine giderken	1981	659	33,3

25 Hesaplama için bkz. $t(1816)=-6.07$, $p<0.01$
26 Ort=2.71, S=0.44
27 Ort=2.90, S=0.43
28 Hesaplama için bkz. $F(3,1814)= 4.42$, $p<0.05$
29 3 dereceli bir ölçek üzerinden (1=Hiç, 2=Bazen, 3=Her zaman).

TABLO 31
Eşin Gitmek İçin İzin Aldığı Durumlara Verilen Yanıt Ortalamaları

	Hiç		Bazen		Her zaman		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Gündüz komşu/arkadaş ziyaretine giderken	610	30,8	712	35,9	659	33,3	1.981	100,0
Sizin ailenizi ziyarete giderken	550	28,0	673	34,2	743	37,8	1.966	100,0
Alışverişe/çarşıya giderken	381	19,3	645	32,8	943	47,9	1.969	100,0
Sinemaya/tiyatroya giderken	360	21,6	386	23,2	917	55,1	1.663	100,0
Başka köye/şehre giderken	168	8,5	408	20,7	1394	70,8	1.970	100,0
Hastaneye giderken	427	21,7	555	28,2	989	50,2	1.971	100,0
Kendi ailesini ziyarete giderken	403	20,7	646	33,1	902	46,2	1.951	100,0

Not: Verilen yüzdeler geçerli yüzdelerdir.

Eşe izin verme durumu ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamadı.[30] Bu bulgu, SED düştükçe eşin hareketlerinin daha çok kısıtlanma eğilimi gösterdiği nitel çalışma bulgularıyla örtüşmüyor. Nitel araştırmadan farklı olarak, nicel çalışmada katılımcıların yaşadığı ilçenin gelişmişlik düzeyi bilgisi de alındığı için, daha düşük ve daha yüksek olan ilçelerde yaşayan erkeklerin eşe izin verme ölçek puanının anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığını anlamak üzere bağımsız gruplar t-testi yapıldı. Yapılan analizler, ilçelerin gelişmişlik düzeyinin de eşe izin verme ölçek puanı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını gösterdi.[31]

Ayrıca SED, eşin çalışıp çalışmadığı ve dini vecibeleri yerine getirmek değişkenleri ile eşe izin verme ilişkisi incelendi, bu değişkenler arasında sadece dini vecibelerini yerine getirme değişkeninin bir fark yarattığı görüldü.[32] Buna göre, dindarlık seviyesi arttıkça eşe daha zor izin veriliyor. Yapılan LSD çoklu karşılaştırma analizi, kendisini "hiç dindar değil" olarak tanımlayan katılımcılar ile diğer katılımcılar arasında anlamlı düzeyde fark olduğunu ortaya koydu.

Eşle ilişkide hiyerarşi bağlamında evde maddi konularda nasıl bir ortaklıkları olduğu sorusu da irdelendi. Evdeki harcamalarda en çok kimin sözünün geçtiği sorusuna cevap olarak katılımcılar daha çok "ikimizin de" deme eğilimi gösterseler de, **Tablo 32**'de görüldüğü gibi, bir başka soruda kabarık bir azınlık zaruri ihtiyaç kategorisine girmeyen cep telefonu, araba ve

30 Katılımcıların herbiri için bir "eşe izin verme" ölçek puanı oluşturulmuş, ve bu ölçek puanı ile diğer bazı değişkenler arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Öncelike, bu ölçekten alınan puan ile SED arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

31 Hesaplama için bkz. $t(842.07)=0.87$, $p> 0.05$

32 Hesaplama için bkz. $F(3,1616)= 6.64$, $p<0.001$

ev alımı konusunda "daha çok benim" diye cevap veriyor. "Daha çok benim" yanıtı verenlerin SED gruplarına göre dağılımı ise **Tablo 33**'te verildi. Tablodan kolayca anlaşılabileceği gibi, bütün harcamalar için bu yanıtı verme olasılığı SED düştükçe önemli ölçüde artıyor.

TABLO 32
Evdeki Harcamalarda En Çok Kimin Sözü Geçtiğine Dair
"Daha Çok Benim" Yanıtlarının Dağılımı

Harcama	N	Sayı	Geçerli yüzde
Araba alımı	1942	674	34,7
Cep telefonu harcamaları	1961	663	33,8
Ev alımı	1964	495	25,2
Çocuğun istedikleri ama ihtiyaç olmayan şeyler, örneğin bisiklet	1448	329	22,7
Çocuğun okul harcamaları	1414	280	19,8
Eve alınacak eşya, örneğin beyaz eşya	1970	295	15,0
Eşimin kişisel harcamaları	1970	233	11,8

Katılımcıların eşlerinin dışarıda çalışıyor olmasının harcamalarda nasıl karar verildiğini etkileyebileceği düşünüldü, eşi çalışan ve çalışmayan erkeklerin daha çok kendilerinin sözünün geçtiği yanıtını verme olasılıklarını karşılaştırmak üzere bağımsız gruplar t-testi uygunlandı. Yapılan analizler, eşin çalışmasının harcamalarda karar verme biçimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu gösterdi.[33] Beklenebileceği üzere, eşleri çalış-

TABLO 33
Evdeki Harcamalarda En Çok Kimin Sözü Geçtiğine Dair
"Daha Çok Benim" Yanıtlarının SED Gruplarına Göre Dağılımı

Harcama	Sayı	Alt SED (yüzde)	Orta SED (yüzde)	Üst SED (yüzde)
Araba alımı	674	64,2 (N=433)	28,8 (N=194)	7,0 (N=47)
Cep telefonu harcamaları	663	64,9 (N=430)	27,1 (N=180)	8,0 (N=53)
Ev alımı	495	67,3 (N=333)	26,3 (N=130)	6,5 (N=32)
Çocuğun istedikleri ama ihtiyaç olmayan şeyler, örneğin bisiklet	329	71,7 (N=236)	23,1 (N=76)	5,2 (N=17)
Çocuğun okul harcamaları	280	71,4 (N=200)	24,3 (N=68)	4,3 (N=12)
Eve alınacak eşya, örneğin beyaz eşya	295	67,1 (N=198)	24,1 (N=71)	8,8 (N=26)
Eşimin kişisel harcamaları	233	67,8 (N=158)	27,5 (N=64)	4,7 (N=11)

33 Hesaplama için bkz. $t(156.95)=4.62$, $p< 0.01$

TABLO 34
Katılımcıların Eşleriyle Paralarını Nerede Tuttuklarına Dair Verdikleri Yanıtlar

	Sayı	Geçerli yüzde
İkimizin de banka hesabı yok	1.082	54,1
Para benim hesabımda	598	29,9
Ortak banka hesabımızda	162	8,1
Hem ortak hem ayrı banka hesabımız var	38	1,9
Para eşimin hesabında	28	1,4
Cevap yok	6	0,3
Toplam	2.000	100,0

mayan erkeklerin[34] harcamalarda karar verme ağırlıkları eşleri çalışanlardan[35] daha yüksek. Bu bulgu da kadının dışarıda çalışıp para kazanmasının ilişkideki hiyerarşiyi bir nebze de olsa hafifletebileceğini düşündürtüyor. Nitel çalışmada da benzer bir durum ortaya çıkmakta.

Son olarak, katımcıların paralarını nerede tuttuklarının da eşle ilişkide hiyerarşi farkının iyi bir örneği olduğu düşünüldü ve katılımcılara bu soru soruldu. Buna dair verilen yanıtlar Tablo 34'te yer alıyor. Görüleceği gibi, katılımcıların yarısından fazlası (% 54,1) paralarını bir banka hesabında tutmadıklarını söylüyor. Bu gruptakilerin çoğunun bankada tutmaya değecek bir parası olmadığı düşünülebilir. Ancak bir kısmının da kredi ve faturalar hesaptan otomatik çekilmesin diye parasını bankada tutmuyor olması da mümkün. Bunu % 29,9'la "para benim hesabımda" diyenler izliyor. Eşiyle ortak hesabı olanların sayıları % 10'un altında kalıyor. Bu da, eşler arasındaki eşitliğin çoğu zaman sözde kalıyor olmasının somut bir göstergesi olarak düşünülebilir.

SED gruplarına göre bu tablo incelendiğinde; alt SED grubundaki 1.105 katılımcının % 2,7'si[36] "ortak hesapta", % 22,4'ü[37] "benim hesabımda", % 1,1'i[38] "eşimin hesabında", % 70,9'u[39] "ikimizin de hesabı yok" cevabını verdi. Orta SED grubundaki 629 kişiden % 12,4'ü[40] "ortak hesapta", % 38'i[41] "benim hesabımda", % 2,1'i[42] "eşimin hesabında", % 39'u[43] "ikimizin de hesabı

34 Ort=1.85, S=0.37
35 Ort=2.01, S=0.33
36 n=30
37 n=248
38 n=12
39 n=783
40 n=78
41 n=239
42 n=13
43 n=245

yok" dedi. Üst SED grubundaki 266 katılımcıdan % 20,3'ü[44] "ortak hesapta", % 41,7'si[45] "benim hesabımda", % 1,1'i[46] "eşimin hesabında", % 20,3'ü[47] "ikimizin de hesabı yok" cevabını verdi. SED yükseldikçe bankada hesabı olma olasılığı artıyor ama "benim hesabımda" diyenlerin oranı da yükseliyor.

Hiyerarşinin en can alıcı unsurlarından biri olarak, katılımcıların eşe şiddet kullanımı konusu da irdelendi. "Eşinize vurduğunuz oluyor mu?" sorusuna katılımcıların % 90,4'ü[48] "hiç", % 9,2'si[49] "ara sıra", % 0,4'ü[50] "sık sık" cevabını verdi. Daha sonra, eşe şiddet kullanma davranışı ile bunu etkileyebilecek bazı değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldı. Evlilik biçimiyle eşi ve çocukları dövme davranışı arasında yapılan bağımsız gruplar t-test analizlerinde, aile isteğiyle evlenen erkeklerin[51] kendi istekleriyle evlenen erkeklere[52] göre eşlerine daha fazla vurduğu saptandı.[53]

Son olarak da, şiddet kullanma davranışı ile katılımcıların SED'leri arasındaki ilişkiler incelendi. Yapılan bağımsızlık ki-kare analizi, eşe vurma ile ilgili katılımcıların davranışlarının SED gruplarına eşit olarak dağılmadığını gösterdi.[54] Alt SED grubundaki 1.105 katılımcının % 87,2'si[55] hiç vurmadıklarını, % 12,5'i[56] ara sıra vurduklarını, % 0,3'ü[57] sık sık vurduklarını söyledi. Orta SED grubundaki 629 katılımcıdan % 95,5'i[58] "hiç", % 6,2'si[59] "ara sıra", % 0,3'ü[60] "sık sık" vurduklarını söylerken, üst SED grubundaki 266 katılımcıdan % 97,4'ü[61] "hiç", % 2,3'ü[62] "ara sıra", % 0,4'ü[63] "sık sık" dedi. Sayıların küçüklüğü sağlıklı bir sonuç çıkarmaya olanak vermese de, SED yükseldikçe, "hiç vurmuyorum" diyen katılımcı sayısının bir miktar arttığı anlaşılıyor.

---

44 n=54
45 n=111
46 n=3
47 n=54
48 n=1808
49 n=189
50 n=8
51 Ort= 1.14, S= 0.37
52 Ort= 1.07, S= 0.27
53 Hesaplama için bkz. t(1936)= -4.87, p< .001
54 Hesaplama için bkz. $\chi^2 = 34.44$, df=4, p<0.01
55 n=964
56 n=138
57 n=3
58 n=588
59 n=39
60 n=2
61 n=259
62 n=6
63 n=1

Çocuk(lar)la İlişki

Katılımcıların % 76,4'ünün[1] çocuğu bulunuyor; bu nedenle de çocukla ilişki konusundaki analizler, çocuğu bulunan katılımcılar üzerinden yapıldı.

ÇOCUKLA İLİŞKİDE HİYERARŞİK BOYUT

Katılımcıların çocuklarıyla ilişkilerindeki hiyerarşik boyutu incelerken öncelikle çocukları ciddi bir konuda sözünden çıkarsa ne yapacağı soruldu ve bu soruların yanıtları kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı alındı. "Döverim, söylediklerimi zorla yaptırırım," gibi yanıtlar % 2-3 arasında iken "onlara sitem ederim" yanıtı % 24 olarak en çok belirtilen ikinci yanıt oldu. "Konuşurum" % 66,8 ile en çok belirtilen yanıt oldu. İlginç bir şekilde, bu cevap oranları kız ve erkek çocuklar için neredeyse birebir aynıydı. Buna göre, çoğu baba çocuklarıyla konuştuklarını ifade ederken, nitel araştırmayla uyumlu sonuçlar elde edildi.

Buna karşın katılımcılara; eşine, çocuklarına, kardeşlerine veya herhangi bir başkasına vurup vurmadıkları sorulduğunda, çocuklarına hiç vurmadıklarını söyleyenler yine çoğunlukta olurken, ara sıra vurma oranı biraz daha fazla çıktı. Bu oran kızlar için % 20'ye karşılık erkekler için % 13 bulundu. Bu sonuçlarsa "Kızını dövmeyen dizini döver" atasözünü hatırlatırken nitel bulgulardan farklılık gösteriyor. Burada yine olumlu cevap verme eğili-

1 n=1527

minin rol oynamış olması ihtimali düşünülebilir. Sayıların düşüklüğü nedeniyle bu sonuçlar SED ile analize sokulmadı.

ÇOCUKLARINIZLA ARANIZDAKİ MESAFEYİ HANGİ DURUMLAR BOZAR?

Katılımcılara, çocukla arasındaki mesafeyi hangi durumların bozduğu sorusu soruldu, cevaplar kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı alındı. Bu sonuçlara göre, en çok verilen cevap gerek kız (% 43,3) gerekse erkek çocuklar (% 47,1) için açık arayla "karşımda içki / sigara kullanması" çıkarken, bunu % 30 oranlarında "kız / erkek arkadaşını eve getirmesi", "uygunsuz şakalar yapması", "zamanında evde olmaması" ve "çağırdığımda gelmemesi" gibi durumlar izledi. Çocukların baba karşısında içki / sigara kullanımının saygı sınırlarını ihlal eden davranışlar olduğu bir kere daha anlaşılmış oldu. Bu soruya verilen cevaplar SED bazında da ayrı ayrı alındı. **Tablo 35** bu soruya kız çocuklar için verilen cevapların SED gruplarına göre dağılımını gösteriyor.

TABLO 35
Çocuklarla Mesafeyi Bozacak Davranışların SED'e Göre Dağılımı (kız çocuğu)

		SED			
		Alt (1.105)	Orta (629)	Üst (266)	Toplam
Benim karşımda içki/sigara kullanması	Sayı	619	186	61	866
	SED grup yüzdesi	56,0	29,6	22,9	
Kız/erkek arkadaşını eve getirmesi	Sayı	508	154	45	707
	SED grup yüzdesi	46,0	24,5	16,9	
Karşımda ayaklarını uzatması	Sayı	334	88	21	443
	SED grup yüzdesi	30,2	14,0	7,9	
Çağırdığımda gelmemesi	Sayı	383	116	30	529
	SED grup yüzdesi	34,7	18,4	11,3	
Zamanında evde olmaması	Sayı	401	133	44	578
	SED grup yüzdesi	36,3	21,1	16,5	
Uluorta konuşması	Sayı	330	118	30	478
	SED grup yüzdesi	29,9	18,8	11,3	
Uygunsuz şakalar yapması	Sayı	378	140	43	561
	SED grup yüzdesi	34,2	22,3	16,2	
Hiçbir şey bozmaz/aramızda mesafe söz konusu değil	Sayı	71	52	10	133
	SED grup yüzdesi	6,4	8,3	3,8	
Diğer	Sayı	10	5	1	16
	SED grup yüzdesi	0,9	0,8	0,4	

Bu sonuçlara göre kız çocuklarının davranışları konusunda babalar SED'leri yükseldikçe daha hoşgörülü olabiliyor. "Mesafe bozulmaz" diyenlerin azlığı aslında baba-çocuk arasında mesafenin hâlâ güçlü bir hiyerarşik unsur olduğunu gösteriyor. Nitel araştırmada benzer bulgular daha nüanslı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Erkek çocuk için sorulara verilen cevapların SED gruplarına göre dağılımı ise Tablo 36'da gösteriliyor ve yukarıda belirtilen durum erkek çocuklar için de geçerli.

Katılımcılara ayrıca çocuklarına karşı davranışlarından hangi durumlarda pişmanlık duydukları soruldu. Bu soruya verilen yanıtlar Tablo 37'de gösterilmekte. Birden fazla cevap verilebilen bu soruya en çok verilen cevap, babaların kendilerini yetersiz hissettiren durumlar olan "istedikleri bir şeyi alamadığım / yapamadığım zaman" ve/ya "onları hayal kırıklığına uğrattığım

TABLO 36
Çocuklarla Mesafeyi Bozacak Davranışların SED'e Göre Dağılımı (erkek çocuğu)

		SED			
		Alt (1.105)	Orta (629)	Üst (266)	Toplam
Benim karşımda içki/sigara kullanması	Sayı	657	216	68	941
	SED grup yüzdesi	59,5	34,3	25,6	
Kız/erkek arkadaşını eve getirmesi	Sayı	450	128	31	609
	SED grup yüzdesi	40,7	20,3	11,7	
Karşımda ayaklarını uzatması	Sayı	335	92	25	452
	SED grup yüzdesi	30,5	14,6	9,4	
Çağırdığımda gelmemesi	Sayı	403	126	34	563
	SED grup yüzdesi	36,5	20,0	12,8	
Zamanında evde olmaması	Sayı	384	134	44	562
	SED grup yüzdesi	34,8	21,3	16,5	
Uluorta konuşması	Sayı	348	130	42	520
	SED grup yüzdesi	31,5	20,7	15,8	
Uygunsuz şakalar yapması	Sayı	387	158	56	601
	SED grup yüzdesi	35,0	25,1	21,1	
Hiçbir şey bozmaz/aramızda mesafe söz konusu değil	Sayı	80	53	16	149
	SED grup yüzdesi	7,2	8,4	6,0	
Diğer	Sayı	13	4	1	18
	SED grup yüzdesi	1,2	0,6	0,4	

TABLO 37
Çocuğuna Karşı Hangi Davanışından Ötürü Pişmanlık Duyar?

	Sayı	Geçerli yüzde
Dövdüğüm-bağırdığım zaman	680	30,9
Onları düş kırıklığına uğrattığım zaman	458	20,8
İstedikleri bir şeyi alamadığım/yapamadığım zaman	564	25,6
Onlarla vakit geciremediğim zaman	301	13,7
Çocuklarıma karşı olan davranışlarımdan asla pişmanlık duymam	184	8,4
Haksız olduğum zaman	1	0,1
Henüz küçük	12	0,5
Toplam	2.200	100

Not: Birden çok cevap verilebiliyordu.

zaman" (% 51,1) olması göze çarpıyor. Bunu ayrıca, "dövdüğüm, bağırdığım zaman" (% 34) cevabı izliyor.

Çocukla ilişkide hiyerarşik boyutun bir başka göstergesi olarak, katılımcılara, "Çocuğumun şımarmasından çekindiğim için ona çok sık aferin demem" ifadesine ne ölçüde katılıp katılmadıkları soruldu. Çoğunluk bu söylemi reddederken, % 30'a yakın bir kesim ise bu söylemi kabul etti. Bu söylem, nitel araştırmada da sık sık görülmüştü.

KIZ ÇOCUĞUYLA İLGİLİ KISITLAMALAR

Daha sonra, 14-17 yaşları arasında ergen çocukları olan katılımcılara bazı sorular yöneltildi. Derinlemesine görüşmelerde olduğu gibi anket çalışmasında da katılımcıların çocuklarına koydukları kısıtlamalarla ilgili çeşitli sorular soruldu. Bu verilerin analizleri hem kız çocuk hem de erkek çocuk için yapıldı. Kız çocuklar sözkonusu olduğunda[2] katılımcıların büyük çoğunluğu (% 65,3) en geç eve gelme saat aralığını 17.00-19.00 arası olarak belirtti, en geç eve gelme yaşının ortalaması ise 18.

Katılımcılara kız ve erkek çocukların görünüşlerine dair yapıp yapamayacakları şeyler konusunda da sorular yöneltildi. Kız çocuklar sözkonusu olduğunda, mini etek giymek ve şort giymek daha çok kısıtlanırken, kısa kollu ya da pantolon giymek göreceli olarak daha normal karşılanmakta (bkz. Tablo 38). Ergen kız çocuğu olanlara kızının evleneceği kişiyi seçme konusunda söz hakları olup olmadığı sorulduğunda ise, 277 kişinin % 17,7'si "benim daha çok söz hakkım var", % 55,6'sı "annesiyle söz hakkım var", % 36,4'ü ise "karışmayız" cevabını verdi.

2 n=227

TABLO 38
14-17 Yaş Arasındaki Kız Çocuklara Getirilen Kısıtlar

	Sayı	Yüzde
Mini etek giyemez	231	83,5
Şort giyemez	184	66,3
Açık kısa kollu giyemez	124	44,9
Pantolon giyemez	79	28,7

n=277

Katılımcıların kız çocuklarının mini etek giyip giyemeyeceği, açık / kısa kollu giyip giyemeyeceği, pantolon, şort giyip giyemeyeceği ve saçını boyatıp boyatamayacağı sorularına verdikleri cevaplar toplanarak ortalamaları alındı, buna göre düşük puanlar kısıtlamanın artması, yüksek puanlar kısıtlamaların azalması anlamına gelecek şekilde bir toplam kız çocuk kısıtlama puanı oluşturuldu.

SED ile kız çocuklarına getirilen kısıtlamalar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı. Yapılan analizler SED'in kız çocuğu üzerindeki kısıtlamalarda istatistiksel olarak anlamlı derecede etkili olduğunu gösterdi.[3]

Yapılan çoklu karşılaştırma analizleri, alt SED grubu ile orta ve üst SED grupları arasında anlamlı düzeyde fark olduğuna işaret ediyor. Orta ve üst SED grupları arasında fark bulunamadı. Buna göre, SED yükseldikçe kız çocuk üzerindeki kısıtlamalar azalıyor ve bulgular nitel araştırmayla uyumlu görünüyor.

ERKEK ÇOCUKLA İLGİLİ KISITLAMALAR

Erkek çocuklar sözkonusu olduğunda[4] ise, katılımcıların hemen hepsinin (% 97,5) aşağı yukarı aynı oranlarda en geç eve gelme saat aralığı olarak 17.00-19.00, 19.30-21.30 ve 22.00-00.00 cevabını verdikleri görüldü. Eve en geç gelme ortalama yaşı erkek çocuklar için 20. Benzer şekilde, babaların erkek çocukların görünüşleriyle ilgili ne gibi kısıtlamalar koyup koymadıkları da anket çalışmasında sorulan sorular arasında. Katılımcılara ergen erkek çocuklarının uzun saç, şort, pembe, kırmızı gömlek ve küpe kullanımı konusundaki görüşleri sorulduğunda, sadece küpe takmaları babalar tarafından istenmeyen bir davranış olarak ortaya çıktı (bkz. Tablo 39). Anlaşılan, erkek ço-

3 Hesaplama için bkz. $F(2,265)= 17.02$, $p<0.01$
4 n=280

TABLO 39
14-17 Yaş Arasındaki Erkek Çocuklara Getirilen Kısıtlar

	Sayı	Yüzde
Küpe takamaz	241	86,0
Saç uzatamaz	149	53,0
Pembe/kırmızı gömlek giyemez	103	36,7
Şort giyemez	52	18,7

n=280

cuklarda kız çocuklara göre daha az kısıtlama görülürken, küpe takmak önemli bir istisna teşkil ediyor.

Ergen erkek çocuğu olanlara oğlunun evleneceği kişiyi seçme konusunda söz hakları olup olmadığı sorulduğunda ise 280 kişinin % 16,8'i "benim daha çok söz hakkım var", % 53,2'si "annesiyle söz hakkım var", % 29,3'ü ise "karışmayız" cevabı verdi. Bu konuda kız ve erkek çocukları arasında pek bir fark görülmüyor.

Katılımcıların erkek çocuklarının şort giyip giyemeyeceği, pembe-kırmızı gömlek giyip giyemeyeceği, küpe takıp takamayacağı, saçını uzatıp uzatamayacağı sorularına verdikleri cevaplar toplanarak ortalamaları alındı. Buna göre düşük puanlar kısıtlamanın artması, yüksek puanlar kısıtlamaların azalması anlamına gelecek şekilde bir toplam erkek çocuk kısıtlama puanı oluşturuldu.[5] Katılımcıların SED'leri ile erkek çocuklarına getirdikleri kısıtlamalar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı.

Yapılan analizler SED'in erkek çocuk üzerindeki kısıtlamalarda istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını gösterdi.[6] Demek ki kız çocuklarıyla ilgili görünüm kısıtlamalarındaki SED farkı erkek çocuklar için pek de geçerli değil. Yani, toplum genelde erkek çocuklara daha bütünsel yaklaşırken, kız çocuklara yaklaşımda bir sosyo-ekonomik düzey farkı sürüyor.

ERGEN ÇOCUKLARLA İLİŞKİ VE BEKLENTİLER

14-17 yaşları arasında çocuğu olan katılımcılardan ayrıca, çocuklarıyla ilişkilerini, kendi babalarıyla ilişkileri ile karşılaştırması, benzer ve farklı yönlerini ifade etmeleri istendi. Ortaya çıkan oranlar çok düşük. En fazla % 5 oranında "benzerlik yok" diyen oldu. Ancak % 4,4 oranında da "fark yok" diyen-

5 Hesaplama için bkz. n=280, Ort=2.47, S=0.77, Min=1.00, Maks=9.00
6 Hesaplama için bkz. F(2,277)= 2.93, p>0.05

ler olduğu düşünülünce, katılımcıların bu soruyu anlamlı bulmadıkları düşünülebilir. Oysa nitel araştırmada bu konu epey yoğun olarak dile gelmişti ve katılımcılar kendi babalarından farklı olduklarını vurgulamışlardı.

Son olarak, yine ergen yaşta çocukları olan babalara "Oğlunuzdan ev işi yapmasını bekler misiniz?" sorusu soruldu. Katılımcıların % 64'ü "beklemem" derken, ancak % 34'ü "beklerim" dedi. Özetle, beklentiler hâlâ geleneğe uygun ve bu sonuç, nitel bulgularla da uyumlu.

Babanın yaptığı ev işleri ve oğuldan ev işinin yapılmasının beklenmesi arasında çapraz tablolar ve istatistiki olarak belirgin bir fark olup olmadığının anlaşılması için Ki-kare bağımsızlık testi yapıldı. Bu testin sonuçlarına göre anlamlı farklar veren ev ve çocukla ilgili işler; yer süpürmek, tül asmak, tıkanan lavaboyu açmak, gece ağladığında çocuğa bakmak, çocuğu uyutmak ve çocuğun ödevlerine yardımcı olmak.

Sonuçlar şöyle bir genel tablo ortaya çıkarıyor: Ev işleri sözkonusu olduğunda bu işleri hiç yapmadığını belirten erkekler de, bu işleri hep yaptığını ifade eden erkekler de erkek çocuklarından iş yapmasını beklemezken; çocuklarla ilgili işler sözkonusu olduğunda, bu işleri hiç yapmadığını belirten erkekler, erkek çocuklarından iş yapmalarını beklememekte, bu işleri hep yaptığını ifade eden erkekler ise erkek çocuklarından da ev işi yapmalarını beklemekte. Bu sonuç da erkeklerin erkek çocuklarına ilişkin beklentilerinde kendilerini örnek aldıklarını gösteriyor.

ÇOCUKLA İLİŞKİDE YAKINLIK BOYUTU

Katılımcıların[7] çocuklarıyla ilişkilerinde yakınlık boyutu da irdelendi. Öncelikle, çocuklarına sevgilerini göstermekte zorlanıp zorlanmadıkları soruldu. Katılımcıların % 2,8'i[8] zorlandığını, % 12,3'ü[9] bazen zorlandığını, % 84,2'si[10] ise zorlanmadığını belirtti. Bu sonuçlar nitel bulguların tersi olup, olumlu cevap verme eğilimine işaret ediyor olabilir. "Zorlanırım" diyen katılımcılardan bunun nedenlerini de ifade etmeleri istendi ama ortaya çıkan oranlar çok düşük oldu.

Çocuklu katılımcılara, çocuklarıyla ilişkilerini düşünmeleri istendi ve baba-çocuk ilişkisinin niteliğiyle ilgili bazı ifadeler verildi, bunlara katılıp ka-

7 n=1527
8 n=43
9 n=188
10 n=1286

TABLO 40
Çocuğuyla İlişkisi Hakkındaki İfadelerle İlgili Değerlendirmeler

	Sayı	Geçerli yüzde
Çocuğum başına dert açarsa, hayatın gerçeklerini öğrenmesi için yardım etmem, kendisinin halletmesini beklerim		
Katılmıyorum	1.114	75,9
Katılıyorum	353	24,1
Toplam	1.467	100,0
Baba olmanın sorumluluklarını taşımakta çok zorlanıyorum		
Katılmıyorum	1.092	73,8
Katılıyorum	388	26,2
Toplam	1.480	100,0
Çocuğumla nasıl iletişim kuracağımı bilmiyorum		
Katılmıyorum	1.168	79,0
Katılıyorum	310	21,0
Toplam	1.478	10,00
Çocuğumla oyun oynarım		
Katılmıyorum	335	22,8
Katılıyorum	1.135	77,2
Toplam	1.470	100,0

Not: Son madde ters yönde kodlanmıştır.

tılmadıklarını belirtmeleri istendi.[11] Tablo 40'ta katılımcıların her bir ifadeye katılıp katılmadıkları görülmekte. Bu ifadeler aynı yönde olacak şekilde değiştirilip her bir katılımcı için bir ölçek puanı oluşturuldu.[12] Bu toplam puan üzerinden kendilerinin SED'leri ile çocuklarıyla kurdukları ilişki arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı.

Analizler sonucunda, katılımcıların çocuklarıyla ilişkileri üzerinde SED'lerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkisi olduğu görüldü.[13] Yapılan çoklu karşılaştırma analizleri de alt SED grubu ile orta ve üst SED grupları arasında anlamlı düzeyde fark olduğuna işaret etti. Orta ve üst SED grupları arasında fark bulunamadı. Buna göre, SED yükseldikçe çocuklarla kurulan ilişkinin kalitesi artmakta. Bu konu da nitel araştırmada daha nüanslı bir şekilde ve daha genel bir olumluluk gösterir şekilde ortaya çıkmıştı.

11 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum). Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplanmıştır.

12 Hesaplama için bkz. n=1449, Ort=1.97, S=0.54, Min=1.00, Maks=4.00

13 Hesaplama için bkz. $F(2,1446)= 4.77$, $p<0.05$

TABLO 41
Katılımcıların Çocuklarıyla İlişki Biçimleri Arasındaki Korelasyonlar

	Oyun oynamak (1)	İletişimde zorluk (2)	Sorumluluğu taşımakta zorluk (3)	Kendisinin öğrenmesini bekleme (4)
1	--	.01	-.08**	.04
2		--	.35***	.28***
3			--	.23***
4				--

*<.05, ** <.01, *** <.001 n=1527.

Daha sonra, bu ifadelere verilen cevapların arasındaki ilişkiler incelendi. Yapılan Pearson korelasyon analizlerinde, çocukla oyun oynama ile çocuğa dair sorumlulukları taşımakta zorlanma arasında negatif bir ilişki saptandı (bkz. Tablo 41).[14] İletişimde zorluk yaşamak ile sorumluluğu taşımakta zorluk yaşamak arasında pozitif bir ilişki saptandı.[15] Aynı zamanda iletişimde zorluk yaşamak ile çocuk kendi başına dert açtığında buna yardım etmeyip kendisinin öğrenmesini beklemek arasında da pozitif bir ilişki var.[16] Pearson analizleri sonucunda, çocuğun sorumluluğunu taşımakta zorlanma ile çocuğun başına açtığı derde yardım etmeme davranışı arasında da pozitif bir ilişki tespit edildi.[17] Öyle anlaşılıyor ki katılımcılar, çocuklarıyla yakın ilişkiye girme konusunda bazı zorluklar yaşıyorlar.

14 Hesaplama için bkz.r= -.08, p< .01
15 Hesaplama için bkz. r=.35, p<.001
16 Hesaplama için bkz. r= .28, p<.001
17 Hesaplama için bkz. r=.23, p<.001

Erkekliğe ve Erkek Kimliğine İlişkin Algı ve Deneyimler

ERKEKLERİN ÖNEM ATFETTİĞİ KİMLİK, AİDİYET VE ETKİNLİKLER

Katılımcıların önem atfettiği kimlik, aidiyet ve etkinlikler derinlemesine görüşmelerde önemli bir yer tuttuğu için, bu konunun nicel çalışma sonuçlarına yansıyıp yansımadığının ayrıntılı bir biçimde incelenmesine karar verildi. Katılmcılara belli gruplar sunuldu ve bu grupların kendilerini nasıl tanımladığı soruldu. (Gruplara aidiyet ortalama değeri ve farklı değerlendirmelerin dağılımı Tablo 42'de verilmekte.) Katılımcılar açısından herhangi bir aidiyetin pek de önemsenmiyor olması ilginç bir bulgu. Katılımcılar en çok "işini yapıyor" olmanın kendilerini tanımladığını belirtirken, "hiç tanımlamaz" için en yüksek dağılımı "X cemaatinden olmak" alıyor.

Katılımcılara "Bir erkek olarak vazgeçemeyeceğiniz üç şey nedir?" diye soruldu ve üç ayrı cevap vermeleri istendi. Bu cevaplar kodlandı ve bu kodların yüzdeleri hesaplandı. Katılımcıların bir erkek olarak vazgeçemeyeceklerini belirttikleri şeylerin başında % 38,1'le aileleri geliyor. Bunların % 20,2'si genel olarak aileleri, % 17,9'u ise kurdukları aileleri.

Katılımcıların vurguladıkları bir başka vazgeçemeyecekleri durum ise % 15,5'le iş ve maddi kazançları. Bu veriler, katılımcılar için ailelerinin önemini yansıtmakta. Kurdukları aileyi bir erkek olarak vazgeçemeyecekleri şey halinde belirten 492 katılımcının % 62,9'unun kendi istekleriyle evlendiği, geri kalan % 33,1'in ise ailelerinin isteğiyle evlendiği görülüyor. Bu cevabı ve-

TABLO 42
Katılımcıların Çeşitli Gruplara Aidiyet Duyguları

	Hiç		Biraz		Çok		
Grup	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Toplam
Belli bir partili olmak	1.181	59,4	581	29,2	226	11,4	1.988
Belli bir takımlı (futbol) olmak	1.010	51,0	651	32,8	321	16,2	1.982
Belli bir memleketli olmak	822	41,5	758	38,3	399	20,2	1.979
Belli bir cemaatten olmak	1.405	71,1	429	21,7	143	7,2	1.977
Belli bir işi yapıyor olmak	798	40,3	663	33,5	519	26,2	1.980
Belli bir okuldan olmak	1.172	59,5	537	27,3	260	13,2	1.969

ren katılımcılar ortalama 16,4 yıldır eşleriyle evli olduklarını belirtmişti.

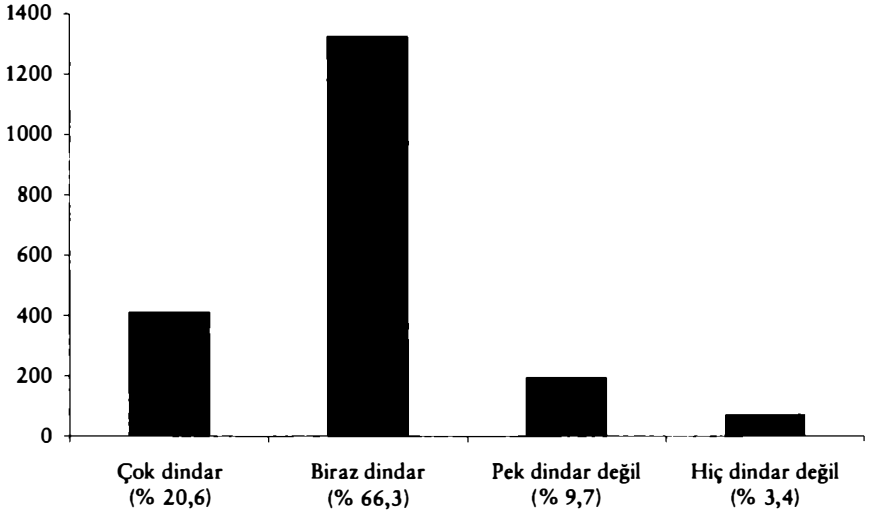
İş ve maddi kazancın vazgeçemeyecekleri bir şey olduğunu belirten 738 erkeğin % 85,9'unun eşinin çalışmadığı ve eşi çalışmayan bu erkeklerin % 74,5'inin eşlerinin ileride de çalışamayacağını belirtmesi, yani bu seçeneği kadına kapatması dikkat çekiyor. Dikkat çeken bir başka nokta ise bu katılımcıların % 66,6'sının bir sonraki kısımda erkekliğe ilişkin tutumlar arasında yer alan "para kazanmayınca erkek olduğuma pişman oluyorum" ifadesine katılmadığını belirtmesi. Bu çelişkili gibi görünen bulguyu belki "erkeklik Allah vergisi" diye yorumlamak mümkün.

Katılımcılara dindarlıkla ilgili sorular da yöneltildi, öncelikle kendilerini ne kadar dindar olarak gördükleri soruldu. Katılımcıların % 20,6'sı "çok dindar", % 66,3'ü "biraz dindar" olarak tanımlarken, katılımcıların % 9,7'si kendilerini "pek dindar değil" ve % 3,4'ü de "hiç dindar değil" olarak görmekte (bkz. Tablo 43). Kendilerini Müslüman olarak tanımlayan katılımcılara sorulan "Dini vecibelerinizi ne sıklıkla yerine getirirsiniz?" sorusuna katılımcılardan % 42'si "yaklaşık olarak her gün" cevabını verdi. "Cumadan cumaya" diyenler % 33,8 iken "bayram gibi özel günlerde" diyenler % 18,7 (bkz. Tablo 44).

ERKEKLERİN GELİŞİM SÜREÇLERİ, ERKEK KİMLİĞİNİN ANLAMI

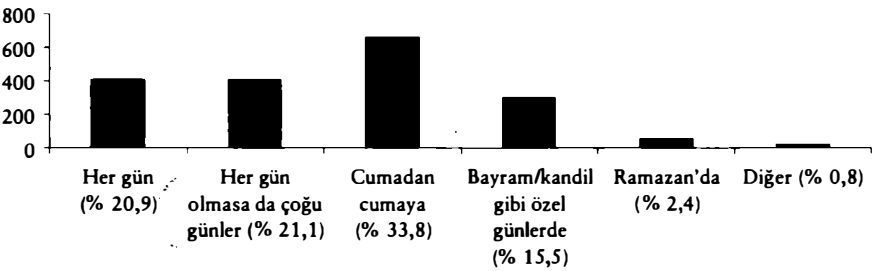
Erkeklerin, kimliklerini oluştururken kimleri örnek aldıkları, kimlerden nasıl etkilendikleri sorusu da önemli. Bu doğrultuda, katılımcılara şimdi ya da büyürken kimleri örnek aldıkları ve neden örnek aldıkları sorusu yöneltildi. Birden fazla yanıt verebildikleri bu soruda, belki de en çarpıcı sonuç, erkeklerin % 59'unun kimseyi örnek almadıklarını belirtmeleri; % 29,2'sinin ba-

TABLO 43
Kendinizi Ne Kadar Dindar Olarak Görüyorsunuz?

n=1999.

TABLO 44
Kendilerini Müslüman Tanımlayanların Dini Vecibeleri Yerine Getirme Sıklığı

n=1866.

balarını, % 7,8'inin ise annelerini örnek aldıklarını belirtmeleri oldu. Bunları % 3,9 ile dayı / amca, % 2,1 ile dede / büyükbaba ve % 2,1 ile ağbi takip ediyor. **Tablo 45**'te babalarını örnek alanların onu neden örnek aldıklarının, **Tablo 46**'da ise annelerini örnek alanların onu neden örnek aldıklarının cevapları yer alıyor.

TABLO 45
Babasını Örnek Aldığını Söyleyenlerin Verdikleri Nedenler

	Sayı	Geçerli yüzde
Kişilik	194	33,16
Ahlâk/Din	81	13,85
İş/Çalışkanlık	64	10,94
Aileye ilgi/Bağlılık	39	6,67
Otorite	35	5,98
Sosyal imaj/Saygınlık	34	5,81
Ebeveynlik	28	4,79
Cevap Yok	21	3,59
Güç/Cesaret	19	3,25
Yakınlık/Esneklik	19	3,25
Diğer	51	8,72
Toplam	585	100,01

TABLO 46
Annesini Örnek Aldığını Söyleyenlerin Verdikleri Nedenler

	Sayı	Geçerli yüzde
Kişilik / Saygınlık	53	33,97
Aileye bağlılık koruma/fedakârlık	34	21,79
Sevgi/Şefkat	29	18,59
Ahlâk	17	10,90
Diğer	23	14,74
Toplam	156	99,99

Araştırmada erkekliğe geçişle ilgili görüşler de alındı. "Erkek olduğunuzu ilk ne zaman hissettiniz?" sorusuna verilen yanıtların dağılımı Tablo 47'de gösterilmekte.

Soruyu "Sünnet olmak" şeklinde cevaplayan katılımcıları SED açısından karşılaştırdığımızda, alt SED grubunun % 24,2'sinin, orta SED grubunun % 19,1'inin ve üst SED grubunun % 9,4'ünün bu cevabı verdiğini görüyoruz. Sünnet olmanın en çok alt SED'den katılımcılar için erkekliği belirleyici bir süreç olması önemli bir bulgu. Bunun sebebi ise sünnetin dini vecibe olduğu kadar, alt SED'den katılımcıların ve ait oldukları çevrenin sünnet düğünü gibi ritüellere verdikleri önemle açıklanabilir. Sünnetsizliğe atfen yapılan eksiklik, bozukluk ve hakaret benzeri tanımlamaların da belki yine en çok bu gruptaki erkekler için tehdit edici olduğu düşünülebilir.

TABLO 47
Erkek Olduğunuzu İlk Ne Zaman Hissettiniz?

	Sayı	Geçerli yüzde
Sünnet olduğumda	412	20,60
Askerlikte	299	14,95
İlk cinsel tecrübemde	257	12,85
Babam beni takdir ettiğinde	25	1,25
İlk maaşımı aldığımda	46	2,30
İlk kez birini dövdüğümde	7	0,35
Annem söylerdi	8	0,40
Çocuğum olduğunda	51	2,55
İlk âşık olduğumda	54	2,70
Hep hissetmişimdir	769	38,45
Ergenlik çağımda	45	2,25
Okulumu bitirince	2	0,10
Evlenince	7	0,35
Yurtdışına gittiğimde	1	0,05
Babam ölünce	1	0,05
Cevap yok	16	0,80
Toplam	2.000	100

Bir başka açıklama ise Türkiye'de üst SED'in artık çocuklarına doğduktan birkaç gün sonra, hastaneden ayrılmadan sünnet ettirmeleri şeklinde yapılabilir. Bir başka deyişle üst SED'den erkeklere ve onların çevrelerine göre sünnet olmak erkekliğe geçişten ziyade tıbbi bir zorunluluk olarak gerçekleşmekte.

"Askerlikte" cevabını veren 299 katılımcının çoğunun alt SED grubundan olmaları da askerliğin alt SED'den erkekler için bulundukları ortamdan uzaklaşma ve farklı insanlarla bir araya gelme ve farklı şeyler öğrenmeleri için bir fırsat olduğu şeklinde yorumlanabilir. Benzer bir şekilde "İlk cinsel tecrübemde" cevabını veren 257 katılımcının neredeyse yarısının alt SED grubundan olmaları, erkeklik için gerekli olduğu düşünülen "sorumlulukların" (askere gitmek, cinsel olarak aktif olmak, gibi) alt SED'den erkekler tarafından içselleştirildiğinin bir göstergesi.

Bir başka soruda ise katılımcılara farklı faaliyetler sayıldı ve her birinin erkek olmak açısından ne kadar önemli olduğunu belirtmeleri istendi (Bkz. Tablo 48).[1] Bir sonraki soruda, katılımcılara bu faaliyetlerin hangisinin erkek olmak açısından en önemli olduğu soruldu. Bu soruda 662 katılımcı arasında, % 33,1 ile en çok seçilen şık "cinsel ilişki yaşamış olmak" oldu. Camiye gitmiş olmak ve maç seyretmek ise diğer önemli tercihler arasında. Tab-

1 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum)

TABLO 48
Farklı Faaliyetlerin Erkek Olmak Açısından Ne Kadar Önemli Olduğu

	Sayı	Ortalama
Cinsel ilişki yaşamış olmak	1.892	2,59
Camiye gitmiş olmak	1.959	2,52
Araba kullanabilmek	1.974	2,33
Maç seyretmek	1.989	2,23
Kahveye gitmek	1.984	1,87
Kavga etmek	1.969	1,62
Meyhaneye gitmek	1.978	1,60
Çapkınlık yapmak	1.962	1,57

TABLO 49
Erkek Olmak Açısından En Önemli Bulunan Aktivitenin Katılımcının SED'ine Göre Dağılımı

		Alt		Orta		Üst	
	Toplam	Sayı	Yüzde*	Sayı	Yüzde*	Sayı	Yüzde*
Cinsel ilişki yaşamış olmak	662	315	28,5	236	37,5	111	41,7
Camiye gitmiş olmak	518	385	34,8	107	17,0	26	9,8
Maç seyretmek	301	122	11,0	125	19,9	54	20,3
Araba kullanabilmek	150	60	5,4	60	9,5	30	11,3
Kahveye gitmek	78	57	5,2	14	2,2	7	2,6
Meyhaneye gitmek	77	56	5,1	18	2,9	3	1,1
Kavga etmek	32	22	2,0	7	1,1	3	1,1
Çapkınlık yapmak	31	9	0,8	17	2,7	5	1,9
Cevap yok	151	79	7,2	45	7,2	27	10,2

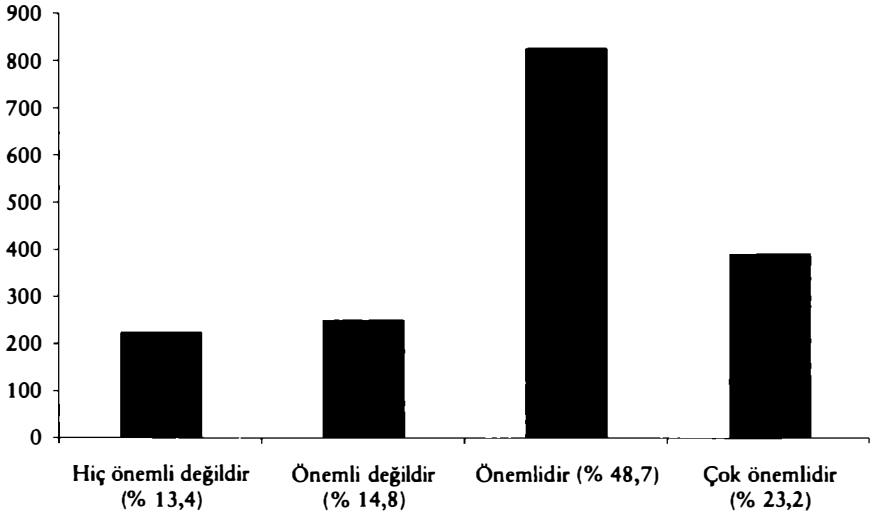
Not: * ile verilen yüzdeler, bu cevabı veren katılımcıların kendi SED grupları içindeki yüzdeleridir.
Alt SED n=1.105, Orta SED n=629, Üst SED n=266.

lo 49'da ise katılımcıların erkek olmak açısından hangi faaliyetin en önemli olduğuna dair yanıtlarının katılımcıların SED'lerine göre dağılımı bulunuyor. Erkek açısından en önemli bulunan faaliyetin katılımcıların SED'lerine göre değişim gösterip göstermediğini anlamak için gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizinde anlamlı bir ilişki bulunmadı.[2]

Farklı sorulara verilen cevaplar, cinselliğin erkek kimliğinin belki de en belirleyici teması olduğunu gösteriyor. Cinsellikle tanışmak bir erkek çocuğunun atması gereken önemli bir adım olarak görülüyor. Türkiye'de erkekliğe geçiş için ilk cinsel deneyimin önemi bu araştırmada da teyit edilmiş oldu. Soruyu cevaplayan 1.684 katılımcının ilk cinsel deneyim yaşı 10 ila 39 arasında

2 Hesaplama için bkz. $F(2,1997) = 2.44$, $p=0.09$

TABLO 50
Bir Erkek İçin Evlenmeden Önce Cinsel Deneyiminin Olması Ne Kadar Önemlidir?

n=1684.

değişkenlik gösteriyor. Katılımcılara ayrıca, "Bir erkek için evlenmeden önce cinsel deneyiminin olması ne kadar önemlidir?" sorusu soruldu. **Tablo 50**'de görülebileceği gibi, soruyu cevaplayan katılımcıların % 49'u bir erkek için evlenmeden önce cinsel deneyimin "önemli" olduğunu, % 23'ü ise "çok önemli" olduğunu vurguluyor.

Katılımcılara ilk cinsel birlikteliklerini kiminle yaşadıkları sorulduğunda 610 kişiden yanıt alınamadı. Bu soruya verilen yanıtların başında % 31,2'yle "genelev ya da hayat kadınıyla" oldu. Bunu takip eden yanıtlar, % 20,7'yle "eşim" ve % 19,7'yle "kız arkadaşım / sevgilim" oldu. İlk cinsel deneyimin çoğunlukta kız arkadaşlarla değil de genelev / hayat kadınıyla yaşanıyor olması, evlilik öncesi cinselliğin kadınlar için toplumsal bir tabu olduğunun ve cinsel özgürlüğün yaşanmasında kadın ile erkek arasındaki farklılığın bir göstergesi.

Katılımcıların kendilerini ne kadar dindar gördükleri ile ilk cinsel deneyimi yaşadıkları kişi arasında çapraz tablo yapıldı (bkz. **Tablo 51**). Sonuçlar katılımcıların dindarlıklarından bağımsız olarak ilk cinsel deneyimlerini "genelev / hayat kadını" ile yaşadıklarını gösteriyor. Az da olsa, çok dindar grup dışındakiler ikincil olarak cinsel deneyimlerini "kız arkadaş / sevgili" ile yaşadıklarını; çok dindar kesim ise ikincil olarak cinsel deneyimlerini eşleri ile yaşadıklarını belirtti.

TABLO 51
Katılımcıların Kendilerini Ne Kadar Dindar Gördükleri ile İlk Cinsel Deneyimi Yaşadıkları Kişi Arasındaki İlişki

			İlk cinsel deneyiminizi kiminle yaşadınız					
			Genelev/ Hayat kadını	Kız arkadaşım/ Sevgilim	Eşim	Diğer	Cevap yok	Toplam
Kendinizi ne kadar dindar olarak görüyorsunuz?	Cok dindar	Sayı	93	47	116	4	119	379
		%	24,5	12,4	30,6	1.1	31,4	100,0
	Biraz dindar	Sayı	417	260	233	25	317	1252
		%	33,3	20,8	18,6	2,0	25,3	100,0
	Pek dindar değil	Sayı	55	42	35	9	44	185
		%	29,7	22,7	18,9	4,9	23,8	100,0
	Hiç dindar değil	Sayı	22	22	6	4	10	64
		%	34,4	34,4	9,4	6,2	15,6	100,0
Toplam		Sayı	587	371	390	42	490	1880
		%	31,2	19,7	20,7	2,2	26,1	100,0

Erkeklere eşleri dışında bir kadınla birlikte olup olmadıkları da soruldu. Yanıt verenlerin % 79,9'u "hayır" derken, % 20,1'i eşleri dışında bir kadınla cinsel ilişkisi olduğunu belirtti. "Evet" yanıtını veren katılımcılara bunun nasıl bir ilişki olduğu sorulduğunda, % 91,6'sı bunların "küçük kaçamaklar" olduğunu belirtirken, % 7,8'i "uzun süreli bir ilişki olduğunu" dile getirdi.

Katılımcılara cinsellikle ilgili ifadelerden oluşan bir dizi soru da yöneltildi. Katılımcıların % 42,1'i eşleri cinsel ilişkiye girmek istemediğinde bile eğer istiyorlarsa ısrarcı davrandıklarını belirtirken, % 92'si eşlerine cinsel isteklerini bazen (% 37,3) veya her zaman (% 55,7) rahatça söyleyebildiklerini belirtirti. % 41,5'i eşlerinin bazen, % 47,4'ü ise her zaman cinsel isteklerini rahatça söyleyebildiklerini ifade etti (Bkz. Tablo 52).

Bu sorulara verilen yanıtlardan olumlu cinsel ilişki alt ölçek puanı oluşturuldu ve bu ölçek puanında SED'in bir fark yaratıp yaratmadığına bakmak için tek yönlü varyans analizi yapıldı. Bu analize göre katılımcının SED'inin eşiyle olan cinsel ilişkisi üzerinde bir etkisinin olmadığı görüldü.[3] Dikkat çeken bir husus; katılımcılar arasında cinsellikle ilgili sorulara cevap

3 Hesaplama için bkz. $F(2,1411) = 0.24$, $p>0.05$

TABLO 52
Katılımcıların Evliliklerindeki Cinsel Hayatlarına Dair İfadelerinin Dağılımı

	Sayı	Geçerli Yüzde
Eşim benimle cinsel ilişkiye girmek istemediğinde bile eğer ben istiyorsam ısrarcı davranırım.		
Hiç	825	57,9
Bazen	390	27,4
Her zaman	210	14,7
Toplam	1.425	100,0
Eşime cinsel isteklerimi rahatça söyleyebilirim		
Hiç	100	7,0
Bazen	535	37,3
Her zaman	800	55,7
Toplam	1.435	100,0
Eşim cinsel isteklerini bana rahatça söyleyebilir		
Hiç	159	11,1
Bazen	592	41,5
Her zaman	676	47,4
Toplam	1.427	100,0

Not: İlk madde ters kodlanmıştır,

vermeme oranının yüksek olması. Bu da, cinsellik ne kadar önemli olsa da bu konunun yeni tanışılan bir kişiyle konuşulmasının en hafif deyimle tercih edilmediğinin bir göstergesi. Eşle cinsel ilişkiyle ilgili bulgular ise bu soruda sosyal istenirlik etkisinin işlediğini düşündürtüyor.

Yukarıda da değinildiği gibi, Türkiye'de erkekler için askerlik de kritik bir geçiş noktası. Katılımcılara askerliğin onları bir erkek olarak değiştirip değiştirmediği soruldu, verdikleri yanıt not edildi ve daha sonra anlamlı gruplar içinde toplandı. Katılımcıların % 21,4'ü bu soruya "etkisi olmadı" diye cevap verirken, % 78,6'sı askerliğin üzerlerinde etkisinin olduğunu belirtti. En çok dile getirilen etki "Olgunluk / Durulmak / Akıllanmak" (% 36,9) olup, bunu "Hayatı / insanları tanıma / hazırlanma" (% 10) takip etti.

Daha sonra, erkek olduğunu ilk defa askerlikte hissettiğini söyleyen katılımcıların (% 15) askerliğin onları bir erkek olarak etkileyip etkilemediğiyle ilgili soruyu nasıl yanıtladıklarına bakıldı. Bunun için "Erkek olduğunuzu ilk ne zaman hissettiniz?" sorusuna "askerde" cevabını verenler ile başka bir cevap verenler iki gruba ayrıldı, cevap vermeyenler[4] analizin dışında bıra-

4 n=16

TABLO 53
Erkeklikle İlgili İfadelere Ne Kadar Katılıyorlar?

İfade	Katılmıyorum Sayı	Katılmıyorum Yüzde	Katılıyorum Sayı	Katılıyorum Yüzde	Toplam
Öyle günler oluyor ki, erkek olarak taşıdığım sorumluluklar ağır geliyor	1.057	55,3	856	44,7	1.913
Para kazanmayınca, erkek olduğuma pişman oluyorum	1.295	67,7	618	32,3	1.913
Evle ilgili bazı meseleleri eşim bana sormadan halletsin istiyorum	934	49	972	51,0	1.906
Duygulandığımda uluorta ağlamaktan çekinmem	1.469	77,0	439	23,0	1.908
Kadınlar iş dünyasında erkeklerin yerini işgal etmeye başladı. Bu nedenle erkekler iş bulamayabiliyor	1.046	55,1	854	44,9	1.900

Not: Dördüncü madde ters kodlandı.

kıldı. Yapılan Ki-kare bağımsızlık analizi, erkek olduğunu ilk defa askerlikte hissedenlerin askerlikten bir erkek olarak etkilenenler ve etkilenmeyenler gruplarına eşit olarak dağıldığını[5] ve dolayısıyla bu iki değişken arasında bir ilişki olmadığını gösterdi.[6]

ERKEKLİĞE İLİŞKİN TUTUMLAR

Çalışmada katılımcıların erkekliğe ilişkin algı ve tutumları da irdelendi. Bu doğrultuda, erkeklikle ilgili ifadelere ne ölçüde katıldıklarını belirtmeleri istendi (Bkz. Tablo 53).[7] Erkeklik yüküyle ilgili oluşturulan ölçekten alınan toplam puan[8] ile katılımcıların SED'leri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapıldı ve SED grubunun erkekliğe dair tutum üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkili olduğu anlaşıldı.[9] Yapılan çoklu karşılaştırma analizleri, alt SED grubunun diğer gruplara göre daha katı bir erkeklik algısı olduğunu gösterdi.

Türkiye'de erkeklerin elle tutulur bir azınlığının silah bulundurma ve kullanma alışkanlıkları olduğu, bilinen bir gerçek. Araştırmamıza katılan ev-

5 Hesaplama için bkz. [$^2(1, N = 1862) = 0.103, p>0.05$]
6 Hesaplama için bkz. [$^2(1, N = 1862) = 0.103, p>0.05$]
7 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum). Daha sonra, katılımcıların yanıtları "Katılıyorum" veya "Katılmıyorum" olarak gruplanmıştır.
8 Hesaplama için bkz. n=1880, Ort=2.50, S=0.52, Min=1.00, Maks=4.40
9 Hesaplama için bkz. $F(2,1877)= 8.91, p<0.01$

TABLO 54
Silahın Gündelik Hayatta Yeri Nedir?

	Sayı	Yüzde
İnsanın çok ender aklına gelir	982	49,1
Evde saklı bir yerde durur	346	17,3
İnsan gerekli gördüğünde yanına alır	313	15,7
İnsan hiç yanından ayırmaz	51	2,6
Hafta sonları kullanılır	43	2,2
Hiçbiri / Gerek yok	239	12,0
Cevap yok	26	1,3
Toplam	2.000	100,0

li erkeklerin % 78,3'ü silah kullanmış olduğunu belirtiyor. Kullanmış kişilerin beşinden dördü gibi bir çoğunluk silahı sadece askerde kullandığını belirtirken, beş kişiden biri avlanırken kullandığını belirtti. Ayrıca, tüm katılımcılara onlar için silahın gündelik hayattaki yerinin ne olduğu soruldu. Bu soruya verilen cevapların dağılımı **Tablo 54**'te gösterilmekte.

Bu soruya verilen yanıtlardan bir ölçek puanı oluşturuldu ve SED ile ilişkisi incelendi.[10] Analiz sonuçları SED ile silahın gündelik hayattaki yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu gösterdi.[11] Silaha gündelik hayatta en az orta SED grubu yer verirken, en fazla yer veren üst SED grubu oldu. Yapılan çoklu karşılaştırma analizleri, üst SED grubunun diğer gruplardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde ayrıldığını gösterdi. Katılımcılara halen silah sahibi olup olmadıkları sorusu, cevap vermeme ihtimali yüzünden sorulmadı.

"İnsanın aklına çok ender gelir" diyen 982 katılımcıyı SED açısından incelediğimizde, alt SED grubunun % 52,2'sinin, orta SED grubunun % 47,2'sinin üst SED grubunun ise % 40,6'sının bu cevabı verdiği görülmekte. "Evde saklı bir yerde durur" diyen 346 katılımcılara baktığımızda, alt SED grubunun % 13,8'inin, orta SED grubunun % 18,3'ünün ve üst SED grubunun % 29,7'sinin bu cevabı verdiğini görüyoruz. "İnsan gerekli gördüğünde yanına alır" diyen 313 katılımcı arasında ise, alt SED grubunun % 17,4'ünün, orta SED grubunun % 13,2'sinin ve üst SED grubunun % 14,34'ünün bu cevabı verdiğini görüyoruz.

10 Ölçeğe verilen cevaplar silaha en az yer verme durumu (hiçbiri/gerek yok) 1, en fazla yer verme durumu (insan yanından hiç ayırmaz) 6 olacak şekilde puanlanmış (n=1974, Ort=2.54, S=1.12, Min=1.00, Maks=6.00), verilen cevaplara göre alınan puanla SED arasındaki ilişkiyi incelemek üzere tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

11 Hesaplama için bkz. $F(2,1971)= 4.98$, $p<0.05$

Bu bulgulardan yola çıkarak, erkekler için genel olarak silahın taşıdığı anlamın sahip olunan statüyle bir miktar değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Silah üst SED'den erkekler için statü belirleyici bir unsurken, ellerindekini / sahip olduklarını yani erkekliklerini korumak için kullanılan bir araç, alt SED'ler için ise korunacak çok fazla materyal şeye sahip olmadıklarını hatırlatan ve bu yüzden de tercih edilmeyen araç olabilir. Benzer bir şekilde, üst SED'den erkeklerin genel olarak sahip olma güdüsü, alt SED'den erkeklere göre daha yüksek olabilir. Kısacası, silah erkeklerin parayla sahip olabilecekleri ev, araba gibi materyal eşyalardan biri olabilir. Bu sebeple, alt SED'den erkekler, alım güçleri düşük olduğundan silah kullanmadıklarını söylemiyor olabilirler.

ERKEKLİĞİ TEHDİT EDEN UNSURLAR

Anket çalışmasında katılımcılara erkek arkadaşlarının önünde erkekliklerine gölge düşürmekten korkup korkmadıkları soruldu ve örneklemin % 20,4'ünün bu ifadeye katıldığı görüldü. "Erkekliğime gölge düşürmekten korkarım" diyen katılımcılara nasıl bir olayın erkekliklerine gölge düşürebileceği soruldu, verilen yanıtlar kategorilere ayrıldı. Bu dağılıma göre katılımcıların % 23'ü sözel ya da davranışsal hakaret, aşağılanma ya da küçük düşme durumundan, % 16,9'u namusuna ya da şerefine aykırı düşecek durumların olmasından bahsetti (bkz. Tablo 55).

Bu soruya verilen cevapların "başkalarının önünde" ve "kendi içinde" olumsuz duygular yaşamak şeklinde iki temel gruba ayrılarak SED gruplarına göre dağılımlarına da bakıldı. Verilen 397 cevaptan % 50,9'u başkaları-

TABLO 55
Hangi Durumlarda Arkadaşlarının Önünde Erkekliğine Gölge Düşer?

	Sayı	Yüzde
Sözel ya da davranışsal hakaret/Aşağılama/Küçük düşme	109	23,04
Cevap yok	85	17,97
Namusuna şerefine aykırı düşmek	80	16,91
Diğer	56	11,84
İftira/Yalan/Dedikodu/Verilen sözün yerine getirilmemesi	44	9,30
Başkalarının yanında aşağılanmak/hakarete uğramak/ küçük düşmek	35	7,40
Erkeklik kalıplarına aykırı davranmak	31	6,55
İş/ev geçindirmede sorunlar	12	2,54
Cinsel yetersizlik	11	2,33
Duygusal zayıflığın ifşa olması	10	2,11
Toplam	473	99,99

TABLO 56
Erkekliğe Ters Düşen Davranışlar

	Sayı	Yüzde
Ahlâksızlık	1.523	39,96
Uygunsuz davranış/Sosyal imaj	504	13,22
Kadınsı görünüş/Davranış	482	12,65
Cevap yok	304	7,98
Sorumsuzluk/Tembellik	285	7,48
Şiddet	218	5,72
Diğer	171	4,49
Pasiflik/Korkaklık	122	3,20
Çapkınlık/Zina	103	2,70
Eşcinsellik/Cinsiyet değiştirme	50	1,32
Duygusallık	28	0,73
Merhametsiz/Eşitsiz olmak	21	0,55
Toplam	3.811	100,0

Not: Katılımcılar birden çok cevap verebilirler.

nın önünde olumsuz duygular yaşamakla ilgili. Bu 202 cevabın SED gruplarına göre dağılımına bakıldığında, alt SED grubu mensubu katılımcıların % 44,36'sının, orta SED grubundan katılımcıların % 40,44'ünün, üst SED grubundan katılımcıların % 34,72'sinin bu cevabı verdiği görülüyor. Bu cevabın verilme durumunun, katılımcıların SED düzeyleriyle kayda değer bir ilişkisi olmadığı anlaşılmakta.

Başka bir soruda, katılımcılara hangi davranışın erkekliklerine ters düşeceği soruldu, verdikleri cevaplar kendi aralarında gruplandırılıp dağılımlarına bakıldı (bkz. Tablo 56). En yüksek oranı % 39,96 ile "ahlâksızlık", ikinci olarak ise % 13,22'yle "uygunsuz davranış / sosyal imaj" kategorisi aldı. Cevap kategorileri "cinsel usturupsuzluk" (cinsel temelli davranışlar) ve "ilişkisel usturupsuzluk" (ahlâk / değer yargısı temelli davranışlar) olarak iki grup halinde toparlandı ve katılımcıların SED'leriyle olan ilişkiye bakıldı. Bu gruplamada verilen cevapların[12] 663'ü (% 19,9) cinsel usturupsuzluk, 2.673'ü (% 80,1) ilişkisel usturupsuzlukla ilişkili.

Cinsel usturupsuzlukla ilgili cevapların SED gruplarına göre dağılımına bakıldığında, alt SED grubunun % 20,38'inin, orta SED grubunun % 20,33'ünün ve üst SED grubunun % 16,81'inin bu cevabı verdiği anlaşılıyor. İlişkisel usturupsuzlukla ilişkili cevapların gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise alt SED grubunun % 79,62'sinin, orta SED grubunun % 79,67'si-

12 n=3336

nin ve üst SED grubunun % 83,19'unun bu cevabı verdiği görülüyor. Özetle, bu soruya verilen yanıtlar SED düzeyi açısından pek farklılaşmıyor, olsa olsa cinsel usturupsuzlukla ilgili yanıtların üst SED grubundan katılımcılar tarafından biraz daha az, ilişkisel usturupsuzlukla ilgili yanıtların ise biraz daha fazla verildiği söylenebilir.

EŞCİNSELLİĞE İLİŞKİN TUTUMLAR

Erkeklik tanımında cinsel yönelimin ve eşcinselliğin nasıl bir yerinin olduğu da bir diğer önemli araştırma sorusu. Araştırmada eşcinsellik ve erkeklik tanımı arasındaki ilişkiyi irdelemek için katılımcılara eşcinsellikle ilgili görüşleri soruldu. Erkekliğine kadınsı görünüş ve davranışın ters düşeceğini belirten katılımcılara oğullarının eşcinsel olduğunu düşündüklerinde yaklaşımlarının ne olacağı sorulduğunda, % 85,6'sı bunu kesinlikle kabul edemeyeceklerini söyledi. Bu bulgu, eşcinselliğin Türkiye'de hem heteroseksüellik / heteronormativlik hem de erkeklikle ters düşen bir durum olarak kabul edildiğini bir kez daha destekliyor.

Katılımcılara, çevrelerindeki çeşitli erkekler de soruldu ve onların eşcinsel olduğunu düşünecek olurlarsa nasıl bir yaklaşım sergileyeceklerini belirtmeleri istendi.[13] Oranlara bakıldığında, katılımcıların en yüksek oranda "kabul edemem" dediği kişinin, oğlunun arkadaşı olması dikkat çekici (Bkz. Tablo 57).

Katılımcıların bu yaklaşımlarında SED'in bir fark yaratıp yaratmadığına bakmak için her bir farklı erkek için tek yönlü varyans analizi yapıldı. Katılımcıların SED'lerine göre yapılan analiz sonuçlarına göre, sorulan tüm kişilerin eşcinsel olmalarına yaklaşımlarında SED kayda değer bir fark yaratıyor. Değişik SED grupları arasındaki farklara bakmak üzere yapılan çoklu karşılaştırma testlerine göre SED seviyesi yükseldikçe eşcinselliğe yaklaşım daha anlayışlı oluyor.

Eşcinsel olması en az kabul edilebilen gruplar sırasıyla "Oğlum", "Oğlumun arkadaşı" ve "Kankam"dır. "Doktorum" en rahat kabul edilen grubu oluşturuyor. SED grupları arasındaki farklara gelince, "Oğlum" sorusu için kabul etmede üst SED grubu ile alt ve orta SED grupları arasında anlamlı bir fark bulunuyor. "Doktorum", "Komşum" ve "Oğlumun arkadaşı" soruları

---

13 4-dereceli bir Likert ölçeği üzerinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 4=Kesinlikle katılıyorum). Katılımcıların verdiği yanıtların dağılımı daha sonra iki ana kategori altında toplanmıştır: Kabul edemem (kesinlikle kabul edemem / kabul edemem) ve kabul ederim (kesinlikle kabul ederim, kabul ederim, beni ilgilendirmez).

TABLO 57
Sıralanan Kişinin Eşcinsel Olduğunu Düşünseniz Yaklaşımınız Nasıl Olurdu?

	Sayı	Geçerli yüzde
İş arkadaşım		
Kabul edemem	1.437	75,2
Kabul ederim	473	24,8
Toplam	1.910	100,0
Kankam		
Kabul edemem	1.574	83,0
Kabul ederim	322	17,0
Toplam	1.896	100,0
Doktorum		
Kabul edemem	1.334	70,0
Kabul ederim	572	30,0
Toplam	1.906	100,0
Oğlum		
Kabul edemem	1.399	73,3
Kabul ederim	510	26,7
Toplam	1.909	100,0
Komşum		
Kabul edemem	1.402	73,5
Kabul ederim	506	26,5
Toplam	1.908	100,0
Askerlik arkadaşım		
Kabul edemem	1.399	73,3
Kabul ederim	510	26,7
Toplam	1.909	100,0
Oğlumun arkadaşı		
Kabul edemem	1.652	87,1
Kabul ederim	244	12,9
Toplam	1.896	100,0

için alt SED grubu ile orta ve üst SED grupları arasında anlamlı bir fark var. "İş arkadaşım", "Kankam" ve "Askerlik arkadaşım" soruları için ise tüm gruplar arasında anlamlı farklar bulundu.

Son olarak, katılımcılara eşcinsellerin girmesini tercih etmeyecekleri yerler olup olmadığı soruldu. Katılımcıların % 53,6'sı "Tercih etmediğim bir yer yok" yanıtını verdi. Geriye kalan % 42,4'ün yanıtları incelendiğinde, katılımcıların birden fazla yanıt verebildiği bu soruda en yüksek oranla eşcinsel-

TABLO 58
Katılımcıların Eşcinsellerin Girmelerini İstemedikleri Yerlerin Dağılımı

	Sayı (n=939)	Geçerli yüzde
Kahve	665	70,8
Okul	654	69,6
Berber	461	49,1
Lokanta	453	48,2
Cami	25	2,7
Ailenin olduğu yerler	14	1,5
Devlet dairesi	1	0,1
Hiçbir yer	51	5,4
Cevap yok	26	2,8

lerin girmesinin istenmediği yerin kahve olduğu (% 70,8) görülüyor. İkinci olarak, eşcinsellerin okula (% 69,6) girmelerinin tercih edilmediği belirtiliyor. Bunu berber (% 49,1) ve lokanta (% 48,2) takip ediyor. Yanıtların ayrıntılı dağılımı Tablo 58'de yer alıyor.

Katılımcıların dindarlık düzeyleri ile eşcinsellere yönelik tutumları arasındaki ilişkilere de bakıldı.[14] İlk olarak, katılımcıların kendilerini ne kadar dindar gördükleri ile eşcinsellere karşı tutumları arasında tek yönlü varyans analizi yapıldı, farklı dindarlık seviyeleriyle eşcinsellere yönelik tutumlar arasında anlamlı farklar olduğu saptandı.[15] Gruplar arasındaki farkın nereden kaynaklandığını anlamak için yapılan çoklu karşılaştırma testlerine göre, kendini çok dindar olarak tanımlayanlar, diğer üç gruba göre (biraz dindar, pek dindar değil, hiç dindar değil) eşcinsellere karşı daha olumsuz bir tutum içindeyken, kendilerini hiç dindar olmayan kişiler olarak tanımlayan grup, diğer üç gruptan anlamlı bir şekilde daha olumlu bir yaklaşım içinde olduğunu belirtiyor.

Katılımcıların kendilerini ne kadar dindar olarak gördüklerinin sorulduğu soruya verilen yanıtlardaki dağılımın daha ziyade kendilerini çok dindar (% 20,6) ve biraz dindar (% 66,3) olarak tanımlayan kişilerde toplanmış olması sebebiyle eşcinselliğe karşı tutumlarla "dini vecibelerinizi ne sıklıkla yerine getirirsiniz" sorusuna verilen tepkiler arasında bir analiz yapıldı. Yapılan

14 Katılımcıların eşcinsellere karşı olan tutumlarını araştırmak üzere eşcinsellere olan yaklaşım alt ölçeği (eşcinsel yaklaşım) oluşturulmuştur. Bu alt ölçek katılımcıların hayatlarındaki çeşitli kişilerin eşcinsel olduklarını düşünseler nasıl yaklaşacakları sorusuna verdikleri cevapların ortalamaları alınarak oluşturulmuştur. Farklı değişkenlerin bu alt ölçek üzerindeki etkisini görmek için analizler yapılmıştır.

15 Hesaplama için bkz. $F(3, 1821) = 5.89$, $p = .000$

tek yönlü varyans analizi katılımcıların eşcinsellere karşı tutumlarının dini vecibelerini yerine getirme sıklığına göre değiştiğini gösterdi.[16]

Grupların nasıl farklılaştığını incelemek için yapılan çoklu karşılaştırma testleri, dini vecibelerini her gün yerine getirdiğini belirten katılımcıların "diğer" yanıtını veren katılımcılar dışındaki bütün gruplardan farklılık gösterdiğini ve eşcinsellere dair daha olumsuz yaklaşımları olduğunu gösterdi. Bu soruyu "cevap yok" diye yanıtlayan katılımcıların diğer bütün gruplardan eşcinselliğe anlamlı bir şekilde daha olumlu yaklaşmaları dikkat çekici. Bunların dışında bayram / kandil gibi özel günlerde bu gereklilikleri yerine getirdiğini belirten katılımcıların her gün olmasa da çoğu günler ve cumadan cumaya yerine getiren katılımcılardan eşcinsellere karşı daha olumlu bir tutuma sahip olduğu görülüyor.

Kısaca; eşcinselliğe karşı tutumun hem katılımcıların SED'lerine göre hem de dindarlık seviyelerine göre farklılık gösterdiği saptandı. Üst SED'den olan erkeklerin eşcinselliğe karşı daha az olumsuz tutum içerisinde olmalarının bu gruptaki erkeklerin erkekliklerini daha sabit olarak algılamalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bir başka deyişle; kendilerine, sahip oldukları statü nedeniyle belki de daha fazla güvendikleri ve bu yüzden de erkekliklerinin çevresel olgularla değişmeyeceğini düşünmeleri sözkonusu olabilir.

Yapılan analizin sonuçlarına göre, farklı dindarlık seviyeleriyle eşcinsellere yönelik tutumlar arasında anlamlı farklar olduğu saptandığından bahsetmiştik. Bu durum ise dinin ve dindarlığın heteronormativ değerleri daha fazla desteklediği teziyle açıklanabilir.

Öte yandan, erkekliğin "sabit" değil "performatif" olduğu ve performansın da zaman içerisinde değişkenlik gösterebileceği yorumunu da atlamakta fayda var. Zira eşcinsellerin gündelik hayattaki varlığının (doktor, berber, arkadaş, vs.), bu performans değişkenliğini hatırlatmasından hoşlanılmaması, bundan kaçınılması da bir yorum olarak tartışılabilir.

16 Hesaplama için bkz. $F(6, 1802) = 12.52$, $p = .000$

Altıncı Bölüm
Tartışma ve Sonuç

Bulgularda hem derinlemesine bireysel görüşme verilerine, hem de yüz yüze anket çalışması verilerine yer verilse de, bu son kısımda ağırlıklı olarak derinlemesine görüşme verilerine odaklanılacak. Bunun önemli bir nedeni, farklı yöntemlerle toplanan verilerin, bulgularda da sözü edildiği gibi, birbirleriyle gayet uyumlu olduğunun anlaşılması. İkinci bir neden ise, derinlemesine görüşmelerde daha nitelikli bilgilere erişilmiş olduğu görüşümüz. Dolayısıyla, anket bulguları bu kısımda tamamlayıcı veriler olarak ele alınacak.

EVLİ ERKEKLERİN KENDİ EBEVEYNLERİYLE VE KENDİ ÇOCUKLARIYLA İLİŞKİLERİ

Araştırmanın bulguları belirgin bir ebeveyn-çocuk ilişkisi şekli ortaya koymaya başladı. Belirginleşmeye başlayan ilişki şekli daha önce bu ülkede yapılmış ve girişteki literatür taramasında özetlenen bazı kuramsal ve görgül araştırmalarla (Fişek, 1991, 1995, 2002; Sayıl ve Yağmurlu, 2012; Üstünel, 2010) uyumluluk gösteriyor. Bu araştırmaları çerçevesinde, Fişek (1991, 1995, 2002) ve Üstünel (2010) ailevi benlik kavramı ve onu oluşturan unsurlar olan yapısal hiyerarşi, hiyerarşinin nitel şekli ve birliktelik-karşılıklılık boyutlarının ülkemizde varolan benlik kavramını açıklamakta anlamlı olduğu konusunda fikir birliğine varmış durumda.

Daha önce elde edilen bulgulara ek olarak, bizim araştırmamızın sonuçlarının da yukarıda sözü edilen kavramlara işaret etmesi sonucunda değerlendirmenin bu eksenler üzerinde yapılabileceği kanısı oluştu. Aşağıda bu

araştırmanın, babaların ebeveynleri ve çocuklarıyla ilgili verdikleri yanıtlar ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecek.

Babayla İlişki

Katılımcılar büyüdükleri ailedeki egemen kişinin babaları olduğunda genelde hemfikirler. Az sayıda katılımcı annelerinin evin gizli idarecisi olduğunu söyleseler de, bu idarecilik evle ilgili her şeyi yönetmek anlamında olup, nihai söz hakkı anlamına gelmiyor. Anlatımlarında yöre, yaş, eğitim düzeyi, ortamın gelenekselliği gibi unsurlara göre bazı farklılıklar olsa da katılımcıların babalarıyla ilgili anlatımlarında yaygın bir ortak payda görülmekte ve bu ortak payda, aynı anahtar sözcüklerle dile geliyor: Saygı, korku, mesafe ve kısıtlanma. Bu kavramların tümü, kontrol hiyerarşisini doğrudan yansıtan tanımlar.

Bunlar arasında saygı, katılımcılar arasında fark gözetmeden en önemli unsur olarak beliriyor. Çoğunluk için saygının somut göstergesi, babanın yanında sergilenen davranış kalıpları: içki ve sigara içmemek, ayak uzatarak oturmamak, gibi. Özellikle sigara içmemek, saygının davranışsal tanımı gibi görünüyor. Bu konunun, katılımcıların çocukları için biraz farklı olsa da gündeme gelmesi, babanın yanında sigara içmenin özel bir anlamı olduğunu düşündürtüyor. Babanın yanında sigara içmek, bir büyüme ve babayla eşit olma ifadesi olarak sorun yaratabiliyor. Belki daha da önemlisi, babanın yanında keyif verici bir şey yapmak, özellikle sakıncalı. Eğer bu öngörüler geçerli ise, bunların baba-çocuk ilişkisi için imaları olacaktır; ancak daha ayrıntılı araştırılmaları gerekiyor.

İçki konusuna gelince; bunun daha eğitimli ve daha gelişmiş yörelerde yaşayan babalarca daha hoşgörüyle karşılandığı düşünülebilir. Bu durum, öncelikle sigaranın bireyler için anlamının daha detaylı incelenmesinin yararlı olabileceğini gösteriyor. İçki içmek kabul edilir bir erkeklik ifadesi iken, sigara böyle bir anlam taşımıyor mu? Nitel bulgularda sigaranın babalarla ilişkide ne ölçüde yasak bir konu olduğu çok sık dile geldi ve çocuklarına içki veren babaların bunu daha çok bir öğretme vesilesi olarak gördükleri ortaya çıktı. Bir başka deyişle, genç erkek, başka kişilerdense babasının koruması altında içkiyle tanışırsa kötü sonuçlar ötelenebilir, şeklinde bir öngörü sözkonusu gibi görünüyor.

Korku ise çoğunlukla doğrudan babanın sertliği, otoriterliğiyle ilgili olarak gündeme geliyor. Ancak bir de, saygı dolayısıyla babadan korkmak, şeklinde dile getiriliyor. Buna bir de "yüzümüz tutmuyor, çekiniyoruz" gibi ifadeleri eklersek, saygı ile korkunun bileşenine dikkatle bakmak gerekir. Bu

bileşene bir de çok sık gündeme gelen babayla ilişkide mesafe kavramını eklersek, katılımcıların çoğunun babalarıyla ilişkilerinin sorunlu olduğu sonucu çıkıyor. Öncelikle, babayla açık iletişimin karşılıklı ketlenmiş olması olasılığı düşünülebilir.

Ayrıca, babaya karşı edilgen bir tavır gelişmesi daha çok geleneksel ve gelişmişlik düzeyi düşük ortamlarda sözkonusu olup, bu ortamlarda bir de "babadan "utanmak" çokça dile getiriliyor. Utanmak, yaşanması zor bir duygudur; hem ilişki kurmada hem de kişinin özgüveninde zedeleyici bir unsur olabilir. Babasından utanan çocuğun onunla açık iletişime girmekten uzak durması, çok anlaşılır bir şeydir. Böyle bir ortamda, hiyerarşinin bir parçası olan dayağın olup olmaması, ilişkiler açısından pek bir şey değiştirmiyor, gibi görünüyor.

Babayla ilişkide en belirgin boyut olan kontrol hiyerarşisinin sonuçlarına bakılması gerekiyor. Bunlardan biri, korkunun yarattığı sonuçlar; ki bunların başında, ilişkide açık iletişimin ketlenmesi geliyor. İletişim kopukluğu iki taraflı oluşuyor ve birincil olarak babadan kaynaklanıyor. Ancak, oğulun da babayla paylaşmak konusunda çekimser ve isteksiz olduğu görülebiliyor. Çok sayıda katılımcı babanın konuşmadığını ve konuşturmadığını dile getiriyor.

Bunun yanısıra, çoğu konuda katılımcıların pek çoğu isteklerini, dertlerini babalarına anlatmaktansa annelerine anlattıklarını ve annelerinin bu konuları babaya ilettiğini söylüyor. Bu çekimserliğin önemli bir nedeni, gelişmişlik düzeyi düşük yörelerde "çekinmek, utanmak" olarak dile getiriliyor. Sonuç, babadan kaynaklanan ve çocuk tarafından da devam ettirilen mesafeyle katmerleniyor. Bu durumda, bu erkeklerin babalarını tanımadan büyüdüklerini düşünmek durumundayız. Babayla sanki bir yabancıyla tanışır gibi yetişkin yaşta tanışmak, acı bir olgu. Bu durum her iki erkeğin de görece yalnızlaşmasına yol açan bir şey.

Bazı katılımcıların babalarının kendi çocukluklarında fazla ilgi göremeden büyümüş ve çocuklarına da nasıl ilgi göstereceğini bilememiş olduklarını ifade ettikleri; böylece babalarını mazur görmeye çalıştıkları görülüyor. Bunun sonucunda, bu babaların yaşlılıklarında da yoksunluk yaşayabildikleri anlaşılıyor. Bu da iletişimsizliğin, uzaklaşmanın oğul tarafında da gelişmeye başladığının bir göstergesi. Bu şekilde büyüyen bir erkek çocuk, sonraki yaşamında nasıl iletişim kurma becerisi geliştirecek? Bu sorunun yanıtı, büyürken yaşadığı diğer ilişkilerde bulunabilir.

Katılımcıların anlattıkları konular demografik değişkenlerce açıklanması olası konular değil, çünkü her yaş grubundan, her gelişmişlik düzeyin-

den, yöreden ve eğitim düzeyinden benzer anlatımlar gelebildiği saptandı. Daha geleneksel kesimlerde ağırlıklı olması beklenen saygı kaynaklı mesafenin her kesimde görülebilmesi, bunun bir işareti ve toplumsal kültürün genel portresinin hâlâ geleneksel olduğunu düşündürtüyor. Katılımcılar arasındaki en kayda değer fark; eğitimli katılımcıların, eğitimi az olanlara göre anlatımlarında daha yoğun ve sofistike olmaları. Deneyimlerde ise kayda değer demografik bir fark bulunmadı.

Ancak, kimi ve az sayıda babalarla çok yakın ve olumlu ilişkiler anlatılırken, kimilerinde ise yoksunluk anlatımları egemen. Babalarıyla olumlu ilişki anlatanların bir kısmının ailede en küçük çocuk olarak müsamaha gördükleri dile getiriliyor. Varolan bu farkı, başka şekillerde açıklamak gerekir. Bunun içinde, aile dinamikleriyle ilgili olarak daha da geriye giden kuşaklararası bir analiz yapma gereği var, gibi görünüyor. Özellikle, kendileri babasız büyümüş babaların çocuklarıyla yakın ilişki kuramamış olmaları, önemli bir olasılık olarak düşünülebilir.

Bakım hiyerarşisine işaret eden olumlu tanımlamalarda, babaların çocuklarının iyiliği için çalışması ve onlara maddi ya da manevi destek vermesi yer alıyor. Ancak bu konuda epey olumsuz değerlendirmeler bulunuyor ve ağırlıklı olarak babaların ilgisizliği üzerinde odaklanılıyor. Her ne kadar genel anlatımlarda demografik fark pek yoksa da, olan fark daha çok yörenin gelişmişlik düzeyi, fakirliği ya da gelenekselliğiyle ilgili. Daha az gelişmiş ve fakir yörelerde babanın iş için evden uzak kalması, çocuk sayısının çok olması, geleneklerin sevgi gösterisini yasaklaması, gibi etmenler baba-çocuk ilişkisini daha uzak kılabiliyor.

Buna karşın, babanın eğitim düzeyi bu konuda anlamlı bir fark yaratmıyor. Üniversite eğitimli bir baba, çok uzak ve otoriter olabilirken, eğitimsiz bir baba için de geçerli olabiliyor. Burada babanın iş durumunun önemi öne çıkıyor; çiftçi olan babasıyla birlikte bağ/bahçede çalışan çocuk kendini babasına yakın hissedebiliyor ve bir şeyler paylaştığını düşünebiliyor. Fakat dışarıda çalışan baba, evden uzak olduğu ölçüde ailesinden, dolayısıyla çocuğundan ayrı kalıyor ve katılımcılar bu durumdan hayli şikâyetçi olduklarını dile getiriyorlar. Ancak bu şikâyetler "bizim iyiliğimiz için" sözleriyle kabulleniliyor, babalar mazur görülüyor, baba özlemi geri itiliyor.

Bütün bu unsurları düşününce, katılımcıların babalarına karşı yaygın bir kabul, mazur görme, özür bulma davranışı içinde bulunmaları anlaşılır hale geliyor. Sunulan açıklamalar, babanın iş koşulları, fakirlik, gelenek, görenek, çevre baskısı gibi doğruluk payı da taşıyan unsurlar. Babadan öğreni-

lenlerin, ki bu en yaygın olarak "dürüstlük" öğretisi, minnet vurgusuyla dile gelmesi de katılımcıların bir şekilde babalarıyla empati kurma, onun hakkındaki hislerine olumlu bir anlam kazandırma çabası olarak görülebilir. Bu çabalar da yine baba özleminin bir yansıması olabilir.

Katılımcıların babalarıyla ilişkisel yakınlık konusundaki anlatımları, yukarıdaki çıkarımları destekler nitelikte. Bu tanımlama aslında bir yoksunluk öyküsü; babanın oğluna zamanı olmaması, ilgilenmemesi, sevgi göstermeyi bilmemesi, gösterememesi çok yaygın bir anlatım. Ancak bu konuda da aynı türden bir aklama çabası bulunuyor. Birçok katılımcı, babalarının aslında onları sevdiğini ama bunu göstermeyi bilmediğini söylüyor. Aynı şekilde, babalarının onlar için bir beklentisi olduğunu söyleyenlerin de azınlıkta olduğu, en fazla dile gelen beklentilerin okuma ve eli iş tutma konuları olduğu görülüyor.

Ancak yakınlığı yaşamanın da farklı yolları olabilir. Bu kültürde sözlü iletişimin ağırlıklı olmadığını varsayarsak, babalarla yakınlığın duygu paylaşımından çok etkinlik paylaşımı, birlikte yapılan işler şeklinde yaşanması sözkonusu olabilir. Nitekim, babalarına yakın olduklarını söyleyenler için tam da böyle bir olgu sözkonusudur. Daha geleneksel bir ortamda ise yakınlık hissi birebir duygusal paylaşımdansa aile içinde sıcak bir ortamı topluca paylaşmaktan kaynaklanabilir.

Özet olarak, babadan kaynaklanan, ama çocuğun da katıldığı bir iletişimsizlik, paylaşımsızlık hali ortaya çıkmış görünüyor. Bu durum daha geleneksel ortamlarda verili kabul edilirken, daha gelişmiş ortamlardaki katılımcılar bunu "ataerkillik" olarak tanımlıyor. Babayla yaşanan iletişimsizliğe bir de yakınlık duygusu yoksunluğu eklenince, bu katılımcıların kendi babalarını aslında birer birey olarak pek de tanımadıklarını, babalarının da onları birer birey olarak pek tanımadığını düşünebiliriz. Katılımcıların babalarını mazur görme, anlama, hatta empati kurma çabaları baba özleminin, babalarını tanıma gayretinin bir parçası olabilir.

Durum sadece saygı-korku-mesafe olsaydı, epey vahim sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Ancak bakım hiyerarşisinin görece olumlu bir tonda sunulması, babaların çocukları için çabalayan, onları kollayan kişiler olarak algılanması ve öğretileri, bu mesafeli ilişkiyi kabul edilir kılmış. Verilerimiz, Sancar'ın (2009) baba-çocuk ilişkisi konusundaki şu gözlemlerini destekler nitelikte:

> Türkiye'de baba-oğul ilişkisinin çoğu zaman gerilimli, sevgisiz ve mutsuz bir ilişki olması ile erkeklik değerlerinin babadan öğrenilmesinde kırılmalar yaşanması birlikte yaşanan bir gerçeklik. Öte yandan, birçok erkeğin orta

> yaşlarda babalarının onları kıran davranışlarını hoş görmeye başladıkları da sık gözlenen bir durum. Orta yaşa geldiklerinde babalarını affedip anlamaya başladıklarını söyleyen erkeklere sık rastlanıyor (s. 126).

Katılımcıların böylesi olumlu bir tavır göstermesi belki de anneleriyle yaşadıkları yakınlık sayesinde. Nitekim, Üstünel'in araştırması (2010) psikanalitik önermeye karşın, genç erkeklerin anne özdeşimini reddetmiyor ve her iki ebeveynle de ortak paydalarını ortaya koyabiliyor olduklarını gösteriyor. Dolayısıyla, ortaya daha androjen bir erkek kimliği altyapısı çıkıyor. Bizim bulgularımız da Üstünel'in önermesiyle uyumluluk gösteriyor. Mesele; bu altyapının dışa, güncel ilişkilere yansıyabilip yansıyamaması. Anne özdeşimiyle edinilen ilişkiselliğin eril toplumsal söylem baskısı karşısında ifade alanı bulamaması ve bastırılan bir iç çatışma durumu yaratması, bir olasılık. Böylesi bir olasılığın bugün toplumda gördüğümüz çeşitli olumsuz olaylarla ilişkisi, araştırılmayı bekleyen bir konu.

Anneyle İlişki

Katılımcıların anneleriyle ilişkisi ise babalarıyla olanın tersine, güçsüz hiyerarşi ve yüksek yakınlıkla tanımlanabilir. Saygı sözcüğünün bu kez korkudansa sevgiyle anılması, "sevişirdik", "paylaşırdık", "dertleşirdik" gibi sözlerin çok sık dile gelmesi, annelerle yakınlığın ön planda olduğunu gösteriyor. O kadar ki, daha çok annelerinden dayak yediğini söyleyenler bile sanki bunu önemsemiyorlar. Bu gibi olgular, annenin ailedeki konumunun epey alçak bir düzeyde olup, çocuğun da bundan yararlandığını, aralarında belli bir yakınlık ve teklifsizlik olduğunu gösteriyor. Bu durum literatürde sıkça görülen bir durumun yansıması (Halfon, 2007; Sefer, 2007).

Anneyle yakınlığın, mesafe yokluğuyla birlikte çocuğun özgüvenini beslediği, kendini değerli hissettirdiği de görülüyor. Anneye karşı serzenişte bile onu "kırmamak" çabası öne çıkıyor. Annenin bakımı, fedakârlığı, "kol kanat germesi", ona "nazının geçmesi" gibi tanımlar, annenin belirli bir özgüven kaynağı olduğunu gösteriyor. "Sığınılacak en büyük liman" olmasını ifade ederken, özet terim ise "klasik Türk annesi" olarak ortaya çıkıyor.

Anneyle iletişimin açık olması, olumlu ya da olumsuz duyguların paylaşılabilmesi, demografik fark olmaksızın dile getirilen özellikler. Katılımcıların anne konusunda dile getirdikleri saygının da bu sevgiye karşılık olduğu düşünülebilir. Bu yakınlığın yarattığı göreli bir iç içelik anne-oğul arasında bir teklifsizlik söylemi de oluşturmuş gibi görünüyor. Farklı yörelerden er-

keklerin anneyle yakın olmak, onu sevmek ve onun tarafından sevilmeyi kendi yörelerinin bir özelliği olarak sunmaları, aslında bu olgunun yaygınlığına bir işaret olarak görülebilir.

Anneyle iletişimin açık olması çocuk için babaya dolaylı da olsa ulaşma imkânı verirken, anne için de önemli bir rol oluşturuyor. Katılımcıların anneleriyle dertlerini, taleplerini, şikâyetlerini paylaşıp, annelerin de bunları babaya iletmesi yaygın bir bulgu. Annenin yaygın biçimde temel iletişim odağı olması ve aracı rolü, demografik fark göstermiyor. Bu toplumda annelerin bu özelliği bilinen bir olgu (Kıray, 1976) ve 20. yüzyıl ortalarından bugüne değişmedi. İşte bu rol, anneyi sadece bir sevgi kaynağı olmaktan çıkarıp ailedeki kararların alınmasında önemli bir konuma getirebilmekte. Ancak bu rol, eğitimsiz, "cahil" annelerin "susturulmuşluğu" nedeniyle her zaman etkin olamıyor.

Annenin "sevecenliği" ve "fedakârlığı" çocuğu üzerinde bazı haklar geliştirmesine yol açabiliyor. Nitekim, bazı annelerin beklentilerinde kendi özlemleri doğrultusunda ısrarcı oldukları dile getiriliyor. Bu durumun en çok eğitim konusunda öne çıkmasını ve bazı katılımcıların annenin cehaletinden şikâyet etmesini birlikte düşünürsek, annelerin neyin özlemini çektiklerini de anlamak zor olmaz.

Aynı şekilde, bazı annelerin ailelerinin daha iyi bir yaşama ulaşması için ısrarcı davranması, katılımcılarca bencillik olarak tanımlanırken onsuz ilerlemenin de mümkün olmadığı dile getirilebiliyor. Özetle, iki tip anne görülüyor; bir grup anne fedakârlığıyla anılırken, diğer grup hırsıyla anılıyor. Bu bağlamda, konumuna boyun eğen kadın ile hırslanıp çabalayan kadının farklı seçimleri de incelenmeye değer.

Anneyle ilişkinin duygusal boyutunun ağırlık kazanması, ondan öğrenilenlerdeki farkta da görülüyor: Birçok katılımcının babadan dürüstlük öğrenirken, anneden "ilişki kurmayı" öğrendiği anlaşılıyor. Bu da yukarıda sözü edilen olasılıkların önemli olabileceğini gösteriyor. Hatta bu yakın ilişki bir serzenişe de neden oluyor; annesi tarafından şımartılan erkekler, eşlerinden aynı ilgiyi bekleyince zorluk çekebiliyorlar. Bu olgu da, içinde olduğumuz kültür hakkında bilinen bir gerçek (Gökçe ve ark., 1993; Kıray, 1976).

Yetişkinlikte anneye karşı bakım yükümlülüğünün de gelişmesi, sorunu katmerleyebiliyor (Kandiyoti, 1987, 1988). Anne-oğul arası yakınlık ve bundan kaynaklanan erkek beklentileri, yetişkinlikte eşler arasında ve annegelin arasında sorunlar çıkarabiliyor. Özellikle iletişimin babayla kısıtlı ama anneyle açık olması, yetişkin erkeğin kurduğu ailedeki ilişki yönetimini bir

sorun haline getirebiliyor. Günümüzde yaşanan kadına karşı şiddet olgusunda, bu tür bir dinamiğin de rolünün olma olasılığı araştırılmaya değer.

Yukarıda anlatılan tablo, gerek Roland'ın (1988) tanımladığı Doğu kültüründeki erkeğin benlik yapısı, gerekse daha önce yapılan araştırmaların bulgularıyla uyumlu. Bu benlik yapısını çok kabaca şöyle tanımlayabiliriz: Babasıyla yaşadığı hiyerarşik mesafeyle ilgili gizli serzenişlerin yanısıra belli bir kabul geliştirmiş, annesiyle yakınlığı sayesinde kendi duygusallığının farkına varabilmiş, ancak bu duygusallığı kiminle nasıl paylaşacağı, nasıl ifade edeceği konusunda ketlenmeler yaşayan bir erkek.

Bu anlamda, bu erkeklerin, benliklerinde stereotipik olarak sadece erkek ya da kadına ait sayılan özellikleri birlikte taşıyabildiği anlaşılıyor (Gürbüz, 1988). Bu benlik matrisine çocukları ve eşlerini nasıl yerleştirdiği, dahası toplumca dayatılan erkeklik imajıyla nasıl kurgulandığı, ayrıca incelenecek.

Çocuk(lar)la İlişki

Katılımcılar, kendi çocuklarından söz ederken babalarıyla yaşadıklarını referans alarak daha çok aradaki ilişki farklarını vurguluyorlar. Bu tür bir farkın günün koşullarıyla ilgili olduğu düşünülebilir, ancak katılımcıların büyük çoğunluğu bu farkın kendileri tarafından bilinçli bir şekilde yaratıldığını, kendi babalarıyla yaşadıklarını çocuklarına yaşatmamak isteğinden doğduğunu ima ederek açıklama yaptılar. Babalığı öyle ya da böyle babalarından öğrenmeleri anlaşılır; ancak annelerinden de mutlaka öğrenmiş oldukları yaklaşımlar ise pek dile dökülmüyor. Daha önce yapılan bir çalışmaya benzer biçimde, bütün katılımcılar kendilerinin, babalarından daha az otoriter, daha yakın, sevecen ve ilgili olduklarını, çocuklarının iyiliğinin ön planda olduğunu belirtiyorlar (Bolak, 1999). Daha açık iletişim arzusunu hepsi dile getiriyor.

Daha az gelişmiş yörelerde yaşayan, daha düşük eğitimli babalarda koruma amacıyla görece kısıtlama eğilimi görülüyor; bu "koruma içgüdüsü" olarak ifade edilen davranış, diğer birçok babada da karşımıza çıkıyor. Küçük çocuk babalarının ılımlı söylemi ise tecrübesizliğe işaret edebilir. Demografik fark göstermeyen konu, çocuklarının geleceği, özellikle eğitimi adına çabalama meselesi. Tüm babaların çocukları için önemli beklentisi, iyi bir eğitim hayatı yaşamaları. Bu söylemler çocuğu büyük olan katılımcıların kontrol hiyerarşisini bilerek zayıflattıkları, çocuğu daha küçük yaştaki taşralı katılımcıların da bu yönde bir niyet belirttiklerini gösteriyor.

Ancak tüm babaların anlatımlarında gizli-açık bir ikilem de var: Demokratik ve özgürlükçü olmayı tercih edenler, doğru yaptıklarından emin

olamadıklarını, şehir ortamının kötülüğünden rahatsızlık duyduklarını söylerken özgür bırakma ile koruma arasında bir ikilemde olduklarını dile getiriyorlar. Kendi yaşadıklarından farklı bir tavır takınma isteği ile sınırı nerede çizeceğini bilememek, eğitimli bazı katılımcılarca dile getiriliyor. Daha az gelişmiş yörelerdeki daha düşük eğitimli katılımcılar ise kendi geçmiş yoksunluklarını çocuklarına yaşatmamak konusunu vurgularken, olanaksızlıklarının yarattığı kısıtlardan rahatsızlar. Hayatından memnun olan tek grup ise geleneksel bir ortamda yaşayan ve kendi yetiştiriliş tarzının aynısını uygulamakta rahat olanlar. Bu babalar için çocuğu eğlendirmekten öte sorumluluklar, annelere ait olarak dile getiriliyor.

Katılımcıların ikilemleri daha ziyade, çocuğa sunulacak özgürlüğün ölçüsü ve çocuktan beklenenlerin gerçekleşmemesiyle ilgili hayal kırıklıkları konularında yoğunlaşıyor. Büyük çocuğu olan babalardan "baba otoritesi lazım", "bir kurallar bütünü olması lazım", "onlar kuralları zaten biliyor" tarzı sözler çok sık işitiliyor. Hiyerarşik mesafe ihtiyacı "bazen sınırlar zorlanıyor" şeklinde ifade ediliyor. Bu konuda katılımcıların kendi babalarıyla farkları şurada: Kendi çocuklarına ilişkin korku, mesafe, ketlenme, konuşamama gibi söylemler hiç dile getirilmiyor. Saygı sözcüğü ise, ailede "saygı esastır" derken kullanıldı, herkesin herkese saygısı ima edilerek.

Tabii ki bu konular daha çok yaşı büyük olan kız ve erkek çocuklar söz konusu olunca geçerli. Bu babalar kendilerinin yapamadığını, yaşayamadığını çocuklarının yaşamasını sağlarken, çocuklarının onların özlemlerinden farklı tercihler yapması karşısında zorlandıkları belli oluyor. Çocuğu küçük olan genç babalar ise, iyimser bir şekilde, çocuklarının yeteneğine şans tanıyarak onların iyi yetişmesini sağlama planları yapıyor ve yaşlı babaların yaşadığı sorunlarla henüz karşılaşmamışlar.

Bir diğer hayal kırıklığı, yine çocukları büyük olan gelişmiş yöre babalarınca dile getiriliyor. O da, çocuklarına gösterdikleri yakınlık ve özgür bırakma karşılığında kızlarının büyüdükçe anneye daha yakın olması, oğullarının ise daha bireysel ve kendilerinden bağımsız olması konusunda. Ancak yaşadıkları kırgınlığa rağmen, çocuklarının arkasında durduklarını da kesin bir dille belirtebiliyorlar. Bütün bu özlemler, dilekler, çabalar söz konusu iken "ne olursa olsun, mutlu olsun" arzusunun çok az baba tarafından dile getirilen bir dilek olması, dikkat çekici.

Kontrol hiyerarşisinin alt boyutlarından dayak çok az dile gelirken, ya "küçükken okşama olurdu," ya da yapılandan pişmanlık söylemleri öne çıkıyor. Alt SED'li bir babanın küçük çocuğunu "yeri geldiğinde döverim," deyip

sonra "dayak eşeğe yakışır, insana yakışmaz," demesi de bir çelişki ifade ediyor. Ancak, kendisi "dayaktan tırsmış" görece eğitimsiz bir baba, çocuğunun öyle olmasını istemediği için dayak taraftarı değil. Bütün bunlar da bazı ikilemlerin geçerli olduğunu ifade eden örnekler.

İzin verip vermeme konusunun bakım hiyerarşisiyle iç içe geçmiş bir konu olarak gündeme gelmesi ilginç bir bulgu olarak ortaya çıkıyor. Özellikle çocuğu daha büyük olan babalar, yaygın biçimde ortama güvensizlik tavrı sergileyerek "koruma içgüdüsü" ile çeşitli kontrol yöntemleri dile getiriyorlar. Çocuğunun gizli bir şey yapmasını istemeyen babanın "anlatsın da bileyim" şeklindeki ifadesinden, açık iletişim ihtiyacının çocuğunu tanımak için olmasından çok, onun ne yaptığından haberdar olmak kaygısıyla olduğu belli oluyor. Bu tür bir kaygının ne ölçüde çocuğa özgürlük tanıdığı, bir soru olarak ortada duruyor.

Bakım hiyerarşisi konusunda daha olumlu söylemler ise destek, olumlu yönlendirme, ilgilenme şeklinde dile getiriliyor. Çocuğu büyük yaşta olan babalar "destek verme, arkasında olma", "güvenilir bir çocuk yetiştirme" konusunda kendilerini kutlarken, çocuğu küçük yaşta olan babalar çocuklarını "yeteneğine doğru yönlendirme" niyetini belirtiyorlar. Bu niyetin babanın kendi çocukluk yoksunluğundan kaynaklandığını da söylemeyi ihmal etmiyorlar.

Kendi babalarından farklı olarak "veli toplantısına gitme", "dersiyle ilgilenme", "sohbet etme", hatta bebeğinin "altını temizleme" gibi faaliyetleri vurguluyorlar. Bu konuda örnek bir temenni şöyle: "İstediğini alırım, biz söyleyemezdik... yeter ki içini açsın bize. Kendi içine gömülüp kalmasın". Tüm bu dilekler, çocukla açık iletişim ve çocuğun kendine güvenmesine verilen önemi gösteriyor.

Katılımcılar için çocuklarıyla yakınlık boyutu çok öne çıkarılan bir boyut ve "sevgi" anahtar sözcük. Kız olsun erkek olsun, çocuklarına karşı sevginin çeşitli anlatımları her SED düzeyinde dile geliyor; bu da katılımcıların kendi babalarından farklarını vurgulayan bir unsur. Bu söylemler bir yana, katılımcıların kendi çocuklarıyla ilişkileri konusunda fazlaca ikilem ve çelişki içeren ifadeler sarf ettikleri de açık. Bazı babalar bu konuda bir tutukluk itirafında da bulunuyor; bir "iletişim sorunu" yaşadıklarının farkındalar ve hatta bu konuda eşlerini kıskandıkları da satır aralarından okunabiliyor. Konuşma dışında yakınlık ifadeleri, "birlikte bir şeyler yapmak" şeklinde.

Kendi babalarından farklı olarak, çocukları kendi işlerine dâhil etmektense, onları "gezdirmek", "balık tutmak", "kamp yapmak", "oynamak", "sanatsal etkinliklere götürmek" gibi örnekler sıralıyorlar. Ancak bazı baba-

lar hâlâ "paylaşmanın" ana gerekçesi konusunda ikircikli durumda; sanki paylaşma konusunda çocuğu tanımaktan çok "yeri geldiğinde müdahale edebilirim" saikiyle davranıyorlar. Bu tür bulgular karşısında yakınlığın birbirinin iç dünyasını tanımak anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir.

Acaba, geleneksel kültürümüzde, yakın olan kişilerin birbirlerini bildikleri varsayılır, veri olarak kabul edilen bilginin ötesinde bir tanımaya pek gerek duyulmaz mı? Hatta zaten iç içe olan bir kültürde kişilerin iç dünyasına fazla da girmemek daha mı doğru olarak kabul edilir? Bunlar irdelenmesi gereken sorular.

Erkeklerin beklentileri kendi ana-babalarında da olduğu gibi ağırlıklı olarak okuma etrafında kümeleniyor. Bunun gerekçesi çeşitli: "kendine güveni gelsin", "toplumda bir yere gelmesini istiyorum", ya da "üniversite okusun ama öncelikle düzgün insan olsun". Az sayıda baba "ne isterse onu desteklerim" diyor. Çocuklarının kendilerine benzemesi hususunda ise çocuklarının kendi yapamadıklarını yapmalarını tercih etmeleri, çocuklarına kendi yaşamları üzerinden yaklaştıklarını gösterirken, çocuklarını birer birey olarak tanıma konusunda ne ölçüde farkındalık yaşadıkları yine bir soru işareti olarak kalıyor. Bütün bunları sıralarken "ama kendisi ne ister bilmem" de diyorlar. Özetle, öne çıkan, katılımcıların belki de kendi gerçekleşmemiş özlemleri.

Kız ve erkek çocuk konusunda çocuğu küçük olan bazı genç babalar bir ayrım olmadığını ifade ederken, bazıları erkek çocuğa öncelik vermekten geri kalmıyor. Çocuğu büyümüş olanlar, bir fark olduğunu kabul ediyorlar. Bütün bunların yanında, bir baba "insan olsun, adam olsun, karşıma çıksın" derken acaba hangi cinsten bir çocuk tasavvur ediyor?

Çoğu daha alt SED'li babalar, kızlarının erkek arkadaşı olmasını makul göreceklerini beyan ederken, özellikle cinsellik konusunda kızların kısıtlarını da belli etmekten geri durmuyor. Kız çocuğu için "onun hayatı" diyen yok. Bu farklılık nicel araştırma bulgularında da görülüyor; kızların akşam eve gelme saatleri, giyim kuşamları konusunda babalar erkek çocuklarına göre daha kısıtlayıcı tercihler gösteriyor.

Çocukları büyük yaşta olan üst SED'li babalar daha özgürlükçü gibi görünen bir söylemdeler: ancak onlar da ergen kızlarına bazı kısıtlar koymadan edemiyor. Kız ve erkek çocuk ayrımı daha özel anlamlar da taşıyabiliyor. Her ne kadar bazı babalar erkek çocuklarının da anneleriyle daha çok paylaştığından yakınıyorsa da, kız çocuklarıyla yaşadıkları görece uzaklaşma, daha acı oluyor anlaşılan. Ancak bu bir gereklilik olarak da görülebiliyor: "Büyüdü, mesafe koymamız lazım."

Son olarak, katılımcıların kendi babalarıyla ilgili anlatımlarının karmaşık duygularla, minnet ve serzenişin iç içe geçtiği, çelişkili ifadelerle dolu olduğu, aynı çelişkilerin anneleriyle ilişkide çok daha az, neredeyse yok gibi olduğu görülüyor. Ancak konu kendi çocuklarıyla ilişki olunca, her ne kadar kendi babalarından farklı olduklarını belirtseler de, yine bazı çelişkiler, ikilemler gündeme geliyor.

Bu da geleneksel kültürel altyapının çok yavaş değiştiğini, anneye ilişkin deneyimin hâlâ gelenekten kopmadığını, babayla ilgili deneyiminse çocuklar üzerinden dönüştürülmeye çalışıldığını ve bu konuda ikilemler yaşandığını gösteriyor. Bu tablo, bu babaların bir geçiş dönemi varoluş tarzını örneklediklerini düşündürtüyor. Ancak bu geçiş döneminin, ağırlıklı olarak çocuklarıyla ilişkide kendi babalarından farklı olmak şeklinde yaşanması, dikkat çekici. Bu durum da yine literatürle uyumlu (Maurer ve Pleck, 2006). Sözkonusu olan "yeni bir babalık tarzı" olmaktansa, ağırlıklı olarak çocuklarla daha yakın olmak şeklinde ortaya çıkıyor; ki bu da literatürde görülen bir özellik (Cooper, 2000). Bakım hiyerarşisinin sağladığı olumlu özellikler, bir önceki kuşakla yaşananların etkisini ortadan kaldırmaya yetmiyor (Bolak, 1999; Sancar, 2009).

Yukarıda katılımcıların çocuklarıyla ilgili çizilen tablo, yine Roland'ın analizinde sözü edilen bir olguya işaret ediyor. Roland'a göre, geleneksel ailevi benliğe sahip bir kişi farklı varoluş tarzlarına açıldıkça, ki genelde bu Batılı varoluş tarzlarına doğru gitmek anlamında oluyor, kişinin benliğinde yeni bazı unsurlar gelişiyor. Bu durumda bir benlik yapısına "genişleyen ailevi benlik" (Roland, 1988) diyebiliriz. Bu genişleme, geleneksel varoluş pratiklerine daha eleştirel bakarak, yeni davranış kalıpları ve özellikle daha sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirmek anlamına geliyor. Türkiye'de yapılan çalışmalar da bu doğrultuda bulgular sunuyor (Akondzadeh, 2000; Fişek, 2003; Seçkin, 1996; Tokgöz, 1999; Üstünel, 2010).

Bu araştırmanın katılımcılarının da bu tür bir süreç içinde oldukları düşünülebilir. Bu babalar, bir önceki kuşakla yaşadıklarını yinelemek istemeyen, geleneksel yapılardan farklı bir şekilde varolmak için gayret eden ve büyük ölçüde bunu başaran, kendi çocuklarını da bu yönde yetiştirme çabasında olan erkekler. Ancak genişlemenin bir bedeli de var; o da iç çatışması (Fişek, 2003; Seçkin, 1996). Beklenebileceği gibi, bu babalar da o gerilimi, ikilemi, iç çatışmayı yaşıyorlar.

Yeniyi aramak ile eskinin çekimi arasında kalmak, çocuğu olsun, eşi olsun, bu erkeklerin bir öteki ile açık iletişime girmesini zorlaştırıyor. Bu da

ötekini gerçekten tanıma ve tanınma olasılığını zorlaştırıyor. Belki bu iç çatışma onların, çocukları için her türlü fedakârlığı yaparken, "ne olursa olsun mutlu olsunlar" demelerini zorlaştırıyor olabilir. Bu ikilemlerin, çocukların benliklerinde olumlu ve/ya olumsuz ne tür deneyimlere yol açtığı, ayrı bir araştırma konusu.

ÇALIŞMA HAYATI

Gerek girişteki literatür özetinde, gerekse bir önceki baba-çocuk ilişkileri kısmında çalışmanın ve ev geçindirmenin evli erkeklerin kimlik oluşumunda olmazsa olmaz bir yeri olduğunun altı çizilmişti. Tartışmanın son kısmı olan "Erkekliğin söylemsel ve gelişimsel kurgusu" bölümünde bu konu daha da yakından irdelenecek. Bu bölümde ise, evli erkeklerin çalışma hayatını nasıl deneyimledikleri ve anlamlandırdıkları üzerinde durulacak.

Türkiye'de yakın zamanda yapılmış bir araştırma (Sancar, 2009) erkekliği esas olarak iş ve çalışma hayatında irdelediği için, bu çalışmada çalışma hayatı görece daha az irdelendi ve erkekliğin gelişimsel ve kurgusal yapılanmasındaki temel taşlarından biri olarak ele alındı.

Derinlemesine görüşme yapılan evli erkekler, SED'leri bakımından alt, orta ve üst olarak sınıflandırılmıştı. Yapılan analizlerde, katılımcıların çalışma hayatlarıyla ilgili anlatımlarında öne çıkan temaların, çocuklukta çalışmak, aile ve çalışma hayatına ayrılan zamanın dengesizliği gibi konularda sosyo-ekonomik düzey ekseninde benzerlik gösterdiği, ama çalışma motivasyonu ve iş hayatıyla kurulan ilişki gibi açılardan farklılaştığı görülmüştü. Bu incelemede SED ekseni temel olarak alınacak, ayrıca yeri geldiği zaman, yaşa, yöreye ve döneme ait özelliklere de yer verilecek.

Alt SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı

Beklenebileceği üzere, alt SED grubundaki katılımcıların çalışma hayatıyla ilgili anlatımlarına yoksunluk ve kaygı duygusu hâkim. Bu anlatımlarındaki en belirgin tema, geçim sıkıntısı ve gelecek kaygısı. İkinci bir tema ise çocukluktan beri çalışmak. Bu anlatımlarda bazen erken yaştan itibaren parasını kazanmış olmanın artılarına, örneğin özgürlükle ilgili imalara rastlanmakta. Ancak okumak isteyip de okuyamamış olmak da belirgin bir yoksunluk olarak ortaya çıkıyor.

Yörenin koşullarına vurgu, alt SED grubundaki katılımcıların anlatımlarında sıklıkla göze çarpıyor. Orta ve Güneydoğu Anadolu gibi yerlerde, yaşanılan yerin kısıtlı iş olanaklarına gönderme yapıldığı görülüyor. Güneydo-

ğulu anlatımlarda, çocuklukta yaşanan göç ve bununla birlikte gelen büyük maddi kayıplar da dile getiriliyor. Bu gruptaki katılımcılar ayrıca süresi kendi kontrolleri altında olmayan uzun iş günlerinden yakınıyorlar. Kendi işini kurmak isteyip de başaramamış olmak da hayıflanılan bir durum olarak göze çarpıyor.

Bu grupta öne çıkan olumlu tek tema; meslek becerileri olan bazı katılımcıların bu durumdan, meslekte çocukluktan beri yetişmiş olmaktan duydukları memnuniyet.

Orta SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı

Orta SED grubundaki katılımcılarda öne çıkan temalardan biri; ailenin maddi olanaksızlıklarından ötürü zamanında hem okuyup hem çalışmış olmak. Ayrıca bu gruptaki katılımcılar, üniversite okumuş olmanın kişiye kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayan bir avantaj olduğunun altını çiziyorlar. Kişinin çabasını vurgulaması ve girişimcilik de dile getirilen konular arasında. Bu bağlamda, başarılı olmak için fedakârlık yapılması gerektiği vurgulanıyor.

Vurgulanan bir başka husus ise bazı ailesel ve kişisel özelliklerin bu başarıyı kolaylaştıran veya zorlaştıran etmenler olması. Bu gruptaki birkaç katılımcı ayrıca, okudukları mesleği icra edemiyor olmalarından söz ediyor. Bu da, koşulların gerektirdiği bir durum olarak anlatılıyor. Son olarak da, birkaç katılımcının anlatımlarında, mesleklerini, toplumsal beklentilerle belirlenen belli kısıtlar altında icra etmek zorunda kalmaktan şikâyet ediliyor. Örneğin, yaratıcılığın toplumda hak ettiği karşılığını bulmaması, memuriyetin dayattığı zorunluluklar, bu gruptaki erkeklerin ideallerine set çeken sorunlar olarak dile getiriliyor.

Üst SED Grubundaki Katılımcıların Çalışma Hayatı

Üst SED grubundaki katılımcılar, diğer gruplardaki katılımcılara göre yaşça genelde daha büyükler. Bu katılımcıların anlatımlarının belki de en önemli farkı, tıpkı Güneydoğulu katılımcıların zorunlu göç bağlamında yaşadıkları kayıplarda olduğu gibi bir tür sözlü tarih okuması yapmaya olanak veriyor olması. Katılımcıların birçoğu yetiştikleri döneme vurgu yapmakta. Bu vurgu belli sektörlerin, özellikle de bilgi işlem ve tekstil sektöründeki yükseliş ve dalgalanmalara ve son zamanlarda Çin'le rekabetin yarattığı sorunlara olduğu gibi, 12 Eylül döneminin sıkıntılarına da yönelebiliyor.

Üst SED grubundaki katılımcıların anlatımlarında kişinin kendisiyle ve yaptığı işle tatmini, övünmesi çok daha belirgin. Bu da beklenir bir durum; çün-

kü bu gruptaki katılımcıların diğer gruptakilere göre gerek eğitim, gerekse büyük kentteki iş koşullarına erişim açısından avantajları daha fazla. Örneğin, bazı katılımcılar, bilgi işlem sektörüne doğru zamanda girip yükseldiklerinin öyküsünü anlatıyorlar. Aynı sektöre Güneydoğu koşullarında giren alt SED grubundaki bir katılımcı ise tam tersine ne kadar çabalasa da mesleki becerilerinin karşılığını alamamaktan yakınıyor. Aynı şekilde, üst SED grubundaki katılımcıların, haklı karşılığını bulan üretimleriyle gurur duymaları da daha olası.

Diğer SED gruplarında olduğu gibi, bu grupta da çocuklukta çalışma teması göze çarpıyor. Ancak, diğer gruplarda dile getirilen zorlu, meşakkatli yaşanan ve buruk ifadelerle anlatılan çocuklukta çalışma konusu, bu katılımcıların anlatımlarında "babama, eve yardım" vurgusuyla en belirgin ifadesini buluyor. Erken yaşta elini taşın altına koymuş, sorumluluk almış olmanın haklı gururuyla anlatılıyor.

Farklı SED gruplarındaki katılımcıların anlatımlarında bazı ortak temalar ortaya çıkıyor. İş hayatında dürüstlüğün ve ahlâklı olmanın önemine vurgu ve karşılarına bu açıdan onları hayal kırıklığına uğratan kişilerin çıkmış olması, bunlardan biri.

Dürüstlüğün ve ahlâklı olmanın bu toplumda erkeklik tanımı açısından önemi de bu bağlamda ortaya çıkıyor. Çocuklukta çalışmanın farklı SED grupları arasında bir ikinci ortak nokta olduğu görülüyor.

Özetleyecek olursak; çalışma hayatıyla ilgili anlatımlarda sosyo-ekonomik statünün, erkeklerin bu yaşantılarını nasıl deneyimledikleri ve anlamlandırdıkları konusunda fark yaratabildiğini gösteriyor. Çocuklukta çalışmak, eğitimin önemi, iş hayatında dürüstlük ortak temalar olarak dile getiriliyor. Ama bu temaların somut açılımları, SED düzeyine göre farklılaşıyor. Bunun belki de en önemli örneği, çocuklukta çalışmak temasında görülüyor ama yukarıda da vurgulandığı gibi, erken yaşta çalışmaya başlama deneyimi öznel düzeyde çok farklı özümsenebiliyor.

Bu tema alt ve orta SED gruplarında yoksunluk, mecburiyet ve akranlara haset bağlamında dile getirilirken, üst SED grubunda erken yaşta sorumluluk almış olmanın haklı gururu olarak ifade ediliyor. Aynı sektörde olan katılımcıların SED'leri ve yaşadıkları yere göre çok farklı deneyimleri olabiliyor. Türkiye'de bölgesel farkların, erkeklerin erkek olma serüvenlerinde ciddi etkisi olduğu bir kere daha anlaşılıyor.

Çalışma hayatıyla ilgili bulgularımıza Bourdieu'nün (1990) perspektifinden de bakmak mümkün. Bu bağlamda, Bourdieu'nün baştaki literatür özetinde açıklaması yapılan ve birbiriyle ilintili üç kavramı öne çıkıyor: *habi-*

tus, sosyal alan ve kapital. Nitekim, bu kavramlar özellikle eğitim alanında nitel saha çalışmalarının karmaşık bulgularına kavramsal bir çerçeve oluşturuyor. Deneyimlenen duygular, düşünceler, algılar, eğilimler ve pratikler toplumsal eşitsizliklerle ilintilendiriliyor. Örneğin Abrantes (2013) Portekiz'de işçilerin yaşam öykülerinin analizinden yola çıkarak bir "alt sınıf *habitus*"unun, kökleri spesifik yaşam çizgilerine ve sosyalizasyon kurumlarına dayanan temel özelliklerini ortaya çıkarmıştı.

Bireylerin toplumsal alanda konumlanışlarının onlara belli bir "oyun alanı" izni verdiği düşüncesinden yola çıkarak, biz de görüştüğümüz erkeklerin kendilerini hangi pratikler içinde bulduklarını ve deneyimlerini nasıl özümsediklerini görebiliyoruz. Toplumsal eşitsizliklerin, kişilerin bireysel yolları ile sınıfsal yörüngelerini nasıl çakıştırdığına tanıklık ediyoruz. Yetememenin, yetiştirememenin, yurtsuzlaştırılmanın getirdiği eziklik ile doğru zamanlarda doğru yerlerde olabilmenin şansını ve avantajını yakalayabilen erkeklerin yörüngelerindeki sosyal farklılaşmaları somut örneklerle görebiliyoruz.

Çocuklukta çalışmanın yoksunluk mu, gurur vesilesi olarak mı deneyimlendiğini ayrıştırabiliyoruz. Özellikle çalışma hayatının başında olan alt SED'li erkeklerin gelecek kaygılarını, yaşça daha büyük olup ve hem maddi hem de sembolik sermayeyi bir miktar arttırmış olan başka erkeklerden neden çok daha yoğun yaşadığını anlayabiliyoruz. Uzun iş günü alt SED'li erkekler için yorucu ve katlanılması gereken bir mecburiyetken, daha üst SED'li erkekler için iş tatmini ve hayat tatmini gibi olumlu bir biçimde görebiliyoruz.

Görüşülen erkeklerin çoğu günlerinin büyük bir kısmını ev dışında, çalışma hayatı içinde geçiriyor. Burada akla gelen bir soru; iş-aile çatışmasının ne ölçüde yaşandığı. Literatür taramasında, son yıllarda iş-aile hayatı çatışmasının, birisi işe bağlı etkinliklerin aile hayatının gereklilikleri üzerindeki olumsuz etkileri, diğeri ise aile hayatına bağlı olayların iş hayatına olan olumsuz etkileri olmak üzere iki doğrultuda çalışılmaya başlandığına dikkat çekmiştik (Reynold ve Aletaris, 2007).

Bizim çalışmamızda bunlardan ikincisine anlatımlarda pek yer verilmediğini söyleyebiliriz. İlki, aileye, çocuklara yeterince zaman ayıramamak anlamında dile getiriliyor. Bu durum, farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda sıklıkla rastlanan bir olgu. Örneğin, Haas ve O'Brien (2010) babaların çocukların yaşamlarına daha fazla dâhil olmayı ve eşle ev işlerinde ve çocuk bakımında eşit bir iş bölümü yapmayı arzuladıklarını, fakat yine de ev geçindirme sorumluluğunun bunlara göre daha ağır bastığını, çünkü para kazanma-

nın, işte başarılı olmak için çalışmanın erkeklik kimlikleri açısından merkezi bir yeri olduğunu belirtiyor.

Buna karşın, görüşmelerimizde, çalışma hayatıyla ilgili sıkıntıların eve yansıtılmaması gerektiği çokça vurgulanıyor. Bu konuya bazı araştırmacılar kişilerin kimlik tanımlamalarında iş hayatının mı, aile hayatının mı ağır bastığı açısından bakıyor. Örneğin, Matthews, Swody ve Barnes-Farrell (2012), yaptıkları bir çalışmada, aile kimliği daha ön planda olan çalışanların aile hayatına davranışsal katılımlarının da daha fazla olduğunu ve işten-aileye olan çatışmayı daha az yaşadıklarını veya bundan korunduklarını gösteriyor.

Bizim görüştüğümüz evli erkekler için de benzer bir durum mu olduğu, yoksa iş hayatı ile aile hayatının birbirinden ayrı tutulması gereken alanlar mı olduğu sorusu, daha ayrıntılı çalışılması gereken bir konu. Gözlemlerimiz, ikinci önermeyi daha çok destekler yönde.

EVLİLİK VE EŞLE İLİŞKİ

Evliliğin Anlamı

Girişteki literatür özetinde de değinildiği gibi, Türkiye'de hâlâ, birçok toplumda olduğu gibi, "büyüyünce evlenirsin" söylemi geçerliliğini koruyor. Araştırmamızda da, evlilik verili olarak alınıyor ve sorgulanmıyor. Olgunlaşmak, sıcak bir yuvaya ve çocuğa sahip olmak, sosyal düzenin gereğini yerine getirmek, dışarıda özgürlüğünü devam ettirirken bir yandan da evcilliğin nimetlerini yaşayabilmek anlamına geliyor. Sorumluluk ve gereklilik bağlamında düşünülüyor. Erkekler evliliğin getirdiği sorumluluğun onları bir yandan olgunlaştırdığını, bir yandan da kısıtladığını düşünüyorlar. Fakat, burada altı çizilmesi gereken nokta; "keşke bekâr olsaydım" temasının görüşmelerde öne çıkmaması.

Daha eğitimli kesimde, evlenmeden önce "birbirini iyi tanımanın", "kafa dengi olmanın" önemine yapılan vurgu artıyor. "Âşık olmak" ve "âşık olduğu için evlenmek" ise çok az rastlanan, özellikle metropolde yaşayan katılımcıların görüşmelerinde göze çarpan ve kentsoylu ve eğitimli olmanın etkisinin birlikte görüldüğü bir tema olarak ortaya çıkıyor. 58 erkekten sadece 18'inin "aşk" ve "âşık olmak" ifadelerini kullanması dikkat çekici. "Aşk yaşamak" ifadesi aslında cinsellik yaşamak ile eş anlamlı kullanılıyor ve katılımcıların büyük çoğunluğu için "eğlenilecek" kadınla yapılması uygun olan ama evlendikleri kadınla yapılması uygun görülmeyen bir durum.

Bu bulgu, Duben ve Behar'ın (1991) Türkiye'deki aile yapısı konusun-

daki çalışmaları ve özellikle de romantik aşk ilişkileri konusundaki tabuyla ilgili saptamalarıyla da uyumlu. Toplumun büyük bir kesimi için hâlâ evlilik içi ilişkilerin karşılıklı sevgiden ziyade saygı ve kontrol çerçevesinde gerçekleşmeye devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar bizim verilerimizden bir çıkarsama yapmamız mümkün olmasa da, Demren'in (2001) Ortadoğu toplumlarında hiyerarşik ataerkil ilişkilerle kadın ve erkek arasındaki duygusal ve aşka bağlı ilişkiler arasında ciddi gerilimler olduğu saptaması da anlamlı. Demren, bir erkeğin cinsellik yaşadığı kadına âşık olma durumunun hem erkekler arasında varolduğu düşünülen "kandaşlık" ve bunun temelini oluşturan ata soyuna sadakati tehdit edebileceğini, hem de erkeği kadına "bağımlı" kılma tehlikesine yol açabileceğine vurgu yapıyor. Bizim verilerimiz bağlamında, belki de yapılabilecek en olası saptama; aşkın, kültürün içinden gelişen bir kavram olmadığı ve dolayısıyla çoğunlukla aracı usulüyle yapılan evliliklerde bireysel seçimle yapılan evliliklerden farklı olarak, evliliğin yukarıda da belirtildiği gibi bir veri olarak alınıyor olması.

Aşk, cinsellik ve evlilik bağlamında vurgulamamız gereken bir başka nokta da; evli erkeklerin bir erkek görüşmeciyle bile evlilik içi cinsel yaşamları hakkında konuşmamaları. Bu konuda belirgin bir isteksizlik sözkonusu. Anlaşılan, bu konu her gruptan erkek için "mahrem", dolayısıyla tabu olma özelliğini koruyor. Ankara'nın bir gecekondu semtinde yaptığı çalışmasında Demren (2008) de, benzer biçimde, mahrem nitelik taşıyan bu alanın diğer erkeklerle paylaşılmadığını, yakın arkadaş olan erkekler birbirlerinin ailelerini tanıyor olsalar bile, aile içi yaşamlarını birbirlerinden büyük oranda sakladıklarını söylemiştir.

Evli erkeklerin çoğunlukla, eşle ilişkisinden hoşnutsuz olmadığı, özellikle de eşin üstlendiği işlerin ve sorumlulukların zorluğu konusunda bir anlayış sergiledikleri ve empati kurdukları görülüyor. Eşin evde yaptığı işi küçümseyenler azınlıkta. Daha ziyade bu işlerin onların gözünde bir kıymeti olduğu, bunun için de eşlerine karşı takdir ve minnet duydukları göze çarpıyor. Eşin özellikle sadakat, özveri, sabır, tutumluluk gibi özellikleri, ev ve çocuklarla ilgili farklı konuları takip etme, çekip çevirme becerileri takdir ediliyor. Ne SED ne de eşini kendi seçmiş olmak, eş ilişkisi konusundaki hoşnutluk düzeyini özellikle etkileyen bir unsur değil.

Eşle İlişkide Hiyerarşi

Eşle ilişkide hiyerarşi boyutu farklı altbaşlıklarda ele alınmıştı. Bunlar sırasıyla; ev içinde ve dışında cinsiyete bağlı rol dağılımı, kadın erkek eşitliği konu-

sundaki söylem, kadının maddi kaynaklara erişimi ve hareketleriyle ilgili kısıtlar, karar alma ve fikir ayrılıklarının çözümü ve fiziksel şiddet kullanımı.

Ev İçinde ve Dışında Cinsiyete Dayalı Rol Dağılımı

Evli erkeklerin ifadeleri eşten ve evlilikten beklentilerin, hem evlilik öncesi eş seçimini hem de evlilik sonrası ev-içi iş bölümünü etkilediğine işaret ediyor. Özellikle kırsal kökenli katılımcıların eş seçimine ilişkin kıstasları, bu beklentilerle şekilleniyor. Bu erkekler için eşten öncelikli beklenti ev-içi sorumlulukların taşınması olduğundan, eş adayının ev işlerindeki becerisi, ailesine duyduğu sevgi, saygı ve bağlılık önemli kıstaslar olarak karşımıza çıkıyor.

Bu beklentilerin oluşmasında anneyle ilişkinin bir model olduğu vurgulanıyor. Demren'in (2008a) yukarıda değinilen araştırmasında da düşük gelirli erkeklerle yaptığı görüşmelerde, ideal eşin evine bağlı, konuşmasını bilen, "leb demeden leblebiyi anlayan", hamarat, anneye saygılı, güler yüzlü ve kocasına saygılı kadınlar olduğu ve onların bu özelliklerinin aile yaşamında erkeğin "reisliğini" garantileyen ve sürdüren unsurlar olduğu teması ortaya çıkıyor (s. 67). Üniversite eğitimli katılımcıların çoğu ise daha esnek davranabiliyor, en azından öyle yapmak istiyorlar. Bu konuda da en sıra dışı örneklere metropolde yaşayan ve yaşça daha büyük katılımcıların ifadelerinde rastlanıyor.

Katılımcıların büyük çoğunluğu evlilik sonrasında, açıklanan beklentilerle paralel olarak, eşlerinin çalışmasına sıcak bakmadıklarını dile getiriyor. Genel olarak eşin çalışmasını istemediklerini vurguluyor. Buna sebep olarak da yetiştikleri ortamdaki ve ailedeki anne-baba rollerini ve onların etkisini gösteriyorlar. Bunun yanısıra, bazı katılımcılar eşin/kadının para kazanmasının, evlilikte huzurun ve birliğin bozulmasına neden olabileceğini söylüyor. Bu noktada, sosyo-ekonomik düzeyin bir fark yarattığı anlaşılıyor.

Değişik nedenlerden ötürü eşlerinin çalışmasını istemeyen erkeklerin en çok da alt SED grubundan, yani ikinci bir gelire en çok ihtiyacı olan kesimden olmaları oldukça düşündürücü. Nicel çalışmada, eşinin çalışmasına sıcak bakmayan katılımcıların birincil neden olarak "maddi sıkıntı çekmediklerini" ifade etmeleri de aynı şekilde kayda değer. Ayrıca, kendini dindar olarak tanımlayan katılımcıların eşlerinin ileride çalışmasına olumsuz bakma oranları beklenenden yüksek sonuç verdi.

Diğer bazı katılımcılar, belli koşullar altında eşin çalışmasına izin verebileceklerini ifade ettiler. Bu koşullar ise: maddi sıkıntı çekmek, güvenilir bir çalışma ortamı olduğundan emin olmak, çocukların büyümüş olması. Özellikle üniversite eğitimli katılımcıların arasında, eğer eşinin mesleği var-

sa çalışmasının uygun, hatta daha iyi olacağı ifadelerine rastlandı. Bulgular, eğitim seviyesi, gelir düzeyi ve yaşanılan ilçenin gelişmişlik düzeyi arttıkça eşin çalışmasına görece daha olumlu bakıldığını gösteriyor. Bu konuyla ilgili veriler de Türkiye'de daha önce yapılan araştırmaların (Sancar, 2009) bulgularıyla örtüşüyor.

Ev içinde keskin çizgilerle cinsiyete dayalı bir iş bölümünün yaygın olduğu ve erkeklerin ev içi işlere katılımlarının çok düşük kaldığı aşikâr. Bu hem daha önce Türkiye'de yapılan diğer çalışmaların işaret ettiği gibi erkeğin ailenin geçimini sağlayan parayı kazanıyor olmasının bu işbölümünün arkasındaki en önemli meşrulaştırıcı unsur olduğunu gösteriyor (Demren, 2008a; Sancar, 2009), hem de farklı ülkelerde erkeklerin ev-iş yaşamları arasında dengesiz bir dağılımın olduğunu, eve ayrılan zamanın işe ayrılan zamana oranla daha az olduğunu gösteren diğer araştırmaların (Baxter, 2005; Dempsey, 2002; Greenstein, 2000; Steil, 2000; Thebaud, 2010) bulgularıyla örtüşüyor.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, ev içi sorumluluklarını eşin görevi olarak gördüğünden ev işlerinde aktif bir rol almıyor. Bu katılımcılar, eşleri evde yokken ya da evlenmeden önceki hayatlarında ev işi yaptıklarını dile getiriyor; fakat evlendikten sonra ev işlerine karışmamayı ya da ufak tefek işlerde eşe yardımcı olmayı tercih ettiklerini söylüyorlar. Bu durumun sebepleri şöyle: ev işi yapmayı beceremememek, yetiştiği ailede gördüklerini uygulamak, kadının işi olduğunu düşünmek. Diğer yandan, genellikle üniversite eğitimli ve daha az sayıda katılımcı ev işlerine yardımcı olduklarını ve eşlerine destek olmak istediklerini dile getiriyor. Bu katılımcılar, ortak yaşamın karşılıklı sorumlulukları olduğunu vurguluyorlar.

Ev işi yapma konusunda karşılaşılan sosyal baskılar da dile getiriliyor. Kendi ailelerinde gördükleri ilişki normlarının eşleriyle ilişkilerinde zorlanmaya başladığı, örneğin eşe evde "yardımcı" olmanın, özellikle de çocuklar konusunda, erkeklikle bağdaşmayan bir davranış olarak algılanmadığı anlaşılıyor. Fakat, nicel araştırmaya katılan evli erkeklerin yarısından çoğunun, "erkek görevleri" olarak tanımlanagelmiş ufak tefek tamiratın dışında kalan işleri "hiçbir zaman yapmam" demesi, bu konuda Türkiye'de 1980'li yılların sonlarında yapılmış olan bir araştırmanın bulgularıyla karşılaştırıldığında, çok fazla şeyin değişmemiş olması düşündürücü (Bolak, 2002). Hem nitel hem de nicel araştırmada eşleri çalışan erkeklerin ev işlerine katılımlarının, eşi çalışmayan erkeklere göre daha fazla olduğu bulgusu ise daha önce yapılmış olan çalışmalarla tutarlılık gösteriyor.

Kadın-Erkek Eşitliğiyle İlgili Söylem

Eşle ilişkinin hiyerarşik boyutunu katılımcıların kadın eşitliği konusundaki söylemleri üzerinden de incelemiştik. Katılımcılar, evlilik ve eş ilişkisinden bahsederken, genel olarak kadın-erkek rolleri, kadınların ve erkeklerin ne kadar eşit olmaları gerektiği ve kendi ilişkilerinde bunu ne ölçüde sağlayabildikleri konusundaki görüşlerini de paylaşmışlardı. Bazı katılımcılar kadın ve erkeklerin eşit olamayacağını savunmuştu. Bu katılımcılar, kadın ve erkekler arasındaki farklılıklara dikkat çekmiş ve erkeklerin hiyerarşik olarak daha üstün olması gerektiğini dile getirmişti. Bazı katılımcıların anlatılarından, evde erkeğin kabullenilmiş bir ayrıcalığının olduğu, bunun evlilikte uyumla bağdaştığı anlaşılıyor.

Bir taraftan kadının toplumda ezildiği kabul ediliyor ve bu konuda bir empati sergileniyor. Ama aynı zamanda, erkeğin evini temsiliyet, savunma ve geçindirme anlamındaki sorumluluğuna da dikkat çekiliyor; özellikle de ev geçindirme sorumluluğu ezici, yorucu ve kaygı yaratan bir yük olarak algılanıyor. Evlilik ilişkisindeki eşitsizlik ve erkeğin cinsiyet hiyerarşisindeki avantajlı konumu, ev geçindirme sorumluluğuyla ilişkilendiriliyor.

Buna bağlı olarak da, çoğu erkek tarafından, eşin çalışıp para kazanması, devam ettirilmeye çalışılan hassas dengeyi tehdit edici bir unsur olarak görülüyor. Bu konudaki bulgular, kadının çalışmasının, erkeğin evdeki konumunu kadınla eşit hale getiren –dolayısıyla bu konumu düşüren ve çatışmalara sebep olan– ve toplumda kötü karşılanan bir durum olarak algılandığını belirten Sancar'ın (2009) çalışmalarıyla da tutarlı.

Değişik toplumlarda evli erkeklerle yapılan çalışmalarda erkeklerin kadın-erkek eşitliği konusunda yaşadıkları gözlemlenen ikilemlerin (Aboim, 2009; Wyrod, 2008) benzerlerinin bu araştırmadaki katılımcılar tarafından da yaşandığı anlaşılıyor. Araştırmamızın önemli bir bulgusu; birçok erkeğin kadın-erkek eşitliği konusunda ikilemler yaşadığı, geleneksel beklentilerle daha demokrat olmak arasında kaldığı. Söylem ve uygulama arasındaki farklar da bu çelişkiye katkı sunuyor. Örneğin, bazı katılımcılar eşitlik söylemini benimsemiş, fakat bu söylemi eylemlerine yansıtma konusundaki çelişkilerini ifade etmişti.

Çevrenin etkisi ve baskısı, evlilik içindeki eşitliğin sağlanmasına bir engel teşkil edebiliyor. Her ne kadar demokrat olmaya çalıştıklarını söyleseler de bu kişiler yetiştiriliş tarzlarının etkili olduğunu, yine de eşlerini baskı altına aldıklarını anlatmaktalar. Statükoyu devam ettirme yönündeki sosyal baskı, kadınların onlarla eşit haklara sahip oldukları bir toplum tahayyülünün

eksikliğiyle bir araya geldiğinde, kendilerinin fikirleri ile kadınların toplumda kısıtlandıkları görüşünün birbirine karışmasına yol açabiliyor.

Bu bulgular, daha önceki çalışmalarda vurgulanan "aile ve içine doğulan ortamın sunduğu geleneksel yaşam biçimi ve algılamalar ile Batılı yaşam tarzının yaşandığı alanlar olan medya, iş ve okul çevresi" alanları arasında kalmanın sosyal değişim sürecini yaşayan bireylerin yaşamlarında çelişkilere neden olduğu gözlemini pekiştiriyor (Fişek, 2002; Yüksel, 2001, aktaran Demez, 2005, s.140).

Kadının Maddi Kaynaklara Erişimi ve Hareketleriyle İlgili Kısıtlar

Kadının maddi kaynaklara erişimi ve ev dışında ne kadar rahat hareket edebildiği konuları, kadın cinsiyet eşitsizliğinin somut yansımaları olarak ele alınabilir. Bu konuları nicel araştırmamızda yakından incelediğimizde karşımıza şöyle bir manzara çıkıyor: Kadının bırakın kendi banka hesabının olmasını, eşle ortak hesabının olma olasılığı on evlilikten birinden bile az görünürken, erkeklerin yüzde otuzu paranın kendi hesabında olduğunu söylüyor. Bu da, eşler arasındaki eşitliğin çoğu zaman sözde kalıyor olmasının somut bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Nicel çalışmada çoğu katılımcı, eşlerinin nasıl ve ne zaman dışarı çıktığını, yani eşin ev dışındaki davranışlarıyla ilgili beklentilerini de dile getiriyor ve bu konuda ailelerini referans gösteriyor. Katılımcıların çoğu eşlerinin ev dışındaki tüm faaliyetleri konusunda "her zaman izin alır" ifadesini kullanıyor. Bu bulgu, Türkiye'deki aile araştırmacılarının, namus ve şeref kavramlarının erkeğin kadın üzerindeki gücünü ve üstünlüğünü rasyonelleştirdiği ve bir norm haline getirdiği, koruma adı altında kadının davranışlarının kontrol altına alındığı ve kısıtlandığı görüşlerini desteklemekte (Sunar ve Fişek, 2005).

Kadınların pek çok hareketinin eşlerinin "iznine" tabi olması, bir başka deyişle, erkeğin eşinin gündelik hayatı üzerindeki yoğun denetimi, Türkiye'de yapılan diğer çalışmalarda da yer alıyor (Altınay ve Arat, 2007; Bolak, 1990). Nitel araştırmada eşin ev içi ve ev dışı davranışları konusunda en esnek davranan, eşlerini kısıtlamayan katılımcılar üst SED'li ve özellikle de İstanbul'da yaşayan erkekler. Nicel araştırmanın beklemediğimiz çarpıcı bir bulgusu ise, eşe izin verme durumu ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişkinin olmaması.

Türkiye'de daha önce yapılan çalışmalarda kadının dışarıda çalışmasının onu eşine karşı görece güçlendirdiği bulgusundan (Bolak, 1997) yola çıkarak bizim araştırmamızda da kadının çalışmasının kadın-erkek eşitliğinde

bir fark yaratıp yaratmadığına bakmak istedik. Nitel çalışmada bunun ipuçlarını gördük ama daha elle tutulur veriler için nicel veriler önemli oldu. Yaptığımız analizler, bu konuda tam bir tutarlılık olmadığını gösterdi. Yukarıda da değinildiği üzere, kadının çalışmasının erkeğin ev işlerine katılımını bir miktar olumlu etkilediği söylenebilir. Aynı şekilde, kadının dışarıda çalıştığı durumda erkeğin harcamalarda karar verme ağırlığının, daha genelde de hiyerarşik üstünlüklerinin kadının çalışmadığı duruma göre azaldığı görüldü.

Bu bulgular kadının dışarıda çalışıp para kazanmasının evlilikteki hiyerarşiyi bir nebze hafifletebileceğini düşündürtüyor. Buna karşın, kadının çalışmasının, bir yere giderken eşinden izin alması mecburiyetini etkilemediğini de gördük. Bu bulguya göre anlaşılan, erkek kısıtlayıcı olsun ya da olmasın, "kadının kocasından izin istemesinin" eş ilişkisinin doğal bir parçası olarak algılanıyor.

Eşle İlişkide Karar Alma ve Çatışma Çözümü

Eşle ilişkinin hiyerarşik boyutu, karar alma ve fikir ayrılıklarının çözümü ekseninde de incelenmişti. Katılımcılar, bir karar alacakları zaman çoğunlukla eşleriyle fikir alışverişinde bulunduklarını vurguluyor, böyle yaptıkları zaman doğru kararlar almanın daha mümkün olduğunu dile getiriyorlar. Kadınların karar alanı evle ilgili daha ufak çapta konularla sınırlı ama bir ev, araba alınacaksa ya da kimin ailesinin ne sıklıkla ziyaret edileceği veya bir şehre taşınma durumu olduğunda, erkeklerin sözünün daha ön planda olduğu anlaşılıyor.

"Basit" konularda karar yetkisi eşe daha rahat bırakılabilirken, özellikle eve para getiren kişi sadece kendileri olduğu zaman "ciddi" konularda, örneğin yüklü maddiyat içeren kararları alma ve son sözü söyleme yetkisine sahip olduklarını vurguluyorlar. Yani, kazanç ve aile reisliği birbirine bağlı kavramlar olarak görülüyor.

Fikir ayrılıkları ve çatışmaların hangi konularda yaşandığı ve nasıl sonuçlandığı, ailenin konumuna göre değişebiliyor. Örneğin, yoksunluğun ön planda olduğu, düşük eğitimli genç erkeklerde iş için uzağa gitme, kahveye çıkma gibi konularla sınırlı. Bu katılımcılar böyle durumlarda eşlerine "laflarını dinletebildiklerini" ifade ediyorlar. Geniş aileyle ilişkide fikir ayrılıkları ve özellikle eşle anne arasında kalma teması da görülüyor.

Bu konuda fikir ayrılıkları olduğunda, hem katılımcıların hem de eşlerinin eleştirel bir tutum içine girdikleri ve katılımcıların eşlerini, özellikle kendi aileleriyle ilişkileri konusunda yönlendirdiği, ama haklı bulsalar da kendi aileleri hakkında eşlerinden eleştiri almayı kaldıramadıkları görülüyor. İstan-

bullu, yüksek eğitimli ve üst SED grubundaki ailelerde kayınvalidenin bazen ailenin iç işlerine müdahale edebileceği bir alan yaratabildiği, buna erkek tarafından verilen tepkinin ise sert olduğu anlaşılıyor. Bu erkekler bireyselliklerini, çoğunlukla da özümsenmemiş biçimde, ama her halükârda daha ön plana çıkaran erkekler.

Bir grup katılımcı eşleriyle aralarında bir sorun olduğunda düzgün iletişim kuramamaktan, konuşamamaktan şikâyetçi. "Birbirini idare etmek" diye özetlenebilecek yaklaşımla sıklıkla karşılaşılıyor. Bireysel görüşmelerde göze çarpan bir fark ve yüksek eğitimli, üst SED'li katılımcıların anlatımlarında dikkat çeken husus; anlaşmazlık sözkonusu olduğunda, diğer katılımcılarda çok yaygın olan "söz geçirme" söyleminin yerini "konuşmak, tartışmak" söylemine bırakmış görünmesi ve bu konunun sorunsallaştırılması.

Üst SED'li ve 45-50 yaş grubundaki katılımcıların çoğunun eşleriyle ilişkilerinde zaman içinde gerçek bir ortaklık kurma yolunda çaba göstermeleri dikkat çekici. Daha önce de değinildiği gibi, hem kendilerini hem de eşlerini bir birey olarak görüyorlar. Farklılıkların birleşmeye engel olmadığını, ilişkide uzlaşının önemini anladıkları ve bir birliktelik kurmaya özen gösterdikleri anlaşılıyor. İlişkide böyle bir noktaya gelinmesindeki önemli etmenin, zaman içinde yaşanan deneyimler ve bunlardan çıkarılan dersler olduğu dile getiriliyor. Dolayısıyla, evlilikte geçirilen süre ve bu süre içinde yaşananlar, eşle ilişkinin dinamiğini etkiliyor. Bu bulgu da, daha önce yapılan çalışma bulgularıyla uyumlu (Bolak, 1997).

Fiziksel Şiddet Kullanımı

Evli erkeklerin eşlerine fiziksel şiddet gösterip göstermedikleri de cevabını aradığımız bir soru oldu. Nicel çalışmanın katılımcıları arasında eşlerine bir kere bile vurduklarını itiraf edenlerin oranı Türkiye çapında yapılan kadına yönelik şiddet araştırmasında (Altınay ve Arat, 2007) konuşulan kadınlardan ve bir başka araştırmada (Aile içi şiddetin sebep ve sonuçları, 1995) evli erkeklerden alınan verilerin çok altında kalıyor. Bizim çalışmamızda elde ettiğimiz verilerin güvenilirliğine bir miktar gölge düşürüyor ve araştırmacıya iyi görünme yanlılığının (*social desirability bias*) bazı erkeklerin şiddet kullandıklarını itiraf etmediklerini düşündürtüyor. Sayıların küçüklüğü, sağlıklı bir sonuç çıkarmaya olanak vermese de, SED yükseldikçe, "hiç vurmuyorum" diyen katılımcı sayısının bir miktar artıyor olduğu anlaşılıyor.

Acaba erkeklerin bu konuda konuşmamalarının altında yatan başka nedenler de var mı? Evli erkeklerin eşlerine fiziksel şiddet uyguladığını başka-

larıyla paylaşmamalarını Demren (2008), onların ev içindeki iktidarlarının ve hiyerarşinin kırılmalara uğradığının itiraf edilmemesi gereğiyle açıklıyor. Gecekondu sakini erkeklerle yaptığı görüşmelerde, aile içi konularda çok ketum olduklarını gördüğüne yukarıda değinmiştik. Demren, aynı ketumluğun aile içi şiddet konusunda da sözkonusu olduğunu, konu açıldığında kapatmaya veya "iyiyizdir, iyiyizdir" deyip geçiştirmeye çalıştıklarını, hatta kendi aralarında da eşlerine vurduklarını konuşmadıklarına dikkat çekiyor (s. 83) ve şöyle açıklıyor:

> Erkeğin kadına gösterdiği veya icra ettiği her şiddet vakası, bu ilişkilerdeki her bir kırılmanın göstergesidir. Bu da, erkeklerin konuşmalarında şiddeti genel anlamda erkeklik iktidarının doğal bir parçası veya erkeklerin karılarına karşı edindikleri bir hakmışçasına bahsetmelerini açıklar ama bu aynı zamanda erkeklerin özel yaşamlarında eşlerine karşı icra ettikleri şiddet hakkında neden konuşmak istemediklerini ve buna belli bir mahremiyet kattıklarını da açıklar. Aslında bu erkekler açısından başlı başına bir paradokstur. Her ne kadar şiddeti erkekliklerinin doğal bir yanıymış gibi algılasalar da, özel yaşamlarında eşlerine gösterdikleri şiddeti diğer erkeklere anlattıkları an, bu onların ev içindeki iktidarlarının ve hiyerarşinin çoğu zaman kırılmalara uğradığını ortaya çıkarır (s. 88).

Burada bir başka husus da şiddetin en başta psikolojik, cinsel ve ekonomik gibi farklı tezahürlerinin hiç telaffuz edilmiyor olması. Bu bulgu, Türkiye'de şiddet olgusunun toplumdaki çoğunluk tarafından yalnızca fiziksel şiddetle özdeşleştirildiği bilgisiyle uyumlu. Metropolde yaşayan katılımcılar bile bu duruma istisna teşkil etmiyor. Bu da, ülkemizde şiddet kavramının içinin daha iyi doldurulması ve toplum tarafından daha iyi anlaşılması gerektiğine işaret ediyor. Son olarak da, aşağıda tekrar değinileceği gibi, eşin sesini çıkarmadığında, uzlaşmacı davrandığında veya erkeğin sözünden çıkmadığında anlaşmazlıkların şiddetle sonuçlanmadığı bulgusu da önemli.

Özetleyecek olursak; sosyal değişime en çok direnen konunun, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de, kadın-erkek eşitliği olduğu gerçeği, daha önce yapılan araştırmalarda olduğu gibi (Kandiyoti, 1997; Kıray, 1976; Sunar, 2002; Sunar ve Fişek, 2005), bizim araştırmamızda da ortaya çıktı. Türkiye'de karı-koca ilişkisi ataerkil değerleri yansıtan kadın ve erkek arasındaki hiyerarşiye dayalı olarak düzenlenmeye devam ediyor. Bu olgu, ev işlerine katılmama, eşin dışarıda çalışması konusunda gösterilen olumsuz tepki, hareketlerini kısıtlamak gibi somut biçimler alıyor. Nicel çalışmada alt

sosyo-ekonomik düzeyde olan ailelerdeki kadın erkek eşitsizliğinin orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde olan ailelere göre anlamlı derecede daha fazla olduğunu görmüştük.

Nitel çalışmada da gerçek anlamda bir eşitlikçilik, rolleri pratikte de ilkelere göre değil de durumun gerektirdiğine göre düzenliyor olmak ve bunu bilinçli bir şekilde uygulamak, daha ziyade yüksek eğitimli ve özellikle de metropollü olmanın getirdiği bir sıra dışı olgu olarak ortaya çıkıyor. Bu da ataerkil-geleneksel özelliklerden uzak, görece eşitlikçi ve modern bir aile ortamı olarak tarif edilmiş olan (Tolan, 1991) eğitim seviyesi yüksek, orta sınıf çekirdek aileleri kapsayan kent ailesi tanımına uymakta. Ancak, araştırmamızda bu tanıma girebilen kentli erkeklerin de çoğunluğunun kimliklerinde geleneksel kalıplarla eşitlikçi özlemleri bir arada barındırdıkları anlaşılıyor.

Diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi (Wyrod, 2008), kadın-erkek eşitliği düşüncesini kendi erkeklik tanımlarına entegre etmeyi deneyen erkek sayısı çok küçük bir azınlık olarak kalıyor. Kadınların ezilmişliğine empati duyma, eşitlikçi olma isteğiyle büyürken ailesinde gördüğü erkek egemen düzenin tercihi arasında bocalayan erkeklerin, değişme konusunda, bir önceki bölümde de ayrıntılandırıldığı gibi, daha çok çocuklarıyla ilgili olarak açık oldukları görülüyor.

Eşle İlişkide Paylaşım ve Yakınlık

Eşle ilişkide paylaşım ve yakınlık boyutu, iki temel eksende incelendi: Bunların birincisi, eşle vakit geçirme ve birlikte yapılan aktiviteleri içeriyor. Türkiye'de daha önce yapılan çalışmalarda olduğu gibi (Sunar ve Fişek, 2005) sosyo-ekonomik düzey arttıkça eşle vakit geçirme ve birlikte aktivite yapma olasılığı bir miktar artıyor. Katılımcıların büyük çoğunluğunun, eşleriyle birlikte yaptıkları aktivitelerin çok sınırlı olduğu anlaşılıyor. Örneğin, birlikte markete gitmek, ev dışında yapılan aktivitelerin başında geliyor. "Ben de daha çok birlikte vakit geçirmek isterdim" söylemi yaygın olarak varsa da, bunu gerçekleştirememenin ciddi bir yoksunluk olarak yaşandığı ve bir öncelik olduğu izlenimi de ortaya çıkmıyor.

Eşle vakit geçirmenin somut örneklerini veren katılımcılar, daha ziyade üniversite eğitimli olanlar. Ev dışında eşle vakit geçirmenin olağan bir şey gibi laf arasında dile gelmesi ise ancak metropolde yaşayan katılımcıların ifadelerinde yer alıyor. Bulgularımız, Olson'un (1982) aile yapısının iki-odaklı (*duofocal*) olduğu savını, erkekler ve kadınlar için yakınlığın evlilikten sonra bile hemcinslerle yani homososyal ilişkiler içinde yaşanmaya devam edildiği sapta-

masının geçerliliğini hâlâ koruduğu yönünde. Gerek nitel gerekse nicel çalışma bulguları, SED yükseldikçe eşle geçirilen zamanın arttığını gösteriyor.

Eşle paylaşımın ikinci ekseni ise sözlü paylaşım. Bazı katılımcılar, eşleriyle sözlü paylaşımda bulunmadıklarını dile getiriyor; bazıları ise eşleriyle her şeylerini paylaştıklarını ifade ediyor. Aslında erkeklerin büyük çoğunluğu dertleşmek için eşini seçtiğini söylüyor. Fakat özellikle işle ilgili, iş sıkıntısı/geçim konularında eşle paylaşımın sınırlı olduğu anlaşılıyor. Kadının "mutlu ev kadını", erkeğin de "ciddi aile reisi" rollerini bozmamak ve bu rollerin gerektirdiği mesafeyi korumanın önemli olduğu anlaşılıyor. Sadece derdini paylaşmak amaçlı konuşmak anlamlı görünmemekle beraber, kendisinin "halledebileceği" bir konuyu konuşmak da zaten gereksiz görülüyor. Eşle, kendisinin tek başına halledemeyeceği, örneğin çocukların ihtiyaçları veya gelecekleriyle ilgili paylaşımda bulunmak daha anlamlı bulunuyor. Bir başka deyişle, eşle ilişkide "roller" yaşanıyor, konuşuluyor; evlilik ilişkisinin içinin metropolde yaşayan katılımcılar dışında çok somut verilerle doldurulmadığı, kendisini birey olarak görmeyen, ki üst SED'li için çoğunlukla böyle, eşini de böyle göremediği anlaşılıyor.

Daha az sayıdaki katılımcı ise eşleriyle her konuda konuşabildiklerini dile getiriyor ve bunun öneminin altını çiziyor. Sözlü paylaşımda açıklık ve şeffaflık, evlilik ilişkisi için önemli bir etmen olarak görülüyor. Birbirine zaman ayırmanın, iletişimin ve birbirini anlamaya çalışmanın evlilik ilişkisi için önemli etmenler olarak vurgulanmasına ve örneklendirilmesine ise üniversite mezunu ve 45 yaş üstü katılımcıların anlatımlarında rastlanıyor. Eşle sözlü paylaşımın çok fazla yapılamamasının arka planında, yukarıda tartışılan, yetiştiği ailedeki ilişkilerle ilgili deneyimlerin de önemli bir payı olduğu bir gerçek.

Bu sonuçlar, Türkiye'de çiftler arasındaki yakınlığın ve iletişimin eğitim seviyesiyle doğru orantılı olarak arttığını, eğitimli ve "modern" çiftlerin geleneksel olanlara göre daha arkadaşça bir ilişki yaşayabildiklerini gösteren araştırma bulgularıyla uyumlu (Sunar ve Fişek, 2005). Türkiye'de daha önce yapılan aile çalışmalarında ana-babaların çocukları üzerindeki ve babaların anneler üzerindeki kontrol ve bakım hiyerarşisinin eğitim, gelir ve meslek gibi demografik farklar göstermeden güçlü olduğu; yakınlığın ise fark gösterebildiği görülüyor (Fişek, 1991, 1995). Buna göre üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde ilişkisel yakınlık daha yüksek. Bizim çalışmamızın verileri de bu saptamaları destekleyecek nitelikte.

Eşle ilişkide sözsüz iletişimin de önemli bir rolü olduğu anlaşılıyor. Geleneksel aile yapısı içinde eşler arasında sözel paylaşımın sınırlı olduğu düşü-

nüldüğünde, bunun beklenir bir bulgu olduğu söylenebilir. Genelde, eşler arasında, ne kadar yakınlık olsa da duygu ifadelerinde tutukluk olduğu, duyguların mahremiyetinin sıkı korunduğu, dile getirilmediği söylenebilir. Erkekler "Bir derdim olduğunda eşim ben söylemeden anlar", "Eşim ben konuşmadan ne hissettiğimi anlar", "Evliliğimde beni rahatsız eden bir durum olduğunda eşime bunu açıkça söylemek yerine davranışlarımla ifade ederim," gibi cümlelerle bu durumu özetliyorlar.

Sonuç olarak, verilere dayanarak, Türkiye'de evlilik ilişkisinin, tıpkı ebeveynlik ilişkisi gibi geçiş süreci içinde bir ilişki (Fişek, 2010) olduğunu söylemek mümkün. Evlilik ve çift ilişkisinin süreklilik gösteren özelliği, hâlâ büyük ölçüde, duygusal birliktelik yerine karşılıklı sorumluluklar üzerinde temellendiriliyor olması. Âşık olduğu için evlenen veya eşiyle ilişkisinden bir aşk ilişkisi olarak söz eden evli erkekler çok azınlıkta. Eşten beklentilerin de büyük ölçüde geleneksel rol ayrımını takip ettiği, evdeki işlerin kadın işi olarak görülmesinin, eşin dışarıda çalışıp aile bütçesine katkı yapmasının ise öncelikli olmamasının devam ettiği görülüyor. Kadının ev işinin ve çocuk bakımının zorlukları ve maruz kaldığı toplumsal eşitsizlikle empati kuruluyor ama erkeğin ona verilen aile reisliği ve ev geçindirme sorumluluğu kadının erkekle eşit olma hakkına baskın çıkıyor.

Evlilik ve çift ilişkisinin bir geçiş aşamasında olmasının belki de en önemli yansımalarından biri; gerek söylem gerekse yaşantı düzeyinde ifade bulan tutarsızlıklar, dile getirilen ikilemler. Birçok evliliğin anlatılma biçiminden, kendi anne babalarının ilişkisine göre eşle daha yakın bir etkileşim, iletişim, paylaşım, ortaklık ve eşitlik beklentisinin farkındalığı göze çarpıyor. Bu beklentilerin ne ölçüde karşılık bulduğu, özellikle de eğitim ve kentlilik düzeyine göre değişkenlik gösteriyor. Ağırlıklı olarak metropolde yaşayan küçük bir azınlığın dışındaki katılımcıların anlatımları geleneksel ataerkillik ve demokratlık ekseninde gerilimler ve gelgitler içermekte (Bolak-Boratav, 2010).

Genel olarak, evli erkeklerin çift ilişkisini aktarımlarından, eşlerinden beklentileri, kabul edebilecekleri eşitlik ve aralarında kurabilecekleri heterososyallik ve sözel paylaşım konularında henüz bir kararlılık olmadığı anlaşılıyor. Örneğin, evli erkekler bir taraftan en çok eşleriyle konuşabildiklerini ifade ederken, bir taraftan da iş hayatıyla ilgili sorunlarını paylaşamadıklarını itiraf ediyorlar.

Evli erkeklerce çok zaman kadınların toplumda ve kısmen de evde baskı altında olduklarının kabul edilmesi ile aile reisi olarak üstünlük ayrıcalıklarına sahip oldukları iddiasının birlikte seyretmesi bir başka örnek. Toplum-

sal baskı, erkeklerin hem bireysel talep ve beklentilerinin ifade bulamamasına neden oluyor, hem de cinsiyet hiyerarşisindeki statülerini korumayı sağlayan bir sığınak oluyor. Bu ikilem ve gelgitleri genel toplumsal değişim sarsıntılarının, erkeklerin yaşantısına bir yansıması olarak değerlendirmek mümkün.

Katılımcıların bazen somut sorunlar açısından kadın ve erkekleri benzer şekilde değerlendirirken bazen de tam tersini yapmaları ilginç. Bunun nedeni ise yaşadıkları olgularla zihinlerindeki yargılar arasındaki tutarsızlıkların çatışması olabilir. Bu tür tutarsızlıkları değişim sürecinin yarattığı karmaşıklığın bir göstergesi olarak okumak mümkün. Beklenebileceği üzere, hem yüksek eğitimli hem kentsoylu olmanın ise bu geçiş sürecinde erkekleri daha tutarlı bir demokratlığa biraz daha yaklaştıran bir avantaj olduğu anlaşılıyor.

ERKEKLİĞİN SÖYLEMSEL VE GELİŞİMSEL İNŞASI

Bu araştırmada erkekliğin söylemsel ve gelişimsel inşası farklı kategorilerle karşımıza çıkmakta: İlk kategorideki erkekliği oluşturan toplumsal değerler; tutumlar, kalıp yargılar, erkeklerin erkekliği ne tür davranışlarla tanımladıklarını yansıtmakta. Derinlemesine görüşmelerde bu tutumlarla ilgili olarak ortaya çıkan kavramlar şunlar: otorite / sözünü geçirme / son sözü söyleme, korumacılık / sahiplenme, namus / kıskançlık, er kişi olma, güvenilir olma, küçük düşmeme, itibar görme / değer verilme, cinsel iktidar sahibi olma, işsiz olmama. Bu durumun en güzel "erkek adam", "adam gibi adam" ya da "delikanlı adam" sözleri ve bu sözlerin arkasında yatan "olgun, sözünde duran, güvenilir, namuslu" sıfatlarıyla yansıtıldığı görülüyor.

Evli erkeklerin erkeklik algılarına baktığımızda, erkekliğin büyürken genellikle babalardan öğrenilen bir davranışlar bütünü olduğunu görüyoruz. "Biz babamızdan böyle gördük" veya "görmedik" ile başlayan cümleler buna en güzel örnekler. Türkiye'deki dönüşen erkeklik imgesini irdeleyen Demez bu durumu şöyle özetliyor: "Geleneksel Türk toplumunda baba otoritesi, ona itaat edilmesi ve belli davranış kurallarına uyulması önemli. Baba yanında sigara içilmez, oturuşa dikkat edilir, baba geldiğinde ayağa kalkılır, babanın yanında çocuk öpülmez. Çünkü bütün bunlar babanın iktidarını pekiştirmeye yöneliktir ve babanın ve ona yüklenen yetkenin eksikliği, ailenin dağılmasına neden olur" (Demez, 2005, s. 135).

Ancak, Üst SED'den katılımcılarda rol modellerinin daha farklılık gösterdiği gözlemlendi. Örnek alınacak kişiler arasında baba, çevredeki eş, dost akrabalar olmakla birlikte, sadece onlarla sınırlı değil. Rol modelleri kitap kahramanları, ressamlar, biliminsanları olabilmekte. Aktarılan bu çeşitlilik

ise sadece erkek olmakla ilgili doktrinleri değil, toplum içinde var olabilmekle ilgili belki de cinsiyetsiz bir çeşit öğretilerin içselleştiğini göstermekte. Bir başka deyişle, belki de üst SED'den katılımcılar için toplum içindeki kurallar, erkekler ve kadınlar diye farklılaştırılmıyordu. Üst SED erkeklerin bu tür konulara daha sorgulayıcı, daha değerlendirici bir şekilde yaklaşmaları da bu niteliğe işaret ediyor olabilir.

Erkeklik öğretilerinin ise iki kümede toplandığını görüyoruz: din ve gelenek adı altında namus, şeref, dürüstlük gibi ahlâki değerler ve kendini ispat etme çerçevesinde mertlik, delikanlılık, küçük düşmemek, cinsel iktidar, itibarlı olmak, olgunluk gibi özellikler. Bu bulgular, "Türkiye'de erkek prototipinin, başarılı, fiziksel, cinsel ve ruhsal olarak güçlü, yenilmez, yıkılmaz, koruyucu, iktidar ve yetke sahibi, her alanda başarılı ve hep kazanan, her sorunu çözen, duygularını belli etmeyecek kadar irade sahibi" gibi özellikler taşıdığını gösteren daha önceki çalışmalarla uyumludur (Yüksel, 2001, aktaran Demez, 2005, s. 135).

Erkeklik dendiğinde ortaya çıkan bir başka kategori de erkekliğe geçişle ilgili. Bu başlık altında bir oğlan çocuğunun kendi erkekliğini nasıl, hangi süreçlerde keşfettiği vurgulandı. Bulgular şu evreleri gösteriyor: aile içinde baba ve diğer erkeklerle ilişkiler, ilk cinsel deneyim, askerlik, iş hayatı. Nicel çalışmada erkekliğe geçişle ilgili görüşler incelendiğinde ilk erkek olduklarını ne zaman hissettikleri sorusu, özellikle alt SED'den katılımcılar tarafından sünnet olmak, askere gitmek ve ilk cinsel tecrübesini yaşamak şeklinde yanıtlandı. Delikanlılık gereği ilk erkeklik hissi de evin dışında oluşmakta: ilk içki, ilk kahve, ilk kumar, ilk hovardalık, hepsi erkeklerin dünyasında yer alıyor. Erkekliğin oluşumunda erkek arkadaşlar, dostluklar önemli bir yer tutuyor. Sancar da benzer bir biçimde, "homo-sosyal erkek gruplarının birçok erkeklik davranış tarzının öğrenildiği, öğretildiği ve revize edildiği yer" (s. 260) olduğuna dikkat çekiyor.

Toplumda yetişkin bir erkek birey olmanın nasıl deneyimlendiği ve algılandığı da irdelenen bir başka kategori. Araştırmamızda erkeğin bir birey ve toplumun yetişkin bir üyesi olarak kendilerini hangi konumlar dolayımıyla gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri ve erkekliklerinin hangi durumlarda tehdit altına girdiği algısı gibi konular irdelendi. Türkiye'de daha önce yapılan diğer araştırmalarda olduğu gibi, bu çalışma da, erkeklerin ailelerindeki kontrol ve bakım hiyerarşisindeki yerlerini büyük ölçüde koruduklarına işaret ediyor. Evli erkek evin içinde otorite, son sözü söyleme, sahiplenme yetkisine sahip. Örneğin, eşlerinin hareketleri üzerindeki denetimleri, erkekliği tanım-

layan önemli unsurlardan birisi.

Erkeğin çalışma hayatında olması ile erkek olarak kabul görmek arasında sıkı bir bağ var. Sancar (2009) görüştüğü erkeklerin büyük bir çoğunluğunun kimsenin yardımına muhtaç olmadan çalışmak ve para kazanıyor olmayı başarılı bir erkek olmanın ön koşulu olarak gördüğünü vurguluyor (s. 59). Yapılan iş –her ne olursa olsun, ister kas gücü ister akıl gücü istesin– saygınlık ve itibar kazandırıyor ve bunlar işin kaybedilmesiyle birlikte sona eriyor (s. 61). Son olarak, "çalışmanın, değişim ve yükselme hayallerinin de kurucusu" olduğu ve bu yüzden de "her sınıftan ve her türden erkekleri inşa" (s. 62) edebildiği temasına dikkat çekilmekte.

Türkiye'deki erkeklik söyleminin başlıca unsurlarından biri, ailevi sorumluluklar ve dolayısıyla da "aile babası" modeli, hegemonik erkeklik söyleminin en belirgin tezahürü. Aile babasının olmazsa olmaz koşulu ise ev geçindirmek. Aile reisi olmak, evli erkeğin ev içindeki erkeklik ispatının toplumca veri olarak kabul edildiği konum. Bu genel kabul sayesinde, erkek bir ölçüde rahat olup kadınsı empatisine yaşam hakkı verebiliyor. Ancak buraya bile dış dünya karışıyor; evinin ekmeğini getiremeyen erkek dışarıda da küçük düşme riski altında kalıyor.

Sancar'ın (2009) araştırmasında görüşülen erkeklerin sahip oldukları "sosyal sermaye" düştükçe, aile reisliğine atfettikleri değerin de arttığı görülüyor. Sancar, "ekonomik, kültürel, sosyal sermayeleri düşük erkeklerin kendilerini başarılı ve toplumda saygın bir yeri olan bir erkek olarak görebilmeleri, bir aileyi geçindirip yönetebilmelerine çok bağlı" diyor (s. 64). Özetle, erkek olmak için hem ailesinin reisi olmak, hem de para kazanmak gerekiyor.

Bizim çalışmamızda da, geleneksel erkeklik tanımlarına uymaya çalışmanın, özellikle alt SED'den erkekleri yük altına soktuğu görülüyor. Örneğin, iş bulmakta zorluk çeken bir erkek, erkekliği "erkek adam karısını çalıştırmaz" diye tanımladığından, dışarıda çalışma yükünü paylaşmıyor. Bu kalıbın dışına çıkmak isteyecek bir erkek ise çevresinden baskı görüp, "sen ne biçim erkeksin, erkek adam karısını çalıştırır mı?" gibi aile ve geniş çevreden dışlanmasına yol açabiliyor.

Bu kalıp ancak üst SED'de kırılabilmekte. Bu erkekler açısından aile reisliği geleneksel anlamıyla yaşama geçmeyebiliyor ve önemli bir unsur olarak algılanmayabiliyor. Bu durum ise, bazı konularda üst SED'in ve özellikle de büyük şehirde yüksek eğitimli yaşamın erkeklik tanımlarını esnetiyor olabildiğini göstermekte.

Sancar'ın da vurguladığı gibi, aile babasının tanımı sadece para kazanmaktan geçmiyor. Türkiye'de aile babası olmak, birçok başka konuda olduğu gibi, "cinsel ahlâk ile yoğrulmuş bir biçimde var olmakta, ... içkiden, kumardan, serserilikten ve başka kadınlardan uzak durmayı da getiren bir performans" olmaktadır (Sancar, s. 66). Nicel çalışmada, katılımcılara erkekliklerine ne gibi durumlarda gölge düşeceğini düşündükleri sorulduğunda, genellikle namuslarına ve şereflerine aykırı düşen durumlar veya sözel ya da davranışsal hakaret, aşağılanma ve küçük düşme durumları olduğu görüldü. Demek ki, ataerkil gelenek ve dinin beraberinde getirdiği "namus" ve "şeref" kavramları, hem erkeği hem de o erkekle birlikte yaşayan kadını ve çocukları etkileyen önemli bir kavram. Erkeği etkiliyor, çünkü erkek her zaman erkekliğini ispat ve müzakere etmek zorunda ve çoğu zaman kendilerini ispat etmeleri ancak güç gösterisiyle mümkün.

Erkekliğin ispatı en çok genç yaşlarda, kişinin sosyal çevresinde kendini ortaya koyma, tanıma, tanıtma ihtiyacını yaşadığı evrelerde gündeme geliyor. Dolayısıyla, erkeklerin dünyasında küçük düşmemek, sürekli bir çaba istiyor. Nitel çalışmada şiddetin genelde mahallede çıkan kavgalar yoluyla dışa vurulduğu aktarıldı. Kadına karşı şiddet ise bazı katılımcılarca reddedilmekte, "mahallede duyardık" ya da "Doğu'da olur" gibi ifadelerle başkalarının yaptığı söylenmekte. Ancak daha derine inildiğinde kadının (genelde eş) sesini çıkarmadığında, uzlaşmacı davrandığında veya erkeğin sözünden çıkmadığında anlaşmazlıkların şiddetle sonuçlanmadığı bulgusu ortaya çıkıyor. "O beni dinlediği için" sıkça kullanılan bir ibare.

Bir başka deyişle, duygusunu söz ile dile getiremeyen, tartışmada karşılıklı iletişim kurmayı bilemeyen erkeğe sanki tek çare kalıyor; gençliğinde öğrendiği ezilmeme, dayılık etme yolu. Bu da, ataerkil geleneğin kadın ve erkeğe biçtiği farklı statü konumları ve onları diyalog kurmayı öğrenmekten mahrum kılan ayrışıklık uygulamalarının şiddete bir zemin hazırladığını düşündürtüyor. Katılımcılarımızın kendi babalarıyla yaşadıkları iletişim sorunları ve babalarından gördükleri mesafe, bu ataerkil geleneğin kuşaktan kuşağa aktarımını anlatan bir unsur olarak ortaya çıkıyor.

Bunun yanısıra, bu gelenek, erkeğin her zaman için güçlü olmasını vurguladığı ölçüde sosyal ortamlarda ve iş dünyasında ezilmesine ve kendini yetersiz hissetmesine sebep oluyor. Böyle bir durum ise eşine ve çocuğuna olumsuz tavırla yaklaşma olasılığını arttırıyor. İş hayatının başlarında deneyimsizliğin ve kaynak yoksunluğunun verdiği eziklik duygusu ya da ilerleyen yaşlarda kendilerini hâlâ ekonomik olarak yetersiz hissetmeleri, dayılık etme yolu-

nu evlerine yansıtma olasılığını gündeme getiriyor.

Sonuç olarak, erkeğin erkekliğini erkek dünyasında göstermek durumunda, oradaki duruşunu pekiştirmek için de kadınlarla ilişkisinde üstünlüğünü savunmak, eşine ve dışarıya karşı muktedir görünmek zorunda olduğu görülüyor. Sorunu evin içinde değil, erkekler arasında, dışarıda, erkekleri ezen, erkekliğin erkekler üzerindeki egemenliğine, insanlıklarını ketleyen hegemonik erkek söyleminde aramak gerektiği anlaşılıyor (Fişek, 2010).

Türkiye'deki erkeklik çalışmalarının öncüsü sayılabilecek Kandiyoti (1996), erkekliği "kadınlığa karşı tanımlanan bir toplumsal cinsiyet düzeni içinde kurulan ve bu yolla kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini sürdüren toplumsal bir yapılanma" olarak tanımlıyor (s. 183). Bu yapılanma aynı zamanda sürekli bir müzakere içinde. Örneğin, Bolak'ın (1990b) ev geçindiren işçi kadınlar ve eşleriyle yaptığı bir saha çalışması, ataerkilliğin sürdürülme ve dönüştürülme koşullarının, ekonomik, kültürel ve duygusal katmanların süreç içindeki etkileşimiyle belirlendiğine, kadınların çalışıyor ve ev geçindiriyor olmalarının, farklı engellere rağmen, erkek otoritesinin geleneksel zeminini pratikte zorladığına dikkat çekiyor (s. 196-197).

Bu geleneksel zeminin kadınlar tarafından ideolojik olarak sorgulanması, erkek "sorumluluğunu" artık onların sadece ev dışı değil, ev içi rollerini de içerecek şekilde tanımlayan bir söylemin gelişmeye başlamasıyla mümkün olmakta. Nitekim, Cengiz, Tol ve Küçükkural (2004) da "erkek ve kadın olmanın anlamı sürekli müzakere edilen ve yeniden üretilen bir niteliktir ... bir anlamda benliğin söylemsel inşasıdır" (s. 54) diyorlar. Araştırmamız da, erkekliğin bir toplumsal yapılanma olarak ve bir müzakere içinde devam eden ve değişkenlik gösteren dinamiklerine ışık tutar nitelikte.

Bulgularımız, Türkiye özelinde erkekliklerin güçlü bir içsel çelişkiden ziyade, bir gelgit (*flux*) durumu yansıttığını düşündürtüyor. Erkeklik kimliğinin bir yandan kamusal alandaki görece geleneksel söylem ile daha yeni, modernist söylem arasındaki müzakere parametreleri; bir yandan da hane halkının, özellikle eş ve çocuklarla gündelik ilişkilerin gerçekleri parametreleri bağlamında kurgulandığı söylenebilir (Bolak-Boratav, Fişek ve Ziya-Eslen, 2014).

Bu bağlamda, bazı Batı ülkelerinde yapılan erkeklik krizi tartışmalarının (Frosh, 1994, 2000; Lemon, 1995) Türkiye'de pek karşılığı olmadığı söylenebilir. Bunun da nedeni aslında Türkiye'de geleneksel söylemin hâlâ çok güçlü olması, modern söyleminse onu destekleyecek toplumsal, eğitsel, ekonomik yapılar yetersiz olduğu için soyut kalıyor olması. Gelenek, tam tersine,

özellikle son yıllarda desteklenmekte ve dolayısıyla babalar erkekler için bir öğrenme kaynağı olmaya devam ederken, aynı zamanda aidiyet ihtiyacının da öznesi haline geliyor. Anneler ise özellikle yakınlık ihtiyacını karşılamakta. Bu gereksinimleri karşılayacak bir alternatif seçenek sunulmadıkça, anlaşılan o ki, geleneksel tutumlardan vazgeçmek tercih edilecek bir durum olmuyor.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de yapılan önemli bir araştırma, kadınların büyük çoğunluğunun kadın-erkek ilişkilerinde eşitlik talep ettiklerini, ama yaşamlarına bu doğrultuda yön veremediklerini gösteriyor (Altınay ve Arat, 2007). Evli erkeklerle yaptığımız bu araştırmamızın bulguları, kadınların önünde ne gibi engeller olduğuna ayna tutması açısından önemli bir katkı sunmakta. Bu engellerin farklı katmanlarda irdelenmesi gerektiği aşikâr.

Çalışmamız evlilik ilişkisi içerisinde erkeklerin büyük ölçüde ataerkil kalıp yargılar doğrultusunda davrandıklarını gösteriyor. Bu kalıp yargıların nasıl kırılacağı sorusu çok önemli. Bulgularımız, erkeklerin en çok kendi çocukları konusunda esneyebildiklerini, kendi babalarına göre daha "ilgili" babalar olma niyeti ve gayretinde olduklarını gösteriyor. Türkiye'de yakın geçmişte yapılan bir araştırmaya göre, çocuk bakımında ve çocukla vakit geçirmede sorumluluk alan baba oranı hâlâ çok sınırlı (Bernard van Leer Vakfı, Mayıs 2014). Babaların, çocuk bakımı ve gelişimine katkılarının önemiyle ilgili algılarının değişmesi, babalık rollerinin sadece ev geçindirme sorumluluğuyla sınırlı kalmaması gerektiğini içselleştirmeleri çok önemli. Bu araştırma, babaların bu gerçeğin farkında olduğunu, ancak ne olçüde değişebileceklerini bilemediklerini, değişmeleri için gereken ilişkisel donanıma sahip olma konusunda yetersizlik hissinde olduklarını düşündürtüyor. Sanki bugünün gereğini karşılamakta donanımlı değiller ve değişim de ikilem, hatta çekince yaratan bir olasılık gibi görülüyor.

Bu ikilem ve çekinceler, oğul olma, baba olma, eş olma ve erkek olma deneyimlerinin erkeklerin benliğinde bir ölçüde birbirinden kopuk yaşanabildiği, bir rolde yaşananların bir başkasına yansıyamadığını düşündürtebilir. Çocuğuna karşı bir şefkat söylemi kullanan erkeğin, eşiyle ilgili duyarsız bir söylem kurmakta sakınca görmemesi, bunun bir işareti olabilir.

Aynı zamanda, annenin ev dışında çalışma statüsünün de olumlu görülmesinin önemi çok açık. Kadının çalışma hayatında görünürlüğünün düşmekte olduğu, anneliğin kadınlara kariyer olarak dayatıldığı bu dönemde, kadının toplumsal hayata katılımı ve güçlendirilmesi konularında yapılacak

çok şey olduğu ortada.

Ataerkil sistemin kadınları olduğu kadar erkekleri de ezdiğinin farkına varılması ve bu farkındalığın hem kadınlar hem de erkeklerce kazandırılması da çok önemli. Ataerkil geleneğin erkekleri ezen öngörülerinin veri olarak kabul edilmesinden ziyade, erkeklerin de birer birey olarak kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayacak farkındalığın kazandırılması önemli. Altınay ve Arat'ın (2007) araştırmasında da yansıtıldığı gibi, toplumumuzda kadınlar bir birey olarak kendilerini geliştirme konusunda bilinçlenmeye başladılar. Biz aynı farkındalığın erkekler için de gerekli olduğu, erkekler arası paylaşıma alan tanımanın, adam olmayı değil, insan olmayı merkeze alan bir farkındalığın desteklenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Kadınların bu farkındalığa daha erken ulaşmış olmaları, onları kısıtlayan sistemin daha açık ve baskın olmasından. Erkeklerin de kendi insanlıklarını kısıtlayan ataerkil söylemin baskısını görmelerine yarayacak yaklaşımların gereği aşikâr. Kadın ve erkeklere, erkeklik ve kadınlık kalıp yargılarıyla ilgili farkındalık ve eleştirel bakış açısı kazandıracak, genç anne ve babalara, çocukla ve eşle ilişki konusunda verilecek eğitim programlarının ve bu eğitimlerin etkilerinin araştırılmasının çok gerekli olduğu da açık. Kaliteli ve erişilebilir aile danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve cinsiyet eşitsizliğini sorunsallaştıran bir hedefin olması gerektiğini de savunuyoruz.

Devlet katında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politika ve uygulamaların yeterince benimsenmediği ve çok yetersiz kaldığı da bir gerçek. Cinsiyet eşitsizliği açısından dünyadaki en kötü karneli ülkelerden birisi olmamız kabul edilemez bir durum olarak görülmeli. Biz, sosyal bilimciler olarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir insan hakkı konusu olduğu görüşünün devlet katında benimsenmesi ve toplumda kabul edilmesi için gerekenlerin yapılmasının acil olduğu görüşündeyiz.

Aslında uzun bir zamandır ülkede kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında mücadele veren ve öneriler hazırlamış olan STK'lar, merkezler, üniversitelerin ilgili birimleri, özel sektör temsilcileri var. Bunların ciddiye alınması ve gereğinin yapılması gerekiyor. Aynı şekilde, kadın örgütlerinin ısrarlı çabaları sonucunda, Temmuz 2006'da yayınlanan 26218 sayılı Başbakanlık Genelgesi'ndeki çok kapsamlı önerilerin hangilerinin uygulamaya konulduğu ve konulmayanlar hakkında nasıl bir müeyyide uygulandığının araştırılması da öncelikli bir devlet politikası haline getirilmeli.

Özetle; toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda başta devlet olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlar, üzerlerine düşeni acilen yapmalıdırlar.

ERKEKLİĞİN TOPLUMSAL VE GELİŞİMSEL İNŞASI
SORU FORMU

SAM (Sosyal Araştırmalar Merkezi)
Tel: (0212) 280 26 73

İyi günler. Benim adım .... Toplumda erkeklik anlayışı ve erkeklerin yaşantılarıyla ilgili bir çalışma yürütüyoruz. Bu çalışma kapsamında sizin bu konudaki düşüncelerinizi öğrenmek istiyoruz. Bunun için bir anketimiz var. İzin verirseniz, sizinle kısa bir anket yapmak istiyorum.

D. 1 Kaç yaşındasınız?

K.1	.....	→ 18 yaşından küçükse görüşmeyi bitiriniz

D. 2 Medeni durumunuz nedir?

	K.2	
Evli	1	
Bekâr	2	→ Görüşmeyi bitiriniz
Dul, boşanmış	3	→ Görüşmeyi bitiriniz
Nişanlı	4	→ Görüşmeyi bitiriniz

D. 3 Çocuğunuz var mı? Varsa kaç tane?

	K.3		K.4
Var	1	Kaç tane?	.....
Yok	2		

D. 4 Anneniz hayatta mı?

	K.5		K.6		K.7
Hayır, öldü	1	Öldüğünde kaç yaşındaydınız?	.....	Anneniz kaç yaşındaydı?	.....
Evet, hayatta	2				

D. 5 Babanız hayatta mı?

	K.8		K.9		K.10
Hayır, öldü	1	Öldüğünde kaç yaşındaydınız?	.....	Babanız kaç yaşındaydı?	.....
Evet, hayatta	2				

D. 6 Hanenizin geçimine en fazla katkıda bulunan ve geçiminden asıl sorumlu olan kişi (hane reisi) kimdir?

	K.11	
Hane reisi görüşülen kişi	1	→ D.8'e geçin
Hane reisi başkası (Btz.)		DEVAM EDİN

D. 7 Hane reisinin eğitim durumunu ve iş ya da mesleğini öğrenebilir miyim?

EĞİTİM	K.12
Okuma yazma bilmiyor	1
Okur yazar (herhangi bir okul bitirmemiş)	2
İlkokul mezunu	3
Ortaokul mezunu	4
Lise ya da meslek lisesi mezunu	5
Üniversite mezunu	6
Lisansüstü derecesi var	7

	K.13
.....	
ANKETÖR: İşini, kendi işi olup olmadığını, kamuda mı, özel şirkette mi, serbest mi çalıştığını açık olarak yazın	

D. 8 Hane reisi görüşülen kişinin anne/babası değil ise: Annenizin/babanızın eğitim durumunu öğrenebilir miyim?

	K.14 Annenin eğitimi	K. 15 Babanın eğitimi
Okuma yazma bilmiyor	1	1
Okuryazar (herhangi bir okul bitirmemiş)	2	2
İlkokul mezunu	3	3
Ortaokul mezunu	4	4
Lise ya da meslek lisesi mezunu	5	5
Üniversite mezunu	6	6
Lisansüstü derecesi var	7	7

D. 9 Sizin işinizi, mesleğinizi öğrenebilir miyim?

	K.16
.....	
ANKETÖR: İşini, kendi işi olup olmadığını, kamuda mı, özel şirkette mi, serbest mi çalıştığını açık olarak yazın	

D. 10 Evinizin toplam aylık geliri (ücret, maaş, kira, faiz, kâr, vb. gelirler dahil) ne kadar? (Satırları sırasıyla sorun, "Evet, altında" cevabı aldığınızda sonraki soruya geçin)

		Evet, altında	Hayır, üstünde
500 TL'nin altında mı?	K.17	1	2
750 TL'nin altında mı?	K.18	1	2
1.000 TL'nın altında mı?	K.19	1	2
1.500 TL'nin altında mı?	K.20	1	2
2.000 TL'nin altında mı?	K.21	1	2
3.000 TL'nin altında mı?	K.22	1	2
4.000 TL'nin altında mı?	K.23	1	2

D. 11 Hanenizde yaşayan kişileri sizinle ilişkisine, yaş ve cinsiyet bilgilerine göre sıralayabilir misiniz?

Sıra no	Anket yapılanla ilişkisi		Cinsiyeti			Yaşı	
				Kadın	Erkek		
1	K.24	1	K.25	1	2	K.26	
2	K.27		K.28	1	2	K.29	
3	K.30		K.31	1	2	K.32	
4	K.33		K.34	1	2	K.35	
5	K.36		K.37	1	2	K.38	
6	K.39		K.40	1	2	K.41	
7	K.42		K.43	1	2	K.44	
8	K.45		K.46	1	2	K.47	
9	K.48		K.49	1	2	K.50	
10	K.51		K.52	1	2	K.53	

1) Kendisi
2) Eşi
3) Çocuğu
4) Annesi
5) Babası
6) Kardeşi
7) Torunu
8) Gelini
9) Damadı
10) Akrabası
11) Hemşerisi
12) Ev arkadaşı
13) Diğer:.....

D. 12 Kardeşiniz var mı? Varsa kaç kardeşsiniz? Siz kaçıncısınız?

	K.54		K.55		K.56
Var	1	Kaç kardeşsiniz?	.....	Deneğin doğum sırası	.....
Yok	2				

D. 13 Kardeşi varsa: Kardeşlerinizi kendinizi de dahil ederek büyükten küçüğe doğru sıralar mısınız?

Kardeş doğum sırası	Yaşı		Cinsiyeti		
				Kız	Erkek
1. kardeş	K.57	.....	K.58	1	2
2. kardeş	K.59	.....	K.60	1	2
3. kardeş	K.61	.....	K.62	1	2
4. kardeş	K.63	.....	K.64	1	2
5. kardeş	K.65	.....	K.66	1	2

D. 14 Doğum yeriniz neresidir? Anketör il, ilçe bilgisi alın.

K.67	İl	K.68	İlçe .....

D. 15 Ailenizin kendisine ait:

		Var	Yok
Evi var mı?	K.69	1	9
İkinci bir evi var mı?	K.70	1	9
Özel otomobili var mı?	K.71	1	9
Ticari aracı var mı?	K.72	1	9

D. 16 Evinizde:

		Var	Yok
Bilgisayar var mı?	K.73	1	9
İnternet bağlantısı var mı?	K.74	1	9
Uydu anteni var mı?	K.75	1	9
Kablolu TV var mı?	K.76	1	9
DVD player var mı?	K.77	1	9
Plazma/LCD TV var mı?	K.78	1	9
Dışarıdan düzenli temizlikçi/gündelikçi	K.79	1	9

D. 17 Sizin kendinize ait:

		Var	Yok
Kredi kartınız var mı?	K.80	1	9
Cep telefonunuz var mı?	K.81	1	9
Özel sağlık sigortanız var mı?	K.82	1	9

D. 18 Şimdi sayacağım etkinlikleri ne kadar sık yaparsınız?

D. 19 Peki, yaptığınızı söylediğiniz etkinlikleri eşinizle ne kadar sık yaparsınız?

	D.19 Kendi başına yapılan etkinlik				D.20 Eşiyle birlikte yapılan etkinlik			
		Hiç	Bazen	Düzenli olarak		Hiç	Bazen	Düzenli olarak
Sinemaya gitmek	K.83	1	2	3	K.84	1	2	3
Tiyatroya gitmek	K.85	1	2	3	K.86	1	2	3
Spor yapmak	K.87	1	2	3	K.88	1	2	3
Gazete okumak	K.89	1	2	3				
Lokantada akşam yemeği yemek	K.90	1	2	3	K.91	1	2	3
Alışverişe gitmek	K.92	1	2	3	K.93	1	2	3
İnternete bağlanmak	K.94	1	2	3				
Konsere, gösteriye gitmek	K.95	1	2	3	K.96	1	2	3
Maça gitmek/maç izlemek	K.97	1	2	3	K.98	1	2	3
Kitap okumak	K.99	1	2	3				
Tatil amacıyla seyahate çıkmak (Memlekete gitmek dışında)	K.100	1	2	3	K.101	1	2	3

S. 1 En son bitirdiğiniz okul hangisidir?

	K.102
Okuma yazma bilmiyor	1
Okuryazar (herhangi bir okul bitirmemiş)	2
Okuryazar (Kur'an kursu bitirmiş)	3
İlkokul mezunu	4
Ortaokul mezunu	5
Lise ya da meslek lisesi mezunu	6
Üniversite mezunu	7
Lisansüstü derecesi var	8

S. 2 Genel olarak düşündüğünüzde, sizi siz yapan unsurlar arasında okul yaşantınızın ne kadar yeri var? Lütfen 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirin.

K.103	1	2	3	4	99
	Hiç önemi yok	Önemi yok	Önemi var	Çok önemi var	CY/FY

S. 3 Okul yaşantınızın sizin için önemini bu kez dönemler açısından değerlendirebilir misiniz?

		Hiç önemi yok	Önemi yok	Önemi var	Çok önemi var	CY/FY
İlkokul	K.104	1	2	3	4	99
Ortaokul	K.105	1	2	3	4	99
Lise	K.106	1	2	3	4	99
Üniversite	K.107	1	2	3	4	99
Kur'an kursu	K.108	1	2	3	4	99

S. 4 (S.3'te 3 ya da 4 seçeneğini belirtenlere sorulacak) Sizin için önemli olduğunu söylediğiniz bu dönemin nasıl/neden önemli olduğunu bir iki cümleyle açıklayabilir misiniz?

İlkokul	K.109	
	K.110	
Ortaokul	K.111	
	K.112	
Lise	K.113	
	K.114	
Üniversite	K.115	
	K.116	
Kur'an kursu	K.117	
	K.118	

S. 5 Bu dönemden hatırladığınız sizin için önemli bir öğretmen var mıydı?

		Evet	Hayır
İlkokul	K.119	1	2
Ortaokul	K.120	1	2
Lise	K.121	1	2
Üniversite	K.122	1	2
Kur'an kursu	K.123	1	2

S. 6 Hatırladığınız öğretmenin sizin için neden önemli olduğunu bir iki cümleyle açıklayabilir misiniz?

İlkokul	K.124	
	K.125	
Ortaokul	K.126	
	K.127	
Lise	K.128	
	K.129	
Üniversite	K.130	
	K.131	
Kuran kursu	K.132	

S. 7 Okusanız bile erken yaşlardan itibaren çalıştınız mı?

	K.133	
Evet	1	
Hayır	2	→ S.10'a geçin

S. 8 Çalıştığınız dönem eğitim hayatınızın hangi dönemine denk geliyordu? Birden çok cevap alınabilir.

İlkokul	K.134	1
Ortaokul	K.135	2
Lise	K.136	3
Üniversite	K.137	4

S. 9 Çalışma nedeninizi öğrenebilir miyim? Birden çok cevap alınabilir.

Kendim çalışmak istedim	K.138	1
Babam çalışmamı, bir meslek sahibi olmamı istedi	K.139	2
Babamın işyerinde, ona yardım etmek için çalıştım	K.140	3
Maddi durumlar yetersiz olduğu için çalışmak zorunda kaldım	K.141	4
Diğer.....	K.142	

S. 10 Sizi kim büyüttü, yani üzerinizde en çok kimin emeği vardır?
DİKKAT: TEK CEVAP ALINIZ.

	K.143
Anne	1
Baba	2
Anneanne/Babaanne	3
Dede/Büyükbaba	4
Teyze/Hala	5
Dayı/Amca	6
Diğer.....	

S. 11 Şimdi size yaşamış olabileceğiniz bazı duygusal durumlarla ilgili sorular sormak istiyorum.

		Var	Yok	Kısaca anlatabilir misiniz?	
Sizi çok mutlu etmiş olan bir hatıranız var mı?	K.144	1	2	K.145	
Sizi çok öfkelendiren bir hatıranız var mı?	K.146	1	2	K.147	
Sizi çok hüzünlendirmiş olan bir hatıranız var mı?	K.148	1	2	K.149	
Sizi çok korkutmuş olan bir hatıranız var mı?	K.150	1	2	K.151	

S. 12 Geçmişi düşündüğünüzde ANNENİZLE konuştuğunuz konularla ilgili çeşitli ifadeler okuyacağım, bu ifadeleri 1 ile 3 arasında puan vererek değerlendirir misiniz?

		Hiç konuş-mazdık	Bazen konu-şurduk	Her zaman konu-şurduk	CY/ FY
Annem ben küçükken öldü	K.152				98
Okulla ilgili konular	K.153	1	2	3	99
Maddi konular	K.154	1	2	3	99
Sorunlar-dertler/ kişisel sorunlar	K.155	1	2	3	99
Kız muhabbeti	K.156	1	2	3	99
Cinsellik	K.157	1	2	3	99
Arkadaşlarla ilgili meseleler	K.158	1	2	3	99
Kardeşlerle ilgili sorunlar	K.159	1	2	3	99
Babamla ilgili konular	K.160	1	2	3	99
Hiçbir şey konuşmazdım	K.161	1	2	3	99

S. 13 Geçmişi düşündüğünüzde BABANIZLA konuştuğunuz konularla ilgili çeşitli ifadeler okuyacağım, bu ifadeleri yine 1 ile 3 arasında puan vererek değerlendirir misiniz?

		Hiç konuş-mazdık	Bazen konu-şurduk	Her zaman konu-şurduk	CY/ FY
Babam ben küçükken öldü	K.162				98
Okulla ilgili konular	K.163	1	2	3	99
Maddi konular	K.164	1	2	3	99
Sorunlar-dertler/ kişisel sorunlar	K.165	1	2	3	99
Kız muhabbeti	K.166	1	2	3	99
Cinsellik	K.167	1	2	3	99
Arkadaşlarla ilgili meseleler	K.168	1	2	3	99
Kardeşlerle ilgili sorunlar	K.169	1	2	3	99
Annemle ilgili konular	K.170	1	2	3	99
Hiçbir şey konuşmazdım	K.171	1	2	3	99

S. 14 Şimdi yani BUGÜN, bugünkü hayatınızda annenizle konuştuğunuz konularla ilgili çeşitli ifadeler okuyacağım, bu ifadeleri 1 ile 3 arasında puan vererek değerlendirir misiniz? ANKETÖR: Annesi hayatta değilse sormayın.

		Hiç konuş-mam	Bazen konu-şurum	Her zaman konu-şurum	CY/ FY
Annem hayatta değil	K.172				98
Eve giren para	K.173	1	2	3	99
Eşimle ilgili sorunlar	K.174	1	2	3	99
Sorunlar-dertler/ kişisel sorunlar	K.175	1	2	3	99
İşle ilgili konular	K.176	1	2	3	99
Kardeşlerle ilgili sorunlar	K.177	1	2	3	99
Babamla ilgili konular	K.178	1	2	3	99
Hiçbir şey konuşmam	K.179	1	2	3	99

S. 15 Şimdi yani BUGÜN, bugünkü hayatınızda babanızla konuştuğunuz konularla ilgili çeşitli ifadeler okuyacağım, bu ifadeleri yine 1 ile 3 arasında puan vererek değerlendirir misiniz? ANKETÖR: Babası hayatta değilse sormayın.

		Hiç konuşmam	Bazen konuşurum	Her zaman konuşurum	CY/FY
Babam hayatta değil	K.180				98
Eve giren para	K.181	1	2	3	99
Eşimle ilgili sorunlar	K.182	1	2	3	99
Sorunlar-dertler/ kişisel sorunlar	K.183	1	2	3	99
İşle ilgili konular	K.184	1	2	3	99
Kardeşlerle ilgili sorunlar	K.185	1	2	3	99
Annemle ilgili konular	K.186	1	2	3	99
Hiçbir şey konuşmazdım	K.187	1	2	3	99

S. 16 Anne/Babanızla geçmişteki/siz büyürken olan ilişkinizi düşündüğünüzde okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? Anketör her satırı sırayla okuyun, denekten anne, babası için ayrı ayrı değerlendirmesini isteyin. Yanıtları ayrılmış alanlara yazınız.

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

	Annem		Babam	
Annem/babam ben küçükken öldü	K.188	98	K.209	98
Annem/babam benim verdiğim kararlara saygı gösterirdi	K.189		K.210	
Annem/babam beni sevdiğini gösterirdi	K.190		K.211	
Annem/babam beni şımartmamak için benim isteklerimi kulak arkası ederdi	K.191		K.212	
Çocukluğumda annemden/babamdan korkardım	K.192		K.213	
Anneme/babama saygı duyduğum için ondan korkardım	K.193		K.214	
Annem/babam bana hiçbir zaman aferin demedi	K.194		K.215	
Annem/babam benimle konuşur, bana nasihat verirdi	K.195		K.216	

Annemi/babamı kırmamak için çok istemediğim şeylere katlanırdım	K.196		K.217	
İfade edemesem/açıkça dile getiremesem de anneme/babama çok öfkeliyim	K.197		K.218	
Annem/babam bir şeyler yapar eğlenmemiz için fırsatlar yaratırdı	K.198		K.219	
Annemin/babamın gözünde hiç büyümedim	K.199		K.220	
Erkek çocuk olduğum için bana sert davranırdı	K.200		K.221	
Anneme/babama nazım geçerdi, er ya da geç istediğimi ona yaptırırdım	K.201		K.222	
Annem/babam bana kötü şeyler söyler, küfür eder, hakaret ederdi	K.202		K.223	
Annem/babam bana sert davrandığı zaman (ceza, azar, dayak) bunu benim iyiliğim için yaptığını bilirdim	K.203		K.224	

S. 17 Annenizi/babanızı hayal kırıklığına uğrattığınızı düşündüğünüz konular var mı? Birden çok cevap alınabilir.

	Annemi		Babamı	
Eş seçimi	K.225	1	K.234	1
Meslek	K.226	2	K.235	2
Eğitim durumu	K.227	3	K.236	3
Çocuk sahibi olmak	K.228	4	K.237	4
Hayırlı evlat olmak	K.229	5	K.238	5
Tuttuğum takım	K.230	6	K.239	6
Dini vecibeler	K.231	7	K.240	7
Böyle bir konu yok	K.232	8	K.241	8
Diğer (belirtiniz)	K.233		K.242	

S. 18 Anneniz/babanız ona bakmanızı bekler mi? ANKETÖR: Annesi ve/veya babası hayatta değilse sormayın.

		Evet	Hayır	Hayatta değil
Anne	K.243	1	2	98
Baba	K.244	1	2	98

S. 19 Annenizin/babanızın yapmak istemediğiniz bir isteği olduğunda size karşı tavırları nasıl olurdu? Birden çok cevap alınabilir.

	Annem		Babam	
Annem/babam ben küçükken öldü	K.245	98	K.253	98
Sitem ederdi	K.246	1	K.254	1
Beni döverdi	K.247	2	K.255	2
Zorla yaptırırdı	K.248	3	K.256	3
Vazgeçerdi	K.249	4	K.257	4
Küserdi	K.250	5	K.258	5
İstediklerini her zaman yapardım	K.251	6	K.259	6
Diğer (belirtiniz)	K.252		K.260	

S. 20 Annenizle ilişkinizi düşündüğünüzde okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? Anketör her satırı sırayla okuyun, yanıtları ayrılmış alanlara yazın.

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

Annem ben küçükken öldü	K.261	98
Annemden bir şey saklayamazdım, çünkü o hemen anlardı	K.262	
Evin reisi babammış gibi görünürdü, fakat aslında kararları alan annemdi	K.263	
Annem babama karşı beni korur, kollardı	K.264	
Eşimle konuşamadığım konuları bile annemle konuşabilirdim	K.265	
Annem çektiği sıkıntıları bize hiç yansıtmazdı	K.266	

S. 21 Babanızla ilişkinizi düşündüğünüzde okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? Anketör her satırı sırayla okuyun,yanıtları ayrılmış alanlara yazınız.

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

Babam ben küçükken öldü	K.267	98
Babamla konuşmadan da birbirimizi anlardık	K.268	
Babamın yanlış düşündüğünü bilsem bile bunu açıkça dile getiremezdim	K.269	
Babam yaşlandıkça duygularını benimle daha çok paylaşmaya başladı	K.270	
Babam sorunlarımı çözerken bana destek olurdu	K.271	
Babam kendi çektiği sıkıntıları benim çekmemem için çok uğraştı	K.272	

S. 22 Babanızın birlikte içmek için hiç çıkarıp size sigara verdiği olmuş mudur?

	K.273	
Evet	1	
Hayır	2	→ S. 24'e geçin

S. 23 İlk ne zamandı?

K.274	.....

S. 24 Babanızla hiç karşılıklı sohbet edip içtiğiniz oldu mu?

	K.275	
Evet	1	
Hayır	2	→ S. 26'ya geçin

S. 25 İlk ne zamandı?

K.276	.....

S. 26 Babanıza hangi açılardan benzemek isterdiniz? Birden çok cevap alınabilir.

Kişilik	K.277	1
İşte başarı	K.278	2
Aile hayatı	K.279	3
Eğitim	K.280	4
Arkadaşlık ilişkileri	K.281	5
Babalık becerileri	K.282	6
Benzemek istediğim hiçbir yönü yok	K.283	7
Diğer.....	K.284	

S. 27 Babanız sizin lafınızı dinlemeye, kararlarınızı dikkate almaya ne zaman başladı?

	K.285
Okulumu bitirince	1
Askerliğimi yapınca	2
Para kazanmaya başlayınca	3
Evlenince	4
Ben de baba olunca	5
Diğer (belirtiniz).....	

S. 28 Büyürken anne/babanızdan ne sıklıkla dayak yediniz?

		Hiç	Ara sıra	Sık sık	Cevap yok
Annemden	K.286	1	2	3	99
Babamdan	K.287	1	2	3	99

S. 29 Peki, sizin kimseye vurduğunuz oluyor mu? Kime?

		Hiç	Ara sıra	Sık sık	Cevap yok
Eşime	K.288	1	2	3	99
Oğluma	K.289	1	2	3	99
Kızıma	K.290	1	2	3	99
Kız kardeşime	K.291	1	2	3	99
Erkek kardeşime	K.292	1	2	3	99
Diğer.....	K.293	1	2	3	99

S. 30 Erkek arkadaş çevrenizi tarif etmek isteseniz, aşağıdaki ifadelerden hangisi en iyi tanımlardı?

	K.294
Yakın arkadaş çevrem çok geniştir	1
Yakın arkadaş çevrem ne çok küçük ne de çok geniş, orta büyüklükte	2
Yakın arkadaşım az sayıdadır, ama hepsi de has dosttur	3
Pek gerçek dostum olduğunu söyleyemem	4

S. 31 Erkek arkadaşlarınızla ilişkileriniz hakkında okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek belirtir misiniz?

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

Erkek arkadaşlarımla paylaşamayacağım hiçbir şey yoktur	K.295	
Erkek arkadaşlarımlayken küfürlü konuşmak hoşuma gider	K.296	
Erkek arkadaşlarımın yanında ağlamaktan çekinmem	K.297	
Erkek arkadaşlarımla kendimi hep yarış içindeymişim gibi hissediyorum	K.298	
Erkek arkadaşlarımın önünde erkekliğime gölge düşürmekten korkarım	K.299	

S. 32 Anketör K.299'a 3-4 cevabını vermiş ise: "Erkekliğime gölge düşürmekten korkarım" dediniz, bu nasıl bir durumda olabilir?

.....	K.300	
.....	K.301	

S. 33 Yakın erkek arkadaşlarınızla hangi konuları paylaşmazsınız? Birden çok cevap alınabilir.

Sanat	K.302	1
Kitap	K.303	2
Para/maddi konular	K.304	3
Kadın	K.305	4
Cinsellik	K.306	5
Diğer (belirtiniz).....	K.307	

S. 34 Peki, eşinize ev işlerinde yardım etseniz yakın erkek arkadaşlarınızla paylaşır mısınız?

K.308	Paylaşmam	Bazen paylaşırım	Paylaşırım	CY/FY
	1	2	3	99

S. 35 Size kanka kadar yakın kız arkadaşınız var mı?

	K.309	
Var	1	Devam edin
Yok	2	→ S.37'ye geçin

S. 36 Bu kız arkadaşınızla hangi konuları paylaşırsınız?

K.310	.....

S. 37 Eşinizle kaç yıldır evlisiniz?

K.311	.....

S. 38 Evliliğiniz resmi nikâh mı, imam nikâhı mı?

Resmi nikâh	K.312	1
İmam nikâhı	K.313	2

S. 39 Bu sizin/eşinizin ilk evliliği mi?

		Evet	Hayır
Benim	K.314	1	2
Eşimin	K.315	1	2

S. 40 İlk evliliği değil ise: Önceki eşinize ne oldu?

	K.316
İlk eşim öldü	1
Boşandık	2
Boşanmadık ama ayrı yaşıyoruz	3
Diğer.....	

S. 41 İlk evliliği değil ise: Şimdiki eşiniz kaçıncı eşiniz?

K.317	.....

S. 42 Eşinizle evlenme biçiminizi aşağıdaki ifadelerden hangisi en iyi tanımlar?

	K.318
Kendimiz tanıştık, anlaştık	1
Aileler istememesine rağmen evlendik	2
Eşimi onun rızasıyla kaçırdım	3
Eşimi onun rızası dışında kaçırdım	4
Görücü usulüyle	6
Berdel	7
Beşik kertmesi	8
Diğer.....	

S. 43 Eşinizle herhangi bir akrabalık ilişkiniz var mı?

	K.319
Var	1
Yok	2

S. 44 Var ise: Eşinizle akrabalığınız nedir?

K.320	.....

S. 45 Eşinizin başı kapalı mı açık mı?

	K.321
Kapalı	1
Açık	2

S. 46 Kapalı ise: En çok kimin tercihiyle başı kapalı?

	K.322
Benim	1
Benim ailemin	2
Eşimin kendisinin	3
Eşimin ailesinin	4

S. 47 Okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı şimdiki eşinizi düşünerek 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek cevaplayabilir misiniz?

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/ FY
1	2	3	4	99

Evlendikten sonra özgürlüğümün kısıtlandığını hissettim	K.323	
Kendi ihtiyaçlarımdan çok ailemin ihtiyaçlarına odaklanmaktan hoşnudum	K.324	
Bir derdim olduğunda eşimin ben söylemeden anlamasını beklerim	K.325	
Çocuk istemesem evlenmeyi düşünmezdim	K.326	
Evlilik isteyerek yaptığım bir şeyden çok, sosyal bir gereklilikti	K.327	
Eşimle çok iyi anlaşırım. Bir elmanın iki yarısı gibiyizdir	K.328	
Ailemin baskısı nedeniyle sevdiğim kızla evlenemedim	K.329	
Eşimle pek muhabbetimiz yoktur	K.330	
Benden saklamak istese, belli etmese de ben eşimin derdini/üzüntüsünü anlarım	K.331	
Biri bana baksın, çamaşırımı yıkasın diye evlendim	K.332	

S. 48 Geçimle ilgili sıkıntılarınızı eşinizle konuşur musunuz?

	K.333
Evet	1
Hayır	2

S. 49 Hayır cevabını vermiş ise: Neden paylaşmazsınız? Birden çok cevap alınabilir.

Eşimin moralini bozmak, onu üzmek istemem	K.334	1
Bana bir yardımı dokunmaz	K.335	2
Bu konuda konuşmak aile reisi olarak üstünlüğümü sarsar	K.336	3
Diğer.....	K.337	

S. 50 Okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı eşinizle ilişkilerinizi düşünerek 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek cevaplayabilir misiniz?

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/ FY
1	2	3	4	99

Eşimin annemi eleştirmesine haklı olsa dahi izin vermem	K.338	
Eşimin anneme, babama bakma zorunluluğu yoktur	K.339	
Annemden gördüğüm hizmeti eşimden beklerim	K.340	
Eşimin bana karşı sesini yükselttiği olur	K.341	
Eşimin istemediği kişilerle görüşmem	K.342	
Eşime söz hakkı tanıdığım için ailem tarafından eleştirildim	K.343	
Eşim bir erkek arkadaşıyla buluşup sohbet edebilir	K.344	

S. 51 Pek çok ailede izin alma konusu önemli bir konu olabiliyor. Aşağıda sayacağım şeyleri eşiniz yapmadan önce sizden izin alması gerekir mi? Burada kastettiğim şey "haber vermek" değil, "izin alması". Lütfen cevabınızı "hiç", "bazen" veya "her zaman" şeklinde veriniz.

		Hiç	Bazen	Her zaman	CY/ FY
Gündüz komşu/arkadaş ziyaretine giderken	K.345	1	2	3	99
Sizin ailenizi ziyarete giderken	K.346	1	2	3	99
Alışverişe/çarşıya giderken	K.347	1	2	3	99
Sinemaya/tiyatroya giderken	K.348	1	2	3	99
Başka köye/şehre giderken	K.349	1	2	3	99
Hastaneye giderken	K.350	1	2	3	99
Kendi ailesini ziyarete giderken	K.351	1	2	3	99

S. 52 Eşinizle paranızı nerede tutarsınız?

	K.352
Ortak banka hesabımızda	1
Para benim hesabımda	2
Para eşimin hesabında	3
İkimizin de ayrı hesabı var	4
Hem ortak hem ayrı banka hesabınız var	5
İkimizin de banka hesabı yok	6

S. 53 Eşinizden, onun ailesinden ya da sizin ailenizden para istediğiniz oldu mu? Lütfen cevabınızı "hiç", "bazen" veya "her zaman" şeklinde veriniz.

		Hiç	Bazen	Her zaman	CY/FY
Eşimden	K.353	1	2	3	99
Eşimin ailesinden	K.354	1	2	3	99
Kendi ailemden	K.355	1	2	3	99

S. 54 Peki, siz eşinizin ailesine ya da kendi ailenize maddi destek sağlıyor musunuz? Lütfen cevabınızı "hiç", "bazen" veya "her zaman" şeklinde veriniz.

		Hiç	Bazen	Her zaman	CY/FY
Kendi aileme	K.356	1	2	3	99
Eşimin ailesine	K.357	1	2	3	99

S. 55 Hangi tür harcamada kimin sözü daha çok geçer?

Daha çok benim sözüm geçer	İkimiz birlikte konuşup karar veririz	Daha çok eşimin sözü geçer	CY/FY
1	2	3	99

Çocuğun okul harcamaları	K.358	
Çocuğun istedikleri ama ihtiyaç olmayan şeyler, örneğin bisiklet	K.359	
Eve alınacak eşya, örneğin beyaz eşya	K.360	
Eşimin kişisel harcamaları	K.361	
Cep telefonu harcamaları	K.362	
Ev alımı	K.363	
Araba alımı	K.364	
Diğer.....	K.365	

S. 56 Yaptığınız ev işlerini belirtebilir misiniz? Lütfen cevabınızı "hiç", "bazen" veya "her zaman" şeklinde veriniz.

		Hiç	Bazen	Her zaman	CY/FY
Yer süpürmek	K.366	1	2	3	99
Çamaşır asmak	K.367	1	2	3	99
Tül asmak	K.368	1	2	3	99
Lavabo tıkanınca açmak	K.369	1	2	3	99
Yemek yapmak	K.370	1	2	3	99
Çocuğun altını değiştirmek	K.371	1	2	3	99
Çocuğun/çocukların ödevlerine yardımcı olmak	K.372	1	2	3	99
Çocuğu/çocukları uyutmak	K.373	1	2	3	99
Gece ağladığında çocuğa bakmak	K.374	1	2	3	99
Ufak elektrik işleri yapmak, priz değiştirmek vb.	K.375	1	2	3	99
Diğer.....	K.376	1	2	3	99

S. 57 Eşiniz çalışıyor mu?

	K.377	
Evet	1	S.58'i sorup S.61'e geçiniz
Hayır	2	S.59-S60'ı sorup S.62'ye geçiniz

S. 58 Evetse: Eşiniz çalıştığı işten para kazanıyor mu?

	K.378
Evet	1
Hayır, aile işinde ücretsiz çalışıyor	2
Hayır, gönüllü çalışıyor	3
Diğer.....	

S. 59 İleride çalışabilir mi?

	K.379	
Evet	1	S.61'e geçiniz
Hayır	2	DEVAM EDİNİZ

S. 60 Neden çalışamaz?

Maddi sıkıntı çekmiyoruz	K.380	1
Evdeki sorumluluklarını sekteye uğratır	K.381	2
Çocuklar ihmal edilir	K.382	3
Kendi parasını kazanırsa evde huzursuzluk yaşarız	K.383	4
Diğer.....	K.384	

S. 61 Eşinizin yaptığı işi ya da mesleğini öğrenebilir miyim?

	K.385
.....	
ANKETÖR: İşini, kendi işi olup olmadığını, kamuda mı, özel şirkette mi, serbest mi çalıştığını açık olarak yazın	

S. 62 Sizce eşiniz sizin iş durumunuzu nasıl değerlendirir?

	K.386
Gurur duyuyor	1
Memnun	2
Bugünlerde ancak bu kadar olabilir diye düşünüyor	3
Hayal kırıklığı yaşıyor	4
Diğer.....	

DİKKAT: S.63-S.77 D3'te çocuğu olduğunu belirtenlere sorulacak.

S. 63 Çocuklarınızın size karşı her konuda açık olmasını ister misiniz?

	K.387	Kız çocuğu	K.388	Erkek çocuğu
Evet		1		1
Hayır		2		2

S. 64 Çocuklarınızla şu andaki ilişkilerinizi düşündüğünüzde, çocuklarınız ciddi bir konuda sözünüzden çıktığında davranışınız hangisine uyar?

	K.389 Kız çocuğu	K.390 Erkek çocuğu
Onlara sitem ederim	1	1
Onları döverim	2	2
Konuşurum	3	3
Söylediklerimi onlara zorla yaptırırım	4	4
Onlara küserim	5	5
Görmezden gelirim	6	6
Diğer.....		

S. 65 Çocuğunuza karşı davranışlarınızdan hangi durumlarda pişmanlık duyarsınız?

Dövdüğüm-bağırdığım zaman	K.391	1
Onları düş kırıklığına uğrattığım zaman	K.392	2
İstedikleri bir şeyi alamadığın/yapamadığım zaman	K.393	3
Onlarla vakit geçiremediğim zaman	K.394	4
Çocuklarıma karşı olan davranışlarımdan asla pişmanlık duymam	K.395	5
Diğer.....	K.396	

S. 66 "Çocuğumun şımarmasından çekindiğim için ona çok sık aferin demem" düşüncesine katılır mısınız? Lütfen 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirin.

K.397	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
	1	2	3	4	99

S. 67 Çocuklarınızla aranızdaki mesafeyi hangi durumlar bozar?

	Kız çocuğu		Erkek çocuğu	
Benim karşımda içki/sigara kullanması	K.398	1	K.412	1
Kız/erkek arkadaşını eve getirmesi	K.399	2	K.413	2
Karşımda ayaklarını uzatması	K.400	3	K.414	3
Çağırdığımda gelmemesi	K.401	4	K.415	4
Zamanında evde olmaması	K.402	5	K.416	5
Uluorta konuşması	K.403	6	K.417	6
Uygunsuz şakalar yapması	K.404	7	K.418	7
Hiçbir şey bozmaz/Aramızda mesafe söz konusu değil	K.405	8	K.419	8
Diğer.....	K.406		K.420	

S. 68 Çocuğunuza sevginizi göstermekte zorlanır mısınız? Lütfen 1 ile 3 arasında bir puan vererek değerlendirin.

K.421	Zorlanırım	Bazen zorlanırım	Zorlanmam	CY/FY
	1	2	3	99

S. 69 Önceki soruda 1 seçeneği belirtilmiş ise: Neden sevginizi gösteremezsiniz?

Ne hissettiğimi göstermekte hep zorlanırım	K.422	1
Fazla yüz göz olacağımızdan korkarım	K.423	2
Âdetlerimiz böyle söyler	K.424	3
Diğer.....	K.425	

S. 70 Okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı çocuğunuzla/çocuklarınızla ilişkilerinizi düşünerek 1 "Kesinlikle katılnuyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek cevaplayabilir misiniz?

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

Çocuğum başına dert açarsa, hayatın gerçeklerini öğrenmesi için yardım etmem, kendisinin halletmesini beklerim	K.426	
Baba olmanın sorumluluklarını taşımakta çok zorlanıyorum	K.427	
Çocuğumla nasıl iletişim kuracağımı bilmiyorum	K.428	
Çocuğumla oyun oynarım	K.429	

Katılımcının 14-17 yaşları arasında bir çocuğu varsa S.71-S.77 arasındaki soruları sorun.

S. 71 Çocuğunuz arkadaşlarıyla gezmeye gitmek için kimden izin alır?

	Kız çocuğu		Erkek çocuğu	
Benden izin alır	K.430	1	K.435	1
Annesinden izin alır	K.431	2	K.436	2
Ablasından/Ağabeyinden izin alır	K.432	3	K.437	3
Kimseden izin alması gerekmez	K.433	4	K.438	4
Yalnız başına sokağa çıkamaz	K.434	5	K.439	5

S. 72 Eve en geç kaçta gelebilir?

Kız çocuğu		Erkek çocuğu	
K.440	.....	K.441	.....

S. 73 Çocuğunuzun evleneceği kişiyi seçme konusunda söz hakkınız var mıdır? Annesiyle eşit midir?

	Kız çocuğu		Erkek çocuğu	
Benim daha çok söz hakkım var	K.442	1	K.446	1
Annesiyle eşit söz hakkım var	K.443	2	K.447	2
Karışmayız	K.444	4	K.448	4
Diğer.....	K.445		K.449	

S. 74 Çocuklarınızla olan ilişkinizi düşünün. Bir de babanızın sizle olan ilişkisini düşünün. Bunlar arasında benzerlik ya da fark var mı? Varsa nasıl?

Benzer yönler	K.450	.....
	K.451	.....
Farklı yönler	K.452	.....
	K.453	.....

S. 75 Kızınızın görünüşüyle ilgili okuyacağım şıkları 1 "Hiçbir zaman giyemez/yapamaz", 4 "Her zaman giyebilir/yapabilir" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirebilir misiniz?

Hiçbir zaman giyemez/ yapamaz	Genellikle giyemez/ yapamaz	Genellikle giyebilir/ yapabilir	Her zaman giyebilir/ yapabilir	CY/FY
1	2	3	4	99

Mini etek giyebilir mi?	K.454	
Açık/ kısa kollu giyebilir mi?	K.455	
Pantolon giyebilir mi?	K.456	
Şort giyebilir mi?	K.457	
Saçını boyatabilir mi?	K.458	

S. 76 Oğlunuzdan ev işi yapmasını bekler misiniz?

	K.459
Evet, beklerim	1
Hayır, beklemem	2

S. 77 Oğlunuzun görünüşüyle ilgili okuyacağım şıkları 1 "Hiçbir zaman giyemez/yapamaz", 4 "Her zaman giyebilir/yapabilir" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirebilir misiniz?

Hiçbir zaman giyemez/ yapamaz	Genellikle giyemez/ yapamaz	Genellikle giyebilir/ yapabilir	Her zaman giyebilir/ yapabilir	CY/FY
1	2	3	4	99

Şort giyebilir mi?	K.460	
Pembe-kırmızı gömlek giyebilir mi?	K.461	
Küpe takabilir mi?	K.462	
Saçını uzatabilir mi?	K.463	

S. 78 Askerliğinizi yaptınız mı?

	K.464	
Evet, yaptım	1	DEVAM EDİNİZ
Hayır, yapmadım	2	S.80'e geçiniz

S. 79 Askere gitmeden öncesini ve sonrasını düşündüğünüzde bir erkek olarak askerlik sizi nasıl değiştirdi?

K.465	.....
K.466	.....

S. 80 Kadınlar da askerlik yapsa iyi olur mu? Yapmalı mı?

	K.467
Evet	1
Hayır	2

Bildiğiniz gibi erkeklikle cinsellik bi biriyle ilişkili kavramlar. Bu konuda size birkaç soru yöneltmek istiyo um. Kuşkusuz cevap verip vermemekte özgürsünüz. İstemediğiniz soruyu cevaplamayabili siniz.

S. 81 Cinsellikle ilgili bilgilerinizi ilk kimden öğrendiniz?

	K.468
Ailemden (anne, baba, kardeşler, dayılar, amcalar)	1
Okuldan	2
Arkadaş çevresinden	3
Akrabalardan	4
İnternet, sinema, porno	5
Diğer.....	6

S. 82 Bir erkek için evlenmeden önce cinsel deneyiminin olması ne kadar önemlidir? Lütfen 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirin.

K.469	Hiç önemli değildir	Önemli değildir	Önemlidir	Çok önemlidir	CY/FY
	1	2	3	4	99

S. 83 İlk cinsel deneyiminizi kaç yaşında kiminle yaşadınız?

Yaş.....	K.470	
Kiminle.....	K.471	

S. 84 Eşiniz dışında başka bir kadınla cinsel ilişkiniz oldu mu?

	K.472	
Evet	1	DEVAM EDİNİZ
Hayır	2	S.87'e geçiniz

S. 85 Küçük kaçamaklar mıydı yoksa uzun süreli bir ilişki miydi?

	K.473
Küçük kaçamaklar	1
Uzun süreli ilişki	2

S. 86 "Yatak odasında her şey erkeklerden bekleniyor", bu konuda ne dersiniz?

K.474	.....
K.475	.....

S. 87 Cinsel hayatla ilgili şu düşüncelere ne kadar katıldığınızı belirtebilir misiniz? Lütfen cevabınızı "hiç", "bazen" veya "her zaman" şeklinde veriniz.

Hiç	Bazen	Her zaman	CY/FY
1	2	3	99

Eşim benimle cinsel ilişkiye girmek istemediğinde bile eğer ben istiyorsam ısrarcı davranırım	K.407	
Eşime cinsel isteklerimi rahatça söyleyebilirim	K.408	
Eşim cinsel isteklerini bana rahatça söyleyebilir	K.409	

S. 88 Çapkınlık yapsanız babanızın size karşı tavrı nasıl olurdu?

	K.476
Bu konuyu konuşmazdık	1
Kızardı	2
Çapkınlık yapmamdan gurur duyardı	3
Diğer.....	

S. 89 Şimdi veya büyürken örnek aldığınız kim var, neden onları örnek alıyorsunuz?

	Kim var?		Neden örnek alıyorsunuz?	
Anne	K.477	1	K.484	.....
Baba	K.478	2	K.485	.....
Dede/Büyükbaba	K.479	3	K.486	.....
Ağabey	K.480	4	K.487	.....
Dayı/Amca	K.481	5	K.488	.....
Kimse yok	K.482	6	K.489	.....
Diğer.....	K.483		K.490	.....

S. 90 Erkek olduğunuzu ilk ne zaman hissettiniz?

	K.491
Sünnet olduğumda	1
Askerlikte	2
İlk cinsel tecrübemde	3
Babam beni takdir ettiğinde	4
İlk maaşımı aldığımda	5
İlk kez birini dövdüğümde	6
Annem söylerdi	7
Çocuğum olduğunda	8
İlk âşık olduğumda	9
Hep hissetmişimdir	10
Diğer.....	

S. 91 Hiç silah kullandınız mı? Ne zaman, hangi durumda kullandınız?

	K.492		Ne zaman hangi durumda
Evet, kullandım	1	K.493	.....
		K.494	.....
		K.495	.....
Hayır, kullanmadım	2		

S. 92 Sizce silahın günlük hayattaki yeri nedir?

	K.496
İnsanın çok ender aklına gelir	1
Evde saklı bir yerde durur	2
Hafta sonları kullanılır	3
İnsan gerekli gördüğünde yanına alır	4
İnsan hiç yanından ayırmaz	5
Diğer.....	

S. 93 Sayacağım gruplar sizi ne kadar tanımlar? Lütfen sizin için önem derecesini belirtiniz.

		Hiç	Biraz	Çok
X partili olmak	K.497	1	2	3
X takımlı (futbol) olmak	K.498	1	2	3
X memleketli olmak	K.499	1	2	3
X cemaatinden olmak	K.500	1	2	3
X işini yapıyor olmak	K.501	1	2	3
X okulundan olmak	K.502	1	2	3

S. 94 Bir erkek olarak vazgeçemeyeceğiniz üç şey nedir?

K.503	.....
K.504	.....
K.505	.....

S. 95 Okuyacağım ifadelere ne ölçüde katıldığınızı 1 "Kesinlikle katılmıyorum", 4 "Kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? ANKETÖR: Her satırı sırayla okuyun, yanıtları ayrılmış alanlara yazınız.

Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	CY/FY
1	2	3	4	99

Öyle günler oluyor ki, erkek olarak taşıdığım sorumluluklar ağır geliyor	K.506	
Para kazanmayınca, erkek olduğuma pişman oluyorum	K.507	
Evle ilgili bazı meseleleri eşim bana sormadan halletsin istiyorum	K.508	
Duygulandığımda uluorta ağlamaktan çekinmem	K.509	
Kadınlar iş dünyasında erkeklerin yerini işgal etmeye başladı. Bu nedenle erkekler iş bulamayabiliyor	K.510	

S. 96 Hangi davranış/davranışlar erkekliğinize ters düşer?

K.511	.....
K.512	.....
K.513	.....

S. 97 Size okuyacağım etkinliklerin her birini ERKEK OLMAK AÇISINDAN 1 "Hiç önemli değil", 4 "Çok önemli" olmak üzere 1 ile 4 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? ANKETÖR: Her satırı sırayla okuyun, yanıtları ayrılmış alanlara yazınız.

		Hiç önemli değil	Önemli değil	Önemli	Çok önemli	CY/FY
Maç seyretmek	K.514	1	2	3	4	99
Meyhaneye gitmek	K.515	1	2	3	4	99
Kahveye gitmek	K.516	1	2	3	4	99
Çapkınlık yapmak	K.517	1	2	3	4	99
Kavga etmek	K.518	1	2	3	4	99
Araba kullanabilmek	K.519	1	2	3	4	99
Camiye gitmiş olmak	K.520	1	2	3	4	99
Cinsel ilişki yaşamış olmak	K.521	1	2	3	4	99

S. 98 Yukarıda tek tek değerlendirdiğiniz etkinliklerin hangisi erkek olmak açısından en önemlidir? Tek cevap alın.

	K.522
Maç seyretmek	1
Meyhaneye gitmek	2
Kahveye gitmek	3
Çapkınlık yapmak	4
Kavga etmek	5
Araba kullanabilmek	6
Camiye gitmiş olmak	7
Cinsel ilişki yaşamış olmak	8

S. 99 Aşağıda sıralanan kişilerin eşcinsel olduğunu düşünecek olursanız yaklaşımınızı 1 "Kesinlikle kabul edemem", 5 "Kesinlikle kabul ederim" olmak üzere 1 ile 5 arasında bir puan vererek değerlendirir misiniz? Anketör her satırı sırayla okuyun, yanıtları ayrılmış alanlara yazın.

		Kesinlikle kabul edemem	Kabul edemem	Beni ilgilendirmez	Kabul ederim	Kesinlikle kabul ederim	CY/FY
İş arkadaşım	K.523	1	2	3	4	5	99
Kankam	K.524	1	2	3	4	5	99
Doktorum	K.525	1	2	3	4	5	99
Oğlum	K.526	1	2	3	4	5	99
Komşum	K.527	1	2	3	4	5	99
Askerlik arkadaşım	K.528	1	2	3	4	5	99
Oğlunuzun arkadaşı	K.529	1	2	3	4	5	99

S. 100 Eşcinsellerin girmesini tercih etmeyeceğiniz yerler var mı, nereleri?

Kahve	K.530	1
Lokanta	K.531	2
Okul	K.532	3
Berber	K.533	4
Tercih etmediğim bir yer yok	K.534	5
Diğer.....	K.535	

S. 101 Kendinizi ne kadar dindar olarak görüyorsunuz?

	K.536
Çok dindar	1
Biraz dindar	2
Pek dindar değil	3
Hiç dindar değil	4

S. 102 Hangi dine bağlısınız?

	K.537
Müslüman	1
Hıristiyan	2
Musevi	3
Başka dinsel inancı var	4
Dinsel inancı yok (OKUMA)	5
Diğer (OKUMA)	6
Cevap yok (OKUMA)	99

S. 103 Müslüman ise: Hangi mezheptensiniz?

	K.538
Alevi	1
Sünni	2
Sufi	3
Şii	4
Müslüman (OKUMA)	5
Diğer (OKUMA)	6
Cevap yok (OKUMA)	99

S. 104 Müslüman ise: Dini vecibelerinizi ne sıklıkla yerine getirirsiniz?

	K.539
Her gün	1
Her gün olmasa da çoğu günler	2
Cumadan cumaya	3
Bayram/kandil gibi özel günlerde	4
Ramazan'da	5
Diğer (OKUMA)	6
Cevap yok (OKUMA)	99

İLETİŞİM BİLGİLERİ TABLOSU

Soru formunu cevaplayan kişinin adı, soyadı:						
Sokak adı ve no:					K.540	
Mahalle/Semt adı:					K.541	
İlçe adı					K.542	
İl adı					K.543	
Telefon no:	Alan kodu:	K.544	0	Numara:	K.545	.....
Cep telefon no:	Alan kodu:	K.546	0	Numara:	K.547	.....
İnternet yoluyla da size ulaşabilmemiz için varsa e-posta adresinizi öğrenebilir miyiz?		K.548	.....			

Anketör:				K.549	
Anketin yapıldığı tarih:				K.550	
Anketin başladığı saat	K.551		dakika	K.552	
Anketin bittiği saat	K.553		dakika	K.554	
Süpervizör:				K.555	
Kontrol eden:				K.556	
Edit yapanın adı soyadı:				K.557	
Edit tarihi:				K.558	
Kodlama yapanın adı soyadı:				K.559	
Kodlama tarihi:				K.560	
Girişçi:				K.561	

ANKETİMİZE KATILDIĞINIZ İÇİN ÇOK TEŞEKKÜR EDERİZ.

Kaynakça

Aboim, S., "Men Between Worlds: Changing Masculinities in Urban Maputo", *Men and Masculinities*, 12, 2009, s. 201-224.

Abramson, L. Y., Metalsky, G. I. ve Alloy, L. B., "Hopelessness Depression: A Theory-Based Subtype of Depression", *Psychological Review*, 96(2), 1989, s. 358-372.

Abrantes, P., "Socialization and Inequality: A Biographical Approach to the Working Class in Portugal", *Current Sociology*, 61(7), 2013, s. 984-1002.

Acar, H., "Children Working in the Streets and in the Service Sector in Turkey 'A Comparative Study'", *International Journal of Human Sciences*, 7(1), 2010, s. 1009-1019.

Acaroglu, H., "An Empirical Approach about some Important Features of Child Labor in Turkey", *Business & Economic Horizons*, 3(3), 2010, s. 135-146.

Adams, G. A., King, L. A., ve King, D. W., "Relationships of Job and Family Involvement, Family Social Support, and Work–Family Conflict with Job and Life Satisfaction", *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 1996, s. 411-420.

Akça, E. B. ve Ergül, S., "Televizyon Dizilerinde Erkeklik Temsili: Kuzey Güney Dizisinde Hegemonik Erkeklik ve Farklı Erkekliklerin Mücadelesi", *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(8), 2014.

Akhondzadeh, S. M., *Enhancement of Self -esteem in Hierarchical Relationships*, (Yayınlanmamış master tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2002.

Alemdaroğlu, A. ve Demirtaş, N., "Biz Türk Erkeklerini Böyle Bilmezdik!: Mynet'te Erkeklik Halleri", *Toplum ve Bilim*, 101, 2004, s. 206-224.

Altınay, A. G., *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, Palgrave, New York, 2004.

—, "Askerlik yapmayana adam denmez: zorunlu askerlik, erkeklik ve vatandaşlık", Sünbüloğlu, N. Y., (der.) *Erkek Millet, Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 205-260.

Altınay, A. G. ve Arat, Y., *Türkiye'de kadına yönelik şiddet*, İstanbul, 2007.

Anderson, S. E., Coffey, B. S. ve Byerly, R. T., "Formal Organizational Initiatives and Informal Workplace Practices: Links to Work–Family Conflict and Job-Related Outcomes", *Journal of Management*, 28(6), 2002, s. 787-810.

Aries, P., "The Emergence of the Modern Family", Michael Anderson (der.), *Sociology of the Family*, Penguin Books, Middlesex, England, 1980, s. 64-79.

Astone, N. M., Dariotis, J., Sonenstein, F., Pleck, J. H. ve Hynes, K., "Men's Work Efforts and the Transition to Fatherhood", *Journal of Family and Economic Issues*, 31(1), 2010, s. 3-13.

Ataca, B., Kağıtcıbaşı Ç. ve Diri, A., "The Turkish Family and the Value of Children: Trends Over Time", Gisela Tromsmsdorf ve Bernhard Nauck (der.), *The Value of Children in Cross-Cultural Perspective: Case Studies from Eight Societies*, Pabst Science Publishers, Lengerich, 2005, s. 91-119.

Ataca, B. ve Sunar, D., "Continuity and Change in Turkish Urban Family Life", *Psychology and Developing Societies*, 11, 2005, s. 77-90.

Atkinson W., Class, "Individualisation and Perceived (Dis)advantages: Not Either/Or but Both/And?", *Sociological Research Online*, 15(4) 7, 2010.

Ayçiçeği-Dinn, A. ve Kağıtçıbaşı, Ç., "The Value of Children for Parents in the Minds of Emerging Adults", *Cross-Cultural Research*, 44, s. 174-205.

Ayçiçeği-Dinn, A. ve Sunar, D., "Cross-cultural and Within-culture Variations in Child-rearing Practices and their Correlates: A Retrospective Study with University Students in the U.S. and Three Regions of Turkey", *Unpublished manuscript*, 2011.

Bakirci, K., "Child Labour and Legislation in Turkey", *International Journal of Children's Rights*, 10(1), 2002, s. 55-72.

Barlow, D. H., *Anxiety and its Disorders*, Guilford Press, New York, 1988.

Barnett, R. C. ve Gareis, K. C., "Reduced-Hours Employment: The Relationship between Difficulty of Trade-offs and Quality of Life", *Work and Occupations*, 27(2), 2000, s. 168-187.

Bartkowski, J. P. ve Xu, X., "Distant Patriarchs or Expressive Dads? The Discourse and Practice of Fathering in Conservative Protestant Families", *The Sociological Quarterly*, 41, 2000, s. 465-485.

Baruch, G. K., Biener, L. ve Barnett, R. C., "Women and Gender in Research on Work and Family Stress", *American Psychologist*, 42(2), 1987, s. 130-136.

Barutçu, A., *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Baştuğ, S., "The Household and Family in Turkey: A Historical Perspective", Rita Liljeström ve Elisabethh Özdalga (der.), *Autonomy and Dependence in the Family: Turkey and Sweden in Critical Perspective*, Swedish Research Institute, İstanbul, 2002, s. 99-115.

Baxter, J., "Marry or Not to Marry: Marital Status and Household Division of Labor", *Journal of Family Issues*, 26, 2005, s. 300-321.

Baxter, J., Hewitt, B., Haynes, M., "Life Course Transitions and Housework: Marriage Parenthood, and Time on Housework", *Journal of Marriage and Family*, 70, 2008, s. 259-272.

Benjamin, J., *Like subjects, love objects*, Yale University Press, New York, 1995, s. 49-114.

Berktay, F. "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 1-12.

Bernard van Leer Vakfı, Türkiye'de 0-8 yaş arası çocuğa yönelik şiddet araştırması raporu. Aile Çocuk Şiddet Konferansı, Boğaziçi Üniversitesi, 27 Mayıs 2014.

Bhasin, K., *Toplumsal Cinsiyet: "Bize Yüklenen Roller"*, Kadav Yayınları, 2003.

Biricik, A., "'Erkek Adam' Ezberini Bozmak Üzerine: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Sisteminin Resmi Söylem Üzerinden Kurgulanması", Nil Mutluer (der.), *Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2008, s. 232-246.

—, "Ok-Militarizm: Vatandaşlık, Borçluluk ve Çürükleştirmek Üzerine", Nurseli Y. Sünbüloğlu (der.), *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 369-392.

Biron, M., ve Bamberger, P., Aversive Workplace Conditions and Absenteeism: Taking Referent Group Norms and Supervisor Support into Account, *The Journal of Applied Psychology*, 97(4), s. 901-912, 2012.

Bolak, H., *Women Breadwinners and the Construction of Gender: Urban Working Class Households in Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kaliforniya Üniversitesi, 1990a.

—, "Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler", Şirin Tekeli (der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1990b, s. 173-198.

—, "Marital Power Dynamics: Women Providers and Working-class Households in Turkey", Joseph Gugler (der.), *Cities in the Developing World: Contexts and Processes*, Oxford University Press, New York, 1997, s. 218-232.

—, "He Loves to Show off Even Though He Is Poor: Gendered Strategies in the Turkish Working Class Households", *Unpublished Manuscript*, 1999.

Bolak, H., "Family Work in Working Class Households in Turkey", Rita Liljeström ve Elisabeth Özdalga (der.), *Autonomy and dependence in the family*, Routledge, Londra, 2002, s. 239-262.

Bolak-Boratav, H., "Construction of Masculinities in Turkey in the Context of Marriage and the Marital Relationship", Paper presented at the symposium titled "Masculinities in Turkey", XII. European Congress of Psychology, İstanbul, 4-8 Temmuz 2011.

Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, G. ve Eslen-Ziya, H., "Unpacking Masculinities in the Context of Social Change: Internal Complexities of the Identities of Married Men in Turkey", *Men and Masculinities*, 17, 2014, s. 299-324.

Bourdieu, P., *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge, 1990.

Bozett, F. W. ve Hanson, M. H., "Cultural Change and the Future of Fatherhood and Families", Frederick W. Bozett ve Shirley M. H. Hanson (der.), *Fatherhood and Families in Cultural Context*, Springer, New York, 1991, s. 263-275.

Brandth, B. ve Kvande, E., "Masculinity and Child Care: The Reconstruction of Fathering", *The Sociological Review*, 46, 1998, s. 293-313.

Brann-Barrett, M. T., Same Landscape, "Different Lens: Variations in Young People's Socio-economic Experiences and Perceptions in their Disadvantaged Working-class Community", *Journal Of Youth Studies*, 14(3), 2011, s. 261-278.

Bulut, A., ve Ortaylı, N., "Bir Araştırmanın Düşündürdükleri: Cinsel Sağlık Ama Nasıl", *A Study That Makes One Think: Sexual Health But How*, 2004, s. 60-63.

Burke, P. J. ve Reitzes, D. C., "The Link between Identity and Role Performance", *Social Psychology Quarterly*, 44(2), 1981, s. 83-92.

Burn, S., ve Ward, A., "Men's Conformity to Traditional Masculinity and Relationship Satisfaction", *Psychology of Men & Masculinity*, 6(4), 2005, s. 254-263.

Butler, A. B., Grzywacz, J. G., Bass, B. L.,ve Linney, K. D., "Extending the demands-control model: A daily diary study of job characteristics, work-family conflict and work-family facilitation", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(2), 2005, s. 155-169.

Butler, J., "Gender Trouble, Feminist Theory, and Psychoanalytic Discourse", Linda J. Nicholson (der.), *Feminism/Postmodernism (Thinking Gender)*, Routledge, 1990.

Buyurucu, G., "Erkekleştirdiklerimizden misiniz? ya da Erkek (M) illeti", *Migration und Männlichkeiten*, 14, 2006, s. 59-66.

Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S. ve Lamb, M. E., "Fatherhood in the Twenty-first Century", *Child Development*, 71, 2000, s. 127-136.

Calvo-Salguero, A., Martínez-De-Lecea, J.M., ve Carrasco-González A.M., "Work-Family

and Family-Work Conflict: Does Intrinsic-Extrinsic Satisfaction Mediate the Prediction of General Job Satisfaction?", *J Psychol*, 145(5), 2011, s. 435-61.

Cancian, F. M., "Gender Politics: Love and Power in the Private and Public Spheres", Arlene S. Skolnick ve Jerome H. Skolnick (der.), *Family in Transition: Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing and Family Organization*, Scott, Foresman, Glenvie, 1989, s. 219-230.

Castelain-Meunier, C., "The Place of Fatherhood and the Parental Role: Tensions, Ambivalence and Contradictions", *Current Sociology*, 50, 2002, s. 185-201.

Cengiz, K., Tol, U. U., ve Küçükural, Ö., "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", *Toplum ve Bilim*, 101, 2004, s. 50-70.

Charmaz, K., *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, Sage, Londra, 2006.

Chodorow, N., *The reproduction of mothering*, California University Press, Berkeley, 1978.

—, "Personal Meaning in Psychoanalysis, Gender, and Culture", *The power of feelings*, 1999.

Clarkberg, M. ve Moen, P., "Understanding the Time-Squeeze: Married Couples' Preferred and Actual Work-Hour Strategies", *American Behavioral Scientist*, 44(7), 2001, s. 1115-1136.

Connell, R. W., *Gender andPower: Society, the Person and SexualPolitics*, Stanford University Press, Stanford, California, 1987.

—, *Masculinities*, University of California Press, Berkeley, 1995.

Connell, R.W., "The social Organization of Masculinity", Stephen M. Whitehead ve Frank J. Barrett (der.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Malden, 2001, s. 30-50.

Cooper, M., "Being the 'Go-To Guy': Fatherhood, Masculinity, and the Organization of Work in Silicon Valley", *Qualitative Sociology*, 23, 2000, s. 379-405.

Cornwall, A., ve Lindisfarne, N., "Dislocating Masculinity: Gender, Power and Anthropology", Andrea Cornwall ve Nancy Lindisfarne (der.), *A Dislocating Masculinity*, Routledge, Londra, 1994, s. 11-47.

Cowan, P. A., Cowan ve Kerig, P. K., "Mothers, Fathers, Sons, and Daughters: Gender Differences in Family Formation and Parenting Style", Phillip A. Cowan, Dorothy Field, Donald A. Hansen, Arlene Skolnick ve Guy E. Swanson (der.), *Family, Self and Society: Toward a New Agenda for Family Research*, Lawrence Erlbaum, New Jersey, 1993, s. 165-195.

Craig, L., "Does Father Care Mean Fathers Share? A Comparison of How Mothers and Fathers in Intact Families Spend Time with Children", *Gender & Society*, 20, 2006, s. 259-281.

Çarkoğlu, A. ve Kalycıoğlu, E., *Türkiye'de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet Raporu*, İstanbul Politikalar Merkezi, 2013.

Çatay, Z., Allen, R. ve Samstag, R., "Maternal Regulation Strategies in the United States and Turkey: A brief report", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(5), 2008, s. 644-649.

Dabke, D., "Can Life Satisfaction be Predicted by Emotional Intelligence, Job Satisfaction and Personality type?", *LN Welingkar Institute of Management Development & Research*, 22, 2014.

Daly, K. J., "Reshaping Fatherhood: Finding the Models", William Marsiglio (der.), *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*, Sage, Thousand Oaks, California, 1995, s. 21-40.

Dayıoğlu, M., "The Impact of Household Income on Child Labour in Urban Turkey", *Journal of Development Studies*, 42(6), 2006, s. 939-956.

De Beauvoir, S., *The Second Sex*, Vintage Books, New York, 1973.

Deinhart, A., *Reshaping Fatherhood: The Social Construction of Shared Parenting*, Cilt 11, Sage, Thousand Oaks, California, 1998.

Delaney, C. L., "Relatives and relations", *The Seed and The Soil*, University of California Press, California, 1991, s. 147-200.

Delaney, C., *The Seed and the Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village Society*, The Regents of the University of California Press, Los Angeles, 1991.

Demez, G. *Kabadayı'dan Sanal Delikanlıya: Değişen Erkeklik İmgesi*, Babil Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Dempsey, K., "Who Gets the Best Deal From Marriage: Women or Men?", *Journal of Sociology*, 38, 2002, s. 91-110.

Demren, Ç., "Kadınlık Dolayımıyla Erkeklik Özelliği", *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2008, s. 73-92.

—, *Erkeklik Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. Ataerklik ve Erkeklik Biçimlerinin Karşılıklı İlişkileri ve Etkileşimleri*, Yüksek LisansTezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

Dermott, E., "The Intimate Father: Defining Paternal Involvement", *Sociological Research Online*, 8(4), 2003.

Dindar, C., "Babamın Sazının Önünde Oynadım, Başkasının Değil: Toplumumuzdaki Erkeklik Kimliği Üzerine Sosyopsikolojik Bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, 101, 2004, s. 225-236.

Dineen, B. R., Noe, R. A., Shaw, J. D., Duffy, M. K. ve Wiethoff, C., "Level and Dispersion of Satisfaction in Teams: Using Foci and Social Context to Explain the Satisfaction-Absenteeism Relationship", *Academy of Management Journal*, 50(3), 2007, s. 623-643.

Dinnerstein, D., *The Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements, And Human Malaise*, Harper & Row, New York, 1976.

Doss, B. D. ve Hopkins J. R., "The Multicultural Masculinity Ideology Scale: Validation from Three Cultural Perspective", *Sex Roles*, 38(9-10), 1998, s. 719-741.

Dribe, M. ve Stanfors, M., *Does Parenthood Strengthen a Traditional Household Division of Labor?* (Paper for the IZA Bertelsmann Foundation Workshop: Balancing Work and Family Life -Comparative Assessment and Institutional Reform), Bonn, 23-24 Kasım 2007.

Dribe, M. ve Stanfors, M., "Does Parenthood Strengthen a Traditional Household Division of Labor? Evidence from Sweden", *Journal of Marriage and Family*, 71, 2009, s. 33-45.

Duben, A., *Kent, Aile, Tarih*, L. Şimşek (çev.), İletişim, İstanbul, 2002.

Duben, A. ve Behar, C., *İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Durakbaşa, A., "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'", Ayşe B. Hacımirzaoğlu (der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Elliott, A., "Psychoanalytic Feminism: From Chodorow to Butler", Anthony Elliott (der.), *Psychoanalytic Theory: An Introduction*, Duke University Press, Kuzey Carolina, 2002, s. 125-155.

Emanuel, R., "On Becoming a Father: Reflections from Infant Observation", Judith Trowell ve Alicia Etchegoyen (der.), *The Importance of Fathers: A Psychoanalytic Re-Evaluation*, Routledge, Londra ve New York, 2002, s. 131-146.

Eslen-Ziya, H., *Erkeklik Algısı*, (Sözel bildiri), 7. Türk-Alman Psikiyatri Kongresi, Berlin, 21-25 Eylül 2010.

—, "The Social Construction of Masculine Identity in Turkey", Paper presented at the symposium titled "Masculinities in Turkey", XII. European Congress of Psychology, İstanbul, 4-8 Temmuz 2011.

Fallers, L. A. ve Fallers, M. C., "Sex Roles in Edremit", John G. Peristiany (der.), *Mediterranean Family Structures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 243-260.

Ferree, M. M., "Filling the Glass: Gender Perspectives on Families", *Journal of Marriage and Family*, 72, 2010, s. 420-439.

Fişek, G., "Psychopathology and the Turkish Family: A Family Systems Theory Analysis", Çiğdem Kağıçıbaşı (der.), *Sex roles, family, community in Turkey*, Indiana University Press, Bloomington, 1982, s. 295-321.

Fişek, G. O., "A Cross-cultural Examination of Proximity and Hierarchy as Dimensions of Family Structure", *Family Process*, 30, 1991, s. 121-133.

—, "Is Gender Hierarchy a Useful Concept in Describing Family Structure?", Justine van Lawick ve M. Sanders (der.), *Family gender and Beyond*, LS Press, Heemsted, The Netherlands, 1995.

—, Bende Bir Ben Var Ailemden İçeri: Türkiye'de Ailevi Benlik Araştırmaları, XII. Ulusal Psikoloji Kongresi, ODTÜ, Ankara, 11-13 Eylül 2002.

—, "The Traditional Self and Family in Flux: Opportunities and Risks Engendered by Change", (Invited lecture in a special seminar at the Transcultural Center), Stockholm, Sweden, 23 Eylül 2003.

Floyd, K. ve Morman, M. T., "Affection Received from Fathers as a Predictor of Men's Affection with their Own Sons: Tests of the Modeling and Compensation Hypotheses", *Communication Monographs*, 67, 2000, s. 347-361.

Freeman, T., "Psychoanalytic Concepts of Fatherhood: Patriarchal Paradoxes and the Presence of an Absent Authority", *Studies in Gender and Sexuality*, 9, 2008, s. 113-139.

Freud, S., "The passing of the Oedipal complex", *The International Journal of Psychoanalysis*, 5, 1924, s. 419-424.

—, *An Outline of Psychoanalysis*, Hogarth Press, Londra, 1949.

Frone, M. R., Russell, M. ve Cooper, M. L., "Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict: Testing a Model of the Work-Family Interface", *Journal Of Applied Psychology*, 77(1), 1992, s. 65-78.

—, "Relation of Work–Family Conflict to Health Outcomes: A Four-Year Longitudinal Study of Employed Parents", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70(4), 1997, s. 325-335.

Frone, M. R., Yardley, J. K. ve Markel, K. S., "Developing and Testing an Integrative Model of the Work-Family Interface", *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 1997, s. 145-67.

Frosh, S., *Sexual Difference, Masculinity and Psychoanalysis*, Routledge, Londra ve New York, 1994.

Frosh, S. Masculinity, Rationality and Family Therapy, *Systems Practice*, 10, 1997, s. 179-190.

Frosh, S. Intimacy, "Gender and Abuse: The Construction of Masculinities", U. McCluskey ve Hooper, C. (der.), *Psychodynamic Perspectives on Abuse: The Cost of Fear*, Jessica Kingsley, Londra, 2000.

Gavanas, A., "Domesticating Masculinity and Masculinizing Domesticity in Contemporary U.S. Fatherhood Politics", *Social Politics*, 11, 2004, s. 247-266.

Gjesme, T., "On the Concept of Future Time Orientation: Considerations of Some Functions' and Measurements' Implications", *International Journal of Psychology*, 18(5), 1983, s. 443-461.

Glass, J. ve Jesse, O., "Latino Fathers: The Relationship Among Machismo, Acculturation, Ethnic Identity and Paternal Involvement", *Psychology of Men and Masculinity* 11(4), 2010, s. 251-261.

Goff, S. J., Mount, M. K. ve Jamison, R. L., "Employer Supported Child Care, Work/Family Conflict, and Absenteeism: A Field Study", *Personnel Psychology*, 43(4), 1990, s. 793-809.

Goldberg, W. A., Tan, E. T. ve Thorsen, K. L., "Trends in Academic Attention to Fathers, 1930-2006", *Fathering*, 7, 2009, s. 159-180.

Gökçe, B., Acar, F., Ayata, A., Kasapoğlu, A., Ozer, İ. ve Uygun, H., *Gecekondularda Ailelerarası Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Grandey, A., Cordeiro, B. L. ve Crouter, A. C., "A Longitudinal and Multi-Source Test of the Work–Family Conflict and Job Satisfaction Relationship", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 2005, s. 305-323.

Greenberg, L. S. ve Goldman, R. N., *Emotion-Focused Couples Therapy: The Dynamics of emotion, love and power. American Psychological Association*, Washington, DC, 2008.

Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J., "Sources of Conflict Between Work and Family Roles", *Academy of Management Review*, 10(1), 1985, s. 76-88.

Greenstein, T. N., "Economic Dependance, Gender, and the Division of Labor in the Home: A Replication and Extension", *Journal of Marriage and the Family*, 62, 2000, s. 322-335.

Gutmann, M. C., "Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity", *Annual Review of Anthropology*, 26, 1997, s. 385-409.

Güler, M., "Üniversiteli ve İşçi Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümserlik-İyimserlik Düzeyleri", *Kriz Dergisi*, 6(1), 1994, s. 55-65.

Gürbüz, E., *A Measurement of Sex-trait Stereotypes*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1988.

Haas, L., ve O' Brien, M., "New Observations on How Fathers Work and Care: Introduction to the Special Issue - Men, Work and Parenting- Part I", *Fathering*, 8, 2010, s. 271-275.

Hackett, R. D., "Work Attitudes and Employee Absenteeism: A Synthesis of the Literature", *Journal of Occupational Psychology*, 62(3), 1989, s. 235-248.

Halfon, S., *Attachment in a Cultural Framework*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Hareven, T. K., *Family Time & Industrial Time: The Relationship between the Family and Work in a New England Industrial Community*, Cambridge University Press, 1982.

Hauari, H. ve Hollingworth, K., *Understanding Fathering, Masculinity, Diversity and Change*, (2009). (Retrieved from http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/understanding-fathering-diversil.pdf

Hausknecht, J. P., Hiller, N. J. ve Vance, R. J., "Work-Unit Absenteeism: Effects of Satisfaction, Commitment, Labor Market Conditions, and Time", *Academy of Management Journal*, 51(6), 2008, s. 1223-1245.

Hare-Mustin, R. T. ve Marecek, J., "The Meaning of Difference: Gender Theory, Postmodernism and Psychology", *American Psychologist*, 43, 1988, s. 455-464.

Hareven. T. K., *Family Time & Industrial Time: The Relationship between the Family and Work in a New England Industrial Community*, Cambridge University Press, 1982.

Hearn, J., Marie N., Kjerstin A., Dag, B., Lucas G., Roger K., Keith P. ve Linn S., "Hegemonic Masculinity and Beyond: 40 Years of Research in Sweden", *Men and Masculinities*, 15, 2012, s. 31-55.

Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B. B., *The Motivation to Work*, 2. baskı, Wiley, New York, 1959.

Herzog, James M., *Father Hunger: Explorations with Adults and Children*, Routledge, New York, 2013.

Hill, C. E., Thompson, B. J. ve Williams, E. N., "A Guide to Conducting Consensual Qualitative Research", *The Counseling Psychologist*, 25, 1997, s. 517-572.

Hill, C. E., Knox, S., Thompson, B. J., Williams, E. N., Hess, S. A., Ladany, N., "Consensual Qualitative Research: An Update", *Journal of Counseling Psychology*, 45(2), 2005, s. 196-205.

Hortaçsu, N., "Prelude to Marriage in Ankara: Educational Level, Reasons for Marriage, Feelings for Spouse and Families", *Boğaziçi Journal*, 9, 1995, s. 185-205.

Irin, "South Africa. One in Four Men Rape", IRIN News 18 Haziran 2009, Johannesburg: United Nations, available at: http://www.irinnews.org/Report/84909/

Ismail, A., Hasan, N. A., YU-FEI, M., C., Ismail, Y. ve Abu Samah, A. J., "Job Stress as a Predictor of Employee Health", *Studies In Business & Economics*, 8(2), 2013, s. 20-34.

İmamoğlu, E. O., "A model of Gender Relations in the Turkish Family", *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 6, 1994, s. 165-176.

İmamoğlu, O., *Çocuğun Aile İçinde Yetişme Ortamı ve Toplumsallaşması*, Türk Aile Ansiklopedisi, Cilt 1, Türk Yazarlar Birliği Vakfı, Ankara, 1991, s. 236-240.

Janeway, E., *Powers of the Weak*, Alfred A. Knopf, New York, 1980.

Johnson, M. P., "Conflict and Control: Symmetry and Asymmetry in Domestic Violence, Alan Booth, Ann Crouter, Mari Clements ve Tanya Boone-Hollday (der.), *Couples in Conflict*, Lawrance Erlbaum Associates, Maghwah, New Jersey, 2001, s. 95-104.

Jurich, A. P., White, M. B., White, C. P. ve Moody, R. A., "Internal Culture of the Family and its Effects on Fatherhood", Frederick W. Bozett ve Shirley M. H. Hanson (der.), *Fatherhood and Families in Cultural Context*, Springer, New York, 1991, s. 237-262.

Kağıtçıbaşı, Ç., "Introduction", Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Diane Sunar (der.), *Sex Roles, Fa-*

mily & Community in Turkey, Indiana University Turkish Studies, Bloomington, 1982, s. 1-27.

—, *Family and Human Development Across Cultures,* Lawrence Erlbaum Publication, Mathway, New Jersey, 1996.

—, "Psychology and Human Competence Development, Applied Psychology", *An International Review*, 51, 2002, s. 5-22.

Kağıtçıbaşı, Ç., ve Ataca, B., "Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey, Applied Psychology", *An International Review*, 36, 2005, s. 403-422.

Kandiyoti, D., "Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women", *Signs*, 3, 1977, s. 57-73.

—, "Urban Change and Women's Roles: An Overview and Evaluation", Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.), *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Indiana University Press, 1982, s. 57-73.

—, "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case", *Feminist Studies*, 13, 1987, s. 317-338.

—, "The Paradoxes of Masculinity: Some Thoughts on Segregated Societies", Andrea Cornwall ve Nancy Lindisfarne (der.), *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, Routledge, Londra, 1994, s. 197-213.

—, "Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies", *Gendering the Middle East: Emerging Perspectives*, 1996, s. 1-29.

—, Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis, İstanbul, 1997, s. 169-180.

—, "Gender, Power and Contestation", Cecile Jackson ve Ruth Pearson (der.), *Feminist Visions of Development: Gender, Analysis, and Policy*, Routledge, Londra, 1998.

Kimmel, M., "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity", Harry Brod ve Michael Kaufman (der.), *Theorizing Masculinities*, Sage, Newbury Park, California, 1984, s. 119-141.

—, "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity", Stephen M. Whitehead ve Frank J. Barrett (der.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Malden, 2001, s. 266-287.

Kimmel, M. S., Toward Men's Studies, *American Behavioral Scientist*, 29, 1986, s. 517-529.

Kimmel, M. S., Messner, M. A. (der.), *Introduction Men's Lives*, Pearson Allyn and Bacon, Boston, 2007, s. 15-23.

Kıray, M, "Changing Roles of Mothers: Changing Intra-family Relations in a Turkish Town", John G. Peristiany (der.), *Mediterranean Family Structures,* Cambridge University Press, Londra, 1976.

Kırımlı, Y., Yetişkin Olmaya İlk Adım "Sünnet", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 24, 2010, s. 19-35.

Knudson-Martin, C., "Changing gender norms in families and society: Toward equality amidst complexities and contradictions", Froma Walsh (der.), *Normal Family Processes*, 4. baskı, The Guilford Press, New York, 2011, s. 324-346.

—, "Why power matters: Creating a foundation of mutual support in couple relationships", *Family Process*, 52, 2013, s. 5-18.

Kompter, A., Hidden Power in Marriage, *Gender and Society*, 3, 1989, s. 187-216.
Koytak, E. "Tahakküme hükmetmek: Bourdieu sosyolojisinde toplum ve bilim ilişkisi", *Sosyoloji Dergisi*, 3, Dizi 25, Sayı 2012/2, s. 85-101.
Krampe, E. M., "When is the Father Really There? A Conceptual Reformulation of Father Presence", *Journal of Family Issues*, 30, 2009, s. 875-897.
Kurt, A. "Hegemonik" Erkeklikten "Kasınsılaştırılmış" Erkekliğe: Biscolata Reklamlarında Erkekliğin Üretimi ve Yeniden Üretimi, Yedinci Ulusal Sosyoloji Kongresi, 2013.
Lamb, M. E., Tamis-Lemonda, C. S., "The Role of Father: An Introduction", Michael E. Lamb (der.), *The Role of the Father in Child Development*, John Willey & Sons, New Jersey, 2004, s. 1-31.
Lareau, A., "My Wife Can Tell Me Who I Know: Methodological and Conceptual Problems in Studying Fathers", *Qualitative Sociology*, 23, 2000, s. 407-433.
Larossa, R., "Fatherhood and Social Change", *Family Relations*, 37, 1988, s. 451-457.
—, *The Modernization of Fatherhood: A Social and Political History*, University of Chicago Press, Chicago, 1997.
—, "The Culture and Conduct of Fatherhood in America, 1800 to 1960", *Japanese Journal of Family Sociology*, 19, 2007, s. 87-98.
Lemon, J., "Masculinity in Crisis?", *Agenda*, 24, 1995, s. 61-71.
Leung, M., Chan, Y. I. ve Dongyu, C., "Structural Linear Relationships between Job Stress, Burnout, Physiological Stress, and Performance of Construction Project Managers", *Engineering Construction & Architectural Management*, 18(3), 2011, s. 312-328.
Leupnitz, D. A., *The Family Interpreted: Feminist Theory in Clinical Practice, Basic Books*, New York, 1988.
MacLeod, A. K. ve Byrne, A., "Anxiety, Depression, and the Anticipation of Future Positive and Negative Experiences", *Journal of Abnormal Psychology*, 105(2), 1996, s. 286-289.
Macqueen, K. M., McLellan, E., Kay, K. ve Milstein, B., "Codebook Development for Team-based Qualitative Analysis", *Cultural Anthropology Methods*, 10, 1998, s. 31-36.
Marks, M., "Letting Fathers in", Judith Trowell ve Alicia Etchegoyen, (der.), *The importance of Fathers: A Psychoanalytic Re-evaluation*, Routledge, Londra ve New York, 2002, s. 93-106
Marsiglio, W., "Fatherhood Scholarship: An Overview and Agenda for the Future", William Marsiglio (der.), *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*, Sage, Thousand Oaks, 1995.
Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., ve Lamb, M. E., "Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond", *Journal of Marriage and Family*, 62, 2000, s. 1173-1191.
Mason, J., "Linking Qualitative and Quantitative Data Analysis", Alan Bryman ve Robert G. Burgess (der.), *Analyzing Qualitative Data*, Routledge, Londra, 1994, s. 89-110.
Maton, K., Habitus, Michael Grenfell (der.), "Pierre Bourdieu", *Key concepts*, Acumen Publishers, Durham, 2008, s. 49-65.
Matthews, R. A., Swody, C. A. ve Barnes-Farrell, J. L., "Work Hours and Work-Family Conflict: The Double-Edged Sword of Involvement in Work and Family", *Stress And Health*, 28(3), 2012, s. 234-247.
Messerschmidt, J., "Engendering Gendered Knowledge: Assessing the Academic Appropriation of Hegemonic Masculinity", *Men and Masculinities*, 15, 2012, s. 56-76.

—, "Varieties of 'Real Men'", Michael S. Kimmel ve Michael A. Messner (der.), *Men's Lives*, Pearson Allyn and Bacon, Boston, 2007, s. 3-20.

Messner, M., "Boyhood, Organized Sports, and the Construction of Masculinities", *Journal of Contemporary Ethnography*, 18, s. 416-444, 1990.

Minuchin, S., *Families and Family Therapy*, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

Mintz, S., "From Patriarchy to Androgyny and Other Myths: Placing Men's Family Roles in Historical Perspective", Alan Booth ve Ann C. Crouter Erlbaum (der.), *Men in Families: When do They Get Involved? What Difference Does It Make?*, Mahwah, New Jersey, 1998, s. 3-30.

Mitcell, S. A. ve Aron, L., *Preface, Relational Psychoanalysis: The Emergence of a Tradition*, The Analytic Press, Hillsdale, New Jersey, 1999.

Moghadam, S., Knudson-Martin, C. ve Rankin-Mahoney, A., "Gendered power in cultural contexts: Part III. Couple relationships in Iran", *Family Process*, 48, 2009, s. 41-54.

Moore, H., L., *A Passion for Difference*, Polity Press, Cambridge, 1994.

Morman, M. T. ve Floyd, K., A., "Changing Culture of Fatherhood: Effects on Affectionate Communication, Closeness, and Satisfaction in Men's Relationships with their Fathers and their Sons", *Western Journal of Communication*, 66, 2002, s. 395-411.

Mutluer, N., "Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: 'Namussallaştırma'", *Sociology Sage Publications*, 41(3), 2007, s. 457-474.

—, *Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2008.

Nauck, B. ve Klaus, D., "Families in Turkey", Bert N. Adams ve Jan Trost. (der.), *Handbook of world families*, Sage Publications, California, 2005, s. 364-388.

Ng, W. ve Diener, E., "What Matters to the Rich and the Poor? Subjective Well-Being, Financial Satisfaction, and Postmaterialist Needs across the World", *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(2), 2014, s. 326-338.

Okman-Fişek, G., "Bende Bir Ben Var Ailemden İçeri: Türkiye'de Ailevi Benlik Araştırmaları", 12. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde sunulan tebliğ, ODTÜ, Ankara, 11-13 Eylül 2002.

Olson, E. A., "Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husband-Wife Relationships", Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.), *Sex roles, family & community in Turkey* içinde, Indiana University Turkish Studies, Bloomington, 1982, s. 33-72.

Onur, H. ve Koyuncu, B., "'Hegemonik' Erkekliğin Görünmeyen Yüzü", *Toplum ve Bilim*, 101, 2004, s. 31-49.

Ortaylı, İ., "The Family in Ottoman Society", Türköz Erder (der.), *Family in Turkish society: Sociological and Legal Studies*, Turkish Social Science Association, Ankara, 1985, s. 93-104.

—, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan, İstanbul, 2001.

Özbay, C. ve Baliç, İ., "Erkekliğin Ev Halleri", *Toplum ve Bilim*, 101, 2004, s. 89-103.

Palkovitz, R., *Involved Fathering and Men's Adult Development: Provisional Balances*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey, 2002.

Pehlivanoğlu, P., *Differences in Turkish Parenting Practices Due to Socioeconomic Status and Sex of the Child*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1998.

Person, E. S., "The Erotic Transference in Women and in Men: Differences and Consequences", *Journal of American Academy of Psychoanalysis*, 13, 1985, s. 159-180.

Pira, A. ve Elgün, A., "Toplumsal Cinsiyeti İnşaa Eden Bir Kurum Olarak Medya; Reklamlar Aracılığıyla Ataerkil İdeolojinin Yeniden Üretilmesi", Erişim Tarihi: 21.08.2016: http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2004/1130848482.pdf

Pleck, J., The Male Sex Role: Definitions, Problems, and Sources of Change, *Journal of Social Issues,* 32, 1976, s. 155-64.

Pleck, J., Masciadrelli, B., "Paternal Involvement: Levels, Sources, and Consequences", Michael E. Lamb (der.), *The Role of the Father in Child Development*, John Willey & Sons, New Jersey, 2004, s. 222-271.

Pleck, J. H., Sonenstein, F. L. ve Ku, L. C., "Masculinity Ideology and its Correlates", Blythe M. Clinchy ve Julie K. Norem (der.), *The Gender and Psychology Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 308-323.

Pleck, E. H., "Two Dimensions of Fatherhood: A History of the Good Dad/Bad Dad Complex", Michael E. Lamb (der.), *The role of the Father in Child Development*, John Willey & Sons, New Jersey, 2004, s. 32-57.

Quek, K. M., "We-consciousness: Creating equality in collectivist culture", Carmen Knudson-Martin ve Anne R. Mahoney(der.), *Couples, gender, and power: Creating change in intimate relationships,* Springer, New York, 2009, s. 193-214.

Ranson, G., "Men at Work: Change -or No Change?- In the Era of the 'New Father'", *Men and Masculinities*, 4, 2001, s. 3-26.

Reynolds, J. ve Aletraris, L., "Work-Family Conflict, Children, and Hour Mismatches in Australia", *Journal of Family Issues*, 28(6), 2007, s. 749-772.

Rohner, R. P. ve Pettengill, S. M., "Perceived Parental Acceptance-Rejection and Parental Control among Korean Adolescents", *Child Development*, 56, 1985, s. 524-528.

Roland, A., *In Search of Self in India and Japan,* Princeton University Press, New Jersey, 1988.

Rothbard, N. P. ve Edwards, J. R., "Investment in Work and Family Roles: A Test of Identity and Utilitarian Motives", *Personnel Psychology*, 56(3), 2003, s. 699-729.

Roy, K. M., "Men Father Stories: A Life Course Examination of Paternal Identity Among Low-income African American", *Journal of Family Issues*, 27, 2006, s. 31-54, 2006.

Rubin, G., "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex", Rayna R. Reiter (der.), *Toward an Anthropology of Women*, Monthy Review Press, New York, 1975, s. 157-210.

Sakallı-Uğurlu, N., "Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklere İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı", *Türk Psikoloji Yazıları*, 6, 2003, s. 1-20.

Sancar, S., *Erkeklik İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Sarı, U., *Men Who Desire to Conquer: Romantic Love and Masculinity Among Some Young Professionals*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2004.

Sattel, J. W., "Men, Inexpressiveness, and Power", Blythe M. Clinchy ve Julie K. Norem (der.), *The Gender and Psychology Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 498-504.

Sayıl, M. ve Yağmurlu, B, *Ana babalık: Kuram ve Araştırma*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Seçkin, K. B., *A Narrative Analysis of the Construction of Self in a Group of Turkish Uni-*

versity Undergraduates: A Self Amidst Tradition and Change, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1996.

Sefer, N., *Paternal Representations in Late Adolescence*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Seidler, V. J., *Man Enough: Embodying Masculinities*, Sage Publications, California, 1997.

—, "Fatherhood, Masculinity, and Parental Relationships", Soren Ervo ve Thomas Johansson (der.), *Moulding Masculinities: Among Men*, Ashgate Publishing, Burlington, 2003, s. 212-226.

Shirani, F. ve Henwood, K., "Continuity and Change in a Qualitative Longitudinal Study of Fatherhood: Relevance Without Responsibility", *Intergenerational Journal of Social Research Methodology*, 14, 2011, s. 17-29.

Shows, C. ve Gerstel, N., "Fathering, Class, and Gender: A Comparison of Physicians and Emergency Medical Technicians", *Gender & Society*, 23, 2009, s. 161-187.

Silverstein, L. B., Levant, R. F., ve Auerbach, C. F., "Contemporary Fathers Reconstructing Masculinity: Clinical Implications of Gender Role Strain", *Professional Psychology: Research and Practice*, 33, 2002, s. 361-369.

Sirman, N., Çocuğun "Yaşamında Babanın Rolü", *Sempozyum raporu, 20 Aralık 2000*, Anne-Çocuk Eğitim Vakfı, İstanbul, 2001, s. 40-45.

Skolnick, A., "Changes of heart: Family Dynamics in Historical Perspective", Philip A. Cowan ve Dorothy Field, Donald A. Hansen, Arlene Skolnick, Guy E. Swanson (der.), *Family, Self, and Society: Toward a New Agenda for Family Research*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey, 1993, s. 43-68.

Snarey, J., *How Fathers Care for the Next Generation: A Four-decade Study*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1993.

Spector, P. E., *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences*, Sage Publications Inc., Thousand Oaks, CA, 1997.

Stearns, P. N., "Fatherhood in Historical Perspective: The Role of Social Change", Frederick W. Bozett ve Shirley M. H. Hanson (der.), *Fatherhood and Families in Cultural Context*, Springer, New York, 1991, s. 28-53.

Steil, J. M., "Contemporary Marriage: Still an Unequal Partnership", Clyde A. Hendrick ve Susan S. Hendrick (der.), *Close Relationships: A Sourcebook*, Sage Publication, Londra, 2000, s. 125-139.

—, *Marital Equality: Its relationship to the well-being of husbands and wives*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1997.

Stier, H., Lewin-Epstein, N. ve Braun, M., "Welfare Regimes, Family-Supportive Policies and Women's Employment along the Life-Course", *American Journal of Sociology*, 106(6), 2001, s. 1731-1760.

Strauss, A. ve Corbin, J., *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Sage Publications, 1998.

Sullivan, O., "Changing Gender Practices within the Household: A Theoretical Perspective, *Gender and Society*, 18, 2004, s. 207-222.

—, *Changing gender relations, changing families: Tracing the pace of change over time*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2006.

Sunar, D., "Change and Continuity in the Turkish Middle Class Family", Elisabeth Özdalga ve Rita Liljestrom (der.), *Autonomy and Dependence in Family: Turkey and Sweden*

in Critical Perspective, Swedish Research Institute, İstanbul, 2002, s. 137-217.

Sunar, D., Fişek G.O., "Contemporary Turkish Families", Jaipaul L. Roopnarine ve Uwe P. Gieler (der.), *Families in Global Perspective* içinde, Pearson/Allyn ve Bacon, Boston, 2005, s. 169-183.

Tait, M., Padgett, M. Y. ve Baldwin, T. T., "Job and Life Satisfaction: A Reevaluation of the Strength of the Relationship and Gender Effects as a Function of the State of the Study", *Journal Of Applied Psychology*, 74(3), 1989, s. 502-507.

Thebaud, S., "Masculinity, Bargaining and Breadwinning: Understanding Men's Housework in the Cultural Context of Paid Work", *Gender & Society*, 24, 20010, s. 330-354.

Timur, S., *Türkiye'de Aile Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1972.

Toprak, Z., *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Tokgöz, T., *Conflict in Cross- gender Intimate Relationships: The Effect of Westernization on the " Expanding Self " of Turkish Undergraduates*, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1999.

Tolan, B., *Aile, Cinsiyet ve Cinsel Roller*, Türk Aile Ansiklopedisi, Türk Yazarlar Birliği Vakfı, Ankara, 1991, s. 208-214.

Townsend, N., *Package Deal: Marriage, Work And Fatherhood In Men's Lives*, Temple University Press, Philadelphia, 2002.

Trommsdorf, G., "Future Time Perspective and Control Orientation: social conditions and consequences", Zbigniew Zaleski (der.), Psychology of Future Orientation, Lublin. Scientific Society of KIT, Poland, 1994, s. 39-63.

Türkdoğan, O., "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara, 1992, s. 29-66.

Urien, B.," Validation d'une Échelle de Mesure d'une Nouvelle Dimension Temporelle en Comportement du Consommateur: L'anxiété Face à L'avenir", *Revue Française du Marketing*, (189/190), 77, 2002.

Üstünel, A. Ö., *Türk Gençlerinde Anne ve Baba ile Kurulan Özdeşimin Erkek Benliğinin Oluşumundaki Rolü*, (Sözel bildiri), 7. Türk-Alman Psikiyatri Kongresi, Berlin, 21-25 Eylül 2010.

Van Veldhoven, M. J. P. M. ve Beijer, S. E., "Workload, Work-to-Family Conflict, and Health: Gender Differences and the Influence of Private Life Context", *Journal of Social Issues*, 68(4), 2012, s. 665-683.

Vincent, L. ve Chiwandire, D., "Rehearsing or reversing harmful masculine scripts? South African men's romance narratives", *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, 27(2), 2013, s. 12-21.

Wetherell, M. ve Edley, N., "Negotiating Hegemonic Masculinity: Imaginary Positions and Psycho-Discursive Practices", *Feminism & Psychology*, 9, 1999, s. 335-356.

Whitehead, S. M., "Man: The Invisible Gendered Subject", Stephep M. Whitehead ve Frank J. Barrett (der.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Malden, 2001, s. 351-368.

Whitehead, S. M., Barrett, F. J., "The Sociology of Masculinity", Stephen M. Whitehead ve Frank J. Barrett (der.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Malden, 2001, s. 1-26.

Williams, S., "What is Fatherhood?: Searching for the Reflexive Father", *Sociology*, 42, 2008, s. 487-502.

Wood, B., "Proximity and Hierarchy: Orthogonal Dimensions of Family Interconnectedness", *Family Process*, 24, 1985, s. 487-507.

Wyrod, R., "Between Women's Rights and Men's Authority: Masculinity and Shifting Discourses of Gender Difference in Urban Uganda", *Gender and Society*, 22, 2008, s. 799-824.

Yavuzer, H., Demir, İ., Meşeci, F., Sertelin, Ç., "Günümüz Gençliğinin Gelecek Beklentileri", *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 2015, s. 93-103.

Yumul, A., "Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden", *Toplum ve Bilim*, 84, 2000, s. 37-50.

Zaleski, Z., "Future Anxiety: Concept, Measurement, and Preliminary Research", *Personality and Individual Differences*, 21(2), 1996, s. 165-174.

İsim Dizini

Aboim, S. 44, 59, 385
Abramson, L. Y. 39
Abrantes, P. 35, 380
Acaroğlu, H. 37
Adams, G. A. 42
Alemdaroğlu, A. 66
Allen, R. 26
Alloy, L. B. 39
Altınay, A. G. 61, 62, 64, 386, 388, 398, 399
Amato, W. 10, 18
Anderson, S. E. 36
Arat, Y. 64, 386, 388, 398, 399
Aries, P. 11, 12
Aron, L. 28
Astone, N. M. 44
Ataca, B. 25, 53, 63
Auerbach, C. F. 10, 12, 14, 20, 21
Ayçiçeği-Dinn, A. 25, 30

Bakırcı, K. 37
Baliç, İ. 63
Bamberger, P. 41
Barkowski, J. P. 15
Barlow, D. H. 39
Barnes-Farrell, J. L. 37, 381
Barnett, R. C. 36
Baruch, G. K. 36
Barutçu, A. 62
Bass, B. L. 41
Baştuğ, S. 50, 53
Baxter, J. 43, 44, 384
Behar, C. 21, 22, 48, 49, 50, 381
Beijer, S. E. 36
Benjamin, J. 34
Benjamin, Jessica 33
Berktay, F. 66
Beutelli, N. J. 35
Biron, M. 41
Bolak, H. 30, 31, 43, 53, 54, 55, 63, 64, 218, 372, 376, 384, 386, 388, 392, 397
Bolak-Boratav, H. 218, 392, 397
Bourdieu, P. 34, 35, 379
Bozett, F. W. 10, 11, 18
Bradley, R. H. 10, 16
Brandth, B. 16
Brann-Barrett, M. T. 66
Bulut, A. 62
Burke, P. J. 37
Burn, S. 46
Butler, A. B. 41, 59, 299
Buyurucu, G. 62
Byerly, R. T. 36

Cabrera, N. J. 10, 16
Calvo-Salguero, A. 41, 42
Cancian, F. M. 58
Carrasco-Gonzales, A. M. 41
Castelain-Meunier, C. 13
Cengiz, K. 57, 63, 65, 397
Charmaz, K. 72
Chiwandire, D. 60
Chodorow, N. 33
Clarkberg, M. 36
Coffey, B. S. 36
Connell, R. W. 3, 56, 57, 58, 59, 63
Cooper, M. 13, 14, 16, 18, 36, 376
Corbin, J. 72
Cordeiro, B. L. 42
Cornwall, A. 57, 58, 66
Cowan, P. A. 13, 15
Craig, L. 10, 17
Crouter, A. C. 42

Çarkoğlu, A. 54
Çatay, Z. 26
Çiller, Tansu 275
Çubukçu, Nimet 275

Dabke, D. 41
Daly, K. J. 10, 14, 20
Dariotis, J. 44

Day, R. D. 10, 18
Dayıoğlu, M. 37
De Beauvoir, S. 55
Deinhart, A. 18
Delaney, C. L. 29, 32, 49, 63, 64, 65
Demez, G. 65, 66, 386, 393, 394
Demir, İ. 40
Demirtaş, N. 66
Dempsey, K. 43, 45, 384
Demren, Ç. 48, 51, 57, 59, 62, 63, 382, 383, 384, 389
Dermott, E. 10, 15, 16
Diener, E. 41
Dineen, B. R. 41
Dinnerstein, D. 33
Diri, A. 63
Doss, B. D. 59
Dribe, M. 14, 44
Duben, A. 21, 22, 48, 49, 50, 381
Duffy, M. K. 41
Durakbaşa, A. 66

Edley, N. 57
Edwards, J. R. 37
Elgün, A. 65
Elliott, A. 32, 33
Emanuel, R. 13

Fallers, L. A. 63
Ferree, M. M. 42
Fişek, G. O. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 217, 299, 365, 376, 386, 389, 390, 391, 392, 397
Floyd, K. 10, 14, 16, 20, 21
Freeman, T. 10, 12, 13, 14
Freud, S. 32
Frone, M. R. 36, 42
Frosh, S. 13, 14, 58, 397

Gareis, K. C. 36
Gavanas, A. 19
Gerstel, N. 16, 17, 18
Gjesme, T. 39
Glass, J. 17
Goff, S. M. 36
Goldberg, W. A. 10, 14
Grandey, A. 42
Greenberg, L. S. 46
Greenhaus, J. H. 35
Greenstein, T. N. 43, 384
Grzywacz, J. G. 41
Guttmann, M. C. 56
Güler, M. 41
Gürbüz, E. 65, 66, 372

Haas, L. 16, 380
Hackett, R. D. 41
Halfon, S. 31, 370
Hanson, M. H. 10, 11, 18
Hareven, T. K. 11, 12
Hasan, N. A. 36
Hauari, H. 15, 20
Hausknecht, J. P. 41
Haynes, M. 43, 44
Henwood, K. 16
Herzberg, F. 42
Herzog, J. M. 31
Hess, S. A. 76
Hewitt, B. 43, 44
Hill, C. E. 76
Hiller, N. J. 41
Hoffert, S. 10, 16
Hollingworth, K. 15, 20
Hopkins, J. R. 59
Hortaçsu, N. 23, 24, 49, 52, 53
Hynes, K. 44

Ismail, A. 36
İmamoğlu, E. O. 25, 26, 29, 32, 53

Jamison, R. L. 36
Janeway, E. 55
Jonathan, M. P. 43
Jurich, A. P. 10, 11

Kağıtçıbaşı, Ç. 22, 24, 25, 30, 49, 53, 63
Kalaycıoğlu, D. 53, 54
Kandiyoti, 32, 61, 63, 64, 65, 66, 371, 389, 397

Kay, K. 76
Kerig, P. K. 13, 15
Kıray, M. 22, 23, 24, 29, 30, 31, 48, 371, 389
Kimmel, M. S. 32, 55, 56, 58
King, L. A. 42
Knudson-Martin, C. 42, 43, 45, 46, 47
Kompter, A. 43
Koytak, E. 34
Koyuncu, B. 64
Krampe, E. M. 19, 20
Ku, L. C. 58
Küçükural, Ö. 57, 63, 65, 397
Kvande, E. 16, 20

Ladany, N. 76
Lamb, M. E. 10, 11, 14, 16, 17, 18
Lareau, A. 16
Larossa, R. 11, 12, 16, 17, 18, 21
Leung, M. 36
Leupnitz, D. A. 12
Levant, R. F. 10, 12, 14, 20, 21
Lewin-Epstein, N. 36
Lindisfarne, N. 57, 58, 66
Linney, K. D. 41

MacLeod, A. K. 39
Macqueen, K. M. 76
Markel, K. S. 36, 42
Marks, M. 13
Marsiglio, W. 10, 11, 16, 18
Martinez-De-Lecea, J. M. 41
Masciadrelli, B. 16, 17
Mason, J. 4
Maton, K. 35
Matthews, R. A. 37, 381
Mausner, B. 42
Messerschmidt, J. 3, 58
Messner, M. 55, 56, 58
Meşeci, F. 40
Metalsky, G. I. 39
Milstein, B. 76
Mintz, S. 10, 11
Minuchin, 28
Mitcell, S. A. 28
Moen, P. 36
Moody, R. A. 10
Moore, H. L. 57
Morman, M. T. 14, 16, 20
Mount, M. K. 36
Mutluer, N. 61, 62

Noe, R. A. 41

Olson, E. A. 51
Onur, H. 64
Ortaylı, İ. 21, 22, 48, 62

Özbay, C. 63

Padgett, M. Y. 41
Palkovitz, R. 16, 17
Pehlivanoğlu, P. 25, 27, 32
Pettengil, S. M. 15
Pira, A. 65
Pleck, J. 10, 11, 12, 16, 17, 44, 56, 58, 59, 376

Rankin-Mahoney, A. 47
Ranson, G. 19
Reitzes, D. C. 37
Reynolds, J. 36, 380
Rohner, R. P. 15
Roland, A. 28, 29, 372, 376
Rothbard, N. P. 37
Roy, K. M. 21
Rubin, G. 55
Russell, M. 36

Sakallı-Uğurlu, N. 65
Samstag, R. 26
Sancar, S. 3, 19, 29, 30, 34, 49, 53, 61, 63, 64, 369, 376, 377, 384, 385, 394, 395, 396
Seçkin, K. B. 29, 31, 376
Sefer, N. 27, 30, 31, 370
Seidler, V. J. 10, 12, 13, 14
Sertelin, Ç. 40
Shaw, J. D. 41
Shirani, F. 16

Shows, C. 16, 17, 18
Silverstein, L. B. 10, 12, 14, 20, 21
Sirman, N. 29
Skolnick, A. 12
Snarey, J. 20
Snyderman, B. B. 42
Sonenstein, F. L. 44, 58
Spector, P. E. 42
Stanfors, M. 14, 44
Stearns, P. N. 11
Steil, J. M. 43, 45, 46, 384
Stier, H. 36
Strauss, A. 72
Sullivan, O. 9
Sunar, D. 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 63, 299, 386, 389, 390, 391
Swody, 37, 381

Tait, M. 41
Tamis-Lemonda, C. S. 10, 11, 14, 16, 17
Tan, E. T. 10, 14
Thebaud, S. 43, 384
Thompson, B. T. 76
Thorsen, K. L. 10, 14
Timur, S. 22, 23
Tol, U. U. 57, 63, 397
Tolan, B. 23, 52, 53, 390
Toprak, Z. 22, 299
Townsend, N. 16, 34
Trommsdorf, G. 39

Üstünel, A. Ö. 30, 365, 370, 376

Van Veldhoven, M. J. P. 36
Vance, R. J. 41
Vincent, L. 60

Ward, A. 46
Wetherell, 57
White, A. M. 10
Whitehead, M. 55, 66
Williams, S. 14, 16, 20, 76
Wood, B. 28
Wyrod, R. 44, 45, 385, 390

Xu, X 15

Yardley, J. K. 36, 42
Yavuzer, H. 40
Yumul, A. 66, 67

Zaleski, Z. 38, 39, 40

Kavram ve Yer Dizini

12 Eylül 164, 293, 378

Adana 82, 159, 160, 161, 163
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 79, 83
Ahlâki değerler 172
aile
  bağları 50
  çekirdek aile 21, 23, 63, 267, 390
  geleneksel aile 43, 52, 289, 298, 299, 376
  geniş aile 22, 23
  içi ilişkiler 24, 27, 29, 30, 48, 54, 95, 254
  içi şiddet, 64, 388
  reisliği 22, 29, 43, 49, 53, 194, 195, 207, 218, 286, 271, 291, 391, 387, 392
  yapısı 9, 23, 24, 51, 140, 209, 256, 381, 391
ailenin bütünlüğü 50
ailevi benlik 28, 29, 286, 365
Akdeniz 82, 97, 101, 106, 110, 114, 122, 151, 153, 161, 190, 192, 230
Akdenizliler 98, 105, 108, 110, 113, 120, 124, 136, 139, 191, 225
akrabalık 23, 88
Aleviler 118, 142, 255
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 15, 16, 55, 58
Ankara 51, 150, 158, 291, 382
anne-çocuk ilişkisi, 33, 313
annelik 10-16, 32, 33, 132, 136, 142
  rolü 13, 14
anneyle ilişki 135, 313, 383
Antalya 150, 156, 158, 161, 162, 165, 203, 290
askerlik 4, 57, 61-63, 74, 117, 182, 258, 259, 262, 280, 353, 394
aşk ilişkisi 50, 60, 217, 382, 392
ataerkillik 12, 13, 21-25, 43, 47, 48, 52, 53, 55, 57, 61-66, 126, 274, 307, 382, 389, 390, 396, 398, 399
  ataerkil söylem 47, 399
Avrupa 5, 11, 28, 55, 158, 160, 242, 272, 297
Avustralya 55

baba
  -çocuk, ilişkisi 19, 21, 24, 26, 29, 30, 116, 219, 289, 304, 337, 341, 366, 368, 369, 377
  -oğul çatışması 31
  -oğul ilişkisi 19-21, 30, 31, 74, 112, 298, 308, 369
  otoritesi 31, 199, 220, 221, 248, 373, 393
  varlığı 19
babalık 10-16, 18-21, 24, 29, 110, 132, 136, 268, 296, 311, 376, 398
  davranışı 19
  modeli 11, 12, 14
  normları 15, 16, 18, 19
  rolü 10, 11, 14, 16, 398
babayla ilişki 24, 75, 95, 110, 117, 124, 145, 308, 367
bakım hiyerarşisi 106, 248, 368, 374, 376
Batı literatürü 24, 30, 58
bekâret 51
berdel 88
beşik kertmesi 88
bireyselleşme 49, 290, 298
boşanma 50, 88, 196, 198, 215, 270, 290

ceza 32, 102, 220, 307
cinsel ahlâk 50, 396
cinsellik 3, 46, 47, 50, 62, 64, 66, 74, 139, 187, 211, 215, 216, 244, 246, 258, 260-262, 308, 353, 375, 381, 382
cinsiyet
  eşitliği 33, 42, 44, 55, 59, 60, 386, 399
  hiyerarşisi 53, 218, 385, 393
  ideolojisi 13
  rolü 17, 42, 46, 47, 54, 56, 57, 59, 60, 62

cinsiyetçi söylem 47
cinsiyete dayalı iş bölümü 53
cinsiyetlerarası rol ayrımı 14
Cumhuriyet dönemi 21, 22, 48, 66

çalışma
  hayatı 4, 9, 18, 34, 38, 53, 54, 74, 75, 154, 180, 274, 377, 379, 380, 381, 395 *ayrıca bkz.* iş hayatı
  saatleri 35, 36, 148
çocuk
  bakımı 10, 11, 13, 14, 16-18, 20, 53, 218, 380, 392, 398
  emeği 37
  sahibi olmak 14, 25, 32, 44, 54, 61
  yetiştirme 10, 25, 26, 29, 48, 54, 248, 251, 291, 294, 374
çocuklarla ilişki 29, 74, 75, 98, 196, 227, 236, 299

dayak 64, 102-105, 115, 127, 130, 144, 225-227, 248, 253, 275, 276, 278, 280, 281, 289, 307, 315, 370, 373, 374
demokrasi 49, 188, 247
  demokratik ilişki 16, 23-26, 30, 194, 220, 222, 251, 260
disiplin 16, 25, 30, 53, 74, 97, 101, 102, 105, 138, 196, 293
doğum kontrolü 53
duygusal
  bağlar 25, 49, 60
  iletişim 20

ebeveyn
  -çocuk ilişkileri 26, 299, 365
  kimliği 15
  kontrolü 25, 26
eğitim 12, 18, 22-24, 28, 37, 46, 48, 49, 53, 54, 95, 100, 105, 118, 120, 126, 140, 152, 157, 160, 165, 206, 218, 220, 228, 237, 238, 246, 254, 256, 258, 259, 262, 268, 273-275, 287, 289, 295, 298, 311, 319, 366, 368, 371, 372, 379, 380, 384, 390-392, 399
  seviyesi 18, 23, 24, 37, 46, 48, 49, 53, 54, 275, 384, 390
ekonomik bağlar 23, 24, 25
Endüstri Devrimi 11
endüstrileşme 12, 23, 24, 50
erkek
  çocuk 13, 22, 25-27, 31-33, 61-63, 110, 120, 126, 128, 144, 219, 242-244, 246, 250, 251, 288-290, 292, 335-341, 367, 373, 375
  egemenliği 53, 59, 253, 275, 291
  kimliği 4, 9, 14, 33, 34, 58, 59, 61, 64, 66, 257, 350, 370
  rolü 16, 46, 47, 51, 52, 54, 56, 61, 64, 65, 190, 254, 255, 298, 385
erkeklik
  çalışmaları 55, 56, 59, 397
  ideali 15
  ideolojisi 56
  normları 14, 193
  öğretisi 9
  söylemi 9, 10, 56-58, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 268, 275, 297, 395
eş seçimi 74, 311, 319
eşcinsellik 58, 74, 358, 360, 361
eşle ilişkiler 74, 75, 189, 194, 272, 298, 299, 303, 326, 330, 333, 382, 388, 399
ev
  geçindirme 15-18, 20, 24, 43, 54, 55, 180, 218, 272, 277, 281, 292, 295, 380, 385, 392, 398
  işleri 14, 16, 43, 44, 51-53, 176, 179, 181, 183, 185, 189-191, 193, 210, 289, 296, 326, 341, 380, 383, 384, 387
evlilik 4, 9, 11, 21, 24, 31, 40, 42, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 54, 57, 61, 74, 125, 152, 171, 172, 176, 187, 190, 206, 208, 209, 211, 213-217, 271, 288, 291, 296, 321, 322, 351, 381-383, 385, 391, 392, 398
  görücü usulü evlilik 88, 188, 213

feminizm 15, 33, 42, 55, 274

fiziksel
güç 58
şiddet 58, 383, 388

gelecek kaygısı 38, 39, 377
geleneksel
babalık modeli 12, 24
roller 46, 53, 181, 217, 392
güç ilişkileri 33, 55, 56
Güney Afrika 60
Güneydoğu Anadolu 133, 176, 377
Güneydoğulular 111, 113, 149, 150, 183, 187-190, 213, 378

hadım edilme endişesi 13
hegemonik erkeklik 57, 64, 65
heteroseksüellik 58, 60, 62, 358
hiyerarşi 24, 26-29, 42, 62, 74, 75, 95, 117, 129, 138, 171, 187, 219, 304, 328-331, 333, 365, 370, 382
kontrol hiyerarşisi 96, 132, 248, 373
hiyerarşik üstünlük 32, 48, 187, 328, 330
homofobi 58

iktidar ilişkileri 56, 397
ilişisel psikanaliz 28
İngiltere 20, 164, 166, 274
İran 47
İslâmi değerler 47
İstanbul 21, 40, 41, 52, 108, 120, 123, 140, 150, 165, 223, 225, 255, 257, 293, 386
iş hayatı, 35, 36, 41, 57, 118, 123, 124, 140, 150, 151, 158, 165-167, 175, 193, 211, 218, 237, 244, 256, 273, 280, 287, 296, 328, 377, 379-381, 394 *ayrıca bkz.* çalışma hayatı
iş-aile hayatı çatışması 35, 36, 42
işbölümü 16, 286, 298
işsizlik 37, 148, 288

kadın
çalışan kadın 54, 180
-erkek eşitliği 5, 44, 45, 74, 171, 187, 189, 192, 193, 291, 292, 297, 385, 389, 390
-erkek eşitsizliği 5, 193
ev kadını 54, 240
hakları 44
kimliği 14, 64, 66
rolü 52
kadına yönelik şiddet 64
kadınsılık 58, 64, 65
kalıp yargılar 4, 52, 53, 64, 65, 202, 253, 269, 274, 279-281, 393, 398, 399
Karadeniz 96, 103, 114
Karadenizliler 98, 105, 110, 118, 132, 138, 140, 182, 186, 190, 233, 293
karı-koca ilişkisi 48, 389
karşılıklı etkileşim 24, 45, 48, 49, 57
Kayseri 167, 180, 207, 256, 272
Kemalizm 61
kentleşme 48, 53, 167
kentsel alan 79, 81-83, 85, 167
kırsal alan 21, 22, 23, 25, 37, 50, 63, 79, 80, 81, 83, 85, 383
kız çocuk 13, 25-27, 33, 231, 242-244, 251, 270, 281, 288, 337, 338, 339, 340, 375
kültürel
değerler 47, 167
söylem 12, 44
Kürtler 161, 198, 213

Latin Amerika 59

maçoluk 17, 66
Meksika 59
meslek 28, 89, 108, 154, 158-160, 181, 236, 238, 240, 259, 268, 288, 289, 378, 391
sahibi olma 159, 288
metropoller 98, 99, 106, 109, 113, 116, 122, 125, 130, 132, 136, 140, 143, 144, 175, 180, 211, 218-222, 225, 231, 235, 236, 238, 239, 242, 247, 248, 250, 251, 280, 293, 295, 298, 381, 383, 391, 392
metroseksüellik 66

modernleşme 24, 52

namus 50, 51, 118, 165, 255, 256, 264, 268, 279, 290, 386, 393, 394, 396

Orta Anadolu 97, 132, 133, 140, 176
Orta Anadolulular 104, 111, 134, 148, 151, 174, 188, 190, 193, 224, 233
Osmanlı dönemi 21, 22, 48, 132, 202

Pakistan 20
para kazanma 12, 15, 174, 195, 270, 287
Portekiz 35, 380
psikanalitik kuramlar 12, 13, 28, 31, 32, 370
psikoseksüel gelişim 13

rol modelleri 20, 119, 254, 255, 291, 294, 393

sanayileşme 53
sosyal
  alan 34, 380
  bağlar 23, 25, 53, 61
  ilişkiler 52, 57, 158
  normlar 56, 65
  sermaye 49, 395
sosyo-ekonomik
  değişim 54
  düzey 25, 26, 28, 49, 51, 53, 96, 219, 303, 321, 331, 340, 377, 383, 386, 390, 391
  statü 49

şehirleşme 23, 50
şeref 50, 51, 118, 165, 264, 386, 394, 396
şiddet 26, 46, 60, 61, 64, 198, 226, 227, 253, 255, 260, 270, 271, 275-281, 290, 294, 334, 372, 388, 389, 396

toplumsal cinsiyet 5, 9, 11, 13, 14, 17, 33, 42, 43, 46, 54, 55, 57, 59-62, 64, 65, 256, 279, 281, 290, 297, 397, 399
  eşitsizliği 33, 42, 55
  normları 13, 14, 55
  tanımları 33, 290
toplumsal
  değerler 4, 266, 280, 393
  değişim 47, 59, 393
  eşitsizlik 47, 218, 392
Trabzon 167, 204, 275
Trabzonlular 197, 199, 254, 257, 266, 267, 276
Trakyalılar 101, 104, 133, 190
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 79, 80, 83

zararlı erkeklik 60

HALE BOLAK BORATAV

Prof. Dr. Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden, sosyal psikoloji doktorasını ise 1990 yılında University of California Santa Cruz'dan aldı. Kendisi 1990-1998 yılları arasında ABD'de akademisyen olarak çalıştı, 1998 yılından beri de İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde görev yapmakta. Boratav'ın çeşitli ulusal ve uluslararası derneklerde üyelikleri bulunuyor. Uzun yıllar Türk Psikologlar Derneği İstanbul Şubesi Etik Kurul Başkan yardımcılığı görevini üstlendi. *Sex Roles, Feminism & Psychology, Women & Therapy* gibi çeşitli uluslararası dergilerde yayın kurulu üyelikleri vardır. Akademik çalışmaları ve eserleri kültürel bağlamda toplumsal cinsiyet, cinsellik, değerler ve ilişki dinamikleri konularında yoğunlaşmıştır. Çalışmaları ulusal ve uluslararası kitap bölümleri olarak ve *Gender and Society, Sex Roles, Archives of Sexual Behavior* ve *Feminism & Psychology* gibi uluslararası dergilerde ve *Türk Psikoloji Yazıları* gibi ulusal dergilerde yayımlanmıştır.

GÜLER OKMAN FİŞEK

Prof. Dr. Klinik psikoloji alanındaki doktora çalışmasını 1973'te University of Connecticut'ta tamamladı ve 1977'ye dek ABD'de lisanslı klinik psikolog olarak çalıştı. 1977-2012 arasında çalıştığı Boğaziçi Üniversitesi, Psikoloji Bölümü'nden Emeritus Profesör olarak emekli olmakla birlikte, kısmi statüde ders vermeye devam ediyor. Fişek 1994'te ülkenin ilk akademik psikolojik hizmet merkezi olan Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi'ni kurdu. 2006-2014 arasında Türk Psikologlar Derneği Akademik Akreditasyon Komitesi'nin kurucu başkanlığını yaptı, Avrupa Psikologlar Dernekleri Federasyonu (EFPA) nezdindeki çalışmalarıyla Türkiye'de psikologlar için psikoterapi uzmanlığı sertifikasının edinilmesine öncülük etti. 2010 yılından beri EFPA EuroPsy Psikoterapi Ödüllendirme Komitesi üyesi. Ayrıca çeşitli ulusal ve uluslararası derneklere üyelikleri bulunuyor. Akademik çalışmaları ve eserleri, kültürel bağlam içinde benlik gelişimi ve aile içi ilişkiler, psikoterapi süreçleri ve kültür konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. *Psychoanalytic Psychology, Family Process, Studies in Gender and Sexuality* gibi uluslararası dergilerde makaleleri ve çok sayıda ulusal ve uluslararası kitap bölümü kaleme almıştır.

HANDE ESLEN ZİYA

Doç. Dr. Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences'ta Sosyoloji alanında doktora yaptı. Aynı zamanda Central European Üniversitesi'nde toplumsal cinsiyet konusunda doktora uzmanlığını aldı. Kendisi 2015 yılında ise Sosyoloji alanında doçentlik unvanını almaya hak kazandı. Türkiye'de kadın hakları ve kadın hareketinin yanısıra erkeklik / *masculinity* üzerine de çalışan Eslen-Ziya, "Cuma Hutbelerinde Kadınlık ve Erkeklik İnşası" başlıklı KOÇ-KAM tarafından fonlanan projenin yürütücülüğünü yaptı. Son iki yılda çalışmaları *Culture, Health and Psychology; Journal of Women's Studies* ve *Leadership* gibi dergilerde yayımlandı. Eslen-Ziya 2015-2016 akademik yılında doktora sonrası araştırmacısı olarak KwaZuluNatal Üniversitesi'nde Güney Afrika'daki erkeklik kalıp yargıları üzerine araştırmalar yürütmektedir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Türkiye'deki erkek profili köklü bir değişimden geçiyor. "Otoriter erkeklik" ile "eşitlikçi erkeklik" profili arasında gelişen bu dönüşüm, toplumun tüm kesinleri için dikkat çekici ve düşündürücü bir boyuta ulaştı.

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında, farklı ekonomik düzeylerde yaşayan evli erkeklerin kendi anne-babalarıyla, çocuklarıyla ve eşleriyle kurdukları, yansıttıkları ilişkilerin, bu kitapta ortaya konan tablosu, tüm sosyal bilimciler için son derece zengin bir malzeme sunuyor. Bu tabloda, geçmiş ve gelecek arasında kalan bugünün erkeklerinin kendilerini, ailelerini, giderek bütün çevrelerini nasıl şekillendirdiği ve farklı kesimlerden erkeklerin hayat öykülerinin nasıl farklı seyirler izleyebileceği görülüyor.

Erkekliğin Türkiye Halleri, Türkiye'de yaşayan erkeklerin farklı varoluş hallerini anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir çalışma.

Erkekliğin Türkiye Halleri, *Türkiyede toplumsal cinsiyet konusunu kavramaya çalışanların büyük dikkatle okuması gereken bir eser. Aile dinamiğini nicel ve nitel boyutlarıyla mercek altına alarak, oğul olmanın, baba olmanın, eş olmanın ve erkek benliğini inşa eden söylemlerin çelişkilerini, kopukluklarını ve devamlılıklarını zengin bir anlatımla sunuyor. Hem devamlılığa destek veren geleneksel kalıplara, hem de kırılmalara yol açan sosyal değişmelere hassas olan bu çalışma, ataerkilliğin erkeklere olan bedeli konusunda bizi aydınlatıyor ve kalıcı değişimin ancak bu 'derin' yapıların evrilmesinden geçeceğini gösteriyor.*

Emeritus Prof. Dr. Deniz Kandiyoti

Erkekliğin Türkiye Halleri, *erkek otoritesine dayalı aile ilişkilerinin krizini ve yerine gelmekte olan yeni aile ilişki tarzlarını anlamak isteyenlerin mutlaka okuması gereken bir kitap. Erkeklerin var olan erkeklik değerlerini sorgulayan ve daha eşitlikçi, şiddetsiz ilişkilerin öznesi olmaya çalışan çabalarını görünür kılan öncü araştırmalardan birini bize sunuyor. Sosyal bilimcilerin ve özellikle de toplumsal cinsiyet çalışmaları yapanların kütüphanesinde temel başvuru kitaplarından biri olmaya aday bir araştırma.*

Prof. Dr. Serpil Sancar

Katılımcıların kendi babalarıyla ilgili anlatımlarının karmaşık duygularla, minnet ve serzenişin içiçe geçtiği, çelişkili ifadelerle dolu olduğu, aynı çelişkilerin anneleriyle ilişkide çok daha az, neredeyse yok gibi olduğu görülüyor. Ancak konu kendi çocuklarıyla ilişki olunca, her ne kadar kendi babalarından farklı olduklarını belirtseler de, yine bazı çelişkiler, ikilemler gündeme geliyor.

Bu da geleneksel kültürel altyapının çok yavaş değiştiğini, anneye ilişkin deneyimin hâlâ gelenekten kopmadığını, babayla ilgili deneyiminse çocuklar üzerinden dönüştürülmeye çalışıldığını ve yaşanan ikilemlerin erkeklerin kendi eşleri ile ilişkilere de yansıdığını gösteriyor.

Hale Bolak Boratav, Güler Okman Fişek, Hande Eslen Ziya

ISBN: 978-605-399-467-1

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ARAŞTIRMA